

AÜSBBD

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Anadolu University Journal of Social Sciences

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Fuat ERDAL

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD) yayın hayatına 2001’de yılda iki sayı ile başlamış, 2012 itibariyle Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 4 defa yayınlanan ve TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranan uluslararası hakemli statüsünde olan bir dergidir. AÜSBD ayrıca; EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus gibi uluslararası indekslerin yanı sıra Sobiad atf dizinininde de yer almaktadır.

Derginin Yayın dili Türkçe ve İngilizce olup, “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap incelemesi” türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

AÜSBD 2019 yılı 1. sayısına kadar hem basılı hem çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. 2019 yılı 2. sayısından itibaren ise çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır. Değerlendirme süreci, elektronik ortamda çift-kör hakem değerlemesi (double-blind) yöntemiyle yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, sosyal politika ve çalışma ilişkileri, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, davranış bilimleri, hukuk, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, sosyoloji, felsefe, açık ve uzaktan öğrenme, iletişim bilimleri alanlarındaki bilimsel eserleri yayınlar.

Anadolu University Journal of Social Sciences (AUJSS) is an international peer-reviewed journal that started its publication life in 2001 with two issues per year, and as of 2012 published four times a year in March, June, September and December and is indexed in TÜBİTAK-ULAKBİM Social Sciences Database. AUJSS is also included in international indexes such as EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus and as well as in Sobiad citation index.

The journal's publication language is Turkish and English, and it accepts manuscripts such as "research article", "review", "letter to the editor" and "book review", provided that they are prepared in accordance with the guidelines of the journal. Manuscripts submitted to our journal for evaluation should not have been previously published, accepted for publication, and not in the process of being evaluation for publication. The responsibility of the manuscripts that are in the process of evaluation and the published articles belongs to the author(s).

AUJSS was published both in print and online until the first issue of 2019. Since the 2nd issue of 2019, our journal has been published online only. The evaluation process is conducted electronically by double-blind peer-review method. Our journal publishes scientific articles in the fields of economics, business, finance, social policy and labor relations, public administration, political science and international relations, behavioral sciences, law, history, art history, archeology, Turkish language and literature, sociology, philosophy, open and distance learning, communication sciences.

AÜSBD’de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi’ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AÜSBD.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
Yunussemre Kampüsü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR
e-mail: sosbilder@anadolu.edu.tr
web: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbd

Editör / Editor**Saime Önce**

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1262

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: sonce@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcısı / Associate Editor**Fatma Zeynep ÖZATA**

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1267

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: fzozata@anadolu.edu.tr

Teknik Editör / Technical Editor**Gülgün BULUT**

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1275

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: gbulut@anadolu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ayşegül Asuman AKDOĞAN (Erciyes Üniversitesi)
Abdullah YALAMAN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Bayram Zafer ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Ender GEREDE (Eskişehir Teknik Üniversitesi)
Evrin GENÇ KUMTEPE (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet FIRAT (Anadolu Üniversitesi)
Yavuz AKBULUT (Anadolu Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Aytül Ayşe CENGİZ (Anadolu Üniversitesi)
Aras BOZKURT (Anadolu Üniversitesi)
Aziz Arman KARAGÜL (Anadolu Üniversitesi)
Baki DUY (Anadolu Üniversitesi)
Banu UÇKAN HEKİMLER (Anadolu Üniversitesi)
Bedia Yelda OLCAY UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)
Demet KURTOĞLU TAŞDELEN (Anadolu Üniversitesi)
Erkan ÖZATA (Anadolu Üniversitesi)
Erkan YÜKSEL (Anadolu Üniversitesi)
Feritah ALANYALI (Anadolu Üniversitesi)
Fikret ÇELİK (Anadolu Üniversitesi)
Kemal YAKUT (Anadolu Üniversitesi)
Mustafa Erkan ÜYÜMEZ (Anadolu Üniversitesi)
Medet YOLAL (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet Mahur TULUM (Anadolu Üniversitesi)
Meltem ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Mesude Canan ÖZTÜRK (Anadolu Üniversitesi)
Mine OYMAN (Anadolu Üniversitesi)
Nadir SUĞUR (Anadolu Üniversitesi)
Serap BENLİGİRAY (Anadolu Üniversitesi)
Tolga AKKAYA (Anadolu Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editor

Ferdi BOZKURT (Anadolu Üniversitesi)
Harun SERPİL (Anadolu Üniversitesi)

Görsel Tasarım ve Dizgi / Graphic Design & Typeset

Gülgün BULUT (Anadolu Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi
Ahmet KALENDER - Selçuk Üniversitesi
Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi
Aysun YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi
Bülent GÜNSOY - Anadolu Üniversitesi
C. Hakan KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Cengiz YILMAZ - Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Deniz KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Didem PAŞAOĞLU BAŞ – Anadolu Üniversitesi
E. Nezi ORHON - Anadolu Üniversitesi
Elif TEKİN İFTAR - Anadolu Üniversitesi
Emre Ozan AKSÖZ – Anadolu Üniversitesi
Erhan EROĞLU – Anadolu Üniversitesi
Erinç YELDAN - Bilkent Üniversitesi
Erkan YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi
Fatih TEMİZEL - Anadolu Üniversitesi
Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi
Hüseyin Sabri ALANYALI – Anadolu Üniversitesi
İbrahim KAYA - Anadolu Üniversitesi
John GRAHL - Middlesex University
Kurtuluş KARAMUSTAFA - Kayseri Üniversitesi
M. Erkan ÜYÜMEZ - Anadolu Üniversitesi
Nurcan TURAN - Anadolu Üniversitesi

Mehmet BAŞAR - Anadolu Üniversitesi
Mehmet Şükrü AKDOĞAN - Erciyes Üniversitesi
Metin TOPRAK - İstanbul Üniversitesi
Michael BASIL - University of Lethbridge
Michael J. BAKER - University of Strathclyde
Muharrem AFŞAR - Anadolu Üniversitesi
Muhsin MACİT - Anadolu Üniversitesi
Murat ERCAN – Anadolu Üniversitesi
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Nesrin ALPTEKİN - Anadolu Üniversitesi
Nezi VARCAN – Anadolu Üniversitesi
Oktay EMİR – Anadolu Üniversitesi
Philip J. KITCHEN - Brock University
R. Ayhan YILMAZ - Anadolu Üniversitesi
Recai DÖNMEZ - Anadolu Üniversitesi
Süleyman SÖZEN - Anadolu Üniversitesi
Şebnem TOSUNOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Şehmuz BALOĞLU - University of Nevada
T. Volkan YÜZER - Anadolu Üniversitesi
Tony ROYLE - National University of Ireland
Turgut TOK - Pamukkale Üniversitesi
Tyler COWEN - George Mason University
Zehra GÜLMÜŞ - Anadolu Üniversitesi

Editörden...

Çok değerli araştırmacılar ve okurlar merhabalar,

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (AÜSBD) 2021 yılının ikinci sayısında sizlerle birlikte olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Siz değerli yazarlarımızın ve araştırmacılarımızın çalışmalarını diğer araştırmacılar ve okuyucularla buluşturabilmek, bilim alanlarına katkı sağlayabilmek için alan editörlerimizin, hakemlerimizin, yayın ve danışma kurulumuzun yaptığı özenli ve özverili çalışmalar için öncelikle emeği geçen herkese teşekkürü bir borç biliyorum. Büyük emekler ile yaptıkları çalışmalarını dergimize gönderen yazarlarımıza ve dergimizi takip eden okuyucularımıza da teşekkür ederiz. Bir sonraki sayımızda buluşmak umuduyla. Sağlıcakla kalın!

Sevgi ve Saygılarımla!

Prof. Dr. Saime Önce

From the Editor...

Dear researchers and readers,

We are very pleased to be with you in the second issue of 2021 of Anadolu University Journal of Social Sciences (AUJSS). I would like to thank to everyone; the field editors, referees, editorial and advisory boards and many others who contributed to the journal with their attentive and self-sacrificing work in order to bring the work of our valuable writers and researchers together with the other researchers and readers and to contribute to the fields of social sciences. We would like to thank to all of the authors who have sent their works that are prepared with great efforts and to the readers of our journal. We hope to meet you all in our next issue. Stay well!

Love and respect!

Prof. Dr. Saime Önce

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

KKTC’de Basınında Ekonomi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması

A Field Study on the Relationship between Economy and
Politics in TRNC Press

Eren Ekin ERCAN 329-346

Araştırma Makalesi / Research Article

Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme ve Enerji Tüketiminin Çevresel Kalite Üzerindeki Etkisi: E-7 Ülkeleri Örneği

Financial Development, Economic Growth and Energy Consumption on
Environmental Quality: Case of E-7 Countries

Fahrettin PALA - Abdulkadir BARUT 347-366

Araştırma Makalesi / Research Article

Analysis of the Competition Between China and the US in the 21st Century from the Perspective of the Concept of Hybrid Cold War

Melez Soğuk Savaş Kavramı Ekseninde 21. Yüzyılda Çin'in ABD'yle Rekabeti
Üzerine Bir Değerlendirme

Hüseyin KORKMAZ - İdris TURAN 367-390

Araştırma Makalesi / Research Article

Özel Tüketim Harcamalarının Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama

The Determinants of Private Consumption Expenditures: An Application for Turkish Economy

Sacit SARI - Kemal YILDIRIM 391-416

Derleme / Review

Çevre Hakkının Dayanışma Hakkı Olarak Gelişimi ve Türkiye Özelinde Analizi

Solidarity Rights of Environmental Rights and Development as a Private in Turkey Analysis

İmam Bakır KANLI - İsmail Tarık KÜPELİ 417-448

Araştırma Makalesi / Research Article**Bilim İnsanlarının Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma:
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği**

An Investigation of Scientists' Financial Literacy Attitudes and Behaviors:
The Case of Niğde Ömer Halisdemir University

Fevzi Serkan ÖZDEMİR - Haluk BENGÜ - Elif BULUT - Serpil ÇELİK 449-482

Derleme / Review**The Determinants of Inflation in Emerging Markets and Developing Countries:
A Literature Review**

Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon Belirleyicileri:
Bir Yazın Taraması

Dila ASFUROĞLU 483-504

Araştırma Makalesi / Research Article**Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde Öğrenenlerin Ölçme ve Değerlendirme
Uygulamalarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi**

Examination of Learners' Views on Assessment Practices in Anadolu University
Open Education System

Nejdet KARADAĞ - Aydın Ziya ÖZGÜR 505-530

Araştırma Makalesi / Research Article**Şirketlerde Halka Açıklık Oranı ile Hayatta Kalma İlişkisi**

The Relationship between Free Float Rate and Survival of the Companies

Rıdvan YAKA 531-546

Araştırma Makalesi / Research Article**Uluslararası İletişim Düzeninin Rejim Kuramına Göre Analizi**

Analysis of the International Communication Order Based on Regime Theory

İşlay KARSLI DEMİRAG - Elif TOPRAK 547-570

Araştırma Makalesi / Research Article**Endüstri 4.0 Farkındalığının İnovasyon Üzerindeki Etkisi**

The Effect of Industry 4.0 Awareness on Innovation

Fatih Ferhat ÇETİNKAYA 571-598

Araştırma Makalesi / Research Article**Medyadaki Sağlık İçeriklerini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Model Önerisi**

A Model Proposal for Factors Affecting Healthcare Contents in the Media

Ferihan AYAZ - Erkan YÜKSEL 599-626

Araştırma Makalesi / Research Article**İklim Değişikliği Farkındalığı ve Toplum Bilinci: İstanbul Örneği**

Climate Change Awareness and Public Consciousness: The Case of Istanbul

Erkan AĞIRALAN - Uğur SADIOĞLU 627-654

Araştırma Makalesi / Research Article**The Impact of Economic Size of Government on Income Distribution:****Evidence from OECD Countries**

Devletin Ekonomik Büyüklüğünün Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi:

OECD Ülkelerinden Kanıtlar

Turgay CEYHAN - Ahmet KÖSTEKÇİ - Abdullah GÖV 655-676

Kitap İncelemesi / Book Review**Hierarchy in International Relations**

Hüsna TAŞ YETİM 677-682

KKTC’de Basınında Ekonomi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması^{1 2 3}

Eren Ekin ERCAN⁴

Başvuru Tarihi: 03.01.2020

Kabul Tarihi: 24.05.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Kıbrıs Türk basını siyasal bir pratiğin sonucudur. Bu siyaset ise “milli dava” anlayışının getirdiği bir anlayıştır. Kıbrıs Rum basınına karşı duruşlar ile kendi varlığını ortaya koyma arasında konumlanan Kıbrıs Türk basını, 1930’lardan sonra basının daha kitlesel bir nitelik taşımasıyla giderek yalnızca siyasetin bir sonucu olmaktan çıkmış, basın ile siyaset doğrudan doğruya iç içe geçmiştir. Günümüz KKTC basınında ise durum, bu politize tarihsel duruşun ekonomi politik ilişkilerle harmanlandığı bir yapıdır. KKTC’de basın ve siyaset arasındaki ilişkiyi konu edinen bu makalenin amacı da bunun bütünlüklü bir şekilde ortaya konmasıdır. Çoklu araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada 104 muhabirle anket, üst editöryal kadrodan 20 gazeteciyle ise derinlemesine görüş alma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın en önemli bulgusu, KKTC basını ve siyasetinin değişen ekonomi politik konjonktür nedeniyle kapitalist bir niteliğe büründüğüdür.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, KKTC Basını, Siyaset, Basın Kültürü, Gazetecilik

Atıf: Ercan, E. E. (2021). KKTC’de basınında ekonomi ve siyaset ilişkisi üzerine bir saha araştırması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 329-346.

¹ 2018 yılına ait tezden üretildiği için etik kurul izni gerekmemektedir.

² Bu çalışma, 2018 yılında Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın ve Yayın ABD’de tamamlanan “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde (KKTC) Basının Kültürü: Gazeteciliğin Tarihsel, Mesleki ve Etik Değerleri Üzerine Bir Alan Araştırması” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

³ “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde (KKTC) Basının Kültürü: Gazeteciliğin Tarihsel, Mesleki ve Etik Değerleri Üzerine Bir Alan Araştırması” başlıklı doktora tezinden türetilen bu makalede danışman hocamın isminin yazar olarak bulunmasından feragat ettiğini bildiririm.

⁴ Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, erenekin.ercan@uskudar.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0643-6270

A Field Study on the Relationship between Economy and Politics in TRNC Press

Eren Ekin ERCAN ⁵

Submitted by: 03.01.2020

Accepted by: 24.05.2021

Article Type: Research Article

Abstract

The Turkish Cypriot press is the result of political practice. This policy is a result of the "national case" approach. The Turkish Cypriot press, which stands between the stances against the Greek Cypriot press and the manifestation of its existence, after the 1930s, became more and more mass-oriented and ceased to be the result of politics only. Moreover, the Turkish Cypriot press and politics are directly intertwined. In today's TRNC press, the situation is a structure where this politicized historical stance is blended with political economic relations. The aim of this article, which focuses on the relationship between the press and politics in the TRNC, is to demonstrate this in an integrated manner. Mixed research method was used in the study. The survey was conducted with 104 reporters and in-depth interviews were conducted with 20 journalists from the top editorial staff. The most important finding of the study is that the TRNC press and politics became capitalist due to the changing economic political conjuncture.

Keywords: Cyprus, TRNC Press, Politics, Press Culture, Journalism

⁵ Uskudar University Faculty of Communication Department of Journalism, erenekin.ercan@uskudar.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0643-6270

Giriş

Kıbrıs Türk siyaseti ve basını arasındaki ilişki, birbiriyle iç içe geçmiş bir ilişkidir. Mücadele ve karşı duruşun bizatihi siyasal boyutunu oluşturan gazeteler, 2000'lere kadar süren dava siyasetinin söylemsel sahasını oluşturmaktadır. Adanın 1878'de İngiliz idaresine terkedilmesinin hemen ardından kendini gösteren milli dava anlayışı, Kıbrıs Türklerince çıkarılan ilk gazetelerin yayın politikalarıyla birlikte başlayan ve sonrasında yükselerek devam eden milliyetçi bir söylemsel sahaya karşılık gelmektedir (Ünlü, 1982, s. 16). Bu söylemsellik ise, doğrudan eylemden, eyleme geçmeye yönelik fikrî üretimden ayrı ele alınamayacak bir siyasal kültürü yaratmıştır. Dolayısıyla Kıbrıs Türk basını ilk ortaya çıktığı günden itibaren genel olarak ele almak gerekirse, söylemin eylemlilikle ve eylemlilik olanaklarıyla var olduğu bir değerlendirmeye bizi götürmektedir. Diğer bir deyişle, söylem ile eylem arasındaki açıklığın en aza indiği bir basın kültürüne rastlamaktayız. Bu durum, açığa çıkan eylemler yoluyla da basının kendisini ve söylemini yeniden tanımladığı, dava siyasetini yeniden ve yeniden ürettiği bir siyasal çehreyi kapsamaktadır. Kaldı ki, tarihsel olarak Kıbrıs Türk basınının yapısı meslek etiği açısından “ters” bir seyir izlemektedir. Batı'da 20. yüzyılın başlarında çıkan gazetecilik etik ilkeleri, 1960 ve 1970'lerde giderek yaygınlaşmıştır. Bu meslek ilkelerinin ortaya çıkışının arkasında, öncelikle hükümetlerin dayatmalarına ve yoğunlaşan sermayenin baskı ve denetimlerine karşı verilen mücadelede yatmaktadır (Uzun, 2011, s. 50). Kıbrıs Türk basınında gazeteler, Osmanlı döneminden itibaren yoğunluklu olarak iktidar ve siyasetle ilişki içindedir (Mert, 2003). Bunun da ötesinde, bizzat siyasi liderler ve partiler tarafından çıkarılan gazeteler Kıbrıs Türk toplumunda önemli roller oynamıştır. Örneğin; Rauf R. Denктаş yönetimindeki *Nacak* gazetesi (1959-1963) başta olmak üzere Milli Mücadele dönemi gazeteleri, “milli mücadeleyi teşkilatlandırmak adına yayımlar yaparak önemli bir görev üstlenmişlerdir (KTGB, 2012, s. 104)”. Özellikle Türkiye'deki Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında ve sonrasında Türkiye ile yakın ilişkiler kurmuş ve adada Atatürk inkılapların sözcülüğünü yapmış olan Mehmet Remzi Okan'ın *Söz* gazetesinin (Emgili 2015, 394) devamı niteliğinde olan ve Kıbrıs Türk basınının en uzun soluklu yayın hayatına sahip *Halkın Sesi* gazetesi de bizzat Dr. Fazıl Küçük tarafından yayın hayatına sokulmuştur (KTGB, 2012, s. 225).

Olağanüstü koşulların sonucu olan dava siyasetinin toplumsal bağlamda yarattığı diğer etki; hâlihazırda milliyetçi bir gövdeye dayanan siyasetin yanı sıra koşulların da olgunlaşmasıyla, ekonomi politik tartışmalar başta olmak üzere, gündelik yaşamın tüm unsurlarının nötralize hale getirmesidir. “Ölüm-kalım” ya da dava siyasetinin aktörlerince sıkça vurgulandığı üzere “varoluş” düzeyine inen toplumsal tahayyül, doğallıkla bunun ötesine geçememekte, geçme girişimleri de “davadan sapma” olarak değerlendirilmektedir (Volkan, 2008). Siyasi aktörlerin önem kazanması ve yüceltilmesi de yine bununla ilgilidir. Aktörlerce öne sürülen söylem, genellikle bir toplumsal atıflar dizgesi etrafında öbeklenmekte ve siyasal aktörün bizzat kendisini *yok* sayması nedeniyle önemli hale gelmektedir. Annan Referandumu⁶ öncesinde Rauf R. Denктаş'la yapılan bir söyleşide, kendisine yöneltilen dava karşıtı siyasetin ve söylemlerin giderek yükselmesi karşısında ne düşündüğüne ilişkin soruya Denктаş cevabını şu sözlerle bitirir: “...bu dava Denктаş'ın davası değil, milletin davasıdır. Kıbrıs'ın davasıdır, Anadolu'nun davasıdır. Bu davadan taviz verileceğini düşünenler hayal görmektedir (Denктаş, 2003, s. 31)”. Uzun yıllar süren bu durum, zamanla o siyasetin toplumsal düzeyde rol oynamasını sağlayan gazeteleri, siyasetin birer nesnesi haline getirmiştir.

⁶ Annan Planı, federal bir çözümü öneren ve referandumda Kıbrıs'ta yaşayan Türk ve Rum halkların onayına sunulan bir Birleşmiş Milletler çözüm planıdır. 11 Kasım 2002'de Birinci Annan Belgesi ile başlayan süreç 31 Mart 2004'te Beşinci'sinin ortaya çıkmasıyla son şeklini almıştır. 24 Nisan 2004 günü gerçekleştirilen referandumla ise halkların oyuna sunulmuştur.

1974 Harekâtlarından sonra, toplumlararası çatışmalardan kaynaklı etkiler bağlamında giderek normalleşen gündelik yaşam, KKTC'nin %64,9'unun "evet", Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin %74,8'inin "hayır" dediği 2004 Annan Planı Referandumu'nda karşılığını bulmuştur. Referandum sonrası süreç KKTC özelinde iki açıdan önemlidir:

- 1) Dava siyasetinin KKTC'de önemini büyük oranda yitirdiği,
- 2) Barış siyasetinin yükselmesine karşın günümüze kadar gelen süreçte bu yöndeki somut arzu ve taleplerin gerçekleşmemesinin yarattığı politik sorgulamalardır (Ercan, 2019).

Bu politik çıkmazların hem bir sonucu hem de bir nedeni olarak -1970'lerin sonundan itibaren giderek kapitalistleşen Kıbrıs Türk toplumu ve bundan payını alan- Kıbrıs Türk basınının günümüzde içinde bulunduğu durum oldukça önemlidir. Böylesi bir perspektife yaslanan bu çalışma, Kıbrıs Türk basınının içinde bulunduğu bu çıkmazların ortaya konması amacını taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada KKTC basınında çalışan gazetecilere bir anket uygulanmış ve editörlerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın önemi, ele alınan konu kapsamında saha olarak tüm KKTC basını ve basın kurumları üzerine başka bir çalışmanın bilgim dahilinde yapılmamış olmasıdır. Çalışmada ilk olarak, KKTC basınının içinde bulunduğu ekonomi politikaya dair bir tartışma gerçekleştirilmiş, sonrasında ise KKTC basınındaki medya-siyaset ve medya-ekonomi ilişkilerine, bu ilişkilerin habere ve haberciliğe etkilerine ilişkin nicel ve nitel veriler paylaşılmış ve yorumlanmıştır.

KKTC'de Basının Ekonomi Politik Ardalanı Üzerine

Dava siyasetinin Kıbrıs Türk toplumunun dönüşümünde oynadığı başat tarihsel boyutu ele aldığımızda, dava siyasetini ortaya çıkaran nedenlerin ekonomi politik ardalanı kendini göstermektedir (Beratlı, 2012, s. 48). Ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir toplum olan Kıbrıs Türkleri (Oğuz, 1975, s. 154), 1980'lerden itibaren bu özelliğini giderek kaybetmiştir. Buna ek olarak, aynı süreçte özel yatırımların kamu yatırımlarından her zaman fazla olduğu bir toplumdur. Farklı bir anlatımla, özel sektöre dayalı bir ekonomi açıklıkla kendini göstermektedir (KKTC Başbakanlık ve Doğu Akdeniz Üniversitesi [DAÜ], 2015, s. 18-19). Turizm gelirleri 2000'lerle birlikte, bilhassa Annan Planı Referandumu sürecinin de etkisiyle önemli ölçüde artmıştır. Ancak bunu da ağırlıklı Türkiye'den gelen turistler oluşturmaktadır (KKTC Başbakanlık ve Doğu Akdeniz Üniversitesi [DAÜ], 2015, s. 90). KKTC ekonomisinin en belirleyici özelliği, ülkenin uluslararası hukuki durumu da göz önüne alındığında, asıl olarak ithalat ve ihracat rakamlarında ön plana çıkmaktadır. 1977'de Türkiye dışındaki ülkelerle ithalat oranları %60'ların üzerinde iken, 2010 yılına gelindiğinde %30'ların altına düşmüştür. Öte yandan Türkiye ile olan ithalat ilişkileri %40'lar civarındayken, 2010 yılında %70'lere çıkmıştır. Benzer rakamlar ihracatta da öne çıkmaktadır. 1980 yılında Avrupa Birliği (AB) ülkelerine yapılan ihracat tüm ülkede %60 iken, bu rakam 2006 yılına kadar %15'lere kadar gerilemiştir. 1980'lerde Türkiye'ye yapılan ihracat %10-15 civarındayken, 2000'li yılların ortalarında %45-50 bandındadır. Daha ilginç bir rakam ise, öteden beri nüfus olarak Kıbrıs Türklerine oranla daha kalabalık olan Kıbrıs Rumlarının 2010 sonrası KKTC'de yaptıkları alışverişlerin toplamı 10 milyon euro civarındayken, Kıbrıs Türklerinin Rum tarafındaki harcamaları 18 milyon euro dolaylarındadır (KKTC Başbakanlık ve Doğu Akdeniz Üniversitesi [DAÜ], 2015, s. 133-135). KKTC'deki en önemli sektörlerden biri olan üniversite eğitimi açısından da durum ithalat ve ihracattakine benzerdir. 1997'den itibaren öğrencilerin büyük bölümünü Türkiye'den gelen öğrenciler oluşturmaktadır (KKTC Başbakanlık ve Doğu Akdeniz Üniversitesi [DAÜ], 2015, s. 59).

Tüm bu rakamlardan da görüleceği üzere, Kıbrıs Türk toplumunun 1974 sonrası süreçte ekonomik olarak yaşadığı değişim ve dönüşüm, ülkenin uluslararası hukukun dışında kalmasının da bir sonucu olarak Türkiye'yle kaçınılmaz şekilde yoğunlaşan ekonomik ilişkilerdir. Rakamlarda görülen diğer önemli nokta, KKTC ekonomisinin özel sektöre dayalı bir ekonomi olduğudur. Bu özel sektörü ise, bilhassa küçük ölçekli bir ülkedeki özel sektör olarak düşünmek gerekmektedir.

Konunun bir diğer boyutunu da KKTC'nin bir ada ülkesi olması ve bunun beraberinde getirdiği kültür oluşturmaktadır. Öncelikle tarihsel olarak çatışma ortamının kendiliğinden açığa çıkardığı "biz bizelik" kültürünün, çatışmaların sona ermesinin ardından toparlanma sürecindeki Kıbrıs Türk toplumunun ekonomi politik ilişkilerinde de önemli etkileri olmuştur. Bu durum tarihsel açıdan iç içe geçmiş iki sarmal olarak dinamiklerini yaratmıştır. Bunlardan ilki, Kıbrıs Türk toplumunun Rum toplumu karşısında, ilkin nüfustan kaynaklı olmak üzere, yaşadığı ekonomi politik bir açmazlar bütünü, kültürel boyutlar da kazanmasıyla dava siyasetinde cisimleşmesi, değer kazanmasıdır. Dava siyasetinin yüklendiği bu durum, 1974 sonrasında yerini siyasetin ekonomiyi öncelediği bir yaklaşıma bırakmıştır. Bu anlayış, 1970'lerin sonundan itibaren inişli-çıkışlı olarak kendini gösterse de, esas olarak 2000'ler sonrasında yerini ekonominin siyaseti öncelediği kapitalist bir görünüme kavuşturmuştur. Daha somut olarak söylemek gerekirse, dava siyasetinin kendisini yalnızca Türkiye'yle ilişkilendiren söylem ve yaklaşımı, 1974 sonrasındaki tekrar toparlanma sürecinde, ekonomi politik anlamda da belirleyici olmuştur. 1980 ve 1990'larda belli kırılmalardan geçerek 2000'lere kadar kapitalist olgunlaşma dönemini geçiren Kıbrıs Türk toplumu, 2000'lerden sonra bu olgunlaşmanın sonuçlarını yaşamıştır ve yaşamaktadır (Tahsin 2014). 1980 sonrasında fordizmin yerini postfordizme bırakmasıyla ortaya çıkan küresel iş bölümü ve üretim maliyetlerindeki düşüşün yarattığı hegemonya tüm dünyada hissedilirken, en büyük zararı küçük ölçekli ekonomilere vermiştir. Zaten hâlihazırda dış ticarete dayalı olan Kuzey Kıbrıs ekonomisi, bu süreci en şiddetli şekliyle yaşamıştır. Bunun önemli göstergelerinden biri, ihracat ve ithalat arasındaki fark, yani dış ticaret açığıdır. 1975 yılında 20,6 milyon dolar olan fark, 1997 yılına gelindiğinde 316,5 milyon doları bulmuştur (Şafaklı ve Özdeşer, 2002, s. 155). Dışa bağımlılığı büyük ölçüde yaratan ise, küçük ölçeklilik dolayısıyla üretim maliyetlerinin yüksek ve piyasanın küçük olmasıdır. Böylelikle yerli üretim maliyetindeki giderler ithal ürünlerin üretim maliyetindeki giderlerden fazla olmakta ve "doğal olarak" fiyatlar ithal ürünlerde daha düşük kalmaktadır. Dolayısıyla, küresel ölçekli olarak yaşanan neoliberal politikalar, KKTC'de daha yakıcı bir hal almıştır, almaktadır.

Bu ekonomi politik değişim ve dönüşümün günümüz KKTC basınına etkileri büyük oranda olumsuz olmuştur. Dava siyasetinin Kıbrıs Türk toplumunda tarihsel blok olarak oynadığı rol, ekonomi politik manada mülkiyet ilişkilerindeki etkisinde/belirleyiciliğinde yatmaktadır. İlerleyen süreçte giderek yerleşikleşen ve çeşitli yoğunlaşmaların görüldüğü bu mülkiyet ilişkileri, belli bir burjuvalaşmaya neden olmuştur. Burjuvalaşmanın beraberinde getirdiği ilk bakışta basın alanında bir özgürlük gibi görünse de, esasında neden olduğu şey geçmişten gelen kapitalist ekonomi politik ilişkilerin yarattığı bir gazetecilik pratiğidir. Bu ise ağırlıkla karşılıklılık/bağımlılık ilişkisine dayanmaktadır.

KKTC'de medya siyasileri kullanıyor, siyasilerde medyayı kullanıyor. Karşılıklı bir çıkar ilişkisi söz konusu. Biz de şöyle bir sıkıntı var: Çok fazla gazete var bana göre. Aynı şekilde televizyon sayısı da çok fazladır. Elbette ki olsun ama fazladır. Dolayısıyla bütün bu televizyon ve gazetelerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için neye ihtiyaç vardır? Paraya ihtiyaç vardır. Peki bu para nereden gelecek? O zaman sermayeye ihtiyaç vardır. Medya sermayeyi kullanırken, sermayede medyayı kullanır. Sermaye aynı zamanda kimi kullanır? Siyasileri kullanır. Siyasilerde sermayeyi kullanır. Böyle bir ilişki vardır. Bundan kopmak da mümkün değil. Bu nedenle hiçbir yayın organı tam anlamıyla özgür olamaz (Efdal Keser, yüz yüze görüşme, Mayıs 2018).

Afrika gazetesi direktörü Ali Osman Tabak (Yüz yüze görüşme, Mayıs 2018) daha da ileri giderek, KKTC'nin içinde bulunduğu tanınmama durumundan kaynaklı olarak ortaya çıkan ekonomi politik düzenin dinamiklerine değinmektedir: “Biz de galiba bütün sektörlerin gazetesi var. Gece kulüpleri kaldı bir tek. Onlar çıkarmadılar gazete. Bu gazetelerde hükümetlerle bağlantılıdır. Çünkü her sektörün gelen hükümetten istekleri vardır. Bizim mesela öyle bir şeyimiz yoktur hükümetlerden”. *Yeniden Nacak* gazetesinin sahibi Aydın Akkurt da (Yüz yüze görüşme, Mayıs 2018) benzer duruma atıf yapmakta ve şunları kaydetmektedir:

Medya ve siyaset tam anlamıyla iç içe girmiş durumda. Medya patronlarının ellerindeki gazeteler, hangi hükümet gelirse gelsin, bunlara karşı bir tehdit gibi kullanılır. Yani “sen bana bunu vermezsen, ben de sana karşı bu yayınları yaparım, seni yıkarım” diyenler var. Sen tabii ki hükümetlerin üzerinde bir baskı unsuru oluşturacaksın, orası ayrı, ama bunu olumlu yönde yapman gerekir. Fakat sen bunu al-ver ilişkisine, çıkar ilişkisine döndüremezsin. Bunun adı basın değildir.

Bu ilişkilerin daha “ironik” denilebilecek bir tarifini *Yeni Bakış* gazetesi genel yayın yönetmeni İsmet Özgüren (Yüz yüze görüşme, Mayıs 2018) şöyle dile getirmektedir:

Vıcık vıcık. Basınında %90'ımız, hatta %95'imiz vıcık vıcık. Ekonomik kaygılar, yaşam kaygıları ve siyasetin o elinde bulundurduğu güç buna neden olan. Küçük bir ölçekte yaşıyoruz. Bugün TBMM'ye girmek istediğinizde, size kaç günde izin verirler? Ben şimdi bir vekili veya bakanı arayayım, sizi de yanıma alayım, gidelim isterseniz Meclis'e, birer de kahve ısmarlasın bize, size ve bana bir de demec versin, gelelim. Bu! Güç ben de.

Özgüren'in tarif ettiği samimiyyetin boyutlarını, *Vatan* gazetesi genel yayın yönetmeni Mehmet Kasımoğlu (Yüz yüze görüşme, Mayıs 2018) şu şekilde tarif etmektedir:

Bizde zaten herkes birbirini tanıdığı için, küçük bir toplum olduğumuz için iyi. Siyasi görüşleri farklı olsa bile ya da bir gazeteciyle bir siyasi tamamen zıt olsa bile, özelde ilişkilerimiz iyidir her zaman. Yani herkes bir siyasiye istediği zaman ulaşabilir. Ben şahsen, bir abi-kardeş gibi hepsiyle konuşabilirim. Bütün siyasilerden bahsediyorum.

Kıbrıs Postası gazetesi genel yayın yönetmeni Rasih Reşat ise (Yüz yüze görüşme, Mayıs 2018), Kasımoğlu'nun bahsettiği samimiyyetin ardaalanını, ekonomik ilişkilerin ve basının tiraj kaybı dolayısıyla yaşadığı çıkmazların sonucu olarak görmektedir.

Siyasetçiler gazetecilerle iyi geçinmeyi sever. Çünkü siyasetin kontrolünden çıktı ve sermayenin kontrolüne girdi medya. Bu 2000'ler sonrasında oldu. Dünyada da teknoloji gelişince haberi alma kanalları çoğalıyor ve dolayısıyla basılı gazete işi eski, bayat haber olmaya başlıyor. Bu nedenle de, güç azalıyor gazetelerde. Güç azalınca para azalıyor, okur sayısı azalıyor. O gücü de kullanmak isteyen para sahibi insanlar yavaş yavaş medyaya yerleşti. Siyasetçiler bu oyunun biraz dışına itildi. Siyasetçiler medyayla iyi ilişkiler kurma peşinde.

Tüm bu tanımlamalardan ortaya çıkan sorunsal, KKTC basınının ekonomi politik çıkmazların sonucu olarak kapitalist bir dönüşüm geçirdiğidir. Özer (2007, s. 42-55) iletişimin ekonomi politiğiyle ilgili çalışmaların genel olarak dört kategoride toplandığını belirtmektedir. Bunlar; a) kurumsalçı ekonomi politik yaklaşım, b) araçsalçı ekonomi politik yaklaşım, c) eleştirel ekonomi politik yaklaşım ve d) Marxist ekonomi politik yaklaşımdır. Kurumsalçı ekonomi politik yaklaşım medya işletmelerinin “geniş ekonomik yapıyla bağlarını dikkate alarak, iletişimin üretim tarafına bakmaktadır”. Buna göre, “medya kurumlarının örgütlenme yapılarının gerisinde onların ekonomi politiğinin bulunduğu” görüşü öne sürülmekte ve “editorial bağımsızlığın kullanılmaması” bu yapılanmanın bir sonucu olarak görülmektedir. Araçsalçı ekonomi politik yaklaşım, Marx ve Engels'in “toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür” tanımlamasına yaslanmaktadır. Bu anlamda medyayı daha geniş bir ekonomi politik ilişkiler bütünüdür

sonucu olarak ele alan yaklaşım, medyayı ekonomi politik ilişkilerin devamını sağlamaya çalışan ideolojiyi üretmesinde görmektedir. Bu da medyayı kapitalist ilişkiler dolayısıyla kaçınılmaz olarak araçsal bir konuma itmektedir. Eleştirel ekonomi politik ise, kurumsalcı ve araçsalcı yaklaşımlarla belli noktalarda ayrılmaktadır. Araçsalcı yaklaşımın “daha baştan mülkiyet sahiplerince (devlet ve sermaye)” medya kontrolünün sağlandığı tezine karşılık olarak eleştirel ekonomi politik yaklaşım, ilişkilerin bu kadar kesinlikli bir çehrede ele alınamayacağını, “politik personelin dilediklerini yapma konusunda fırsatlar yakalamakla birlikte, kısıtlamalarla da karşılaştığını ve bu sınırlamaların doğasını, kaynaklarını çözümlemek gerektiğini savunur”. Bu nedenle yapıların katı bir şekilde ele alınmaması gerekmektedir. Başka bir deyişle, “yapıları pratik eylem yoluyla sürekli yeniden üretilen ve değiştirilen dinamik oluşumlar olarak görmek gerektiğini savunur”. Marxist ekonomi politik yaklaşım ise, adında da anlaşılacağı üzere Marx’ın emek-değer kuramı, işgücü değeri, artı değer, yedek işçi ordusu gibi temel iktisadi kavramsallaştırmalarında belirginleşmektedir. Yaklaşım medya bağlamında ise, özellikle Marx’ın metalaşma kavramsallaştırması üzerinde durmaktadır. Bir işçi olarak gazetecinin haber yaparak, köşe yazarak emeğini sattığını öne süren yaklaşım, bu emeği gazete reklamlarıyla “paketlenmiş” bir ürün olarak ele almaktadır. Bu ürünün temel olarak ürettiği ise artı değer, yani kâr yaratması dolayısıyla meta değerdir. Bu meta değeri ise, içerikle doğrudan iç içedir.

KKTC basını ekonomi politik açıdan belirtilen dört yaklaşımı da yatay olarak kesen bir görünüm içindedir. Öncelikle kurumsalcı yaklaşım açısından bakıldığında, basın doğrudan doğruya ekonomi politika ile hayati bir ilişki içindedir. Bu anlamda editoryal bağımsızlık, eleştirel ekonomi politikte öne sürüldüğü üzere, editörlere çeşitli fırsatlar tanısa da, bu fırsatlar doğrudan doğruya o ekonomi politik ilişkilerle uyumlu tercihlere kapı aralamaktadır. Editoryal bağımsızlıkla ilgili olarak *Star Kıbrıs* gazetesi genel yayın yönetmeni Cüneyt Oruç’un (Yüz yüze görüşme, Haziran 2018) görüşleri bu anlamda önemlidir.

Gazete sahibi bir genel yayın yönetmenini oraya koyuyorsa, zaten genel yayın yönetmeninin tavrını, jargonunu, bakış açısını beğeniyordur. Çünkü ona iyi bir para veriyordur, iyi bir parayla oraya koyuyordur. Yayına müdahale etmez belki ama sizi değiştirir. Hiçbir patron “şu haber öyle olmuş, bu haber böyleydi” falanla uğraşmaz. Siz yıllar içerisindeki tecrübeye onu o kadar iyi bilirsiniz ki. O seçim size kalmıştır. Siz ya o yayını kendi isteğiniz doğrultusunda yapacaksınız -çünkü parayı siz koymuyorsunuz, parayı koyan bir sermayedar var- ya da bırakacaksınız. Dolayısıyla sizi değiştirir. Patronlar gazeteye müdahale etmez. Fakat bu etmemesi demek sizin sonsuz bir özgürlüğünüz olduğu anlamına gelmez. Bu şu anlama gelir: Siz istediğiniz gazeteyi yaparsınız ama karşılığında ödülü ya da bedeli ödersiniz. Genel yayın yönetmenleri bu denklem içerisinde konumlanır.

Kaldı ki görüşülen 15 gazete ve 2 basın kamu kurumunda çalışan üst editoryal kadrodan yalnızca üçünün hiçbir patron baskısının olmadığını dile getirmesi bunun en önemli göstergesidir. Bu baskı KKTC basınında, patronun/yöneticinin doğrudan müdahalesi ile patronun/yöneticinin “oradalığı” arasında konumlanmaktadır. Halkın Sesi gazetesi genel yayın yönetmeni Ali Fahrioglu bu durumun doğrudanlığına atıfta bulunurken, KKTC’nin en yüksek tirajlı gazetesi *Kıbrıs*’ın yazı işleri müdürü Emin Akkor ve *Kıbrıs Postası* gazetesinin genel yayın yönetmeni Rasih Reşat “oradalığına” işaret etmektedir.

Her medya patronun olduğu gibi gazetemizin direktörünün de haberlere müdahil olduğu doğrudur (Ali Fahrioglu, yüz yüze görüşme, Haziran 2018).

Doğrudan gazete patronlarının çok fazla etkisi yoktur aslında. Dolaylı etkileri olabiliyor. Zaten devamlı patronla istişare halindesiniz. Onun yayıncılık anlayışını biliyorsunuz. Siz de zaten o anlayışa göre gazeteyi yönetebilecekseniz çalışıyorsunuz. Bu nedenle yani herhangi bir şeyin bize direkt baskısını hissetmedik (Emin Akkor, yüz yüze görüşme, Mayıs 2018).

Neticede, müdahale demeyeyim; Polat Bey ile ben aynı yaştayız. Benim eski arkadaşımdır. Dolayısıyla gazetecilik prensiplerine hürmetli bir patrondur. Ancak tabii patrondur. Haftalık yönetici toplantımız var. Haber müdürü, ben ve Polat Bey otururuz ve haftalık olarak “bu hafta şöyle oldu, böyle oldu, şöyle bir gelişme var, şu benim işime gelmez, şu benim işime gelir” diye bir çerçeve belirler. Biz o çerçevenin içinde, gazetecilik prensipleri doğrultusunda davranırız. Bazen “şuna vuralım” diye çıkışları olur. Ben de derim ki, “belge varsa, tabii ki”. Ama yoksa bize bunu yaptıramazsın diyebiliriz (Rasih Reşat, yüz yüze görüşme, Mayıs 2018).

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın konusu, KKTC’deki basın ve siyaset arasındaki ilişkidir. Çalışmanın amacı ise, KKTC’deki basın ve siyaset arasındaki bu ilişkinin, tarihsel ardağını da gözeterek, günümüzdeki durumunun ortaya konmasıdır. Bu bağlamda araştırmanın soruları şunlardır:

- KKTC basını ile ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkinin boyutları nelerdir?
- KKTC basını ile ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkinin -genel olarak- haber üzerindeki etkisinin boyutları nelerdir?
- KKTC basını ile ekonomi ve siyaset ilişkisinin habere sansür ve otosansür anlamında etkilerinin boyutları nelerdir?
- KKTC basınındaki gazete yöneticileri, KKTC basını ile ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkiyi nasıl görmektedirler?

Araştırma kapsamında, çalışmanın gerçekleştirildiği Mayıs-Haziran 2018 tarihlerinde KKTC’de yayımlanmakta olan 19 gazetenin 15’inin üst editöryal kadrolarıyla görüşülmüş ve bu gazetelerde çalışan muhabirlere anket uygulanmıştır. Diğer 4 gazeteye de ulaşılmış ancak geri dönüş sağlanamamıştır. Dolayısıyla çalışmanın sınırlılığı, araştırmanın yapıldığı dönemde KKTC’de yayımlanmakta olan (4’ü hariç) gazetelerin tamamıdır. Bunun yanı sıra Bayrak Radyo Televizyon Kurumu (BRTK), Türk Ajansı Kıbrıs da (TAK) çalışmanın sahası kapsamındadır. Öte yandan Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği (KTGB) ve KKTC Medya Etik Kurulu (MEK) başkanlarından da görüş alınmıştır. Toplam 104 muhabire anket uygulanmış ve 20 gazeteciyle müessese müdürlüğü, genel yayın yönetmenliği, yazı işleri müdürlüğü, başkanlık düzeylerinde derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, belge niteliği esas alınarak katılımcıların çalışmanın yapıldığı dönemdeki mesleki pozisyonları (editör, genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürü vb.) kullanılmıştır. Görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Johnson ve Rowlands’a göre (2012, s. 100) veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşmenin (in-depth interview) bir araştırmadaki en önemli katkısı, nicel araştırmayla elde edilen verilerin ardağına inmektedir. Bu sayede, bir yandan nicel verilerin sağlaması yapılırken diğer yandan da nicel verilere neden olan kültürün bağlamsal olarak derinine inilmektedir.

7’li likert’in kullanıldığı (1. Kesinlikle katılmıyorum, 7. Kesinlikle katılıyorum) anket verileri SPSS 17 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler, frekans analizi dikkate alınarak tabloleştirilmiştir. Anket çalışmasına katılan gazetecilerin %50’si kadın, %48,08’i erkek, %1,92’si ise diğer cinsiyet kategorisindeki gazetecilerden oluşmaktadır. Kadınlarda aritmetik yaş ortalaması 38,1, erkeklerde 35,2, diğer de ise 41,5’tir. Anket uygulanan gazetecilerin tamamının yaş ortalaması ise 37,2’dir.

Özetle, çoklu araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmanın sahasını neredeyse tüm KKTC basını oluşturmaktadır. Böylelikle konuya ilişkin olarak, hem haberin mutfağında yer alan gazetecilerin

değerlendirmeleri hem de üst editoryal kadroların görüşleri çalışmada yer bulmuş ve bütünlüklü bir veri akışı sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın önemi de burada yatmaktadır: İlk sahaya olarak, daha sonra ise yöntemsel açıdan tüm KKTC basınını bütünlüklü olarak ele alan başka bir çalışma bulunmamaktadır.

Bulgular ve Yorum

Eleştirel ekonomi politik yaklaşımda öne sürülen editoryal fırsatlar esasında yine Marxist terminolojideki “yedek işsiz ordusu” kavramında buharlaşmaktadır. Var olan konumun kaybedilmemesini sağlayan şey, yapıya dair bir kanıksamadan geçmektedir. Kanıksanan şey ise, editoryal konumun ekonomi politik yapı içerisindeki araçsal durumudur. Editör üzerindeki baskıların arka planında yatan ve ele geçen fırsatların kristalize olduğu yer, ekonomi politik ilişkilere dair belli bir “profesyonel” bakışta, farkındalıkta somutlaşmaktadır. Bu “profesyonellik” ise, mesleki etik ve pratikleri yer yer içinde barındırmakla birlikte, bundan daha çok, gazete sahibinin ekonomik ve politik tercihlerini bilen ya da tahmin eden bir “medya profesyonelliği” görünümünü içindedir. Parti yayın organı niteliğindeki gazetelerde bu durum, doğrudan müdahaleyi dahi önemsiz kılacak bir boyut kazanarak “gönüllülük” esasına dönüşmektedir.

Yok müdahale gibi bir şey. Ama biz istişare ediyoruz. Yayın politikasını oturup beraber tartışıyoruz. Ama gelip bana “sen şu manşeti koy, şu başlığı at” falan demez. Ama zaten ben onun dışında farklı bir şeyde yapmam. Yani partiyle ters düşecek, partiyle alakasız bir şey yapmam. Mesela çok sağcı bir kişiyi alıp da ben köşe yazarı yapmam. Partinin ideolojisine uygun kişiler köşe yazısı yazar. Çünkü parti yönetiminden olmasa bile, okuyucularımız, partiyi ve gazeteyi destekleyen kişiler tepki gösterir (Mehmet Eş, yüz yüze görüşme, Mayıs 2018).

Partidekilerden müdahale olmuyor. Gazete parti politikasını bilenler tarafından yapıldığı için, gazeteye kesinlikle müdahale yoktur (İslam Türfent, yüz yüze görüşme, Mayıs 2018).

Dolayısıyla, Kıbrıs Türk basınında geçmişten günümüze kadar gelen medya-siyaset ilişkisi, -parti gazeteleri dışında- doğrudan müdahale ile dolaylı müdahaleler arasında yapısal ağırlıklı bir görünüm alırken, parti gazetelerinde ise bu durum partizan gazetecilik şekline bürünmektedir. Fakat medya-siyaset ilişkisi dava siyasetinin hâkim olduğu dönemde daha pre-modern bir ilişkiler bütününe kapsarken, -bu ilişkilerin bir sonucu olarak- günümüzde daha “modern” ve kapitalist bir nitelik sergilemektedir. Anketlerde ortaya çıkan sonuçlar, KKTC basınındaki medya ve siyaset ilişkisini bu anlamda ortaya koymaktadır.

Tablo 1
“KKTC basınında medya-siyaset ilişkisi önemlidir” İfadesine Verilen Yanıtların Örneklemde Dağılımı

n=104	%
Kesinlikle katılmıyorum	5,8
Katılmıyorum	0,0
Biraz katılmıyorum	7,7
Fikrim yok	10,6
Biraz katılıyorum	8,7
Katılıyorum	23,0
Kesinlikle katılıyorum	44,2
TOPLAM	100,0

Tablo 2
“KKTC basınında ekonomi ve siyaset ilişkisi haberciliğe etkide bulunuyor”
 İfadesine Verilen Yanıtların
 Örneklemde Dağılımı

n=104	%
Kesinlikle katılmıyorum	1,9
Katılmıyorum	3,8
Biraz katılmıyorum	7,7
Fikrim yok	12,5
Biraz katılıyorum	25,0
Katılıyorum	16,4
Kesinlikle katılıyorum	32,7
TOPLAM	100,0

Tablo 1.’de görüldüğü üzere, gazetecilerin %75,9’u belirli düzeylerde medya ve siyaset ilişkisinin KKTC basınında önemli olduğunu düşünmektedir. Tablo 2.’de ise KKTC’de ekonomi ve siyasetin habere etkisine belirli düzeylerde katılanların toplam oranı %74,1’dir. Daha genel olarak baktığımızda, ankete katılan her üç gazeteciden ikisi ekonomi-medya-siyaset arasındaki ilişkinin basın üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Bu rakamlar birbiriyle bağlantılı olarak iki açıdan önemlidir. Öncelikle haberin mutfağında yer alan gazetecilerin bu tespiti yapmış olması, ekonomi politik ilişkilerin haber içeriği üzerindeki etkisinin bir göstergesidir. Diğer bir deyişle, içeriği üreten basın çalışanları, içeriğe yönelik müdahalenin muhatabı olarak bu ilişkinin önemine atıf yapmaktadırlar. Bunun diğer bir boyutu ise, haberin metalaşmasıdır. İçeriği üreten basın çalışanları, içerik üzerinde büyük oranda belirleyici değildir. Daha açık şekilde söylenecek olursa, gazeteler ekonomi politikanın belirlediği güç ilişkilerinin kurumsal bir parçası, uygulayıcısı, aracıdır. Haberciler ise, bu aracının işçileri konumundadır. Muhabirlerin otosansür uygulayıp uygulamadıklarına dair sunduğu veriler de bunu doğrulamaktadır.

Tablo 3
“Haberi yazarken otosansür uyguluyorum”
 İfadesine Verilen Yanıtların Örneklemde Dağılımı

n=104	%
Kesinlikle katılmıyorum	7,7
Katılmıyorum	1,9
Biraz katılmıyorum	8,7
Fikrim yok	10,6
Biraz katılıyorum	18,2
Katılıyorum	21,2
Kesinlikle katılıyorum	31,7
TOPLAM	100,0

Tablo 3.’ten de anlaşılacağı üzere, gazetecilerin haberi yazarken otosansür uyguladıklarına ilişkin “kesinlikle katılıyorum” %31,7 ve “katılıyorum” %21,2’dir. Belirli düzeylerde katılım oranlarının toplamı ise %71,1’dir.

Bourdieu’ya göre (1999, s. 60-61) medya profesyoneli işe girdiği andan itibaren, işe devam etmesini ya da bulunduğu kurumda yükselmesini bu konudaki “profesyonel” meslek seçimlerine borçludur. Gazeteci, medya dışında başka iş kollarında da yatırımları bulunan patronun “simgesel kapitallerini” korumayı tercih etmek “mahkûmiyeti” ile mesleki değerlerine bağlılığın yarattığı “özgür” seçimler arasında kalmıştır. Simgesel kapitaleri korumanın gazetecilik meslek pratiğinde aldığı görünüm ise, otosansürdür. Tablo 3.’ten yola çıkarak söylenecek olursa, KKTC basınındaki gazetecilerin üçte ikisinden fazlası, habere ilişkin herhangi bir baskı ya da sansüre dahi gerek kalmadan otosansür uyguladıklarını belirtmektedirler.

Tablo 4
“KKTC basınında sansür uygulanıyor” İfadesine
 Verilen Yanıtların Örneklemde Dağılımı

n=104	%
Kesinlikle katılmıyorum	11,5
Katılmıyorum	3,8
Biraz katılmıyorum	13,5
Fikrim yok	11,5
Biraz katılıyorum	17,3
Katılıyorum	18,3
Kesinlikle katılıyorum	24,1
TOPLAM	100,0

Tablo 4.'te gazetecilerin toplam %59,7'si belirli düzeylerde KKTC basınında sansür uygulandığını ortaya koymaktadırlar. Fakat sansürün günümüz KKTC basınındaki görünümü, dava gazeteciliği geleneğinin değil, ekonomi politik çıkar ilişkilerinin getirdiği patronaja dayalı bir anlayışın ürünüdür. Kıbrıs Türk basını, ilk döneminde Babıali'den gelen sansürlerle yaşamını sürdürmüş, adanın ilhakının ardından İngiltere'nin bilhassa 1930'lardan sonra uyguladığı baskı ve sansürlerle uğraşmış, sonrasında da olağanüstü bir sürecin meyvesi olan dava siyasetinin yarattığı hegemonyadan kaynaklı baskılara maruz kalmıştır. 2000'lerden itibaren ise bu baskı ve sansürler yerini piyasa koşullarının etkisine bırakmıştır. Başka bir deyişle günümüz KKTC basınındaki sansür, gazete patronunun ekonomik çıkar ilişkilerinin sonucudur.

Bourdieu (1999, s. 77) sansür ile otosansür arasındaki bağıntıyı, çalışanın mesleğine yabancılaşmasının da ötesine geçen bir düzlemde ele almaktadır. Ona göre bu yeni durum, çalışanların "geçici" olduklarını düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Geçicilik düşüncesi gazetecilik meslek pratiğinin üretiminde o kadar belirleyicidir ki, çalışanların herhangi bir hakkı talep etmelerini imkânsız kılmaktadır. İşten kovulmanın kolaylaştığı ve bunun her şeyden önce çalışanlarca bilindiği günümüz yapılanmasında, sansürle otosansür arasındaki ilişkiyi muğlaklaştıran "şantaj", böylesi bir sömürü evreni bizlere sağlamaktadır. Bu durum yalnızca özel medya şirketlerinde değil, kamu kurumlarında da sıkça rastlanan bir işleyiş şeklidir. Bunun haber üzerindeki etkisi, doğrudan haberi seçimiyle başlayan ve kelimelerin hareketliliğini öldüren pratiklere kadar uzanmaktadır.

Diyalog gazetesi genel müdürü Sezgin Madencioğlu (Yüz yüze görüşme, Mayıs 2018), KKTC basınının dava siyaseti sonrasında daha kültürel düzeyde ortaya çıkan modernleşmesini, siyasetin basına etkisindeki azalmaya bağlamanın yanlış bir tespit olduğunu belirtmektedir. Madencioğlu'na göre, siyasete ekonominin eklenmesi KKTC basınına eskiye oranla daha da siyasallaştırmıştır.

Bana göre medya eskiye oranla çok daha siyasallaştı. Zaten baktığınızda olan gazete sayısından görüyorsunuz bunu. Bu ölçekte bir toplumda yirmi kadar gazete, sekiz televizyon çok fazla. Demek ki bu bir yerden finanse ediliyor. Siyasetle ilişkili iş adamları finanse ediyor. İş adamları gazeteyi bir güç olarak kullanmak için kuruyor. Siyasete baskı kurmak için. Bu da bir şekilde yine siyasete dokunuyor. Doksan tane satan gazete var. Niye çıkarıyor o gazeteyi? Sabah televizyonlarda benim gazetem de okunsun. Bir güç olsun elimde. O yüzden.

Bu siyasallaşmanın ne boyutta olduğunu ve neleri kapsadığını ise Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği (KTGB) Başkanı Sami Özusu (Yüz yüze görüşme, Haziran 2018) şöyle aktarmaktadır:

Demokrasisi gelişmemiş toplumlarda daha belirgin olmak üzere, basın her daim elde tutulmak istenen bir güçtür. Bunu siyasal iktidar da ister, muhalefet de ister. Ama sadece onlar değil. İş dünyası da medyayı kontrol etmeye çalışır. Sendikalar da basını yanında tutmak ister. Diğer çıkar grupları da öyle. Hatta mafya bile. Finansal bakımdan çok büyük sorunlar yaşamakta olan Kıbrıs Türk medyasında "özgür basın" kategorisi oldukça daralmıştır. Bunun yerine çıkar grupları basını büyük ölçüde kontrol eder durumdadır. Siyaset de bunun bir parçasıdır ama mesela Türkiye'deki gibi basında mutlak "iktidar kontrolü"nden söz edemeyiz. Buradaki ilişki biçimi sürekli değil, dönemsel, çoğunlukla da kısa vadeli çıkarlara dayalı bir "alış-veriş" gibidir.

KKTC'deki bu "kısa vadeli" ve "çıkarlara" dayalı olan ekonomi politik ilişkiler, Marx'ın (2011, s. 574) "kaçınma teorisi"nde ele aldığı "sonradan olma kapitalist"inkine benzer bir durumu da kapsamaktadır. Buna göre, aniden zenginleşme hırslarının yol açtığı hukuki imaj ve temsiliyet sorunlarını gidermenin yolu, temsil giderlerine yapılacak yatırımdır. Marx'a göre israf gibi görünen ve kapitalizmin doğasına aykırı olan bu tercih, esasında bir "itibar aracı"dır. Bu anlamda KKTC'de bir gazeteye sahip olma kültürü de bunun uzantısıdır. Gazete, bir yandan sermayedarın çeşitli girişimlerini örtmesine neden olarak itibarını düzlüğe çıkarmasını sağlarken diğer yandan da ekonomi politik ilişkilerinde bir baskı veya yaptırım aygıtı olarak işlev görmektedir.

Yeniden Nacak gazetesinin sahibi Aydın Akkurt'un (Yüz yüze görüşme, Mayıs 2018) bununla ilgili olarak başından geçen bir olay şu şekildedir:

Son yaptığımız haberde bir yolsuzluk haberi vardı. İhaleye çıkılmadan bir sahil yeri bir iş adamına verildi. Bizzat kendisi beni aradı. "Buluşalım öğlen, bir çay içelim" dedi. Ben de "uygun değilim" dedim. Bu sefer "akşama buluşalım" dedi. Yine "uygun değilim" dedim. "İstediğin bir açıklama varsa gönder" dedim. Ertesi gün beni sekiz, dokuz kez daha aradı. Ben açmadım. Sonra gitti, bazı korsan sitelere reklam verdi. Bir baktım haberler var: "Aydın Akkurt aradı falan kişiyi, rüşvet istedi şu kadar para, yoksa bu yayınlara devam edeceğim" diye. Gelenen nokta bu.

2000 sonrası KKTC basınının dönüşümüne değinen Türk Ajansı Kıbrıs (TAK) Müşaviri Hüseyin Yalyalı (Yüz yüze görüşme, Haziran 2018), kapitalistleşmeyi dava siyasetinin izlediği ekonomi politik anlayışın bir sonucu olarak görmektedir. *Yeni Bakış* gazetesi genel yayın yönetmeni İsmet Özgüren (Yüz yüze görüşme, Mayıs 2018) ise bu durumun, KKTC'nin gerek stratejik konumundan gerekse de içinde bulunduğu uluslararası hukuktan mahrum olmasının bir sonucu olduğunu dile getirmekte ve dava siyasetinin kapitalistleşmeye önemli etkisi olduğunu belirtmektedir. Özgüren, KKTC'nin içinde bulunduğu kapitalizmi ise "vahşi kapitalizm" olarak tanımlamaktadır.

Yapılan anketlerde ve görüşmelerde belirtilen "vahşi" ekonomi-medya-siyaset ilişkisinin KKTC siyasetinde ve KKTC basın kültüründeki en önemli etkisi, yine siyaset üzerinedir. Gelenen noktada hem dava hem de barış politikalarına toplumsal anlamda bir ilgisizliğin olması bunun başat göstergesidir. Önce uluslararası girişimlerin gerçekleşmemesi ve ardından KKTC'de kendini gösteren ekonomi politik ilişkilerdeki yoğunlaşmalar, kitleleri bir anlamda her iki siyasete dair inşacı ele alışlardan uzaklaştırmıştır. Bu uzaklaşma, bir yandan tarihsel sürece yaslanan ekonomi politikanın bir sonucuyken öte yandan da kitlelerin yine o (mevcut) ekonomi politikayla baş başa kalmasının neticesidir (Ercan, 2019, s. 204-205).

Milliyetçiliğe yaslanan dava siyaseti ile anti-milliyetçi bir anlayışı odağa alan barış siyasetindeki çözümler, apolitizasyonu yaratması dolayısıyla kapitalizmin işleyiş mantığını daha da kamçılayıcı bir çehreye büründürmektedir. Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta, dava siyasetinin milliyetçi reflekslerini Rumlara, barışçıl siyasetinin ise Türkiye'ye yöneltmiş olmasıdır. Esasında her iki anlayış da belirli düzeylerde (biri makro diğeri mikro olmak üzere) milliyetçi bir ele alışın sonucudur. Bunun arkasında ise, milliyetçi düşüncenin her türden anti-emperyalist tavırların çıkış bulmasında oynadığı gizil pozitif rol yatmaktadır (Jameson, 1993, s. 71; Eagleton, 2011, s. 241-242). Kaldı ki, Kıbrıs Türk toplumunun ve basınının belli sebep ve koşullarla milliyetçi bir siyaset etrafında çıkışını bulduğu da ortadadır. Bu nedenle, dava ya da barış siyasetinde gerçekleşen kopukluklar -ağırlıkla doğu toplumlarında bir açmaz olarak öne çıkan- gerek iç gerekse de dış sömürüye neden olan kapitalist ilişkilere teslimiyet olarak belirginleşmektedir (Timur, 2014, s. 168). Bu bağlamda, barış yanlısı politikanın KKTC'de ana damarını oluşturan Cumhuriyetçi Türk Partisi'nin (CTP) gazetesi *YeniDüzen*'in yazı işleri müdürü Mert Özdağ, KKTC'nin 2000'lerden başlayarak günümüze kadar geçirdiği politik serüveni ve şu an içinde bulunduğu çıkmazı şöyle dile getirmektedir:

Şu anda gazeteler ve esas olarak siyaset bir çökme süreci yaşıyor Kıbrıs'ta. Çünkü bağımsız KKTC'ciler de federalistler de aslında hayallerinin, topluma hayal olarak sunduklarının bir realiteye dönüşemeyeceğini anladılar. Mücadele ettikleri yolun artık yıkıldığını gördüler. Ne sağ bağımsız KKTC'nin olacağına inanıyor artık ne de sol dediğimiz federalistler federasyonun gerçekleşeceğine inanıyor. Bir çökme var. Bu iki siyasete de yansıdı. Mesela şu anda bir yerel seçim sürecindeyiz ve kendini solda tanımlayan biri sağ bir partiye oy verebilir. Hatta kendini solda tanımlayan biri sağ partiden aday çıkabilir. Aynı şekilde sağda da böyle. Kim, hangi partiden adaydır belli değil. Her şey birbirinin içine geçti. Medya da tabii ki bundan, bu karmaşadan payına düşeni alır.

Bu, önce Annan Planı sürecinin çökmesiyle başladı. Ardından KKTC'nin bağımsız bir devlet olarak tanıtılacağı siyasetinin, 2011-2013 sürecinde Erdoğan'ın Kıbrıs'a karşı bakış açısıyla yerle bir oldu. Sonrasında yaşanan süreçte KKTC'nin bir alt yönetim olduğu Türkiye tarafından buraya dayatılınca, bağımsız KKTC'ciler aslında KKTC'nin bir hayal olduğunu anladılar ve topluma bunu artık bir hedef olarak sunamamaya başladılar. Federalistlerin hayali de, Annan Planı ardından, en son gerçekleşen Crans-Montana süreciyle çöktü. Ortada bir çöküntü var şimdi. Cumhurbaşkanı'nın tabiriyle "evimizin içini temizleyelim" gibi bir arayış var. Ancak bunun yeterli olmadığını herkes görüyor. Medyada bu çökmeden nasibini aldı.

KKTC'deki politik kültürün ve o kültürün yeniden üretiminde en büyük rolü oynayan basının dönüşümünde, ekonomi politik ilişkilerin payı büyüktür. Bu politik vazgeçişlerin günümüzde bireyler üzerinde yarattığı etkiyle ilgili olarak *Diyalog* gazetesi genel müdürü Sezgin Madencioğlu (Yüz yüze görüşme, Mayıs 2018), değişen ve daha da katılaştıran kapitalist ilişkilerle ortaya çıkan yeni "koşullara" atıf yaparak, günümüzde dava ve özellikle barış politikalarının yerini "kişisel çıkarlara" bıraktığına vurgu yapmaktadır.

Ben çok fazla dava ve barış politikalarının bir etkisi kaldığına inanmıyorum. Çünkü günümüz koşulları insanları farklı bir yöne yönlendirdi. Artık ülke çıkarlarındansa kişisel çıkarlar daha fazla, daha ön planda. Yani bireye baktığınızda, çözüme dair karar vereceğinde, kendi ülke çıkarlarından çok bireysel çıkarlarını düşünerek karar veriyor. "Benim arsam gidecek mi?" "Acaba ben oturduğum yerden ayrılacak mıyım?"

Belirli düzeylerdeki milliyetçiliğin yarattığı aidiyet duygusunun açığa çıkardığı anti-emperyalist tavırlar, aynı zamanda çatışma kültürünün de yaratılmasına neden olmaktadır. Milliyetçiliğin törpülenmeye çalışılması ise, ulus anlayışından büyük oranda bir kopuşu kaçınılmaz kılmaktadır. Buradaki "kaçınılmazlık", milliyetçi reflekslerin yarattığı -her ne kadar sınıfsal bir vurgu taşımaya da- siyasal örgütlülük direncini törpüleyen bir nitelik arz etmektedir. Bilhassa günümüz küresel kapitalizminin hâkimiyeti düşünülecek olursa, bu reflekslerin alternatifi olarak kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin yarattığı kültür öne çıkmaktadır. Kapitalizmin ürettiği ve hatta dayattığı ikilem de buradadır: Maddi dünyayı belirleyen ilişkilerin dışında kalındığı takdirde "kötücül" olan çatışmacı kültürün devam edeceği varsayımı ile "iyi" olan barışçıl politikaların yalnız bireyselleşmeye dayalı kapitalist ilişkilerde mümkün olduğu varsayımında kitleleri bırakması (Bauman, 2013, s. 34-36). Bu bağlamda gazetecilerin büyük çoğunluğunun barış politikasından yana tavır geliştirmeleri, bir anlamda içerideki "vahşi" kapitalist ilişkilerin yerine "Batı tipi" bir kapitalizmin tercih edilmesi olarak da okunabilmektedir. TAK Müşaviri Hüseyin Yalyalı (Yüz yüze görüşme, Haziran 2018), barış ve AB politikaları arasındaki özdeşleşime eleştiri getirerek şunları kaydetmektedir:

AB'yi övüyoruz ama AB aslında sistemin açtığı bir kapı. AB insanların örgütlenmesinin önünü açmıyor. Sosyal devlet dediğimiz şeyin hep geriye çekilmesi söz konusu. Devletin küçülmesi adı altında insanların kapitalizmle baş başa kalması durumu var. Mesela bu ülkede 79'larda kurulan toplu taşımacılık yok edilmiştir. Türkiye'den biri geldiğinde soruyor: "Her evde iki araba mı var?"

Dolayısıyla, KKTC'nin içinde bulunduğu uluslararası durumun da neticesi olarak belirginleşen ekonomi politik ilişkilerdeki katılma hem dava hem de barış politikalarını kişisel birer (a)politik tercih düzeyine indirgemıştır. KKTC basın kültürü açısından bu durum, tüm bu makro ve mikro ekonomik ve siyasal ilişkilerin ortasında yer alan basının hayatta kalma mücadelesinde kendini göstermektedir.

Sonuç Yerine

Kıbrıs Türk toplumunun 1889 yılında başlayan gazetecilik serüveni, ilk ortaya çıktığı andan itibaren siyasal bir karaktere sahip olmuştur. Bu durum gazeteleri hem var eden hem de gazetelerce siyaseti yeniden üreten bir niteliktedir. 1974 sonrasında da önemli ölçüde hegemonyasını sürdüren bu siyasal tavır, bir yandan Kıbrıs Türk toplumunun siyasi hayatında belirleyiciliğini sürdürürken diğer yandan da siyasetten ayrı ele alınamayacak olan ekonomiye yön vermiştir. 2004 Annan Referandumu'yla ortaya çıkan ise, bu anlayışın her siyasal hareket gibi tarihsel bir aşınması ile yine bundan doğan ekonomik ilişkilerin birleşimidir. 2004 sonrası sürece bakıldığında, barışa dair çeşitli müzakerelerin de olumsuz sonuçlanması, günümüzde yerini her iki siyasal yaklaşımın hem toplumsal anlamda hem de gazetelerde daha "bireysel" bir kültüre yerini bırakmasına neden olmuştur. Bu dönüşüm, Kıbrıs Türk basını açısından tarihsel bir kırılmaya işaret etmektedir. Kırılmanın ana hattını ise siyasetin ekonomiyi değil, ekonominin siyaseti öncelediği bir anlayış oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, referanduma kadar olan süreçte ağırlıkla dava siyasetinin ekonomiye yön verdiği bir durumdan, referandum sonrasında ekonomik ilişkilerin siyasete yön verdiği bir sürece geçilmiştir. 1974 sonrasında dava siyasetinin yarattığı burjuvalaşma, süreç içinde giderek gelişmiş, güçlenmiştir ve kapitalizmin temel dinamikleri dolayısıyla siyaseti ikincil konuma düşürmüştür. Günümüzde basının bu yapı içerisindeki konumuysa; çatışma kültürünün "doğal" bir getirisi olarak yükselen propagandist anlayışın 1974 sonrasında yerini bıraktığı partizan gazetecilik anlayışından, ağırlıkla sermaye sahiplerinin siyasete yön verdiği oluşumda daha araçsal bir noktaya gelmesidir. Gazetecilerin de dile getirdikleri gibi, KKTC'deki gazetelerin mevcut ekonomi politik yapı içerisindeki görünümü, gazetelerin siyaset üzerinde baskı işlevi gören aygıtlar olarak öne çıkmasıdır. Bu baskı ise, gazete patronunun, gazete sahipliği dışındaki diğer iş kollarında sürdürdüğü ekonomik ilişkilerini sağlama almasının bir aracı olma özelliğini kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, basın ve siyaset ilişkisi açısından günümüz KKTC basını, kapitalist ilişkilerin önemli birer aygıtı/aracı haline gelmiştir.

Bu durumun da en önemli göstergesi araştırmadan elde edilen anket verilerinde açığa çıkmaktadır. "Fikrim yok" seçeneğini bir sınır olarak aldığımızda, gazetecilerin toplamda ("Kesinlikle katılıyorum", "Katılıyorum" ve "Biraz katılıyorum") %75,9'u KKTC basınında medya ve siyaset arasındaki ilişkiyi önemli görürken, %74,1'i ise KKTC basınında ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkinin haberciliğe etkide bulunduğunu belirtmiştir. Öte yandan, bu bağlamda gazetecilerin toplamda %59,7'sinin KKTC basınında sansür olduğunu ve %71,1'inin ise otosansür uyguladığını ifade etmesi, basının ekonomi ve siyasetle ilişkisinin sonuçlarının ne boyutta olduğuna işaret etmektedir.

Kaynakça

- Bauman, Z. (2013). *Modernite, kapitalizm, sosyalizm* (Çev. D. Ergun). İstanbul: Say Yayınları.
- Beratlı, N. (2012). *Kıbrıs'ta ulusal sorun*. Lefkoşa: Khora.
- Bourdieu, P. (1999). *Karşı ateşler* (Çev. H. Yücel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Denктаş, R. R. (2003). Türklük için dayandık dayanacağız. G. Fırat (Ed.), *Milli dava Kıbrıs içinde* (s. 27-38). İstanbul: İleri Yayınları.
- Eagleton, T. (2011). *Marx neden haklıydı?* (Çev. O. Köymen). İstanbul: Yordam Kitap.
- Emgili, F. (2015). İngiliz yönetiminde Kıbrıs Türkleri ve Atatürk devrimlerine bakışları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 381-396. Erişim adresi: <https://www.sosyalarastirmalar.com/archive/jisr-volume-8-issue-41-year-2015.html>
- Ercan, E. E. (2019). KKTC basınında dava ve barış politikalarının günümüzdeki durumu. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (30), 193-214. Erişim adresi: <http://iletisimdergisi.gsu.edu.tr/tr/pub/issue/46346/492309>
- Jameson, F. (1993). *Milliyetçilik, sömürgecilik ve yazın* (Çev. Ş. S. Kaya). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Johnson, J. M. ve Rowlands, T. (2012). The interpersonal dynamics of in-depth interviewing. J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. B. Marvasti, K. D. McKinney (Ed.), *Handbook of interview research: The complexity of the craft içinde* (s. 99-114). Los Angeles: Sage Publications.
- KKTC Başbakanlık ve Doğu Akdeniz Üniversitesi. (2015). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde istikrarlı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme: Sektör temelli analiz ve politika önerileri*. Erişim adresi: <http://i-rep.emu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11129/1890/1/KKTC%20Ekonomisi%2C%20Sekt%2C%20B6r%20Temelli%20Analiz%20ve%20Politika%20C3%96nerileri.pdf>
- Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği (KTGB). (2012). *Kıbrıs Türk basın tarihi*. Lefkoşa: Söylem Matbaacılık.
- Marx, K. (2011). *Kapital: Ekonomi politiğin eleştirisi, I. cilt: Sermayenin üretim süreci* (Çev. M. Selik ve N. Satlıgan). İstanbul: Yordam Kitap.
- Mert, Ö. (2003). Osmanlı belgelerine göre bir Kıbrıs gazetesi: Zaman. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 0(4), 61-88. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/952/10729>
- Oğuz, S. (1975). *Kıbrıs: Ekonomik ve sosyal yönleriyle* (3. Baskı). İstanbul: Seda Matbaası.
- Özer, Ö. (2007). *Medya, şiddet, toplum*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şafaklı, O. ve Özdeşer, H. (2002). KKTC ekonomisinin genel analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (5), 151-171. Erişim adresi: <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/208/226>
- Tahsin, E. (2014). Kuzey Kıbrıs özelinde neoliberal dönüşümün boyutları. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 78-95. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/euljss/issue/6286/84355>
- Timur, T. (2014). *Marx-Engels ve Osmanlı toplumu* (2. Basım). İstanbul: Yordam Kitap.
- Uzun, R. (2011). *İletişim etiği: Sorunlar ve sorumluluklar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ünlü, C. (1982). *Kıbrıs'ta basın olayı (1878-1981)*. Ankara: Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayını.
- Volkan, V. D. (2008). *Kıbrıs: Savaş ve uyum - Çatışan iki etnik grubun psikanalitik tarihi* (Çev. B. Kılınçer). İstanbul: Everest Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

The subject of the study is the relationship between the press and politics in the TRNC. In this context, the purpose of the research is to reveal the current situation of the relationship between the press and politics in the TRNC, taking into account its historical background. What is meant by the historical background is to determine how the TRNC economy and politics have transformed since the 1980s and what kind of reflections this has on the TRNC press.

Design and Methodology

Within the scope of the research, the senior editorial staff of 15 of the 19 newspapers published in the TRNC between May-June 2018, when the study was conducted, were interviewed and a questionnaire was applied to the reporters working in these newspapers. A questionnaire was applied to 104 reporters in total, and in-depth interviews were held with 20 journalists at the level of directorship and editor-in-chief. The data of the questionnaire using 7-point Likert (1. Strongly disagree, 7. Strongly agree) were analyzed using SPSS 17 program. The data are tabulated by taking frequency analysis into account. The questions of the study are as follows: a) What are the dimensions of the relationship between the TRNC press and economy and politics? b) What are the dimensions of the effect of the relationship between the TRNC press and the economy and politics on the news in general? c) What are the dimensions of the effects of the relationship between the TRNC press and the economy and politics in terms of news censorship and self-censorship? d) How do newspaper managers in the TRNC press see the relationship between the TRNC press and economy and politics? In summary, almost the entire TRNC press constitutes the field of the study in which mixed research methods are used. In this way, both the evaluations of the journalists in the kitchen of the news and the opinions of the senior editorial staff were included in the study, and it was aimed to provide an integrated data flow.

Findings

After the 1974 Operations, everyday life, which gradually normalized in the context of the effects caused by inter-communal conflicts, resulted in the 2004 Annan Plan Referendum, in which 64.9% of the TRNC said "yes" and 74.8% of the Greek Cypriot Administration said "no". The post-referendum process is important for the TRNC in two respects: 1) The case politics has lost its importance in the TRNC, 2) Despite the rise of the politics of peace, the political inquiries created by the failure to realize concrete desires and demands in this direction in the process that has survived until today.

Today, the position of the TRNC press in this structure; from the partisan journalism approach that the propagandist understanding, which rose as a "natural" outcome of the conflict culture, left its place after 1974, it has come to a more instrumental point in the formation where the owners of capital predominantly direct politics. As journalists have stated, the appearance of newspapers in the TRNC within the current political economy is that newspapers come to the fore as instruments that function as pressure on politics. This pressure includes the feature of being an intermediary for the newspaper boss to secure the economic relationships it maintains in other business lines other than newspaper ownership. In other words, in terms of the relations between the press and politics, today's TRNC press has become an important tool of capitalist relations. In other words, in terms of the relations between the press and politics, today's TRNC press has become an important tool / tool of capitalist relations. The indicator of this in the TRNC press is that 59.7% of the journalists in total draw attention to the fact that the TRNC press is censored and 71.1% of them apply self-censorship.

Research Limitations

The editorial staff of 15 of the 19 newspapers published in the TRNC between May-June 2018 were interviewed and a questionnaire was applied to the reporters working in these newspapers. Other 4 newspapers were also reached, but no return could be obtained. Therefore, the limitation of the study is that all the newspapers (except 4) published in the TRNC at the time of the research. In addition, Bayrak Radio and Television Corporation (BRTK) and Turkish Agency Cyprus (TAK) are within the scope of the study. On the other hand, opinions were received from the heads of the Cyprus Turkish Journalists Association (KTGB) and the TRNC Media Ethics Committee (MEK).

Implications

It is necessary to conduct interdisciplinary studies on the TRNC press, examining the relations between media-politics and media-economy. The data obtained in this study show that censorship and especially self-censorship are the most important problems in the TRNC press. In addition, studies focusing on freedom of the press and expression are also needed in this context.

Originality/Value

The importance of the study is that no other study has been carried out within the scope of the subject, in terms of the field dealt with, on the whole TRNC press and press institutions.

Araştırmacı Katkısı: Eren Ekin ERCAN (%100).

Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme ve Enerji Tüketiminin Çevresel Kalite Üzerindeki Etkisi: E-7 Ülkeleri Örneği¹

Fahrettin PALA² - Abdulkadir BARUT³

Başvuru Tarihi: 21.12.2020

Kabul Tarihi: 16.04.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın amacı E-7 ülke ekonomileri için (Türkiye, Hindistan, Çin, Brezilya, Endonezya, Rusya ve Meksika) finansal gelişmenin, ekonomik büyümenin ve enerji tüketiminin çevresel kalite üzerindeki etkisini 1990-2014 yılları arasında verileri kullanarak analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, çevre kalitesi ölçütü olarak, kişi başına düşen karbondioksit emisyonu (CO₂), finansal gelişme ölçütü olarak, özel sektöre verilen kredilerin GSYİH'ya oranı, ekonomik büyüme ölçütü olarak, ekonomik büyümede meydana gelen yıllık artış ve enerji tüketimi ölçütü olarak da kişi başına petrol tüketimi değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenlerin analizinde panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. İlk önce değişkenlerde ve modellerde yatay kesit bağımsızlığını test etmek için Breusch ve Pagan (1980), CD'ın Pesaran (2004), CD ve Pesaran (2004), Ullah ve Yagamata (LMadj PUY) (2008) testleri uygulanmıştır. Değişkenler ve modeller yatay kesit bağımlılığı içerdiğinden dolayı yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden Pesaran (2007) CADF (Crosssectional Augmented Dickey Fuller) testi kullanılmıştır. Değişkenler durağan hale getirildikten sonra uzun dönem ilişkisi için Westerlund (2008), Durbin-H Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Uzun dönem ilişki katsayılarını tespit etmek içinde Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG-Augmented Mean Group) tahmincisinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye, Endonezya ve Rusya ekonomileri için finansal gelişmenin çevre kalitesini artırdığı tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme sonuçları incelendiğinde ise; Hindistan, Çin, Brezilya ve Meksika ekonomileri için ekonomik büyümenin karbon salınımını azaltarak çevre kalitesini artırdığı tespit edilmiştir. Türkiye ve Rusya içinse ekonomik büyümenin karbon salınımını artırarak çevre kalitesini azalttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme, Çevre Kalitesi ve Kuznets Eğrisi

Atıf: Pala, F. ve Barut, A. (2021). Finansal gelişme, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin çevresel kalite üzerindeki etkisi: E-7 ülkeleri örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 347-366.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Gümüşhane Üniversitesi Kelkit Aydın Doğan Meslek Yüksek Okulu Muhasebe ve Vergi Bölümü, fahrettinpala@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9565-8638

³ Harran Üniversitesi Siverek Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Bölümü, kadirbarut@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8315-9727

Financial Development, Economic Growth and Energy Consumption on Environmental Quality: Case of E-7 Countries

Fahrettin PALA⁴ - Abdulkadir BARUT⁵

Submitted by: 21.12.2020

Accepted by: 16.04.2021

Article Type: Research Article

Abstract

The aim of this study is to analyze the effects of financial development, economic growth and energy consumption on environmental quality for the economies of E-7 countries (Turkey, India, China, Brazil, Indonesia, Russia and Mexico) using the data between 1990-2014. For this purpose, carbon dioxide emissions per capita (CO₂) as a measure of environmental quality, a measure of financial development, the ratio of loans to the private sector to GDP, a measure of economic growth, an annual increase in economic growth and a measure of energy consumption per capita. per oil consumption variables are used. Panel data analysis method is used in the analysis of the variables. First, Breusch and Pagan (1980), CDlm Pesaran (2004), CD and Pesaran (2004), Ullah and Yagamata (LMadj PUY) (2008) tests are applied to test cross-section independence in variables and models. Since the variables and models contain cross-sectional dependence, the Pesaran (2007) CADF (Crossectional Augmented Dickey Fuller) test, one of the second generation panel unit root tests that takes into account the cross-sectional dependence, is used. After the variables are made stationary, Westerlund (2008), Durbin-H Cointegration test is applied for the long-term relationship. The Extended Mean Group (AMG) estimator is used to determine the long-term correlation coefficients. According to the results of the analysis, it has been determined that financial development increases the environmental quality for the economies of Turkey, Indonesia and Russia. When the economic growth results are examined; It has been determined that economic growth for the economies of India, China, Brazil and Mexico improves environmental quality by reducing carbon emissions. For Turkey and Russia, it has been determined that economic growth reduces environmental quality by increasing carbon emissions.

Keywords: Financial Development, Economic Growth, Environmental Quality and Kuznets Curve

⁴ Gümüşhane University Kelkit Aydın Doğan Vocational School Accounting and Tax Department, fahrettinpala@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9565-8638

⁵ Harran University Siverek Vocational School Accounting and Tax Applications Department, kadirbarut@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8315-9727

Giriş

Ekonomik önlemler neticesinde büyüme ve kalkınma için alınan faaliyetlerden kaynaklanan artan çevresel riskler, küresel meseleler haline gelmiş ve çevre ekonomisi ve sürdürülebilir kalkınma adına tartışmalı bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır (Shoaib, Rafiqu, Nadeem ve Huang, 2020, s.12461). Son yıllarda küresel ısınma insanlığın karşı karşıya kaldığı büyük bir sorundur. Bu ortak fikir birliği bilim adamları, kamu otoriteleri ve kamuoyu arasında bir gerçektir (Sekali ve Bouzahzah, 2019, s.67).

Çevresel bozulma evrensel bir konu olup, tüm dünya çevresel kalitenin bozulmasından kaynaklanan tehditlere maruz kalmaktadır. Çevresel kalitenin bozulmasında en büyük paya sahip olan karbondioksit (CO₂) emisyonu, sera etkisinin ana kaynaklarından biridir. CO₂ emisyonlarının çoğu; kömür, petrol ve gaz gibi fosil yakıt tüketiminden kaynaklanmaktadır. Bir ülkedeki CO₂ emisyonların; gelir düzeyi, enerji tüketimi, nüfus, dış ticaret, finansal kalkınma ve benzeri birçok faktöre bağlı olduğu düşünülmektedir (Sehrawat, Giri ve Mohapatra, 2015, s.665-666). Tüm bunların sonucunda, özellikle içinde bulunduğumuz yüz yılda çevresel problemler dünyayı tehdit etmeye başlayınca küresel anlamda çözüm arayışları içerisine girilmiştir (Çetin, Kırıcı, Saygın ve Alaşahan, 2018, s.27).

Ekonomik kalkınma yüksek bir yaşam standardı vaat eden ancak aynı zamanda çevresel bozulmaya neden olan uzun bir süreçtir. Kuznets tarafından kurulan, Grossman ve Krueger (1995) tarafından önerilen çevresel kuznets eğrisi, ekonomik büyüme ve çevresel bozulma arasındaki ilişkinin ters-U şeklinde olduğunu varsaymaktadır. Buna göre ekonomik büyüme başlangıçta çevresel bozulmayı artırmakta, daha sonra kişi başına bir eşik gelir noktasından sonra ise azaltmaktadır (Stern, 2004; Carson, 2010; Shahbaz, Shahza, Ahmad ve Alam, 2016). Bu durum, ekonomik büyümenin başlangıç dönemlerinde daha fazla enerji kullanımına ihtiyaç duyulacağından çevre kirliliğini artırarak çevresel kalitenin azalmasına neden olacaktır. Sonraki dönemlerde ise ekonomik büyümenin devam etmesi ekonomide yapısal değişim sürecini başlatacak, üretim ve tüketimin yapısını değiştirerek, temiz çevreye olan talebi artıracaktır. Böylece enerjiyi daha verimli bir şekilde kullanabilen temiz teknolojiler gelişecektir. Başak bir ifadeyle çevresel kuznets eğrisi hipotezine göre, uzun vadede ekonomik büyümenin çevre kalitesi üzerindeki etkisinin pozitif yönde olacağı vurgulanmaktadır (Koçak, 2017, s.537).

Finansal gelişme, hızlı ekonomik büyümenin yanı sıra çevrede CO₂ emisyonunun azaltılmasında hayati ve potansiyel öneme sahip bir faktördür. Finans sektörleri enerji alanındaki teknolojik ilerlemeyi canlandırarak enerji tüketimini ve CO₂ emisyonlarını etkileyebilirler (Yang, Zhang ve Meng, 2015, s.334). Bir ülkede finans sektörünün gelişmesi, daha yüksek bir gelir artışı elde edilmesinde önemli bir rol oynar ve çevresel kaliteyi önemli ölçüde etkiler (Jalil ve Feridun, 2011). Literatürde çevre kirliliği ölçütü olarak genellikle CO₂ salınımı kullanıldığından dolayı çalışmada da bu değişken çevre kalitesini ölçmede kullanılmıştır (Çetin vd., 2018, s.26).

Çalışmanın amacı, çevre kalitesi E-7 ülke ekonomileri açısından ele alınarak finansal gelişmenin, ekonomik büyümenin ve enerji tüketiminin çevresel kalite üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemektir. Çünkü son yıllarda teknolojide yaşanan hızlı değişim ve gelişim çevre kalitesi üzerinde etkili olabilmektedir. Çevresel kalitenin bozulması başta iklim ve canlılar olmak üzere birçok unsur üzerinde olumsuz etkilere neden olduğundan dolayı önem arz eden bir konudur. Bu nedenden dolayı bu çalışma yapılmıştır. Çalışmada E-7 ülkelerinin tercih edilme nedeni ise son yıllarda bu ülkelerin hızla yükselen ve büyüyen ekonomiye sahip olmaları, özellikle de Çin ekonomisinin yer alması etkili olmuştur.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde giriş kısmı açıklandıktan sonra ikinci bölümde araştırma kapsamında yer alan finansal gelişme, ekonomik büyüme ve çevre kalitesi arasındaki ilişki ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Üçüncü bölümde teorik ve ampirik literatüre değinilmiştir. Dördüncü bölümde araştırmanın yöntem ve metodoloji kısmı açıklanmıştır. Beşinci bölümde bulgular ve yorumları açıklandıktan sonra, altıncı ve son bölümde ise sonuç ve değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Finansal Gelişme ile Çevresel Kalite Arasındaki İlişki

Büyüme üzerine yapılan ilk çalışmalar, genellikle sadece sermaye, emek ve teknolojik ilerlemenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine değinmiştir. Bununla birlikte, son 20 yıldaki teorik gelişmeler, finansal faktörlerin ve çevresel kaynakların da modern ekonomik büyümede önemli bir rol oynadığını göstermiştir (Li vd., 2015, s.9396).

Güçlü finansal gelişme, ekonomik ve diğer türden kalkınma için kilit faktörlerden biri olan bir ekonominin finansal sektörlerini canlandırır. Ekonomik büyümeyi canlandırabilen finans sektörü, enerji tüketiminin artmasına ve/veya azalmasına ve çevresel kalitenin bozulmasına ve/veya iyileştirmesine neden olabilmektedir (Zafar vd., 2019, s.13250).

Finansal gelişme ile çevre arasındaki ilişki üzerine yapılan ilk ampirik çalışmalar Aufderheide ve Rich (1988) ve Schmidheiny ve Zorraquin'in (1998) çalışmalarıdır. Aufderheide ve Rich (1988), çevre kalitesini iyileştirmede çok taraflı bankaların rolünü vurgulamışlardır. Dünya Bankası tarafından sağlanan mali yardım mekanizmasının, ödünç verilebilir fonlar sağlarken çoğu zaman çevresel yönleri göz ardı ettiğini iddia etmişlerdir. Hatta bu konuya örnek olarak toprak erozyonu ile ilgili Hindistan'daki kauçuk projesinden kaynaklanan orman alanlarının ve pamuk üretiminden kaynaklanan tarım alanlarının bozulmasını vermişlerdir. Bu tehlikelerin nedeni, ciddi çevre sorunları dikkate alınmadan müşterilere kredi sağlanmasıydı. Schmidheiny ve Zorraquin'de (1998) finansal kuruluşların kısa vadeli krediler verilmesini teşvik ettiğini ancak doğal kaynakların tükenmesine neden olan çevresel sorunları görmezden geldiklerini belirtmişlerdir (Tahir vd., 2021, s.8090-8091).

Günümüzde küresel ısınma, insanlığın karşılaştığı büyük bir zorluktur. Bu ortak fikir birliği bilim adamları, kamu otoriteleri ve kamuoyu arasında bir gerçektir. Bir dereceye kadar bu fikir birliği, insan faaliyetlerinin, özellikle malların ve hizmet faaliyetlerinin üretiminin, özellikle CO2 olmak üzere sera gazı (GHG) emisyonları yoluyla bu küresel ısınmadan sorumlu olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Yapılan ampirik çalışmalarda (Kraft ve Kraft, 1978; Soytaş ve Sari, 2003; Lee ve Chiang, 2008) insan faaliyetinin, yani fosil enerjilerin tüketimi yoluyla mal ve hizmet üretiminin, CO2 emisyonlarının ana kaynağı olduğunu göstermektedir (Sekali ve Bouzahzah, 2019, s.67).

Finansal gelişme çevreyi çeşitli şekillerde etkileyebilir. Finansal gelişme ve yatırım kredileri, yatırım düzeyini, sanayi sektörünün gelişimini ve ekonomik büyümeyi ve dolayısıyla enerji talebini ve artan sera gazı emisyonlarını artırır (Sadorsky, 2010; Sekali ve Bouzahzah, 2019). Aynı şekilde, kredilerin artırılması, hane halkının satın alma gücünü artıracığından ev aletleri, otomobiller vb. aletleri kolaylıkla satın almalarına neden olacak ve böylece enerji talebini ve artan sera gazı emisyonlarını arttıracaktır (Karanfil, 2009; Sekali ve Bouzahzah, 2019).

Finansal gelişme ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi açıklayan başlıca iki araştırma türü vardır. Bunlardan biri, finansal gelişme ile CO2 emisyonları arasında negatif yönlü ilişki olduğunu açıklayan araştırmalar, ikincisi ise finansal gelişme ile çevre arasındaki ilişkide, finansal gelişmenin artmasıyla çevre kalitesinin düştüğünü ortaya koyan araştırmalardır (Zafar vd., 2019, s.13250).

Ekonomik Büyüme ile Çevresel Kalite Arasındaki İlişki

Çevresel kalite ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1970'lerden sonra Club of Rome üyelerinin The Limits to Growth'de dramatik çevresel koşullardan kaçınmak için sıfır büyüme veya kararlı durum ekonomisini tartışmalarından sonra kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Beckerman (1992) ise teknolojik ilerlemenin doğal kaynaklara olan bağımlılığı azaltacağını ve sürekli büyümeye izin vereceğini iddia etmiştir. Bu tartışmada, Shafik'in (1994) işaret ettiği gibi, bir argümanı veya diğerini destekleyen ampirik kanıtlar yoktu, bu nedenle tartışma, uzun yıllar boyunca mevcut çevresel verilerin eksikliğinden dolayı uzun bir süre tamamen

teorik bir temelde kalmıştır. Son olarak, kükürt dioksit, azot oksit emisyonları ve karbondioksit gibi çevresel göstergeleri uygulayan ampirik çalışmalarda kanıtlar, gelirle ters bir U ilişkisi olduğunu göstermiştir. Böylece çevresel bozulma büyümenin ilk aşamalarında daha da kötüleşir, ancak sonunda bir zirveye ulaşır ve gelir “dönüm noktası” denilen bir eşik düzeyini geçtikçe düşmeye başlar. Bu ilişki, 1950’lerde gelir ve eşitsizlik arasında benzer bir ilişki olduğunu ilk kez gözlemleyen ve öne süren Simon Kuznets’ten sonra Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) olarak tanımlanmıştır (Cialani, 2007).

Ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi analiz etmek için en yaygın kullanılan yöntem EKC hipotezidir. EKC, ekonomik kalkınmanın erken aşamasında, ortalama gelir gelişme aşamasında belirli bir seviyeye ulaşana kadar çevrenin kalitesinin düşme eğiliminde olduğunu ve daha sonra iyileştiğini savunuyor. Çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin geçerliliği, yıllar boyunca farklı çalışmalarla geniş çapta incelenmiştir. Araştırma sonuçları; farklı veri türleri, kirlenici madde türleri, ülke ve yaklaşım seçimleri gibi nedenlerden dolayı çeşitlilik göstermektedir (Jiang vd., 2020, s.3).

EKC hipotezine dayanarak yapılan (Grossman ve Krueger, 1991; Lieb, 2003; Babu ve Datta, 2013) birçok çalışma ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkinin N şeklinde olduğunu ortaya koymuştur. Tersine çevrilmiş U-biçimli modelle karşılaştırıldığında, N-biçimli model, ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında, çevresel baskının ekonomik büyümeyle artma eğiliminde olduğunu ve daha sonra azaldığını, ancak kritik bir ekonomik gelişme düzeyine ulaştıktan sonra tekrar yükseldiğini gösterir (Jiang vd., 2020, s.3). EKC hipotezi hakkındaki farklı görüşlerden biride, kirlilik ve büyüme arasında monoton olarak artan bir eğri olduğudur (Holtz-Eakin ve Selden, 1995; Al-Mulali vd., 2015).

Enerji Tüketimi ile Çevresel Kalite Arasındaki İlişki

Çevre sorunlarının çoğu enerji kullanımından kaynaklanmaktadır. Çünkü enerjinin çevreye zarar vermeden taşınması, üretilmesi ve tüketilmesi imkânsızdır. Yenilenemeyen kaynaklardan enerji üretimi, biyotik bileşen kadar çevre için de çok tehlikeli olan yoğun tipte zararlı zehirli gazlar ürettiği için çevre üzerinde tehlikeli etkilere sahiptir. Ekosistem, çevredeki ortamı dengede tutmak için birbirleriyle etkileşime giren biyotik ve abiyotik bileşenlerden oluşur (Munir ve Riaz, 2019).

Enerji tüketiminin çevre kalitesine etkisi konusunda farklı görüşler vardır. Birincisi, petrolün sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik eden, işletme maliyetini düşüren, emtia arz ve talebini artıran, serbest ticareti teşvik eden ve ülkelerdeki istihdam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan en bol enerji kaynaklarından biri olduğunu savunan (Meadows vd., 1972 ; Akbostancı vd., 2009 ; Al-Amin vd., 2009; Akin, 2014) görüştür. İkincisi, enerji tüketiminin çevre üzerinde ciddi etkileri olduğunu savunan görüştür. Çevreciler ve ekonomistler, petrol, kömür, gaz ve elektrik yoluyla enerji tüketiminin, yüksek tüketim oranı nedeniyle büyük miktarda atık ürettiğini ve dünyanın çevre koşullarını bozduğunu savunmaktadırlar. Aynı zamanda karbon vergisi fikrine de karşı çıkıyorlar çünkü ne kadar karbon üretildiğini ölçmenin oldukça zor olduğunu ve bu nedenle hangi seviyede karbon vergisinin uygulanacağını bilmenin zor olduğunu ifade etmektedirler (Munir ve Riaz, 2019). Bununla birlikte literatürde enerji yanmasının CO2 emisyonları üzerinde olumlu etkisi olduğunu savunan Irfan ve Shaw (2017) ile Saidi ve Hammami (2015) görüşlerde vardır.

Literatür Taraması

Literatürde çevre kalitesi (kirliliği) ve buna etki eden unsurlar önemli ölçüde tartışılmaktadır. Özellikle Kuznets tarafından kurulan, Grossman ve Krueger (1995) tarafından önerilen çevresel kuznets eğrisi (EKC) olarak bilinen çevresel bozulma ve ekonomik gelişme arasındaki ilişki hakkında geniş bir literatür mevcuttur (Shahbaz vd., 2016, s.353). Literatürde mevcut olan önemli bazı çalışmalar aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Shoaib vd. (2020), 1999-2013 yıllı dönemsel verilerini kullanarak G8 ve D8 ülkelerinde, finansal kalkınma ve CO2 emisyonu arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonuçları, finansal gelişmenin uzun vadede CO2 emisyonu üzerinde istatistik düzeyinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Khan, Peng ve Li (2019) çalışmalarında, 193 ülkenin 1990-2017 yılları arasındaki verilerini kullanarak, finansal gelişmenin, ekonomik büyümenin, enerji tüketiminin ve CO2 emisyonunun birbirleri üzerindeki etkisini sistem GMM yönetimi ile incelemişlerdir. Analiz sonuçları, finansal gelişmenin, ekonomik büyümenin, enerji tüketiminin ve CO2 emisyonunun birbirinden etkilendiğini, ancak finansal gelişmeyi azaltan enerji tüketimi haricinde, diğerlerinin yüksek çevre kirliliği yayılımına neden olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlar ayrıca, Kuznet eğrisinin geçerli olduğunu da göstermiştir.

Sekali ve Bouzahzah (2019), 1980-2015 yılları arasındaki verileri ve ARDL modellemesini kullanarak, finansal gelişmenin Fas'ta çevresel kalite üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Analiz sonuçları, ekonomik büyüme, enerji tüketimi, finansal gelişme ve CO2 emisyonları arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Temelli ve Şahin (2019) çalışmalarında, yükselen 10 piyasa ekonomisi için 1995-2014 yılları arasındaki verileri kullanarak, finansal gelişmenin, ekonomik büyümenin ve teknolojik gelişmenin çevre kalitesine etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Eş bütünleşme test sonuçları, değişkenler arasında uzun vadede ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Panelin genelinde finansal ve teknolojik gelişmenin CO2 emisyonu üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını, ancak ekonomik büyümenin CO2 emisyonu üzerinde olumlu ve anlamlı etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Çetin vd. (2018), Türkiye ekonomisi için, ekonomik büyümenin, finansal gelişmenin, enerji tüketiminin ve dış ticaretin çevre kirliliği üzerindeki etkisini 1960-2013 yılları arasındaki verileri kullanarak zaman serisi analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonuçları, uzun vadede değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu, bu ilişkinin yönünün CO2 salınımindan enerji tüketimine, dış ticarettten de CO2 salınıma doğru olduğunu ortaya koymuştur. Şahin (2018) çalışmasında, D-8 ülke ekonomileri için 1990-2014 yılları arasındaki verileri kullanarak finansal gelişme ve ticari açıklığın çevre kalitesi üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemi ile incelemiştir. Analiz sonuçları, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu ilişkide, finansal gelişmenin, ekonomik büyümenin ve enerji tüketiminin CO2 salınımı üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönde olduğunu, ticari açıklığın CO2 üzerindeki etkisinin ise anlamsız ve negatif olduğunu ortaya koymuştur.

Dar ve Asif (2018), Türkiye ekonomisi için, 1960-2013 yıllı dönemsel verilerini kullanarak finansal gelişme, enerji kullanımı ve ekonomik büyümenin karbon emisyonları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Analiz sonuçları, uzun vadede değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu ilişkide finans sektörünün gelişimi çevresel kaliteyi artırırken, enerji kullanımı ve ekonomik büyümenin ise çevresel kaliteyi düşürdüğü belirtilmiştir. Shahbaz vd. (2016) çalışmalarında, Pakistan ekonomisi için, 1985Q1-2014Q4 dönemleri arasındaki verileri kullanarak, finansal gelişmenin çevre kalitesi üzerindeki asimetrik etkisini ARDL testi incelemişlerdir. Analiz sonuçları, enerjinin verimsiz kullanılmasının çevre kalitesini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca banka temelli finansal kalkınmanın da çevre kalitesi üzerinde etkili olduğunu da ortaya koymuştur. CO2 emisyonları ile ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve finansal gelişme (banka bazlı ve borsa bazlı) arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ifade etmişlerdir.

Jamel ve Derbali (2016), 8 Asya ülkesinin 1991-2013 yılları arasındaki verilerini kullanarak, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin CO2 emisyonları üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemi ile incelemişlerdir. Analiz sonuçları, ekonomik büyümenin ve enerji tüketiminin çevresel bozulma üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlar ayrıca, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ve çevresel bozulma arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu da ortaya koymuştur. Li, Zhang ve Ma (2015) çalışmalarında, finansal gelişme, çevresel kalite ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 102 ülkenin 1980-2010 yılları arasındaki verilerini kullanarak genelleştirilmiş momentler (GMM) tahmini yöntemi ile

incelemişlerdir. Analiz sonuçları üç temel sonuç ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi, hem finansal gelişmenin hem de çevresel kalitenin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğu, ikincisi, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve sağlam bir “ters U-şekli” ilişkinin olduğu, üçüncüsü ise, ekonomik büyüme ve karbon emisyonları arasında önemli ve sağlam bir “ters U-şekli” ilişkinin olduğudur.

Sehrawat vd. (2015), Hindistan ekonomisi için 1971-2011 yılları arasındaki verileri kullanarak, finansal kalkınmanın, ekonomik büyümenin ve enerji tüketiminin çevre kalitesi üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonuçları, çevresel bozulmaya katkıda bulunan başlıca faktörlerin, ekonomik büyüme, enerji tüketimi, finansal gelişme ve kentleşme olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Ayrıca Hindistan ekonomisi için çevresel Kuznets eğrisinin geçerli olduğunu da ifade etmişlerdir. Yang vd. (2015) çalışmalarında, Çin ekonomisi için, 1978-2012 yılları arasındaki verileri kullanarak finansal gelişme ve ekonomik büyümenin çevre kalitesi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Analiz sonuçları, uzun ve kısa vadede değişkenler arasında Kuznets eğrisinin geçerli olduğunu, uzun vadede finansal gelişmenin çevre kirliliğini azalttığını ortaya koymuştur. Aynı şekilde uzun vadede ekonomik büyümenin çevre kalitesi üzerindeki etkisinde finansal gelişmişliğin zayıflatıcı moderatör etkisi olduğunu da ifade etmişlerdir.

Araştırmanın Yöntemi

Veri Seti

Bu çalışmada; finansal gelişmenin, ekonomik büyümenin ve enerji tüketimin çevre kalitesi üzerindeki etkisi (Türkiye, Çin, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Rusya ve Meksika) E-7 ülke ekonomileri bağlamında ele alarak incelenmektedir. Veri seti 1990-2014 dönemi yıllık verileri kullanılarak oluşturulmuştur. Çalışmada veri setinin 2014 yılında sınırlandırılmasının nedeni, karbondioksit salınımı verisinin 2014 yılına kadar olmasıdır.

Çalışmada kullanılan model (1) nolu eşitlikteki gibidir.

$$CO_2 = f(FD, GDP, Energy) \quad (1)$$

Modelde; çevre kalitesi ölçütü olarak, kişi başına düşen karbondioksit emisyonu (CO_2), finansal gelişmeyi temsilen (FD), özel sektöre verilen kredilerin GSYİH’ya oranı, ekonomik büyümeyi temsilen (GDP), ekonomik büyümede meydana gelen yıllık artış, enerji tüketimini temsilen (Energy), kişi başına petrol tüketimi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan verilere Dünya Bankası veri tabanından ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmanın verileri etik kurul izni gerektiren veri grubunda olmadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Metodoloji

Yatay Kesit Bağımsızlığının ve Homojenliğin Test Edilmesi

Ülkeler arasındaki entegrasyonun artması ile birlikte, bir ülkede veya ekonomide meydana gelen olumsuz bir durumun diğer ülke veya ekonomilerde de etkisini göstermesi beklenmektedir. Bu bağlamda ekonometrik analizler yapılırken değişkenler arasındaki yatay kesit bağımsızlığının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu nedenle değişkenlerde ve modellerde yatay kesit bağımsızlığını test eden Breusch ve Pagan (1980) LM, Pesaran (2004) LM, Pesaran (2004) CD ve Pesaran, Ullah ve Yagamata (2008) testleri geliştirilmiştir.

Berusch ve Pagan (1980), kesitler arasında yatay kesit bağımlılığı varlığını test etmek için Lagrange Çarpanı (LM) test istatistiğine dayanmaktadır.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \cdot \sum_{j=i+1}^N p_{ij}^2 \quad (2)$$

Pesaran (2004) yatay kesitin sayıca çok fazla olduğu durumlar için Breusch ve Pagan (1980) LM testini ölçeklendirmiş ve denklemi (3) aşağıdaki şekilde genişletmiştir.

$$= \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \cdot \sum_{j=i+1}^N p_{ij}^2 - 1 \quad (3)$$

Pesaran (2004), LM ve CDLM testlerinde olası boyut bozulması problemine yönelik olarak CD test istatistiğini geliştirmiştir.

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \cdot \sum_{j=i+1}^N P_{ij}^2 \quad (4)$$

Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen bir diğer yatay kesit bağımlılık testide (5) nolu eşitlikte görülen sapması düzeltilmiş LM_{adj} testidir.

$$= \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \cdot \sum_{j=i+1}^N T p_{ij} \frac{T-k}{\sqrt{T_{ij}}} \frac{p_{ij}^2 - u_{T_{ij}}}{\sqrt{v^2}} \quad (5)$$

Pesaran, Ullah ve Yagamata (2008), Pesaran (2004) LM, Pesaran (2004) CD ve Breusch ve Pagan (1980) LM, testlerinde olasılık değerinin %5'ten küçük olması durumunda yatay kesit varlığını reddeden temel hipotez kabul edilmemektedir. Bu bağlamda Tablo1 ve Tablo 2 incelendiğinde değişken ve modellerin yatay kesit bağımlılığı içerdiği tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımsızlığı paneli oluşturan birimlerden herhangi birinde yaşanan bir şokun diğer tüm birimlerin etkilenme derecelerinin aynı olması ve ülkelerin herhangi birinde yaşanan bir makroekonomik şoktan paneli oluşturan diğer ülkelerin etkilenmediği varsayımına dayanmaktadır (Koçbulut ve Altıntaş, 2016, s.152). Ancak ülkeler arasındaki entegrasyonun artması ile birlikte, bir ülkede veya ekonomide meydana gelen bir şoktan diğer ülke veya ekonomilerde de etkilenebileceği bir gerçektir. Bundan hareketle çalışmada uygun ekonometrik testlerin seçilmesi amacı ile yatay kesit bağımlılığı testi yapılmış, değişken ve modellerde yatay kesit bağımlılığı olduğundan dolayı yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testler kullanılmıştır.

Tablo1
Değişkenlere Ait Yatay Kesit Bağımsızlığı Testi Sonuçları

	LM (Breusch, Pagan 1980)		CDlm (Pesaran 2004)		CD (Pesaran 2004)		LMadj (PUY, 2008)	
	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
C02	59,445	0.000***	5,778	0.000***	-0,719	0,236	3,65	0.000***
FD	58,21	0.000***	5,742	0.000***	-2,416	0.008***	2,599	0.005***
GDP	59,767	0.000***	5,982	0.000***	-1,862	0.003***	1,937	0.026**
Energy	48,788	0.001***	4,288	0.000***	-2,118	0.017**	-0,823	0,795

Not: ***,** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde yatay kesit bağımlılığını ifade etmektedirler.

Tablo 2
Modele Ait Yatay Kesit Bağımsızlığı Testi Sonuçları

CO2 = f (FD, GDP, Energy)	LM (Breusch, Pagan 1980)		CDlm (Pesaran 2004)		CD (Pesaran 2004)		LMadj (PUY, 2008)	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
	41,61	0.005***	3,18	0.001***	2,008	0.022**	4,178	0.000***

Not: *** %1 önem düzeyinde yatay kesit bağımlılığını ifade etmektedir.

Eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığını test etmek için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından delta testi geliştirilmiştir. Bu testin temel hipotezi eğim katsayıları homojendir yönünde olup olasılık değerinin %5'ten küçük olması modelde eğitim katsayılarının homojen olmadığı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Tablo 3 incelendiğinde modeldeki eğim katsayılarının homojen olmadığı görülmektedir.

Pesaran ve Yamagata (2008), homojenliğin büyük örneklem açısından test edilmesi için denklem (6), küçük örneklem açısından test edilmesi için de denklem (7) geliştirilmiştir.

$$= \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - k}{2k} \right) X^2 k \quad (6)$$

$$\Delta_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - k}{v(T, k)} \right) \sim N(0,1) \quad (7)$$

Tablo 3
Modele Ait Homojenlik Testi Sonuçları

CO2 = f (FD, GDP, Energy)	Delta_tilde		Delta_tilde adj	
	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
	12,445	0.000***	13,488	0.000***

Not: ***, %1 önem düzeyinde heterojenliği ifade etmektedir.

Değişkenlerin ve modelin yatay kesit bağımlılığı içermesi ve modelin eğim kat sayılarının heterojen olması nedeniyle, kullanılacak ekonometrik testlerin yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan testler olmalıdır.

Değişkenlerin durağanlıklarının incelenmesi

Serilerin durağanlığını test etmek için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan 2. nesil panel birim kök testlerinden Pesaran (2007) CADF (Crosssectional Augmented Dickey Fuller) testi kullanılmıştır. Bu teste önce her kesit (ülke, firma, vb.) için ayrı ayrı durağanlık hesaplanmakta ve daha sonra bu kesitlerin aritmetik ortalaması ile panelin durağanlığı hesaplanmaktadır. Elde edilen panel test istatistikleri ve CADF istatistikleri Pesaran (2008) tarafından hesaplanan kritik değerler ile karşılaştırılmakta ve kritik değerler test istatistiklerinden büyük olduğunda temel hipotez reddedilmektedir. Temel hipotezin reddedilmesi ise panelde en az bir birimin durağan olduğu anlamına gelmektedir.

CADF testi ilk olarak her bir değişken birimi için birim kök parametresini hesaplar, daha sonra genel panel için geçerli olan birim kök test istatistiklerine (CIPS) ulaşılır. CIPS'e ait denklem aşağıda verilmiştir.

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N p_i \quad (8)$$

Tablo 4
CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	I(0)	I(1)
CO2	-2,17	-4.405***
FD	-3.127***	-2.861***
GDP	-3.571***	-3.536***
Energy	-1,656	-3.498***

Not: Panel istatistiği kritik değerleri, -2.57 (%1), -2.33 (%5) ve -2.21 (%10) (Pesaran 2007, table II(b), p:280) . ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde durağanlığı ifade etmektedirler.

Tablo 4 incelendiğinde; CO2 ve energy değişkenlerinin I(0) seviyesinde değerinde durağan olamadığı yani birim köklü olduğu buna karşın birinci farkları alındığında değişkenlerin I(1) seviyesinde durağanlaştığı görülmektedir. FD ve GDP değişkenleri ise I(0) seviyesinde durağan oldukları görülmektedir.

Uzun dönem ilişkisinin incelenmesi

Durbin-H Eş-bütünleşme testi, sonuç (bağımlı) değişkenin I(1) seviyesinde anlamlı olması, tahmin (bağımsız) değişken veya değişkenlerin I(1) veya I(0) düzeyinde anlamlı olması durumunda panel eş-bütünleşme analizine izin vermekte ve bu durumda ortak olan faktörler dikkate alınmaktadır (Weterlund, 2008).

Westerlund (2008) çalışmasında, eş-bütünleşme ilişkisinin olup olmadığını Durbin-H Eş-bütünleşme panel testi ve Durbin-H grup testleri ile incelemiştir. Durbin-H grup testindeki kesitler arasında otoregresif parametrenin ayırt edilmesine izin vermektedir. Bu testte eş-bütünleşme ilişkisinin var olmadığı H0 hipotezi ile, en az sayıda bölüm için eş-bütünleşme ilişkisinin var olduğu ise H1 hipotezi ile ifade edilmektedir. Durbin-H panel testi ise, otoregresif parametresinin tüm kesitler için aynı olduğunu kabul eder. Bu testte eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığı H0 hipotezi ile tüm paneller için bir eş-bütünleşme ilişkisi olduğu da H1 hipotezi ile ifade edilir. Durbin-Hausman denklem (9) gösterilmiştir.

$$\omega_i = \frac{1}{T-1} \sum_{j=M_i}^{M_i} \left(1 - \frac{j}{M_i + 1} \right) \sum_{t=j+1}^T v_{it} v_{it-j} \quad (9)$$

Burada $\hat{v}_{it}$ hata katsayısından elde edilen OLS kalıntıları gösterirken, M_i bant genişliği (bandwidth) parametresini göstermektedir. Durbin-H grup ve panel test (DH_g, DH_p) istatistikleri aşağıda verilen denklem (10) aracılığıyla tahmin edilebilir.

$$DHg = \sum_{i=1}^n S_i \left(\phi_i - \phi_i \right)^2 \sum_{t=2}^T e_{it-1}^2 \text{ ve } DHp = S_n \left(\phi - \phi \right)^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T e_{it-1}^2 \quad (10)$$

Tablo 5
Durbin H Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

		Stat.	Prob.
Co2 = f (FD, GDP, Energy)	Durbin-H Grup		
	İstatistiği	-1.887	0.030**
	Durbin-H Panel		
	İstatistiği	-1.537	0.056*

Not: **, * sırasıyla %5 ve %10 önem düzeyinde eş bütünleşme olduğunu ifade etmektedirler.

Tablo 5’ incelendiğinde araştırma kapsamında yer alan ülkelere ait eş- bütünleşme test sonuçları görülmektedir. Bu sonuçlara göre her iki durumda da eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığı yönündeki temel hipotez reddedilmiştir. Bu sonuçlara göre panelde yer alan ülkelerde eş-bütünleşme ilişkisinin olduğu söylenebilir.

Uzun dönem ilişkisi katsayılarının tahmin edilmesi

Çalışmada genişletilmiş ortalama grup (AMG-Augmented Mean Group) tahmincisinden yararlanılmıştır. Bu yöntem panelde heterojen eğim katsayısına izin veren ve aynı zamanda panelde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bir tahmincidir (Eberhardt ve Bond, 2009; Eberhardt ve Teal, 2010; Bond ve Eberhardt, 2011). Bu tahmincinin matematiksel olarak gösterimi ise aşağıdaki gibidir.

$$\beta_{AMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_i \quad (11)$$

β_{AMG} yatay kesit tahmincilerinin ortalamalarını göstermektedir.

Tablo 6 incelendiğinde, Türkiye için finansal gelişmenin karbon salınımını azaltarak çevre kalitesini artırdığı, buna karşın ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin ise karbon salınımını artırarak çevre kalitesini azalttığı tespit edilmiştir. Hindistan, Çin, Meksika ve Brezilya için panel sonuçları incelendiğinde ekonomik büyümenin karbon salınımını azaltarak çevre kalitesini artırdığı, buna karşın enerji tüketiminin ise karbon salınımını artırarak çevre kalitesini azalttığı tespit edilmiştir. Rusya için finansal gelişme ve enerji tüketiminin karbon salınımını azaltarak çevre kalitesini artırdığı, buna karşın ekonomik büyümenin ise karbon salınımını artırarak çevre kalitesini azalttığı tespit edilmiştir. Endonezya için ise finansal gelişme karbon salınımını azaltarak çevre kalitesini artırdığı tespit edilmiştir. Panel geneli incelendiğinde ise sadece enerji tüketiminin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre enerji tüketiminin karbon salınımını artırarak çevre kalitesini azalttığı tespit edilmiştir.

Tablo 6
AMG Tahmincisi Sonuçları

	FD	GDP	Energy	C
Türkiye	-0.007* [0.004] (-1.74)	0.00002* [0.00001] (1.68)	0.002*** [0.0001] (19.93)	-0,203 [0.127] (-1.58)
Hindistan	0,001 [0.001] (0.87)	-0.0001*** [0.00004] (-2.61)	0.001*** [0.0004] (3.23)	0,203 [0.128] (1.58)
Çin	-0,001 [0.003] (-0.42)	-0.0001* [0.00007] (-1.75)	0.001*** [0.0005] (2.81)	1.215*** [0.543] (2.24)
Brezilya	8.93e-06 [0.00006] (0.14)	-0.00002*** [3.79e-06] (-7.64)	0.0003*** [0.00005] (7.53)	0,039 [0.028] (1.39)
Endonezya	-0.001* [0.006] (-1.65)	3.80e-06 [8.30e-06] (0.46)	-0,0001 [0.0001] (-0.62)	0.403*** [0.111] (3.60)
Rusya	-0.032*** [0.010] (-2.99)	0.00006* [0.00003] (1.94)	-0.0007** [0.0003] (-2.42)	5.377*** [1.480] (3.82)
Meksika	0,0006 [0.0003] (1.95)	-0.00001*** [1.55e-06] (-12.21)	0.0001*** [0.00002] (4.79)	0.392*** [0.048] (8.75)
Panel	-0,005 [0.004] (-1.28)	-0,0002 [0.00002] (-1.03)	0.0007* [0.0004] (1.66)	1,061 [0.738] (1.44)
Wald chi2(3)	11,85			
Prob> chi2	0,007***			

Not: ***, **, * %1, %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlı olduklarını gösterir.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Analizi

Bu çalışmada zaman serilerindeki, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi mantığına dayanan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik analizinde, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizinde olduğu gibi değişkenlerin birim kök içerip içermediği ve değişkenlerin eş-bütünlük olup olmadıkları önemli değildir. Bu nedenle bu yöntem diğer yöntemlerden daha avantajlı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) aşağıdaki gibi formül ize edilmektedir.

İki değişkenli VAR modeli aşağıdaki şekilde kurulmuştur

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{11,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{12,ij} y_{i,t-j} + v_{i,t}^x \quad (12)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{21,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{22,ij} y_{i,t-j} + v_{i,t}^y \quad (13)$$

d max, sistemdeki her bir i için maksimum bütünleşme düzeyini gösterir.

Tablo 7

Karbondioksit Salınımı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi Sonuçları

Ülkeler	Co2 to GDP			GDP to Co2		
	Lag	Wald	p-val	Lag	Wald	p-val
Türkiye	3.000	4.697	0.195	3.000	8.543	0.036**
Hindistan	3.000	11.223	0.011**	3.000	0.578	0.902
Çin	3.000	0.100	0.992	3.000	6.961	0.073*
Brezilya	3.000	13.112	0.004***	3.000	4.452	0.217
Endonezya	3.000	3.049	0.384	3.000	5.543	0.136
Rusya	2.000	9.620	0.008 ***	2.000	0.384	0.825
Meksika	2.000	2.624	0.269	2.000	0.556	0.757
Panel Fisher		37.389			20.071	
p-value		0.001***			0.028**	

Not: ***, **, * sırası ile %1, %5 ve %10 önem düzeyinde nedenselliğin olduğunu göstermektedir.

Tablo 7 sonuçlarına göre panel genelinde karbondioksit salınımı ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Türkiye ve Çin için ekonomik büyümeden karbondioksit salınımına, Brezilya ve Rusya için ise karbondioksit salınımından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilirken, Meksika ve Endonezya için herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir.

Tablo 8

Karbondioksit Salınımı ve Enerji Tüketimi Arasındaki Nedensellik Analizi Sonuçları

Ülkeler	Energy to Co2			Co2 to Energy		
	Lag	Wald	p-val	Lag	Wald	p-val
Türkiye	3.000	12.517	0.006 **	3.000	2.509	0.474
Hindistan	3.000	2.653	0.448	3.000	6.982	0.072*
Çin	3.000	45.727	0.000 ***	3.000	3.245	0.355
Brezilya	3.000	2.045	0.563	3.000	2.821	0.420
Endonezya	2.000	0.150	0.928	2.000	0.433	0.805
Rusya	2.000	0.312	0.855	2.000	14.873	0.001***
Meksika	3.000	1.513	0.679	3.000	4.546	0.208
Panel Fisher		56.600			28.991	
p-value		0.000***			0.010**	

Not: ***, **, * sırası ile %1, %5 ve %10 önem düzeyinde nedenselliğin olduğunu göstermektedir.

Tablo 8 sonuçlarına göre karbon salınımı ve enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ülke bazlı incelendiğinde, Türkiye ve Çin için enerji tüketiminden karbon salınımına, Hindistan ve Rusya için ise karbon salınımından enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Meksika ve Endonezya içinde herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir.

Tablo 9

Finansal Gelişme ve Karbondioksit Salınımı Arasındaki Nedensellik Analizi Sonuçları

Ülkeler	FD to Co2			Co2 to FD		
	Lag	Wald	p-val	Lag	Wald	p-val
Türkiye	3.000	7.565	0.056*	3.000	2.119	0.548
Hindistan	3.000	10.392	0.016**	3.000	8.038	0.045**
Çin	2.000	30.655	0.721	2.000	1.378	0.502
Brezilya	3.000	15.685	0.001***	3.000	16.927	0.001***
Endonezya	3.000	4.005	0.261	3.000	0.954	0.812
Rusya	1.000	0.067	0.795	1.000	2.072	0.150
Meksika	2.000	1.494	0.474	2.000	0.172	0.917
Panel Fisher		32.671			27.594	
p-value		0.003***			0.016**	

Not: ***, **, * sırası ile %1, %5 ve %10 önem düzeyinde nedenselliğin olduğunu göstermektedir.

Tablo 9 incelendiğinde finansal gelişme ve karbon salınımı arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Sonuçlar ülke bazlı incelendiğinde, Hindistan ve Brezilya için çift yönlü nedensellik tespit edilirken, Türkiye için tek yönlü ve finansal gelişmeden karbon salınımına doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. Çin, Endonezya, Rusya ve Meksika için ise her hangi bir nedensellik tespit edilememiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın amacı, 1990-2014 dönemi için Türkiye, Çin, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Rusya ve Meksika ekonomileri için finansal gelişmenin, ekonomik büyümenin ve enerji tüketimin çevre kalitesi üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada öncelikle uygun ekonometrik testlerin seçilmesi amacı ile yatay kesit bağımlılığı testi yapılmış, değişken ve modellerde yatay kesit bağımlılığı olduğundan dolayı yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testler kullanılmıştır.

Analiz bulguları incelendiğinde; Türkiye, Endonezya ve Rusya için finansal gelişmenin çevre kalitesini artırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar finansal gelişmenin CO2 emisyonunu azaltmada ve emisyondaki değişimleri öngörmeye anlamlı ve önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Yine bu sonuçlar, küresel iklim değişikliği ile mücadele konusunda önemli bir politika aracı olabileceğini göstermektedir (Koçak, 2017: 549). Analiz sonuçları, Koçak (2017), Yuxiang ve Chen (2011), Tamazian ve Rao (2010) ve Tamazian vd., (2009)'nin daha fazla finansal gelişmenin CO2 salınımlarını azaltmada dikkate değer bir gösterge olduğu yönündeki hipotezlerini de destekler niteliktedir.

Ekonomik büyüme sonuçları incelendiğinde ise; Hindistan, Çin, Brezilya ve Meksika için ekonomik büyümenin karbon salınımını azaltarak çevre kalitesini artırdığı tespit edilmiştir. Anılan bu ülkeler hızlı gelişmekte olan ülke sınıfında yer aldığından dolayı yeni düşük karbon teknolojilerini geliştirme ve kullanabilme potansiyeline sahip olabildiklerinden, çevre dostu teknolojileri kullanmaları sonucu ekonomik büyümenin karbon salınımını azaltarak çevre kalitesini artırdığı söylenebilir. Çünkü bu ülkeler çevre dostu teknolojileri kullanarak uzun vadede daha düşük CO2 emisyonlarda aynı üretim seviyelerine ulaşabileceklerdir. Analiz sonuçları, Narayan vd. (2016) 181 ülke ekonomisi için yapmış oldukları,

Kasperowicz (2015) 18 AB üyesi ülkeler için yapmış olduğu, Fotros ve Maaboudi (2010) İran ekonomisi için yapmış oldukları, Carson vd. (1997) ABD ekonomisi için yapmış oldukları çalışmaların sonuçlarını destekler niteliktedir.

Türkiye ve Rusya için ise ekonomik büyümenin karbon salınımını artırarak çevre kalitesini azalttığı tespit edilmiştir. Kuznets (1955) 'e göre esnek çevre yasaları nedeni ile yatırımcıların gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere yöneldiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda yatırımcılar bu ülkelerde çevreye önem vermeyerek eski teknolojileri kullanmakta ve çevreyi kirleterek çevre kalitesini azaltmaktadırlar. Ancak zamanla artan gelirin etkisi ile insanların çevreye duyarlı hale geldiği ve yatırımcıların da çevreye duyarlı olmaya zorlandığı görülmektedir. Bu bağlamda sonuçlar incelendiğinde Türkiye ve Rusya için halen istenilen gelir düzeyine ulaşılmadığı söylenebilmektedir. Özellikle fosil enerji kaynaklarının kullanılması hava kalitesinin bozulmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda sonuçlar incelendiğinde genel olarak enerji tüketiminin çevre kalitesini bozduğu tespit edilmiştir. Ancak Rusya'da kullanılan enerjinin çevre kalitesini artırdığı tespit edilmiştir. Bunun nedenin ise doğalgaz zengini olan Rusya'nın daha çok doğalgaz kullanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Analiz sonuçları, Çetin ve Şeker (2014) Türkiye ekonomisi için yapmış oldukları, Topallı (2016) Hindistan, Çin, Brezilya ve Güney Afrika ülke ekonomileri için yapmış oldukları çalışmaları destekler niteliktedir.

Çalışmanın nedensellik sonuçları incelendiğinde, modelin bütünü için karbondioksit salınımı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ve Çin ekonomileri için ekonomik büyümeden karbondioksit salınımına, Brezilya ve Rusya ekonomileri için ise karbondioksit salınımından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilirken, Meksika ve Endonezya ekonomileri içinde herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Aynı şekilde modelin geneli için, karbon salınımı ve enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ülke bazlı incelendiğinde ise, Türkiye ve Çin ekonomilerinde enerji tüketiminden karbon salınımına, Hindistan ve Rusya ekonomilerinde karbon salınımından enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilirken, Meksika ve Endonezya ekonomileri için herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Yine modelin geneli açısından, finansal gelişme ile karbon salınımı arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Ülke bazlı değerlendirildiğinde ise, Hindistan ve Brezilya ekonomileri için çift yönlü nedensellik tespit edilirken, Türkiye ekonomisi için tek yönlü ve finansal gelişmeden karbon salınımına doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. Çin, Endonezya, Rusya ve Meksika ekonomileri için ise her hangi bir nedensellik tespit edilememiştir.

Bu çalışma sonuçları, politika yapıcıların uzun vadede sera gazı salınımlarını azaltacak finansal politikalar tasarlamaları gerektiğini göstermiştir. İklim değişikliği ile mücadelede yenilenebilir enerji proje fonları geliştirerek bunların desteklenmesi teşvik edilebilir. Ayrıca BRICS-TM ülkeleri için yeşil teknoloji transferini, yenilenebilir enerji sektörüne doğrudan yabancı yatırımı, yeşil altyapıyı desteklemek için finansal gelişmeyi ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak enerji üretimini destekleyen politikalar önerilmektedir. Çalışmada enerji ekonomisi literatüründe önerildiği gibi çevre kalitesinin bir göstergesi olarak karbon emisyonu seviyesi kullanmıştır. Bununla birlikte, alternatif sonuçlara ulaşmak için geliştirilebilecek veya önerilebilecek çevresel kalite (pm_{10} , $p_{2,5}$ vb.) seviyesi için alternatif değişkenler bulunmaktadır. Bu nedenle, çevresel kalite için alternatif ölçümler kullanılarak daha fazla araştırmalar yapılabilir. Aynı şekilde sonuçların genellenebilmesi için gelir düzeyi farklı ülke ekonomileri kıyaslanarak araştırılabilir.

Kaynakça

- Akbostanci, E., Turut-Asik, S. ve Tunc, G. (2009). The relationship between income and environment in Turkey: Is there an environmental Kuznets curve? *Energy Policy*, 37(3), 861-867. doi:10.1016/j.enpol.2008.09.088
- Al-Amin, S.C., Huda, N. ve Hamid, A. (2009). Trade, economic development and environment: Malaysian experience. *Bangladesh Dev Stud.*, 32(3), 19-39. Erişim adresi: https://bids.org.bd/uploads/publication/BDS/32/32-3/02_Amin_Siwar_Huda%20Hamid.pdf
- Al-Mulali, U., Saboori, B. ve Ozturk, I. (2015). Investigating the environmental Kuznets Curve hypothesis in Vietnam. *Energy Policy*, 76, 123-131. doi:10.1016/j.enpol.2014.11.019
- Akin, C.S. (2014). The impact of foreign trade, energy consumption, and income on CO2 emissions. *Int J Energy Econ Policy*, 4(3), 465-475. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/361330>
- Babu, S.S. ve Datta, S.K. (2013). The Relevance of environmental Kuznets Curve (EKC) in a framework of Broad-Based environmental degradation and modified measure of growth-a pooled data analysis. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 20(4), 309-316. doi:10.1080/13504509.2013.795505
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Carson, R.T. (2010). The environmental Kuznets curve: seeking empirical regularity and theoretical structure. *Review of Environmental and Economic Policy*, 4, 3-23. doi:10.1093/rep/rep021
- Carson R. T., Jeon, Y. ve McCubbin, D. R. (1997). The relationship between air pollution emissions and income: US data. *Cambridge University Press Environment and Development Economics*, 2, 433-450. Erişim adresi: <https://econweb.ucsd.edu/~rcarson/papers/USKuznets.pdf>
- Cialani, C. (2007). Economic growth and environmental quality. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 18(5), 568-577. <https://doi.org/10.1108/14777830710778328>
- Çetin, M., Kırıcı, B., Saygın, S. ve Alaşahan, Y. (2018). Ekonomik büyüme, finansal gelişme, enerji tüketimi ve dış ticaretin çevre kirliliği üzerindeki etkisi: Türkiye ekonomisi için bir nedensellik analizi (1960-2013). *Balkan Journal of Social Sciences/Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 26-43. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/20.500.11776/2706>
- Çetin, M. ve Şeker, F. (2014). Ekonomik büyüme ve dış ticaretin çevre kirliliği üzerindeki etkisi: Türkiye için bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(2), 213-230. <https://doi.org/10.18657/yecbu.48366>
- Dar, J. A. ve Asif, M. (2018). Does financial development improve environmental quality in Turkey? An application of endogenous structural breaks based cointegration approach. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 29(2), 368-384. doi:10.1108/MEQ-02-2017-0021
- Eberhardt, M. ve Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. *Discussion Paper 515*, University of Oxford. Erişim adresi: <http://www.economics.ox.ac.uk/research/WP/pdf/paper515.pdf>

- Eberhardt, M. ve Teal, F. (2011). Econometrics for grumblers: A new look at the literature on crosscountry growth empirics. *Journal of Economic Surveys*, 25, 109-155. doi:10.1111/j.1467-6419.2010.00624.x
- Eberhardt, M. ve Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. *MPRA Paper 17692*, University Library of Munich.
- Emirmahmutoğlu, F. ve Köse, N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28, 870-876. doi:10.1016/j.econmod.2010.10.018
- Fotros, M. H. ve Maaboudi, R. (2010). The Impact of Trade Openness on CO2 Emissions in Iran, 1971-2005. Erişim adresi: <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/5112.pdf>
- Grossman, G.M. ve Krueger, A.B. (1991). Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement. *NBER Working Paper*, No. 3914; National Bureau of Economic Research: Cambridge, MA, USA.
- Holtz-Eakin, D. ve Seldan, T.M. (1995). Stoking the fires? CO2 emissions and economic growth. *Journal of Public Economics*, 57(1), 85-101. doi:10.1016/0047-2727(94)01449-X
- Irfan, M. ve Shaw, K. (2017). Modeling the effects of energy consumption and urbanization on environmental pollution in South Asian countries: a nonparametric panel approach. *Qual Quant*, 51(1), 65-78. doi:10.1007/s11135-015-0294-x
- Jalil, A. ve Feridun, M. (2011). The impact of growth, energy and financial development on the environment in China: a cointegration analysis. *Energy Economics*, 33(2), 284-291. doi:10.1016/j.eneco.2010.10.003
- Jamel, L. ve Derbali, A. (2016). Do energy consumption and economic growth lead to environmental degradation? Evidence from Asian economies. *Cogent Economics & Finance*, 4, 1-19. doi:10.1080/23322039.2016.1170653
- Jiang, M., Kim, E. ve Woo, Y. (2020). The Relationship between Economic Growth and Air Pollution—A Regional Comparison between China and South Korea. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 1-20. doi:10.3390/ijerph17082761
- Karanfil, F. (2009). How many times again will we examine the energy income nexus using a limited range of traditional econometric tools? *Energy Policy*, 37(4), 1191-1194. doi:10.1016/j.enpol.2008.11.029
- Kasperowicz, R. (2015). Economic growth and CO2 emissions: the ECM analysis. *Journal of International Studies*, 8(3), 91-98. doi: 10.14254/2071-8330.2015/8-3/7
- Khan, S., Peng, Z. ve Li, Y. (2019). Energy consumption, environmental degradation, economic growth and financial development in globe: Dynamic simultaneous equations panel analysis. *Energy Reports*, 5, 1089-1102. doi:10.1016/j.egy.2019.08.004
- Kraft, J. ve Kraft, A. (1978), On the Relationship between Energy and GNP. *Journal of Energy Development*, 3, 401-403. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/24806805>
- Koçak, E. (2017). Finansal gelişme çevresel kaliteyi etkiler mi? Yükselen piyasa ekonomileri için ampirik kanıtlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(3), 535-552. doi:10.17130/ijmeh.2017331326
- Koçbulut, Ö. ve Altıntaş, H. (2016). İkiz açıklar ve Feldstein-Horioka hipotezi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında yapısal kırılmamı eşbütünleşme analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 145-174. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/282798>
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28. Erişim adresi: <https://assets.aeaweb.org/asset-server/files/9438.pdf>

- Lee, C.C. ve Chang, C.P. (2008). Energy consumption and economic growth in Asian economies: A more comprehensive analysis using panel data. *Resource and Energy Economics*, 30, 50-65. doi:10.1016/j.reseneeco.2007.03.003
- Li, S., Zhang, J. ve Ma, Y. (2015). Financial development, environmental quality and economic growth. *Sustainability*, 7, 9395-9416. doi:10.3390/su7079395
- Lieb, C.M. (2003). The environmental Kuznets Curve: A survey of the empirical evidence and of possible cause. *Discussion Paper Series No. 391*, University of Heidelberg, Erişim adresi: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/127208/1/dp391.pdf>
- Meadows, DH., Meadows, DL., Randers, J. ve Behrens, WW. (1972). *The limits to growth*. New York : Universe Books.
- Munir, K. ve Riaz, N. (2019). Energy consumption and environmental quality in South Asia: evidence from panel non-linear ARDL. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 29307-29315. doi:10.1007/s11356-019-06116-8
- Narayan, P.K., Saboori, B. & Soleymani, A. (2016). Economic growth and carbon emissions. *Economic Modelling*, 53, 388-397. doi:10.1016/j.econmod.2015.10.027
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. doi:10.1016/j.jeconom.2007.05.010
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross- section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. Erişim adresi: <https://economics.ucr.edu/papers/papers06/06-03.pdf>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics no. 435*. University of Cambridge. Erişim adresi: <http://ftp.iza.org/dp1240.pdf>
- Sadorsky, P. (2010). The impact of financial development on energy consumption in emerging economies. *Energy Policy*, 38(5), 2528-2535. doi:10.1016/j.enpol.2009.12.048
- Saidi, K. ve Hammami, S. (2015). The impact of CO2 emissions and economic growth on energy consumption in 58 countries. *Energy Rep*, 1, 62-70. doi:10.1016/j.egyr.2015.01.003
- Sehrawat, M., Giri, A.K. ve Mohapatra, G. (2015). The impact of financial development, economic growth and energy consumption on environmental degradation. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 26(5), 666-682. doi:10.1108/MEQ-05-2014-0063
- Sekali, J. ve Bouzahzah, M. (2019). Financial development and environmental quality: Empirical evidence for Morocco. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(2), 67-74. doi:10.32479/ijeep.7266
- Shahbaz, M., Shahzad, S. J. H., Ahmad, N. ve Alam, S. (2016). Financial development and environmental quality: The way forward. *Energy Policy*, 98, 353-364. doi:10.1016/j.enpol.2016.09.002
- Shoaib, H.M., Rafique, Z.M., Nadeem, A. M. ve Huang, S. (2020). Impact of financial development on CO2 emissions: A comparative analysis of developing countries (D8) and developed countries (G8). *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 12461-12475. doi:10.1007/s11356-019-06680-z
- Soytas, U. ve Sari, R. (2003). Energy consumption and GDP: Causality relationship in G7 countries and emerging markets. *Energy Economics*, 25, 33-37. doi:10.1016/S0140-9883(02)00009-9
- Stern, D. I. (2004). The rise and fall of the environmental Kuznets curve. *World Development*, 32, 1419-1438. doi:10.1016/j.worlddev.2004.03.004

- Şahin, D. (2018). D-8 ülkelerinde finansal gelişme ve ticari açıklığın çevresel kalite üzerine etkisi: Panel veri analizi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 48-67. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/497401>
- Tahir, T., Luni, T., Majeed, M.T. ve Zafar, A. (2021). The impact of financial development and globalization on environmental quality: evidence from South Asian economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 8088-8101. doi:10.1007/s11356-020-11198-w
- Tamazian, A., ve Rao, B. B. (2010). Do economic, financial and institutional developments matter for environmental degradation? Evidence from transitional economies. *Energy Economics*, 32(1), 137-145. doi:10.1016/j.eneco.2009.04.004
- Tamazian, A., Chousa, J. P., ve Vadlamannati, K. C. (2009). Does higher economic and financial development lead to environmental degradation: Evidence from BRIC countries. *Energy Policy*, 37(1), 246-253. doi:10.1016/j.enpol.2008.08.025
- Temelli, F. ve Şahin, D. (2019). Yükselen piyasa ekonomilerinde finansal gelişme, ekonomik büyüme ve teknolojik gelişmenin çevresel kalite üzerine etkisinin analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 577-593. doi:10.14230/joiss706
- Topallı, N. (2016). CO2 emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Hindistan, Çin, Brezilya ve Güney Afrika için panel veri analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 427-447. doi: 10.18074/cnuibf.275
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233. doi:10.1002/jae.967
- Yang, J., Zhang, Y. ve Meng, Y. (2015). Study on the impact of economic growth and financial development on the environment in China. *Journal of Systems Science and Information*, 3(4), 334-347. doi: 10.1515/jssi-2015-0334
- Yuxiang, K. ve Chen, Z. (2011). Financial Development and Enviromental Performance: Evidence from China. *Environment and Development Economics*, 16(1), 93-111. doi:10.1017/S1355770X10000422
- Zafar, M.W., Saud, S. ve Hou, F. (2019). The impact of globalization and financial development on environmental quality: evidence from selected countries in the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). *Environmental Science and Pollution Research*, 26,13246-13262. doi:10.1007/s11356-019-04761-7

Extended Abstract

Purpose

The economic and financial development levels of the countries affect the amount and type of energy used. Features such as the type and level of energy used can have an impact on environmental quality. Negative environmental quality affects many factors, especially climate and living things. For all these reasons, this study is deemed necessary. The aim of this study is to examine the impact of financial development, economic growth and energy consumption on environmental quality for the economies of Turkey, China, India, Indonesia, Brazil, Russia and Mexico for the period 1990-2014.

Design and Methodology

The data set of the research is created using annual data for the period 1990-2014. In the study, the reason for limiting the data set in 2014 is that the carbon dioxide emission data is until 2014. In the model created within the scope of the research; As a measure of environmental quality, carbon dioxide emissions per capita (CO₂), representing financial development (FD), the ratio of loans to the private sector to GDP, representing economic growth (GDP), annual increase in economic growth, representing energy consumption (Energy) per

capita oil consumption is used. The data used in the study were obtained from the World Bank database. First, the cross-section independence and homogeneity of the variables are examined to decide which analysis methods to use. Cross-section independence was examined using the Pesaran, Ullah, and Yamagata (2008), Pesaran (2004) LM, Pesaran (2004) CD, and Breusch and Pagan (1980) LM tests. The homogeneity test is examined with the delta test developed by Pesaran and Yamagata (2008). Since the variables and the model contain cross-sectional dependencies and the slope coefficients of the model are heterogeneous, tests that consider cross-sectional dependence and heterogeneity are used. To test the stationarity of the variables, Pesaran (2007) CADF (Crosssectional Augmented Dickey Fuller) test, one of the 2nd generation panel unit root tests that takes into account the cross-sectional dependence, is used. After satisfying the stationarity conditions of the variables, the long-term relationship between them is examined by Westerlund (2008) Durbin-H cointegration test. The extended mean group (AMG-Augmented Mean Group) method is used to estimate the long-term correlation coefficients. Again, causality test between variables is tested with Emirmahmutoglu and Köse (2011) panel causality analysis based on the Toda-Yamamoto (1995) causality analysis logic.

Findings

According to the analysis results, it has been determined that there is a cointegration relationship in the countries included in the panel. It has been determined that financial development increases environmental quality by reducing carbon emissions for Turkey, while economic growth and energy consumption increase carbon emissions and reduce environmental quality. For India, China, Mexico and Brazil, it has been determined that economic growth improves environmental quality by reducing carbon emissions, while energy consumption decreases environmental quality by increasing carbon emissions. For Russia, it has been determined that financial development and energy consumption increase environmental quality by reducing carbon emissions, while economic growth reduces environmental quality by increasing carbon emissions. For Indonesia, financial development has been found to reduce carbon emissions and improve environmental quality. When the causality analysis results are examined, it has been determined that there is a bidirectional causality relationship between carbon dioxide emissions and economic growth, carbon emissions and energy consumption and financial development and carbon emissions across the panel.

Research Limitations

The most important limitation of the study is that data on carbon dioxide emissions are available until 2014.

Implications

The carbon emission level is used as an indicator of environmental quality. However, there are alternative variables for the environmental quality level (such as pm10, p.2,5) that can be developed or suggested to reach alternative results. Therefore, further research can be conducted using alternative measures for environmental quality. In the same way, in order to generalize the results, the income level can be investigated by comparing the economies of different countries. The results of the study revealed that energy consumption negatively affects environmental quality by increasing carbon emissions. This situation shows that especially policy makers should develop policies that encourage the use of environmentally friendly renewable energy sources.

Originality Value

There are theoretical and empirical studies on the impact of financial development and economic growth on environmental quality. However, the absence of a study on the E-7 countries, which have a rapidly rising and growing economy, shows that this study is an original study.

Araştırmacı Katkısı: Fahrettin PALA (%50), Abdulkadir BARUT (%50).

Analysis of the Competition Between China and the US in the 21st Century from the Perspective of the Concept of Hybrid Cold War ¹

Hüseyin KORKMAZ² - İdris TURAN³

Submitted by: 23.02.2021

Accepted by: 17.05.2021

Article Type: Research Article

Abstract

In the 21st century, there has been complex competition among states for global power. In this regard, states are often observed to confront each other. Globalization in the post-Cold War era led to technological transformation, which brought along radical changes in the competition for global hegemony. In the context of competition for power, the relations between the US and China as two world powers have remarkable characteristics. From this perspective, this study is designed to understand the recent competition between the US and China in comparison with the classical competition during the Cold War. In this vein, the study introduces the concept of Hybrid Cold War and focuses on conventional and non-conventional factors that stand out in the US-China competition. The qualitative research method is adopted in the study and document analysis is used as a data collection technique. In addition, content analysis is benefited as a data analysis technique. In addition to propounding the concept of Hybrid Cold War, the study endeavors to define the ambiguous features of the new era in a conceptual framework. In consequence, this research argues that the US-China competition has entered a new era where conventional and non-conventional methods are used together, increasing the probability of conflict.

Keywords: US, China, Cold War, Hybrid Cold War

Atıf: Korkmaz, H. ve Turan, İ. (2021). Analysis of the competition between china and the US in the 21st century from the perspective of the concept of hybrid cold war. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 367-390.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Independent Researcher, Turkey, 58huseyin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6345-7655

³ Hakkari University FEAS Political Science and International Relations Dep., turan.idris@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8184-0110

Melez Soğuk Savaş Kavramı Ekseninde 21. Yüzyılda Çin'in ABD'yle Rekabeti Üzerine Bir Değerlendirme

Hüseyin KORKMAZ⁴ - İdris TURAN⁵

Başvuru Tarihi: 23.02.2021

Kabul Tarihi: 17.05.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

21.yüzyıl küresel güç rekabeti açısından karmaşık ve çatışmalı bir sürece işaret etmektedir. Soğuk savaş sonrası ortaya çıkan küreselleşme ile beraber teknolojik kökenleri öne çıkan bir dönüşüm küresel hegemonya rekabetinde farklılaşmalara ve bununla beraber köklü değişimlere neden olmaktadır. Bu bağlamda öne çıkan iki güç ABD ve Çin'in ilişkileri söz konusu rekabetin işleyişi hakkında dikkat çeken özellikler taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı ABD-Çin rekabetini Soğuk Savaş ya da klasik güç rekabeti dışında bir bağlama yerleştirmeyi denemektir. Bu kapsamda Hibrit Soğuk Savaş kavramını ortaya atan çalışma, ABD-Çin rekabetinde öne çıkan geleneksel ve geleneksel olmayan faktörlere yoğunlaşmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi, veri analiz tekniği olarak ise içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma, Hibrit Soğuk Savaş kavramını ortaya atarak yeni dönemin gri özelliklerini kavramsal bir çerçevede tanımlamaya çalışmaktadır. Sonuç olarak çalışma ABD-Çin rekabetinin yeni dönemde geleneksel ve gelenek dışı yöntemlerin bir arada kullanıldığı ve çatışma olasılığının arttığı yeni bir döneme girdiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Çin, Soğuk Savaş, Hibrit Soğuk Savaş

⁴ Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, 58huseyin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6345-7655

⁵ Hakkâri Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, turan.idris@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8184-0110

Introduction

This study is designed to define the US-China competition in the 21st century based on a conceptual framework shaped by the concept of Hybrid Cold War (HCW). In this line, this conceptual framework is considered to be useful in understanding the complex nature of the current competition in global politics, contributing to the literature of international relations. In this context, it can be observed that analyses on classical power competition and economic factors generally exclude the instruments of competition between the US and China. However, it is seen that the military, economic, political and technological instruments that have influenced the competition between US and China have had a transforming effect over time. Although this transformation process has recently been described as the new Cold War, it is doubtful whether this term fully refers to the concept in categorical sense. Therefore, there is a need for a contextual understanding to differentiate between what is cold war and what is not.

With this purpose in mind, the presidential terms of Trump and Xi will be analyzed to understand the US-China relations within a conceptual framework throughout the study. The research question is as follows: What are the characteristics of the US-China competition in the 21st century and what conceptual framework can be used to evaluate it? Does Hybrid Cold War (HCW) offer a conceptual framework for this elaboration? The qualitative research method was adopted in the study and document analysis was used as a data collection technique in addition to benefiting from content analysis.

The study is built around the concept of Hybrid Cold War, which has both differences and similarities with the cold war. In this vein, Hybrid Cold War first demonstrates multipolarity that moves towards bipolarity. Similarly, the Cold War era was significantly marked by bipolarity. However, the fact that the concept of bipolarity did not fully form after 30 years from the end of the Cold War has led to the emergence of the concept of Hybrid Cold War in 2020. On the other hand, the concept of “new world disorder” (Buzan, 1997) can replace the concept of Hybrid Cold War. In the new era, the existing system has started to erode while there have been efforts to consolidate approaches towards the multipolar world order. Therefore, there is a need for a contextual framework for an accurate understanding of the “disorder” that has recently emerged. The study consists of three chapters. The first chapter elaborates on the concept of Hybrid Cold War. The second chapter elaborates on the concept of Hybrid Cold War during the Trump-Xi era. The third chapter focuses on the findings on China’s competition with the US. It is suggested in the study that the ongoing competition between the US and China is expanding with conventional and non-conventional means. Thus, the conceptualization of Hybrid Cold War is considered as functional and contributing to the literature in terms of understanding the existing competition.

Hybrid Cold War

This study is designed to understand the concept of hybrid war, which has both differences and similarities with the Cold War. At the time when the Cold War prevailed in the international system after 1945, the unipolar system of states formed after the dissolution of the USSR and the fragility of this system caused systemic uncertainty. This unipolar period dragged into more intense “uncertainty” due to the global security crisis in 2001 and the global financial crisis in 2008.

One of the most important systemic characteristics that stand out during this period of uncertainty is the asymmetric power balances formed as a result of technological development. This new security structure in the international system paved the way for the “Hybrid Cold War” period by replacing the logic of the classical Cold War.

Before further elaboration, it is necessary to look at the origins and definitions of the concept of hybrid war. The most commonly accepted definition is that hybrid war is a complex type of war requiring the use of a combination of different types of war strategies. In this vein, hybrid war essentially requires the use of both traditional and irregular troops to achieve the political goals of a particular actor. Throughout history, various actors such as Mongolians, American Revolutionaries and the Vietminh had used what we today call hybrid war strategies and tactics (Baker, 2020).

According to Hoffman, hybrid war includes various modes of war such as traditional capabilities, irregular tactics and terrorizing acts involving indiscriminate violence, coercion and criminal disorder (Hoffman, 2007, s. 14). Hoffman suggested that states, like non-state actors, can be involved in hybrid wars (Najžer, 2020). Hybrid war can be described as an approach that blends conventional and non-conventional, military and non-military means to undermine a target and achieve the perpetrator's political and strategic goals (Speranza, 2020, s. 2).

The key word defining hybrid war at a strategic level is "concurrency". In this sense, hybrid war requires the ability to use interoperability, i.e. the simultaneous use of different military and civilian elements. The purpose of hybrid war is to deceive the opponent by combining both traditional and non-traditional operational elements in gray regions thanks to its flexible structure.

In fact, many studies refer to the intertwined nature of traditional and non-traditional warfare throughout history (Murray and Mansoor, 2012). In this regard, hybrid war is an extremely complex structure that is inherently nonlinear. It includes a combination of kinetic and non-kinetic, traditional and non-traditional tools (Mumford, 2020, s. 3). However, hybrid war does not form only by the combination of irregular tactics. It stands out thanks to the combination of advanced technological capabilities and the use of habitual irregular tactics.

Nemeth describes hybrid war as a type of conflict where both modern technology and mobilization methods are used (Nemeth, 2002, s. 29). In this approach, Nemeth focuses on non-state actors (Nemeth, 2002, s. 29). The US Joint Combatant Command defines hybrid war as a form of conflict conducted by state and/or non-state actors, using multiple methods of war involving conventional capabilities and irregular tactics (GAO, 2010, s. 18).

Hybrid war is also used to describe certain "intense and far-reaching conflicts" emerging in the new era that are difficult to understand. This concept can be understood by means of three factors: The first is the use of sophisticated weapons and irregular methods of warfare. This stands out as the most important characteristic of the concept of hybrid war. The second is to use both traditional and irregular warfare methods on the same war field. The third and final characteristic is to subject military methods to strategic communication (Aoi, Futamura and Patalano, 2019, s. 5-6). Using information-based deception methods such as disinformation can be considered as an example of a strategic move in this regard.

Considering the origin of the concept, it can be seen that Hoffman referred to the term "hybrid war" in his analysis of Hezbollah between Israel and Lebanon in 2006 (Hoffman, 2007). Hoffman tried to fill in the gap between war methods showing regular or irregular characteristics in the operational context of the 21st century (Fridman, 2018, s. 17). According to Hoffman, the blurring of war modes reveals a broad spectrum that is not clear who is fighting who and which technologies are used. This includes the diversity and complexity of what we call hybrid war (Hoffman, 2007, s. 14). One of Hoffman's most important contributions to understand the

concept is the use of elements such as terrorist organizations and criminal organizations in hybrid warfare. Therefore, Hoffman underlined the combined use of hybrid war particularly by non-state actors.

Although the concept is defined with various words such as “4th Generation War” (Hammes, 2006), “Combined Wars” (Huber, 1996) and “Unlimited War” (Liang and Xiangsui, 1999), it seems that the term that is catchy and best describes the situation in question is “hybrid war”. In such conceptualizations, it is important to note the dilemmas that sometimes arise between the characteristics of the concept of hybrid war. For instance, the combination of irregular forces and tactics has been observed to reveal the problem of command and coordination. However, the concept of hybrid war has expanded over time, including the coordination or synchronization of military operations via strategic communication.

In this context, the expansion of irregular tactics combined with advanced technological features and the emergence of a system including non-state actors have come to the fore as other important features of hybrid war. In the future, hybrid war is expected to be used to create both tactical and operational surprises with the impact of innovative and new combat tools provided by artificial intelligence (Yan, 2020, s. 16). The concept of hybrid war has been officially adopted in the main strategic documents of NATO, the EU and many countries, and the term has been the subject of many articles and policy documents (Çalışkan, 2019, s. 1). Therefore, many states and international organizations have adopted the concept of hybrid war and have been forming a strategic structure in this direction.

The combination of “regular and irregular” forces, which stand out as the most common characteristic of hybrid war, has also been deeply embedded in classic post-Cold War forms of war. In fact, it would not be wrong to identify the form of war that emerged after the end of the Cold War with the concept of hybrid war. Indeed, the use of the term hybrid war also transformed the characteristics of the Cold War concept. The transformation of these characteristics led to the diversification of the actors involved in the war as well as the emergence of a very wide range of combat methods.

In this regard, the tension between the United States and China in the 21st century turns into a Hybrid Cold War with all regular and irregular elements, rather than a classic Cold War. One of the main considerations behind the introduction of this concept in the study is about the contribution of technological capabilities to war methods. Artificial intelligence, computers capable of quantum computing, and their effects in a wide range of fields from nuclear technology to cyberspace, are driving great power competition towards a new normal. This new normal should be conceptualized by taking into account all the features of the new era, rather than considering only the classical conceptual context.

As stated before, relations between the United States and China have shifted towards an intensified Cold War setting from 2016 to the present. However, this new form of relations is different from the Cold War era, gradually evolving into a ‘hybrid approach’ where traditional and non-traditional means are simultaneously used. Instruments of hybrid war include disinformation operations, political-economic pressure, cyber operations and low-intensity conflicts through proxies. There are efforts to institutionalize and practice these subjects. Thus, the US Department of State has set up the Global Engagement Center to counter disinformation campaigns originating abroad.

Analyzing the characteristics of Hybrid Cold War, it stands out that a new Cold War era is under way (Schoen & Kaylan, 2015, s. 3). This new era can be referred to as the Hybrid Cold War (HCW) period. It is hybrid because, contrary to the Cold War era, this type of war involves hybrid features such as cyber warfare, artificial intelligence, struggles in space as well as the technology race. There are also blocks of states that are not yet

fully formed. In this context, the US-China rivalry in the context of the Hybrid Cold War will be examined in detail in the next chapter to further detail the concept.

Trump and Xi Era from the Perspective of Hybrid Cold War

According to the Western Bloc, the Cold War began on March 5, 1946, with Winston Churchill's "Iron Curtain" rhetoric. According to the Eastern Bloc, however, it began in January 1918 with western intervention against the Bolshevik Red Army in the Russian Civil War (Lightbody, 1999, s. 1). At that time, the international area was dominated by the bipolar system (US, the United States of America – USSR, the Union of Soviet Socialist Republics). In this vein, there were two super powers (US-USSR) in economic and military terms. Moreover, the world was divided into two in ideological terms: The liberal and communist worlds. The Western Bloc and the Eastern Bloc represented two different values marked by NATO (North Atlantic Treaty Organization) and the Warsaw Pact. Both blocs had nuclear weapons.

The internet and other communication technologies were not very advanced. Although there was economic interdependence, it was not at a high level. Proxy wars were quite common. In addition, there were identity-based conflicts among states. Eastern Europe had been under the influence of the USSR. There had been struggles not only in military but also ideological, social and economic terms (Buzan, 1997). The UN (United Nations) had 51 founding members in 1945, while it encompassed 159 nation-states in 1990 (UN, 2020). In other words, the UN had 51 member states during the emergence of the Cold War. These figures manifest that former colonies had strived to gain independence during the course of the Cold War.

In this context, neo-realism and constructivism are the theories that can best explain the Cold War era, since neo-realism provides sufficient means to explain power distribution while constructivism accounts for the cultural, civilizational and ideological developments. Looking from the perspective of neo-realism, the bipolar world order was determined by the material power distribution. On the other hand, a constructivist point of view suggests that there were two different ideologies, civilizations and cultures (West and East). In this context, national security was the key word during the Cold War (Buzan, 1997).

However, there was a third bloc referred to as the Non-Aligned Movement. The world was shared between two blocs. On the one hand, there was a relatively richer, mostly democratic bloc of countries led by the US, and on the other hand, there was the block of communist societies under the leadership of the USSR (Huntington, 1993). These countries were observed to wage ideological, political, economic and sometimes military conflicts (Huntington, 1993) — via proxy wars. In this line, there was a liberal economic and political order under the leadership of the United States (Ikenberry, 1996). On the other side was the communist order led by the USSR. As stated before, globalization, transportation and communication technologies were not very advanced during this period.

Former US president Ronald Reagan called the USSR an "evil empire" (Lightbody, 1999, s. 97). NATO continued the project Star Wars initiated by Reagan and came close to fulfilling their objectives by establishing a defense shield in Europe in the 21st century. Thus, the Cold War did not end but evolved into Hybrid Cold War. Whether it began in 1918 or 1946, the Cold War was unfinished but only changed shape. When we take a careful look at today, there is China on the one hand, and the US on the other hand, as well as other states that indefinitely cluster around them.

Nonetheless, the US military, diplomatic, political, economic and ideological influence worldwide is declining (Schoen & Kaylan, 2015, s. 306). Indeed, the US is increasingly isolating itself (Schoen & Kaylan, 2015, s. 307). There is a bipolar international distribution of power (bipolarity with the United States on the one side and China on the other). Since it is not yet clear which countries are siding with which of the poles, it can be said that bipolarity is still in the process of forming. Yet, the US hegemony in the post-Cold War era has now declined. The US seems to be in the position of a military hegemon due to its military bases in various parts of the world.

However, the experiences with Afghanistan and Iraq in the 21st century have shown that the US will no longer be involved in similar adventures⁶ since it cannot handle its economic and political burden, thus, the US position as a military hegemon is now not so strong. Furthermore, its economic hegemony has been declining as well. However, it can be stated that the US has hegemony in the military field, while China has hegemony in the economic field, despite the US influence in the international area has been decreasing (Huntington, 1993). Without any physical war, the Cold War ended and the Hybrid Cold War era began, although the US was the only hegemon until 2001.

While the hegemon position of the US continues in the military sense, China rises as an economy hegemon in the world. Western civilization is led by the US and Eastern civilization by China. However, the influence of ideologies has decreased in the 21st century. The dominant character of capitalism has emerged. Yet, with the global economic crisis of 2008, economic liberalism, i.e., capitalism, has also been questioned.

NATO has remained the only security unit of the Western world, while the Warsaw Pact disappeared and there has not been any other organization to replace it and provide security. Although the Shanghai Cooperation Organization (SCO) conducts joint military operations, it is not yet in an active role as NATO. Although the USSR dissolved, Russia has continued to improve its military capabilities (e.g., nuclear weapons) (Duffield, 1995). Both groups — the US and China — have nuclear weapons. China and US are also leading a struggle in the field of cyber warfare (Schoen & Kaylan, 2015: XVI).

In this context, it is important to note that globalization, transportation and communication technologies are advanced. The Internet and social media spur the world and human relationships and communication are at a very high level. There is a great level of interdependence in economic terms as well. However, there are not many proxy wars. There are identity-based conflicts among states. Eastern Europe joined the Western bloc with the expansion of NATO. Although the ideological struggle is behind us, the military and economic struggle continues.

In 1992, the number of nation states increased to 179 with the states that had disintegrated from the USSR (UN, 2020). In 2011, there were 193 nation-states with the addition of South Sudan after its declarations of independence (UN, 2020). There are no colonial states left to fight for independence. Nevertheless, intra-state conflicts — often identity-based — are common. Today, we can say that there are two poles in the system. Due to material power distribution, the system can be explained by neo-realism. From the perspective of culture and civilization, this era can be approached from a constructivist point of view since there are two different cultures and civilizations (East and West).

⁶ If the US could embark on such adventures, they would have been directly involved in the crisis in Syria since 2011. However, they are trying to be permanent in the region by indirectly supporting the YPG/PKK terrorist organization (AA, 2018).

There is no third bloc that resembles the style of the non-aligned movement. Instead, there is a distribution of power in a world divided into two poles (US-China). This period can also be explained by the thesis of clash of civilizations (Huntington, 1993). There is a liberal economic and political order, albeit on shaky ground, but not under US leadership as it was during the Cold War. According to Schoen and Kaylan, the Shanghai Cooperation Organization (SCO), a formation that could be an alternative to NATO of some kind, was founded in June 2001 (Schoen & Kaylan, 2015, s. 12). Vladimir Putin called the SCO “the rebirth of the Warsaw Pact” (Schoen & Kaylan, 2015, s. 12).

The formation process of the two ambiguous poles creates power inequality and increases the distance between existing powers. As the distance between powers increases, so is the possibility of war (Mearsheimer, 1990). According to Mearsheimer, the bipolar Cold War was more peaceful than the multipolar world (Mearsheimer, 1990). Hence, it is necessary for a more peaceful world that the poles around China and the United States form as soon as possible. As a matter of fact, there is a tension created by uncertainty.

China’s “one belt, one road” project could play a role in connecting the Far East to Europe, creating profound changes similar to the impact of the Silk Road in history. China has also started to be active on the African continent by making economic investments. Given these developments, there seems to be polarization with the United States on one side and China on the other. Europe is also divided.⁷ In addition, the situation in the Middle East is similarly divided.⁸ The United States has withdrawn from the Middle East and set its sights on China with its discourse of “Pivot to Asia”. The reason for this is that the US approach to the latest Syrian crisis has been abstentionist. It can be said that the US started to withdraw from the Middle East — which they entered with the 1956 Eisenhower Doctrine — with the new “Pivot to Asia” doctrine.

The ongoing competition between the US and China is taking place within a broad spectrum of low-intensity conflicts that fit the definition of hybrid war. As a matter of fact, the “form of conflict” in question continues in a hybrid character in different areas and fronts. China will inarguably be the most likely state to adopt a hybrid conflict approach in the near future. Long-term disputes over the islands in the South China Sea provide China with the perfect space to implement its own hybrid strategies (Najzer, 2020, s. 6-7).

In 2016, NATO and the EU (European Union) signed a historic joint declaration to enhance cooperation despite long-term political and bureaucratic obstacles. This declaration includes articles that draw attention to the fight against hybrid war (NATO, 2018). NATO and the EU have jointly supported the establishment of a “European Centre of Excellence for Combating Hybrid Threats” in Helsinki, structurally independent of institutions and supported by twenty-seven Transatlantic countries (Speranza, 2020, s. 10). However, there is no clear information about how efficient all these centers are and whether they are used effectively.

If a regional assessment is made in terms of the competition between the two countries, it can be seen that the United States is considered a “defensive revisionist” while China is considered an “offensive revisionist” (Vannak and Kimkong, 2020). China has created more than 3,200 acres of new land in the region, with islands it has built in the South China Sea (CSIS, 2017). China’s ambition to own lands at this level can be explained in two ways: The first would have created a means of influence in the region that could reflect its military power. The second would be to obtain access to natural resources in the region, especially fish and oil. These islands, which have long airfields, can easily become military transfer centers (Najzer, 2020, s. 156). China is alleged to have deployed a variety of anti-aircraft and anti-ship missiles on the island of Woody, part of the

⁷ While the United Kingdom and France are sided with the US, Germany has come closer to Russia. Turkey’s stance is mostly shaped by a balance policy similar to the last period of the Ottoman Empire.

⁸ Iran is close to Russia and China while Saudi Arabia is sided with the US on the other end of the pole.

Paracel group of islands, including an advanced HQ-9 anti-aircraft missile similar to the Russian S-300 system (Najzer, 2020, s.157).

The form of conflict in the seas generally differs from conflicts that take place on land or air. In this regard, the speed of operations and maneuver areas in the seas are extremely large. The hybrid war put forward by China includes methods that use conventional forces (navy), irregular units (maritime militias) and “legal disputes” such as building islands. All these methods melt in the same pot in a “non-transparent” way.

From this perspective, maritime militias operating in the South China Sea can be considered as a kind of hybrid force. Different from the Chinese Army or the Chinese Coast Guard (CCG), these militias do not act within an official structure. They can be described as “irregular forces” designed only for use in wartime. These units are established by fishing companies acting within the commercial framework, however their activities on the ground are carried out in coordination with the Chinese Army (Najzer, 2020, s. 159). Looking at the literature on hybrid wars in China, the book “Unrestricted Warfare” published in 1999 by Qiao Liang and Wang Xiangsui, two colonels in the Chinese People’s Liberation Army, defines war as “using all means, including the armed forces”.

Some of the methods proposed in the book include cyber hacking, attacking financial institutions, terrorism, influencing the media and conducting urban war (Liang and Xiangsui, 1999, s. 2). The two authors analyze the transformation of war in the context of globalization and claim that “a key” is needed to overcome all challenges coming along with globalization (Liang and Xiangsui, 1999, s. 2). This key must also be in line with all levels and sizes, from strategy and operational techniques to tactics, and at the same time align with politicians and generals. Since the book came to the conclusion in 1999 that this key was “unrestricted warfare”, it shows that China is trying to adapt to changing conditions in terms of strategy.

This book, *Unrestricted Warfare*, mentions the concept of a people’s war in which China spreads its military efforts to all areas (Korkmaz, 2020a). Furthermore, the book stands out as an important source for China as it proposes a whole set of tactics that compensate for the military inadequacies against the United States. In fact, many recent assessments underscore that China has adopted the concept of an “unrestricted warfare” against the United States. According to some experts, the Chinese Communist Party (CCP) has been quietly and secretly conducting a military strategy for a long time — described as “unrestricted war” — against the United States, in order to gain global dominance (Xiao, 2020).

Areas where China has been gaining strength with its hybrid warfare as well as its activities in the South China Sea present the doctrine of “warrior wolf diplomacy and cyber warfare”, which have been attracting great attention in the recent Chinese diplomacy. China is using the legal situation in the region as an element of conflict by building artificial islands, thus strives to increase its influence through a non-traditional method. It is also possible to argue that China aims to benefit from unequal trade relations with foreign countries, make large foreign direct investments in strategic sectors and prioritize investments that would enable China to access Europe through its hybrid warfare instruments (Speranza, 2020, s. 6). China is also alleged to use “debt-trap diplomacy”, which usually involves lending large loans to vulnerable countries to support major projects while estimating that they cannot fulfill their payment obligations (Speranza, 2020, s. 6).

The apothegms of Sun Tzu, renowned strategist who had an important place in Chinese history, that refer to “breaking the resistance of the enemy without fighting” (Tzu, 1910, s. 6) significantly influenced China’s military literature as well. In 2003, China published a document called “*Principles of Political Work of the People’s Liberation Army*”, which describes the so-called “three wars” (“*san zhong zhanfa*”) to be implemented

both in peacetime and wartime (Livermore, 2018). The concepts set out in this document aim to “achieve Chinese national goals without any armed conflict at all”. In addition, this document focuses on gaining advantages without armed conflict with Strategic Psychological Operations, Overt and Covert Media Manipulations, and Abuse of National-International Legal Systems. Here it is important to focus on two basic Chinese strategic principles: The people’s doctrine of war (人民战争 - *renmin zhanzheng*) and civilian-military fusion (军民融合 - *junmin ronghe*). The areas where these efforts are put into practice cover a wide spectrum from China’s Belt and Road Initiative to cyber space.

Daniel Russel’s report titled “*Weaponizing the Belt and Road Initiative*” (Russell and Berger, 2020) published by the Asia Society Policy Institute highlights China’s potential military and geostrategic advantages in the region. Stating that the Belt and Road is a “multipurpose platform”, the report underlines that Beijing is provided with a multifaceted toolkit to support its foreign and economic policies thanks to this initiative. In light of this information, it can be observed that China is working on a civilian and military fusion effort with this project. Furthermore, the report also mentions that the Belt and Road initiative is being built in line with a “port-park-city” development model that supports industries such as shipbuilding and resupply services (Russell and Berger, 2020). China’s use of this power allows Beijing to take advantage of it as a hegemonic tool and therefore benefit from this tool as a Hybrid Cold War element against the United States.

Looking at the cornerstones of the Belt and Road initiative, it is seen that the famous strategies of H. John Mackinder and A. Thayer Mahan were synthesized to provide a “balance” in the face of the US-based counter-alliance in the region. In this sense, Mackinder’s approach that “Whoever rules Eurasia (the heartland) rules the world” and Mahan’s approach that “Whoever rules the waves rules the world” seem to be compatible with the land and sea line defined within China’s Belt and Road initiative (Korkmaz, 2020b). This gives a strategic advantage in the context of the concept of hybrid war, increasing the likelihood that this will turn into a gain in the geopolitical future.

Another important aspect that stands out about hybrid war is the military modernization of the Chinese Army. The report (DOD, 2020) submitted by the US Department of Defense to the US Congress, contains important data such as “China’s military development”. According to the report, the Chinese Communist Party (CCP) aspires to make the Chinese army a practical tool of state administration for China’s global interests and objectives to revise the international order (DOD, 2020, s. 2). China supports its military modernization not only by allocating large defense budgets, but also through initiatives such as Belt-Road and China 2025 and its national industrial and technological efforts (DOD, 2020, s. 11).

The report notes that China is trying to develop a Military-Civilian fusion strategy to build an integrated national strategic system and “combine” its own economic and social development strategies with security strategies (DOD, 2020, s. 18). In addition, the report states that China uses operations to influence cultural institutions, media outlets, business, academic and political groups in the United States to achieve results in accordance with its overall strategy. According to the report, China’s long-term goal is to create a fully confident defense industry sector that can meet the needs of the Chinese Army for modern military capabilities, fused with a strong civil industry and technology sector (DOD, 2020, s. 5).

Moreover, China aims to lead key technologies with military potential such as artificial intelligence, autonomous systems, quantum⁹ and biotechnology (DOD, 2020, s. 11). The Chinese Army considers emerging

⁹ The fact that it will take only 200 seconds for a quantum computer produced by China to perform a calculation that will take more than two billion years using the fastest super computer that exists today seems to have put China ahead in the tech race (Tennenbaum, 2020).

technologies to be a transition from today's war style to "smart" warfare. The report further suggests that Chinese strategists define "smart war" broadly as the operability of artificial intelligence (AI) and the use of technologies such as cloud technology, big data analysis, quantum information and unmanned systems for military applications (DOD, 2020, s. 6). In light of all this information, the following can be uttered: With all these efforts, China has been acting in accordance with Mao's concept of extended war within the framework of a military-civilian fusion from the national to the global level.

The struggle in cyber space, on the other hand, stands out as the most prominent feature among the non-traditional methods. China is thought to have carried out numerous operations against civilian and military technology manufacturers producing aerospace, semiconductors and information technology, using hacking and cyber attempts in intellectual property and advanced technology (Speranza, 2020, s. 8). The struggle in this field has been reflected to the field of intelligence as well. According to certain claims, China has reached the capacity to monitor the US intelligence activities in Europe and Africa as a result of a long-term efforts (Dorfman, 2020). Moreover, after a recent cyber-attack on the systems of the US Federal Reserve, information from the US state representatives shows that China and Russia are pointed to as the usual suspects (Beer, 2020). However, not any finding has yet been put forward as evidence on this issue (Beer, 2020).

The military and technological transformation we have been witnessing all over the world shows that China sees hybrid war important regarding its geopolitical future. Indeed, Beijing's military operations, ranging from maritime to cyber, will have unforeseen consequences in the strategic interactions of states in the future (Miracola, 2018). Perhaps the most famous practitioner of hybrid war is the Chinese Communist Party (CCP). The CCP and Mao Zedong are famous for successfully using a combination of conventional and irregular troops to defeat the Nationalists under General Chiang Kai-shek¹⁰ (Baker, 2020).

CCP's secret weapon is its mastery of propaganda, diplomacy and information warfare (Baker, 2020). In the short to medium term, this moderate trend is likely to continue, but in the long run it is highly likely that the balance in China's hybrid war will shift from predominantly non-kinetic to kinetic, as it will actively try to rebalance the regional dominance. In fact, there are some contradictions in presenting hybrid war as a new concept by separating it from other types of conflicts. Hybrid war is essentially low-intensity conflict. It is also partly a reflection of the complex nature of the global order. At this point, hybrid war will continue to be a powerful tool for forces that feel weaker than hegemon power within the system. It is possible to say that in the foreseeable future, China will show a tendency towards hybrid war, based on its historical and local sources. Although hybrid war can be used as an instrument in this context, the concept of Hybrid Cold War is thought to be more descriptive to understand the conceptual ambiguities.

The United States, on the other hand, has recently been unable to handle the economic burden of any formation of massive armed forces in a conventional sense. When the damage caused by the COVID-19 pandemic is taken into account, it is possible to utter that the US will be more sensitive about military expenditures in the following period. Even the US Chief of General Staff has been advocating that the United States should shrink its military presence in some regions (O'Hanlon, 2020). With more interest in the Asia-Pacific, the US is shifting a significant portion of its military presence to this region.

¹⁰ He became leader of the Kuomintang (Chinese Nationalist Party) after the death of Sun Yat-sen, China's founding father, in 1925. In 1918, he joined the Chinese Nationalist Party (known as the Kuomintang, or KMT). Chiang's government focused on fighting communism within China and combating Japanese aggression. When the Allied Powers declared war on Japan in 1941, China took its place among the Big Four. Civil war broke out in 1946 and resulted in the creation of the People's Republic of China with the victory of Mao Zedong's Communist forces. Chiang had to move to Taiwan. He advocated from 1949 until his death that China's legitimate government was the KMT government in Taiwan (History, 2009).

Nevertheless, it needs the help of its allies in the region to fight China — as a rising power — more effectively and strongly. In a sense, the US might transform them into “proxies” against China. They will try to extend their fight against China by fortifying institutional security structures such as the Quartet Dialogue (Quad) involving the region’s powerful states such as Japan, India and Australia. In this context, it may include elements that are traditional, as well as non-traditional methods. It is seen that an effort towards this in both economic field and diplomacy is becoming increasingly prominent while the commercial and diplomatic rifts between these countries and China are growing.

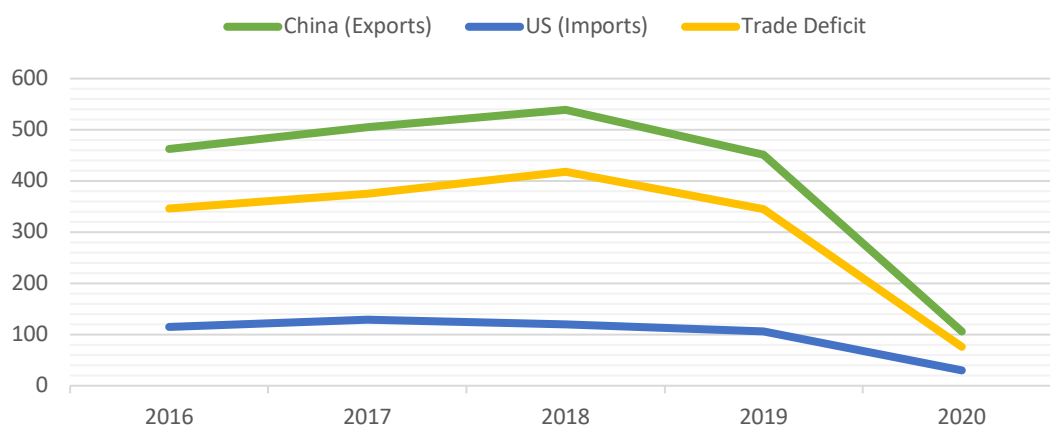
Data on Military and Economic Competition Under Trump and Xi

The 2016 presidential elections in the United States showed that the country is becoming increasingly polarized and this is reflected in the global relations of the country. The Trump administration’s win of the election with the slogan “America First” (BBC, 2017a) followed by several moves that quickly undermined international cooperation (House, 2017) both weakened the ties of the US with its allies and caused it to confront China. This development has made a significant rise in global power competition over the past four decades. This approach by Trump is assumed to harm the position that the US has adopted in the global order and thus, China has risen by taking advantage of the gaps this administration has caused. China, on the other hand, consistently states that they are not looking for hegemony (China Daily, 2017) and have no “projections” of dismissing the United States from global leadership. In fact, Chinese president Xi Jinping mentioned a “new type of international relations” (FMPRC, 2013) and stated that they are envisaging a multipolar international system.

In this context, the character of the US-China competition in the new era shows an increasingly complex “conflict”. Although this pattern of conflict is called a “new cold war” (Rachman, 2020), it is seen that it has some features that go beyond being merely a cold war. From trade wars to the Taiwan issue, from the COVID-19 pandemic to the developments in Hong Kong, this new form of conflict reveals that traditional and non-traditional methods are intertwined. In Trump’s presidential term, the struggle that began especially with the “trade wars” (Wolf, 2018) continues to spread to different and specific areas. As a matter of fact, the US National Security Strategy Document, issued in late 2017, included serious indications of the US approach to contain China (NSS, 2017). In this document, China and Russia were described as “revisionist forces” challenging the United States (NSS, 2017). Accusing China and Russia of building a world contrary to American values, the document also claimed that China was trying to get the United States out of the Indo-Pacific region (NSS, 2017). In the National Defense Report published in 2018, it was stated that China’s short-term goal was to become a “regional hegemony” and emphasized that China would try to achieve “global superiority” in the long term (US Department of State, 2018).

President Donald Trump, who took office in 2016, first withdrew from the Trans Pacific Partnership (TPP), which the Obama administration joined with great courtesy (BBC, 2017b). The US administration later withdrew from the Paris Climate Agreement as well, and put its allied countries in difficulty while opening up a significant maneuvering ground for the states the US considers rivals. While this approach has drawn a huge response from allied countries and provoked criticism (Nye, 2020), figures such as US Secretary of State Mike Pompeo argued that President Trump was building a new liberal order that highlighted national sovereignty (Pompeo, 2018). In his inaugural address when he became President, Trump said, “From this moment on, it’s going to be America First. We will bring back our jobs. We will bring back our borders. We will bring back our wealth. And we will bring back our dreams” (Trump, 2017) and the statement “America’s First” became one of the most important principles he followed throughout his administration.

One of the most notable moves during Trump's presidency was that China was directly considered the target of the US in the context of global hegemony competition. China was described as a strategic competitor and revisionist force (NSS, 2017), and books published in the United States on China consistently elaborated on the theory of the "Chinese threat"¹¹. Trump focused on trade disputes in the US' relationship with China. Indeed, Trump had a zero-sum diplomatic understanding where he believed he could win by constantly making fixing deals and always starting negotiations with high demands (Trump and Schwartz, 2004). Trump aimed to make diplomatic gains by imposing major sanctions and tariffs on other countries since he thought that the US trade agreements with other countries caused them to lose. Starting trade wars against China exactly at this time (Franck, 2018), Trump focused on closing the trade deficit between the United States and China by placing high taxes on many products imported from China. While these moves pushed China to advocate for globalization and free trade (Anderlini and Feng, 2017), Trump was dragged into a position of advocating "protectionism" (Lim, 2018) contrary to the global experience of the US.

Source: Adapted from (Bureau, 2016-2020) by the authors.

Figure 1: Trump and Xi Period US-China Trade Relations (2016-2020)

When Trump took office, the trade deficit between the two countries was about \$600 billion. Among the reasons why this deficit has grown steadily since the Obama era can be especially the effects of the global financial crisis in 2008. When Figure 1 is examined, it can be seen that during the Trump period, China's export figures have decreased significantly since 2018, when the US began to impose tariffs. On March 22, 2018, Trump ignited the fuse of the trade war by imposing a 25 percent tariff on Chinese products worth \$50 billion (Lawder and Blanchard, 2018). China responded with the same tariff rate against US products worth \$50 billion (Biesheuvel, 2018). This complex trade war shows that non-traditional forms of conflict are involved in the process of competition for great power.

While the US did not have any "economic" relationship with the USSR during their confrontation in the Cold War, today the US and China have immense economic dependency, thus, showing that the new process has quite different characteristics compared to the past. Trade wars between the US and China have calmed down after a while with ceasefires and pauses, but have remained intact. On June 29, 2019, the country leaders encountered at the G20 summit in Osaka (Wu and Wong, 2019). During these talks, Trump agreed not to impose new tariffs and reduce sanctions on Huawei, while Xi Jinping indicated that they would purchase more US farm products (Rosenfeld, 2019). Although the two countries then tried to manage the process with the Phase-1 Trade Agreement (USTR, 2020), they could not achieve a consistent and efficient result.

¹¹ Examples of such works include "The China Fantasy" written by James Mann (Mann, 2008), "Death by China" by Peter Navarro (Navarro and Autry, 2011) and "The Hundred Year Marathon" by Michael Pillsbury (Pillsbury, 2016).

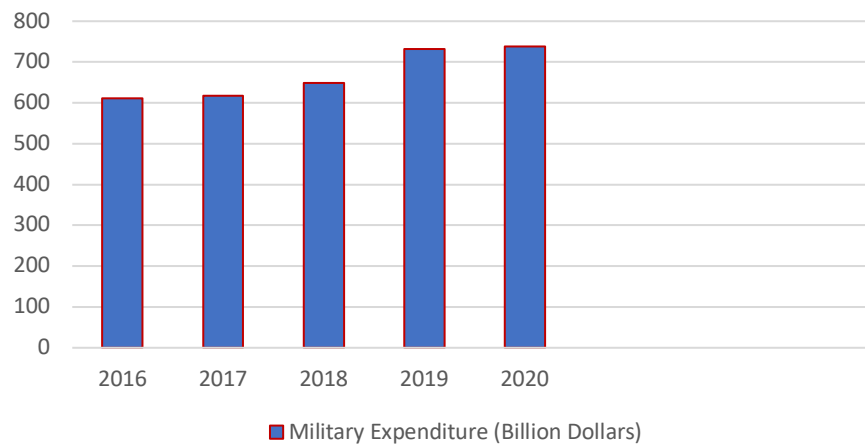
With the onset of a global pandemic in the world, an economic recession has started and both the United States and China have been significantly affected by this pandemic. China's economic growth in the first quarter of 2020 decreased to 6.8 percent (Nagarajan, 2020). The increasing death toll due to the pandemic in the US and the following economic shrinkage further fueled the competition between the two countries. In particular, Trump administration's rhetoric of accusing China of the outbreak of the pandemic (VOA, 2020) has caused worsening of the relations. The shift of the majority of the US navy to the Asia-Pacific and the strife in almost every area shows that the US has been trying to strengthen its "intensified containment" strategy.

During this period, the United States made a serious move, renamed its largest military command in the Indian Ocean as the "US Indian Pacific Command". The command is home to 375,000 military and civilian personnel (BBC, 2018). The use of the concept of "Indian" instead of "Asia" highlights that the region does not belong to China. Indeed, it is remarkable that the "Indo-Pacific Strategy" report published by the United States in 2018 stated that the Indo-Pacific was "the most critical region for the future for the United States". The Indo-Pacific region, which harbors sixty percent of global trade, shows that India is a key country in the US strategy. The report described China as a revisionist force and emphasized that one of the most important developments of the 21st century has been the rise of China (Department of Defense, 2019a).

In this context, the fact that the US will sell weapons worth \$3 billion to India should be evaluated within the framework of this strategy and in terms of its interest in proxy subjects (SCMP, 2020). In 2018, the "Communications Compatibility and Security Agreement" (COMCASA) was signed, facilitating communication and equipment exchange between the two countries (Panda, 2018). In addition, the United States and India signed another important military agreement on the sharing of sensitive satellite data in 2020 (DW, 2020). At a time when China and India had border problems, this support of the United States to India in the fields of military and intelligence was due to the fact that the US was using this country against China. The fact that the defense agreements between the United States and India exceeded \$15 billion in total from 2008 to 2019 (Lu, 2020) can be demonstrated as evidence to this argument.

The ongoing tension between the United States and China has a similar effect on Taiwan, which has long been a crisis center in the region. The US approval of the sale of military equipment to Taiwan, including 60 F-16s (Capaccio, 2020) has severely strained US-China relations. While China demanded cancellation of this sales and announced that it would otherwise respond, the gradual disappearance of the "strategic uncertainty" (Dalei, 2020) rhetoric on Taiwan indicates that the US is trying to make Taiwan a useful and active proxy subject.

The United States also tried to use NATO as a tool in its containment efforts against China. At the summit held in London in December 2019, China was also raised as an issue and identified as a threat. NATO Secretary General Jens Stoltenberg stated that China's increased military capabilities could have "implications for all allies" and that they should focus on the opportunities and challenges presented by China's rise (Stoltenberg, 2019). In the closing declaration of this summit, article 6 particularly underscored the issues regarding China: "We are aware that China's growing influence and international policies present opportunities and challenges that we must address together as an alliance" (NATO, 2019). Article 7, on the other hand drew attention to the emerging strategic environment and called on "to strengthen the political dimension of NATO" (NATO, 2019). With this summit, the US clearly revealed that NATO needed an update where China is seen as a threat.

Source: (SIPRI, 2020).

Figure 2: Trump-Era Military Expenditures by Years (2016-2020)

Military expenditures in the Trump era have increased compared to past periods. It seems that Trump has failed to keep his promises such as complete military withdrawal from the Middle East and Afghanistan that he made when he took office. Another important reason for the increase in military expenditures is the ongoing global competition with China. Deploying a significant portion of its navy to the Asia Pacific region, the United States feels it has to prepare for this great competition for power rather than cutting the expenditures. However, selling military equipment to the allies of China shows that the US is planning to tackle the issues by means of proxy states.

The ongoing problems between the two countries include the South China Sea. US Secretary of Defense Mark Esper stated that “Beijing has made illegitimate maritime claims” and threatens the sovereignty of its neighbors in the “South China Sea”, adding that “China has become the top military priority and rival of the United States by overcoming Russia” (Esper, 2019). While the Commander of 7th US Fleet said, “Illegal and extensive maritime claims in the South China Sea pose a serious threat to freedom of navigation”, Wu Qian, spokesman for China’s Defense Ministry said that China was “closely monitoring” the activities of the US and Australian armies and had “reached the high alert level” (Wong, 2020).

As can be seen, the United States is careful to use both traditional and non-traditional methods against China. Australian Prime Minister Scott Morrison’s statement that Australia will increase its defense budget by \$270 billion over the next decade due to the Chinese threat is another important data (Macmillan and Greene, 2020). Meanwhile, it should be underlined that the United States sent two aircraft carriers, the USS Reagan and USS Nimitz, to the South China Sea for drills at the beginning of July 2020 (Jakes, 2020). The US has not been conducting a military exercise of this magnitude in the region for a very long time, and this manifests that geopolitical competition is deepening and expanding through various means.

It is worth noting that during this period, the United States approved the sale of 105 F-35s worth \$23 billion to Japan (Insinna, 2020) and \$620 million of “missile improvement packages” to Taiwan (Reuters, 2020). Looking at the military expenditures made by the United States during the Trump administration’s period, it can be observed that the expenditures reached \$649 billion in 2018. US spending account for 36 percent of the world’s military expenditures, 2.6 times more than the next highest-spending which is by China (SIPRI, 2019, s. 7). Considering that during the Trump era, the United States heavily sold weapons to its allies in the region, it seems that the US has been trying to overcome its economic weakness since the Iraq and Afghanistan wars by strengthening its proxies in the region.

One of the untraditional fronts of the ongoing competition between the US and China stands out as “technology”. The US identified Huawei, one of China’s state-funded companies, as a “national security threat” (Reuters, 2019) and blacklisted this brand (Bloomberg, 2020). Indeed, blocking this company from doing business caused great outrage by China. One of the reasons why Huawei is particularly accused is that it can access the private information of countries using networks such as 5G (Hamilton, 2020). The US has put significant amount of pressure on the UK to ensure they do not accept the 5G networks, stating that a serious intelligence-related risk has arisen (Wintour, 2020).

More and more experts are noting that the pattern of conflict between the two countries is becoming increasingly complex and spreading into cyber space. In addition, the findings in this direction have started to increase as well. According to Roubini (2020), the global virus outbreak strengthens the position of those who advocate ‘containment of China’ in the US, underlining that the conflict can be carried into the cyber space considering the conventional power asymmetry of the United States and China.

European Central Bank President Christine Lagarde has issued a serious warning that a cyber-attack on European financial markets could cost \$645 billion (Winder, 2020). The two countries are also in strict competition over artificial intelligence. China’s artificial intelligence power appears to be part of a coordinated initiative on the construction of a new world order led by its political administration, while in the United States, the artificial intelligence sector is led by private enterprises. In a 2019 report, the US National Security Commission specifically emphasized that developments in artificial intelligence cannot be separated from the emerging strategic competition with China and developments in the geopolitical field (National Defense, 2019b).

Conclusion

The aim of this study was to define the ambiguities in the current international relations within a conceptual framework. In this line, it is argued that the US-China competition has entered a new era where conventional and non-conventional methods are used together, increasing the probability of conflict. The study focused mainly on China’s competition with the US. The research question of the study was based on the conceptualization of the term Hybrid Cold War. As a result, the concept of Hybrid Cold War was introduced to describe the existing competition in the global field.

The Cold War period and the current Hybrid Cold War (HCW) period have many differences and similarities. The following points stand out as the differences and similarities between the Cold War and HCW:

While there was no economic interdependence between the USSR and the United States during the Cold War, there is economic interdependence between China and the United States in the new Hybrid Cold War period. In addition, there are trade wars. The United States and NATO have deployed navies to the Asia-Pacific and are making moves for the containment of China. China has a significant economic rise compared to the United States. US military expenditures increased by 25% from 2016 to 2019. As a matter of fact, the United States accounts for 36% of the world’s military expenditures.

The United States is using traditional/non-traditional methods simultaneously against China. One of the untraditional fronts is technology. China is more prone to a hybrid warfare style by standing out in areas such as cyber technology. This becomes even more complicated when combined with an unlimited competition for

global hegemony. Regarding trade, the Belt and Road initiative is a project that will take China into Europe and weaken the hand of the United States.

Evaluating the issues listed above and described in detail in the study, it may well be uttered that the 21st century has been marked by the entrance into a period of Hybrid Cold War particularly after September 11, 2001, when the US-China blocs became apparent but not fully formed. This period shows that the ongoing struggle for hegemony between the United States and China can be understood through a new conceptual framework.

The ongoing struggle in almost every field, from technology to space weaponry, from economy to military engagement, shows Cold War-like characteristics, but also tends to show the features of a hybrid war. Therefore, it is possible to conclude that the United States and China will largely continue their competition for being a great power in the 21st century within the limits of Hybrid Cold War. Aiming to contribute to the literature in this regard, this study will hopefully lead to different theoretical approaches with new findings in the future thanks to the conceptualization of the concept of Hybrid Cold War.

References

- AA. (2018, 12 February). Pentagon seeks to invest \$550M in PYD/PKK. Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/en/americas/pentagon-seeks-to-invest-550m-in-pyd-pkk/1061319>
- Aoi, C., Futamura, M. and Patalano, A. (2019). Introduction 'Hybrid Warfare In Asia: Its Meaning And Shape, *The Pacific Review*, 31(6). 693-713. DOI: 10.1080/09512748.2018.1513548
- Anderlini, J. and Feng, W. (2017, 1 January). Xi Jinping delivers robust defence of globalisation at Davos. Retrieved from: <https://www.ft.com/content/67ec2ec0-dca2-11e6-9d7c-be108f1c1dce>
- Baker, B. D. (2015, 23 September). Hybrid warfare with chinese characteristics. Retrieved from: <https://thediplomat.com/2015/09/hybrid-warfare-with-chinese-characteristics/>
- BBC. (2017a, 20 January). Donald Trump: America first, America first. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-38698654>
- BBC. (2017b, 24 January). Trump executive order pulls out of TPP trade deal. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-38721056>
- BBC. (2018, 31 May). US military renames Pacific Command. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-44312024>
- Beer, T. (2020, 19 December). Trump still won't criticize Russia: Claims massive cyber hack "may be China" but offers no evidence. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/tommybeer/2020/12/19/trump-still-wont-criticize-russia-claims-massive-cyber-hack-may-be-china-but-offers-no-evidence/?sh=127cc4a708a9>
- Biesheuvel, T. (2018, 4 April). As China fires back in trade war, here are the winners and losers. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-04/as-china-fires-back-in-trade-war-here-are-the-winners-and-losers>
- Bloomberg. (2020, 7 January). Trump's blacklisting of Huawei is failing to halt its growth. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-06/trump-s-blacklisting-of-huawei-is-failing-to-halt-its-growth>
- Buzan, B. (1997). Rethinking Security after the Cold War. *Cooperation and Conflict*, 32(5), 5-28. doi: 10.1177/0010836797032001001.

- Capaccio, A. (2020, 15 August). U.S. formalizes F-16 jet sale to Taiwan with China tensions high. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-08-14/u-s-formalizes-f-16-jet-sale-to-taiwan-with-china-tensions-high>
- Census. Trade in goods with China. Retrieved from: <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html#2012>
- CSIS. (2020). Asia Maritime Transparency Initiative. Retrieved from: <https://amti.csis.org/island-tracker/china>
- Çalışkan, M. (2019). Hybrid warfare through the lens of strategic theory. *Defense & Security Analysis*, 35(1). 40-58. doi: 10.1080/14751798.2019.1565364
- Dalei, J. (2020, 16 October). How China sees the U.S. policy of 'strategic ambiguity' in the Taiwan Strait. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/10/16/how-china-sees-us-policy-strategic-ambiguity-taiwan-strait/>
- Department of Defense. (2018). Summary of the National Defense Strategy of the United States of America: Sharpening the American Military's Competitive Edge. Retrieved from: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>
- Department of Defense. (2019a, 1 June). Indo-Pacific Strategy Report preparedness, partnerships, and promoting a networked region. Retrieved from: <https://media.defense.gov/2019/Jul/01/2002152311/-1/-1/1/DEPARTMENT-OF-DEFENSE-INDO-PACIFIC-STRATEGY-REPORT-2019.PDF>
- Department of Defense. (2019b, May). National Defense Budget, US Department of Defense. Retrieved from: https://comptroller.defense.gov/Portals/45/Documents/defbudget/fy2020/FY20_Green_Book.pdf
- Department of Defense. (2020). Military and security developments involving the people's republic of China 2020. Retrieved from: <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF>
- Deutsche Welle. (2020, 27 October). US, India sign defense pact on sharing satellite data. Retrieved from: <https://www.dw.com/en/us-india-sign-defense-pact-on-sharing-satellite-data/a-55404974>
- Dorfman, Zach. (2020, 21 December). China used stolen data to expose CIA Operatives in Africa and Europe. Retrieved from: <https://foreignpolicy.com/2020/12/21/china-stolen-us-data-exposed-cia-operatives-spy-networks/>
- Duffield, J. S. (1995). NATO's functions after the Cold War. *Political Science Quarterly*, 109(5), 763-787.
- Esper, M. (2019, 14 December). Pentagon head says China has become top US military priority, moving past Russia. Retrieved from: <https://www.scmp.com/news/china/military/article/3042083/pentagon-head-says-china-has-become-top-us-military-priority>
- Franck, T. (2018, 2 March). Trump doubles down: 'Trade wars are good, and easy to win'. Retrieved from: <https://www.cnbc.com/2018/03/02/trump-trade-wars-are-good-and-easy-to-win.html>
- Fridman, Ofer. (2018). *Russian Hybrid Warfare Resurgence and Politicisation*, Oxford University Press
- Government Accountability Office. (2010, 10 September). National Defence: Hybrid Warfare Retrieved from: <https://www.gao.gov/assets/100/97053.pdf>
- Hamilton, I. A. (2020, 12 February). The US says Huawei has been spying through 'back doors' designed for law enforcement — which is what the US has been pressuring tech companies to do for years Retrieved from: <https://www.businessinsider.com/us-accuses-huawei-of-spying-through-law-enforcement-backdoors-2020-2>
- Hammes, Thomas. (2006). *The Sling and The Stone: On War In The 21st Century*. Minneapolis: Zenith Press.
- History. (2009). Chiang Kai-shek. Retrieved from: <https://www.history.com/topics/china/chiang-kai-shek>

- Hoffman, F. (2007). *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies
- Huber, T. (1996). *Compound Wars: The Fatal Knot*. Fort Leavenworth, KS: Command and General Staff College.
- Huntington, S. P. (1993). If not civilizations, what? paradigms of the post-Cold War world. *Foreign Affairs*, 72(5), 186-194.
- Ikenberry, G. J. (1996). The myth of post-Cold War chaos. *Foreign Affairs*, 75(3), 79-91.
- Insinna, V. (2020, 9 July). US gives the green light to Japan's \$23B F-35 buy. Retrieved from: <https://www.defensenews.com/smr/2020/07/09/us-gives-the-green-light-to-japans-massive-23b-f-35-buy>
- Jakes, L. (2020, 4 July). With Beijing's military nearby, U.S. sends 2 aircraft carriers to South China Sea. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2020/07/04/us/politics/south-china-sea-aircraft-carrier.html#click=https://t.co/M8hVjvSQoN>
- Jinping, X. (2017, 18 October). China never seeks hegemony, expansion: Xi. Retrieved from: https://www.chinadaily.com.cn/china/19thcpcnationalcongress/2017-10/18/content_33404757.htm
- Jinping, X. (2013, 23 March). Xi Jinping Calls for the building of new type of international relations with win-win cooperation at the core in a speech at the Moscow State Institute of International Relations. Retrieved from: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpcf1_665694/t1024781.shtml
- Korkmaz, H. (2020a, 2 July). Hybrid warfare and maritime militia in China. Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-hybrid-warfare-and-maritime-militia-in-china/1897259>
- Korkmaz, H. (2020b, 21 December). Kuşak ve Yol girişiminin geleceği: Çin karakterli bir küreselleşme mi? [Future of Belt and Road initiation: A globalization which is characterized with China?]. *Anadolu Agency*. Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kusak-ve-yol-girisiminin-gelecegi-cin-karakterli-bir-kuresellesme-mi/2083696>
- Lawder, D. and Blanchard, B. (2018, 15 June). Trump sets tariffs on \$50 billion in Chinese goods; Beijing strikes back. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-china-ministry/china-promises-fast-response-as-trump-readies-tariffs->
- Liang, Q. and Xiangsui, W. (1999, February) *Unrestricted Warfare*, Beijing: PLA Literature and Art Publishing, translated by FBIS, Retrieved from: <http://www.c4i.org/unrestricted.pdf>
- Lightbody, B. (1999). *The Cold War*. London & New York: Routledge.
- Lim, L. (2018). Trump's Protectionism: method to the madness? Retrieved from: <https://dr.ntu.edu.sg/bitstream/10356/88322/1/CO18047.pdf>
- Livemore, D. (2018). China's "Three Warfares" in theory and practice in the South China Sea. Retrieved from: https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2018/03/25/chinas-three-warfares-in-theory-and-practice-in-the-south-china-sea/#_edn5
- Lu, M. (2020, 23 February). China should not blithely ignore US overtures to India. Retrieved from: <https://www.globaltimes.cn/content/1180513.shtml>
- Macmillan, J. and Greene, A. (2020, 30 June). Australia to spend \$270b building larger military to prepare for 'poorer, more dangerous' world and rise of China. Retrieved from: <https://www.abc.net.au/news/2020-06-30/australia-unveils-10-year-defence-strategy/12408232>
- Mearsheimer, J. J. (1990). Why we will soon miss the Cold War. *The Atlantic Monthly*, 266(2), 35-50.
- Miracola, S. (2018, 21 December). Chinese hybrid warfare. Retrieved from: <https://www.ispionline.it/en/pubblicazione/chinese-hybrid-warfare-21853>
- Mumford, A. (2020). Understanding Hybrid Warfare, *Cambridge Review of International Affairs*, 33(6), 824-827. doi: 10.1080/09557571.2020.1837737

- Murray, W. and Peter R M. (Ed.), (2012). *Hybrid Warfare: Fighting complex opponents from the ancient world to the present*. New York: Cambridge University Press.
- Nagarajan, S. (2020, 17 April). China's economy suffers its first contraction in 28 years, shrinking 6.8% in an 'extraordinary shock' to the global economy. Retrieved from: <https://www.businessinsider.com/china-economy-falls-first-quarter-2020-after-half-century-growth-2020-4>
- Najžer, B. (2020). *The hybrid age international security in the era of hybrid warfare*. London: I.B. Tauris.
- NATO. (2019, December). London Declaration. Retrieved from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm
- NATO. (2018, July). Joint Declaration on EU-NATO Cooperation. Retrieved from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156626.htm
- Nemeth, W. (2002). *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare* (Unpublished Master Thesis). Naval Postgraduate School, California. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/36699567.pdf>
- NSS. (2017, 18 December). National Security Strategy of the United States of America. Retrieved from: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
- Nye, J. (2020, March). The Dangers of Westlessness. Retrieved from: <https://thediplomat.com/2020/03/the-dangers-of-westlessness/>
- O'Hanlon, M. (2020, 23 December). Russia, China, and the risks of war: My conversation with General Mark Milley. Retrieved from: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/12/23/russia-china-and-the-risks-of-war-my-conversation-with-general-mark-milley/>
- Panda, A. (2018, September). What the Recently Concluded US-India COMCASA means. Retrieved from: <https://thediplomat.com/2018/09/what-the-recently-concluded-us-india-comcasa-means>
- Pompeo, M. (2018, 4 December). Trump is building a new liberal world order, says Pompeo. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/us-news/2018/dec/04/us-president-donald-trump-is-building-a-new-liberal-world-order-says-mike-pompeo>
- Rachman, G. (2020, 1 October). A new cold war: Trump, Xi and the escalating US-China confrontation. Retrieved from: <https://www.ft.com/content/7b809c6a-f733-46f5-a312-9152aed28172>
- Reuters. (2019, 16 May). Trump administration hits China's Huawei with one-two punch. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-usa-china-trump-telecommunications/trump-administration-hits-chinas-huawei-with-one-two-punch-idUSKCN1SL2QX>
- Reuters. (2020, 10 July). U.S. approves \$620 million missile upgrade package for Taiwan. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-taiwan-usa-defence/us-approves-620-million-missile-upgrade-package-for-taiwan-idUSKBN24B024>
- Roubini, N. (2020, February). The White Swans of 2020. Retrieved from: <https://www.project-syndicate.org/commentary/white-swan-risks-2020-by-nouriel-roubini-2020-02>
- Rosenfeld, E. (2019, 29 June). Trump says he agreed with Xi to hold off on new tariffs and to let Huawei buy US products. Retrieved from: <https://www.cnbc.com/2019/06/29/us-china-trade-war-trump-and-xi-meet-at-g-20-summit-in-osaka.html>
- Russel R. D. and Berger H.B. (2020). *Weaponizing the Belt and Road Initiative*. Asia Policy Society Institute. Retrieved from: https://asiasociety.org/sites/default/files/2020-09/Weaponizing%20the%20Belt%20and%20Road%20Initiative_0.pdf
- Schoen, D. E. and Kaylan, M. (2015). *Return to Winter: Russia, China, and the New Cold War Against America*. New York & London: Encounter Books.
- SCMP. (2020, 24 February). India pours on pageantry with raucous welcome for Donald Trump. Retrieved from: <https://www.scmp.com/news/asia/south-asia/article/3052068/donald-trump-arrives-india-expecting-biggest-event-theyve-ever>

- SIPRI. (2019). Yearbook 2019. Retrieved from: https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-08/yb19_summary_eng_1.pdf
- SIPRI. (2020). Yearbook 2020. Retrieved from: https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-06/yb20_summary_en_v2.pdf
- Speranza, L. (2020). *A Strategic Concept for Countering Russian and Chinese Hybrid Threats*. Atlantic Council.
- Stoltenberg, J. (2019, December). Doorstep statement. Retrieved from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_171552.htm
- Tennenbaum, J. (2020, 13 December). China's quantum computer a step, not a leap, Retrieved from: <https://asiatimes.com/2020/12/chinas-quantum-computer-a-step-not-a-leap/>
- Trump, D. (2017, January). The Inaugural Address. Retrieved from: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address>
- Trump, D. and Schwartz, T. (2004). *Trump: The Art of Deal*. New York: Ballantine Books.
- Tzu, S. (1910). *Art of War: The Oldest Military Treatise in the World*. (trans. Lionel Giles). London.
- UN. (2020, September). Growth in United Nations membership, 1945-present. Retrieved from: <https://www.un.org/en/sections/member-states/growth-united-nations-membership-1945-present/index.html>
- USTR. (2020, January). Economic and Trade Agreement Between the Government of The United States of America and The Government of The People's Republic of China. Retrieved from: https://ustr.gov/sites/default/files/files/agreements/phase%20one%20agreement/Economic_And_Trade_Agreement_Between_The_United_States_And_China_Text.pdf
- Xiao, B. (2020, 6 July). Communist China's Silent War Against America. Retrieved from: https://www.theepochtimes.com/communist-chinas-silent-war-against-america_3412704.html
- Vannak, R. and Kimkong, H. (2020). China's Asian dream: Geo-economic strategy (Khmer version). Retrieved from: <https://bkupdates-kh.com/article/2610?fbclid=IwAR1nQGgfnK0-Vby0NYct7Q32pS3QiRzi3Py9K7olPi4mGKmz8yNtBmq4SqU>
- VOA. (2020, 22 September). At UNGA, Trump Blames China for Pandemic. Retrieved from: <https://www.voanews.com/episode/unga-trump-blames-china-pandemic-4427801>
- White House. (2017, June). Statement by President Trump on the Paris Climate Accord. Retrieved from: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-trump-paris-climate-accord/>
- Winder, D. (2020, February). "\$645 Billion Cyber Risk Could Trigger Liquidity Crisis", ECB's Lagarde Warns. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/daveywinder/2020/02/08/645-billion-cyber-risk-could-trigger-liquidity-crisis-ecbs-lagarde-warns/#147a7a747ca8>
- Wintour, P. (2020, 14 February). US urges Britain to take another 'hard look' at letting Huawei into 5G. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/technology/2020/feb/14/us-urges-britain-to-take-another-hard-look-at-letting-huawei-into-5g>
- Wolf, M. (2018, 1 May). Donald Trump declares trade war on China. Retrieved from: <https://www.ft.com/content/dd2af6b0-4fc1-11e8-9471-a083af05aea7>
- Wong, C. (2020, 30 April). China on 'high alert' as 'troublemaker' US patrols South China Sea. SCMP. Retrieved from: <https://www.scmp.com/news/china/military/article/3082376/china-high-alert-troublemaker-us-patrols-south-china-sea>
- Wu, W. and Wong, C. (2019, 29 June). Xi-Trump summit in Osaka brings trade truce, more talks and hope for Huawei. Retrieved from: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3016636/xi-trump-summit-osaka-brings-trade-truce-more-talks-and-hope>
- Yan, G. (2020). The impact of artificial intelligence on hybrid warfare. *Small Wars & Insurgencies*, 31(4), 898-917. doi: 10.1080/09592318.2019.1682908

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmanın amacı ABD-Çin rekabetini Soğuk Savaş ya da klasik güç rekabeti dışında bir teorik bağlama yerleştirmeyi denemektir. Bu kapsamda Hibrit Soğuk Savaş kavramını ortaya atan çalışma, ABD-Çin rekabetinde öne çıkan geleneksel ve geleneksel olmayan faktörlere yoğunlaşmaktadır. Hibrit Soğuk Savaş (HSS) kavramının şekillendirdiği kavramsal çerçeveden hareketle 21. yüzyılda ABD-Çin rekabetini tanımlamak ve detaylandırmak hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda, uluslararası ilişkiler literatürüne katkıda bulunarak, küresel siyasetteki mevcut rekabetin karmaşık doğasını anlamada faydalı olacağı düşünülmektedir. Günümüzde küresel ölçekte gerçekleşen keskin rekabetin ne anlama geldiği ve soğuk savaşın ne olup ne olmadığı konusunda kavramsal bir ayrım yapmak için bağlamsal bir anlayışa ihtiyaç vardır. Bu çerçevede ABD-Çin ilişkilerini anlamak için ABD Başkanı Donald Trump ve ÇHC Devlet Başkanı Xi Jinping'in başkanlık dönemleri analiz edilmiştir.

Çalışma; 21. yüzyılda ABD-Çin rekabetinin özellikleri nelerdir ve bunu değerlendirmek için hangi kavramsal çerçeve kullanılabilir? Hibrit Soğuk Savaş (HSS) bu detaylandırma için kavramsal bir çerçeve sunuyor mu? şeklindeki araştırma sorularına cevap aramıştır.

Tasarım ve Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi, veri analiz tekniği olarak ise içerik analizi kullanılmıştır. Nitel araştırma özellikle sosyal bilimlerde daha detaylı ve derinlemesine bilgilere ulaşmak için öne çıkan bir araştırma modelidir.

Nitel araştırmalar daha çok veriler üzerinde ölçüm yapan ve ölçmeye dayanan bir model kullanmaktadır. Nitel araştırma ise daha çok tanımlamaya dönük teorik bir zemin üzerinde çalışmaktadır. Teori oluşturmayı hedefleyen bir çerçevede sosyal olguları bağlı oldukları çevre içerisinde anlamayı deneyen bir araştırma yöntemidir. Algılardan, fikirlerden, izlenimlerden ve görüşlerden oluşan bir araştırma yöntemi olarak bilinmektedir.

Nitel araştırma yöntemleri arasında en yaygın veri toplama tekniği olarak gözlem, görüşme ve yazılı dokümanların incelenmesi kullanılmaktadır. Bu çalışmada da veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Bu dokümanların belirlenmesi ve tasnifi sırasında iki ülkenin resmi kurumları tarafından yayınlanan birincil kaynakların söz konusu kaynakçada yer alması için özen gösterilmiştir.

Çalışmada öncelikle teorik bir çerçeve inşa edilmiş ve Hibrit Soğuk Savaş kavramı hem Hibrit Savaş hem de Soğuk Savaş kavramları çerçevesinde incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Hibrit Soğuk Savaş kavramı ileri sürülmüş ve teorik bir zemin üzerinde söz konusu kavramın ana hatları ortaya konmuştur.

Bununla birlikte ABD Başkanı Donald Trump ve ÇHC Başkanı Xi Jinping dönemleri birincil kaynaklar üzerinden doküman incelemesine tabi tutulmuştur. Bu çerçevede iki dönem karşılaştırılmış ve ekonomik ile askeri verilerin analizi sonucunda çıkarımlar yapılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Hibrit Soğuk Savaş kavramını detaylandırmıştır. İkinci bölüm, Trump-Xi döneminde Hibrit Soğuk Savaş kavramını incelemiştir. Üçüncü bölüm, Çin'in ABD ile rekabetine ilişkin bulgulara odaklanmaktadır. Bu çerçevede bu bölümde bulunan ekonomik ve askeri veriler çalışmanın temel analiz kaynağını oluşturmaktadır.

Bulgular

Verilerin analizi ve kavramsal araştırmalar sonucunda ulaşılan bulgular çalışmanın bölümleri çerçevesinde incelendiğinde;

Çalışmanın ilk bölümü Hibrit Soğuk Savaş kavramını incelemiştir. Yapılan kavramsal araştırma ve modelleme sonucunda Soğuk Savaş dönemi ile mevcut Hibrit Soğuk Savaş (HSS) döneminin birçok farklılığı ve benzerliği olduğu ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş döneminde SSCB ile ABD arasında ekonomik bir karşılıklı bağımlılık yoktur. Fakat yeni Hibrit Soğuk Savaş döneminde Çin ile ABD arasında ekonomik bir karşılıklı bağımlılık söz konusudur.

Bununla beraber iki ülkenin birbirlerine yönelik rekabetleri çerçevesinde geleneksel ve geleneksel olmayan yöntemleri birarada kullandıkları görülmektedir. Geleneksel olmayan cephelerden biri teknolojidir. Diğer bir cephe ise ticaret ilişkileri üzerinden kotarılan keskin rekabettir. Bu kapsamda küresel hegemonya ölçeğinde sürdürülen rekabetin hibrit bir ölçeğe doğru kaydığı görülmektedir. Bu kapsamda teknoloji ve ticaret alanında ortaya çıkan söz konusu bulguların bu ölçek değişimine işaret ettiği değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde ise ABD Başkanı Donald Trump ve ÇHC Devlet Başkanı Xi Jinping dönemleri çerçevesinde Hibrit Soğuk Savaş kavramı detaylandırılmıştır. ABD'nin Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu küresel düzen içerisindeki konumu 2001 yılında yaşanan 11 Eylül saldırıları ve 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz sonrasında aşınmaya başlamıştır. Afganistan ve Irak savaşlarının ABD'ye toplam maliyeti trilyonlarca doları bulurken finansal anlamda savunma cephesinde konvansiyonel seçeneklerini azaltmasına sebep olmuştur.

Bu kapsamda Ortadoğu ve Afrika gibi bölgelerde bulunan askeri varlıklarını azaltan ve tüm odağını Asya-Pasifik'e kaydıran ABD'nin ticaret savaşları gibi geleneksel olmayan alanlarda Çin'e yönelik bir rekabet sürdürdüğü görülmektedir. Çin de aynı şekilde son dönemde yayınladığı güvenlik ve strateji raporlarında yapay zeka, otonom sistemler, kuantum ve biyoteknoloji gibi askeri potansiyele sahip kilit teknolojilere öncülük etmeyi hedeflemektedir. Bu bulguların gösterdiği gibi geleneksel seçenekleri tek başına değerlendirmek yerine gelenek dışı yöntemlerin de küresel rekabet konusu edildiği görülmektedir.

Üçüncü bölümde ise Çin'in ABD ile rekabetine ilişkin bulgulara odaklanılmıştır. Bu bölümde Çin ve ABD arasında devam eden ekonomik ve askeri rekabete yönelik ayrıntılı veriler ortaya konmuştur. Özellikle resmi kurumlar tarafından yayınlanan strateji ve güvenlik belgeleri, askeri yapılar ile ilgili ayrıntılı raporlar ve bağımsız araştırma kuruluşların verileri kullanılmıştır.

Bu veriler ışığında iki ülkenin de yapay zeka ve kuantum teknolojisi gibi alanlarda araştırmalarını yoğunlaştırdığı ve dolayısı ile savaş kavramı çerçevesinde geleneksel olmayan bir ölçeğe kaydıkları değerlendirilmektedir.

Sınırlılıklar

Araştırmanın zaman sınırlaması bulunmaktadır. Çalışma, ABD Başkanı Donald Trump ve ÇHC Devlet Başkanı Xi Jinping dönemleri ile sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni iki ülke arasındaki küresel rekabetin bu dönemde alevlenmesi ve özellikle hibrit alana geçişin bu devirde yaşanmasıdır. Dolayısı ile optimize edilmiş bir çalışma elde etmek için yeni dönemde ortaya çıkan bulgular 21. Yüzyıl ölçeğinde nasıl bir eğilim gösterebilir sorusunun cevabı önem kazanmaktadır. Çalışma bu soruya kavramsal ve teorik bir çerçeve içerisinde yanıt aramayı hedeflemiştir.

Öneriler (Teorik, Uygulama ve Sosyal)

Küresel hegemonya mücadelesi savaş alanında yaşanan teorik ve pratik dönüşümler eşliğinde giderek gelenek dışı alanlara yayılma eğilimi göstermektedir. Çin ve Rusya gibi küresel aktörlerin özellikle Soğuk Savaş sonrasında bu eğilimi dikkate aldığı ve gelenek dışı alanlarda teknolojik, askeri ve ekonomik kapasite geliştirmeye gittikleri görülmüştür. Bu bağlamda söz konusu eğilimi teorik bir zeminde realize etmek için kavramsal çalışmaların artması ve küresel hegemonya mücadelesine daha teorik bir perspektiften bakmanın gerekliliği kendisini öne çıkarmaktadır.

Özgün Değer

ABD ve Çin arasında devam eden rekabet teknolojiye uzay silahlarına, ekonomiden askeri angajmana kadar hemen her alanda kendisini göstermektedir. Bu rekabet Soğuk Savaş benzeri özellikler göstermekle birlikte, hibrit savaşın özelliklerini de gösterme eğilimindedir. Dolayısıyla ABD ve Çin'in 21. yüzyılda büyük güç olma rekabetini Hibrit Soğuk Savaş sınırları içinde büyük ölçüde sürdüreceklerini söylemek mümkündür.

Çalışma Hibrit Soğuk Savaş kavramını tanıtmakta ve ABD-Çin rekabetinde öne çıkan geleneksel ve geleneksel olmayan faktörlere odaklanmaktadır. Bu çerçevede literatüre katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışma mevcut uluslararası system içerisindeki belirsizlikleri kavramsal bir çerçevede tanımlamış ve ABD-Çin rekabetinin konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan yöntemlerin bir arada kullanıldığı yeni bir döneme girdiğini ileri sürmektedir.

Yeni dönemde çok kutuplu dünya düzenine yönelik yaklaşımları pekiştirme çabaları mevcut sistemde aşınmaya neden olmuştur. Bu nedenle, son zamanlarda ortaya çıkan “aşınma döneminin” doğru bir şekilde anlaşılması için bağlamsal bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda, bu kavramsal çerçevenin, uluslararası ilişkiler literatürüne katkıda bulunarak, küresel siyasetteki mevcut rekabetin karmaşık doğasını anlamada faydalı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmacı Katkısı: Hüzeyin KORKMAZ (%50), İdris TURAN (%50).

Özel Tüketim Harcamalarının Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama^{1 2}

Sacit SARI³ - Kemal YILDIRIM⁴

Başvuru Tarihi: 19.03.2021

Kabul Tarihi: 07.05.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde özel tüketim harcamalarının belirleyicilerini 2000:3 ile 2020:2 arası çeyrek dönemlik verilerle incelemektir. Çalışma kapsamında öncelikle özel tüketim harcamalarının yıllar içindeki seyri ve ekonomik büyümeye katkısı verilmiştir. Modelde yer alan değişkenlerin durağanlıkları geleneksel birim kök testleri ve Fourier birim kök testleriyle sınanmıştır. Birim kök test sonuçlarına göre düzeyde durağan çıkmayan seriler arasındaki uzun dönem ilişkiler Fourier-Shin eşbütünleşme testi ve ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Eşbütünleşme testi sonucunda serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. ARDL sınır testine göre GSYH değişkeni ve varlıklardaki net değişimi yansıtan seriler beklenildiği gibi özel tüketim harcamalarını pozitif yönde etkilemiştir. GSYH’de meydana gelen %1’lik artış özel tüketim harcamalarını %0.61 oranında artırmaktadır. Faiz oranlarında meydana gelen artış ise teoride beklenildiği üzere özel tüketim harcamalarını azaltmaktadır. Etkinin büyüklüğü ise görece küçük çıkmıştır. Ekonomide belirsizliği temsilen seçilen enflasyon değişkeni özel tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemektedir. Enflasyon oranlarındaki %1lik artış özel tüketim harcamalarında %0.59 oranında azalmaya neden olmaktadır. Kamu harcamaları özel tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemektedir. Kamu harcamalarındaki %1lik artış özel tüketim harcamalarını % 0.34 azaltmaktadır. Bu sonuç Türkiye ekonomisinde kısmi Ricardocu denkleğin geçerli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Özel Tüketim Harcamaları, Gelir, Kamu Tüketim Harcamaları, ARDL, Türkiye Ekonomisi

Atıf: Sarı, S. ve Yıldırım, K. (2021). Özel tüketim harcamalarının belirleyicileri: Türkiye ekonomisi üzerine bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 391-416.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir

² Bu çalışma Prof. Dr. Kemal Yıldırım danışmanlığında tamamlanan ‘Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin Tüketim ve Tasarruf Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi’ adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

³ Munzur Üniversitesi İİBF Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, sacitsari@munzur.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1305-5727

⁴ Anadolu Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, kyildirim@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3660-6886

The Determinants of Private Consumption Expenditures: An Application for Turkish Economy

Sacit SARI⁵ - Kemal YILDIRIM⁶

Submitted by: 19.03.2021

Accepted by: 07.05.2021

Article Type: Research Article

Abstract

The aim of this study is to investigate the determinants of private consumption for Turkey's economy in 2000: 3 2020: 2 with quarterly data. Within the scope of the study, the course of private consumption expenditures over the years and its contribution to economic growth were given. The stationarities of the variables in the model have been tested with traditional unit root tests and Fourier unit root tests. According to unit root test results, series have unit root hence, long-term relationships between series were examined by Fourier-Shin cointegration test and ARDL bounds test approach. Cointegration test results reveal that the series move together in the long term. According to the ARDL bounds test, the GDP variable and the series reflecting the net change in assets positively affected private consumption expenditures as expected. A 1% increase in GDP increases private consumption expenditures by 0.61%. As expected in theory, the increase in interest rates reduces private consumption expenditures. However, the magnitude of the effect was relatively small. The inflation variable, which represents the economy's uncertainty, negatively affects private consumption expenditures. A 1% increase in inflation rates causes a 0.59% decrease in private consumption expenditures. Public expenditures affect private consumption expenditures negatively. 1% increase in public expenditures reduces private consumption expenditures by 0.34 %. This result shows a partial Ricardian equivalence is valid for Turkey.

Keywords: Private Consumption Expenditure, Income, Public Consumption Expenditure, ARDL Bounds Test, Turkish Economy

⁵ Munzur University Faculty of Economics and Administrative Science Department of International Trade and Management, sacitsari@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1305-5727

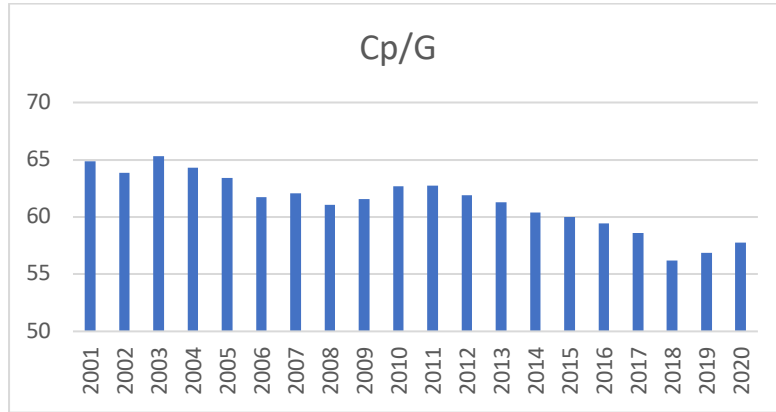
⁶ Anadolu University Faculty of Economics and Administrative Science Department of Economics, kyildirim@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3660-6886

Giriş

Tüketim faaliyeti bireyler, firmalar, organizasyonlar, kamu kuruluşları özelinde devlet ve kâr amacı gütmeyen kurumlar tarafından yapılmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan özel tüketim harcamaları, hanehalkları ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından mal ve hizmet amacına yönelik yapılan harcamaların toplamıdır. Bütün ülke ekonomilerinde milli hasılanın yaklaşık olarak 2/3ünü oluşturan özel tüketim harcamaları finansal kurumlar, ekonomistler ve politika yapımcılar tarafından yakından izlenmektedir. Bu bağlamda özel tüketim harcamalarını belirleyen faktörlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma kapsamında Türkiye ekonomisinde özel tüketim harcamalarını belirleyen faktörler 2000:3-2020:2 arası çeyrek dönemlik verilerle incelenecektir. Bu kapsamda çalışma planı şu şekilde oluşturulmuştur. Türkiye ekonomisinde temel makroekonomik değişkenlerle özel tüketim harcamaları ilişkisi incelendikten sonra tüketim konusunda geliştirilen hipotezlerin çıkarımları tartışılacaktır. Çalışmanın literatür taraması bölümünde tüketim konusunda yapılan çalışmaların sonuçları tablo halinde verilecektir. İzleyen bölümde çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemlerin teorik açıklamaları yapıldıktan sonra veri seti tanıtılacaktır. Bir sonraki bölümde ampirik analizlerin bulguları verildikten sonra çalışma sonuç ve politika önerileri bölümüyle tamamlanacaktır.

Türkiye Ekonomisinde Özel Tüketim Harcamaları

Özel tüketim harcamalarının Türkiye ekonomisinde GSYH içindeki payı yüzdelik olarak Şekil 1 aracılığıyla görülmektedir. 2001-2020 dönemi için özel tüketim harcamalarının milli hâsıla içinde payının son yıllardaki düşüş trendine rağmen oldukça istikrarlı olduğu gözlenmektedir. Tablo 1 ise 2013-2019 arası dönem için GSYH büyümesi ve özel tüketim harcamalarının büyümeye katkısını vermektedir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisindeki büyümenin dinamiğini özel tüketim harcamalarının oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye ekonomisinin büyümesinin üretim kaynaklı olmaktan çok iç talep kaynaklı olduğu ve özel tüketim harcamalarının itici faktör olduğu anlamına gelmektedir.

Şekil 1. Özel Tüketim Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (Dünya Bankası)

Tablo 1
Özel Tüketim Harcamalarının Büyümeye Katkısı

Yıl	GSYH Büyümesi	Özel Tüketim Harcamalarının Büyümeye Katkısı
2013	8,5	3,4
2014	5,2	0,9
2015	6,1	3,3
2016	3,2	2,2
2017	7,5	3,7
2018	2,8	1,2
2019	0,9	0,4

Kaynak: TÜİK

Tüketim Harcamalarını Belirleyen Faktörler

Tüketim, ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik boyutları olan oldukça kapsamlı bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda tüketim harcamalarını farklı açılardan etkileyen birçok faktör vardır. Tüketim ilk safhada ekonomik bir aktivite olduğundan şüphesiz ekonomik faktörler ilk akla gelenlerdir. İlgili yazında bu ekonomik faktörler, gelir, gelir dağılımı, servet, faiz oranı, enflasyon, geçmiş dönem tüketimi, para arzı, döviz kuru, kamu politikaları, finansal gelişmeler olarak sıralanabilir. Ekonomik faktörler haricinde tüketici davranışlarını etkileyen faktörler psikolojik faktörler, sosyo-kültürel faktörler ve demografik faktörler olmak üzere üç grup altında toplanabilir (Ticaret Bakanlığı, 2018).

Tüketim Konusunda Geliştirilen Hipotezler

Ülke ekonomilerinin milli gelirinin (GSYH) önemli bir bölümünü oluşturan tüketim harcamalarını belirleyen faktörleri açıklamaya yönelik birçok teori geliştirilmiştir. Bunlardan ilki Keynes (1936) tarafından geliştirilen cari dönem tüketimini belirleyen temel değişkenin cari dönem geliri olduğunu belirten ve tüketim gelir ilişkisini fonksiyonel formda ortaya koyan ilk yaklaşım olan Mutlak Gelir Hipotezidir (MGH). Keynes hipotezini ‘temel psikolojik kanuna’ dayandırarak ortaya koymuş ve bireylerin gelirleri arttıkça tüketimlerinin de artacağını belirtmiştir. Keynes'e göre, toplam tüketim, toplam gelirin pozitif fakat azalan bir fonksiyonuydu. Modelin en önemli çıkarımı ise tüketim eğilimleri ile ilgiliydi. Bireylerin gelirleri arttıkça, bu gelirden tüketime ayrılan miktarını gösteren ortalama tüketim eğilimi (APC) ve gelirdeki artışın ne kadarlık kısmının tüketime artışa yol açacağını gösteren marjinal tüketim eğiliminin (MPC) gelir arttıkça azalmasıydı (Palley, 2010).

Keynesyen tüketim fonksiyonu genellikle otonom tüketim ve marjinal tüketim eğiliminin (c) olduğu bir eşitlikle gösterilmektedir.

$$C = C_0 + cYD, \quad C_0 > 0, \quad 0 < c < 1, \quad (1)$$

eşitlikte C tüketimi, C_0 otonom tüketimi, YD harcanabilir geliri, c ise marjinal tüketim eğilimini ifade etmektedir. Eşitlikteki C_0 ile gösterilen ifade otonom tüketimi yani gelirden bağımsız tüketimi gösterirken c ise harcanabilir gelirdeki bir birimlik artışın tüketime etkisini yansıtan marjinal tüketim eğilimini (MPC) göstermektedir. Marjinal tüketim eğiliminin 0 ile 1 arasında bir değer alması gelirdeki bir birimlik artışın tüketimde bir birimden az bir artmayla sonuçlanacağını belirtmektedir.

Keynes'in tüketim konusundaki çıkarımlarının kısa vadede gösterdiği ampirik başarıya rağmen kısa ve uzun dönem tüketim fonksiyonlarının çelişmesi ve modelin temel önermelerinden biri olan gelir arttığı zaman uzun vadede ortalama tüketim eğiliminin düşeceği çıkarımının gerçekleşmemesi, tüketim ve tasarruf davranışlarını açıklamaya yönelik yeni yaklaşımların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan ilki James S. Duesenberry tarafından geliştirilen Nispi Gelir Hipotezidir (1949).

Duesenberry bu noktada tüketici tercihlerinin birbirine bağlı olduğunu böylece tüketici davranışlarının seyri veya zaman içinde niçin değiştiği daha iyi açıklanabileceğini belirtmiştir. Aynı sosyal çevrede ve gelir grubunda yaşayan kişilerin gelirleri aynı oranda artıyorsa yani nispi gelir durumlarında bir değişme yoksa tüketiciler bu durumda tüketim harcamalarını gelir artışı oranında yaparlar. Bu çıkarım MGH'nin temel çıkarımı olan tüketimin bireylerin mutlak geliri tarafından belirlendiği şeklinde olan hipotezin doğru olmadığı, bireylerin tüketimlerinin etkileşimde bulundukları sosyal çevrenin gelirin bağlı olduğu şeklinde belirtilebilir.

Tüketim teorileri 1950'lerin ortasından itibaren yeni teorilerin ortaya çıkmasıyla radikal bir şekilde değişmiştir. Irving Fisher, rasyonel, ileri görüşlü tüketicilerin zamanlar arası seçimlerini nasıl yaptıklarını analiz ederek modelini geliştirmiştir (Mankiw, 2003). Cari dönem ve gelecek dönem olarak iki dönemde yaşadığı varsayılan birey bir bütçe kısıtı altında likidite kısıtlarının olmadığı mükemmel bir piyasada borçlanma veya tasarruf etme kararlarıyla tüketim düzeyini dönemler arası stabilize etmek istemektedir. Bu kavram tüketim düzleştirilmesi olarak adlandırılmaktadır. Fisher'in zamanlar arası optimizasyon teorisine dayanan iki yaklaşım olan: Milton Friedman'ın Sürekli Gelir Hipotezi (SGH) ve Franco Modigliani'nin Yaşam Boyu Gelir Hipotezi (YBGH) tüketim konusunda başvuru temel yaklaşımlar olmuşlardır (Blinder ve Deaton, 1985; Mankiw, 2003). Her iki hipotez de mevcut tüketim harcamalarının Keynes'in öngördüğü şekilde salt cari gelire bağlı olmayacağını, bireyin uzun vadeli beklenen gelirin, varlıklarına bağlı olduğunu öne sürmüştür (Heim, 2008).

YBGH Modigliani ve Brumberg tarafından 1954 yılında ortaya konulmuştur. Hipotez tüketim ve tasarruf davranışlarını açıklamaya çalışan mikroekonomi temelli bir teoridir. Model rasyonel, ileriye dönük kararlar alan temsili bireyin tüketim davranışlarını analiz ederek toplam tüketim fonksiyonuna ulaşmaktadır. Bireyler yaşam döngüleri boyunca tüketimlerini cari gelirleri, beklenen gelirleri ve toplam varlıklarını (cari varlıklarının değeri ve gelecekteki varlıklarının cari döneme indirgenmiş değeri) göz önünde bulundurarak belli bir seviyede tutarak faydalarını maksimum seviyeye çıkarmaya çalışmaktadırlar. Rasyonel bireyler tüketimlerini yaşam devrelerinin farklı yerlerinde, gelirlerinin yüksek olduğu dönemlerde pozitif tasarruf yaparken gelirlerinin göreceli düştüğü emeklilik yıllarında ve ekonominin daralma dönemlerinde ise negatif tasarrufta bulunarak değişen gelirlerine karşın standart bir tüketim kalıbı amacıyla yaptıklarını belirtmektedir (Yıldırım vd., 2014; Pistaferri, 2009). Hipotez fonksiyonel formda şu şekilde ifade edilmektedir; (Mishkin, 2012; Mankiw, 2003).

$$C = \alpha W + \beta Y \quad (2)$$

2 nolu eşitlikte α katsayısı servetin marjinal tüketim eğilimini belirtirken β parametresi ise gelirin marjinal eğilimidir. Bu bağlamda bireylerin sahip oldukları varlıkların ve gelirlerin marjinal tüketim eğilimlerinin farklı olduğunu belirtebiliriz.

Fisher'in zamanlar arası optimizasyon teorisine dayanan bir diğer hipotez ise Milton Friedman (1957) tarafından geliştirilen SGH'dir. Friedman, tüketimin yalnızca cari gelir tarafından belirlenmediğini ve tüketim harcamalarını cari gelirin dışında etkileyen faktörler olduğunu ayrıca tüketim düzleştirilmesinin rasyonel davranan tüketicilerin temel amacı olduğunu belirterek modelini ortaya koymuştur. SGH'de Friedman gelirin iki bileşenden oluştuğunu, gelirin uzun süre devam etmesi beklenen ve bireyin yaşam boyu varlıklarını temsil

eden birimini gelirin sürekli bileşeni olarak adlandırırken, sürekli gelirin aksine, uzun bir süre devam etmeyen ve dolayısıyla geçici dalgalanmalara maruz kalan geliri ise geçici gelir olarak belirtmiştir (Mishkin, 2012). Kısa ve uzun dönem tüketim eğilimlerinin farklı olması olgusunu Friedman, hanehalklarının sürekli gelirlerinin sabit bir yüzdesini tüketime ayırdıklarını, gelirin geçici bileşenin tüketim üzerinde bir etkisi olmadığını temel olarak açıklamaya çalışmıştır. SGH'ye göre, sürekli gelirin marjinal tüketim eğilimi (MPC) sabit ve ortalama tüketim eğilimine (APC) eşittir (Palley, 2010; Ünsal, 2013).

$C=kY^p$ eşitliğiyle açıklanan hipotez bireylerin tüketimlerini sürekli gelirlerinin 'k' kadarlık kısmını tüketime ayırdığını ve bu katsayının istikrarlı olduğunu öne sürmüştür. Tüketim harcamalarını belirleyen gelirin sürekli gelir olduğunu gelirin geçici bileşenin ise tüketim düzeyi üzerinde etkisinin olmadığını belirtmiştir.

SGH'yi rasyonel beklentiler yaklaşımıyla inceleyen bir diğer yaklaşım ise Robert Hall (1978) tarafından geliştirilen tüketimin rassal yürüyüş hipotezidir. Bu doğrultuda tüketimin rassal yürüyüşü cari dönem tüketimin, tüketimin önceki dönemlerde gözlemlenen herhangi bir ekonomik değişkenle ilgisiz olduğu anlamına gelmektedir (Ünsal, 2013, s. 492). Euler eşitliğiyle tüketimi açıklayan Hall, sürekli gelir hipotezi ve rasyonel beklentilerin birleşiminin tüketimin rassal bir yürüyüş göstereceğini belirtmiştir. Bu bağlamda bireyler sürekli gelirlerini rasyonel beklentiler altında formüle ederek tüketim düzeylerini belirlerken, yalnızca beklenmedik politika değişikliklerinin tüketim düzeyini etkileyeceğini belirtebiliriz (Mankiw, 2003).

Mikro temelli tüketim fonksiyonlarında ve Hall'ın yaklaşımında tüketim fonksiyonu, temsili bir birey ele alınıp model bu rasyonel beklentilere sahip, geleceğe yönelik kararlar alan birey üzerinden toplam tüketim fonksiyonuna ulaşıyordu. Bu yaklaşımın aksine Campbell ve Mankiw (1989) tüketim düzeyini gelecekteki beklenen sürekli gelirine göre belirleyen temsili tek birey yerine ikinci bir tür tüketici grubunun olduğunu farz ederek modellerini geliştirmişlerdir. Likidite kısıtlamaları nedeniyle bireyler stabil bir tüketim düzeyi sürdüremeyebilirler, bazı bireyler 'miyopluk' olgusu ve insan doğası gereği gelecek dönem tüketimi yerine cari dönem tüketimine daha fazla önem verebilirler. Campbell ve Mankiw mikro temelli tüketim hipotezlerinin aksine bireylerin tümünün tüketim düzeylerini geleceğe yönelik beklenen sürekli geliriyle belirlemediğini, yaklaşık olarak toplumun yarısının 'parmak kuralı' yani kabaca cari gelirlerine göre tüketim düzeylerini belirlediklerini vurgulamışlardır. Tasarruf düzeylerinin hipotezlerin öngördüğünden düşük çıkması, tüketim harcamalarının cari gelire aşırı hassas olması, tüm bireylerin tüm kararlarından rasyonel olamayıp mevcut döneme gelecek dönemden daha fazla önem vermeleri gibi etmenler tüketim harcamalarının en azından toplumun bir bölümü için cari gelirlerine duyarlı olduğu anlamına gelmektedir.

Davranışsal İktisatçılar ise bireylerin neden arzulanan düzeyin altında tasarruf ettiklerini, tüketim harcamalarının neden stabil bir düzeyde tutmanın zor olacağını insan doğasını temel olarak açıklama getirmeye çalışmışlardır. David Laibson (1997) önderliğindeki bir grup ekonomist bireylerin neo-klasik tüketim hipotezlerinin öngördüğü şekilde kuadratik fayda fonksiyonlarına sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu ekonomistlere göre bireylerin hem kısa anlık sahip olmanın hazzı için kısa dönem tercihleri hem de sabırlı davranmak için uzun dönem tercihleri vardır. İşte bu iki dönemli tercihler hiperbolik iskonto olarak adlandırılmaktadır. Davranışsal iktisatçılar, hiperbolik iskonto fonksiyonuna sahip hanehalklarının cari dönem tüketimini uzun dönemli tüketime tercih ederek cari gelirlerinin ve cari dönem tüketim harcamalarının birlikte aynı yönde hareket etmelerine neden olacağını belirtmişlerdir.

Literatür Taraması

Tüketim konusunda ilk dönem ampirik çalışmaların genellikle geliştirilen hipotezlerin sınanması şeklinde olduğu görülmektedir. Duesenberry (1949) Nispi Gelir Hipotezini Amerikan ekonomisi için test ederek sosyal çevre, meslek ve kentte yaşam gibi faktörlerin tüketim üzerinde etkili olduğunu belirterek modelin çıkarımlarının geçerli olduğunu belirtmiştir. Ando ve Modigliani (1963) geliştirdikleri Yaşam Boyu Gelir Hipotezini Amerika ekonomisi için sınavarak, tüketim harcamalarının beklenen gelir tarafından belirlendiğini belirtmişlerdir. Hall (1978) tüketimin rassal yürüyüşünü yine Amerikan ekonomisinde sınamıştır. Yazar, tüketimi açıklamada gelirin bir rolü olmadığını belirterek tüketimin rassal yürüyüş gösterdiğini öne sürmüştür. Campbell ve Mankiw (1989,1990) çalışmalarında geliştirdikleri λ tüketim hipotezini sınamışlardır. Bireylerin en az yarısının tüketimlerini cari gelirlerine göre verdiklerini belirterek modellerinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

İzleyen dönem çalışmaları genellikle geliştirilen hipotezlerin test edilmesi ve ekonomik değişkenlerin tüketim harcamaları üzerindeki etkisini araştırmak üzerine olmuştur.

Tablo 2
Literatür Özeti

Çalışma Bilgisi	Ülke/Bölge	Zaman Aralığı	Yöntem	Sonuç
Ho (2001)	24 OECD ülkesi	1981-1997	Panel Eşbütünleşme	Kamu harcamaları ile özel tüketim harcamaları arasında önemli derecede ikame edilebilirlik olduğunu belirterek Klasik ekollerin çıkarımın doğrulanmıştır.
Çağlayan (2003)	Türkiye	1988:01-2000:04	Zaman Serisi	Tüketim ve gelir serisinin eş bütünleşik olduğunu belirten yazar YBSGH'nin Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.
Pehlivan(2006)	Türkiye	1987-2005	Eş bütünleşme	Sonuçlar gelir değişkeninin tüketim harcamalarını pozitif yönde etkilediği, faiz değişkeninin ise negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Uzun dönemde özel nihai tüketim harcamaları ile gelir ve servet arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.
Guo ve N'Diaye (2010)	39 Ülke	1980-2008	Panel Veri	GSYH, GSYH büyümesi, kamu tüketimi, ticaret hadleri ve dış finansman tüketimi olumlu etkilerken, reel faiz oranı, yaşlı bağımlılık oranı, finansal gelişmişlik ve reel döviz kurunun negatif yönde etkilediğine dair bulgulara ulaşmışlardır.
Adedeji ve Adegboye (2013)	Nijerya	1981-2010	ECM	Kişi başı gelir, GSYH, enflasyon ve harcanabilir gelirin tüketim üzerinde pozitif etkileri varken, büyüme oranı, doğrudan yabancı yatırımları, reel döviz kuru ve kamu harcamalarının negatif etkileri olduğunu, reel faiz oranlarının etkisi olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 3

Literatür Özeti (Devamı)

Çalışma Bilgisi	Ülke/Bölge	Zaman Aralığı	Yöntem	Sonuç
Khan, vd., (2015)	Çin ve G7 ülkeleri	1985-2013	ARDL	Gelir ve servetin toplam tüketimin belirleyicisi, Kanada dışındaki ülkelerde reel faiz oranlarının tüketimi negatif yönde etkilediği ve işsizlik oranı tüm ülkelerde toplam tüketimi negatif yönde etkilediğini belirtmişlerdir.
Akıncı ve Tuncer (2016)	Türkiye	2006:1-2016:2	Eşbütünleşme, Nedensellik	Ricardocu denkliğin geçerli olduğunu dair bulgulara ulaşmışlardır.
Djeddi (2017)	Cezayir	1980-2015	Eşbütünleşme, ECM	RBSGH geçerliliğini sınamıştır. Analiz sonuçları gelir, tüketim ve gecikmeli değerlerin eş bütünleşik olduğunu, ilgili hipotezin Cezayir ekonomisi için geçerli olmadığını sonucuna ulaşmıştır.
Dajcman (2018)	12 Avrupa Ülkesi	1998:01-2016:04	Panel eş bütünleşme	Reel tüketim harcamaları ile, reel gelir, reel finansal servet, reel konut serveti ve gelir belirsizliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenlerin uzun dönemde eş bütünleşik olduğunu belirten yazar, reel gelir ve reel finansal servetin tüketimin temel belirleyicisi olduğunu, Portekiz, İspanya, İrlanda Yunanistan için gelir ve sermaye belirsizliğinin tüketimi negatif yönde etkilediğini belirtmiştir.
Lunfang, vd., (2018)	Çin	1970-2016	Zaman Serisi	SGH ile MGH'nin geçerliliğini sınamışlardır. SGH'nin geçerli olmadığını, MGH'nin Çin'deki tüketim davranışlarını açıklamada başarılı olduğunu belirtmişlerdir.
Liaqat,ve Bunnika, (2018)	Çin	1970-2016	OLS IV	Çin ekonomisinde nüfusun %25'nin tüketim harcamalarını sürekli gelirlerine göre verdiği, geri kalanların ise tüketim harcamalarını MGH'nin öngördüğü şekilde cari gelirlerine göre belirlediğini belirtmişlerdir.
Muzindutsi ve Mjeso (2018)	Güney Afrika	1995-2015	ARDL	Uzun dönemde ekonomik birimler tüketimlerini büyük oranda cari gelirlerine göre belirlerken, döviz kurunun düşmesi (yerli paranın değerlenmesi) tüketimi olumlu yönde etkilemektedir. Kısa ve uzun dönemde enflasyon ve faiz oranları tüketimi negatif yönde etkilemektedir.

Tablo 4

Literatür Özeti (Devamı)

Çalışma Bilgisi	Ülke/Bölge	Zaman Aralığı	Yöntem	Sonuç
Odionye ve Ukeje (2019)	Nijerya	1998:01-2016:04	ARDL-ECM	Harcanabilir gelir, finansal varlıklar, faiz oranı ve devlet harcamalarının özel tüketim harcamalarını etkilediğini, harcanabilir gelir, kamu harcamaları ve kredi imkanlarının tüketimi pozitif yönde etkilerken, diğer değişkenlerin negatif yönde etkilediğini belirtmişlerdir.
Yamak. vd., (2019)	Türkiye	2004:01-2018:03	ARDL	Tüketim harcamaları, reel GSYH, tüketici güven endeksi, enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İlgili değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu tespit eden yazarlar, güven endeksi ve gelirin tüketimi pozitif yönde, enflasyon ve faiz oranlarının ise negatif yönde etkilediğini belirtmişlerdir.
Almosabbah (2020)	Mısır	1970-2017	ARDL VE NARDL	Kamu harcamaları ile özel tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. iki değişken arasında asimetrik ilişkilerin olduğunu belirtmiştir. Kamu harcamalarındaki yüzde 1'lik bir artışın, tüketici harcamalarında yüzde 0,8699 düşüşle sonuçlanacağını, iki tür harcama arasındaki ilişkinin dışlandığını ortaya koymuştur.
Sugiarto ve Wibowo (2020)	Endonezya	2010-2019	GMM	Analiz sonuçları, bir önceki dönem tüketimi, gelir düzeyi ve kamu harcamalarının özel tüketimi pozitif yönde etkilediğini, enflasyon ve işsizlik oranlarının ise negatif yönde olduğunu göstermektedir.

Yöntem

“Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.”.

Bu çalışma kapsamında Türkiye ekonomisinde özel tüketim harcamalarının belirleyicileri incelenecektir. Tüketim harcamaları 2000:Q3 ile 2020:Q2 arası çeyrek dönemlik verilerle, Tüketim harcamalarını açıklamak üzere model şu şekilde kurulmuştur.

$$LCP=f(LCG, LGDP, LINT, LREX, LENF, NETW)$$

Bu modelde, LCP özel tüketim harcamalarını, LCG kamu tüketim harcamalarını, LGDP, Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı, LINT, faiz oranı (Merkez Bankası Mevduat Faiz Oranı), LREX, Reel döviz kurunu, LENF Enflasyon değişkenini ve NETW ise serveti temsilen net varlıklardaki değişim verisi olarak kullanılmıştır. Tüm değişkenlerin reel hali alındıktan sonra doğal logaritmaları alınmıştır. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3 aracılığıyla verilmiştir.

Tablo 5

Tanımlayıcı İstatistikler

DEĞİŞKEN	AÇIKLAMA	ORTALAMA	MAKSİMUM	MİNİMUM	STANDART SAPMA	VERİ KAYNAĞI
LCP	Reel Özel Tüketim Harcamaları	1.85E+08	2.81E+08	1.02E+08	50125453	Data Stream
LCG	Reel Kamu Harcamaları	41650539	74875851	22948815	12900301	Data Stream
LGDP	Reel GSYH	2.99E+08	4.78E+08	1.56E+08	89816708	Data Stream
LINT	Merkez Bankası Politika Faiz Oranı	19.18225	183.20	1.50	24.72476	Data Stream
LREX	Reel Döviz Kuru	96.76239	118.1836	65.45640	13.27814	Data Stream
LENF	Enflasyon değişkeni	15.32022	70.46700	4.34800	14.59397	Data Stream
NETW	Özel Kesim Servet Değişim Oranı	4.424375	28.04000	-9.190000	5.876694	Data Stream

Geleneksel zaman serisi çalışmalarında değişkenlerin durağan oldukları varsayılmıyordu. En temel tanımıyla bir serinin ortalaması ve varyansı zaman içinde değişmiyorsa ilgili serinin durağan olduğu kabul edilmektedir (Gujarati, 2004). Durağan olmayan serilerle yapılan analizlerde aralarında ilişki olmadığı halde seriler arasında yüksek bir R^2 değeri, anlamlı t istatistikleri çıkmasına rağmen Durbin-Watson değeri düşük çıkmaktadır. Bu tür durumlarda sahte regresyon denilen olgu ortaya çıkmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2017; Göktaş vd, 2019, s. 1). Bu çalışma kapsamında değişkenler yapısal kırılmaları dikkate almayan doğrusal testlerden en çok kullanılan ADF ve Phillips-Perron (1988) testleriyle sınanmıştır.

Perron'un (1989) çalışmasıyla beraber birim kökün tespitinde yapısal kırılmaların önemi ortaya çıkmıştır. Bir verinin oluşturma sürecinde (DGP) yapısal kırılmaların formunun yanlış şekilde belirlenmesi durumunda durağanlık ve birim kök testlerinin hatalı sonuç vereceği kabul edilen bir gerçek olmuştur (Becker vd., 2006). Yapısal kırılmalı birim kök testlerinde kırılmalar oluşturulan kukla değişkenlerle temsil edilmiştir. Bu tür testlerde kırılmaların aniden keskin bir şekilde gerçekleştiği varsayılmaktadır.

Becker vd., (2006) vurguladığı gibi pratikte kırılmaların doğası, sayısı ve formu genellikle bilinmemektedir. Gallant (1984), Davies (1987), Gallant ve Souza (1991) ve Becker vd., (2006) belirttiği gibi Fourier yaklaşımının, kendisi periyodik olmasa bile, genellikle bilinmeyen bir kırılmanın davranışını yakalayabildiğini göstermektedir (Becker vd., 2006).

Becker vd., (2006) bu doğrultuda modelin deterministik bileşenlerine yaklaşmak için Fourier fonksiyonunun seçilmiş bir frekans bileşenini kullanan bir durağanlık testi geliştirmişlerdir. Bu doğrultuda Becker vd., (2006)

spesifik kırılma tarihlerini, kırılmaların sayısını ve kırılmaların şeklini seçmek yerine, spesifikasyon problemi tahmin denkleminde dahil edilecek uygun frekans bileşenini seçmişlerdir. Becker vd., (2006) bilinmeyen doğrusal olmayan kırılmaları yakalamak için trigonometrik terimler kullanmışlardır. Geliştirdikleri test KPSS tipi bir durağanlık testidir. Temel hipotez serinin durağan olduğunu belirtirken alternatif hipotez ise serinin birim köklü olduğunu belirtmektedir.

Veri oluşturma süreci 3 nolu eşitlikte verilen biçimde olan bir y serisinin;

$$y_t = X_t\beta + Z_t'\gamma + r_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (4)$$

Hata teriminin bağımsız ve özdeş dağıldığı ve varyansının sabit olduğu kabul edilmektedir. $X_t = [1]$ y_t serisinin düzey durağan olduğu durumu belirtirken, $X_t = [1, t]$ ise trend durağan süreci göstermektedir. Deterministik terimdeki kırılmaları veya doğrusal olmama durumu $Z_t = [\sin(2\pi kt/T), \cos(2\pi kt/T)]$ ile tespit edilmektedir. Bu eşitlikteki k hata terimlerinin kareleri toplamını minimize eden frekans sayısını gösterirken, T gözlem sayısını göstermektedir. $\alpha(t)$ bilinmeyen sayıda ve formda kırılmaları göstermek üzere, (α_t) serisi Fourier fonksiyonuyla 5 nolu eşitlikle gösterilmektedir.

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k \sin(2\pi kt/T) + \sum_{k=1}^n \alpha_k \theta_k \cos(2\pi kt/T); n < \frac{T}{2} \quad (5)$$

Bu ifadede n, yaklaşık değerde bulunan frekansların sayısını gösterirken k belirli bir frekansı temsil eder. Z_t ile gösterilen trigonometrik terimler anlamsız çıkarsa test geleneksel KPSS birim kök testini vermektedir.

Eğimde ve trendde kırılmalara izin verildiğinde Fourier yaklaşımı ise 6'da verilen denklem yardımıyla gösterilmektedir.

$$y_t = \alpha + \beta_t + \gamma_1 \sin(2\pi kt/T) + \gamma_2 \cos(2\pi kt/T) + \varepsilon_t \quad (6)$$

6 nolu eşitlikten test istatistiğini ise 7 nolu eşitlikten hesaplamak mümkündür.

$$\tau_t(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T St(k)}{\sigma^2} \quad (7)$$

Becker vd., (2006) çoğu makro ekonomik seride birinci veya ikinci frekansta kırılmaları yakaladığını belirtmişlerdir. Modelin doğrusal olup olmadığını ise klasik F testi yaklaşımıyla hesaplanacağını belirtmişlerdir.

$$F_i(k) = \frac{SSR_0 - SSR_1(k))/2}{SSR_1(k)/(T-q)}, i = \mu\tau \quad (8)$$

$SSR_1(k)$ Eşitlikteki hata terimlerin kareleri toplamını gösterirken, SSR_0 ise trigonometrik terimler olmayan eşitliğin hata terimleri kareleri toplamını gösterirken, q açıklayıcı değişken sayısını temsil etmektedir. Hesaplanan F istatistiği kritik değerlerden büyükse trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu, aksi durumda ise geleneksel KPSS birim kök testinin kullanılması gerekmektedir.

Seri durağan olmadığında F testinin aşırı güç gösterebileceği bilindiğinden F testinin, doğrusallık hipotezinin reddedilmesinin mutlaka doğrusal olmayan eğilimin varlığı anlamına gelmediği sınırlaması nedeniyle F-testinin yalnızca durağanlık hipotezi reddedilmediğinde kullanılabileceğini belirtmişlerdir (Becker vd., 2006, s. 391).

Eşbütünleşme Testleri

Durağan olmayan zaman serilerinin uzun dönemdeki ilişkisi eşbütünleşme analizleriyle incelenmektedir. Literatürde sıklıkla kullanılan Engle-Granger ve Johanssen eşbütünleşme testlerinde değişkenlerin durağanlık derecelerinin aynı olması gerekmektedir. Pesaran vd., (2001) bu sorunu aşmak için alternatif bir eşbütünleşme testi geliştirmişlerdir. ARDL sınır testi yaklaşımında değişkenlerin aynı derecede bütünleşik olmalarına gerek duyulmadan ilgili seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılmaktadır. Güriş'in (2018) belirttiği üzere ARDL sınır testinin birtakım avantajları bulunmaktadır. Öncelikle belirtildiği gibi değişkenler I(2) olmadığı müddetçe serilerin durağan özelliklerini dikkate almamaktadır. Monte-Carlo simülasyonları küçük örneklerde ARDL yaklaşımının diğer eşbütünleşme testlerinden daha iyi sonuç verdiğini göstermektedir. Sınır testi değişkenlerin Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Modellere (ARDL) dayandığından serilerin endojenlik problemi dikkate alınmaktadır (Güriş, 2018, s. 106). Sınır testinin bir diğer avantajı ise model aracılığıyla seriler arasındaki kısa ve uzun dönem esneklikleri hesaplamak mümkün olmaktadır.

ARDL sınır testi denklemi şu şekilde ifade edilmektedir;

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \dots + \sum_{i=0}^n \beta_{ki} \Delta X_{t-k-i} + \delta_1 Y_{t-1} + \delta_2 X_{1t-1} + \dots + \delta_k X_{kt-1} + u_t \quad (9)$$

Model bu şekilde belirtildikten sonra uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra hipotez şu şekilde kurulmaktadır.

$H_0 = \delta_1 = \delta_2 = \dots = \delta_k = 0$ (Eşbütünleşme yoktur).

$H_1 = \delta_1 \neq \delta_2 \neq \dots \neq \delta_k \neq 0$ (Eşbütünleşme vardır).

Hesaplanan test istatistiği üst kritik değerden büyük ise temel hipotez reddedilerek seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğu kabul edilir. Test istatistiği alt kritik değerden küçük ise temel hipotez reddedilemeyerek seriler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı kabul edilir. Test istatistiği alt ve üst sınır değerleri arası ise kararsız bölge olarak kabul edilir ve değişkenlerin durağanlıklarının tekrardan incelenmesi gerekmektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ise şu denklemle ifade edilir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \dots + \beta_{ki} \Delta X_{t-k-i} + u_t \quad (10)$$

Uzun dönemli katsayılar bağımsız değişkenlerin bir gecikmeli değerinin katsayısının bağımlı değişkenin bir gecikmeli katsayısına bölünüp negatif işaretlisi ile çarpılması ile elde edilmektedir (Pesaran ve Shin, 1999).

Kısa dönem esneklikleri ise;

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \dots + \sum_{i=0}^n \beta_{ki} \Delta X_{t-k-i} + \mu_{ECMt-1} + u_t \quad (11)$$

μ ile gösterilen hata düzeltme terimi (ECM) uzun dönem ilişkinin elde edildiği modelin kalıntılarının bir gecikmeli değeridir (Esen, vd., 2012). Hata düzeltme terimi kısa dönemde dengeden meydana gelen bir sapmanın ne kadarının uzun dönemde dengeye geleceğini göstermektedir. İlgili katsayı istatistiksel olarak anlamlı ve 0 ile -1 arasında değer almalıdır.

Geleneksel eşbütünleşme testlerinde incelenen dönemde meydana gelen yapısal kırılmalar dikkate alınmamaktadır. Tsong vd, (2016) deterministik eğilimde mevcut bir kırılmanın ihmal edildiği durumda eşbütünleşme testinin eşbütünleşme ilişkisi olmasına rağmen ilişki yokmuş şeklinde sonuç vereceğini belirtmişlerdir.

Bu doğrultuda Tsong vd., (2016) Fourier formunu kullanarak deterministik trendde bilinmeyen formdaki yapısal kırılmalara izin veren eşbütünleşmenin varlığını sınamak için bir test geliştirmişlerdir. Yazarlar, bilinmeyen biçim ve sayıdaki yapısal kırılmaları deterministik terimlerle barındırmak için Fourier bileşenini kullanarak temel hipotezde tıpkı KPSS tipi testte olduğu gibi eşbütünleşmenin olduğu alternatif hipotez ise eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı şeklinde olan bir test önermişlerdir. Bu yaklaşımla bilinmeyen formdaki ve tarihteki yapısal kırılmaların düşük frekanslı bir Fourier bileşeni ile tespit edileceği öngörülmektedir.

Tsong vd., (2016) çalışmalarında 12 de belirtilen eşbütünleşme denklemini incelemişlerdir;

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \eta_t, t=1,2, \dots, T$$

$$\eta_t = \gamma_t + v_{1t}, \gamma_t = \gamma_{t-1} + u_t, \gamma_0 = 0 \text{ ve } x_t = x_{t-1} + v_{2t} \quad (12)$$

12 nolu denklemde u_t durağan hata terimini gösterirken, γ_t ise rassal yürüyüş sürecini göstermektedir. v_{1t} ve v_{2t} durağan vektörleri durağan olduğundan, γ_t ve x_t birinci fark durağan süreçlerdir. Modelde yer alan d_t ise;

$$d_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + f, \quad m \text{ 0 veya 1 olmak üzere} \quad (13)$$

13 nolu eşitlikteki f terimi ise fourier fonksiyonunu göstermektedir.

$$f = \alpha_k \sin(2\pi kt/T) + \beta_k \cos(2\pi kt/T) \quad (14)$$

Bu denklemde k frekans sayısını, t trendi ve T ise gözlem sayısını göstermektedir. Eşbütünleşmenin varlığı ise şu hipotezlerle sınanmaktadır.

$$H_0 = \sigma_u^2 = 0 \quad (\text{Eşbütünleşme vardır}) \quad H_1 = \sigma_u^2 > 0 \quad (\text{Eşbütünleşme yoktur})$$

Test istatistiğini elde edebilmek için fourier fonksiyonlu eşitlik 15 nolu eşitlikle yazılabilir;

$$y_t = \delta_0 + \alpha_k \sin(2\pi kt/T) + \beta_k \cos(2\pi kt/T) + x_t' \beta + v_{1t} \quad (15)$$

15 numaralı eşitlikten KPSS tipi eşbütünleşme istatistiği ise 16 numarada verilen eşitlik yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$CI_f^m = T^{-2} \omega_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2, \quad (16)$$

S_t , 21 numaralı eşitliğin en küçük kareler ile tahmin edilmesinden elde edilen artıkları göstermektedir.

Bulgular ve Tartışma

Bağımlı değişken özel tüketim harcamaları (LCP), kamu tüketim harcamaları (LCG), Reel GSYH (LGDP), Faiz değişkeni (LINT), Enflasyon değişkeni (LENF), Reel Döviz kuru (LREX) düzey değerlerinin test istatistiğinin kritik değerden büyük olduğu görülmektedir. İlgili serilerin birinci farkları alındıktan sonra %1 düzeyinde dahi güçlü durağanlık özellikleri gösterdikleri görülmektedir. Tüketim modelinde yer alan ve serveti temsilen seçilen değişken olan özel kesimin varlıklarındaki net değişim (NETW) değişkeni ise hem sabitli hem de trendli modelde durağan çıkmaktadır. Tüketim modelinde yer alan değişkenlerin durağanlıkları ayrıca Philips-Perron birim kök testi aracılığıyla da incelenmiştir. İlgili testin sadece sabitli modelinin sonuçları ADF testiyle uyumluluk göstermektedir.

Tablo 4

Tüketim Modelinde Yer alan Değişkenlerin ADF-PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler		ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
		Sabit Terimli	Sabitli ve Trendli	Sabit Terimli	Sabitli ve Trendli
LCP	I(0)	-1.1659	-3.0606	-0.7756	-6.3618***
	I(1)	-3.4489**	-3.4003***	-14.0591***	-13.9739*
LCG	I(0)	-0.8133	-1.8630	-1.8359	-15.4355***
	I(1)	-27.3818***	-27.2804***	-38.8995***	-38.7947***
LGDP	I(0)	-1.2943	-2.8188	1.0679	-7.1669***
	I(1)	-3.6188***	-3.4433***	-13.4626***	-13.3204***
LINT	I(0)	-1.2909	-1.9949	-1.2683	-1.9654
	I(1)	-7.5496***	-6.3802***	-7.1604***	-7.0082***
LENF	I(0)	2.1056	4.9980	2.5323	3.5211
	I(1)	-4.3902***	-4.8286***	-4.3349***	-4.7994***
LREX	I(0)	-2.6820*	-2.5007	-2.5454	-2.2844
	I(1)	-7.6212***	-6.9000*	-8.6911***	-9.2587***
NETW	I(0)	-7.1293***	-7.4413***	-7.1293***	-7.4689***
	I(1)	-	-	-	-

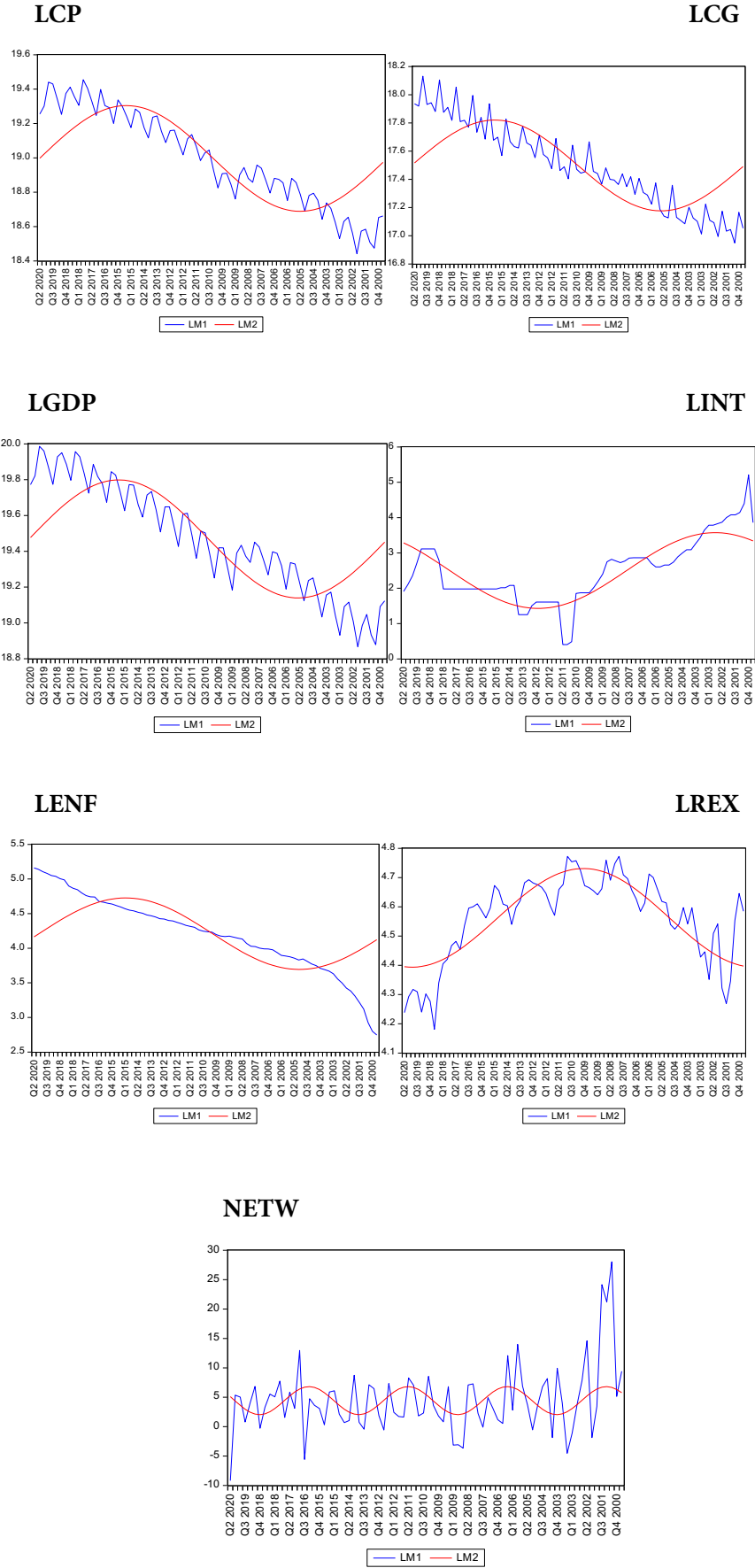
Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam düzeylerini ifade etmektedir.

İlgili değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri ayrıca Fourier birim kök testleri aracılığıyla da sınanmıştır. Tablo 5 ilgili testlerin sonucunu vermektedir. LCP, LGDP ve LINF değişkenlerinin sabitli ve trendli modele göre Fourier ADF testine göre test istatistiklerinin kritik değerden büyük olduğundan temel hipotez reddedilemeyerek ilgili serilerin durağan olmadıkları görülmektedir. Faiz ve Döviz kuru değişkenleri bütün Fourier birim kök testlerinde deterministik trend etrafında birim köklü çıkmışlardır. Serveti temsilen seçilen değişkenlerden NETW değişkeni düzeyde durağan çıkarken, Temel hipotezin serinin deterministik trendle durağan olduğunu belirten Fourier KPSS test sonucuna göre ise LGDP ve Kamu harcamaları değişkenlerinin test istatistikleri kritik değerlerden küçük olduğu için serilerin deterministik trend etrafında durağan oldukları görülmüştür.

Tablo 5
Fourier Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Yöntem	Sabitli			Sabitli ve Trendli		
		Test İst.	Fourier Sayısı	Kritik Değer	Test İst.	Fourier Sayısı	Kritik Değer
LCP	Fourier ADF	-2.859	1	-4.42 -3.81	-3.513	2	-4.69 -4.05
	Fourier LM				-3.450	1	-4.69 -4.10
	Fourier GLS	-1.717	1	-3.91 -3.29	-3.62	1	-4.77 -4.17
	Fourier KPSS	1.917	1	0.26 0.17	0.075	2	0.20 0.13
LGDP	Fourier ADF	-3.451	1	-4.42 -3.81	-1.419	1	-4.95 -4.35
	Fourier LM				-3.502	1	-4.69 -4.10
	Fourier GLS	-1.857	1	-3.91 -3.29	0.038	2	-4.27 -3.64
	Fourier KPSS	1.861	1	0.26 0.17	0.038	2	0.20 0.13
LENF	Fourier ADF	1.948	4	-3.64 -2.97	-3.189	2	-4.69 -4.05
	Fourier LM				-2.143	2	-4.25 -3.57
	Fourier GLS	-0.658	1	-3.91 -3.29	-2.266	1	-4.77 -4.17
	Fourier KPSS	2.248	1	0.26 0.17	0.245	1	0.071 0.054
LCG	Fourier ADF	-0.018	2	-3.97 -3.27	-3.106	2	-4.69 -4.05
	Fourier LM				-1.344	2	-4.25 -3.57
	Fourier GLS	-0.013	1	-3.91 -3.29	-2.285	2	-4.27 -3.64
	Fourier KPSS	1.883	1	0.26 0.17	0.014	2	0.20 0.13
LREX	Fourier ADF	0.196	5	-3.58 -2.93	-0.903	3	-4.45 -3.78
	Fourier LM				-3.391	1	-4.69 -4.10
	Fourier GLS	0.144	1	-3.91 -3.29	-3.127	1	-4.77 -4.17
	Fourier KPSS	0.671	1	0.26 0.17	0.147	1	0.071 0.054
LINT	Fourier ADF	-3.012	1	-4.42 -3.81	-3.774	1	-4.95 -4.35
	Fourier LM				-3.716	1	-4.69 -4.10
	Fourier GLS	-2.642	1	-3.91 -3.29	-3.938	1	-4.77 -4.17
	Fourier KPSS	0.865	1	0.26 0.17	0.140	1	0.071 0.054
NETW	Fourier ADF	-5.993*	3	-3.77 -3.07	-5.803*	3	-4.45 -3.78
	Fourier LM				-3.213	1	-4.69 -4.10
	Fourier GLS	-1.545	5	-2.88 -2.20	-1.531	3	-4.04 -3.36
	Fourier KPSS	0.544	4	0.72 0.45	0.037	1	0.071 0.054

Not (A): Fourier ADF (Enders ve Lee, 2012a), Fourier LM (Enders ve Lee, 2012b), Fourier GLS (Rodrigues ve Taylor, 2012), Fourier KPSS (Becker, Enders ve Lee, 2006) ve *, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Şekil 2. Tüketim Modelinde Yer Alan Değişkenlerin Fourier Grafikleri

Şekil-2 tüketim modelinde yer alan serilerin incelenen dönem boyunca grafiklerini vermektedir. Şekillerden de görüleceği üzere Fourier terimlerin kırılmaları daha iyi yakaladığı görülmektedir.

Tüketim modelinde yer alan değişkenlerden özel tüketim harcamaları, reel milli gelir, kamu tüketim harcamaları, enflasyon ve faiz değişkenleri Fourier KPSS birim kök testine göre sabitli modelde birinci farkları alınınca durağanlaşmaktadır. Bu doğrultuda tüketim modelinde Fourier-Shin eşbütünleşme testi sabitli modelde şu eşitlikle sınanmıştır;

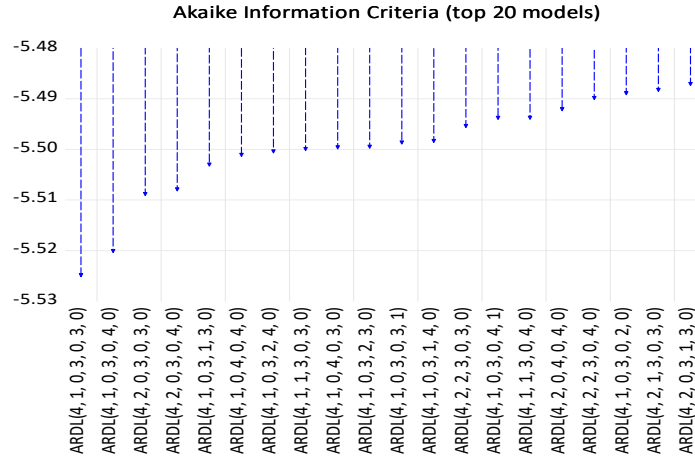
$$LCP=f(LGDP, LCG, LINT, LENF, LREX) \quad (17)$$

Tablo 6
Fourier-Shin Eşbütünleşme Test Sonucu (Tüketim)

Bağımlı Değişken	Frekans	Fourier Test İstatistiği	Bant Genişliği	F Test İstatistiği	Fourier Kritik Değer %5	F Test İstatistiği Kritik Değer
LCP	1	0.037373	3	21.03571	0.061	4.066

Fourier-Shin eşbütünleşme testinde temel hipotez serilerin eşbütünleşik olduğu, alternatif hipotez ise seriler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı şeklindedir. Test istatistiği kritik değerden küçük ise temel hipotez reddedilemeyerek ilgili serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ortaya çıkmaktadır. F test istatistiği ise trigonometrik terimlerin anlamlılığını sınamaktadır. Tüketim modelinde trigonometrik terimlerin anlamlılığını sınavan F test istatistiği kritik değerden büyük olduğu için ilgili terimlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinde Fourier-Shin eşbütünleşme testi sonucu özel tüketim harcamaları, gelir-kamu tüketim harcamaları, enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru serilerinin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri, tüketimin belirlenmesinde cari gelirin yanında modele ilave edilen diğer değişkenlerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özel tüketim harcamalarıyla modele dâhil edilen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ayrıca ARDL sınır testiyle de analiz edilmiştir. Tüketim modelinde yer alan değişkenler için Şekil 3' de görüleceği üzere (4,1,0,3,0,3,0) modeli en uygun gecikme olarak seçilmiştir.

Şekil 3. Uygun Model Seçimi (Tüketim)

Tablo 7

ARDL Sınır Testi Sonucu (Tüketim)

Açıklayıcı değişken sayısı (k)	F İstatistiği	Alt Sınır			Üst Sınır		
		%1	%5	%10	%1	%5	%10
6	6.487040	4	3.077	2.657	5.397	4.284	3.776

Değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Tablo 7 aracılığıyla verilmiştir. F istatistiği bütün anlamlılık düzeylerinde üst sınırdan daha büyük olduğu için temel hipotez reddedilerek değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

ARDL sınır testinde uzun dönem katsayılar Tablo 8’de verilmiştir. Gelir ve özel kesimin servetinde değişmeyi yansıtan NETW değişkenlerinin literatürde yapılan çalışmalara benzer şekilde (Pehlivan, 2006, Odionye ve Ukeje, 2019; Ezeji ve Ajuda, 2015) özel tüketim harcamalarını pozitif yönde etkilediğine dair bulgulara ulaşılmıştır. Modelde yer alan diğer değişkenlerin uzun dönemde özel tüketim harcamaları üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Kamu harcamalarındaki %1’lik bir artışın özel tüketim harcamalarında %0.34 azalmaya neden olacağı, bu doğrultuda Türkiye ekonomisinde incelenen dönem boyunca kısmi Ricardocu denkleğin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Ho (2001), Akıncı ve Tuncer (2016) ve Almosabbah (2020) sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Tablo 8

ARDL Uzun Dönem Katsayıları (Tüketim)

Değişkenler	Katsayı	Standart Sapma	t İstatistiği	Olasılık
LGDP	0.615597***	0.142728	4.313093	0.0002
LCG	-0.343562***	0.068863	-4.989049	0.0000
LINT	-0.019371***	0.007133	-2.715570	0.0087
LENF	-0.596586***	0.196051	-3.043019	0.0056
LREX	-0.339446***	0.111273	-3.050567	0.0055
NETW	0.006846**	0.002725	2.511767	0.0191

Not: * * * * * sırasıyla %10, %5, %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Faiz oranlarındaki bir artışın da özel tüketim harcamalarında azalmaya neden olduğu görülmektedir. Bu bağlamda faiz oranlarındaki bir artış sonucu ikame etkisinin gelir etkisinden baskın olması sonucu özel tüketim harcamalarını azaltırken, tasarruf oranları artmaktadır. Enflasyon oranlarındaki %1'lik artışın özel tüketim harcamalarını %0.59 oranında azaltacağı gözlenmiştir. Enflasyon ve faiz oranlarındaki artışın özel tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemesi yapılan Sekantsi (2016), Muzindutsi ve Mjeso (2018) ve Yamak vd., (2019) çalışmalarıyla aynı sonuçları vermiştir.

ARDL sınır testinde tüketim modelinde yer alan değişkenlere ait kısa dönem katsayılar ve hata düzeltme terimine ait katsayılar Tablo 9'da verilmiştir. Kısa dönemli katsayılarda özel tüketim harcamalarının bir dönem gecikmeli değeri cari dönem tüketimini negatif yönde etkilediği gözlenmektedir. Kamu harcamaları tıpkı uzun dönemde olduğu gibi kısa dönemde de özel tüketimi negatif yönde etkilemektedir. Döviz kurundaki artış (yerli paranın değer kaybetmesi) kısa dönemde tüketimi negatif yönde etkilerken, bu etki istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Tablo 9

ARDL Kısa Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme Terimi (ECT) (Tüketim)

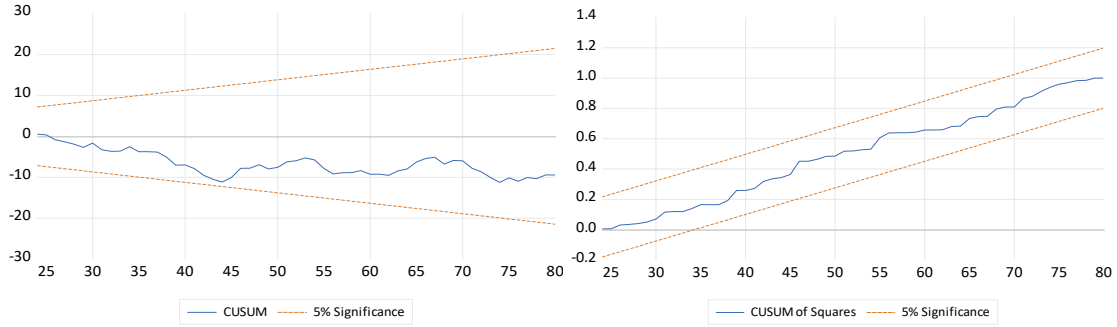
Değişkenler	Katsayı	Standart Sapma	t İstatistiği	Olasılık
Sabit (C)	6.268641	0.299803	20.90919	0.0000
Trend	-0.003468	0.000181	-19.16433	0.0000
D(LCP(-1))	-0.116863	0.049098	-2.380201	0.0207
D(LCP(-2))	-0.122852	0.034423	-3.568868	0.0007
D(LCP(-3))	-0.111983	0.038152	-2.935178	0.0048
D(LCG)	-0.156207	0.032041	-4.875163	0.0000
D(LREX)	-0.010756	0.027247	-0.394760	0.6945
D(LREX(-1))	0.125189	0.024572	5.094713	0.0000
D(LREX(-2))	0.102057	0.029372	3.474623	0.0010
D(LINT)	-0.010360	0.005028	-2.060310	0.0439
D(LINT(-1))	-0.012842	0.005964	-2.153426	0.0355
D(LINT(-2))	0.015886	0.006270	2.533491	0.0141
ECT(-1)	-0.864399	0.041214	-20.97345	0.0000

Faiz değişkeni yine kısa dönemde de özel tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemektedir. Etkinin büyüklüğü ise uzun dönemle kıyaslayınca nispeten önemsiz durmaktadır. ARDL modelinde yer alan ECT(-1) terimi ise kısa dönemde dengede meydana gelen sapmaların bir dönemde ne kadarlık kısmının giderileceğini göstermektedir. Hata düzeltme teriminin çalışabilmesi için ilgili katsayının istatistiksel olarak anlamlı ve 0 ile -1 arasında değer alması gerekmektedir. Tüketim modelinde yer alan hata düzeltme terimi istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Modelde kısa dönemde dengeden sapmaların bir sonraki dönemde %86'lık kısmının dengeye geleceğini göstermektedir.

ARDL modeline ait tanısal (diagnostik) test sonuçları ise Tablo 10'da verilmiştir. Temel hipotezin modelde spesifikasyon hatası olmadığını belirten Ramsey-Reset test sonucuna göre temel hipotez reddedilemeyerek kurulan modelde bir hata olmadığını göstermektedir. Kurulan modelde ayrıca değişen varyans sorunu da bulunmamaktadır. Otokorelasyon sınaması ise Breusch-Godfrey testi ile sınanmıştır. Tüketim modelinin otokorelasyon içermediği ve serilerin normal şekilde dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak modelin uzun dönem istikrarlığı Cusum ve Cusum Square testleriyle sınanmıştır. Şekil 4 de görüleceği üzere %5 anlamlılık düzeyinde model kırmızı çizgilerle belirtilen kritik sınırların arasında yer almaktadır. Bu bağlamda analiz döneminde bir yapısal kırılmanın olmadığı ve uzun dönemde modelin istikrarlı olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 10
Tanısal Testler (Tüketim)

Ramsey Reset Testi	0.406181 (0.6862)
Heteroskedasticity Breusch-Pagan-Godfrey	0.429336 (0.9751)
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi	0.482614 (0.6198)
Jorgue-Bera Normallik Testi	0.398937 (0.81916)

Şekil 4. Cusum ve Cusum Square Test Sonuçları

Tüketim modelinde yer alan değişkenler arasında yapılan eşbütünleşme testleriyle uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönemli katsayıları Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen ‘Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS)’ ile de sınanmıştır. Bu yöntem açıklayıcı değişkenlerle hata terimi arasındaki otokorelasyon sorununu yarı- parametrik bir yöntemle düzeltmektedir (Küçükaksoy, vd., 2015, s. 706). Phillips ve Hansen (1990) FMOLS yönteminin süper tutarlı, asimptotik olarak sapmasız ve küçük örnekleme bile iyi sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir (Phillips ve Hansen, 1990, s. 120). Tablo 11 FMOLS uzun dönem katsayı sonuçlarını vermektedir. Gelir ve servet değişkeni özel tüketim harcamalarını pozitif yönde etkilerken, Kamu harcamaları ve faiz değişkenleri ARDL sınır testinde olduğu gibi özel tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemektedir. Enflasyon değişkeni özel tüketim harcamalarını pozitif yönde etkilerken bu etki istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. FMOLS sonuçlarının ARDL sınır testi sonuçlarını doğruladığı görülmektedir.

Tablo 11
FMOLS Uzun Dönem Katsayıları (Tüketim)

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
LGDP	0.707188***	0.029974	23.59362	0.0000
LCG	-0.638032***	0.029868	-21.36196	0.0000
LINT	-0.012019***	0.003198	-3.758527	0.0003
LENF	0.027891	0.019658	1.418823	0.1603
NETW	0.008489***	0.000436	19.46845	0.0000
LREX	-0.041669*	0.023391	-1.781403	0.0791
Sabit Terim (C)	5.987687***	0.575660	10.40143	0.0000
Trend	-0.004094***	0.000606	-6.755805	0.0000

Not: *** sırasıyla %10 %5, %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Sonuç

Özel tüketim harcamaları ile temel makroekonomik değişkenler olan GSYH, Faiz oranları, Kamu Harcamaları, Döviz kuru, Enflasyon oranı ve servet arasındaki ilişki 2000:Q3 ile 2020:Q2 arası dönem için çeyreklik verilerle incelenmiştir. İlgili serilerin reel hali alındıktan sonra katsayıların doğrudan esnekliği vermesi için logaritmik dönüşümleri yapılmıştır. Tüketim modelinde yer alan serilerin uzun ve kısa dönem katsayıları ARDL sınır testi ve FMOLS yöntemleriyle incelenmiştir. ARDL sınır testine göre GSYH değişkeni ve varlıklardaki net değişimi yansıtan seriler beklenildiği gibi özel tüketim harcamalarını pozitif yönde etkilemiştir. GSYH meydana gelen %1'lik artış özel tüketim harcamalarını %0.61 oranında artırmaktadır. Faiz oranlarında meydana gelen artış ise teoride beklenildiği üzere özel tüketim harcamalarını azaltmaktadır. Etkinin büyüklüğü ise görece küçük çıkmıştır. Bu sonuç faiz oranı artışı neticesinde cari dönem tüketiminin azalarak tasarrufların artması anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda ikame etkisinin gelir etkisinden baskın olduğu teoride belirtildiği üzere doğrulanmıştır. Ekonomide belirsizliği temsilen seçilen enflasyon değişkeni özel tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemektedir. Enflasyon oranlarındaki %1'lik artış özel tüketim harcamalarında %0.59 oranında azalmaya neden olmaktadır. Kamu harcamaları özel tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemektedir. Kamu harcamalarındaki %1'lik artış özel tüketim harcamalarını %0.34 azaltmaktadır. Bu sonuç Türkiye ekonomisinde kısmi Ricardocu denkliğin geçerli olduğunu, kamu harcamalarındaki artışın özel tüketim harcamalarını dışlayacağı anlamına gelmektedir. Politika yapıcılar tarafından tüketimi veya tasarruf üzerine uygulanacak bir politikada değişkenlerin tüketim ve tasarruf üzerindeki etkilerinin bilinmesi ilerde uygulanacak politikaların etkinliğini ve başarısını artıracaktır. Bu bağlamda ekonomide gelir düzeyinin artması tasarruf ve tüketim harcamaları üzerinde olumlu etkiler oluşturacaktır.

Ekonomideki belirsizliği temsilen enflasyon oranlarının makul düzeylere indirilmesi ilgili değişkenler üzerinde olumlu etkiler yapacaktır. Faiz oranlarında bir artış tasarrufları artırırken özel tüketim harcamalarını negatif yönde fakat nispi olarak olumsuz etkilemektedir. Bu doğrultuda merkez bankasının faiz oranlarını bağımsız bir şekilde piyasa dinamiklerini dikkate alarak belirlemesi büyük önem arz etmektedir. Çalışan nüfusun oransal olarak artırılması ve cari işlemler dengesindeki iyileşmelerin ise tasarrufları olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir. Türkiye ekonomisindeki büyümenin talep çekişli tüketim harcamalarına bağlı olduğu bilinmektedir. Tüketim harcamalarını teşvik etmek için uygulanan düşük faiz ve krediye erişim imkânlarının kolaylaşması sonucu özel tüketim harcamalarının artması tasarrufların azalmasına neden olacaktır.

Kaynakça

- Abel, A., Bernanke, B. ve Croushore, D. (2008). *Macroeconomics*, (6th Ed.). New York: Addison Wesley.
- Adedeji, A. O. ve Adegboye, A. A. (2013). The determinants of private consumption spending in Nigeria. *International Journal of Business and Economic Research*, 1(2), 103-116. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net>
- Akıncı, A. ve Tuncer, G. (2016). Kamu harcamaları ile özel tüketim harcamaları arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (8), 35-55. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/263394>
- Almosabbah, I. A. (2020). Is the relationship between government spending and private consumption in Egypt symmetric? *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 14(3), 285-308. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/download/61663786>

- Ando, A. ve Modigliani, F. (1963). The "life cycle" hypothesis of saving: Aggregate implications and tests. *The American Economic Review*, 53(1), 55-84. Erişim adresi: https://www.jstor.org/stable/40969831?seq=1#metadata_info_tab_contents
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Türkiye Tüketicinin Korunması ve Piyasa Gözetimi Genel Müdürlüğü. (2018). Tüketicici profili ve bilinç düzeyi araştırma raporu. Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5cca9f5c13b8760c08096092/17-12-2018%20tuketici%20baski.pdf>
- Becker, R., Enders, W. ve Hurn, S. (2006). Modeling inflation and money demand using a Fourier-series approximation. *Contributions to Economic Analysis*, 276, 221-246. doi: 10.1016/S0573-8555(05)76009-0
- Blinder, A. S., Deaton, A., Hall, R. E., ve Hubbard, R. G. (1985). The time series consumption function revisited. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1985(2), 465-521. Erişim adresi: https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/1985/06/1985b_bpea_blinder_deaton_hall_hubbard.pdf
- Campbell, J. Y. ve Mankiw, N. G. (1989). Consumption, income, and interest rates: Reinterpreting the time series evidence. *NBER Macroeconomics Annual*, 1989(4), 185-216. Erişim adresi: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c10965/c10965.pdf>
- Campbell, J. Y. ve Mankiw, N. G. (1990). Permanent income, current income, and consumption. *Journal of Business and Economic Statistics*, 8(3), 265-279. doi:10.1080/07350015.1990.10509798
- Çağlayan, E. (2003). Yaşam boyu sürekli gelir hipotezi'nde mevsimsellik. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(1), 409-422. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3506>
- Dajcman, S. (2018). The Long-run determinants of consumption in the Euro area: Is there a role for uncertainty? *Ekonomický časopis*, 66(10), 969-986. Erişim adresi: <https://www.sav.sk/journals/uploads/1106103010%2018%20Daj%C4%8Dman%20+%20SR.pdf>
- Duesenberry, J. S. (1949). Income, saving, and the theory of consumer behavior. *Economica*, 17(68), 1-149. Erişim adresi: <https://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=US201300614905>
- Esen, E., Yildirim, S. ve Kostakoğlu, S. F. (2012). Testing Feldstein-Horioka hypothesis for Turkish economy: application of ARDL model. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 251-267. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/65475>
- Ezeji, C. E. ve Ajudua, E. I. (2015). Determinants of aggregate consumption expenditure in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(5), 164-168. Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/234646913.pdf>
- Fisher, I. (1930). *Theory of interest: as determined by impatience to spend income and opportunity to invest it*. Clifton: Augustusm Kelly Publishers.
- Friedman, M. (1957). The permanent income hypothesis. M. Friedman (Editör) In *A theory of the consumption function* (pp. 20-37). Princeton University Press
- Göktaş, P., Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2019). *Ekonometrik serilerde uzun dönem eşbütünleşme ve kısa dönem nedensellik*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gujarati, D. ve Porter, D. C. (2004). *Basic econometrics*. Boston, Mass: McGraw-Hill.
- Guo, K. ve N'Diaye, P. (2010). Determinants of China's private consumption: an international perspective. *IMF Working Papers*, 1-16. Erişim adresi: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1093.pdf>

- Güriş, B. (2018). Doğrusal zaman serileri analizi. Yayımlanmamış Ders Notu, Dicle Üniversitesi Ekonometri Semineri, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Hall, R. E. (1978). Stochastic implications of the life cycle-permanent income hypothesis: theory and evidence. *Journal of Political Economy*, 86(6), 971-987. Erişim adresi: https://www.jstor.org/stable/1840393?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Phillips, P. C. ve Hansen, B. E. (1990). Estimation and inference in models of cointegration: A simulation study. *Advances in Econometrics*, 8(1989), 225-248. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/4744422_Estimation_and_Inference_in_Models_of_Cointegration_A_Simulation_Study
- Heim, J. J. (2008). Do Friedman/Modigliani-type consumption functions explain consumer demand as well as Keynesian functions? *Review of Business Research*, 8(2), 130-138. Erişim adresi: <http://m.www.na-businesspress.com/JABE/Jabe112/HeimWeb.pdf>
- Ho, T. W. (2001). The government spending and private consumption: a panel cointegration analysis. *International Review of Economics and Finance*, 10(1), 95-108. doi: 10.1016/S1059-0560(00)00073-3
- Keynes, J. M. ve Teori, G. (1936). İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi, (Çev. Uğur Selçuk Akalın, 2008), İstanbul: Kalkedon.
- Khan, K., Chen, F. E. I. ve Ashraf, N. (2015). Impact of government spending on private consumption using ARDL approach. *Asian Economic and Financial Review*, 5(2), 239-248. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/343126156_Impact_of_governmentspendingonprivateconsumptionusingardlapproach
- Küçükaksoy, İ., Çifçi, I. ve Özbek, R. I. (2015). İhracata dayalı büyüme hipotezi: Türkiye uygulaması/Export-led growth hypothesis: Turkey application. *Cankiri Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 691-720. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/382373>
- Laibson, D. (1997). Golden eggs and hyperbolic discounting. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(2), 443-478. doi: 10.1162/003355397555253
- Liaquat, S. ve Bunnika, P. (2018). 'China's consumption function: An empirical test of Absolute and Permanent income hypothesis. *Global Economics Review (GER)*, 3(1), 90-97. doi: 10.31703/ger.2018(III-I).10
- Lunfang, D., Khan, K., Khan, I. ve Khan, N. H. (2018). Testing the empirical validity of permanent income hypothesis and absolute income hypothesis for China. *The Empirical Economics Letters*, 17(4), 453-460. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/325895730>
- Mankiw N. G. (2003). *Macroeconomics*, (5th edition). New York: South-Western Cengage Learning.
- Mishkin, F. S. (2012). *Macroeconomics: Policy and practice*. New York: Pearson Education.
- Modigliani, F., ve Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. *Franco Modigliani*, 1(1), 388-436. Erişim adresi: <https://www.arabictrader.com/cdn/application/2009/08/15/pdf/v202/B4E8E626-EFEE-42B4-FE04-862C02B7AC83.pdf#page=18>
- Muzindutsi, P. F., ve Mjeso, T. (2018). Analysis of South African household consumption expenditure and its determinants: Application of the ARDL Model. *EuroEconomica*, 37(3), 169-179. Erişim adresi: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=728484>
- Odionye, J. C., ve Ukeje, O. S. (2019). Long run determinants of private consumption spending: Evidence from Nigeria. *Journal of Business and Economic Development*, 4(1), 23-30. doi: 10.11648/j.jbed.20190401.14

- Palley, T. I. (2010). The relative permanent income theory of consumption: a synthetic Keynes–Duesenberry–Friedman model. *Review of Political Economy*, 22(1), 41-56. doi: 10.2139/ssrn.1295588
- Pehlivan, G. (2006). Türkiye'nin tüketim fonksiyonu: Ekonometrik bir uygulama, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American statistical Association*, 94(446), 621-634. Erişim adresi: https://www.jstor.org/stable/2670182?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Pistaferri, L. (2009). The life-cycle hypothesis: An assessment of some recent evidence. *Rivista Di Politica Economica*, 99(2), 35-65. Erişim adresi: <https://ideas.repec.org/a/rpo/ripoec/v99y2009i2p35-65.html>
- Sekantsi, L. P. (2016). Determinants of real private consumption expenditure in Lesotho. *European Journal of Economics and Management*, 3(2), 72-89. Erişim adresi: <https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/67011/1/JCGIRM3%282%29A4.pdf>
- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2017). *Ekonometrik zaman serileri analizi: EvIEWS uygulamalı* (5. Baskı), Bursa: Dora Basım Yayım.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (2011). *Ekonometriye giriş* (Ed. Saraçoğlu, B.). İstanbul: Efil Yayınevi
- Sugiarto, S. ve Wibowo, W. (2020). Determinants of regional household final consumption expenditure in Indonesia. *JEJAK: Jurnal Ekonomi dan Kebijakan*, 13(2), 330-342. doi: 10.15294/jejak.v13i2.25736
- Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J. ve Hu, T. C. (2016). The Fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113. doi: 10.1007/s00181-015-1028-6
- Ünsal, E. (2013). *Makro ekonomi*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Yamak, R., Yamak, N. ve Erkan, E. (2019). Tüketim fonksiyonu ve tüketici güven endeksi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 511-532. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/749554>
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2014). *Makroekonomi* (12. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/PPK/2013/> Erişim tarihi: (17.11.2019).

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to examine the determinants of private consumption in Turkey's economy for the period between 2000: 3 2020: 2 with quarterly data. Private consumption expenditures constitute approximately 2/3 of the GDP in the economies of nearly all countries. It also provides an important contribution to the economic growth rate of private consumption expenditure in Turkey's economy. In this context, it is important to examine the factors that determine private consumption expenditures. The study also discussed the implications of all hypotheses on consumption. In the analysis part of the study, Fourier unit root tests and Fourier-Shin cointegration tests were used which are the current approach among the time series methods. Within the scope of the study, whether there is a long-term relationship between private consumption expenditures and the variables included in the model, the factors that determine private consumption expenditure and the validity of the Ricardian equivalence hypothesis was tested for the Turkish economy.

Design and Methodology

In this study the determinants of private consumption in Turkey's economy were examined. In order to explain consumption expenditures, the model is established as follows.

$$LCP = f(LCG, LGDP, LINT, LREX, LInflation, NETW)$$

In this model, LCP represent private consumption expenditures, LCG public consumption expenditures, LGDP a proxy for income, LINT interest rate (Central Bank Deposit Interest Rate), LREX Real exchange rate, Inflation variable and NETW represent Wealth. All the variables are in real terms and their natural logarithms are taken.

Time series analysis should be started by examining the stationarities of variables. Hence, the stationarities of the variables used in the model were examined with the traditional ADF unit root test and Phillips-Perron unit root tests. Since the presence of structural breaks is not taken into account in traditional unit root tests, it may give erroneous results. Therefore, the stationarities of the series were also tested by the Fourier unit root tests, which modeled structural breaks with Fourier form. In time series analysis, the long-term relationship between non-stationary variables is tested by cointegration tests. In this context, the existence of a long-term relationship between series was tested with the Fourier-Shin cointegration test and ARDL bounds test approach. Long-term coefficients were also analyzed with the FMOLS test. In the ARDL bounds test, the short-term relationships between the series and the error correction term which means whether the deviations from the short-term equilibrium reached the long-term equilibrium, were also tested. Finally, In the ARDL boundary test, variance, autocorrelation, and stability problems in the model were also tested through diagnostic tests.

Findings

According to the results of the ADF unit root test, the level values of the dependent variable LCP, LCG, LGDP, LINT, Inflation (LENF), Real Exchange Rate (LREX) have unit root. After taking the first differences of the related series, it is seen that they show strong stationarity features even at 1% level. The net change in assets of the private sector (NETW) variable, which is included in the consumption model and selected to represent wealth, appears stationary in both the fixed and trend models. The stationarities of the variables included in the consumption model were also examined through the Philips-Perron unit root test. The results of the fixed model of the relevant test show compatibility with the ADF test. According to the results of the Fourier unit root test that models structural breaks, it is seen that the basic hypothesis cannot be rejected and that the related series are not stationary, since the test statistics of the variables of LCP, LGDP and LINF are greater than the critical value. The variables of interest rate and exchange rate have unit root around the deterministic trend in all Fourier unit root tests. While the NETW variable among the variables selected to represent wealth is stationary at the level, According to the result of the Fourier KPSS test, which states that the basic hypothesis is that the series is stationary with the deterministic trend, it is seen that LGDP and LCG are stationary around the deterministic trend.

The base hypothesis in the Fourier-Shin cointegration test is that the series is cointegrated, and the alternative hypothesis is that there is no long-term relationship between the series. Since the F test statistics, which tests the significance of trigonometric terms in the consumption model, is greater than the critical value, which means that the related terms are significant. Fourier-Shin cointegration test results show that private consumption expenditure, income-public consumption, inflation, interest rate and exchange rate series move together in the long term, for the Turkish economy. This result is also seen in the ARDL bounds test. According to the ARDL bounds test results, it was concluded that the series were cointegrated. According to the results

of the long-term coefficients, while income and wealth variables affect consumption positively, interest rate, inflation, public consumption and exchange rate variables affect private consumption expenditures negatively. The error correction term in the consumption model was found to be statistically significant. It shows that 86% of the deviations from the balance in the short term will come to balance in the next period.

Research Limitations

As it is known in consumption theory, socio-cultural factors, psychological factors and demographic factors are also important factors that determine the private consumption expenditures. Since it is difficult to quantitatively obtain the data of the relevant variables, they were not included in the study. This has led to the inability to determine the effect of non-economic factors determining consumption expenditures.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Since private consumption expenditure constitutes a significant portion of GDP, also it contributes significantly to economic growth of Turkish economy, private consumption expenditure is important. Knowing the effects of variables on consumption and savings in a policy to be implemented by policy makers will increase the effectiveness and success of future policies. In this context, the increase in income level in the economy will have positive effects on savings and consumption expenditures. Representing the uncertainty in the economy, lowering inflation rates to reasonable levels will have positive effects on the relevant variables. While an increase in interest rates increases savings, it affects private consumption expenditures negatively but relatively insignificant. Accordingly, it is of significant importance that the central bank determines the interest rates independently by taking market dynamics into account. Turkey's economic growth mainly depend on private consumption expenditures. Increasing private consumption expenditures as a result of lower interest rates and facilitated access to credit policies may lead to a decrease in savings. In addition, it is recommended for future studies to examine non-economic factors that determine consumption expenditures and understanding consumer trends.

Originality/Value

In this study the relationship between private consumption expenditures and key macroeconomic variables was investigated over the years in the Turkish economy. Besides the main hypotheses developed on consumption, the consumption hypothesis of Campbell-Mankiw (1989) and the "Pull of Instant Gratification" hypothesis, which is the hypothesis developed by behavioral economists, and their implications were discussed. In the analysis part of the study, Fourier approach, which is the current time series methods, was used.

Araştırmacı Katkısı: Sacit SARI (%70), Kemal YILDIRIM (%30).

Çevre Hakkının Dayanışma Hakkı Olarak Gelişimi ve Türkiye Özelinde Analizi¹

İmam Bakır KANLI² - İsmail Tarık KÜPELİ³

Başvuru Tarihi: 18.04.2021

Kabul Tarihi: 31.05.2021

Makale Türü: Derleme

Öz

Kamu yönetimi disiplini bağlamında özellikle çevre politikalarının üretilmesi, uygulanması ve yönetilmesi süreçlerinde, kamu yararı ve kişisel çıkarlar arasındaki mücadele tarih boyunca hep olmuştur. Bu mücadelenin bir yansıması olarak fiziksel çevrenin tahrip edilmesi sadece doğa ya da insanoğlunu olumsuz yönde etkilememiş, aynı zamanda yapılı çevre de bu yıkımdan payını almıştır. Özellikle son elli yıl boyunca, Birleşmiş Milletler öncülüğünde yürütülen çalışmalar göstermiştir ki, çevre sorunlarının çözümünde veya en aza indirgenmesinde, soruna taraf olan paydaşların olabildiğince bir dayanışma ve iş birliği şuuru içinde hareket etmeleri anahtar rol oynamaktadır. Bu yüzdendir ki, bu dayanışmanın çevre hakkı kapsamı içinde “Üçüncü Kuşak Haklar” arasındaki yerini alması, 1982 yılında “Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Ön Tasarısı” ile gerçekleştirilmiştir. İşte bu çalışma, çevre hakkının dayanışma hakkı olarak dünyadaki gelişimini, Türkiye özelindeki yansımalarını ve geçirdiği süreci analiz etmektedir. Makalenin, literatüre yapacağı katkının yanı sıra merkezi ve yerel yönetimlerin ulusal ve uluslararası ölçekte yapacağı çalışmalara veya üretecekleri çevre politikalarına sağlayacağı katkı açısından da önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışma, Birleşmiş Milletler, Fransa ve Türkiye’nin 1970 sonrası çevre hakkı konusundaki politikalarıyla sınırlandırılmıştır. Nitel araştırma yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada; literatür taraması yapılmış, literatür ile birlikte ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların rapor ve analizlerinden veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler ise doküman analizi tekniği ile değerlendirilmiş ve ulaşılan bulguların değerlendirilmesini müteakip yapılan önerilerle de çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, Çevre, Çevre Hakkı, Çevre Sorunları, Dayanışma Hakları

Atıf: Kanlı, İ. B. ve Küpeli, İ. T. (2021). Çevre hakkının dayanışma hakkı olarak gelişimi ve Türkiye özelinde analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 417-448.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bkanli@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5715-8752

³ Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Politikası Yüksek Lisans Programı tarikupeli@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1988-7660

Solidarity Rights of Environmental Rights and Development as a Private in Turkey Analysis

İmam Bakır KANLI⁴ - İsmail Tarık KÜPELİ⁵

Submitted by: 18.04.2021

Accepted by: 31.05.2021

Article Type: Review

Abstract

In the context of public administration discipline, and especially in the process of producing, implementing, and managing environmental policies, there has always been a struggle between public interest and personal interests. As a reflection of this struggle, the destruction of the physical environment affected not only nature or human beings negatively, but also the built environment. In particular during the last fifty years, the studies which were led by the United Nations have demonstrated that the stake holders who are parties to the problems acting in a sense of solidarity and cooperation as much as possible plays a key role in solving or minimizing environmental problems. Therefore, the solidarity took its place among the "Third Generation Rights" within the scope of environmental rights with the "Preliminary Draft of the Third International Pact on Solidarity Rights" in 1982. This study analyses the development of environmental rights as the right to solidarity in the world, its reflection and process in Turkey. In addition to its contribution to the literature, the article is considered to be important in terms of its contribution to the national and international studies of the central and local governments or to the environmental policies that they will produce. The study is limited by the United Nations, France and Turkey's policies on the environmental rights after 1970. In this study based on qualitative research method; the literature was reviewed, and data were obtained from the reports and analyses of national and international institutions and organizations along with the literature. The data obtained were evaluated with the document analysis technique and the study was concluded with the recommendations following the evaluation of the findings.

Keywords: United Nations, Environment, Environmental Right, Environmental Problems, Solidarity Rights

⁴ Marmara University Faculty of Political Sciences, Department of Political Science and Public Administration, bkanli@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5715-8752

⁵ Marmara University Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Public Policy Master's Program, tarikupeli@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1988-7660

Giriş

Çevre, tarihsel süreç boyunca çeşitli çıkarlara bağlı olarak insanoğlunun her zaman ilgi odağında olmuştur. Özellikle 19. yy. sonları itibarıyla neredeyse tüm alanlardaki paradigmaları değiştirecek güçte olan önemli buluşların gerçekleşmesi, bunun teknoloji ve üretim alanına yansımaları, kentsel nüfusu dalgalandırmakla kalmamış bu alanda yaşanan kentsel yığılma sürecini de arttırmıştır. Bunun bir sonucu olarak doğal ve yapılı çevre arasındaki denge ve taraflar arasında yaşanan mücadele, kişisel çıkarlar ve kamu yararı ekseninde gerçekleşmiştir. Doğal çevreye doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan müdahalede ve bu bağlamda verilen mücadelede, bireylerin kişisel çıkarlarını en yüksek seviyeye çıkarmak istemesi, hegemonik anlayışa giden yolun yapı taşı olarak, başat bir güdüleme mekanizması olmuştur. Bu müdahale ilk başlarda; barınma, beslenme, güvenlik gibi temel ihtiyaçları karşılamak için olsa da zaman içerisinde sanayileşme gibi negatif dışsallık da içeren daha farklı hedeflerle kapsamını genişletmiştir. Ancak her ne kadar gerek sanayileşme süreci, gerekse teknolojik ve bilimsel gelişmeler, insanlığa ilk aşamada fayda sağlasa da, kalkınmada dengenin göz ardı edilmesi kamusal yararı zedelemiş, çevre sisteminin entropisinin artmasına neden olarak sadece yerel değil aynı zamanda bölgesel, ulusal ve küresel ölçekli yıkımların oluşmasına vesile olmuştur. Yaşanan bu sorunları çözmek için gerçekleştirilen küresel çabalarla çevrenin önemi ve önceliği bir kez daha ortaya konulmuş, gelecek kuşaklara yaşanabilir ve sağlıklı bir çevre bırakmak temel ilke olarak benimsenmiştir.

Çevre, sistemik özelliğinden dolayı, birbiriyle ilişkisi olan birçok alt sistemi içinde barındırır. Bu ilişkiler ağını bilmeden çevre sorunlarına kalıcı ve sürdürülebilir çözümler üretebilmek mümkün değildir. Alt sistemlerin çokluğu, çevre sorunlarına bütüncül bakışı da gerekli kılmaktadır. Bugün yaşanan sorunların karmaşıklığı içinde getirilen çözüm önerileri gün geçtikçe yetersiz kalmış ve bu durum, insan hakları içinde çevre hakkı olarak yeni bir kategorinin düzenlenmesi ve bu bağlamda da devletlerin işbirliği içinde hareket etmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından gerçekleştirilen *İnsan Çevresi (1972)* adlı konferans, çevre hakkı konusundaki en önemli toplantılardan biridir. Zirvede, *sağlıklı bir çevrede yaşam hakkı* temel bir hak olarak müzakere edilmiş ve *çevre hakkı* kavramı, yayımlanan bildiriyle birlikte ilk kez *insan hakkı* olarak ele alınmıştır (UNEP, 2020).

İnsanoğlunun varlığını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi, içinde bulunduğu çevreye verdiği önem ile doğru orantılıdır (Şen, 1994, s. 33). Bu bağlamda çevre hakkını, sağlık ve yaşam hakkıyla ilişkilendirmek de mümkündür. Ancak ilke olarak, insan hakları birbirlerini tamamlayıcı bir özelliğe sahip olduğu için, çevre hakkının ilişkili olduğu haklar sadece sağlık ve yaşam hakkıyla sınırlandırılmamaktadır. Çolakoğlu (2010, s. 154) çalışmasında çevre hakkı için “temel insan haklarına erişimde önemli bir ön koşul”dur der. Bu bağlamda diğer insan haklarıyla olan yakın ilişkisi sebebiyle bu haklar içinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı, çevre hakkının dayanışma hakkı olarak uluslararası mevzuattaki gelişimini incelemek ve bu gelişimin Türkiye’ye olan yansımalarını analiz ederek, bu konuda alınan yolu ve gösterilen performansı ortaya koymaktır. Çalışmada insan hakkı, dayanışma hakkı ve çevre hakkı gibi temel kavramlar üzerinde durulmuş, bu kavramların birbirleriyle olan ilişkisi incelenmiştir. Diğer yandan, çevre hakkı kavramının uluslararası alandaki yeri ve gelişimi önce BM ve Fransa, daha sonra ise Türkiye özelinde, geçirilen süreç değerlendirilmiştir. Merkezi ve yerel yönetimlerin çevre hakkı konusunda yapacakları; yerel, ulusal ve uluslararası çalışmalara ve geliştirecekleri politikalara katkı sağlayacağı ve çevre hakkı konusunda literatüre yeni bir bakış açısı kazandırabilecek potansiyele sahip olduğu için bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma BM’nin, Türkiye’nin ve Fransa’nın 1970 sonrası çevre hakkı konusundaki önemli olarak görülen politikaları ve bu politikaların geçmişten beri süregelen etkileri ve nitelikleriyle sınırlandırılmıştır. Türkiye ile birlikte Fransa ülke örneğinin seçilmesinin en önemli nedeni, diğer ülkelerden farklı olarak, anayasasına çevre hakkına yönelik özel bir metni koymuş olmasıdır.

Bu çalışmada, olgu ve olayları, anlamak, yorumlamak ve sonrasında da bunları betimlemek isteyen, bu bağlamda da derinlemesine analiz etmeye olanak veren, (O’Leary, 2017, s. 148) bilimsel bir araştırma yöntemi

olarak nitel araştırma paradigmasına dayalı bir yöntem tercih edilmiştir. Bu bağlamda literatür taraması yapılmış, literatür ile birlikte, nitel araştırmalarda önemli veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman yoluyla; Türkiye İstatistik Kurumu, Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu ve EUROSAT gibi ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların yayınladıkları rapor ve analizlerinden (Bowen, 2009, s. 27-28) yararlanılarak çevre hakkı bağlamında veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde ise; başta basılı ve dijital belgeler olmak üzere konu ile ilgili tüm dokümanları analiz etmek ve değerlendirmek amacıyla kullanılan ve bu açıdan da sistematik bir teknik olarak değerlendirilen doküman analizi (belge analizi) tekniği (Kıral, 2020, s. 173) tercih edilmiştir. Analiz sonunda, çevre hakkı konusunda birçok çalışmanın gerçekleştirildiği fakat Türkiye özelinde yeterince çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulguların değerlendirmesini müteakip çevre hakkının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması adına sunulan önerilerle araştırma sonuçlandırılmıştır.

Temel Kavramlar ve Teorik Çerçeve

Bu bölümde, çevre hakkı kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle temel bileşenleri olan çevre ve insan hakkı kavramları açıklanmıştır. Çalışmanın devamında ise çevre hakkı kavramının düşünsel olarak incelenmesinde büyük rol oynayacak olan ve içinde bulunduğu hak grubu olması sebebiyle üçüncü kuşak haklar olarak da bilinen dayanışma hakkı kavramı irdelenmiştir. Sonrasında ise, açıklanan bu kavramların, birbiriyle olan pozitif ve negatif yönlü ilişkiler ağı, çevre hakkı kavramının geçirdiği değişim ve sürecin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla iki ayrı başlık altında analiz edilmiştir.

İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı

Çevre hakkı kavramını irdelemeden önce, bu kavramın nüvesini oluşturan iki temel kavramdan biri olan, hak kelimesinin anlaşılması önemlidir. Uluslararası literatür incelendiğinde görülmüştür ki hak kavramını Feinberg (1970, s. 255) makul bir hak talebi olarak değerlendirirken Hohfeld (1919, s. 36) herhangi bir şarta bağlamadan bütün hakları bir talep olarak ele almıştır. Louden (1983, s. 95) ise hakkın taşıyıcısına verilen izin doğrultusunda yapabilme özgürlüğü olarak değerlendirmiştir. Gözler⁶, Mumcu⁷ ve Kaypak⁸’ın dipnotta verilen hak tanımları ve diğer yazarların yaklaşımları farklı kelimelerle ifade edilmiş olsa da aslında hepsinin de ortak bir noktası bulunmaktadır. Bahsedilen ortak nokta, hakkın hukuk düzeni tarafından insanlara verilmesidir, başka bir bakış açısıyla hak, talep edilmesi gereken bir olgu niteliğine bürünmüştür. Özdek (1993, s. 88) bu duruma paralel olarak insan haklarının tümünde olduğu gibi, çevre hakkının temelinde de bir hak talebi olduğunu belirtmiştir.

Çevre hakkı kavramının diğer önemli bileşeni olan çevre ise, içinde muhtelif unsurları barındırması sebebiyle birden fazla tanımı olan bir kavramdır (Güneş ve Coşkun, 2004, s. 4). 11 Ağustos 1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu⁹, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü¹⁰ (OECD), Dünya Sağlık Örgütü¹¹, Keleş¹², Chauhan¹³, Kanlı ve Kaplan¹⁴, Bilir ve Hamdemir¹⁵ tarafından yapılan ve dipnotta da yer verilen tanımlar, her ne kadar

⁶ “Kişilere irade kudreti tanınmak suretiyle hukuk düzeni tarafından korunan menfaat” (Gözler, 2012, s. 154)

⁷ “Hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetki” (Mumcu, 2007, s. 12)

⁸ “Kişilerin yasa veya özel anlaşmalarla elde ettikleri yetki ve değerler” (Kaypak, 2009, s. 2)

⁹ “Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam” (Çevre Kanunu, 1983)

¹⁰ “Bir organizmanın yaşamını, gelişimini ve hayatta kalmasını etkileyen tüm dış koşulların bütünü” (OECD, 2005)

¹¹ “Dünya Sağlık Örgütü: İnsan dışındaki tüm fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörler” (Prüss-Ustün, Wolf, Corvalán, Bos ve Neira, 2016, s. 3).

¹² “Canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortam” ve “Kişiyi etkileyen, maddi ve manevi olmayan gelişmesini, biçimlenmesini ve yaşamını belirleyen, biyolojik iklimle ilgili ve toplumsal etkenlerin tümü” (Keleş, 2013, s. 23)

¹³ “Organizmayı etkileyen her şey” (Chauhan, 2008, s. 1)

¹⁴ “Canlı ve cansız varlıkların bir arada bulundukları, farklı katmanları içerisinde barındıran ortam” (Kanlı ve Kaplan, 2019, s. 99)

¹⁵ “İnsanların ve diğer tüm canlıların içinde yaşadığı, birbirleriyle iletişim kurduğu, sosyal, kültürel, ekonomik, fiziksel ortam” (Bilir ve Hamdemir, 2011, s. 143)

farklı açıdan farklı kelimelerle ele alınmışlarsa da, hak kavramında görüldüğü gibi hepsinin odak noktası insan ve onun etkileşimde bulunduğu dış çevresidir.

Çevre hakkı kavramını oluşturan kelime bileşenlerini kısaca inceledikten sonra çevre hakkı kavramına bakıldığında; Kara (2012, s. 91-92), kavramın ortaya çıkmasının temelinde; küresel ısınma, temiz su kaynaklarının israfı, doğaya zararlı enerji türlerinin tüketimi gibi özünde insan olan sebepler yattığını vurgular. Bir başka görüşe göre ise çevrecilik düşüncesinin, çevre hakkının temelini oluşturduğu kabul edilmektedir (Güveyi, 2018, s. 635). Tarlock (2009, s. 42)'a göre bu düşünce, insan ve doğa arasındaki ilişkiyi güne uygun bir şekilde anlamlandırmayı amaçlayan bir sistem olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, çevrecilik düşüncesinin temel olarak karşı olduğu insan-merkezci ve teknoloji-merkezci olmak üzere iki düşünce biçimi vardır (Öztürk, 2017, s. 443-444). İnsan-merkezci yaklaşım, Eckersley (2003, s. 51) tarafından “insanoğlu ve doğanın geri kalanı arasında ahlaken uygun bir ayrım çizgisi olduğu, insanoğlunun tek ya da temel değer ve anlam kaynağı olduğu, insan dışındaki doğanın da bu yüzden insanlığa hizmet etmek dışında hiçbir amacının olmadığı inancıdır” şeklinde ifade edilmiştir. Teknoloji-merkezci ise Carter (2007, s. 77) tarafından “toplumun tüm çevresel sorunlarını teknoloji ve bilimi kullanarak çözebileceğine ve sınırsız bir maddi gelişme sağlayabileceğine iyimserlikle inanılan düşünme tarzıdır” şeklinde tanımlanmıştır. Güveyi (2018, s. 635)'ye göre insanın sahip olduğu sorumluluklardan biri de doğayı korumasıdır ve bu görevi dolayısıyla insan doğaya zarar verme ihtimali olan bütün davranışlarını sınırlandırmalıdır. Bu sebeple çevrecilik ilkesiyle hazırlanmış olan çevre hukuku kuralları, gelecek kuşakların ve ekosistemin çıkarlarını ön plana alır.

İnsan hakları hukuku ve çevre hukuku, daha yaşanabilir bir dünyaya odaklanan ve bu amaca hizmet eden birbiriyle bütünleşik hedeflere sahiptirler. Bahsedilen iki kavram da evrensel düzeydeki olumsuzluklarla bireysel ölçekten küresel ölçeğe kadar mücadele etmektedir. Her ne kadar benzer, hatta kimi zaman da aynı hedeflere sahip olsalar da zaman zaman farklılaştığı noktalar oluşmaktadır. İşte bu farklılaşmaları tamamlayıcı bir şekilde sürdürebilmek amacıyla ortak bir kavram etrafında toplanmak büyük kolaylık sağlayacaktır (Cullet, 1995, s. 25). Çevre hakkı, çevre kavramının çok faktörlü ve çok katmanlı yapısı ve özellikleri sebebiyle net bir tanımlamasının yapılmasına olanak sağlamamaktadır (Bilir ve Hamdemir, 2011, s. 143). BM'ye göre çevre hakkı “...temiz, güvenli, elverişli, sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli...” bir çevreyi ifade etmektedir (UNEP, 2021). Uluslararası bir sivil toplum örgütü olan Uluslararası Yerküre Dostları'na (*Friends of the Earth International*) göre ise çevre hakkı, canlıların hayatta kalmasını sağlayan hava, yiyecek, su hatta barınak olmak üzere bozulmamış doğal kaynaklara erişebilme anlamına gelir. Bunun yanında el değmemiş bir doğa manzarasının keyfini çıkarabilme gibi daha saf ekolojik haklar da bu gruba dahil olabilmektedir (Friends of the Earth International, 2021). Çevre hakkı, Kaboğlu (1992, s. 18-30) tarafından iki şekilde tanımlanmıştır: bunlardan birincisi geniş anlamda olan “doğal ortam ve yaşam koşullarına olumsuz etki ve zararları önlemek ve cezalandırmak amacıyla özellikle devletlerin gerekli önlemleri alma, her insanın sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevreye sahip olması için eşya ve malların kullanımını düzenleme yükümlülüğü” şeklinde iken, ikincisi dar anlamda olan “sağlığın, beden bütünlüğünün ve yaşamın kendisinin korunma aracı” şeklindedir. Yapılan tanımlar göstermektedir ki çevre hakkı kavramsallaştırılırken esas alınan sağlıklı bir yaşamdır. Bununla birlikte kavramın, ele alan yazarın bakış açısına göre alt bileşenleri değişebilmektedir: kimi yazar sadece bireyi ve onun doğal çevresini ele alırken kimileri de daha geniş bir perspektiften değerlendirerek, devlet ve yasalar gibi olgularla eklemleyerek kavramı çok katmanlı bir noktaya taşımaktadır.

İnsan haklarına geldiğimizde, Donnelly (1995, s. 19) bu hakların, sadece insan olmaktan dolayı elde edilen hakları ifade ettiğini söyler. *Amerikan Haklar Bildirisi* (1776) ve *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirisi* (1789)'yle resmi olarak ilk kez açıklanan insan hakları, tüm bireylerin doğumundan ölümüne kadar daima elinde olan haklarıdır ve bu, genel olarak kabul görmüş bir düşüncedir (The Declaration of the United States of America, 1776; Warman, 2016, s. 11-13). Kişilerin doğuştan etnik yapı, cins, din, dil, ırk farkı yapılmaksızın her zaman ve her koşulda eşit oldukları kabul edilmiştir. Fransız hukukçu Karel Vašák, insan

haklarını kuşaklara göre sınıflandıran ilk kişidir. Teknolojik ve bilimsel ilerlemelerin insan onuruna karşı oluşturduğu tehdit, Vaşák'ın oluşturduğu ve üç gruptan oluşan haklara, dördüncü bir hak grubunun eklenmesi tepkisini ortaya çıkarmıştır (Vaşák, 1977, s. 29-32; Boyar ve Kama Işık, 2019, s. 605).

Tablo 1

İnsan Hakkı Kuşakları İncelemesi

HAKLAR	ZAMAN	TEMEL İLKELERİ	ÖRNEK
Birinci Kuşak	17. ve 18. yy.	Devredilemez, Dokunulamaz	Özel Hayatın Gizliliği
İkinci Kuşak	19. yy.	Sınıflar arası eşitliği sağlama	Grev hakkı
Üçüncü Kuşak	20. yy.	Dayanışma	Çevre Hakkı
Dördüncü Kuşak	20. yy.	İnsan onuru	Su Hakkı

Kaynak: Boyar ve Kama Işık (2019, s. 605), (T.C. Anayasası, 1982), Dadak (2015, s. 311-313) ve Gündüzöz (2015, s. 23-25)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

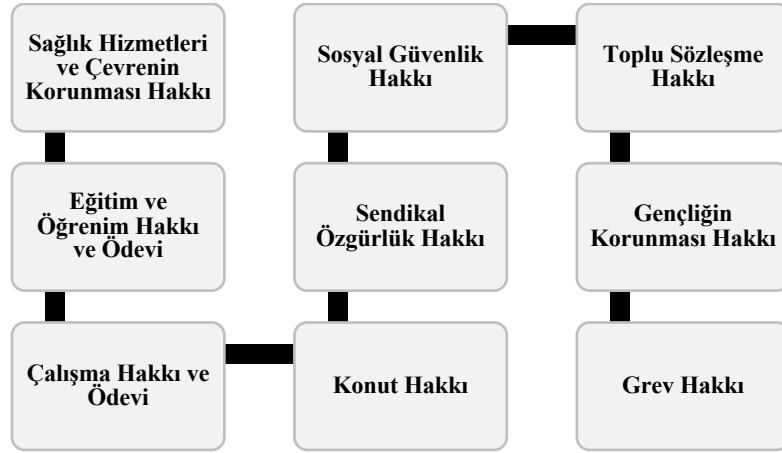
Birinci kuşak haklar (klasik haklar), fikir özgürlüğü gibi daha çok bireyselliğe dayanan hakları kapsayan ve bunun yanında siyasi hakları da içeren bir kavramdır (Cornescu, 2009, s. 3). 17. ve 18. yüzyıllarda, ülkelerin anayasalarına girmeyi başarabilmiş (Uygun, 2000, s. 22) birinci kuşak haklar, koruyucu hakların ağırlıkta olduğu kuşaktır (Kaboğlu, 1998, s. 10). Koruyucu haklar, bireylerin devlet ve üçüncü kişiler tarafından müdahale edilemeyecek, kişisel alanın hudutlarını belirleyen hak ve özgürlüklerdir. Örneğin Şekil 1'de yer alan hususlar koruyucu hak niteliğindedir. Negatif statü hakları olarak da adlandırılan bu haklar, devlete *gölge etmeme* sorumluluğu atfeder (Kapani, 1981, s. 230).

Şekil 1. 1982 Anayasası'nda Yer Alan Başlıca Klasik Haklar (T.C. Anayasası, 1982)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Klasik haklardan sonra, sanayi devriminin sonuçlarından olan iktisadi ve toplumsal sorunlara tepki olarak oluşan ikinci kuşak haklar (sosyal haklar), insani şartlar altında yaşamını sürdürebilmenin temelini oluşturan toplumsal, iktisadi ve kültürel haklardır (Atar, 2007, s. 111). Pozitif statü hakları olarak da adlandırılan ikinci kuşak haklar, sosyal adaletsizliği ortadan kaldırmak, toplumsal ve ekonomik sorunları çözmek gibi sorumlulukları devlete yüklemektedir. Bu kuşaktaki haklara örnek Şekil 2'de verilmiştir. Birinci kuşak haklarda devletten pasif bir rol üstlenmesi beklenirken isteme haklarında bireyler arasında eşitliği sağlama amacıyla

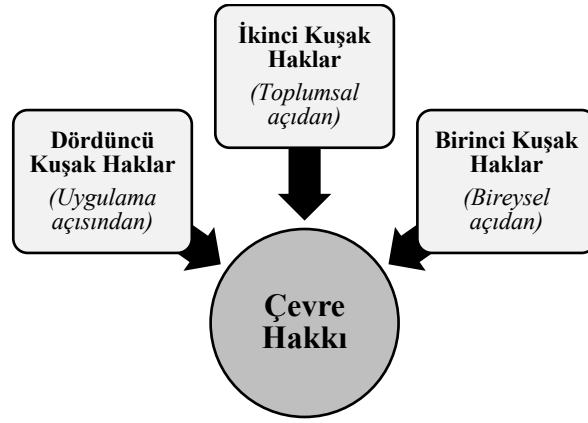
özellikle müdahale etmesi beklenmektedir (Kapani, 1981, s. 51). Yapılan sınıflandırmada yer alan, dayanışma hakkı olarak da bilinen üçüncü kuşak haklar çalışmayla doğrudan bağlantısı olması sebebiyle ayrı bir başlık altında daha detaylı olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 2. Başlıca Pozitif Statü Hakları. (T.C. Anayasası, 1982)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Karel Vašák tarafından yapılan, sınıflandırılmada bulunmayan fakat son zamanlarda gündeme gelen bir diğer grup ise dördüncü kuşak insan haklarıdır. Dünya da resmi olarak böyle bir hak tanımı henüz yapılmamıştır, sadece atılan küçük adımlar görülmektedir (Aykul, 2015). Örneğin BM tarafından su hakkı tanımlanmış olmasına rağmen herhangi bir uluslararası sözleşmede bu hak teminat altına alınmamıştır (Topçu, 2008, s. 16). Bunun yanında Cornescu (2009, s. 8) ötenazi ve ceninin durumu gibi bazı dördüncü kuşak insan haklarının ulusal ve uluslararası metinlerde düzenlendiğini belirtmiştir. Gündüzöz (2015, s. 25) son 20 yılda ortaya çıktığını belirttiği dördüncü kuşak haklara *biyoetik haklar* gibi konuları örnek olarak gösterirken, Gülmez (2001, s. 22) ise çalışmasında *insan onuruna saygı ve su hakkı* gibi konuları ele almıştır. Başka bir çalışmada ise dördüncü kuşak haklara, *kent hakkı*, *ekosistem hakkı* gibi haklar örnek olarak gösterilmiştir ve bu kuşaktaki hakların öznesi birey olmadığı için doğrudan temel insan hakkı olarak kabul edilmemiştir (Aykul, 2015). Farklı çalışmaların içeriği incelendiğinde dördüncü kuşak hakların ortak bir tanımının veya kapsamının henüz belirlenemediği görülmektedir.

Elde edebilmek için çok fazla emek ve zamanın harcadığı insan hakları, günümüzde büyük bir tehditle karşı karşıyadır. Endüstri 4.0'ın tüm paradigmaları değiştirmesi, buna bağlı olarak bilişim teknolojilerindeki gelişmeyle son dönemde dünya genelinde yaşanan COVID-19 salgını, her alanda yaşamın merkezine dijitalleşmeyi yerleştirmeye başlamıştır. Bireysel en küçük işlemlerden devlet politikalarına kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan kavramın insan hakları konusunda da etkisini göstermesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda; veri mahremiyeti, kişisel verilerin korunması gibi konular tehdit olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu tehditlere tepki olarak bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte değişen şartlar, insan haklarını değişime zorunlu tutacak ve bunun yanında unutulma hakkı gibi kavramları ortaya çıkarmaya devam edecektir (Elmalica, 2016, s. 1610; Eroğlu, 2018, s. 131)

Şekil 3. Çevre Hakkı ve Kuşaklar Arasındaki İlişki

Şekil 3'te görüldüğü gibi, çevre hakkının insan hakkı kuşaklarıyla temel ilkeleri başta olmak üzere çeşitli açılardan doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Öncelikle uygulama açısından değerlendirildiğinde kendisinin de dahil olduğu üçüncü kuşak haklar grubunun yanı sıra dördüncü kuşak hak grubuyla da öznesinin insan olmaması sebebiyle benzerlik göstermektedir. Bir diğer bağlantı ise temel ilkeleri doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Toplumsal açıdan yapılan analizde ise çevre hakkıyla ikinci kuşak haklar arasında bağlantı kurulmaktadır. Bunun iki temel göstergesi vardır. Bunlardan ilki çevre hakkının ikinci kuşak hakların genelinde olduğu gibi dayanışma temelli olmasıdır. İkinci gösterge ise isteme haklarında devletin aktif rol üstlenmesidir. Çevre hakkının da sağlıklı bir şekilde sürdürülebilirliğinin¹⁶ sağlanması için bir aktör olarak devletin de rol alması gerekmektedir. Son olarak ise, bireysel açıdan birinci kuşak haklara sıkı sıkıya bağlıdır. Bunun sebebi olarak iki konu gösterilebilir bunlardan birincisi klasik hakların dokunulmazlık özelliğidir. Öyle ki, sağlıklı bir çevrede yaşamak bir haktır (World Resources Institute, 2021) ve bu hak hiçbir şekilde engellenemez. İkinci konu ise birinci kuşak hakların bireyselliğidir. Her ne kadar çevre hakkı dayanışma temelli olsa da bireysel olarak ele alınmadığında ve korunmadığında beklenildiği gibi gelişme gösteremeyecektir. Çeşitli toplumsal, ekonomik, teknolojik ve bilimsel gelişmeler, Şekil 3'te yer verilen haklar arasındaki bağı etkilemektedir, dolayısıyla bu bağ her zaman eşit olmayabilir. Örneğin, bilimsel yenilikler çevre hakkının uygulanabilirliği konusunda güçlü gelişmeler oluşturabilirken, diğer taraftan toplumsal ve ekonomik olaylar çevre hakkının zedelenmesine sebep olabilmektedir. Yukarıda yer verilen ilişki, çevre hakkının gelişmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple aralarındaki bağlantının güçlü tutulması ve geliştirilmesi için çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Çevre Hakkı ve Dayanışma Hakkı İlişkisi

Hak kavramının çok kapsamlı ve bileşenli bir yapıya sahip olması onun çeşitli özelliklere göre farklı gruplara ayrılmasını zorunlu kılmıştır. Bu gruplandırma hak kavramının kapsadığı olguları daha iyi analiz edebilmek açısından önemlidir. Üçüncü kuşak hakların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan birçok unsur vardır fakat bunların hepsini tetikleyen asıl konu bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkarmış olduğu toplumsal ve ekonomik sorunlardır (Başlar, 2001, s. 34). Bu kuşaktaki hakların en önemli özelliği ise bireyselliğin ötesinde toplumsal bir nitelik taşımasıdır (Hamamcı, 1983-1984, s. 177), bunun yanında ulusal sınırları aşır uluslararası bir nitelik taşıdığı da söylenebilir (Özdek, 1993, s. 29-39). Üçüncü kuşak hakların uygulanması kolektif bir çabaya bağlıdır ve bütün insanları ilgilendiren bir konudur, bu yüzden dayanışma hakları olarak da adlandırılır (Kaypak, 2017, s. 5).

¹⁶ Çevre hakkı ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişki iki kavramın da mekânsal ve zamansal sınırlarının olmamasına Özdek (1993, s. 91-92) dayanmaktadır. Çevrenin korunması ve bir hak olarak değerlendirilmesi bugünkü ve gelecek kuşakları aynı anda kapsamaması açısından sürdürülebilirlik kavramıyla örtüşmektedir (Olgun ve Işık, 2017, s. 45).

Şekil 4. Alston'a Göre Üçüncü Kuşak Haklara Dahil Edilmek İçin En Çok Önerilen Haklar.

Alston (1982, s. 307-308)'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Dayanışma haklarının ortaya çıkmasındaki en önemli sebepler, toplumsal değerleri ve dayanışma duygusunu geliştirebilecek ortamı sağlamaktır (Özdek, 1993, s. 91). Bu kuşaktaki haklarda devletin ve bireylerin ortak bir sorumluluğu olmakla birlikte bireyler sürece aktif bir şekilde katılarak dayanışma özelliğine vurgu yapmakla da yükümlüdürler (Ceylan, 2019, s. 15). Şekil 4'te Alston'a göre üçüncü kuşak haklara dahil edilmek için en çok önerilen hakları göstermektedir. BM tarafından 1982 yılında *Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Ön Tasarısı*'yla birlikte dört hakkın düzenlendiğini belirtmiştir. Bunlar: *insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı*, *barış hakkı*, *gelişme hakkı* ve *çevre hakkı* olarak sıralanmıştır (Atar, 2013'ten aktaran Aydoğdu, 2017, s. 46).

Çevre hakkı nitelik açısından çok ögeli olması ve gelecek nesilleri de kapsamı sebebiyle üçüncü kuşak hak grubundadır. Bu hak teorik olarak kabul edilse bile uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bunun en büyük sebebi, mekânsal ve zamansal öğelerin yokluğudur (Özdek, 1993, s. 91-92). Belirli bir sınırı ve etki alanı olmaması da uygulama aşamasında önemli sorunları getirebilmektedir (Kaypak, 2017, s. 9). Kavram, kapsam olarak hem geleceği hem de bugünü içerdiği için doğal çevrede oluşması muhtemel olan yıkımlar, gelecek nesilleri de etkileyecektir (Abdulhekimoğulları, Sezer ve Akpınar, 2011, s. 65).

Çevre hakkı; kapsamı, öznesi, etki alanı gibi özellikleri sebebiyle her ne kadar dayanışma hakları içinde yer alsada diğer kuşaklardaki haklarla da yakından ilişkilidir. Kavram, birçok ulusal ve uluslararası belgeye konu olmasına rağmen, mevcut sorunları tamamen ortadan kaldıracı bir etkinliğe henüz ulaşamamıştır. Bunun sebebi olarak kapsamının çok geniş olması ve başlangıcının çok eskilere dayanmaması gösterilebilir. Fakat gerçekleştirilen çalışmalar çevre hakkı konusunda bilincin hızla geliştiğini, özellikle son zamanda yaşanan küresel boyuttaki sağlık sorunları ve çevresel tahribatın bu konuda etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 2

Dayanışma Hakları ve Çevre Hakkı Karşılaştırması

DAYANIŞMA HAKLARI	ÇEVRE HAKKI
OLUŞUM SEBEPLERİ	OLUŞUM SEBEPLERİ
(a) Toplumsal ve ekonomik sorunlar (Başlar, 2001: 34). (b) Toplumsal değerleri ve dayanışma duygusunu geliştirebilecek ortamı sağlamak (Özdek, 1993: 91).	(a) Özünde insan olan çevresel sorunlar (Kara, 2012: 91-92). (b) Çevrecilik düşüncesi (Güveyi, 2018: 635).
KARAKTERİSTİKLERİ	KARAKTERİSTİKLERİ
(a) Bireyselliğin ötesinde toplumsal bir niteliktedir (Hamamcı, 1983-1984: 177). (b) Uluslararası bir niteliktedir (Özdek, 1993: 29-39). (c) Kolektif bir çabaya bağlıdır (Kaypak, 2017: 5). (d) Temel unsurları devlet ve bireydir (Ceylan, 2019: 15).	(a) Mekânsal ve zamansal öğeleri yoktur (Özdek, 1993: 91-92). (b) Belirli bir sınırı ve etki alanı yoktur (Kaypak, 2017: 9). (c) Temel unsurları açısından çok öğelidir (Özdek, 1993: 91-92). (d) Nesilleri arası etkileşim (Abdulhekimoğulları, Sezer ve Akpınar, 2011: 65).

Çevre hakkı ve dayanışma hakkı kavramları oluşum sebepleri ve karakteristikleri açısından incelendiğinde Tablo 2’de görülmektedir ki, birbirini tamamlayıcı hatta yer yer aynı çerçevede olabilmektedir. Oluşum sebeplerinin benzerliği, etki alanlarının genişliği, birden fazla paydaşa ve onların dayanışmasına ihtiyaç duymaları gibi özellikleri sebebiyle bu iki kavram birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Çevre hakkının neden dayanışma hakları kapsamında olduğunun bir göstergesi olan bu tablonun, iki kavram arasındaki ilişkinin anlaşılmasında olumlu rol oynayacağı düşünülmektedir.

Uluslararası Alanda Çevre Hakkı Olgusu ve Fransa Örneği

Yukarıda da vurgulandığı gibi, gerek ulusal gerekse uluslararası politikaları etkileme gücüne sahip olan çevre sorunları, özellikle 1970’lerden günümüze kadar küresel ölçekte gündemde kalmayı başarmıştır. Ülkeler bu sorunları gidermek ve buna hukuki bir güvence sağlamak amacıyla bir araya gelerek hareket etmekte, buna yönelik anayasal düzenlemeler, politikalar ve konferanslar gerçekleştirip antlaşmalar yapmaktadırlar (Çolakoglu, 2010, s. 153; Keleş ve Ertan, 2002, s. 40.).

Keleş (1994, s. 276) çevre hakkının çağdaş anayasalara girmesinin 1970’li yıllara denk geldiğini belirtir. Buradan hareketle çevrenin bir hak olarak kabul edilmesinin çok eskilere dayanmadığı çıkarımına varılabilir. *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi* (1948), gibi insan hakları konusunda yapıtaşı sayılabilecek belgelerde bile çevre hakkından söz edilmemiştir. Bunun sebebi olarak, belgelerin hazırlandığı süreçte henüz çevresel sorunların büyüklüğü ve önemi konusunda yeterli bir toplumsal bilinçe sahip olunmaması gösterilebilir (Boyd, 2012, s. 3).

Çevrenin bir hak olarak uluslararası belgelerde yer alması BM İnsan Çevresi Bildirisi’yle (1972) gerçekleşmiştir (UNEP, 2020). Yayınlanan bildirinin ilk maddesinde, insanoğlunun varlığını kaliteli bir şekilde devam ettirebilmesinin yaşadığı çevrenin sağlıklı bir şekilde korunmasıyla doğru orantılı olduğu ve hem şimdiki nesillerin hem de gelecek nesillerin bu hakka ortak olduğu belirtilmiştir (Güneş ve Coşkun, 2004, s. 56). BM bünyesinde çevre çalışmalarını gerçekleştirmek ve eşgüdümü sağlamak amacıyla İnsan ve Çevresi

Deklarasyonu (1972) doğrultusunda, BM Çevre Programı (UNEP) kurulmuş ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ilk defa gündeme getirilmiştir (Egeli, 1996 aktaran Bilir ve Hamdemir, 2011, s. 144).

Çevre hakkı açısından önemli bir diğer konferans ise 1992 yılında gerçekleştirilen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'dır. Çevre alanında birçok çalışmanın yapıldığı bu konferansın hedeflerinden biri, BM İnsan Çevresi Bildirisi'nin hayata geçirilmesidir. Bu doğrultuda küresel boyutta yeni iş birliklerinin kurulabilmesi için devletler ve sivil toplum örgütleri gibi yapıların önemi vurgulanmıştır. Bunun yanında, küresel ölçekte çevrenin korunması için gerekli düzenlemeler yapılmış ve dünyadaki kaynak israfını önlemek için uluslararası işbirliğinin önemine dikkat çekilmiştir (Özmehmet, 2008, s. 8). Konferans sırasında *Rio Bildirisi*, *Orman İlkeleri*, *Gündem 21*, *BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi* ve *BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi* (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020a) gibi önemli fakat bağlayıcılığı bulunmayan metinler yayımlanmıştır.

Rio Konferansı'ndan sonra yaşanan on yıllık süreç, tüketim ağırlıklı davranışların artması, biyolojik çeşitliliğin gittikçe azalması, enerji tüketimi ve gelir eşitsizliğindeki artış gibi birçok başarısızlık barındırır (Glass, 2002, s. 97). Rio+10 Zirvesi, 1992-2002 yılları arasında geçen sürecin değerlendirmesi ve geleceğe yönelik kalkınma stratejilerini belirlemek hedefiyle gerçekleştirilmiştir (Ağca, 2002). Konferansı önemli kılan sebep, toplumun farklı kesimlerinin hazırlık sürecine ve toplantılara katılabilmesine sağlanan önceliktir. Bu doğrultuda zirve, sivil toplum kuruluşları (STK), yerel yönetimler ve özel sektör gibi birçok toplumsal aktörün katılımıyla gerçekleştirilmiştir (Özmehmet, 2008, s. 10-11). Zirve'nin amacı, BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda kabul edilen, fakat yürürlüğe alınması için gerekli adımların atılmadığı ilkelerin gerçekleştirilmesine yönelik çalışmaların planlanmasıdır (Güneş, 2012, s. 88). Konferansa katılım sağlayan ülkeler, 1992-2002 yılları arasında yaptığı çalışmaları ve geleceğe yönelik önerileri içeren birer Ulusal Rapor hazırlayarak Rio+10 Zirvesi'ne sunmuşlardır (Ağca, 2002).

Konferans genelinde asıl kaygının ekonomik kalkınmaya yönelik olması ve çevrenin, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için bir araç olarak görülmesi bunun yanında çevre hakkına ve çevrenin öz değerine yer verilmemesi birçok eleştiriye sebep olmuştur (Bozkurt, 2019, s. 61; Semiz, 2016, s. 28). Bahsedilen olumsuzlukların yanında konferans, çevre hakkı kapsamında bazı önemli sonuçlara da aracı olmuştur. Bunlardan en önemlisi daha önce çevre hakkına yönelik hazırlanmış olan antlaşmalara, birçok ülke Rio+10 Zirvesi'yle birlikte taraf olmuştur (Güneş, 2012, s. 89).

Çevre konusuna yer verilen sonuncu toplantı STK'ların, üst düzey yöneticilerin ve devlet yöneticilerinin katılımıyla 2012 yılında gerçekleştirilen Rio+20 Zirvesi'dir. Ana hedefi, sürdürülebilirlik ile çevresel sorunlarla mücadele arasındaki ilişkiyi güçlendirmek (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2020; İstedğimiz Gelecek, 2012, s. 1) olan konferans sonunda, 39. maddesi çevre hakkıyla bağdaştırılan, İstedğimiz Gelecek (Future We Want) başlıklı bir sonuç bildirgesi yayımlanmıştır. Bu belgeyle birlikte, daha önceki konferanslarda hazırlanmış olan metinlerin yeniden onaylandığı ifade edilmiştir. Bunun yanında Konferans sonunda yayımlanan bildiri, genel olarak BM'nin yayımladığı önceki bildiriler gibi insan-merkezci ve ekonomik kalkınmayı önceleyen bir metin olmuştur. Ancak ekonomik kalkınmanın çevreyi korumadan sağlanamayacağına da değinilmiştir (Semiz, 2016, s. 29).

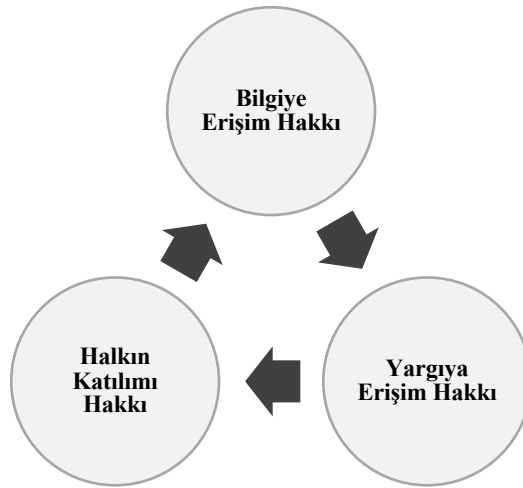
Yapılan konferansların yanında insan hakkı açısından önemli bazı metinler vardır. Bunlardan ilki, San José Paketi olarak da bilinen 22 Kasım 1969 tarihli Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'dir (United Nations Treaty Collection, 2020). İktisadi, toplumsal ve kültürel haklar alanında sözleşmeye ek olarak dahil edilen *San Salvador Protokolü* (Protocol of San Salvador) içinde bulunan 11. Madde ("Herkes sağlıklı bir çevrede yaşama ve temel kamu hizmetlerine erişim hakkına sahiptir") ile çevre hakkına değinilmiş ve çevrenin korunması yükümlülüğü devletlere atfedilmiştir (Organization of American States, 2020).

Çevre hakkı kapsamında önemli sayılabilecek bir diğer metin 27 Haziran 1981 tarihli Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'dır (African Union, 2020). Belge çevre hakkı açısından incelendiğinde, iki önemli özellik

taşımaktadır. Bunlardan birincisi çevre hakkının öznesi olarak halklar kabul edilmiştir. İkincisi ise ekonomik olarak güçsüz ülkelere yönelik olmasıdır (Semiz, 2016, s. 30). Adı geçen metin gerek çevre açısından gerekse insan haklarının uluslararası alanda hukuki bir zemine kavuşmasına destek olması bakımından önemli bir belgedir. Şartın bölgesel bir nitelik taşımasına rağmen çevre hakkı konusunda bağlayıcı ilk belge olması ve bunu açık açık dile getirmesi sebebiyle uluslararası çevre hukukunun gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Bozkurt, 2019, s. 67).

Çevre hakkının etkili bir şekilde yerine getirilebilmesi için bazı diğer haklar tarafından teminat altına alınması ve bu hakların araç olarak kullanılması gerekmektedir. Bu haklar prosedürel ya da usuli haklar olarak adlandırılan *katılma hakkı*, *başvuru hakkı*, *bilgi edinme ve haber alma hakkı* olarak sayılabilir (Olgun ve Işık, 2017, s. 39 ve 42). Bahsedilen haklarla çevre hakkının ilişkisine dair ilk belge olan *Dünya Doğa Şartı* (World Charter for Nature), otuz dört gelişmekte olan ülkenin desteğiyle 29 Ekim 1982’de BM Genel Kurulu’nda kabul edilmiştir (Wood, 1985, s. 977). Şartın 23. İlkesinde, çevre hakkının katılma hakkıyla olan ilişkisine açık bir şekilde vurgu yapılmıştır (Refworld, 2020).

Çıkış noktası kalkınma ve çevre arasındaki yaşanan uyumsuzluğun sürdürülebilir kalkınmayla giderilebileceği fikri olan (Keleş ve Ertan, 2002 aktaran Mutlu, 2011, s. 43) Brundtland Raporu, 1983 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma, ilk kez bu raporda "Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" şeklinde tanımlanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020a). Sürdürülebilir kalkınma; çevre, ekonomi ve toplum arasında var olan uyumun ve karmaşık bağlantıların anlaşılmasını ve bunlara göre hareket edilmesini içerir (Drexhage ve Murphy, 2010, s. 6). Burada bahsedildiği gibi raporda da çevre ve ekonominin ayrılmaz iki alan olduğu belirtilmiştir. Ortak Geleceğimiz Raporu kısaca çevresel sorunları tespit etmekte, kalkınmanın ekonomi hariç başka boyutlarının da olduğuna dikkat çekmekte ve direkt olarak olmasa da nesiller arası adalet konusunda farkındalık yaratmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, raporun yayımlanmasından sonra sık sık çevre hukuku alanında kullanılmaya başlanmıştır (Semiz, 2016, s. 24-25).

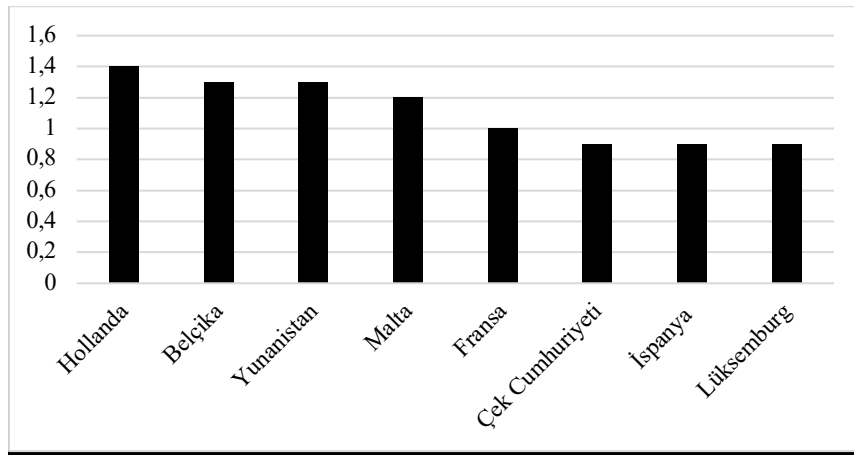

Şekil 5. Aarhus Sözleşmesi'nin Dayandığı Usuli Haklar. Güneş ve Münster (2010, s. 328-329)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Çevre hakkı bağlamında küresel ölçekte yapılan çalışmalardan biri olan ve *Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Kamunun Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi* olarak da bilinen Aarhus Sözleşmesi, UNECE (*United Nations Economic Commission for Europe*) tarafından 1998 yılında kabul edilmiştir (UNECE, 2020). Metnin giriş kısmında şimdiki ve gelecek kuşakların çevreyi koruma yükümlülüğü ve herkesin yaşamını sağlıklı ve

dengeli bir çevrede sürdürme hakkının bulunduğu özellikle belirtilmiştir. Adı geçen belge, çevresel konuların yanında devletler açısından şeffaflık, hesap verilebilirlik ve çevresel yükümlülüklerle de değinmiştir (Erdoğan, 2016, s. 1813). Sözleşme, Şekil 5'te de vurgulanmış olan konulara ayrıntılı olarak yer verilen ilk uluslararası belgelerden biridir (Güneş ve Münster, 2010, s. 328).

Yukarıda da bahsedildiği gibi küresel ölçekte yaşanan sorunların çözümüne yönelik bir çok konferans ve uluslararası sözleşmeler düzenlenmiştir. Ancak atılan adımların, çevre koruma için geliştirilen politika ve toplum bilincinin, özellikle de merkezi yönetimler tarafından ayrılan bütçenin yeterli olmadığı görülür. Grafik 1'de AB'ye üye ülkelerin 2018 yılında yaptığı çevresel harcamaların gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) oranı, Avrupa Birliği (AB) ortalamasının (%0,8) üstünde olan sekiz ülke (Hollanda, Belçika, Yunanistan, Malta, Fransa, Çek Cumhuriyeti, İspanya ve Lüksemburg) verilmiştir. Türkiye'nin ise toplam çevre koruma harcamalarının bu yılda GSYİH'ye oranı %1 iken sadece hükümet harcamaları Türkiye'nin sahip olduğu orandan fazla olan ülkelerin bulunması dikkat çekicidir (Eurostat, 2021; TÜİK, 2020).

Grafik 1. Hükümetlerin Çevresel Harcamalarının GSYİH'ye Oranı. Eurostat'dan faydalanılarak hazırlanmıştır (Eurostat, 2021).

Kısaca değerlendirmek gerekirse; çevresel konularda hareketlenmelerin başlaması 1945 sonrası döneme denk gelmekle birlikte 1970'li yıllar çalışmaların yoğunlaştığı dönem olmuştur. Günümüzde de küresel boyutta yükselerek devam etmektedir (Güveyi, 2018, s. 642). Yukarıda bahsedilenler dışında uluslararası alanda çevreyle ilgili AB'nin uygulamaya koyduğu eylem programları, yapılan uluslararası toplantılar, konferanslar ve bildiriler de mevcuttur. Çevre konusunda yapılan çalışmaların dünyanın durumu göz önüne alındığında artarak devam edeceği öngörülebilir (Bilir ve Hamdemir, 2011, s. 144).

Hukuki anlamda bir bağlayıcılığı olmayan uluslararası sözleşme, konferans ve belgelerle sadece siyasi bir taahhüt altına giren ülkeler, şartların uygun olduğu durumlarda ulusal hukuk düzenlemelerini ve çevre politikalarını verilen taahhütler doğrultusunda şekillendireceklerini belirtmişlerdir (Yurtcanlı, 2012, s. 310). Özellikle 1990'lı yılların başından itibaren dünya genelinde, sağlıklı ve temiz bir çevre konusunda 100'den fazla anayasada gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak bireye ve devlete sorumluluk atfedilmiştir ve söz konusu anayasaların yüzde elliden fazlası, Fransa da dahil olmak üzere, çevre hakkını açık bir şekilde tanımlamaktadır (Çolakoğlu, 2010, s. 155). Fransa, günümüze kadar Aarhus Sözleşmesi (Bozkurt, 2019, s. 79) ve Şekil 6'da yer alan *Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi*, gibi birçok uluslararası çevresel belgeye taraf olmuş ve konferanslara katılmıştır. Zaman içerisinde bu faaliyetler doğrultusunda ulusal çalışmalar düzenlenmiş ve belki de bunlardan en önemlisi *Çevre Şartı* olmuştur (Charte de l'environnement).

22 Mart 1985	• <i>Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi</i>
9 Mayıs 1992	• <i>Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi</i>
5 Haziran 1992	• <i>Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi</i>
17 Haziran 1994	• <i>Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi</i>

Şekil 6. Fransa'nın Taraf Olduğu Bazı Uluslararası Çevre Anlaşmaları. (Legifrance, 2020)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Temel anayasal bir belge özelliğinde olan Çevre Şartı, önce Ulusal Meclis daha sonra Senato tarafından onay almış olup 2005 yılında yapılan anayasal değişiklikler esnasında Fransız Anayasası'na dahil edilmiştir (Güneş ve Münster, 2011, s. 271). Bir giriş kısmı ve on maddeden oluşan şartın asıl amacı, farklı hukuki metinlerde bulunan, çevrenin korunması doğrultusunda belirlenmiş olan ilkeleri anayasal bir düzlemde bir araya getirmek ve korumaktır (Güneş ve Münster, 2011, s. 272; Vie Publique, 2020).

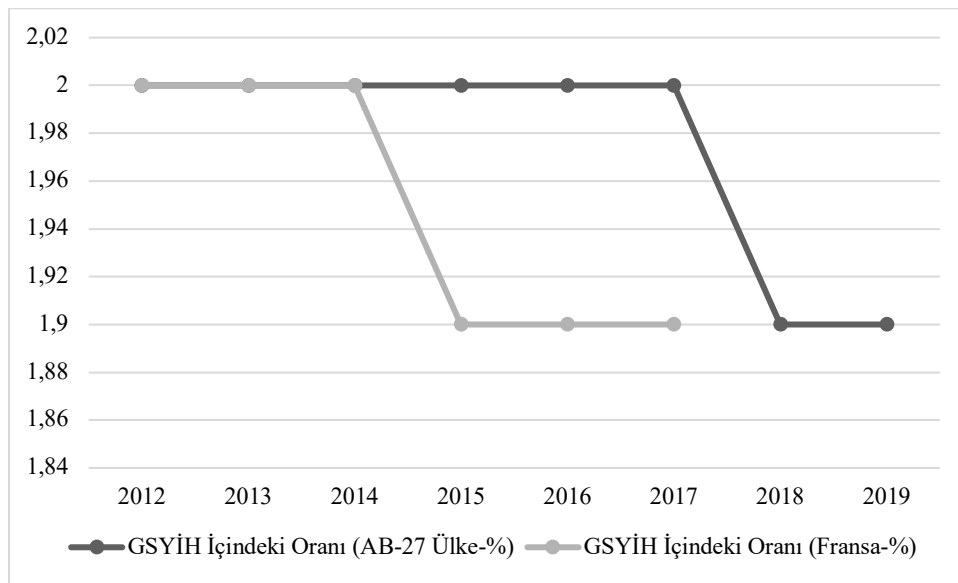
Çevre Şartı, daha önceki yıllarda kabul ettiği, çevre hukuku konusundaki uluslararası düzenlemeleri ve iç hukuka aktardığı AB normları dolayısıyla önemlidir (Prieur, 2004 aktaran Yurtcanlı, 2012, s. 314). Şartın giriş kısmı incelendiğinde, çevrenin korunması konusunda çevre özgün bir değer olarak alınmadığı, insan-merkezci yaklaşımdan hala tam anlamıyla uzaklaşılamadığı görülmektedir (Yurtcanlı, 2012, s. 315).

Şekil 7. Fransız Çevre Şartı Maddelerinin Temel İçerikleri. (Conseil Constitutionnel, 2020) adresinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Fransız Çevre Şartı'nın Şekil 7'de kısaca verilen maddeleri incelendiğinde; birinci maddede çevre hakkının, anayasal bir temel hak özelliğine kavuştuğu görülmektedir. Bu maddeyle birlikte sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı resmi olarak koruma altına alınmıştır ve diğer maddelerin de temelini oluşturmaktadır. İkinci maddede ise çevrenin korunması konusunda yükümlülüğün sadece devlete değil tüm insanlığa ait olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte, devlete ve bireye karşılıklı sorumluluk yüklenerek yapılan çalışmaların etkililiği arttırılmıştır. Üçüncü maddede, insanlar çevresel zararları önlemekle, önlenemeyen durumlarda ise sonuçların hafifletilmesi konusunda sorumlu tutulmuştur bunun yanında dördüncü maddede ise her insanın

sebebi olduğu çevresel sorunun çözümüne katkı sağlamakla görevli olduğu belirtilmiştir. Şartın beşinci maddesinde, çevre hukukunun temel ilkelerinden biri olan ihtiyat ilkesi düzenlenmiştir. Güneş ve Münster, (2011, s. 267) yaptıkları çalışmada ihtiyat ilkesinden, 1970’li yıllarda Almanya’da uygulamaya aktarıldığı ve herhangi bir faaliyetin çevresel sorunlar ortaya çıkaracağı konusunda güçlü bir şüphe olduğu takdirde bilimsel bir kanıt beklemeden önleyici eylemlerin oluşturulması anlamına geldiği şeklinde bahsetmişlerdir. Altıncı maddede, şartın giriş kısmında da değinilen sürdürülebilir kalkınma ilkesine yer verilmiştir. Bununla birlikte, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmenin korunması ve çevreyle uzlaştırılması gerekliliği vurgulanmıştır. Metnin yedinci maddesinde ise çevresel bilgiye halkın erişimi ve çevresel karar alma sürecine halkın katılımı konusu değerlendirilmiştir. Sekiz ve dokuzuncu maddelerde eğitim, araştırma ve yeniliklerin çevrenin korunmasına katkı sağlamasının gerekliliğine yer verilmiştir. Son olarak onuncu maddede ise şartın Fransa’nın AB ve uluslararası ölçekteki çalışmalarına ilham vereceği hususuyla çalışma sonlandırılmıştır (Conseil Constitutionnel, 2020).

Grafik 2. AB-27 Ülke ve Fransa'nın Çevre Koruma Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı.
(Eurostat, 2021b) adresinden alınan veriler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Çevre koruma alanında Fransa'nın yaptığı çalışmalar uluslararası alanda yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında görülmektedir ki Fransa bu konuda avantajlı bir durumdadır. Hatta Fransız Çevre Şartı gibi bir uygulama metnine sahip olması uluslararası alanda örnek olarak gösterilebilecek öncü bir düzenleme olarak kabul edilebilir. Fransa'nın bu alandaki yetkinliğini destekleyecek olan bir diğer veri ise çevre koruma harcamalarıdır. Grafik 2’de yer verildiği gibi Fransa’nın çevresel koruma harcamalarının GSYİH’ye oranı AB’ye üye 27 ülkenin ortalamasıyla karşılaştırıldığında arasında fark görünmemektedir. 2014 yılına kadar eşit giden bu oran 2015 yılında Fransa’nın 0,1’lik küçük bir azalma yaşamıyla değişmiştir. Ancak; sonuç olarak, Fransa’nın çevre koruma ve çevre hakkı konusundaki genel görünümü olumlu izlenim bırakmaktadır.

Çevre Hakkı Kavramının Türkiye Özelinde Analizi

Türkiye’de çevre hakkı konusundaki çalışmalar ağırlıklı olarak 1970’li yıllardan sonra başlamıştır. Yaşanılan bu gelişmenin 1970’li yıllara denk gelmesinin başlıca sebebi BM İnsan Çevresi Bildirisi’dir. Bu bildiriyle başlayan süreçte Türkiye’nin taraf olduğu birçok uluslararası belge imzalanmıştır. Tablo 3’te örnekleri verildiği üzere *Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi*, gibi Türkiye’nin çevresel alanda taraf olduğu

başlıca 30 uluslararası anlaşma mevcuttur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020b). Anlaşmaların yanı sıra birçok konferansa katılım sağlanmıştır. Çevre sorunlarını önleme, çevreyi koruma ve çevre hakkı konusunda Türkiye'nin katıldığı konferanslara *Sekizinci Taraflar Konferansı* (2007) ve Paris'te gerçekleştirilen *İklim Konferansı* (2015) örnek olarak gösterilebilir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 52-238).

Tablo 3

Türkiye'nin Taraf Olduğu Bazı Uluslararası Çevre Anlaşmaları

BELGE ADI	İÇERİK	YERİ	İMZA TARİHİ	YÜRÜRLÜK TARİHİ	TARAF OLMA TARİHİ
Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi	Ozon tabakasını incelten maddelerin azaltılmasına ilişkin yasal bağlayıcılığı olmayan çerçeve sözleşme.	Viyana	1985	1988	1991
Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü	Ozon tabakasını incelten maddelerin kontrol altına alınmasına yönelik protokol.	Montreal	1987	1989	1991
BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi	Sera gazı oranını iklim sistemini etkilemeyecek düzeyde tutmak.	Rio de Janeiro	1992	1994	2004
Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi	Karadeniz'deki kirliliği önlemek için yasal çerçeve oluşturmak.	Bükreş	1992	1994	1994

Kaynak: (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020b), (Black Sea Comission, 2020), (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020a), (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020b) ve (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020c)'den faydalanılarak oluşturulmuştur.

Uluslararası belge ve anlaşmaların onaylanması uygulama açısından yeterli değildir bunun yanında iç hukuka aktarılması da gerekmektedir. Kaya (2011, s. 447), çalışmasında, Türkiye'nin mevzuat açısından bu konuda yetersiz kaldığını söyler. Bilindiği üzere, uluslararası anlaşmaların iç hukuka aktarılması hususunda 1982 Anayasası'nın 90. maddesine "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir." ifadesi eklenmiştir (T.C. Anayasası, 1982). Bu durum teorik olarak doğru fakat pratikte, özellikle anlaşmaların uygulama safhasında bir uygulama mevzuatının zorunluluğu açıktır (Kaynak, 1998 aktaran Kaya, 2011, s. 447). Tablo 4'te yer aldığı üzere Türkiye, çevre koruması hakkında taraf olduğu anlaşmaların uygulanmasına yönelik yasal düzenlemeler oluşturma konusunda yavaş kaldığı ve yeterince hassas davranmadığı görülmektedir. Çevre hakkını doğrudan desteklemese de bu tarz çalışmaların varlığı, dolaylı olarak çevre hakkı uygulamasında da etki sağladığı için önemlidir. Ulusal mevzuatın yeterli olmamasının yanı sıra çevrenin korunmasına yönelik önemli adımlar da atmaktadır. Özellikle son on yıldır konferanslara aktif olarak katılan ve sorumluluk almakta istekli olan ülkelerden biridir. Örneğin, 2020 senesinde gerçekleştirilmesi hedeflenen 26. İklim Değişikliği Taraflar Konferansı'nın ev sahipliğini üstlenme konusundaki talebini açıkça dile getirmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 57).

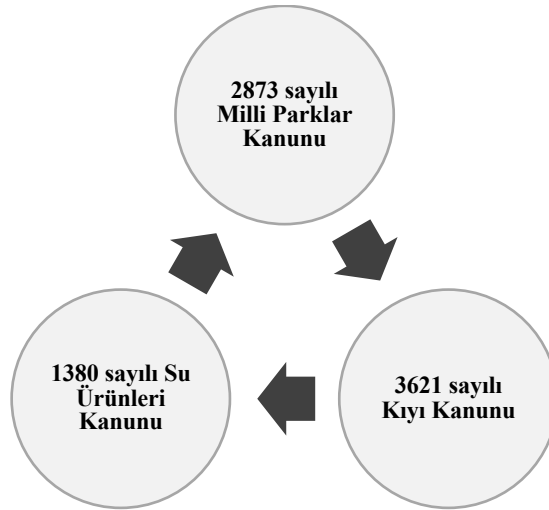
Tablo 4

Türkiye'nin Taraf Olduğu Bazı Çevre Anlaşmaları ve Ulusal Uygulama Mevzuatı

ÇOK TARAFLI ÇEVRE ANLAŞMASI	ONAY TARİHİ	ULUSAL MEVZUAT	YÜRÜRLÜK TARİHİ
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (1992)	1997	Orman Kanunu	1956/2004
		Hayvanları Koruma Kanunu ve Uygulama Yönetmeliği	2004-2006
		Yaban Hayatı Koruma ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları Yönetmeliği	2004
Cartagena Biyogüvenlik Protokolü (2000)	2003	Biyogüvenlik Kanunu	2010
		Gıda ve Yem Amaçlı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerin İthalatı, İşlenmesi, İhracatı, Kontrol ve Denetimine Dair Yönetmelik / Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerine Dair Yönetmelik	2009-2010
Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi (1985)	1990	Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Azaltılmasına Dair Yönetmelik	1999/2008
Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü (1987)	1990	Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Azaltılmasına Dair Yönetmelik	1999/2008
BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (1992)	2003	Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği	1986/ 2004
		Endüstri Tesislerinden Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği	2004/2006
Kyoto Protokolü (1997)	2009	Yenilenebilir Enerji Kanunu	2007
		Enerji Verimliliği Kanunu	2007
MARPOL Convention (1973) (Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme)	1990	Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararın Tazmini Esaslarına Dair Kanun ve Uygulama Yönetmeliği	2005-2006
		Antarktika'da Çevre Koruma Protokolünün Uygulanmasına Dair Yönetmelik	2020
		Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği	2004
Ramsar Sözleşmesi (1971) (Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme)	1994	Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği	2002/ 2005
CITES (1973) (Nesli Tehlikede Olan Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Sözleşme)	1996	Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşmenin Uygulanmasına Dair Yönetmelik (CITES Uygulama Yönetmeliği)	2001/2004
Bükreş Sözleşmesi (1992) (Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi)	1994	Sular Hakkında Kanun	1926
		Kıyı Kanunu ve Uygulanmasına Dair Yönetmelik	1990-1992
		Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği	1988/2004
		Tehlikeli Maddelerin Su Çevresinde Neden Olduğu Kirliliğin Kontrolüne İlişkin Yönetmelik	2005
		Tarımsal Kaynaklı Nitrat Kirliliğine Karşı Suların Korunması Yönetmeliği	2004
Barselona Sözleşmesi (1976) (Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi)	1981	Sular Hakkında Kanun	1926
		Kıyı Kanunu ve Uygulanmasına Dair Yönetmelik	1990-1992
		Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği	1988/2004
		Tehlikeli Maddelerin Su Çevresinde Neden Olduğu Kirliliğin Kontrolüne İlişkin Yönetmelik	2005
		Tarımsal Kaynaklı Nitrat Kirliliğine Karşı Suların Korunması Yönetmeliği	2004
Basel Sözleşmesi (1989) (Tehlikeli Atıkların Sınırdışı Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme)	1994	Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği	1991
		Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği	1995/ 2005
		Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği	1993 /2005
		Atık Yönetiminin Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik	2008
		Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik	2010
Madrid Protokolü (1991) (Antarktika Sözleşmesi Çevre Koruma Protokolü)	1998	Antarktika'da Çevre Koruma Protokolünün Uygulanmasına Dair Yönetmelik	2017
ICCAT (1966) (Atlantik Ton Balıklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme)	1969	2017 Yılında Mavi Yüzgeçli Orkinos Avcılığı Yapacak Gemilerin Belirlenmesi ve Bu Gemilere Yapılacak Kota Tahsisine İlişkin Tebliğ	2017

Kaynak: Kaya (2011, s. 449), (Antarktika'da Çevre, 2020), (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020b) ve (2017 Yılında Mavi Yüzgeçli, 2017)'den faydalanılarak hazırlanmıştır

Çevreye ilişkin uluslararası çalışmaların devletlerin iç hukukuna ve politikalarına yansımaları, farklı şekillerde görülmektedir. Çevre hakkının Türkiye’de temel norm olarak doğrudan düzenlenmesi ilk kez 1982 Anayasası’nın 56. maddesiyle gerçekleşmiştir. Adı geçen maddede çevre hakkı “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” şeklinde bahsedilerek devlete ve vatandaşlara sorumluluk yüklenmiştir. Bunun haricinde 1982 Anayasası’nın 43, 44 ve 45. maddeleri gibi doğrudan olmasa da çevre hakkıyla bağlantılı başka hükümler de bulunmaktadır (T.C. Anayasası, 1982). Daha önceki 1924 Anayasası ve 1961 Anayasası’nda çevre hakkı düzenlemesine yönelik doğrudan bir madde bulunmamaktadır (T.C. Anayasası, 1924; T.C. Anayasası, 1961).

Şekil 8. Çevre Hakkını Destekleyici Mahiyette Kanun Örnekleri. (Milli Parklar Kanunu, 1983), (Kıyı Kanunu, 1990) ve (Su Ürünleri Kanunu, 1971)’den faydalanılarak hazırlanmıştır.

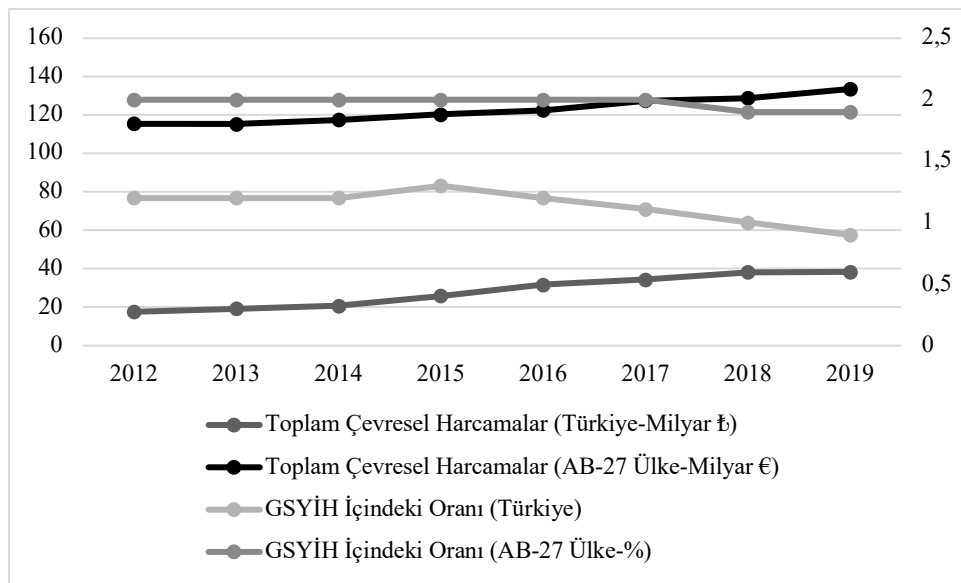
Çevre hakkını anayasa dışında destekleyen önemli belgelerden biri de kanunlardır. Bu konudaki metinlerden en önemlisi 2872 sayılı Çevre Kanunu’dur. Kanunun amacı, birinci maddede “Bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır.” şeklinde açıklanmıştır (Çevre Kanunu, 1983). Bunun dışında Şekil 8’de yer verilen ve çevre hakkıyla doğrudan ilişkili olmasa da destekleyici mahiyette bulunan birçok kanun mevcuttur. Bunlara 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu (11.08.1983), 3621 sayılı Kıyı Kanunu (17.04.1990) ve 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu (04.04.1971) örnek olarak gösterilebilir (Milli Parklar Kanunu, 1983; Kıyı Kanunu, 1990; Su Ürünleri Kanunu, 1971). Yukarıda bahsedilenler dışında, çevre hakkını desteklemek amacıyla Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesindeki başkanlıkların yayımladığı ve resmi internet sitesinde yer alan 53 yönetmelik, 27 tebliğ ve 52 genelge bulunmaktadır (csb.gov.tr/, 2020).

Tablo 5

AB-27 Ülke ve Türkiye'nin Çevre Koruma Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
TOPLAM ÇEVRESEL HARCAMALAR (TÜRKİYE-Milyar ₺)	17,6	19,3	20,7	25,9	31,8	34,4	38,2	38,4
GSYİH İÇİNDEKİ ORANI (TÜRKİYE)	%1,2	%1,2	%1,2	%1,3	%1,2	%1,11	%1	%0,9
TOPLAM ÇEVRESEL HARCAMALAR (AB-27 ÜLKE-Milyon €)	115,5	115,4	117,6	120,3	122,5	127,5	128,9	133,6
GSYİH İÇİNDEKİ ORANI (AB-27 ÜLKE)	%2	%2	%2	%2	%2	%2	%1,9	%1,9

Kaynak: (TÜİK, 2020), (Eurostat, 2021a) ve (Eurostat, 2021b) adreslerinden alınan veriler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Grafik 3. AB-27 Ülke ve Türkiye'nin Çevre Koruma Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı. (TÜİK, 2020) ve (Eurostat, 2021a) ve (Eurostat, 2021b) adreslerinden alınan veriler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Dünyada yapılan çalışmalarla Türkiye özelinde yapılan çalışmaların karşılaştırılması göstermektedir ki Türkiye'nin bu konuda çabaladığı ve gerçekleştirdiği önemli adımlar olsa da daha gidecek yolu bulunmaktadır. Bu bilgiyi ekonomik bağlamda destekleyen veri ise ülke genelinde yapılan çevresel harcamalardır. Ülkelerin bu konudaki durumlarını açıklamak ve karşılaştırmak için T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan çevresel göstergeler (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020, s. 2-5), OECD tarafından hazırlanan çevresel performans verileri ve su kalitesi parametreleri (OECD, 2008, s. 73 ve 244) gibi başka ölçütlerde bulunmaktadır. Ancak nicel bir veri ve tüm ülkeleri kapsayan bir kıstas olması sebebiyle, bu çalışmada çevresel performansın değerlendirilmesinde ilgili ülkelerin çevre koruma harcamalarına odaklanılmıştır. Çevre koruma harcamaları, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yaptığı tanımlamaya göre, çevresel bozulmalarla ilgili olan ve gerek önleyici gerekse iyileştirici nitelikteki eylem ve faaliyetlerde kullanılmak üzere ayrılan bütçedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020d). AB üyesi olan 27 ülkenin ve Türkiye'nin çevre korumaya ilişkin 2012-2019 yıllarına ait verileri Avrupa İstatistik Ofisi ve Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulan Tablo 5 ve Grafik 3 incelendiğinde, Türkiye'deki çevresel konularda

yapılan harcamaların düzenli bir şekilde artış gösterdiği, özellikle 2014 yılı ile göreceli olarak bir sıçramanın yaşandığı görülmektedir. Ancak diğer yandan, Türkiye’de yapılan harcamaların GSYİH içindeki oranı göz önünde tutulduğunda 2015 yılı ile bu yıla kadar süregelen düzenli artışın yerini azalmaya bıraktığı görülür. Ancak; bu durumun tek başına olumsuz bir gelişme olarak yorumlanamayacağı açık olsa da her geçen yıl çevresel koruma için ayrılan miktarın artmasına rağmen GSYİH içinde oranın düşme eğilimi göstermesi bir olumsuzluk göstergesidir. Türkiye’nin toplam çevresel harcamalarının GSYİH içindeki oranıyla AB ülkelerinin ortalamasına ait oranlar karşılaştırıldığında ekonomik bağlamda da çevre koruma ve dolayısıyla çevre hakkı konusunda dezavantajlı bir durumda kalmaktadır.

Değerlendirme

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde elde edilen bulguların Tablo 6’yla genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa, öncelikle uluslararası alanda çevrenin doğrudan bir hak olarak yer alması BM İnsan Çevresi Bildirisi’yle gerçekleşmiştir. Temel haklara erişimde bir ön koşul olarak görülen *çevre hakkı* Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Ön Tasarısı’yla dayanışma hakları arasındaki yerini almıştır. Temelinde insan kaynaklı olgular ve çevrecilik düşüncesi yatan kavram çok ögeli olması sebebiyle kuşaklar arası bir niteliğe bürünerek gelecek nesilleri de kapsamaktadır. Belirli zamansal ve mekânsal kalıplara sığdıramayan çevre hakkı sürdürülebilir kalkınma gibi çeşitli alanlara entegre edilerek etki alanının genişletilmesi sağlanmıştır.

Tablo 6

Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirmesi

BULGU KAYNAĞI		İÇERİK
1	BM İnsan Çevresi Bildirisi (1972)	Uluslararası alanda <i>çevrenin bir hak</i> olarak yer alması.
2	Çolakoğlu (2010, s. 154)	Çevre hakkının temel insan haklarına erişimde <i>önemli bir ön</i> koşul olması.
3	Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Ön Tasarısı	Çevre hakkının <i>dayanışma hakkı</i> olarak kabul edilmesi.
4	Kara (2012, s. 91-92)	Çevre hakkının oluşmasında küresel ısınma gibi <i>insan kaynaklı sebeplerin</i> bulunması.
5	Güveyi (2018, s. 635)	Çevre hakkının temelinde <i>çevrecilik düşüncesi</i> yatması.
6	Özdek (1993, s. 91-92)	Çevre hakkı <i>çok ögeli</i> ve <i>gelecek nesilleri</i> de kapsamı.
7	Brundtland Raporu (1987)	Çevre hakkının <i>sürdürülebilir kalkınma</i> bağlamında değerlendirilmesi.
8	Brundtland Raporu (1987)	Çevre hakkı <i>gelecek kuşaklarında hakkı</i> olarak kabul edilmesi.
9	Özdek (1993, s. 91-92)	Çevre hakkının <i>mekânsal ve zamansal</i> öğelerinin olmaması.
10	Kaypak (2017, s. 9)	Çevre hakkının <i>belirli bir sınırı ve etki alanının</i> olmaması.
11	Abdulhekimoğulları, Sezer ve Akpınar (2011, s. 65)	Çevre hakkının <i>nesilleri arası etkileşimi</i> içermesi.
12	Keleş (1994, s. 276)	Çevre hakkının 1970’li yıllarda <i>çağdaş anayasalara</i> girmesi.
13	San Salvador Protokolü (1988)	Sağlıklı bir çevrede yaşamının bir <i>hak</i> olarak belirtilmesi.
14	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (1981)	Çevre hakkının <i>öznesi olarak halkların</i> kabul edilmesi. Çevre hakkı konusunda <i>ilk bağlayıcı belge</i> olması.
15	Doğa Şartı (1982)	<i>Prosedürel haklar</i> ve çevre hakkı ilişkisine dair ilk belge.
16	Aarhus (1998)	<i>Sağlıklı ve dengeli bir çevrede</i> yaşamının hak olarak yer alması.
17	Fransız Çevre Şartı (2005)	<i>Çevre ve çevre hakkı</i> özelinde kapsamlı bir belge olması.
18	1982 Anayasası	56. maddede <i>çevre hakkı</i> doğrudan düzenlenmiştir.

Çevre hakkı üzerine yapılan çalışmaların daha eskiye dayanmasına rağmen kavramın görünür hale gelmesi ve anayasalara girmeye başlaması 1970’li yılları bulmuştur. Türkiye’de ise 1982 yılında anayasada doğrudan yer almıştır. Uluslararası alanda düzenlenen konferanslar dışında çevre hakkıyla doğrudan ilişkili San Salvador

Protokolü, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, Doğa Şartı ve Aarhus Sözleşmesi gibi metinler bulunmaktadır. Çevre hakkını çeşitli açılardan ele alan bu metinler kavramın gelişmesinde ve güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Çalışmada örnek ülke olarak seçilen Fransa'da birçok ulusal ve uluslararası çalışmaya imza atmıştır fakat; araştırmaya dahil edilmesinin asıl sebebi 1 Mart 2005 tarihinde anayasasına eklediği Çevre Şartı'dır. Çevre Şartı'nı önemli kılan husus ise diğer ülkelerin anayasalarında doğrudan tek madde de yer verdiği çevre hakkını 10 maddelik ayrı bir metin olarak ele almasıdır. Belgenin asıl amacı ise farklı hukuki metinlerde bulunan, çevrenin korunması doğrultusunda belirlenmiş olan ilkeleri anayasal bir düzlemde bir araya getirmek ve korumak olarak açıklanabilir.

Türkiye özelinde bakıldığında gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bunun temelinde ise 1982 Anayasası'nın 56. maddesi yer almaktadır. Gerçekleştirilen uygulamalar yukarıda bahsedilenlerle sınırlı olmamakla birlikte yapılan tarama neticesinde önemli görülenler araştırmaya dahil edilmiştir. Ele alınan çalışmalar doğrultusunda genel bir değerlendirme yapılacak olursa; uluslararası alanda gerçekleştirilen konferanslar, anlaşmalar ve diğer birçok metin çevre konusuna olumlu katkılar sağlamakla birlikte tam olarak istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Fransa özelinde değerlendirildiğinde ise önemli çalışmaları bulunmakla birlikte en çok göze çarpan konu Çevre Şartı olmuştur. Çevre hakkı konusunda henüz dünya bile çok yol kat edememişken, Türkiye'nin şimdiye kadar gösterdiği çabaların ve geçmişte hayata geçirdiği çalışmaların, olumlu sonuçlarının önümüzdeki yıllarda kendisini göstereceği düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çevresel sorunların artan bir ivmeyle varlığını sürdürmesi ve etki alanını genişletmesi ülkelerin tek başına mücadele edemeyeceği bir noktaya gelmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda çevre ve dayanışma temelli küresel birçok konferans düzenlenmiş, anlaşma imzalanmış ve taraf ülkelerden de bunları ulusal düzeyde uygulaması beklenmiştir. Çevre hakkının uluslararası alanda gündeme gelmesi yukarıda da bahsedilen genel anlamda bağlayıcılığı bulunmayan belgelerle gerçekleşmiştir. Yukarıda yer verilen bulgular değerlendirildiğinde ve günümüz çevre sorunları göz önüne alındığında uluslararası alanda yapılan çalışmaların yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin bu konudaki çabaları incelendiğinde küresel mücadelenin gerisinde kaldığı ancak umut vadeden gelişmelerin yaşanacağı öngörülebilir. Gerek mevcut kurumsal yapı gerekse mevzuat çevresel problemlerle mücadele konusunda desteklendiği takdirde hedeflenen performansı yakalayacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği çalışmaların genişletilerek ve dönüştürülerek güncellenmesi, çevre ve çevre hakkı alanının sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesine olanak sağlayacaktır. Mevzuat incelendiğinde bu yöndeki çalışmaların son yıllarda büyük bir artış göstermesine rağmen, toplumsal bilincin yüksek olmaması ve çevresel sorunlarının devam etmesi etkinlik konusunda büyük bir engel olarak yer almaktadır. Bu bağlamda, çevresel çalışmaların etkili bir şekilde uygulanmasının ve iç hukuka aktarılmasının, ülke anayasaları ve mevzuatlarının ancak, etkin ve verimli bir şekilde, bütüncül bir bakış açısıyla düzenlemesiyle sağlanabileceği düşünülmektedir.

Tablo 7

Çevre Hakkına Yönelik Öneriler ve Gerekçeleri

	ÖNERİ	GEREKÇE
HUKUKSAL BAĞLAMDA	Anayasada çevre hakkına doğrudan etkide bulunan maddelerin arttırılması.	Mevcut yasaların yeterli çevre korumasını sağlayamaması.
	Bir önceki öneriye alternatif olarak Fransız Çevre Şartı minvalinde bir metin hazırlanması.	
	Mevcut cezaların çeşitlendirilerek ve genişletilerek etkinliğin sağlanması.	Bireysel ve toplumsal bilincin düşük olması.
	Uluslararası belgelerin iç hukuku aktarılması.	Uluslararası çalışmalardan yeterince faydalanamamak.
SİYASİ VE TOPLUMSAL BAĞLAMDA	İktidar ve muhalefet partilerinin çalışmalarında çevresel konulara daha çok yer vermesi.	Halkın çevresel faaliyetlerde kapsamlı bir şekilde yer almaması ve politika uygulayıcıların çevre bilincinin yüksek olmaması.
	Çevre koruma ve çevre hakkında eğitimler verilmesi.	
	Çevre konusunda faaliyet gösteren STK'ların desteklenmesi.	Yeterli maddi ve manevi kaynağa ulaşmaktaki güçlük.
EKONOMİK BAĞLAMDA	Kalkınma planlarında yer verilen çevrenin uygulama kısmında da aynı özenle ele alınması için yasal düzenlemeler oluşturulması.	Planlara eklenen çevre maddelerinin uygulama kısmına gelince göz ardı edilmesi ve uygulama kısmında kendine yer bulamaması.
	Çevresel harcamaların GSYİH içindeki oranının arttırılması ve özel sektörün teşvik edilmesi.	Çevresel harcamaların yeterli miktarda olmaması ve AB üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında ortalamanın altında kalması.
	Ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde çevre merkezli bir yaklaşım sergilenmesi.	Ekonomik hedefler için çevre sürdürülebilirliğinin göz ardı edilmesi.

Yapılan araştırma göstermektedir ki Türkiye'nin çevre hakkı konusunda yeniden ele alması gereken konular bulunmaktadır. Bu bağlamda Tablo 7'de yer alan önerilerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Öncelikle hukuki sistemde, özellikle anayasada çevre hakkına doğrudan etki eden maddelerin nitelik ve nicelik bakımından arttırılması gerekmektedir. Türkiye'nin anayasal düzeyde uygulaması bulunmaktadır ve bu çevrenin korunması adına önemli bir adımdır fakat bunun doğrudan tek bir maddeyle sınırlandırılması uygulama açısından yeterli değildir. Şu anda mevcut maddenin içeriğinin geliştirilmesi ve buna ek maddeler eklenmesiyle daha güçlü bir tutum sergilenebilir. Hatta Fransız Çevre Şartı gibi bir belge ile bu durum gerçekleştirilirse daha değerli olacaktır. Bunun yanında çevreyi zarara uğratanlara yönelik verilen cezalar, caydırıcılık özelliğinin arttırılması için birkaç katına çıkarılabilir. Bunun yanında gerek bireysel gerek kamusal farkındalığın yükseltilmesi için korumaya yönelik (kamusal alan temizliği, sosyal çevre koruma faaliyetlerinde bulunmak) kamu hizmeti cezaları yaygınlaştırılabilir. Hukuksal anlamda değinilmesi gereken bir diğer nokta ise uluslararası belgelerin iç hukuka aktarılmasıdır. Tablo 4'te yer verilen örneklerle bakılacak olursa bu konuda çalışmalar yapılmış fakat bunlar hem yürürlüğe alma tarihi hem de aynı yönetmeliğin birden fazla anlaşmaya ya da sözleşme için kullanılması sebebiyle yeterli değildir. Bu konudaki yönetmelik ve genelge gibi metinlerin güncellenmesi, genişletilmesi ve eksik olanların en kısa sürede düzenlenmesi küresel çevre hakkı çalışmalarına entegre olmak açısından gerekmektedir.

Siyasi ve toplumsal bağlamda iktidar ve muhalefet partilerinin çalışmalarına çevresel konuları dahil etmesi ve ekonomik, idari ve hukuki alanlarla ilişkilendirilerek bunun gerçekleştirilmesi çevre hakkına büyük ölçüde destek sağlayacaktır. Koyulan kuralların ve imzalanan belgelerin uygulamasını gerçekleştirecek olan idari sistem olduğu için hem kurum yapılarının bu konuda düzenlenmesi hem de uygulayıcıların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Toplumsal açıdan değerlendirildiğinde çevre hakkı, dayanışma temelli bir olgu olması sebebiyle sosyal sistemde önemli bir yere sahiptir. Sosyal yapı içinde yer alan bütün paydaşların bilinçlenmesine ve eğitilmesine yönelik çalışmaların yapılması çevre alanındaki çalışmaların niteliğini de arttıracaktır. Bu alanda faaliyet gösteren dernek vakıf ve sivil toplum kuruluşlarının devlet ve toplumun diğer üyeleri tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

Son olarak ekonomik bağlamda hedeflenen ekonomik amaçların *çevre* merkez alınarak gerçekleştirilmesi sürdürülebilirlik açısından etkili olacaktır. Kalkınma planları incelendiğinde çevrenin yer aldığı görülmektedir fakat uygulama aşamasına gelindiğinde gerçekleştirilme oranı olması gerekenin altında kalmaktadır. Bunun önüne geçmek için daha net kanunların uygulamaya konması önem taşımaktadır. Bir başka konu ise çevresel problemler ve çevre hakkına yönelik ayrılan bütçenin arttırılması ve özel sektörün bu konuda teşvik edilmesi için çalışmaların yapılmasının gerekliliğidir. Yakın gelecekte çevreye yönelik çalışmaların seyri konusunda önemli gelişmelerin yaşanması muhtemeldir. Çünkü küresel çapta gerçekleşen salgın hastalıklarla birlikte sağlıklı bir çevrenin önemi dünya genelinde büyük ölçüde anlaşılmıştır. Kazanılan bu bilincin devam ettirilerek teknolojik gelişmelerle desteklemesi, mevcut politikaların güçlendirilmesi ve yeni politikaların sunulmasıyla çevre konusunda olumlu gelişmeler yaşanacağı öngörülebilir.

Kaynakça

- 2017 Yılında Mavi Yüzgeçli Orkinos Avcılığı Yapacak Gemilerin Belirlenmesi ve Bu Gemilere Yapılacak Kota Tahsisine İlişkin Tebliğ (2017, 17 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 30041). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170417-4.htm>
- Abdulahkimoğulları, E., Sezer, Ö. ve Akpınar, M. (2011). Küresel ulusal ve yerel düzeyde bir insan hakkı olarak çevre hakkının gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(14), 61-88. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/215794>
- African Union. (2020, 11 Mayıs). Organization of African Unity /African Union Treaties, Conventions, Protocols and Charters. Erişim adresi: <https://au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights>.
- Ağca, B. (2002). Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg, 26 Ağustos- 4 Eylül 2002). *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Dışişleri Bakanlığı Yayınları*. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa
- Alston, P. (1982). A third generation of solidarity rights: Progressive development or obfuscation of international human rights law? *Netherlands International Law Review*, 29(3), 307-322. Erişim adresi: <https://www.cambridge.org/core/journals/netherlands-international-law-review/article/abs/third-generation-of-solidarity-rights-progressive-development-or-obfuscation-of-international-human-rights-law/14642D2A748D146213B9401404ADA5AC>
- Antarktika'da Çevre Koruma Protokolünün Uygulanmasına Dair Yönetmelik. (2020, 13 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 31154). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/06/20200613-1.htm>

- Atar, Y. (2007). *Türk Anayasa Hukuku*. Konya: Mimoza.
- Aydoğdu, Y. (2017). Türk hukukunda siyasi haklar ve siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 29(128), 85-92. Erişim adresi: <http://tbddergisi.barobirlik.org.tr/m2017-128-1623>
- Aykul, Ö. (2015). Hukuk Sisteminde Temel İnsan Hakları ve Geline Son Aşama; Dördüncü Kuşak İnsan Hakları ve Bunları Talep Hakkı. Erişim adresi: <http://www.aykultopcu.com/habervemakele-184-hukuk-sisteminde-temel-insan-haklari-ve-gelinen-son-asama-dorduncu-kusak-haklar-ve-bunlari-talep-hakki>
- Başlar, K. (2001). *İnsan hakları ve kamu hürriyetleri*. Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık.
- Bilir, F. ve Hamdemir, B. (2011). Çevre hakkı ve uygulaması. S. Sarı ve diğerleri (Ed.), *International Conference on Eurasian Economies*, (s. 143-149) içinde. Bişkek: Manas University Press. Erişim adresi: <http://www.avekon.org/papers/354.pdf>
- Black Sea Comission. (2020, 1 Haziran). The Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution. Erişim adresi: <http://www.blacksea-commission.org/Official%20Documents/The%20Convention/Overview/>
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/240807798_Document_Analysis_as_a_Qualitative_Research_Method
- Boyar, O. ve S. Kama Işık (2019). Dördüncü kuşak haklar ve bilişim teknolojilerinin doğuşunda mahremiyet kavramına karşılaştırmalı bir bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 602-623. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/article-download/61c0/6132/82ca/5e21941546092.pdf?>
- Boyd, D. R. (2012). The constitutional right to a healthy environment. *Environment Science and Policy for Sustainable Development*, 54(4), 3-15. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00139157.2012.691392?needAccess=true>
- Bozkurt, E. (2019). *Çevre hakkı kapsamında İstanbul Berlin karşılaştırması* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <https://katalog.marmara.edu.tr/veriler/yordambt/cokluortam/3E30EA23-C17D-3741-8636-4E1A000683F8/Ecem%20BOZKURT.pdf>
- Carter, N. (2007). *Politics of the environment: Ideas, activism, policy*. New York: Cambridge University Press.
- Ceylan, H. (2019). Çevre hakkı çerçevesinde İran'ın Ünie Gölü'ndeki uygulamaları (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Erişim adresi: https://www.academia.edu/42762675/%C3%87EVRE_HAKKI_KAPSAMINDA_%C4%B0STANBUL_BERL%C4%B0N_KAR%C5%9EILA%C5%9ETIRMASI
- Chauhan, B. S. (2008). *Environmental studies*. New Delhi: University Science Press. Erişim adresi: <https://books.google.com.tr/books?id=Pw6WiYiHPhIC&pg=PT3&lpg=PT3&dq=environmental+studies+chauhan&source=bl&ots=ZjvsNPdr--&sig=ACfU3U2SozbN-91ipDtVXQ7JPKg3mO0kGg&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiU1d-rwLjpAhVSZMAKHdf2AyIQ6AEwDnoECBMQAQ#v=onepage&q=environmental%20studies%20chauhan&f=false>

- Conseil Constitutionnel. (2021, 15 Mayıs). Charte de l'environnement de 2004. Erişim adresi: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/charte-de-l-environnement-de-2004>.
- Cornescu, A. V. (2009). The generations of human's rights. D. Sehnálek ve diğerleri (Ed.), *Dny Práva Days of Law 1. Edition* (s. 1-11) içinde. Brno: Masaryk University. Erişim adresi: https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/Cornescu_Adrian_Vasile.pdf
- Cullet, P. (1995). Definition of an environmental right in a human rights context. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 13(1), 25-40. Erişim adresi: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/016934419501300103>
- Çevre Kanunu. (1983, 11 Ağustos). *Resmî Gazete* (Sayı: 18132). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Çolakoğlu, E. (2010). Haklar söyleminde çevre eğitiminin yeri ve Türkiye'de çevre eğitiminin anayasal dayanakları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 88, 151-171. Erişim adresi: <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-88-594>
- Dadak, K. (2015). Yeni kuşak hak olarak çevre hakkı. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 5, 309-326. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000145786/5000133114.pdf?>
- Donnelly, J. (1995). *Teoride ve uygulamada evrensel insan hakları*. (Çev. M. Erdoğan ve L. Korkut). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Drexhage, J. ve D. Murphy (2010). *Sustainable development: From Brundlant to Rio 2012*. New York: United Nations Headquarters. Erişim adresi: http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Background_on_Sustainable_Development.pdf
- Eckersley, R. (2003). *Environmentalism and political theory: Toward an ecocentric approach*. London: UCL Press.
- Elmalıca, H. (2016). Bilişim çağının ortaya çıkardığı temel bir insan hakkı olarak unutulma hakkı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 1603-1636. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/621578>
- Erdoğan, M. (2016). Çevresel bilgiye erişim hakkı açısından Aarhus Sözleşmesi ve Türkiye üzerine değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1812-1817. Erişim adresi: <https://avesis.comu.edu.tr/yayin/774f8187-47bf-48ef-8a99-b0f2e2f2bd1d/cevresel-bilgiye-erisim-hakki-acisindan-aarhus-sozlesmesi-ve-turkiye-uzerine-degerlendirme>
- Eroğlu, Ş. (2018). Dijital yaşamda mahremiyet (gizlilik) kavramı ve kişisel veriler: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerinin mahremiyet ve kişisel veri algılarının analizi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35(2), 130-153. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/328022624_Dijital_Yasamda_Mahremiyet_Gizlilik_Kavrami_ve_Kisisel_Veriler_Hacettepe_Universitesi_Bilgi_ve_Belge_Yonetimi_Bolumu_Ogrencilerin_Mahremiyet_ve_Kisisel_Veri_Algilarinin_Analizi
- Eurostat. (2021a, 15 Şubat). Environmental Protection Expenditure Accounts. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_protection_expenditure_accounts
- Eurostat. (2021b, 13 Şubat). National Expenditure on Environmental Protection. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ten00135/default/table?lang=en>

- Eurostat. (2021, 4 Ocak). General Government Expenditure by Function. Erişim adresi: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/>
- Feinberg, J. (1970). The nature and value of rights, *Journal of Value Inquiry*, 4, 243-257. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF00137935>
- Friends of the Earth International. (2021, 9 Şubat). Environmental Rights are Human Rights. Erişim adresi: <https://www.foei.org/what-we-do/environmental-rights-human-rights#:~:text=Environmental%20rights%20mean%20access%20to,%2C%20food%2C%20water%20and%20air.&text=Many%20of%20these%20rights%2C%20particularly,in%20various%20conventions%20and%20agreements.>
- Glass, S. M. (2002). Sustainability and local government. *Local Environment*, 7(1), 97-102. <https://doi.org/10.1080/13549830220115448>
- Gözler, K. (2012). *Hukukun temel kavramları*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gülmez, M. (2001). *İnsan hakları ve demokrasi eğitimi*. Ankara: TODAİE Yayını.
- Gündüzöz, İ. (2015). Yeni kuşak insan hakları çerçevesinde Türkiye’de mülki idare amirliğine analitik bir yaklaşım. *İnsan Hakları Yıllığı*, 33, 19 – 33. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/35271943-Yeni-kusak-insan-haklari-cercevesinde-turkiye-de-mulki-idare-amirligine-analitik-bir-yaklasim.html>
- Güneş, A. (2012). Uluslararası çevre hukuku üzerine bir inceleme. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 70(1), 83-114. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/97703>
- Güneş, A. ve L. Münster (2010). Aarhus Sözleşmesi üzerine bir inceleme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 299-333. Erişim adresi: http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/14_1_11.pdf
- Güneş, A. ve L. Münster (2011). Yeni anayasa tartışmaları bağlamında çevre. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(3), 259-284. Erişim adresi: http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/15_3_10.pdf
- Güneş, Y. ve A. A. Coşkun (2004). *Çevre hukuku*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Güveyi, Ü. (2018). 1982 Anayasası kapsamında çevre hakkının karşılaştırmalı kısa bir tahlili. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 633-659. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/article-download/be03/588c/e94b/5c23494d86d08.pdf?>
- Hamamcı, C. (1983-1984). Çevre hakkı üzerine düşünceler. *İnsan Hakları Yıllığı*, 5-6, 171-180. Erişim adresi: <http://docplayer.biz.tr/30092566-Cevre-hakki-uzerine-dusunceler-can-hamamci.html>
- Hohfeld, W. (1919). *Fundamental legal conceptions*. (Ed. W. Cook), New Haven: Yale University Press.
- İstedğimiz Gelecek. (Haziran 2012). Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) Rio de Janeiro, Brezilya, 20-22 Haziran 2012, Konferans Çıktısı Erişim adresi: http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Future_We_Want.pdf
- Kaboğlu, İ. Ö. (1992). *Çevre hakkı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1998). *İnsan haklarının hukuksal yapısı (Özgürlükler hukuku)*. İstanbul: AFA Yayınları.
- Kanlı, İ. B. ve B. Kaplan (2019). Yerel ölçekte çevre güvenliğine ilişkin bir model önerisi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 97-115. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/klujfeas/issue/48895/440546>
- Kapani, M. (1981). *Kamu hürriyetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.

- Kara, U. (2012). *Üçüncü kuşak haklar: Dayanışma hakları*. (Ed. Tolga Akkaya). Temel İnsan Hakları Bilgisi I. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2538, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1509, 90-105. Erişim adresi: <http://www.nevoku.com/temel-insan-haklari-bilgisi---i---e-kitap--temel-insan-haklari-bilgisi-i/viewdeck/0be1bde6-692e-4502-b8e1-a0c335aa7802>
- Kaya, Y. (2011). Çok taraflı çevre anlaşmalarına uyum sorunu ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 439-462. Erişim adresi: <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423912722.pdf>
- Kaypak, Ş. (2009). Avrupa Birliği sürecinde yerel haklar ve kente yansımaları. *I. Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu*. 28-30 Mayıs 2009, Uşak. 1-19. Erişim adresi: https://www.academia.edu/32443038/Avrupa_Birli%C4%9Fi_S%C3%BCrecinde_Yerel_Haklar_ve_Ke_nte_Yans%C4%B1mas%C4%B1?auto=download
- Kaypak, Ş. (2017). Çevre hakkı ve kentsel alanlarda uygulanması. (Ed. Z. Altaev, Z. Suleimenova, Ö. O. Fettahlıoğlu) *Al Farabi 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Congress Book*, 1037-1059, Gaziantep, İKSAD. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/323551194_CEVRE_HAKKI_VE_KENTSEL_ALANLARD_A_UYGULANMASI
- Keleş, R. Y. (1994). Kent ve çevre haklarının korunması üzerine gözlemler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3), 275-281. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001726
- Keleş, R. (2013). *100 soruda çevre, çevre sorunları ve çevre politikası*. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Keleş, R. ve Ertan, B. (2002). *Çevre hukukuna giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1156348>
- Kıy Kanunu. (1990, 17 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 20495). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3621.pdf>
- Legifrance. (2020, 16 Mayıs). *Traités internationaux*. Erişim adresi: <https://www.legifrance.gouv.fr/Droit-international/Traites>
- Louden, R. (1983). Rights infatuation and the impoverishment of moral theory. *Journal of Value Inquiry*, 17, 87-102. <https://doi.org/10.1007/BF00158554>
- Milli Parklar Kanunu. (1983, 9 Ağustos). *Resmî Gazete* (Sayı: 18132). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2873.pdf>
- Mumcu, A. (2007). *İnsan hakları ve kamu özgürlükleri kavramı*. (Ed. A.T. Yürük, K. Selvi). İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1590, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 842.
- Mutlu, L. (2011). *Anayasal bir hak olarak çevre hakkı ve çevresel etki değerlendirmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- OECD. (2005, 5 Temmuz). *Environment*. Erişim adresi: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=813>
- OECD. (2008). *OECD Çevresel Performans İncelemeleri: Türkiye*. Erişim adresi: <https://www.oecd.org/env/country-reviews/42198785.pdf>
- O'Leary, Z. (2017). *The essential guide to doing your research project*. London: Sage.

- Olgun, H. ve V. Işık (2017). Bir “İnsan Hakkı” olarak “Çevre Hakkı” ve Türk Hukukundaki yeri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 33-52. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/598894>
- Organization of American States. (2020, 11 Haziran). Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights "Protocol of San Salvador". Erişim adresi: <http://oas.org/juridico/English/treaties/a-52.html>
- Özdek, E. Y. (1993) *İnsan hakkı olarak çevre hakkı*. Ankara: TODAİE Yayını.
- Özmehmet, D. E. (2008). Dünyada ve Türkiye sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. *Journal of Yaşar University*, 3(12), 1-23. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/4366960-Dunyada-ve-turkiye-surdurulebilir-kalkinma-yaklasimlari-dr-ecehan-ozmehmet-yasar-universitesi-ecehan-ozmehmet-yasar-edu-tr.html>
- Öztürk, Ö. (2017). Çevrecilik söylemleri ve Türkiye’deki çevre hareketlerinin seyri. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(2), 441-456. Erişim adresi: <http://193.140.9.50/index.php/ilk/article/view/804/621>
- Prüss-Ustün, A., Wolf, J., Corvalán, C., Bos, R. ve Neira, M. (2016). *Preventing disease through healthy environments. A global assessment of the burden of disease from environmental risks*. Geneva: World Health Organization Press. Erişim adresi: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/204585/9789241565196_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Refworld. (2020, 12 Haziran). World Charter for Nature. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/docid/3b00f22a10.html>
- Semiz, Y. (2016). *Çevre hakkı kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin çevre hakkına yaklaşımı* (Yüksek Lisans Tezi). Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=d9A42DeE6VQqAnUb_9UpCQ&no=L05NDnpBiNILRyCv1iwqTA
- Su Ürünleri Kanunu. (1971, 22 Mart). *Resmî Gazete* (Sayı: 13799). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1380.pdf>
- Şen, E. (1994). *Çevre ceza hukuku*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Tarlock, A. D. (2009). *History of environmental law. Environmental laws and their enforcement*, (Ed. A. D. Tarlock, J. C. Dernbach). 1, 42-64, Oxford: EOLSS Publications.
- T.C. Anayasası (1924). Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>
- T.C. Anayasası (1961). Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- T.C. Anayasası. (1982). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2020, 10 Haziran). Rio Sözleşmeleri Kapsamında Türkiye’nin Ulusal Kapasitesinin Değerlendirilmesi Projesi. Erişim adresi: <http://www.ncsa-turkey.cevreorman.gov.tr/rio-sozlesmeleri.aspx>
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020a, 1 Haziran). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. Erişim adresi: <https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362>

- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020b, 1 Haziran). Montreal Protokolü. Erişim adresi: <https://iklim.csb.gov.tr/montreal-protokolu-i-4364>
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020c, 1 Haziran). Viyana Sözleşmesi. Erişim adresi: <https://iklim.csb.gov.tr/viyana-sozlesmesi-i-4399>
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020d, 11 Nisan). Çevre Koruma Harcamaları. Erişim adresi: <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/cevre-koruma-harcamalari-i-85708>
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Müdürlüğü. (2016). *Türkiye Çevre Durum Raporu*, Ankara: SAR MATBAA Yayıncılık. Erişim adresi: https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/tcdr_tr_2015.pdf
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Müdürlüğü. (2020). *Çevresel Göstergeler*, Ankara: Bee Content & Communication. Erişim adresi: <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cevreselgostergeler/duyurular/cevresel-gostergeler--8230-46250-20210105115222.pdf>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2020a, 9 Mayıs). Sürdürülebilir Kalkınma. Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2020b, 15 Mayıs). Ülkemizin Taraf Olduğu Başlıca Çevre Anlaşmaları. Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Anlasmalar.pdf>
- The Declaration of the United States of America. (1776, 4 Temmuz). Erişim adresi: http://www.digitalhistory.uh.edu/active_learning/explorations/revolution/dunlap.jpg
- Topçu, E. (2008). Bir insan hakkı olarak su hakkı. *İnsan Hakları Yıllığı*, 26, 15-40. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/196228-Bir-dnsan-hakki-olarak-su-hakki.html>
- TÜİK. (2020, 28 Ekim). Çevre Koruma İstatistikleri. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/tr/main-category-sub-categories-sub-components2/>
- UNECE. (2020, 14 Mayıs). Erişim adresi: <https://www.unece.org/env/pp/introduction.html>
- UNEP. (2020, 25 Nisan). Erişim adresi: www.unep.org/search-environment-right
- UNEP. (2021, 10 Şubat). Erişim adresi: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/advancing-environmental-rights/what-0>
- United Nations Treaty Collection. (2020, 11 Mart). Treaty American Convention on Human Rights "Pact of San José, Costa Rica. Erişim adresi: <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002800f10e1>
- Uygun, O. (2000). *İnsan hakları kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uygun, O. (2013). *Kamu hukuku incelemeleri*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Vašák, K. (1977). Human rights: A thirty-year struggle: the sustained efforts to give force of law to the universal declaration of human rights. *UNESCO Courier*, 11, 29-32. Erişim adresi: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000074816>
- Vie Publique. (2020, 15 Haziran). Quels sont les principes, droits et devoirs consacrés par la Charte de l'environnement de 2004? Erişim adresi: <https://www.vie-publique.fr/fiches/19567-charte-de-lenvironnement-principes-droits-et-devoirs>
- Yurtcanlı, S. (2012). Fransız Çevre Şartı'na bir bakış. *Journal of Faculty of Political Science*, 21(47), 309-334. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5702>

- Warman, C. (2016). *Tolerance: The beacon of the enlightenment*. Cambridge: Open Book Publishers. Erişim adresi: https://www.jstor.org/stable/j.ctt19b9jvh.6?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Wood, Harold W. (1985). The united nations world charter for nature: The developing nations initiative to establish protections for the environment. *Ecology Law Quarterly*, 12, 977-996. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/24112833?seq=1>
- World Resources Institute. (2021, 15 Şubat). Environmental Rights. Erişim adresi: <https://www.wri.org/our-work/topics/environmental-rights>

Extended Abstract

Purpose

This study is mainly based on evaluating the relationship between environmental rights and the right to solidarity (Third Generation Rights) and the development process of the relationship between these two concepts. The concept's place in human rights dates back to 1972. The environmental right, which was recognized as a human right at the Human Environment Conference held by the United Nations, officially took its place among the third-generation rights in 1982, with the "International Third Pact Pre-Draft on Solidarity Rights". In the subsequent developing process, it was aimed to strengthen the right to environment by organizing various conferences, conventions, and agreements both locally and globally. The aim of this article is to examine the development of the Environmental right as a right of solidarity in international legislation and to analyse the reflections of this development on Turkey and to reveal the way and performance taken in this regard.

Design and Methodology

In this study, where qualitative research methods are used, literature review, technical reports and analysis of national and international institutions and organizations were used. The study consists of an introduction, basic concepts, environmental right in the international arena, environmental right in Turkey, evaluation, conclusion and recommendations sections. After the introduction of general information about the study and parameters such as the importance, subject, method, and purpose of the article, it was continued with the basic concepts and theoretical framework section. This chapter is divided into two subheadings, the first of which focuses on the relationship between the environmental right and the human right. This part, which details concepts such as the environment, the right to the environment and the human right, was terminated by evaluating the relationship between the right to the environment and the generations of human rights. In the second subheading, the relationship between third-generation rights and environmental rights, one of the generations of human rights, is examined. In the next title, the development of the right to environment in the international arena is examined in the context of conferences, conventions and agreements and the subject is reinforced with the example of France. This section, which examines the environmental condition of France, is concluded with the evaluation of environmental protection expenditures. In the continuation of the study, in parallel with the previous title, the development of the environmental right in Turkey and the process it has undergone is analysed. In this context, issues such as the transposition of international agreements and environmental protection expenditures are included. In the continuation of the section titled evaluation, in which the obtained findings were analysed, the study was concluded with the results and recommendations.

Findings

The inclusion of the environment as a direct right in the international arena was recognised by the UN Declaration on the Human Environment. Environmental right, which is seen as a prerequisite for accessing fundamental rights, has taken its place among the solidarity rights with the International Third Pact Pre-Draft on Solidarity Rights. The concept, which is based on human-induced phenomena and the idea of environmentalism, has an intergenerational quality and includes future generations as it has many elements. The environmental right, which cannot fit into certain temporal and spatial patterns, has expanded its sphere of influence by integrating it into various areas such as sustainable development. It was in the 1970s that the right to the environment became more visible than previous years and began to enter the constitutions. In Turkey, it was directly included in the constitution in 1982. Apart from international conferences, there are conventions such as the San Salvador Protocol, The African Charter on Human and Peoples' Rights, the Charter of Nature and the Aarhus Convention, which are directly related to the environmental rights. These documents, that deal with the right to the environment from various angles, played an important role in the development and strengthening of the concept. France, which was selected as a model country in this study, has signed many national and international studies, but the main reason for its inclusion in this study is the Environmental Charter, which was added to the Constitution of France on March 1, 2005. The importance of the Environmental Charter is that it deals with the environmental right, which is included in one article in the Constitutions of other countries, as a separate 10-article text. The main purpose of the Charter can be explained as bringing together and protecting the principles found in different legislation and determined in accordance with the protection of the environment on a constitutional plane.

In Turkey, there are various studies, both directly and indirectly. Article 56 of the Turkey Constitution which was entered into force in 1982 is the basis of the environmental right. Practices performed are not limited to those mentioned in the article, but those considered important as a result of the scan were included in the study. If a brief evaluation is made in line with the studies discussed; although the conferences, agreements and many other documents held in the international arena have made positive contributions to the environmental issue, they have not reached the desired level. If an evaluation is made in terms of France; although there are important studies, the most striking issue has been the Environmental Charter. Although Turkey is striving for the environment, when even the world has not yet come a long way, it is thought that in the coming years, expectations will be met, and positive results of the past studies will be seen.

Research Limitations

This study is limited by the policies of the UN, Turkey and France, which are seen as important on the right to the environment after 1970, and the effects and qualities of these policies which have been ongoing.

Implications

At first, the articles that directly affect the right to environment in the legal system, especially in the constitution, should be increased in terms of quality and quantity. A stronger attitude can be achieved by improving the content of the existing article covering the right to environment and adding additional articles to it. This will be more valuable if it is realized with a document such as the French Environmental Charter. In addition, penalties for those who damage the environment can be doubled to increase deterrence. Public Service penalties for protection (cleaning of public spaces, engaging in social environmental protection activities) can also be disseminated in order to raise individual and public awareness. Another point that should be addressed in a legal sense is the transpose of international documents to domestic law. Updating, expanding, and editing conventions such as regulations and circulars regarding this issue as soon as possible is significant for integrating into the work of the global environmental right.

In the political and social context, the inclusion of environmental issues in the work of the ruling and opposition parties and achieving this by blending them with other fields will greatly support the right to environment. In social terms, the environmental right has an important place in the social system due to the fact that it is a solidarity-based phenomenon. Conducting studies aimed at raising awareness and educating all stakeholders involved in the social structure will also increase the quality of Environmental Studies. Associations, foundations and non-governmental organizations operating in this area should be supported by the state and other members of society.

In the economic context, the targeted economic objectives are based on the environment, which will be effective in terms of sustainability. Another issue is the need to increase the budget which is allocated for environmental problems and environmental rights and to encourage the private sector in this regard. It is likely that important developments will occur in the course of environmental studies in the near future since the importance of a healthy environment has been widely understood around the world with the global epidemic diseases. By continuing this awareness gained and blending it with technological developments, strengthening existing policies and supporting it with new policies, it can be predicted that positive developments in the environment will occur.

Originality/Value

The study is considered significant since it has the potential to contribute to local, national, and international studies and the policies they would develop and to bring a new approach to the literature on environmental rights.

Araştırmacı Katkısı: İmam Bakır KANLI (%50), İsmail Tarık KÜPELİ (%50).

Bilim İnsanlarının Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği^{1 2}

Fevzi Serkan ÖZDEMİR³ - Haluk BENGÜ⁴ - Elif BULUT⁵ - Serpil ÇELİK⁶

Başvuru Tarihi: 20.11.2020

Kabul Tarihi: 03.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Okuryazarlık kavramına dair ilk tanımlamalara bakıldığında; bireyin “okuma” ve “yazma yetisi”ne yapılan vurgu göze çarpmaktadır. Ancak okuryazarlık kavramının bu iki yeti ile sınırlanamayacağını anlaşılmaması ile kavram “okuduğunu anlama” ve “kendini yazılı olarak da ifade edebilme” yetilerini de içine alacak biçimde genişlemiştir. Özellikle teknolojik ilerlemenin ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile okuryazarlık kavramının tanımsal gelişimi devam etmiş, bileşenleri ile çeşitlenen özelleşmiş okuryazarlık tanımları da literatüre geçmiştir. Öyle ki okuryazarlık kavramı, belirli özel veya teknik bir alanda okuryazarlığı ifade edecek biçimde kullanılmaya başlamıştır. Örneğin finans, ekonomi, medya vb. gibi birçok alanda okuryazarlıktan söz edilmeye başlanmıştır. Finans alanında okuryazarlık da son yılların popüler kavramlarından biri haline gelmiştir. Finansal okuryazarlık hakkında çok sayıda araştırma literatürdeki yerini almıştır. Bu çalışmanın amacı da bilim insanları arasında finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin harcama, algı, ilgi ve tutum şeklindeki bileşenleri açısından farklılık olup olmadığını ve bilim insanlarının finansal kavramlara dair bilgi düzeyleri ile tutum ve davranış ölçeğinin bileşenleri arasında ilişki olup olmadığını irdelemektir. Çalışmanın anakütlesini oluşturan Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi’nde görev yapan 951 akademik personele kolayda örnekleme yoluyla anket uygulanmıştır. Sağlanan geçerli gözlem sayısı ise 247 olmuştur. Bu sayı %95 anlam düzeyinde, %5,37 hata payına karşılık gelmektedir. Çalışma sonucunda; demografik değişkenlerden cinsiyet, unvan, ekonomik gelişmeleri takip etme, yaş ve finansal kavramlardan tasarruf, hisse senedi, yatırım fonu, katılım bankası, bireysel emeklilik, yatırım, enflasyon, çek ile finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Tutum, Finansal Davranış, Finansal Okuryazarlık

Atf: Özdemir, F. S., Bengü, H., Bulut, E. ve Çelik, S. (2021). Bilim insanlarının finansal okuryazarlık tutum ve davranışları üzerine bir araştırma: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 449-482.

¹ Bu araştırma kapsamında, “Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Etik Kurulu”na başvuru yapılmış olup, 29.05.2019 tarihinde 2019/05-04 sayılı kararı ile etik açıdan uygunluk belgesi alınmıştır.

² Bu çalışma 6. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi (ICARF’19)’inde (23-25 Ekim 2019, Niğde) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

³ Türkiye Büyük Millet Meclisi, fsozdemir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0641-6352

⁴ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, halukbengu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7751-0285

⁵ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, elif@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8278-1821

⁶ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Bölümü, serpilcelik@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2340-0010

An Investigation of Scientists' Financial Literacy Attitudes and Behaviors: The Case of Niğde Ömer Halisdemir University

Fevzi Serkan ÖZDEMİR⁷ - Haluk BENGÜ⁸ - Elif BULUT⁹ - Serpil ÇELİK¹⁰

Submitted by: 20.11.2020

Accepted by: 03.06.2021

Article Type: Research Article

Abstract

Considering the first definitions about the concept of literacy; emphasis is placed on the individual's ability to read and write. However, it has been understood that the concept of literacy cannot be limited by these two skills. The concept has expanded to include "reading comprehension" and "expressing yourself in writing". Especially, technological advances and the widespread use of mass media have also literally developed the concept of literacy. And the definitions of specialized literacy, which are diversified with their components, are also included in the literature. Thus, the concept of literacy has begun to be used to express literacy in a particular or specific technical field. For example, finance, economics, media, etc. literacy has started to be mentioned in many areas such as. Literacy in finance has also become one of the popular concepts of recent years. There are many studies on financial literacy in the literature. The aim of this study is to examine whether there is a difference between the scientists in terms of the components of financial attitude and behavior scale in terms of expenditure, perception, interest and attitude, and whether there is a relationship between academics' level of knowledge of financial concepts and the components of attitude and behavior scale. The study was conducted by 951 academic staff working at Niğde Ömer Halisdemir University. The number of valid observations provided was 247. This number corresponds to a 5.37% margin of error at 95% significance level. As a result of the study, there were significant differences between financial literacy attitude and behavior components and demographic variables (gender, title, age, following economic developments), and financial concepts (savings, stocks, mutual funds, Islamic banking, private pensions, investment, inflation, check).

Keywords: Financial Attitude, Financial Behavior, Financial Literacy

⁷ Grand National Assembly of Turkey, fsozdemir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0641-6352

⁸ Niğde Ömer Halisdemir University Faculty of Economics and Administrative Sciences Business Department, halukbengu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7751-0285

⁹ Ondokuz Mayıs University Faculty of Economics and Administrative Sciences Business Department, elif@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8278-1821

¹⁰ Niğde Ömer Halisdemir University Niğde Vocational School of Social Sciences Accounting and Tax Department, serpilcelik@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2340-0010

Giriş

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde "Okuryazarlık" kavramı, "Okuryazar olma hali"; "Okuryazar" ise, "Okuması yazması olan, öğrenim görmüş (kimse)" şeklinde tanımlanmaktadır. Bileşik kelime olan "okuryazarlık", sözlükte de bu iki eylem ile tanımlanmaktadır. Kavramın ilk bakışta bir bireyin "okuma" ve "yazma" yetisine sahip olması halini çağrıştırmasının ana nedeni de budur.

Öte yandan okuryazarlık kavramının ilk defa tanımlandığı 1950'li yıllarda da tanımın bu iki beceri ile sınırlandırıldığı görülmüştür. Bu yılları izleyen dönemde okuryazarlığın, bireyin "okuma" ve "yazma" becerisi ile sınırlanamayacak kadar geniş bir anlam taşıdığının kabul görmeye başlaması, "okuduğunu anlama" ve "kendini yazılı olarak ifade etme" yetilerinin de bu kavramın içine girmesine sebep olmuştur (Güneş, 1997).

"Okumak" ve "yazmak" eylemleri ilk anlamları ile yazı sembollerini kullanmak ve yine aynı yazı sembolleriyle oluşturulan anlamı çözmektir. "Okuma" kelimesinin ilk anlamı dışında, mecazî anlamda (gözlerinden okumak) ve gerçek anlamda (grafik okumak) gibi yazıyı okuma eyleminden daha geniş bir anlamı da bulunmaktadır. Yazı sembollerinin yanında binlerce sembolik anlatım da söz konusu olduğundan bütün bu semboller anlamlandırmaya çalışmanın kendisi de bir tür okuma şekli olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki, farkına vararak veya farkına varmadan da çevrenin, bireyin kendisinin, etrafta olup bitenlerin ve olayların okunduğu; bazen de yine semboller kullanılarak bireyin kendisini ifade etmek için yazılar yazması da yine okuryazarlık kavramı içinde değerlendirilmektedir (Altun, 2005; Aşıcı, 2009).

Geçmişte insanlık için önemli bir beceri olan okuryazarlık, günümüzde, bilhassa gelişmiş toplumlar için bilinç dışı yeterlik haline gelmiştir. Bu gelişme çeşitli nedenlere bağlanmaktadır. Bunlardan biri de teknolojiye hızlı değişim ve dönüşümdür. Öyle ki okuryazarlık kavramı, belirli özel veya teknik bir alanda okuryazarlığı ifade edecek biçimde kullanılmaya başlamıştır. Örneğin finans, ekonomi, teknoloji, internet, medya, görsel, eleştirel, bilgisayar vb. gibi birçok alanda okuryazarlıktan söz edilmeye başlanmıştır.

Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılının "uluslararası okuryazarlık yılı" olarak ilan edilmesi de okuryazarlık kavramının önemini pekiştirmiş ve literatürde okuryazarlığın yanı sıra okuryazarlık türlerine ilişkin çalışmalar da yerini almaya başlamıştır (Kurt vd., 2014).

Finans alanında okuryazarlık da son yılların popüler kavramlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki, finansal okuryazarlık hakkında çok sayıda bilimsel araştırma, literatürdeki yerini almıştır. *Bu çalışmanın amacı da bilim insanları arasında finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin harcama, algı, ilgi ve tutum şeklindeki bileşenleri açısından farklılık olup olmadığını ve bilim insanlarının finansal kavramlara dair bilgi düzeyleri ile tutum ve davranış ölçeğinin bileşenleri arasında ilişki olup olmadığını irdelemektir.*

Literatür Taraması

Finansal okuryazarlık, son yılların popüler çalışma konularından biri haline gelmiştir. Finansal okuryazarlığı konu edinen birçok çalışma Tablo 1'de kronolojik olarak sıralanmıştır. Yayının adı, yazar(lar)ı, yayımlandığı yıl, yayımlandığı veya sunulduğu yer ile çalışmanın amacı ve edinilen bulgular toplulaştırılmıştır.

Literatürdeki çalışmalardan Lusardi vd. (2009), Cole vd. (2009), Lusardi vd. (2010), Klapper vd. (2012), Bayrakdaroglu ve Şan (2014), Kaderli vd. (2016), Güler ve Tunahan (2017), Aksoylu vd. (2017), Güney ve Tanyıldızı (2018), Kıran ve Bozkurt (2019), Ünal vd. (2019) katılımcıların finansal okuryazarlık düzeylerini ele alırken; Öztürk ve Demir (2015), Ünal ve Düger (2015), Gutnu ve Cihangir (2015), Çelikkol vd. (2017), Durmuşkaya ve Kavas (2018) akademisyenlerin finansal okuryazarlık düzeylerine dair incelemede bulunmuştur.

Ayrıca literatürde çoğunlukla, katılımcıların finansal okuryazarlık düzeylerinin tespit edilmesinin amaçlandığı görülmüştür. Finansal okuryazarlık tutum ve davranışlarının incelenmesine yönelik çalışmaların ise

çoğunlukla üniversite öğrencilerine yönelik olduğu gözlenmektedir. Buna karşın salt akademisyenlerin finansal okuryazarlık tutum ve davranışını ele alan bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu husus, bilim insanlarının finansal okuryazarlık tutum ve davranış biçimlerinin araştırılmasının temel motivasyonunu oluşturmuştur.

Tablo 1
Finansal Okuryazarlığı Konu Alan Çalışmalar

Yayının Adı	Yazar(lar)ı	Yılı	Yayımlandığı / Sunulduğu Yer	Çalışmanın Amacı	Edinilen Bulgular
Financial Literacy: An Essential Tool for Informed Consumer Choice?	Annamaria LUSARDI	2008	Nber Working Paper Series National Bureau of Economic Research	Çalışmanın amacı katılımcıların finansal okuryazarlık düzeyini belirlemektir.	Çalışmaya 812 kişi katılmıştır. Çalışmaya katılan bireylerin bileşik faiz, nominal ve gerçek değerler arasındaki fark ve risk çeşitlendirmesinin esasları gibi temel finansal kavramlar konusundaki eksikliği ve temel ekonomik hesaplamaları yapamadığı tespit edilmiştir.
Financial Literacy and Financial Sophistication among Older Americans	Annamaria LUSARDI, Olivia S. MITCHELL, Vilsa CURTO	2009	Nber Working Paper Series National Bureau of Economic Research	Çalışma 55 yaş üstü Amerikalıların finansal okuryazarlık ve finansal gelişmişlik düzeylerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.	Çalışmaya 1332 kişi katılmıştır. Çalışma sonucunda finansal okuryazarlığın yaşlı bireyler arasında düşük olduğu tespit edilmiştir.
Financial Literacy, Financial Decisions, and The Demand for Financial Services: Evidence from India and Indonesia	Shawn COLE, Thomas SAMPSON, Bilal ZIA	2009	Working Paper	Çalışma Endonezya ve Hindistan'da yaşayan katılımcıların finansal okuryazarlık düzeyini tespit etmeyi amaçlamıştır.	Çalışmaya 4689 kişi katılmıştır. Çalışma sonucunda finansal okuryazarlığın bireyler arasında düşük olduğunu görülmüştür.
Financial Literacy among The Young: Evidence and Implications for Consumer Policy	Annamaria LUSARDI, Olivia S. MITCHELL, Vilsa CURTO	2010	Nber Working Paper Series National Bureau of Economic Research	Çalışmanın amacı ABD'deki gençlerin finansal okuryazarlık ve finansal gelişmişlik düzeylerini tespit etmektir.	Çalışmaya 7138 kişi katılmıştır. Çalışma sonucunda finansal okuryazarlık düzeyinin gençler arasında düşük olduğu tespit edilmiştir.
Financial Literacy and Retirement Planning in The Netherlands	Maarten VAN ROOIJ, Annamaria LUSARDI, Rob ALESSIE	2011	Journal of Economic Psychology	Çalışmanın amacı Hollanda'da finansal okuryazarlık ve emeklilik planlaması ilişkisinin incelenmesidir.	Çalışmaya 1508 kişi katılmıştır. Çalışmada finansal bilgi ve emeklilik planlaması arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Financial Literacy and The Financial Crisis	Leora KLAPPER, Annamaria LUSARDI, Georgios A. PANOS	2012	Policy Research Working Paper	Çalışma finansal okuryazarlık düzeyini tespit etmek ve finansal okuryazarlığın davranış üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.	Çalışmaya 1600 kişi katılmıştır. Çalışma sonucunda finansal okuryazarlığın katılımcılar arasında düşük olduğu, özellikle düşük gelirli ve düşük eğitim seviyesine sahip kırsal alanda yaşayan kadınlarda daha da düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1 (Devamı)

Finansal Okuryazarlığı Konu Alan Çalışmalar

Yayının Adı	Yazar(lar)ı	Yılı	Yayınlandığı / Sunulduğu Yer	Çalışmanın Amacı	Edinilen Bulgular
The Effects of Financial Literacy on The Borrowing Behavior of Turkish Financial Consumers	Nurdan SEVİM, Özlem SAYILIR, Fatih TEMİZEL	2012	International Journal of Consumer Studies	Çalışma finansal tüketicilerin finansal okuryazarlığın borçlanma davranışı üzerindeki etkisini araştırmaktır.	Çalışmaya 550 kişi katılmıştır. Finansal okuryazarlığı yüksek finansal tüketicilerin gereğinden fazla borç alma davranışının daha az olduğu ve daha etkili kredi kullanma davranışlarının olduğu tespit edilmiştir.
Ekonomi Okur Yazarlığına Yönelik Ampirik Bir Araştırma	Nuray MERCAN, Emine OYUR, Ayşenur ALTINAY, Yaşar AKSANYAR	2012	Ekonomi Bilimleri Dergisi	Çalışmada okuryazarlık ve eğitim seviyesi ile ekonomik rasyonellik ve bilinç arasındaki ilişki incelenmiştir.	Çalışma Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı bir şubede çalışan 93 kişiye uygulanmıştır. Çalışanların bireysel ekonomi kullanımı boyutunda yüksek düzeyde ekonomi okuryazarı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.
Financial Literacy and Consumer Credit Portfolios	Richard DISNEY, John GATHER GOOD	2013	Journal of Banking & Finance	Çalışmanın amacı finansal okuryazarlık ve tüketici kredisi portföyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir.	Çalışmaya 3.037 kişi katılmıştır. Çalışma sonucunda tüketici kredisi kullanan bireylerin tüketici kredisi kullanmayan bireylere göre daha düşük finansal okuryazarlık seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir.
Financial Literacy Training as A Strategic Management Tool among Small – Medium Sized Businesses Operating in Turkey	Ali BAYRAK DAROĞLU, Fırat Botan ŞAN	2014	Procedia-Social and Behavioral Sciences	Çalışma Türkiye'de faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli işletme yöneticilerinin finansal piyasa araçlarını kullanma becerileri ele almaktadır.	Çalışmaya 120 yönetici katılmıştır. Çalışma sonucunda yöneticilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi Akademik Personel Üzerine Bir Uygulama	Elvan ÖZTÜRK, Yusuf DEMİR	2015	Muhasebe ve Finansman Dergisi	Çalışmada Süleyman Demirel Üniversitesi akademik personelinin finansal okuryazarlık ve para yönetimi konularında finansal bilgileri, finansal davranışları ve finansal tutumları incelenmiştir.	Çalışmaya 299 akademik personel katılmıştır. Çalışma sonucunda, Süleyman Demirel Üniversitesi akademik personelinin %82,8 finansal okuryazar bireyler olduğu ancak finansal eğitime ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir.
Akademik Personelin Finansal Gönenç Hâli	Seyfettin ÜNAL,	2015	Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi	Çalışmanın amacı, Dumlupınar Üniversitesi akademik	Çalışmaya 246 akademik personel katılmıştır. Çalışma sonucunda çalışmaya katılan akademik personelin finansal

Tablo 1 (Devamı)

Finansal Okuryazarlığı Konu Alan Çalışmalar

Yayının Adı	Yazar(lar)ı	Yılı	Yayınlandığı / Sunulduğu Yer	Çalışmanın Amacı	Edinilen Bulgular
Finansal Okuryazarlık: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Personeli Üzerinde Bir Araştırma	Mehmet Murat GUTNU, Mehmet CİHANGİR	2015	Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi	Çalışmada, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinde çalışan akademik ve idari personelin finansal okuryazarlık düzeyinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır	Çalışmaya 144 personel katılmıştır. Çalışmada katılımcıların çoğunluğunun Dünyadaki ve Türkiye'deki ekonomik ve finansal gelişmelerle ilgilendiği, internet bankacılığını kullanma, kredi kartı aylık ortalama faiz oranı bilme ve kredi kartı hesap ekstresini anlama seviyesinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.
Hane Halkının Finans Eğitimi ve Finansal Okuryazarlık Düzeyleri Üzerine Kocaeli'nde Bir Araştırma	Sibel FETTAHOĞLU	2015	Muhasebe ve Finansman Dergisi	Çalışmanın amacı Kocaeli'nde ikamet eden kişilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve hane halkının aile bütçesinin yönetimi konusunda bilgi ve davranışlarının belirlenmesidir.	Çalışmaya 83 kişi katılmıştır. Çalışma sonucunda katılımcıların finansal okuryazarlık konusunda temel düzeyde bilgilerinin olduğu ancak karmaşık ve bilgiyi gerektiren araç, ürün ve teknikler konusunda yetersiz oldukları; ayrıca hane halkının yatırım araçlarını tanıma ve yatırım konularında bilgilerinin eksik olduğu tespit edilmiştir.
Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Türk Silahlı Kuvvetleri Emekli Personeli Üzerinde Bir Araştırma	Yusuf KADERLİ, Umut Tolga GÜMÜŞ, Emre DANIŞMAN	2016	International Journal of Finance & Banking Studies	Çalışmanın amacı; Türkiye'deki emekli olmuş askeri personelin finansal okuryazarlık seviyesini belirlemektir.	Çalışma 250 kişiye uygulanmıştır. Çalışma sonucunda finansal okuryazarlık becerisinin emekli Türk Silahlı Kuvvetleri bireylerinin büyük çoğunluğunda yeterli olmadığı tespit edilmiştir.
Türkiye'deki Finansal Okuryazarlığın ve Finansal Farkındalığın Durumu	Mahmut YARDIMCIOĞLU, Ali YÖRÜK	2016	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi	Çalışmanın amacı Kahramanmaraş'ta çalışan bireylerin finansal farkındalık ile finansal okuryazarlık durumları arasındaki ilişkiyi incelemektir.	Çalışma 324 kişiye uygulanmıştır. Çalışanların finansal farkındalıkları arttıkça finansal okuryazarlıklarının da arttığı yönünde bulgular elde edilmiştir.
Finansal Okuryazarlık: Hanehalkı Üzerine Bir Araştırma	Emine GÜLER, Hakan TUNAHAN	2017	İşletme Bilimi Dergisi	Çalışmanın amacı Sakarya ili hanehalkının finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi ve demografik özelliklerin finansal okuryazarlık düzeyine etkisinin incelenmesidir.	Çalışmaya 453 kişi katılmıştır. Çalışma sonucunda hanehalkının yarısından fazlasının düşük düzeyde finansal okuryazar olduğu, finansal okuryazarlık düzeyi ile demografik özellikler ve tasarruf davranışı arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1 (Devamı)

Finansal Okuryazarlığı Konu Alan Çalışmalar

Yayının Adı	Yazar(lar)ı	Yılı	Yayınlandığı / Sunulduğu Yer	Çalışmanın Amacı	Edinilen Bulgular
Finansal Okuryazarlık ve Tasarruf Davranışları: Kamu Çalışanları Üzerine Bir İnceleme	Metehan ŞAHİN, Serap BARIŞ	2017	Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi	Çalışma Tokat ili kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık seviyeleri ve finansal okuryazarlık seviyelerinin tasarruf davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını incelemektedir.	Çalışma 427 kamu çalışanına uygulanmıştır. Çalışma sonucunda yaş, hanehalkı geliri, finansal gelişmeleri takip etme durumu ve temel/ileri düzey finansal okuryazar olma kamu çalışanlarının tasarruf davranışı üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
A Baseline Investigation of Financial Literacy Levels: The Case of Kayseri Province	Semra AKSOYLU, Derviş BOZTOSUN, Fatih ALTINIŞIK, Emre Hayri BARAZ	2017	Muhasebe ve Finansman Dergisi	Çalışma Kayseri ilinde yaşayan bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerini ve finansal okuryazarlıkları ile demografik özellikler arasındaki ilişkiyi incelemektedir.	Çalışma 400 kişiye uygulanmıştır. Çalışma sonucunda bireylerin ödenen faiz ve paranın zaman değeri gibi bazı temel finansal konular hakkında bilgi sahibi olmalarına karşın yeterli düzeyde finansal okuryazar olmadıkları tespit edilmiştir.
Sağlık Bakanlığına Bağlı Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Sivas İli Örneği	Fatih ALTAN, Baha BİÇER	2017	Business & Management Studies: An International Journal	Çalışmanın amacı Sivas ili sağlık çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyini belirlemektir.	Çalışma 338 kişiye uygulanmıştır. Çalışma sonucunda finansal okuryazarlık başarı puanı %60 olarak belirlenmiştir. Sağlık çalışanlarının en fazla bilgiye sahip olduğu alan emeklilik ve sigortacılık iken, en az bilgiye sahip olduğu alan yatırım konusudur. Ayrıca finansal gündeme ilişkin bilgilerinin az olduğu tespit edilmiştir.
Dumlupınar Üniversitesi Akademik Personelinin Finansal Okuryazarlık Düzeyi Üzerine Bir Araştırma	Hakan ÇELİKKOL, Mediha M. ÇELİKKOL, Nasif ÖZKAN	2017	MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi	Çalışmada, Dumlupınar Üniversitesi akademik personelinin finansal okuryazarlık düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır.	Çalışmaya 505 kişi katılmıştır. Çalışmada kendini finansal okuryazar olarak nitelendiren akademisyenlerin 51'inin aslında finansal okuryazar olarak değerlendirilemeyeceği, kendini finansal okuryazar olarak nitelendirmeyen akademisyenlerin 24'ünün ise aslında finansal okuryazar olarak değerlendirilebileceği tespit edilmiştir.

Tablo 1 (Devamı)

Finansal Okuryazarlığı Konu Alan Çalışmalar

Yayının Adı	Yazar(lar)ı	Yılı	Yayınlandığı / Sunulduğu Yer	Çalışmanın Amacı	Edinilen Bulgular
Akademik Gelişim ve Finansal Okuryazarlık Arasındaki İlişkinin Tespiti Üzerine Bir Araştırma	Sedat DURMUŞKAYA, Yusuf B. KAVAS	2018	Yönetim ve Ekonomi	Çalışmanın amacı Marmara Bölgesi'nde bulunan çeşitli üniversitelerin akademik personelinin finansal okuryazarlık düzeylerinin tespit edilmesidir.	Çalışmaya 415 akademik personel katılmıştır. Araştırmada erkek akademisyenlerin kadınlardan, sosyal bilimlerde çalışan akademisyenlerin sağlık bilimlerinde çalışanlardan, lisansüstü mezunu olan akademisyenlerin lisans mezunu olanlardan, öğretim görevlisi ve öğretim üyesi olan akademisyenlerin araştırma görevlisi olanlardan finansal açıdan daha okuryazar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca akademisyenlerin yaşları arttıkça finansal okuryazarlık düzeylerinin artmakta olduğu tespit edilmiştir.
Finansal Okuryazarlık: Ağrı Esnaf ve Sanatkarlarına Yönelik Bir Araştırma	Selami GÜNEY, Halil TANYILDIZI	2018	Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi	Çalışmanın amacı Ağrı esnaf ve sanatkarlarının finansal okuryazarlığının tespit edilmesidir.	Çalışma 66 kişiye uygulanmıştır. Çalışma sonucunda katılımcıların temel düzeyde finansal okuryazar oldukları sonucuna ulaşılmıştır.
Yöneticilerin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Bişkek Örneği	Celaleddin SERİNKAN, Mahmut ERDOĞAN	2018	1. Uluslararası Ekonomi ve İşletme Sempozyumu	Çalışmanın amacı, Bişkek şehrinde faaliyet gösteren işletme yöneticilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesidir.	Çalışmaya 50 yönetici katılmıştır. Çalışma sonucunda işletme eğitimi alan yöneticilerin daha yüksek finansal bilgi seviyesine sahip oldukları tespit edilmiştir.
Kütahya İlinde Bulunan Özel Eğitim Kurumlarında Öğrenim Gören Öğrenci Velilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi	Dursun BOZ	2019	Muhasebe ve Finansman Dergisi	Çalışmanın amacı, Kütahya ili özel eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrenci velilerinin finansal okuryazarlık düzeyini belirlemektir.	Çalışmaya 692 veli katılmıştır. Çalışmaya katılan velilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu ancak finansal okuryazarlığın tutum ve algı alt faktörlerine katılımın orta seviyede olduğu belirlenmiştir. Ayrıca finansal okuryazarlık ve demografik değişkenler (hanehalkı gelir seviyesi hariç) arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Tablo 1 (Devam)

Finansal Okuryazarlığı Konu Alan Çalışmalar

Yayının Adı	Yazar(lar)ı	Yılı	Yayınlandığı / Sunulduğu Yer	Çalışmanın Amacı	Edinilen Bulgular
Bireysel Emeklilik Sistemi Üyeliği ve Bazı Demografik Değişkenlerin Finansal Okuryazarlık ile İlişkisi	Seyfettin ÜNAL, Dursun BOZ, Aykut ATAŞER	2019	Sosyal Bilimler Metinleri	Çalışmanın amacı Kütahya il merkezinde bulunan banka çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyleri ile bireysel emeklilik sistemine üyelik arasındaki ilişkinin incelenmesidir.	Çalışmaya Kütahya il merkezinde bulunan 17 bankanın 120 çalışanı katılmıştır. Banka çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. BES üyelerinin finansal okuryazarlık konusunda daha duyarlı oldukları, çalışanların yaş, eğitim, çalışma süresi ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.
Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından Kamu Çalışanlarının Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi	Erhan KILINÇ, Ali ANTEPLİ	2020	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	Çalışmanın amacı Konya ili Beyşehir ilçesinde görev yapan kamu çalışanlarının bazı sosyo-demografik özelliklerine göre finansal okuryazarlık düzeylerinin incelenmesidir.	Çalışmaya toplam 203 kamu çalışanı katılmıştır. Çalışma sonucunda akademisyen ve memurların, işçi ve öğretmenlere nazaran finansal kavramlara yönelik bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu, memurların, diğer kamu kurumu çalışanlarına göre finansal durumu yönetmede kendilerini oldukça başarılı gördükleri; öğretmenlerin diğer kamu kurumu çalışanlarına göre düzenli para biriktirmeye daha yatkın oldukları; işçilerin ise aylık altın biriktirmeyi daha çok tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, önemi ve kapsamı, sorusu, hipotezleri, karşılaşılan güçlükler, varsayımlar, araştırma yöntemine yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; bilim insanları arasında finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin harcama, algı, ilgi ve tutum şeklindeki bileşenleri açısından farklılık olup olmadığını ve çalışma kapsamına dahil edilen bilim insanlarının finansal kavramlara dair bilgi düzeyleri ile tutum ve davranış ölçeğinin bileşenleri arasında ilişki olup olmadığını irdelemektir.

Araştırmanın Önemi ve Kapsamı

Küreselleşme süreci ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, finansal ürün ve hizmetlerin çeşitliliğindeki artış, yaşanan finansal krizler gibi finansal olaylar bireylerin finansal konulara olan ilgilerinin yanı sıra finansal okuryazarlığın önemini de arttırmıştır (Antepli ve Kılınç, 2018). Bununla beraber finansal kararların alınmasında, finansal bilginin gerekli olduğu, ancak yeterli olmadığı anlaşılmış; bireylerin finansal bilgiyi kullanabilme becerisinin de önem arz ettiği görülmüştür. Bu durum finansal kavram ve olgulara dair bireysel farkındalığın, finansal okuryazarlığın ve finansal tutum ve davranış becerisinin çeşitli yönlerden sorgulanmasına sebep olmuştur. Literatürde de finansal okuryazarlık üzerine çok sayıda çalışmanın yer aldığı,

ancak akademisyenler üzerine yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve hatta akademisyenlerin finansal okuryazarlık tutum ve davranışları özelinde çalışmaya ise rastlanılamadığı görülmüştür. Bu çalışmanın eğitim-öğretim alanında üniversitede çalışan akademik personelin finansal okuryazarlık tutum ve davranışlarını saptamaya yönelik bir araştırma olması yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Soruları

Araştırma, farklı çalışma alanlarındaki bilim insanlarının finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğine göre oluşacak faktörler (harcama, algı, ilgi ve tutum) açısından farklılık arz eden özelliklerini ortaya koymayı hedeflediğinden cevabı aranan sorular aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- i. *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?*
- ii. *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile finansal kavramların bilinirliği ile arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?*

Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın amacı doğrultusunda demografik değişkenlere göre oluşturulan gruplar bakımından test edilecek hipotezler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

H1₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

Araştırmaya konu olan H1 hipotezine ait alt hipotezler de katılımcıların demografik özelliklerine göre aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır.

H1a₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H1b₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H1c₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile çalışılan bilim alanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H1d₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile akademik unvan arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H1e₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile ekonomik gelişmeleri takip etme arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H1f₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile aile ortalama geliri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H1g₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile yaş durumu arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H1h₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile medeni durum arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

Finansal kavramların bilinirliği bakımından oluşan gruplar bakımından test edilecek hipotezler de aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

H2₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile finansal kavramların bilinirliği arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

Araştırmaya konu olan H2 hipotezine ait alt hipotezler de aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır.

H2a₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile enflasyon arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2b₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile faiz arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2c₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile işsizlik arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2d₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile tasarruf arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2e₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile hisse senedi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2f₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile yatırım fonu arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2g₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile döviz arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2h₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile senet arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2i₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile çek arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2j₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile bireysel emeklilik arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2k₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile yatırım arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

H2l₀: *Finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile katılım bankası arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*

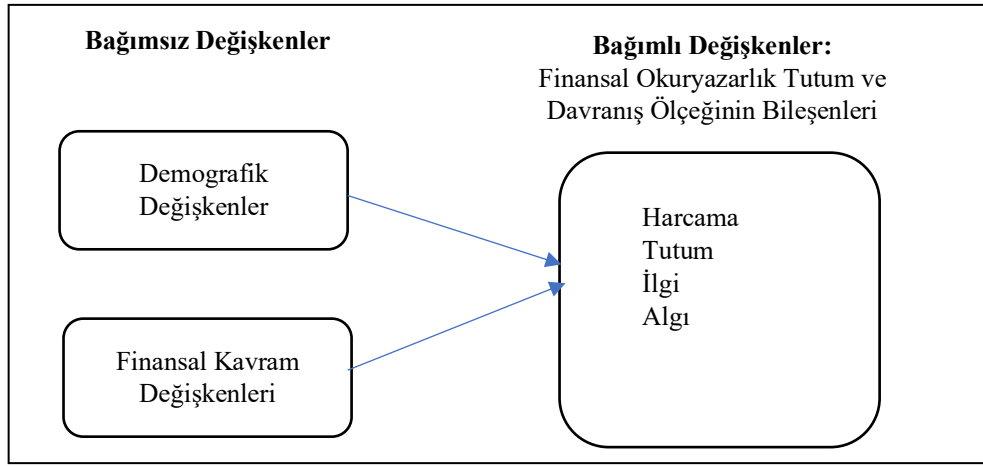
Araştırma Sırasında Karşılaşılan Güçlükler ve Varsayımlar

Araştırma 2019 yılı eğitim-öğretim döneminin sona erdiği yaz döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu durum akademik personele erişime sınır getiren en önemli etken olmuştur. Zira akademik personelin bir kısmının yıllık izin kullandığı, bir kısmının da eğitim-öğretim faaliyetlerinin devam etmiyor oluşu nedeniyle çalışma ofislerini aynı sıklıkla kullanmadıkları gözlenmiştir.

Karşılaşılan bir diğer güçlük de yüz yüze iletişim kurulan akademik personelin araştırmaya olan tutumları olmuştur. Araştırmanın sonucunda finansal açıdan yetersiz görülecekleri konusunda tedirginliklerini dile getirip çalışmaya katılmaktan imtina edenler olmuştur.

Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Araştırmada kullanılan değişkenler bağımlı ve bağımsız değişkenler olmak üzere 2 ana grupta ele alınabilir. Bağımsız değişkenler de kendi içinde demografik değişkenler ve finansal kavramlar şeklinde iki alt gruba ayrılabilir.

Şekil 1. Değişkenler arasındaki ilişki

Bağımlı değişkenler; Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği ile belirlenecek olan harcama, tutum, ilgi ve algı faktörlerinden ibarettir.

Bağımsız değişkenler ise demografik değişkenler ve finansal kavram değişkenleri olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır. Demografik değişkenler; cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, yaş, unvan, çalışılan bilim alanı, ekonomik gelişmeleri takip edip/etmeme, ailenin ortalama geliri değişkenleridir. Finansal kavram değişkenleri de enflasyon, faiz, işsizlik, döviz, senet, çek, yatırım, tasarruf, hisse senedi, yatırım fonu, katılım bankası, bireysel emeklilik değişkenleridir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Literatürde yapılan araştırmalarda öğrencilerin, gençlerin, belli meslek gruplarının finansal okuryazarlık durumları incelenmiş, öğrenim seviyesi bakımından en yüksek derece olan doktora derecesine sahip veya bu dereceye talip olan bilim insanlarının göreceli olarak daha bilinçli olmaları beklentisi ile finansal okuryazarlık tutum ve davranışları açısından incelenmek istenmiştir. Araştırma evrenini Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görevli akademisyenler oluşturmaktadır. Anakütle ve örneklemin Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görevli akademik personelden oluşmasının nedeni, araştırmacıların ikisinin bu üniversitede görevli olmasının veri toplamada kolaylık sağlayacağı düşüncesidir. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın resmi sayfasında ilan olunan istatistiklerden alınan bilgiye göre Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde 951 akademik personelin görev yaptığı belirlenmiştir¹¹.

Araştırmada tüm evrene ulaşmanın mümkün olmaması nedeniyle örnekleme yapılmıştır. Araştırmaya katılan ve geçerli cevap veren 247 kişiden sağlanan geri dönüş; örneklem genişliği bakımından %95 güven düzeyinde, %5,37 hata payına karşılık gelmektedir.

Araştırmada veri toplama araçlarından anket yöntemi kullanılmış ve örneklemede ise kolayda örnekleme yöntemi benimsenmiştir.

Araştırmada Kullanılan Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmış ve gönüllülük esasına dayalı olarak araştırmaya katılan akademisyenlerle yüz yüze anket uygulanmasıyla veriler elde edilmiştir.

Araştırmada uygulanan anket formu üç bölümden ve 49 sorudan oluşmaktadır:

¹¹ Araştırmanın anakütlesini oluşturan Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görevli akademisyenlerin sayısı istatistik.yok.gov.tr ağ sayfasından alınmış olup verileri Mart 2019'a aittir.

- Birinci bölümde, akademik personelin demografik özelliklerinin belirlenmesine yönelik sorular yer almaktadır.
- İkinci bölümde, finansal kavramların bilinirliğine yönelik sorular yer almakta olup bu sorular, daha önce ulusal ve saygın bir medya kuruluşu tarafından yapılan araştırmada 16-25 arası gençlerin finansal okuryazarlığının tespitine yönelik sorulara farklı enstrüman ve kavramlar ile eklemeler yapılmak suretiyle genişletilmiştir.
- Üçüncü bölümde ise finansal tutum ve davranışların tespitine yönelik önermelere yer verilmiştir. Finansal tutum ve davranışların tespitine yönelik Sarıgül (2015) tarafından geliştirilen ve 21 sorudan oluşan “Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği” kullanılmıştır.

Araştırmada Başvurulan Analiz Yöntemlerinin Belirlenmesi

Araştırmanın birinci aşamasında, betimsel istatistiklerden yararlanılarak katılımcı profili ortaya konulmuştur. İkinci aşamada, finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinde yer alan maddelerden birbiriyle alakalı olanları belirlemek ve boyut indirgemesi yapabilmek adına faktör analizi kullanılmıştır. Üçüncü olarak da faktör analizinden elde edilen boyutlarla demografik özellikler arasındaki ilişki varlığını saptayabilmek için parametrik olmayan testlerden yararlanılmıştır.

Araştırma Bulguları

Çalışmanın bu kısmında katılımcılara ait betimsel istatistiklere ve çalışmada kullanılan ölçeğe dayalı olarak çıkarsamalı istatistik bilgilerine yer verilmiştir.

Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Betimsel bulgular; ankete katılan bilim insanlarının demografik özelliklerini ortaya koymaktadır. Demografik özellikler başlığı altında incelenen bulgular, katılımcıların cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, eğitim durumu, unvanı, çalışılan bilim alanı, aile ortalama geliri ve ekonomik gelişmeleri takip etmeyi içermektedir.

Tablo 2

Katılımcıların Profiline İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

Katılımcıların Demografik Özellikleri							
Özellikler		N	%	Özellikler		N	%
Medeni Durum	Hiç Evlenmedi	52	21,05	Eğitim Durumu	Lisans	15	6,07
	Evli	186	75,30		Yüksek Lisans	80	32,39
	Boşanmış	9	3,65		Doktora	152	61,54
	Toplam	247	100		Toplam	247	100
Yaş	20-30	38	15,37	Aile Ortalama Geliri	5.000-7.500	84	34,01
	31-40	80	32,39		7.501-10.000	72	29,15
	41-50	93	37,66		10.001-12.500	44	17,81
	51-60	33	13,36		12.501-15.000	34	13,77
	61 ve üzeri	3	1,22		15.001+	13	5,26
	Toplam	247	100		Toplam	247	100
Çalışılan Bilim Alanı	Sosyal Bilimler	142	57,49	Ekonomik Gelişmeleri Takip Etme	Düzenli takip ederim	130	52,63
	Fen Bilimleri	92	37,25		Bazen takip ederim	86	34,82
	Sağlık Bilimleri	10	4,05		Nadiren takip ederim	20	8,10
	Yabancı Diller	3	1,21		Hayır, takip etmiyorum	11	4,45
	Toplam	247	100		Toplam	247	100
Cinsiyet	Kadın	92	37,20	Unvan	Prof. Dr.	34	13,77
	Erkek	155	62,80		Doç. Dr.	42	17
	Toplam	247	100		Dr. Öğr. Üyesi	69	27,94
					Arş. Gör. Dr.	2	0,81
					Öğr. Gör. Dr.	5	2,02
					Arş. Gör.	43	17,41
					Öğr. Gör.	52	21,05
					Toplam	247	100

Tablo 2'ye göre; katılımcıların %62,8'inin erkek, %37,20'sinin kadın olduğu, %75'inin evli olduğu, %21'inin ise hiç evlenmediği, büyük çoğunluğunun (%61,54'unun) doktora düzeyinde eğitime sahip olduğu, %37,66'sının 41-50, %32,39'unun 31-40 yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Unvanları bakımından incelendiğinde %27,94'ünün Dr. Öğr. Üyesi, %17'sinin Doç. Dr. unvanına sahip oldukları, katılımcıların %21,05'inin öğretim görevlisi ve %17,41'inin Arş. Gör. olduğu, %57,49'unun sosyal bilimlerde, %37,25'inin Fen bilimleri çalışma alanında olduğu görülmektedir. Ekonomik gelişmeleri takip etme bakımından incelendiğinde katılımcıların yarıdan fazlasının (%52,63) gelişmeleri düzenli takip ettiği görülmektedir. Ayrıca aile ortalama geliri incelendiğinde %34,01'inin 5.000- 7.500, %29,15'inin 7.501-10.000 %5,26'sının ise 15.000 ve üzeri gelire sahip oldukları görülmektedir.

Finansal Kavramların Bilinirliğine İlişkin Bulgular

Finansal kavramların bilinirliğine yönelik sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3
Finansal Kavramların Bilinirliğine Yönelik İstatistiki Bulgular

Finansal Kavramlar		N	%		Finansal Kavramlar	N	%
Enflasyon	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	194	78,54	Döviz	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	220	89,07
	Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	50	20,24		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	25	10,12
	Fikrim yok	3	1,22		Fikrim yok	2	0,81
	Toplam	247	100		Toplam	247	100
Faiz	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	214	86,64	Senet	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	169	68,42
	Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	32	12,96		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	69	27,94
	Fikrim yok	1	0,4		Fikrim yok	9	3,64
	Toplam	247	100		Toplam	247	100
İşsizlik	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	226	91,50	Çek	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	169	68,40
	Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	19	7,69		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	64	25,90
	Fikrim yok	2	0,81		Fikrim yok	14	5,70
	Toplam	247	100		Toplam	247	100
Tasarruf	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	200	80,97	Bireysel emeklilik	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	178	72,07
	Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	43	17,41		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	61	24,70
	Fikrim yok	4	1,62		Fikrim yok	8	3,23
	Toplam	247	100		Toplam	247	100
Hisse Senedi	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	122	49,39	Yatırım	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	187	75,71
	Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	98	39,68		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	54	21,86
	Fikrim yok	27	10,93		Fikrim yok	6	2,43
	Toplam	247	100		Toplam	247	100
Yatırım Fonu	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	96	38,87	Katılım Bankası	Tam anlamıyla tanımlayabilirim	94	38,06
	Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	115	46,56		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	111	44,94
	Fikrim yok	36	14,57		Fikrim yok	42	17
	Toplam	247	100		Toplam	247	100

Tablo 3'e göre; bilim insanlarının en yüksek yüzdeler ile enflasyon, faiz, işsizlik, döviz, senet, çek, yatırım, tasarruf ve bireysel emeklilik kavramları; en az yüzdeler ile (%50'den az) hisse senedi, yatırım fonu ve katılım bankası kavramları hakkında bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Genel olarak değerlendirildiğinde ise katılımcıların finansal kavramlara yönelik bilinirlik düzeyinin yüksek olduğu söylenebilmektedir.

Araştırmada Kullanılan Ölçeğe İlişkin Bulgular

Çalışmada daha önceden geçerliği ve güvenirliği gösterilen ölçek kullanılmış olup, çalışılan örnek grubu üzerinden toplanan veriler güvenirlik analizine tabi tutulduğunda güvenirlik için hesaplanan Cronbach alfa değeri 0,412 olarak belirlenmiştir. Ekolu ve Quainoo (2019) yaptıkları çalışmada alfa < 0,5 için yaygın kanının, güvenirliğin düşük düzeyde olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir ve bu durumun az sayıda sorudan veya

birden fazla kavram, yapı veya bilgi alanını ölçen maddelerin heterojenliğinden kaynaklı olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca test katılımcı gruplarının her biri farklı karakteristikler ve özelliklere sahip olduğundan her bir grup için farklı güvenilirlik değerinin elde edilebileceğini belirtmişlerdir.

Finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinde yer alan maddelerin birbiriyle tutarlı olanları bir grupta toplayabilmek ve boyut indirgemesi yapabilmek adına faktör analizi uygulanmıştır.

Toplanan verilerin faktör analizine uygun olduğunu saptayabilmek için Bartlett testi ve Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem yeterliği testi kullanılmıştır. Çalışma için Bartlett testinin anlamlılık değeri $p=0,000$ olarak bulunmuş ve bu değerin 0,05 önem düzeyinden küçük olması ve Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem yeterliği endeksinin 0,795 olarak hesaplanması ve de bu değerin 1'e yakın olması toplanan verinin faktör analizine geçiş aşamasında analize uygunluğunu göstermiştir.

Tablo 4

Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği İçin Faktör Analizi Sonucu

	Madde	Harcama	Tutum	İlgi	Algı
1	Paramın nasıl bittiğini anlamam	0,813			
2	Günlük olarak yaşarım ve parasal açıdan yarını düşünmem	0,745			
3	Harcamalarımı kontrol etmekte zorlanırım	0,831			
4	Para, harcanmak içindir, biriktirmek için değildir	0,511			
5	Alışveriş yaparken fiyatları kıyaslarım		0,720		
6	Bir şey satın alırken finansal durumumu dikkate alırım		0,816		
7	Faturalarımı zamanında öderim		0,529		
8	Haftalık ve aylık harcama planları yaparım			0,454	
9	Gazetelerin ve televizyonların ekonomi ve finans haberlerini izlerim			0,539	
10	Uzun süreli finansal hedeflerime ulaşmak için çaba gösteririm			0,537	
11	Finans konularında eğitim almak isterim			0,689	
12	Parasal konular uğraşmak zevklidir			0,778	
13	Finansal planlama ve bütçe çok parası olanlar için gereklidir				0,709
14	Günlük ve haftalık gibi kısa dönemler için harcama planı yapmak gereksizdir				0,632
15	Ne yaparsam yapayım finansal durumumda bir değişiklik olmaz				0,655
16	Beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarımın dışında para harcamaktan hoşlanmam				0,596
	% Varyans	27	11	9	8
	Kaiser-Meyer-Olkin-KMO =0,797		Toplam Varyans		
	Bartlett's Küresellik testi $\chi^2= 1046,667$		%55		
	p= 0,000				

Ankette yer alan bazı maddeler düşük açıklama yüzdesine sahip olduğundan modelden çıkartılmış, çalışılan 16 madde ile analiz sonucunda elde edilen 4 tane bileşenin verideki toplam değişimin %55'ini açıkladığı saptanmıştır. Bu değer, veri setindeki değişimin yarısının 4 boyut tarafından tanımlanabildiğini göstermektedir. Elde edilen bileşenler harcama, tutum, ilgi ve algı olarak isimlendirilmekte olup, her bir

bileşende sırasıyla 4 madde, 3 madde, 5 madde ve 4 madde yer almaktadır. Harcama boyutunda yer alan maddeler %27 ile tek başına, faktörler tarafından açıklanan toplam değişimin yarısını açıklamaktadır. Kalan değişim diğer boyutlar tarafından açıklanmakta olup tutum boyutunda yer alan maddeler değişimin yaklaşık %11'ini, ilgi boyutunda yer alan maddeler değişimin %9'unu ve algı boyutunda yer alan maddeler ise değişimin %8'ini açıklamaktadır.

Boyutlar ve Demografik Değişkenler Arası İlişkilere Ait Bulgular

Bu bölümde sırasıyla cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma alanı, unvan, ekonomik gelişmeleri takip etme, aile ortalama geliri, yaş, medeni durum ve finansal kavram değişkenleri ile finansal okuryazarlık ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını saptamaya yönelik bulgulara yer verilecektir. Değişkenler ile finansal okuryazarlık ölçeği alt boyutları arasındaki anlamlılık sınavasını belirlemek amacıyla; cinsiyette iki bağımsız grup test edildiği için non-parametrik test olan Mann Whitney U, diğer değişkenlerde bağımsız grup sayısı ikiden fazla olduğu için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır.

Cinsiyet ve Boyutlar Arasındaki İlişki

Cinsiyet bakımından katılımcılar kadın ve erkek olmak üzere iki grupta toplanmış olup, finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin alt boyutları ile bu gruplar arasındaki ilişkinin anlamlılık sınavasına ait sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5
Cinsiyete Göre Faktörler Arası Anlamlılık

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalama	Sıra Toplamı	Mann Whitney U	P
Harcama	Erkek	155	126,11	19546,50	6803,50	0,548
	Kadın	92	120,45	11081,50		
Tutum	Erkek	155	124,56	19306,50	7043,50	0,873
	Kadın	92	123,06	11321,50		
İlgi	Erkek	155	108,69	16846,50	4756,50	0,000*
	Kadın	92	149,80	13781,50		
Algı	Erkek	155	136,46	21151,50	5198,50	0,000*
	Kadın	92	103,01	9476,50		

* %5 önem düzeyinde anlamlı.

Cinsiyet bakımından test edilecek hipotezler aşağıdaki gibidir:

Ha₀: Katılımcıların cinsiyeti finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açılarını etkilememektedir.

Ha₁: Katılımcıların cinsiyeti finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açılarını etkilemektedir.

Katılımcıların cinsiyetinin finansal okuryazarlık boyutlarına bakış açılarında etkili olup olmadığına yönelik yapılan analiz sonucunda dört boyut içinde %5 önem düzeyinde ilgi ($p=0,000<0,05$) ve algı ($p=0,000<0,05$) alt boyutunda anlamlı bir farklılığın olduğu yani H_0 hipotezinin red edildiği tespit edilmiştir.

Eğitim Düzeyi ve Boyutlar Arasındaki İlişki

Eğitim düzeyi bakımından katılımcılar lisans, yüksek lisans ve doktora olmak üzere üç grupta toplanmış olup, finansal okuryazarlık ölçeğinin alt boyutları ile bu gruplar arasındaki ilişkinin anlamlılık sınavasına ait sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6
Eğitim Düzeyine Göre Faktörler Arası Anlamlılık

	Eğitim Durumu	N	Ortalama	Ki-Kare	P
Harcama	Lisans	15	115,10	1,314	0,518
	Yüksek Lisans	80	117,90		
	Doktora	152	128,09		
Tutum	Lisans	15	109,17	2,046	0,359
	Yüksek Lisans	80	117,43		
	Doktora	152	128,92		
İlgi	Lisans	15	119,50	0,080	0,961
	Yüksek Lisans	80	125,13		
	Doktora	152	123,85		
Algı	Lisans	15	125,17	1,377	0,502
	Yüksek Lisans	80	116,35		
	Doktora	152	127,91		

Eğitim düzeyi bakımından test edilecek hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₀: Katılımcıların eğitim düzeyleri ile finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açıları arasında anlamlı bir fark yoktur.

H₁: Katılımcıların eğitim düzeyleri ile finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo incelendiğinde, eğitim düzeyinin harcama, tutum, ilgi ve algıda bir farklılık yaratmadığı saptanmıştır. H₀ hipotezi tüm boyutlar için gerek %5 gerekse %10 önem düzeyinde red edilememiştir (p>0,05; p>0,10). Buna göre, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitime sahip bireylerin finansal okuryazarlık alt boyutlarında bakış açılarının farklılaşmadığı söylenebilmektedir.

Çalışılan Bilim Alanı ve Boyutlar Arasındaki İlişki

Çalışılan bilim alanları; sosyal bilimler, fen bilimleri, sağlık bilimleri ve yabancı diller olmak üzere 4 gruba ayrılmıştır. Bu gruplar ile finansal okuryazarlık ölçeğinin boyutları arasındaki ilişkilerin anlamlılığı Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7

Çalışılan Bilim Alanına Göre Faktörler Arası Anlamlılık

	Çalışma Alanı	N	Ortalama	Ki-Kare	P
Harcama	Sosyal Bilimler	142	125,57	0,650	0,885
	Fen Bilimleri	92	123,70		
	Sağlık Bilimleri	10	109,20		
	Yabancı Diller	3	108,00		
Tutum	Sosyal Bilimler	142	121,84	0,904	0,824
	Fen Bilimleri	92	124,99		
	Sağlık Bilimleri	10	143,20		
	Yabancı Diller	3	131,67		
İlgi	Sosyal Bilimler	142	119,77	1,801	0,615
	Fen Bilimleri	92	131,48		
	Sağlık Bilimleri	10	121,80		
	Yabancı Diller	3	102,00		
Algı	Sosyal Bilimler	142	125,14	1,331	0,722
	Fen Bilimleri	92	124,55		
	Sağlık Bilimleri	10	99,20		
	Yabancı Diller	3	136,00		

Çalışılan bilim alanı bakımından test edilecek hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_{0} : Katılımcıların çalışılan bilim alanı ile finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açıları arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_{c1} : Katılımcıların çalışılan bilim alanı ile finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Çalışmada yer alan bilim insanlarının çalıştıkları bilim alanı ile finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını sınamak için yapılan analiz sonucunda çalışılan bilim alanının finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı tespit edilmiştir. Buna göre H_0 hipotezi finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri ile çalışılan bilim alanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur hipotezi reddedilememiştir.

Unvan ve Boyutlar Arasındaki İlişki

Unvan bakımından gruplar yedi alt gruptan ibaret olup, gruplara ilişkin veriler Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8
Unvana Göre Faktörler Arası Anlamlılık

	Unvan	N	Ortalama	Ki-Kare	P
Harcama	Prof. Dr.	34	141,75	11,004	0,088**
	Doç. Dr.	42	108,10		
	Dr. Öğr. Üyesi	69	138,85		
	Arş. Gör. Dr.	2	137,25		
	Öğr. Gör. Dr.	5	77,00		
	Arş. Gör.	43	110,70		
	Öğr. Gör.	52	120,55		
Tutum	Prof. Dr.	34	139,22	13,250	0,039*
	Doç. Dr.	42	134,93		
	Dr. Öğr. Üyesi	69	127,63		
	Arş. Gör. Dr.	2	46,75		
	Öğr. Gör. Dr.	5	41,80		
	Arş. Gör.	43	123,72		
	Öğr. Gör.	52	111,51		
İlgi	Prof. Dr.	34	107,19	3,516	0,742
	Doç. Dr.	42	127,24		
	Dr. Öğr. Üyesi	69	127,83		
	Arş. Gör. Dr.	2	158,25		
	Öğr. Gör. Dr.	5	102,60		
	Arş. Gör.	43	130,98		
	Öğr. Gör.	52	122,26		
Algı	Prof. Dr.	34	142,87	10,046	0,123
	Doç. Dr.	42	137,12		
	Dr. Öğr. Üyesi	69	119,43		
	Arş. Gör. Dr.	2	87,75		
	Öğr. Gör. Dr.	5	102,00		
	Arş. Gör.	43	100,58		
	Öğr. Gör.	52	130,01		

* %5 önem düzeyinde anlamlı.

** %10 önem düzeyinde anlamlı.

Unvan bakımından test edilecek hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_{d0}: Katılımcıların unvanı finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açılarını etkilememektedir.

H_{d1}: Katılımcıların unvanı finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açılarını etkilemektedir.

Katılımcıların sahip olduğu unvanların finansal okuryazarlık boyutlarına bakış açılarında etkili olup olmadığına yönelik yapılan analiz sonucunda %5 önem düzeyinde tutum boyutunda ($p=0,039<0,05$) anlamlı bir farklılık olduğu yani H_0 hipotezinin red edildiği ve %10 önem düzeyinde harcama boyutunda ($p=0,088<0,10$) anlamlı bir farklılığın olduğu yani H_0 hipotezinin red edildiği tespit edilmiştir.

Ekonomik Gelişmeleri Takip Etme ve Boyutlar Arasındaki İlişki

Ekonomik gelişmeleri takip etme değişkeni dört alt gruptan oluşmakta olup, gruplar ile finansal okuryazarlık boyutları arasındaki anlamlılık sınamasına ait sonuçlar Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9

Ekonomik Gelişmeleri Takip Etme Bakımından Boyutlar Arası Anlamlılık

	Ekonomik Gelişme	N	Ortalama	Ki-Kare	P
Harcama	Düzenli takip ederim	130	130,57	6,781	0,079**
	Bazen takip ederim	86	118,27		
	Nadiren takip ettiğim olur	20	132,10		
	Hayır, takip etmiyorum	11	76,45		
Tutum	Düzenli takip ederim	130	102,39	27,623	0,001*
	Bazen takip ederim	86	143,16		
	Nadiren takip ettiğim olur	20	151,80		
	Hayır, takip etmiyorum	11	179,00		
İlgi	Düzenli takip ederim	130	95,87	43,763	0,000*
	Bazen takip ederim	86	151,17		
	Nadiren takip ettiğim olur	20	162,80		
	Hayır, takip etmiyorum	11	173,45		
Algı	Düzenli takip ederim	130	125,58	4,133	0,247
	Bazen takip ederim	86	119,30		
	Nadiren takip ettiğim olur	20	112,75		
	Hayır, takip etmiyorum	11	162,55		

* %5 önem düzeyinde anlamlı.

* * %10 önem düzeyinde anlamlı.

Ekonomik gelişmeleri takip etme bakımından test edilecek hipotezler aşağıdaki gibidir:

He₀: Katılımcıların ekonomik gelişmeleri takip etmesi finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açılarını etkilememektedir.

He₁: Katılımcıların ekonomik gelişmeleri takip etmesi finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açılarını etkilemektedir.

Ekonomik gelişmeleri takip etme bakımından oluşturulan gruplar ile finansal okuryazarlık boyutları arasında %5 önem düzeyinde ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Tutum ($p=0,001<0,05$) ve ilgi ($p=0,000<0,05$) boyutları için hesaplanan p anlamlılık değerleri %5 önem düzeyinden küçük olduğundan H_0 hipotezi bu alt boyutlarda reddedilmiştir. %10 önem düzeyinde ise harcama boyutunda ($p=0,079<0,10$) istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Ekonomik gelişmeleri düzenli takip eden, bazen takip eden, nadiren takip eden ve takip etmeyen katılımcıların harcama, tutum ve ilgi boyutlarında algılamalarının farklı olduğu sonucuna varılmıştır.

Aile Ortalama Geliri ve Boyutlar Arasındaki İlişki

Aile ortalama gelirine ait değerler beş grupta toplanmış olup, gruplar ile finansal okuryazarlık boyutları arasındaki anlamlılığı sınamaya ait sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10
Aile Ortalama Gelirine Göre Boyutlar Arası Anlamlılık

	Aile Ortalama Geliri	N	Ortalama	Ki-Kare	P
Harcama	5.000-7.500	84	119,67	0,946	0,918
	7.501-10.000	72	127,36		
	10.001-12.500	44	123,76		
	12.501-15.000	34	122,71		
	15.001+	13	137,54		
Tutum	5.000-7.500	84	113,28	5,808	0,214
	7.501-10.000	72	138,82		
	10.001-12.500	44	117,31		
	12.501-15.000	34	130,62		
	15.001+	13	116,54		
İlgi	5.000-7.500	84	137,35	7,458	0,114
	7.501-10.000	72	106,96		
	10.001-12.500	44	125,69		
	12.501-15.000	34	128,74		
	15.001+	13	114,00		
Algı	5.000-7.500	84	121,16	2,449	0,654
	7.501-10.000	72	121,39		
	10.001-12.500	44	126,38		
	12.501-15.000	34	122,35		
	15.001+	13	153,08		

Aile ortalama gelir bakımından test edilecek hipotezler aşağıdaki gibidir:

Hf₀: Katılımcılara ait aile ortalama gelirleri ile finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açıları arasında fark yoktur.

Hf₁: Katılımcılara ait aile ortalama gelirleri ile finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açıları arasında fark vardır.

Bireylerin aile ortalama gelirleri ile finansal okuryazarlık boyutları arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır ($p>0,05$; $p>0,10$). Katılımcıların aile aylık ortalama gelirlerine göre harcama, tutum, ilgi ve algı boyutlarına bakış açıları arasında bir farklılığın olmadığı söylenebilmektedir.

Yaş ve Boyutlar Arasındaki İlişki

Yaş bakımından gruplar “20-30 arası”, “31-40 arası”, “41-50 arası”, “51-60 arası” ve “61 yaş ve üzeri” şeklinde oluşturulmuştur. Oluşturulan yaş grupları ile finansal okuryazarlık boyutları arasındaki ilişkilere ait sonuçlar Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11
Yaşa Göre Boyutlar Arası Anlamlılık

	Yaş	N	Ortalama	Ki-Kare	P
Harcama	20-30	38	117,74	3,628	0,459
	31-40	80	128,81		
	41-50	93	121,66		
	51-60	33	132,03		
	61 ve üzeri	3	59,33		
Tutum	20-30	38	122,18	5,580	0,233
	31-40	80	136,39		
	41-50	93	111,54		
	51-60	33	131,03		
	61 ve üzeri	3	125,33		
İlgi	20-30	38	118,13	3,622	0,460
	31-40	80	126,23		
	41-50	93	117,70		
	51-60	33	143,79		
	61 ve üzeri	3	116,33		
Algı	20-30	38	95,55	18,810	0,001*
	31-40	80	114,11		
	41-50	93	130,06		
	51-60	33	156,33		
	61 ve üzeri	3	204,67		

*%5 önem düzeyinde anlamlı.

Yaş bakımından oluşturulan gruplara ilişkin olarak test edilecek hipotezler aşağıdaki gibidir:

Hg₀: Katılımcıların yaşları finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açılarını etkilememektedir.

Hg₁: Katılımcıların yaşları finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açılarını etkilemektedir.

Yaş değişkeninin finansal okuryazarlık boyutlarına bakışına etkisi araştırıldığında sadece algı boyutunda yaş grupları arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir farklılık ($p=0,001<0,05$) olduğu saptanmıştır. Diğer boyutlar için katılımcıların yaşlarına göre bakış açılarında farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$; $p>0,10$).

Medeni Durum ve Boyutlar Arasındaki İlişki

Medeni durum bakımından evli, hiç evlenmedi ve boşanmış olmak üzere oluşan gruplara yönelik yapılan finansal okuryazarlık ölçeğinin boyutlarına ait ilişkilerin anlamlılığı Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12
Medeni Durumuna Göre Faktörler Arası Anlamlılık

	Medeni Durum	N	Ortalama	Ki-Kare	P
Harcama	Hiç Evlenmedi	52	107,46	3,734	0,155
	Evli	186	128,92		
	Boşanmış	9	117,89		
Tutum	Hiç Evlenmedi	52	123,92	0,118	0,943
	Evli	186	123,63		
	Boşanmış	9	132,00		
İlgi	Hiç Evlenmedi	52	134,96	1,775	0,412
	Evli	186	120,54		
	Boşanmış	9	132,11		
Algı	Hiç Evlenmedi	52	109,65	2,976	0,226
	Evli	186	128,46		
	Boşanmış	9	114,67		

Medeni durum bakımından test edilecek hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₀: Katılımcıların medeni durumları boyutlara bakış açılarını etkilememektedir.

H₁: Katılımcıların medeni durumları boyutlara bakış açılarını etkilemektedir.

Katılımcıların medeni durumlarının faktörleri algılamada farklılık yaratıp yaratmadığının sınanması sonucunda değişkenler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. H₀ hipotezi tüm boyutlar için gerek %5 gerekse %10 önem düzeyinde reddedilememiştir ($p > 0,05$; $p > 0,10$). Bilim adamlarının, finansal okuryazarlık ölçeğine ait boyutlara bakış açılarının medeni duruma göre farklılık göstermediği, algılamalarının benzer özellik gösterdiği saptanmıştır.

Finansal Kavramların Bilinirliği ve Boyutlar Arasındaki İlişki

Finansal kavramların bilinirliği ile finansal okuryazarlık boyutları arasındaki anlamlılık araştırıldığında elde edilen sonuçlar Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13
Finansal Kavramların Bilinirliği Yönüyle Boyutlar Arası Anlamlılık

			N	Ort.	Ki-kare	P
Enflasyon	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	194	125,19	7,116	0,028*
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	50	125,93		
		Fikrim yok	3	14,67		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	194	122,06	1,615	0,446
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	50	133,43		
		Fikrim yok	3	92,00		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	194	117,16	8,422	0,015*
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	50	149,91		
		Fikrim yok	3	134,67		
	Algı	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	194	123,11	0,743	0,690
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	50	125,11		
		Fikrim yok	3	158,33		
Faiz	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	214	123,11	2,595	0,273
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	32	133,14		
		Fikrim yok	1	22,00		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	214	122,14	2,794	0,247
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	32	138,92		
		Fikrim yok	1	44,00		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	214	121,41	2,705	0,259
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	32	142,48		
		Fikrim yok	1	86,00		
	Algı	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	214	123,13	0,556	0,757
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	32	130,89		
		Fikrim yok	1	90,00		
İşsizlik	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	226	123,42	1,855	0,396
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	19	136,82		
		Fikrim yok	2	68,00		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	226	125,29	1,259	0,533
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	19	113,29		
		Fikrim yok	2	80,00		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	226	123,42	0,277	0,871
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	19	128,66		
		Fikrim yok	2	145,50		
	Algı	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	226	121,81	2,502	0,286
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	19	148,03		
		Fikrim yok	2	143,00		

Tablo 13 (Devamı)

Finansal Kavramların Bilinirliği Yönüyle Boyutlar Arası Anlamlılık

			N	Ort.	Ki-kare	P
Tasarruf	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	200	129,44	6,450	0,040*
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	43	98,95		
		Fikrim yok	4	121,25		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	200	122,77	0,904	0,636
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	43	126,81		
		Fikrim yok	4	155,50		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	200	120,69	3,667	0,160
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	43	141,86		
		Fikrim yok	4	97,50		
	Algi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	200	119,47	5,852	0,054**
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	43	139,26		
		Fikrim yok	4	186,75		
Hisse Senedi	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	122	130,18	2,506	0,286
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	98	120,77		
		Fikrim yok	27	107,78		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	122	121,81	2,230	0,328
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	98	121,39		
		Fikrim yok	27	143,37		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	122	113,86	5,091	0,078**
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	98	132,25		
		Fikrim yok	27	139,85		
	Algi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	122	120,96	1,395	0,498
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	98	123,68		
		Fikrim yok	27	138,89		
Yatırım Fonu	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	96	129,03	2,135	0,344
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	115	124,60		
		Fikrim yok	36	108,69		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	96	113,32	5,755	0,056**
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	115	125,92		
		Fikrim yok	36	146,36		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	96	115,27	2,627	0,269
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	115	127,83		
		Fikrim yok	36	135,06		
	Algi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	96	124,86	9,206	0,10**
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	115	113,60		
		Fikrim yok	36	154,94		

Tablo 13 (Devamı)

Finansal Kavramların Bilinirliği Yönüyle Boyutlar Arası Anlamlılık

			N	Ort.	Ki-kare	P
Döviz	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	220	125,08	1,402	0,496
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	25	118,98		
		Fikrim yok	2	68,00		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	220	123,20	1,334	0,513
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	25	134,58		
		Fikrim yok	2	80,00		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	220	122,33	1,132	0,568
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	25	137,02		
		Fikrim yok	2	145,50		
	Algı	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	220	124,79	0,522	0,770
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	25	115,50		
		Fikrim yok	2	143,00		
Senet	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	169	126,09	0,706	0,703
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	69	120,92		
		Fikrim yok	9	108,33		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	169	118,22	3,806	0,149
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	69	134,93		
		Fikrim yok	9	148,78		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	169	120,43	3,788	0,150
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	69	136,31		
		Fikrim yok	9	96,67		
	Algı	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	169	121,02	3,309	0,191
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	69	125,95		
		Fikrim yok	9	165,00		
Çek	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	169	127,13	1,225	0,542
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	64	115,54		
		Fikrim yok	14	124,86		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	169	116,34	7,155	0,028*
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	64	136,80		
		Fikrim yok	14	157,93		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	169	120,16	2,806	0,246
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	64	136,57		
		Fikrim yok	14	112,93		
	Algı	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	169	120,78	4,529	0,104
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	64	123,95		
		Fikrim yok	14	163,07		

Tablo 13 (Devam)

Finansal Kavramların Bilinirliği Yönüyle Boyutlar Arası Anlamlılık

			N	Ort.	Ki-kare	P
Bireysel Emeklilik	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	178	124,95	1,634	0,442
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	61	125,39		
		Fikrim yok	8	92,25		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	178	116,83	6,570	0,037*
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	61	143,72		
		Fikrim yok	8	133,13		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	178	122,21	0,538	0,764
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	61	129,77		
		Fikrim yok	8	119,75		
	Algı	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	178	117,06	6,072	0,048*
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	61	141,11		
		Fikrim yok	8	147,88		
Yatırım	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	187	129,09	3,925	0,141
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	54	107,74		
		Fikrim yok	6	111,67		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	187	117,33	6,773	0,034*
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	54	144,07		
		Fikrim yok	6	151,33		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	187	121,20	1,198	0,549
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	54	133,13		
		Fikrim yok	6	129,00		
	Algı	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	187	119,49	3,158	0,206
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	54	137,17		
		Fikrim yok	6	146,17		
Katılım Bankası	Harcama	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	94	137,71	10,881	0,004*
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	111	123,75		
		Fikrim yok	42	93,98		
	Tutum	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	94	119,79	3,645	0,162
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	111	120,32		
		Fikrim yok	42	143,17		
	İlgi	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	94	109,37	6,627	0,036*
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	111	131,15		
		Fikrim yok	42	137,83		
	Algı	Tam Anlamıyla Tanımlayabilirim	94	123,11	1,462	0,481
		Ne olduğu hakkında fikrim var ancak tanımlayamam	111	120,29		
		Fikrim yok	42	135,81		

* %5 önem düzeyinde anlamlı.

* * %10 önem düzeyinde anlamlı.

Tablo 13 incelendiğinde çalışmaya katılan bilim insanlarının finansal kavramları tanımlayabilme, tanımlayamama ve kavram hakkında fikri olmaması durumunun finansal okuryazarlık boyutlarıyla ilişkisi araştırıldığında elde edilen sonuçlar iki başlık altında toplanarak aşağıda sunulmuştur.

Anlamlı fark bulunan kavramlar;

- Enflasyon kavramını tam olarak tanımlayabilen, ne olduğu hakkında fikri olan fakat tanımlayamayan ve de kavram hakkında fikri olmayan katılımcıların finansal okuryazarlık boyutlarına bakış açısı incelendiğinde harcama ve ilgi boyutlarında gruplar arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanmıştır.
- Tasarruf kavramı incelendiğinde tam olarak bilen, fikri olan fakat tanımlayamayan ve fikri olmayan gruplarda yer alan katılımcıların harcama boyutunda bakış açıları arasında %5 önem düzeyinde ve ilgi boyutunda bakış açıları arasında %10 önem düzeyinde anlamlı bir farklılık belirlenmiştir.
- Hisse senedi kavramı hakkındaki bilgileri %10 önem düzeyinde ilgi boyutunda anlamlı bir farklılık göstermiştir.
- Yatırım fonu finansal kavramının gruplarca bilinme düzeyi %10 önem düzeyinde tutum boyutunda ve %5 önem düzeyinde ilgi boyutunda farklılık saptanmasına sebep olmuştur.
- Çek kavramının anlamının bilinmesi düzeyinde boyutlar incelendiğinde gruplarda yer alan katılımcıların bakış açıları tutum boyutunda farklılık göstermektedir. Bu farklılık %5 önem düzeyinde anlamlı bir sonuç vermektedir.
- Bireysel emeklilik ve boyutlar arasında ilişki incelendiğinde %5 önem düzeyinde tutum ve ilgi boyutunda anlamlı farklılık olduğu görülmüştür
- Yatırım kavramı ve boyutlar arasındaki ilişki incelendiğinde, bu ilişkinin %5 önem düzeyinde tutum boyutunda anlamlı olduğu yani grupların bu boyuta bakış açıları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu saptanmıştır.
- Katılım bankası ve boyutlar arasındaki ilişki incelendiğinde, araştırılan ilişkinin %5 önem düzeyinde harcama ve ilgi boyutlarında anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Anlamlı fark bulunmayan kavramlar;

Bilim insanlarının finansal kavramlardan döviz, faiz, işsizlik ve senet kavramlarını tanımlayabilmesinin, tanımlayamamasının veya kavram hakkında fikri olmamasının her bir finansal okuryazarlık boyutunda anlamlı bir etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Sonuç

Literatürde, finansal okuryazarlık üzerine yapılan çalışmalar her geçen gün artmaktadır. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla, finansal okuryazarlık düzeyini belirlemeye yöneliktir. Bilim insanlarının finansal okuryazarlık tutum ve davranışlarını doğrudan inceleyen bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlaması arzulanmaktadır. Nitekim çalışmada, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görev yapan bilim insanları arasında finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin harcama, ilgi, bilgi ve tutum bileşenleri açısından farklılık olup olmadığı ve finansal kavramlara dair bilgi düzeyleri ile finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin bileşenleri arasında ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırma sonucunda istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre:

- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görev yapan bilim insanlarının; enflasyon, faiz, işsizlik, döviz, senet, çek, yatırım, tasarruf ve bireysel emeklilik kavramlarını hisse senedi, yatırım fonu ve katılım bankası kavramlarına kıyasla daha iyi bildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Hisse senedi, yatırım

fonu ve katılım bankası kavramlarının bilinme yüzdelерinin de %40 dolayında olması örneklemedeki bilim insanların finansal kavramlara yönelik bilgi düzeylerinin düşük olmadığını göstermektedir.

- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görev yapan bilim insanların finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin alt bileşenleri olan harcama, tutum, ilgi, algı boyutları ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiler bağlamında; cinsiyet açısından ilgi ve algı boyutlarında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ortalama sıra değerlerine bakıldığında kadınların ilgilerinin erkeklere göre daha yüksek, erkeklerin ise algılarının kadınlara oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görev yapan bilim insanların unvan açısından finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin alt bileşenleri olan harcama, tutum, ilgi, algı boyutları ile ilişkisi incelendiğinde %10 önem düzeyinde harcama ve %5 önem düzeyinde tutum boyutlarında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ortalama sıra değerlerine bakıldığında Prof. Dr. unvanına sahip bilim insanların harcama konusunda daha istekli olduğu, Öğr. Gör. Dr. unvanına sahip bilim insanının ise harcama konusunda daha az istekli olduğu tespit edilmiştir. Ortalama sıra değerlerine bakıldığında Prof. Dr. unvanına sahip bilim insanların tutum açısından daha olumlu cevaplar verdiği tespit edilmiştir.
- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görev yapan bilim insanların ekonomik gelişmeleri takip etme düzeyleri yönünden Gutnu ve Cihangir (2015) tarafından üniversite personeli üzerine yapılan çalışma ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bilim insanların ekonomik gelişmeleri takip etme açısından finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin alt bileşenleri olan harcama, tutum, ilgi, algı boyutları ile ilişkisi incelendiğinde %5 önem düzeyinde tutum ve ilgi boyutlarında; %10 önem düzeyinde harcama boyutunda anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Harcama boyutu ortalama sıra değerlerine bakıldığında ekonomik gelişmeleri nadiren takip eden bilim insanların ekonomik gelişmeleri takip etmeyenlere göre daha fazla harcama eğiliminde olduğu; tutum ve ilgi boyutlarında ise ekonomik gelişmeleri takip etmeyenlerin daha olumlu yanıtlar verdiği tespit edilmiştir.
- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görev yapan bilim insanların yaş açısından finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin alt bileşenleri olan harcama, tutum, ilgi, algı boyutları ile ilişkisi incelendiğinde %5 önem düzeyinde algı boyutunda anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Ortalama sıra değerlerine bakıldığında 61 yaş üzeri katılımcıların 20-30 yaş aralığındaki katılımcılardan daha yüksek algıya sahip olduğu tespit edilmiştir.
- Buna karşın Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görev yapan bilim insanların eğitim düzeyi, medeni durumu, aile ortalama geliri ve çalışılan bilim alanı ile finansal okuryazarlık tutum ve davranış bileşenleri (harcama, tutum, ilgi ve algı) arasında anlamlı ilişkiler söz konusu değildir.
- Finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin alt bileşenleri olan harcama, tutum, ilgi, algı boyutları ile finansal kavramların bilinirliği bağlamında; tasarruf, yatırım, bireysel emeklilik kavramları hakkında fikri olmayan bilim insanların daha yüksek algıya sahip oldukları; yatırım ve çek kavramları hakkında fikri olmayan bilim insanların daha olumlu tutuma sahip olduğu, tasarruf ve katılım bankacılığı kavramlarını tam anlamıyla tanımlayabilen bilim insanların harcama eğilimlerinin daha yüksek olduğu, hisse senedi ve katılım bankacılığı kavramları hakkında fikri olmayan bilim insanların ilgilerinin daha yüksek olduğu, enflasyon kavramı hakkında fikri olup ancak tanımlayamayan bilim insanların harcama eğilimlerinin ve ilgilerinin daha yüksek olduğu, yatırım kavramı hakkında fikri olmayan bilim insanların tutumlarının daha olumlu olduğu, bireysel emeklilik kavramı hakkında bilgi sahibi olup tanımlayamayan bilim insanların daha olumlu tutuma sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın döviz, faiz, işsizlik ve senet kavramların bilinirliği ile finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeğinin bileşenleri (harcama, tutum, ilgi, algı) arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Durmuşkaya ve Kavas (2018) tarafından yapılan çalışmada akademik personelin cinsiyet, çalışılan bilim alanı, eğitim durumu, unvan ve yaş faktörlerine bağlı olarak finansal okuryazarlık düzeylerinin değiştiği tespit edilmesine karşın, bu çalışmada cinsiyet, unvan ve yaş finansal okuryazarlık tutum ve davranışlarında farklılığa sebep olurken; çalışılan bilim alanı ve eğitim durumu faktörlerinin finansal okuryazarlık tutum ve davranışında bir farklılığa sebep olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın eğitim-öğretim döneminin sona erdiği yaz döneminde gerçekleştirilmesi araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Farklı disiplinlerde çalışan bilim insanlarının uzmanlık alanlarına göre finansal okuryazarlık tutum ve davranışlarına yönelik araştırma yapılması önerilebilir.

Kaynakça

- Aksoylu, S., Boztosun, D., Altınışik, F. ve Baraz, E.H. (2017). A baseline investigation of financial literacy levels: The case of Kayseri province. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 75, 229-246. doi:10.25095/mufad.399911
- Altun, A. (2005). *Gelişen teknolojiler ve yeni okuryazarlıklar*. Ankara: Anı Yayınları.
- Aşıcı, M. (2009). Kişisel ve sosyal bir değer olarak okuryazarlık. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(17), 9-26. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/29183/312492>
- Atan, F., Biçer, E. B. (2017). Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde çalışan sağlık personelinin finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Sivas ili örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(2), 481-499. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TWpRd09URXINZz09/saglik-bakanligina-bagli-hastanelerde-calisan-saglik-personelinin-finansal-okuryazarlik-duzeyinin-belirlenmesi-sivas-ili-ornegi>
- Bayraktaroğlu, A., Şan, F.B. (2014). Financial literacy training as a strategic management tool among small medium sized businesses operating in Turkey. *Procedia-Social & Behavioral Sciences*, 150, 148-155. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.09.019
- Boz, D. (2019). Kütahya ilinde bulunan özel eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrenci velilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 82, 147-160. doi:10.25095/mufad.536036
- Cole, S., Sampson, T. ve Zia, B. (2009). *Financial literacy, financial decisions and the demand for financial services: Evidence from India and Indonesia*. Harvard Business School Working Paper. Erişim adresi: <https://www.econbiz.de/Record/financial-literacy-financial-decisions-and-the-demand-for-financial-services-evidence-from-india-and-indonesia-cole-shawn/10003842114>
- Çelikkol, H., Çelikkol, M. ve Özkan, N. (2017). Dumlupınar Üniversitesi akademik personelinin finansal okuryazarlık düzeyi üzerine bir araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 447-461. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mjss/issue/40527/486298>
- Disney, R., Gathergood, J. (2013). Financial literacy and consumer credit portfolios. *Journal of Banking & Finance*, 37, 2246-2254. doi.org/10.1016/j.jbankfin.2013.01.013
- Durmuşkaya, S., Kavas, Y. (2018). Akademik gelişim ve finansal okuryazarlık arasındaki ilişkinin tespiti üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3), 925-939. doi:10.18657/yonveek.441375
- Ekolu, S. O., Quainoo, H. (2019). Reliability of assessments in engineering education using Cronbach's alpha, KR and split-half methods. *Global Journal of Engineering Education*, 1, 24-29. Erişim adresi: <http://www.wiete.com.au/journals/GJEE/Publish/vol21no1/03-Ekolu-S.pdf>

- Fettahoğlu, S. (2015). Hane halkının finans eğitimi ve finansal okuryazarlık düzeyleri üzerine Kocaeli'nde bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 67, 101-116. doi:10.25095/mufad.396581
- Gutnu, M. M., Cihangir, M. (2015). Finansal okuryazarlık: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi personeli üzerinde bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 415-424. doi: 10.16992/ASOS.547
- Güler, E., Tunahan, H. (2017). Finansal okuryazarlık: Hane halkı üzerine bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(3), 79-104. doi: 10.22139/jobs.323261
- Güneş, F. (1997). *Okuma-yazma öğretimi ve beyin teknolojisi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Güney, S., Tanyıldızı, H. (2018). Finansal okuryazarlık: AĞRI esnaf ve sanatkârlarına yönelik bir araştırma. *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 1-21. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/econharran/issue/38815/451260>
- Kaderli, Y., Gümüş, U. T. ve Danışman, E. (2016). Finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Türk Silahlı Kuvvetleri emekli personeli üzerinde bir araştırma. *Finans ve Bankacılık Çalışmaları Dergisi*, 5(5), 52-70. doi:10.20525/ijfbs.v5i5.635
- Kılınç, E., Antepli, A. (2020). Bazı sosyo-demografik değişkenler açısından kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, 96-109. Erişim adresi: <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/1747>
- Kıran, F., Çetinkaya Bozkurt, Ö. (2019). Finansal okuryazarlık seviyesinin demografik değişkenlere göre incelenmesi: Batı Akdeniz girişimcileri üzerine bir araştırma. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 2, 68-96. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jeim/issue/60020/867207>
- Klapper, L., Lusardi, A. ve Panos, G. A. (2012). *Financial literacy and the financial crisis*. Policy Research Working Paper 5980, World Bank. Erişim adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w17930/w17930.pdf
- Kurt, A. A., Orhan, D., Yaman, F., Solak, M. Ş. ve Türkan, F. (2014). Bilgi ve iletişim teknolojileri ışığında Türkiye'de yapılan okuryazarlık çalışmalarındaki eğilim. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 5(2). Erişim adresi: <https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/paperDetail.xhtml?uId=5687>
- Lusardi, A. (2008). *Financial literacy: An essential tool for informed consumer choice?*. NBER Working Paper, National Bureau of Economic Research. Erişim adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w14084/w14084.pdf
- Lusardi, A., Mitchell, O.S. ve Curto, V. (2009). *Financial literacy and financial sophistication among older American's?*. NBER Working Paper, National Bureau of Economic Research. Erişim adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w15469/w15469.pdf
- Lusardi, A., Mitchell, O. S. ve Curto, V. (2010). *Financial literacy among the young: Evidence and implications for consumer policy*. NBER Working Paper, National Bureau of Economic Research. Erişim adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w15352/w15352.pdf
- Öztürk, E., Demir, Y. (2015). Finansal okuryazarlık ve para yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi akademik personel üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 68, 113-134. doi:10.25095/mufad.396629
- Sarıgül, H. (2015). Finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeği: Geliştirme, geçerlik ve güvenirlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 200-218. doi:10.11611/JMER408

- Serinkan, C., Erdoğan, M. (2018). *Yöneticilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi: Bişkek örneği*. 1. Uluslararası Ekonomi ve İşletme Sempozyumu.
- Sevim, N., Temizel, F. ve Sayılır, Ö. (2012). The effects of financial literacy on the borrowing behavior of Turkish financial consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 36(5), 573-579. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/263251710_The_effects_of_financial_literacy_on_the_borrowing_behavior_of_Turkish_financial_consumers
- Şahin, M., Barış, S. (2017). Finansal okuryazarlık ve tasarruf davranışları: Kamu çalışanları üzerine bir inceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(2), 77-103. doi:10.18074/ckuiibfd.332555
- Mercan, N., Oyur, E., Altınay, A. ve Aksanyar, Y. (2012). Ekonomi okuryazarlığına yönelik ampirik bir araştırma. *Ekonomi Bilimler Dergisi*, 4(2), 109-118. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/56719>
- Ünal, S., Düger, Y. S. (2011). Akademik personelin finansal gönenç hâli ile finansal davranış eğilimi arasındaki ilişkiye yönelik ampirik bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 213-226. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esad/issue/38955/456062>
- Ünal, S., Boz, D. ve Ataşer, A. (2019). Bireysel emeklilik sistemi üyeliği ve bazı demografik değişkenlerin finansal okuryazarlık ile ilişkisi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2, 104-115. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/882031>
- Van Rooji, M., Lusardi, A. ve Alessie, R. (2011). Financial literacy and retirement planning in the Netherlands. *Journal of Economic Psychology*, 32, 593-608. doi:10.1016/j.joep.2011.02.004
- Yardımcıoğlu, M., Yörük, A. (2016). Türkiye'deki finansal okuryazarlığın ve finansal farkındalığın durumu. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 9(2), 173-208. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1521220>

Extended Abstract

Purpose

The aim of the study is to examine whether there is a difference among scientists in terms of the components of the Financial Literacy Attitude and Behavior Scale (spending, perception, interest and attitude), the knowledge levels of scientists about financial concepts and whether there is a relationship between the components of the attitude and behavior scale.

Design and Methodology

The research population consists of academic staff working at Niğde Ömer Halisdemir University. The data is collected in March 2019. As of this date, it has been determined that 951 academicians work at Niğde Ömer Halisdemir University, according to the released statistics on the official website of the Council of Higher Education. While the data were collected by survey method, convenience sampling was adopted. The applied questionnaire consists of three parts and 49 questions. A face-to-face questionnaire was applied to the academicians who participated in the research on a voluntary basis. 247 valid responses were provided. The sample size of 247 observations corresponds to a margin of error of 5.37% at the 95% confidence level.

In the study, firstly, the profile of the participants was revealed by using descriptive statistics. In the second stage, factor analysis was used in order to collect the items in the financial literacy attitude and behavior scale that are related to each other in a group and to make a dimension reduction. Finally, the existence of a relationship between the dimensions obtained from factor analysis and demographic characteristics was determined with the help of non-parametric tests.

Bartlett's test was significant ($p=0.000$ and <0.05). The Kaiser-Meyer-Olkin sample adequacy index is 0.795. Therefore, the collected data was suitable for factor analysis.

Findings

According to descriptive findings, 75% of the participants were married and 21% were never married. The vast majority (61.54%) have doctoral education. While 37.66% are in the 41-50 age range, 32.39% are in the 31-40 age range. Academic titles of the participants are as follows: 27.94% of the participants are Assistant Professors, 17% of them are Associate Professors, 21.05% of them are lecturers and 17.41% of them are research assistants. In terms of following the economic news, more than half of the participants (52.63%) follow them regularly. In addition, in terms of household average income, 34.01% of the participants have an income of 5.000-7.500, 29.15% of them have 7.501-10.000 and 5.26% of them have an income of 15.000 and above.

The relationships between demographic variables and the dimensions revealed by factor analysis are as follows: Between "gender" and "interest" and "perception" sub-dimensions, between title and "spending" and "attitude", between following economic developments and "spending," There were significant differences between the sub-dimensions of "attitude", "interest", and between age and "perception" sub-dimensions.

There were also significant differences between some of the financial concepts (which are savings, stocks, mutual funds, participation banks, private pensions, investments, inflation, checks) and financial literacy attitude and behavior components.

Research Limitations

The research was carried out in the summer period when the education period ended and this limited the sample size. In addition, convenience sampling, which is one of the non-random sampling methods due to time constraints, causes the findings to be limited to the sample. It limits generalizations about the population.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Financial literacy attitudes and behaviors of scientists working in different disciplines can be examined on a larger population and sample based on random sampling, especially in their fields of expertise.

Originality/Value

Studies in the literature mostly focused on determining the financial literacy levels of the participants. However, studies on examining financial literacy attitudes and behaviors are relatively limited. Also, these studies are mostly aimed at university students. But financial attitude and behavior is an issue that needs to be investigated for audiences other than students. In this study, financial literacy attitudes and behaviors of academicians are discussed. Because there is no study in the literature that examines financial literacy attitudes and behaviors of academicians in their fields of study. This aspect of the study is expected to contribute to the literature.

Araştırmacı Katkısı: Fevzi Serkan ÖZDEMİR (%25), Haluk BENGÜ (%25), Elif BULUT (%25), Serpil ÇELİK (%25).

The Determinants of Inflation in Emerging Markets and Developing Countries: A Literature Review ¹

Dila ASFUROĞLU²

Submitted by: 23.02.2021

Accepted by: 24.05.2021

Article Type: Review

Abstract

A vast literature exists on the determinants of inflation in developed countries whereas the one in emerging markets and developing countries has gained attention at the beginning of 1990s. In this respect, the current paper overviews the empirical studies in order to provide underlying knowledge and common facts on this topic that are valuable for further research and policymakers. The patterns emerge from the results of the existing literature can be summarized as follows. First, inflation is mainly a monetary phenomenon either due to direct or indirect drivers in these countries. However, the significance of the effects from the monetary aggregates are dependent on the countries and periods under study. Secondly, inflation persistence is a major determinant in explaining inflation, suggesting a backward-looking behavior in inflation dynamics for these countries. Lastly, the importance of domestic determinants in understanding inflation has shifted towards external ones implying a greater role for global determinants in the last two decades.

Keywords: Inflation, Money Growth Rate, Interest Rate, Exchange Rate, Fiscal Deficit, Global Food Prices, Oil Prices

Atıf: Asfuroğlu, D. (2021). The determinants of inflation in emerging markets and developing countries: A literature review. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 483-504.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Bahçeşehir University, Faculty of Economics Administrative and Social Sciences Department of Economics, dila.asfuroglu@eas.bau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1650-6711

Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon Belirleyicileri: Bir Yazın Taraması

Dila ASFUROĞLU³

Başvuru Tarihi: 23.02.2021

Kabul Tarihi: 24.05.2021

Makale Türü: Derleme

Öz

Gelişmiş ülkelerde enflasyonun belirleyicileri konusunda geniş bir yazın mevcutken, yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ülkelerdeki yazın, 1990'ların başında dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, mevcut makale, bu konu hakkında değerli olan temel bilgileri ve ortak gerçekleri, gelecek araştırmalara ve politika yapıcılara sağlamak için ampirik çalışmaları gözden geçirmektedir. Mevcut literatürün sonuçlarından ortaya çıkan örüntüler şu şekilde özetlenebilir. Birincisi, enflasyon, bu ülkelerdeki doğrudan veya dolaylı itici güçlerden kaynaklanan, temelde parasal bir olgudur. Bununla birlikte, parasal büyüklüklerin etkilerinin önemi, incelenen ülkelere ve dönemlere bağlıdır. İkinci olarak, enflasyon sürekliliğinin, enflasyonu açıklamada önemli bir belirleyici olması, bu ülkeler için enflasyon dinamiklerinde geriye dönük bir davranış olduğunu düşündürmektedir. Son olarak, enflasyonu anlamada yerel belirleyicilerin öneminin dışsal belirleyicilere doğru kayması, son yirmi yılda küresel belirleyicilerin enflasyonu anlamada daha büyük bir rol oynadığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Paranın Büyüme Oranı, Faiz Oranı, Döviz Kuru, Mali Açık, Küresel Gıda Fiyatları, Petrol Fiyatları

³ Bahçeşehir Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Ekonomi Bölümü, dila.asfuroglu@eas.bau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1650-6711

Introduction

While the main objective of many central banks in both developed and developing countries is price stability, they set different inflation rate targets in achieving this purpose. The reason behind these unique optimal rates lies on the dynamics of inflation and country-specific characteristics. Considering the importance of understanding the determinants of inflation in developing countries and emerging markets for their volatile dynamics, this study presents mostly the orthodox methodologies and the results of empirical analyses in the existing literature in an attempt to set forth the patterns regarding generally the so-called *proximate* drivers, by Loungani and Swagel (2001), of inflation in these countries.

Throughout their history, many emerging markets and developing countries have experienced a moderate to high inflation. Inflation began to increase in the 1950s and accelerated immensely in the 1970s and early 1980s; and hyperinflations were experienced in the late 1980s and early 1990s. In the second half of the 1990s, most of these countries managed to lower their inflation rates; and at the beginning of the 21st century, reduced inflation is sustained. However, since mid-2000s, the inflation pressures rose again, mostly because of food and energy prices (International Monetary Fund [IMF], 2008). Inflation had been reduced to double-figure levels in the mid-1990s and by 2000 to single figure levels. This disinflation performance of the 1990s is generally attributed to fiscal consolidation. External developments such as the decline in global inflation and oil prices contributed to descending inflation, as well as the institutional reforms in the form of improved central bank independence (CBI), access to global capital markets; and structural reforms in product, trade and labor markets provided the support to lower the inflation rates (IMF, 2001).

Compare to a vast literature on the determinants of inflation in developed countries, the one in emerging markets and developing countries is rather recent. Therefore, the contribution of this study to the literature is three-fold. First, to bring together the papers in understanding inflation dynamics and to point out to knowledge gaps and changes in the nature of determinants thanks to a historical perspective providing a background for further studies in this topic. Second, to unfold the country- and time-dependent results of these countries and to disentangle how immature this line of research is in developing countries and emerging markets compared to the industrialized countries. Last, to provide policy recommendations to the monetary policymakers of these countries on the account of patterns in determinants of inflation.

Below, there is a survey for inflation determinants of time series and cross-sectional analyses in which all are also categorized according to the geographical location of countries for the sole purpose of the readers easily finding the countries they would like to focus on. Since the country classifications of BIS and IMF do not exactly overlap, the papers overviewed are selected in such a way that countries they study coincide at least one of the classifications. Finally, conclusion section summarizes the results with policy recommendations in the light of common features of inflation for these countries.

Transition Economies: Time Series Analyses

Koen and Marrese (1995) claim that contemporaneous money is weak in determining inflation for Russia while money growth has the largest impact on inflation 2-4 months later by examining monthly data from January 1992 till November 1994. The similar analysis is conducted by Hoggarth (1996) and Korhonen (1998), concluding that inflation in Russia is a monetary phenomenon. Nikolic (2000) suggests that the money growth is a strong determinant explaining inflation in post-communist Russia. With an inclusion of lagged dependent variable in the analysis covering January 1992-August 1998, considerable influence of inflation inertia is highlighted. Dabrowski et al. (2002) investigate the inflation determinants of Russia using monthly data over January 1996-March 2001. Vector autoregression (VAR) approach estimates a long run relationship between

the real money balances and interest rate where interest rate decreases the demand for real money balances. Error correction model (ECM) is used for short run examination between inflation, inflation inertia and exchange rate where inflation inertia is indicated to be important in explaining short-term inflation dynamics. In pre-crises sample, exchange rate is shown to be irrelevant whereas it becomes significant in post-crises sample.

Lissovolik (2003) captures the sources of inflation in Ukraine during 1993-2002 relying on a markup and a money market model in a cointegration setting. Exchange rate and wages are strong long-term determinants of inflation while money has a short-term link with inflation; and the role of relative price variability in inflation is supported. Siliverstovs and Bilan (2005) explore the interrelationship among inflation, wage and money growth, and devaluation expectation via variance decompositions (VD) and impulse response functions (IRF) for Ukraine. Using monthly data spanning over January 1996-November 2003, they show that the changes in devaluation expectations are the main driving source of price changes while money supply has negligible effects on inflation; and find an evidence for substantial inflation inertia.

Transition Economies: Cross-Sectional Analyses

Coorey et al. (1996) estimate an equation for inflation from an analytic model for the pool of 21 countries. They suggest that money and wage growth have a substantial impact in explaining inflation while real appreciation does not have a significant impact. The effect of relative price variability is found to be sensitive to the region and sample period with a sizable effect during high inflation and a small impact during modest inflation. Inertia and downward price rigidity are argued to be important in explaining inflation when it is at moderate levels. Fischer et al. (1998) use exchange rate regime, fiscal balance and structural reforms as explanatory variables to understand inflation dynamics in 25 transition countries with the sample period of 1992-1996. They find that lower fiscal deficit, fixed exchange rate regime and structural reforms help stabilizing high inflation in these countries. Kutan and Brada (1999) explore the moderation of inflation in Czech Republic, Poland and Hungary at the end of the 1990s. Their results indicate that past inflation and import price movements are dominant contributors to inflation while the money supply and wage growth are unimportant contributors in the short run. The role of foreign prices demonstrates that the moderation of inflation in these countries are driven exogenously, stemming from a general global deflation and a decline in both global energy and commodity prices.

Antczak (2003) analyzes twelve transition countries⁴ from Central, Eastern Europe and former Soviet Union covering 1990-1997. Money multiplier, fiscal balances, money velocity and current account deficit are checked as the monetary aggregates explaining inflation. Correlation analysis indicates that changes in the money supply explains the inflation more and directly when expansionary policy is induced by monetization of fiscal deficit in high and very high inflation periods. On the contrary, the relationship becomes weaker during moderate and low inflation times. Iwasaki and Uegaki (2017) examine the relationship between CBI and inflation in transition economies with a meta-analysis where 122 estimates are collected covering 1997-2014 from transition studies. Based on the distribution of the partial correlation coefficient, they conclude that CBI causes disinflation suggesting a negative impact of CBI on inflation.

Asian Economies: Time Series Analyses

Model in Lim and Papi (1997) contains the goods, labor, money and external sectors to analyze the determinants of inflation in Turkey during 1970-1995, where the goods market inclines the equilibrium condition for the prices in the long-run while short-run dynamics of prices are affected by the disequilibria in

⁴ Croatia, Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia, Slovenia, Estonia, Kazakhstan, Latvia, Lithuania, Russia, Ukraine.

labor, money and external markets. According to their findings, Turkish inflation is driven by monetary variables, namely money and exchange rate; inertial factors are quantitatively significant; and public deficit has an important effect on inflation. Cheng and Tan (2002) apply vector ECM (VECM) analysis for Malaysia with quarterly data covering 1973-1997, considering variables, such as money supply, interest rate, exchange rate, trade balance, capital inflows and external prices. They conclude that external causes, especially the rest of the ASEAN's inflation and exchange rate, have predominant effects on inflation. Among the domestic factors, private consumption and government expenditure are the most important determinants of inflation with a less significant impact than that of external causes. Grigorian et al. (2004) explore the monetary transmission channels in Armenia under money, labor and foreign exchange markets, where inflation is assumed to be caused by imported inflation (i.e. inflation in trading partners), excessive money growth and wage pressures. Covering the period from January 1996 to June 2003 and using the equilibrium conditions from three markets, cointegration relationships and ECM are utilized for long- and short-run dynamics. Prices respond strongly to the disequilibria in the exchange rate market while the pass-through of excess money and wage pressures in excess of labor productivity are found to be insignificant.

Khan and Schimmelpfennig (2006) claim that the recent increase in inflation over January 1998-June 2005 in Pakistan is due to the increases in the wheat support price, leading to a monetarist against structuralist-driven inflation explanation. Incorporating the wheat support price into the general open-economy monetary model, the estimation of VECM suggests that broad money growth and private sector credit growth determine inflation while the wheat support price influences inflation only in the short run. Bonato (2007) concentrates on the relationship between inflation and nominal variables for Islamic Republic of Iran. Based on a small open economy IS-LM model for the quarterly period of 1988-2006, estimated ECM indicates that money growth has a predominant role in determining inflation both in the short- and long-run; and there exists a long-run relationship between the price level and money, its rate of return, exchange rate and real output.

Duma (2008) focuses on the effects of external shocks in Sri Lanka using monthly data covering 2003-2007. In order to estimate the pass-through effects, VAR is used including output gap for demand shock; oil price inflation to proxy international supply shocks; and change in the nominal exchange rate as an exchange rate shock. The results suggest that while depreciation of the local currency and import price shocks affect inflation immediately and positively, oil price shocks have an immediate but negative effect on inflation. Additionally, pass-through from exchange rate and import price shocks to prices are positive whereas that of oil price shocks are negative and small. Since the analysis checks for both consumer and wholesale prices, the comparison of the resulting effects on these indices implies that the pass-through of external shocks to wholesale prices is more severe compared to that of consumer prices. Pavlavani and Rahimi (2009) assume that endogenous factors such as expected inflation, imported inflation, liquidity, GDP and exchange rate determine inflation in Iran. Relying on autoregressive distributed lag (ARDL) approach covering 1971-2006, their estimations suggest that inflation expectation is the most significant determinant of inflation, with exchange rate, imported inflation and liquidity being other effective factors both in the short- and long-run.

Khan and Gill (2010) investigate money supply, budget deficit, exchange rate, inflationary expectations, interest rate, value of imports, wheat support price; and support prices of sugarcane, cotton, rice and wheat as causes of inflation in Pakistan focusing on four different price indicators. In the period of 1971-2006, inflation is not affected by fiscal deficit, money supply and wheat support price while exchange rate depreciation, increase in the value of imports and inflation expectations surge inflation in the long run with inflation inertia being the strongest contributor. The impact of interest rate on inflation is negative, yet insignificant whereas that of support prices of sugarcane, rice, wheat and cotton together is positive and significant. In a VAR framework utilizing IRF and VD with quarterly data spanning 1991-2008, Patnaik (2010) indicates that the

drivers of inflation in India is a mix of demand and supply side factors. Specifically, volume of demand, which has the most significant effect, money supply and external influences on domestic prices are the main drivers of inflation with the last two determinants having short-run impact. Bhattacharya (2013) focuses on the monetary policy transmission mechanisms in Vietnam in order to explain the experienced higher inflation compared to other Asian emerging markets. Following a price-taking small open economy model where inflation is a weighted average of changes in tradable and non-tradable good prices, inflation becomes a function of aggregate demand/real output, money supply, nominal effective exchange rate, nominal interest rate and foreign price inflation. Over 2004Q1-2012Q2, estimated VAR suggests that movements in the nominal effective exchange rate are the key factors in the short-run whereas over the medium-run, GDP growth and growth in credit are the main drivers of inflation.

In their time varying-parameter (TVP) structural VAR (SVAR) model for India covering Q1: 1996-1997-Q3: 2013-2014, Mohanty and John (2015) conclude that crude oil prices, output gap, fiscal policy and monetary policy (i.e. money rate) exhibit significant time variation. Crude oil prices and exchange rate are important in explaining inflation while on average the output gap is insignificant with an asymmetric effect on inflation. The fiscal deficit contributes to inflation in 2011-2012 while the monetary policy affects inflation only after 2005-2006. Alam and Alam (2016) use cointegration method with data from 1989-2013 for India. Their bound test analysis suggests that increased money supply, supply bottlenecks and depreciation of the local currency cause inflation to rise in the long-run. In the short run, domestic factors such as lower actual output than potential output and money supply are more significant in raising inflation than external factors. Wen et al. (2019) study the dynamic effects of crude oil prices on China's inflation by using TVP VAR over January 1996 to June 2017. Inflation in China is affected positively by international crude oil price and money supply shocks in the short run. Chiang et al. (2021) investigate microeconomic sources of inflation dynamics in China accounting for local pricing power of certain markets and sectors, sectoral and regional stickiness which resulted from rural-urban divide by policies in China on top of macroeconomic drivers. After applying shift-share decomposition, VDs calculated from SVAR over 1994-2015 indicate that sectoral shocks (i.e. sectoral price rigidities) are the most important factor in explaining urban inflation in the short-run whereas it is the national inflation in the long-run. Sectoral and local pricing power effects are the most crucial factor for rural inflation.

Asian Economies: Cross-Sectional Analyses

Jongwanich and Park (2009) examine nine Asian countries covering the quarterly period of 1996-2009 with VAR approach. They conclude that excess aggregate demand with the proxy of output gap and inflation expectations account for 15%-30% and 30%-60% of the variability in inflation respectively; and external food and oil price shocks explain less than 30% of CPI inflation. Osorio and Unsal (2011) disentangle the contributions of domestic, regional and global factors to inflation for 33 countries from Asia and Pacific⁵ region using Global VAR (GVAR) model covering 1986-2010. To see how the inflationary processes of Asia have altered, they estimate SVAR model for each country in 1986-99 and 2000-09. They indicate that supply (i.e. commodity prices) and monetary shocks have been the main sources of inflation in Asia for the last two decades. Specifically, changes in exchange rates explain about 15% of fluctuations in inflation; and changes in money supply and interest rates explain about 25%. However, the impact of these shocks has faded away, particularly in economies that have flexible exchange rate regimes and relatively clear monetary aims. The role of supply shocks has diminished slightly in recent years whereas the role of output gap has risen. Finally, they claim that inflation fluctuations are driven predominantly by domestic factors accounting more than 60% while global factors account for about 30%. Bhattacharya (2013) uses Generalized Method of Moments (GMM)

⁵ This paper incorporates the countries such as New Zealand, Australia with the countries, for instance Malaysia and Thailand in the analysis.

covering the period 2004Q1-2012Q2 for EMEs (China, India, Indonesia, Malaysia, Philippines, Sri Lanka and Thailand) after Vietnam comparison. With the inclusion of lagged variables, domestic and external factors, the results indicate that contemporaneous movements in import prices and past inflation are important determinants of inflation for all these countries whereas lagged growth rates of GDP or of money supply, lagged nominal interest rates and lagged movements in the nominal effective exchange rate play no role in explaining inflation.

African Economies: Time Series Analyses

In Nigeria with ECM covering the period of 1962-1993, Moser (1995) shows that money growth that is brought by fiscal deficit is the main driving force of inflation; and devaluation of the currency together with agroclimatic conditions are the other important determinants of inflationary pressure. Ubide (1997) decomposes inflation into components in Mozambique and explores the transition mechanisms via autoregressive integrated moving average (ARIMA) model during 1990-1996 using open economy definition of inflation. In the long-run, inflation is driven by monetary expansion, depreciation of exchange rate and unforeseen events in agricultural sectors while inflation inertia is insignificant. Assuming that inflation is determined by the equilibrium in the money market; Blavy (2004) analyzes quarterly data covering September 1991-March 2003 for Guinea via cointegration and ECM. The results show that the significant long-run relationship between inflation and money growth has boosted in recent years; and inflation persists over time in the short-run.

Nassar (2005) finds a long-run relationship between domestic prices, real income, broad money and foreign interest rates for Madagascar using quarterly data over 1982-2004, based on a monetary disequilibrium model with an open economy. While exchange rate movements have significant effects and inflation inertia is important, foreign interest rates are statistically insignificant in the long-run. Diouf (2007) focuses on structuralist hypothesis, monetarist and external theories for Mali. The estimation of ECM with quarterly data over 1979-2006 shows that supply-side constraints, namely average national rainfall represents the cereal production, have large and significant effects on inflation by decreasing it. Real appreciation of the domestic currency decreases inflation in the long-run more significantly than the increasing effect of excess money supply, suggesting the monetary and imported long-run drivers as the main sources of inflation in Mali whereas real income growth is suggested as the short-run determinant. Based on a monthly data over 2001-2006, Gottschalk et al. (2008) estimate SVAR for Sierra Leone showing that increasing money growth, higher oil prices and nominal exchange rate depreciation cause an increase in inflation in Sierra Leone⁶. Wolde-Rufael (2008) investigates the causal link among budget deficit, money supply and inflation for the period of 1964-2003 in Ethiopia conducting cointegration tests and VD. The results indicate that fiscal deficit and money supply contribute to inflation without money supply being interfered by budget deficit.

Klein and Kyei (2009) identify the factors that contribute to the sharp decline in inflation in Angola with quarterly data over 1997-2007. The results from VECM indicate a significant long run relation between inflation and exchange rate; that money growth affects inflation with a lag as it first triggers demand pressure. Since the large share in inflation basket is devoted to imported food items, international non-fuel commodity prices have a strong impact on inflation in Angola. With ARDL, Adu and Marbuah (2011) employ a small open economy definition for inflation for Ghana over 1960-2009. Their results show that without a shift of the importance of the determinants during the sample period, real output, broad money supply, fiscal deficit, nominal exchange and nominal interest rates are important factors in explaining inflation with output growth having the strongest impact. Using quarterly data over 1983-2009 for Chad, Kinda (2011) relies on a small

⁶ They address a problem about an important omitted variable, specifically government financing. Their concern refers to the fact that fiscal policy and monetary policy intervene and sometimes constrain each other. Yet, due to the data limitations, they regard this incompleteness in the effects from monetary policy shocks as a shortcoming, but not crucial.

open economy IS-LM model in VECM. Supply-side constraints (i.e. rainfall), public spending and external factors (i.e. changes in trading partner prices and exchange rate) are the main causes of inflation. Conducting SVAR confirms the effects of rainfall, foreign prices, exchange rate and public spending with an addition of persistence of inflation.

Using a monthly data over 2000-2012, Durevall et al. (2013) find that the international food and goods prices determine the long-run inflation in Ethiopia. Food inflation is affected by agricultural supply shocks in the short run, deviating from long run price trends; and money supply plays a role in driving short run non-food inflation. According to the results of Alkoum and Agil (2013), which uses ARDL over 1980-2011 for Libya, money supply, real income and imported inflation are the most significant drivers of inflation both in the short- and long-run. Exchange rate, output gap and inflation expectation also contribute to inflation with descending impacts. Bane (2018) incorporates monetarist and structuralist views for Ethiopia applying ARDL over the period 1975–2015. The paper shows that the money supply and interest rate are the major monetary determinants of inflation with the former having approximately one-to-one effect. Since structural factors, such as real GDP growth, are also indicated as important drivers both in the short- and long-run, inflation in Ethiopia is not merely a monetary phenomenon.

African Economies: Cross-Sectional Analyses

Barnichon and Peiris (2007) build up measures of output gap and real money gap via panel cointegration regressions in order to estimate the expectation-augmented Phillips curve in an attempt to explore the relationship among output and real money gaps and inflation in seventeen Sub-Saharan Africa (SSA). With panel GMM covering the years from 1960 to 2003, they claim that both output and real money gaps have an important role in inflation with the latter having larger impact than the former; and excess money have a larger role than excess output in explaining inflation. Thornton (2008) demonstrates that there exists a weak (strong) long-run relation between money growth and inflation for the countries with money growth and inflation below 10% (much higher than 10%), based on the quantity theory of money using 36 African countries over 1960-2007.

In 22 Sub-Saharan countries from 1980-2005 applying VAR, Baldini and Poplawski-Ribeiro (2011) find that the nominal public debt, as proxied by money growth, plays an important role in inflation; and fixed exchange rate is related with lower inflation. Using VAR for four CEMAC members (Cameroon, the Central African Republic, Gabon, the Republic of Congo) from 1996 to 2010, Caceres et al. (2011) argue that inflation is driven mainly by government policies, namely controlled prices which direct the spillover from international market prices into domestic prices, government expenditure and global food and energy commodity prices. Money supply has insignificant effects in the region; and exchange rate movements have indirect effects on inflation through import prices. African Development Bank (2011) elaborate the underlying reasons of recent high inflation rates Ethiopia, Kenya, Tanzania and Uganda spanning 1961-2010 by taking into account the characteristics of each country. The main source of short-run inflation in Ethiopia and Uganda is found to be money growth while in Kenya and Tanzania, oil prices seem to be the main driver of inflation with an increasing impact coming from money supply in recent years. In general, money supply, world food and oil prices are the significant factors in explaining inflation rates in these countries. Durevall and Sjö (2012) assess the recent upright trend of inflation in Ethiopia and Kenya over 1999-2011 using ECM with monthly data. Their results show that while exchange rates and world food prices have a long run impact, agricultural supply shocks and money growth have short and medium run effects on inflation; and inflation is driven substantially by its past realizations.

With overall price levels as a weighted average of tradable and non-tradable goods and incorporated money market equilibrium, Oladipo et al. (2013) estimate VAR and VECM covering the period between 1970Q1 and 2010Q4 for Guinea Bissau, Ghana, Gambia, Guinea, Nigeria and Sierra Leone. Their results suggest that money supply, income, exchange rate movements and foreign prices play significant role in the long-run; and except foreign prices, other drivers remain as significant determinants of inflation in the short-run. Portillo (2018) studies the main sources of inflation in the CEMAC both empirically and theoretically. Accounting that due to large oil exporter countries, variations in oil revenues may affect not only aggregate demand and fiscal policy but also inflation due to pegged exchange rate in this monetary union, the study employs a semi-structural VAR. Fiscal and commodity price shocks are found to drive inflation with monetary policy having a passive role in affecting inflation.

Nguyen et al. (2015) assess the fact that policy shifts, the integration with the global world may have changed the presumption that the inflation in SSA countries are led by supply shocks. They first estimate Global VAR model for 65 countries, including 33 SSA countries, covering quarterly data over 1988-2013 in order to investigate the reasons of inflationary pressure. Secondly, they search for an evidence of structural break of how the inflationary process has changed over time in 1988-98 and 1999-2013. Over the last 25 years, shocks to exchange rate, monetary variables and domestic supply shocks are shown to be the most important determinants of inflation. Country characteristics, such as vulnerability to weather shocks, economic importance of agriculture, oil and food imports, trade openness and policy regime are also highlighted for driving inflation. However, over the last decade, the role for global oil and foods shocks, domestic demand shocks, shocks to output as well as inflation spillovers from other countries have increased whereas the role of exchange rate shocks, domestic supply shocks and monetary variables have decreased.

American Economies: Time Series Analyses

Williams and Adedeji (2004) investigate the effects of the money and traded-goods market disequilibria in Dominican Republic during 1991-2002. The results from quarterly observations indicate that the disequilibrium in the money market plays a significant role on inflation while the disequilibrium in the traded goods market does not. Furthermore, ECM shows that changes in real output, exchange rate, monetary aggregates and foreign prices drive inflation in the short-run. In their quarterly observation analysis over 1983Q1-2001Q4, Bailliu et al. (2003) apply a mark-up, a money-gap model and a Phillips curve to explain the major determinants of inflation in Mexico. A mark-up model treats inflation as a cost-push phenomenon where the price level is determined by a long-term constant mark-up over costs. A money-gap model views inflation as a monetary phenomenon where changes in the price level occurs for correcting monetary disequilibria. Money gap is defined as the difference between the actual money supply and the estimated long-run money demand; and a positive money gap, in which the stock of money is above the long-run demand for money, suggests rising inflationary pressures. Phillips curve approach claims that inflation arises from real factors, in particular imbalances between aggregate demand and supply where a decrease in unemployment rate suggests a boost in excess demand, which causes an upward pressure on nominal wages affecting inflation expectations; and in turn inflation. Among all, the mark-up model performs the best for explaining the dynamics of inflation in Mexico and the exchange rate is found to be the predominant driver.

In their mark-up model for Paraguay, Monfort and Peña (2008) calculate the prices as a weighted average of unit labor cost, other domestic inputs and foreign prices. Using cointegrated VAR and VECM with quarterly data over 1991-2007, oil and administered prices are found to be insignificant while the exchange rates of the main trading partners as a proxy for imported inflation and unit labor costs are shown to be significant in explaining inflation. In the monetary theory model where they consider currency in circulation and broad money as explanatory variables, the former appears to be the predominant monetary aggregate for inflation

movements in the long-term, so as inflation inertia, stemming either from inflation expectations or from wage indexation. D'Amato and Garegnani (2009) estimate a hybrid New-Keynesian Phillips curve for Argentina where both backward- and forward-looking rules of price setting together with a marginal cost measure (i.e. aggregate labor income share) are considered. They incorporate nominal devaluation and foreign inflation to the model in order to account for small open economy dynamics. With a GMM estimation covering 1993-2007, their results demonstrate that nominal devaluation and foreign inflation have a significant effect on inflation, with the latter accounting for more impact. Both backward- and forward-looking components are important in determining inflation dynamics in Argentina, with the former having larger effects.

American Economies: Cross-Sectional Analyses

Capistrán and Ramos-Francia (2006) estimate varying degree of inflation persistence across ten largest Latin American economies⁷ covering the period 1980-2006; and find that the region has very high persistence in inflation. De Mello and Moccerro (2008) find that monetary policy has a significant role in anchoring inflation expectations in Brazil, Chile, Colombia, and Mexico, which is shaped by inflation targets, indicating long-term relationships between expected inflation, interest rate and the inflation target. Using the multivariate GARCH methodology, spillover effects from interest rate to inflation expectations are found for these countries except Chile.

Countries of Specific Categorizations: Cross-Sectional Analyses

Using pooled VAR estimations for 53 developing countries from Africa, Asia, Mediterranean and South America over 1964-1998, Loungani and Swagel (2001) find that inflation persistence plays a predominant role, accounting about 50%, 50%, 70% of variation in inflation in Mediterranean, Asia and Africa respectively. However, its role is smaller (i.e. 5%) for South America and 10% when all the countries are considered. The coefficient of inflation inertia is greater for fixed exchange rate countries than for floating rate countries⁸. Money growth is the second most important determinant of inflation when inflation inertia is the dominant factor. Its contribution to inflation is less important in fixed exchange rate regimes than in non-fixed regimes. Both fuel and non-fuel commodity prices have significant impacts on inflation in fixed exchange rate regimes among these developing countries.

Mohanty and Klau (2001) test demand and supply side factors combining wage and mark-up price equations together with Phillips curve, concentrating 1990s because of the data limitations, in 14 EMEs⁹ over the 1970s-1990s. They find that exogenous supply shocks (i.e. food price shocks), are the most common drivers, with exchange rate being the next. Food prices are also significant in variability of inflation. The demand factors (i.e. output gap and excess money) and wage growth as supply side factor play significant role in affecting inflation. Other supply side factors (i.e. exchange rate, import prices) and agriculture shocks are also significant main drivers of price movements in EMEs whereas oil price shocks are found to have a weak effect on inflation. Finally, they point that persistence of inflation explains a large proportion of both the average and variation in inflation. IMF (2001) finds a significant long-run relationship between the size of government deficit and inflation in 23 EMEs using dynamic panel regression analysis over 1970-1999, suggesting that inflation is positively associated with fiscal deficit and negatively with the size of inflation tax base¹⁰. Additionally, world inflation and changes in oil prices are found to be significant while there is no statistical relationship between

⁷ The countries under consideration are Argentina, Bolivia, Brazil, Chile, Colombia, Ecuador, Mexico, Peru, Uruguay and Venezuela.

⁸ Contrary to the result of Crowley (2010), see below.

⁹ The countries considered by the study: Brazil, Chile, the Czech Republic, Hungary, India, Korea, Malaysia, Mexico, Peru, the Philippines, Poland, South Africa, Taiwan (China) and Thailand.

¹⁰ The relationship is tested with the inclusion of other drivers of inflation by excluding the countries that experienced hyperinflation episodes and found to be robust.

fixed exchange rate regime and inflation; and the negative relationship between openness and inflation becomes insignificant when fiscal imbalance is introduced.

Catão and Terrones (2001) search for an evidence of “unpleasant monetarist arithmetic” of Sargent and Wallace (1981) for a panel of 23 EMEs during 1970-2000. Their long-run relationship between fiscal deficit and inflation is brought by a general equilibrium model, which relates fiscal deficit, money demand, money supply and inflation. Nesting the theoretical model on ARDL, they find that 1 percentage point decrease in fiscal deficit to GDP ratio decreases inflation by 2-7 percentage point. Since the result remains the same, when very high- and hyper-inflation countries are excluded from the sample¹¹, fiscal deficit is concluded to have a positive significant relationship with inflation. Oil price changes and world inflation are important and significant in determining inflation while openness to trade and the exchange rate regime movements provide no evidence for affecting inflation. Domaç and Yücel (2005) investigate the common factors and political determinants contributing to the starts of inflationary episodes in 15 EMEs¹² covering 1980-2001. From the political perspective, populist view of inflation suggests that polarized and fragmented governments, which have electoral uncertainty and disagreements between policymakers, are more prone to levy inflation tax. On the other hand, the state-capture approach argues that wealthy and powerful elite may derive personal benefit from inflation so that the price instability is due to the will of incumbent politicians or the elite, contrary to the demand by the public for inflationary financing. While this view suggests that price stability can be achieved by promoting democratic accountability, the former conjecture argues that for price stability, autonomous and consolidated governments are needed. Their pooled probit analysis indicate that inflation episodes are triggered by output gap, change in food production index and in oil prices. Democracy and durability of the regime measures are negatively correlated with inflation starts, supporting the state-capture view. While an increase in GDP growth above trend, negative agricultural shocks and decrease in budget surplus raise the probability of inflation starts, an increase in capital flow relative to GDP and a more democratic environment decrease the probability of inflation starts in these EMEs.

Kwon et al. (2006) consider the role of public debt rather than the budget deficit to assess “unpleasant monetarist arithmetic” relying on forward-looking fiscal-monetary models of inflation. First, it is because monetization expectations and wealth effects of public debt can arise regardless of the size of the budget deficit; secondly, the size of the budget deficit can be quite different from the public debt due to debt-indexation, non-debt financing and exchange rate movements (IMF 2003). Utilizing GMM estimation for 71 developing and developed countries spanning 1963-2004, they find a strong and positive impact of debt growth on inflation in developing and non-major advanced economies, with greater impact for indebted developing countries. The significant link exists even when money growth, real output growth, currency depreciation and output gap are controlled. Furthermore, the response of inflation to debt is larger and significant under a floating regime than a fixed exchange rate regime. As an application, they also confirm the significance of public debt-inflation link in Jamaica with a VAR approach. Borio and Filardo (2007) pose a more “globe-centric” approach considering the changes in the trend of inflation and in sensitivity of inflation responses to traditional determinants, especially since 1990s. Their country-centric approach assumes that inflation is determined by excess demand, wage, exchange rate and import prices which captures international effects whereas the globe-centric approach considers foreign prices, global excess demand pressures and factor mobility. Extended backward-looking Phillips curve with a global measure of economic slack, calculated as weighted average of international output gaps, over 1985-2005 covering industrial and emerging market countries suggest that global factors have

¹¹ Fischer et al. (2002) argue that the relationship is significant for countries that experience very high inflations.

¹² The countries covered by the paper: Argentina, Brazil, Colombia, India, Indonesia, Israel, Korea, Malaysia, Mexico, Peru, the Philippines, South Africa, Thailand, Turkey, and Venezuela.

become more important relative to domestic ones. In some countries, the explanatory powers of global factors dominated that of domestic output gaps as one of the key determinants of domestic inflation.

Habermeier et al. (2009) analyze the inflation pressures and monetary policy responses to rising inflation due to the food and oil price shocks using pooled OLS, GMM for 49 EMEs and developing countries covering monthly data during January 2005-June 2008. Monetary policy tightening is found to be related with a decrease in inflation while aggregate demand pressures and higher commodity prices increase inflation. Observed surge in inflation is attributed to aggregate demand pressures, proxied by credit growth, and rise in food and energy prices while food and oil inflation are found to be insignificant in affecting inflation even considering their large share in CPI basket. A negative relationship between rise in inflation and exchange rate appreciation is observed. Currency appreciations under more flexible exchange rate regimes, greater degree of CBI and credibility are found to be associated with lower inflation. Increasing capacity constraint, inflation persistence and tighter labor markets are found to contribute to inflationary pressures with second round effects. In the Middle East, North Africa, and Central Asia (MENACA) region¹³, regional inflation had a downward trend from 1996 until 2000, which was reversed since 2000. Crowley (2010) aims to understand the reasons behind this shift; and finds a positive and significant correlation between inflation and changes in non-fuel commodity prices. Inflation inertia is found to be the most significant factor. The effects of the percent change in the exchange rate and broad money supply are proven to be positive and significant. The strength of US dollar is related to a lower inflation; with the level being more important than the change. However, the effect of change in fuel prices, real economic growth and import prices on inflation are suggested to be insignificant.

While backward-looking Phillips curves put too much emphasis on inertia, forward-looking Phillips curves have difficulties in explaining the persistence and responsiveness of inflation to monetary policy shocks. New Keynesian models are also not plausible to account for open-economy considerations, such as trade openness' affecting price setting behaviors of firms through marginal production costs. To solve this problem, Agénor and Bayraktar (2010) estimate contracting models of the Phillips curve for eight middle-income developing countries¹⁴, focusing on the impact of openness, borrowing costs, the role of marginal production costs and factor substitution between labor and imported inputs. In all specifications, they include the real exchange rate, the relative price of imported intermediate goods in terms of wage (i.e. a measure for the degree of factor substitution), imported oil prices and lending costs to account for the possibility that firms may need to borrow. Based on two-step GMM, their results indicate that one lagged and one lead inflation rates are highly significant and have a positive effect on the current inflation in all countries with backward-looking behavior being a more important component in explaining inflation. The lending rate and output gap positively affect inflation. World oil prices and relative input prices are found to have a limited impact on inflation. Lim and Sek (2015) explore the long- and short-run relationship between money supply, imports, national expenditure, GDP growth and inflation in countries of high inflation¹⁵ and low inflation by applying ARDL and ECM covering 1970-2011. Money supply and national expenditure are found to have significant effects on inflation in the long-run with the former having negative and the latter having positive impacts in high inflation countries. On the contrary, none of the variables is shown to have an impact on inflation in the short-run in these countries.

¹³ It is important to approach these conclusions with caution as Kuwait, Qatar, Saudi Arabia, United Arab Emirates are also included in the sample. Yet, it is noted that regrouping the countries into subgroups as major oil exporter, moderate oil exporter, and countries that export little or no oil does not change the pattern of inflation in the region.

¹⁴ Chile, Colombia, Korea, Malaysia, Mexico, Morocco, Tunisia, and Turkey.

¹⁵ Iran, Argentine, Uruguay, Sudan, Burundi, Colombia, Ecuador, Ghana, Iceland, Indonesia, Israel, Mexico, Turkey.

Deniz et al. (2016) investigate money growth, budget balance, real effective exchange rate, real wages, GDP growth and output gap as determinants of inflation under various categorization of countries, in which (non)inflation targeting emerging markets and industrialized countries are considered. Using fixed effect and GMM estimations, they show that inflation inertia has a significant impact on inflation in 17 EMEs with those inflation-targeting countries having higher coefficient than the non-inflation targeting countries. Appreciation of domestic currency, budget balance and GDP growth have a negative impact on inflation whereas output gap, money growth and real wage have a positive effect on inflation. Parker (2017) studies the relevance of global inflation on national inflation for 223 countries covering advanced, middle and low income countries over 1980-2012. Along with global inflation, nine country-specific characteristics, such as trade openness, financial development, exchange rate regime and CBI, are considered as they intervene with the effect of global inflation on domestic inflation to a greater or lesser extent. The results suggest that global factors accounts for around 70% of the variance of inflation in advanced economies¹⁶, but not in middle- and low-income countries. The global inflation factors are also more important in affecting the national inflation rate in countries with fixed exchange rates. The impact of global inflation on domestic inflation rates is found to be much lower for less developed countries.

Ha et al. (2019) investigate the domestic and global sources of inflation in 26 emerging markets, developing economies and 29 advanced economies over 1970-2017 via factor augmented VAR (FAVAR) models. They conclude that 75% of variations in inflation is due to domestic shocks, with the most important being supply shocks. However, the importance of supply shocks has declined since 2001 while global demand and oil price shocks became the main drivers among global shocks in affecting inflation. When country-specific characteristics are controlled, the median variation in inflation due to global shocks in countries with greater financial and trade openness and fixed exchange rate regimes was more than two-fold of that in other emerging market and developing economies. After constructing trend inflation and inflation gap by utilizing the Beveridge and Nelson decomposition, Kamber and Wong (2020) analyze 21 emerging markets using FAVAR model ranging from 1990s to 2018 depending on the availability of quarterly data. As foreign shocks, they consider real commodity prices for energy, agricultural commodities, metals and minerals whereas their domestic shocks include inflation inertia, real exchange rate and real GDP. They find that foreign shocks have a larger impact on inflation gap (i.e. transitory components of inflation) than trend inflation (i.e. permanent components of inflation); and note that much of the impact of foreign shocks on inflation gap stems from commodity price shocks. Kamber et al. (2020) study 47 countries including advanced economies (AEs) and EMEs over the period from 1996Q1 to 2018Q3 using hybrid Phillips curve to account for forward- and backward-looking expectations, namely inflation expectations and lagged inflation respectively. Since slope coefficient heterogeneity is allowed, their panel estimation shows that external driving forces, such as foreign output gap and world oil prices, have greater effects in EMEs than AEs; and weight on expected future inflation is lower in EMEs than AEs. Results of the VD analysis suggest that forward- and backward-looking inflation expectations in total explain a great portion of changes in inflation.

¹⁶ Those with greater financial development, higher GDP per capita and more central bank transparency.

Table 1

Review Table for Cross-Sectional Analyses

Paper	Countries	Sample Period	Methodologies	Important Determinants
Coorey et al. (1996)	Transition countries	1990-1997	Correlation analysis	money supply
Catão and Terrones (2001)	EMEs	1970-2000	ARDL	fiscal deficit, oil price, world inflation
IMF (2001)	EMEs	1970-1999	Pooled mean group (PMG)	fiscal deficit, world inflation, oil prices
Loungani and Swagel (2001)	Developing countries	1964-1998	VAR	inflation inertia, money growth, fuel and non-fuel commodity prices
Mohanty and Klau (2001)	EMEs	1970s-1990s	Pooled OLS	food price, exchange rate, output gap and excess money, import prices
Domaç and Yücel (2005)	EMEs	1980-2001	Pooled probit	output gap, food production index, oil prices, autocracy, durability of the regime
Capistrán and Ramos-Francia (2006)	Latin American economies	1980-2006	OLS	past inflation
Kwon et al. (2006)	Developing countries	1963-2004	GMM	debt growth
Barnichon and Peiris (2007)	SSA	1960-2003	GMM	output and real money gaps, excess money
Borio and Filardo (2007)	EMEs	1985-2005	GLS	foreign prices, global excess demand pressures and factor mobility
De Mello and Moccerro (2008)	Latin American countries	2000-2006	GARCH	expected inflation, interest rate
Thorton (2008)	African countries	1960-2007	OLS, GLS	money growth
Habermeier et al. (2009)	EMEs, developing countries	2005-2008	Pooled OLS, GMM	aggregate demand pressures, food and energy prices
Jongwanich and Park (2009)	Asian countries	1996-2009	VAR	output gap, inflation expectations
Agénor and Bayraktar (2010)	Middle-income developing countries	1979-2006	GMM	lagged and one lead inflation rates
Crowley (2010)	MENACA	1997-2008	Fixed effect (FE)	inflation inertia, non-fuel commodity prices
Baldini and Poplawski-Ribeiro (2011)	SSA	1980-2005	VAR	money growth

Table 1

Review Table for Cross-Sectional Analyses (Continue)

Paper	Countries	Sample Period	Methodologies	Important Determinants
Caceres et al. (2011)	CEMAC	1996-2010	VAR	controlled prices, government expenditure, global food and energy prices
Osorio and Unsal (2011)	Asian countries	1986-2010	GVAR	commodity prices, output gap (domestic factors)
Durevall and Sjö (2012)	African countries	1999-2011	VECM	past inflation
Simpasa et al. (2012)	African countries	1961-2010	DOLS	money supply, world food and oil prices
Bhattacharya (2013)	Asian EMEs	2004-2012	GMM	import prices, past inflation
Oladipo et al. (2013)	African countries	1970-2010	VAR	money supply, exchange rate
Lim and Sek (2015)	High inflation countries	1970-2011	ARDL, ECM	money supply, national expenditure
Nguyen et al. (2015)	SSA	1988-2013	GVAR	exchange rate, monetary variables and domestic supply shocks
Deniz et al. (2016)	EMEs	2002-2012	FE, GMM	inflation inertia
Parker (2017)	Middle and low income countries	1980-2012	OLS, dynamic hierarchical factor model (DHFM)	energy and food prices, domestic factors
Portillo (2018)	CEMAC	1998-2007	SVAR	fiscal and commodity price shocks
Ha et al. (2019)	EMEs, developing countries	1970-2017	FAVAR	supply shocks, global demand, oil price
Kamber et al. (2020)	EMEs	1996-2018	Random effect (RE), ARDL	foreign output gap, world oil prices, inflation inertia
Kamber and Wong (2020)	EMEs	1990s-2018	FAVAR	commodity price shocks

Summary and Conclusion

Although the empirical strategies for examining the dynamics of inflation may vary, the determinants of inflation that have been under consideration in the existing literature on emerging markets and developing countries concentrate mainly on proximate ones. The main findings of these studies can be narrowed down to the followings:

- Inflation is still a monetary phenomenon in emerging markets and developing countries.
- Monetary aggregates either directly (i.e. money supply, money growth) or indirectly (i.e. via government debt, fiscal shocks, demand-pull shocks, regime changes in exchange rate) influence inflation.
- The significance of the monetary variables in explaining inflation depends on both the countries under study and the time horizon, namely, short- or long-run.
- Inflation inertia is a major determinant in understanding inflation variations especially for economies with high inflation rates, specifically more than 10%.
- Although the strong relationship between money and inflation was supported by studies covering the periods until the beginning of 2000s, the analysis on the drivers of inflation has shifted

towards external effects rather than domestic ones at the beginning of 2000s due to the emergence of globally linked economies.

- The presence of open economies, more democratic countries, more independent central banks, trade and monetary unions, transformation from fixed to flexible exchange rate regimes diminished the impacts of domestic factors in explaining inflation, thereby raising those of global determinants.
- Depending on being a member of trade or monetary unions, appreciation/depreciation of the local currency, exchange rate and inflation spillovers and commodity prices became important in identifying variations of inflation.
- Depending on being an exporter or importer in the associated goods, cost-push shocks associated with agroclimatic situations and labor costs; and most importantly, world food, oil and energy prices became significant in understanding inflation dynamics.

The variations in inflation brought by inflation inertia suggest that inflationary expectations and indexations schemes in price and wage are the most critical determinants of inflation dynamics in emerging market and developing economies. Due to the established evidence on backward-looking behavior of inflation inertia, instead of using backward-looking wage settlements, wage negotiations may be aligned on productivity. Inflationary inertia can also be avoided when the monetary authority behaves in a forward-looking manner and becomes more responsive to the deviations of inflation expectations from the inflation target. Credible disinflationary plans and policies may be adopted as they tend to reduce the inflation inertia. Hence, structural reforms and transparent policies, such as inflation targeting, increased credibility in applying policy by the central banks can be regarded as tools for achieving price stability. If the inflation persistence is considered to be due to the staggering of price-indexation and price-setting, especially along with a high public sector deficit, control over the price of public services and consumer goods; and cuts in subsidies may be used in order to suppress the upward pressure on prices.

Since the households in low-income countries spend large proportion of their income on food, government intervention may be required by rationalizing the food consumption and/or prices in order to protect consumers from food price shocks. To prevent the worsening off both the consumers and the producers from oil price shocks, government may set a ceiling in domestic sale price for petroleum products and subsidize production which uses petroleum products as intermediate goods. If the oil price shocks are assumed to be persistent, they may have a second-round effect via cost- and wage-push shocks by affecting inflation expectations. In such cases, central bank interventions may be required by changing short-term interest rates.

The insights from the empirical literature have provided fruitful information for researchers in understanding the sources of inflation; and useful guidance for policy planners in terms of policy implications in targeting inflation and manipulating expectations. Future work still remains to merge this line of research with the theoretical literature as it would allow to identify the repercussion effects of these drivers on inflation; and better gauge welfare effects of policy actions that are implied by the empirical literature. Another future work could be a meta-analysis or a survey for unorthodox models where unconventional monetary policy recommendations can be also delivered.

Due to the nature of the study, informed consent or ethics committee approval was not required.

References

- Adu, G. and Marbuah, G. (2011). Determinants of inflation in Ghana: An empirical investigation. *South African Journal of Economics*, 79(3), 251-269. doi: 10.1111/j.1813-6982.2011.01273.x
- African Development Bank. (2011). Retrieved from: <https://www.afdb.org/en/documents/document/economic-brief-inflation-dynamics-in-selected-east-african-countries-ethiopia-kenya-tanzania-and-uganda-26187>
- Agénor, P.R. and Bayraktar, N. (2010). Contracting models of the Phillips curve empirical estimates for middle-income countries. *Journal of Macroeconomics*, 32(2), 555-570. doi: 10.1016/j.jmacro.2009.09.002
- Alam, Q. and Alam, S. (2016). The Determinants of Inflation in India: The Bounds Test Analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(2), 544-550. Retrieved from: <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/2019>
- Alkoun, A.O.A. and Agil, S.O.S (2013). A study of the factors influencing inflationary pressure in the Libyan economy. *Journal of Economics and Finance*, 1(6), 35-43. Retrieved from: <http://www.iosrjournals.org/iosr-jef/papers/vol1-issue6/G0163543.pdf?id=7861>
- Antczak, R. (2003). Monetary expansion and its influence on inflation performance in Transition Economies. In M. Dabrowski (Eds.). *Disinflation in Transition Economies* (pp.37-54), Central European University Press, Budapest. Retrieved from: <https://case-research.eu/en/disinflation-in-transition-economies>
- Baldini, A. and Poplawski-Ribeiro, M. (2011). Fiscal and monetary determinants of inflation in low-income countries: Theory and evidence from Sub-Saharan Africa. *Journal of African Economies*, 20(3), 419-462. doi: 10.1093/jae/ejr002
- Bailliu, J., Garces, D., Kruger, M. and Messmacher, M. (2003). Explaining and forecasting inflation in emerging markets: The case of Mexico. *Bank of Canada Working Paper*, 2003-17. Retrieved from: <https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/02/wp03-17.pdf>
- Bane J. (2018). Dynamics and determinants of inflation in Ethiopia. In Heshmati A., Yoon H. (Eds.) *Economic Growth and Development in Ethiopia. Perspectives on Development in the Middle East and North Africa (MENA) Region*, 67-84. doi: 10.1007/978-981-10-8126-2_4
- Barnichon, R. and Peiris, S.J. (2007). Sources of inflation in Sub-Saharan Africa. *IMF Working Paper*, No. 07/32. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Sources-of-Inflation-in-Sub-Saharan-Africa-20196>
- Bhattacharya, R. (2013). Inflation dynamics and monetary policy transmission in Vietnam and emerging Asia. *IMF Working Paper*, No. 13/155. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Inflation-Dynamics-and-Monetary-Policy-Transmission-in-Vietnam-and-Emerging-Asia-40734>
- Blavy, R. (2004). Inflation and monetary pass-through in Guinea. *IMF Working Paper*, No. 04/223. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Inflation-and-Monetary-Pass-Through-in-Guinea-17817>
- Bonato, L. (2007). Money and inflation in the Islamic Republic of Iran. *IMF Working Paper*, No. 07/119. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Money-and-Inflation-in-the-Islamic-Republic-of-Iran-20942>
- Borio, C. and Filardo, A. (2007). Globalisation and inflation: New cross-country evidence on the global determinants of domestic inflation. *BIS Working Papers*, No. 227. Retrieved from: <https://www.bis.org/publ/work227.htm>
- Caceres, C., Poplawski-Ribeiro, M. and Tartari, D. (2011). Inflation dynamics in the CEMAC region. *IMF Working Paper*, No. 11/232. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Inflation-Dynamics-in-the-CEMAC-Region-25280>

- Capistrán, C. and Ramos-Francia, M. (2006). Inflation dynamics in Latin America. *Banco de Mexico, The Working Papers*, No. 2006-11. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/p/bdm/wpaper/2006-11.html>
- Catão, L. and Terrones, M. (2001). Fiscal deficit and inflation: A new look at emerging market evidence. *IMF Working Paper*, No. 01/74. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp0174.pdf>
- Cheng, M.Y. and Tan, H.B. (2002). Inflation in Malaysia. *International Journal of Social Economics*, 29(5), 411-425. doi: 10.1108/03068290210423532
- Chiang, S., Lee, C. and Liao, Y. (2021). Exploring the sources of inflation dynamics: New evidence from China. *Economic Analysis and Policy*, 70, 313-332. doi: 10.1016/j.eap.2021.03.001
- Coorey, S., Mecagni, M. and Offerdal, E. (1996). Disinflation in transition economies: The role of relative price adjustment. *IMF Working Paper*, No. 96/138. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Disinflation-in-Transition-Economies-The-Role-of-Relative-Price-Adjustment-2099>
- Crowley, J. (2010). Commodity prices and inflation in the Middle East, North Africa, and Central Asia. *IMF Working Paper*, No. 10/135. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Commodity-Prices-and-Inflation-in-the-Middle-East-North-Africa-and-Central-Asia-23904>
- Dabrowski, M., Paczynski, W. and Rawdanowicz, L. (2002). Inflation and monetary policy in Russia: Transition experience and future recommendations. *Center for Social and Economic Research*, 241. Retrieved from: https://case-research.eu/upload/publikacja_plik/sa241.pdf
- D'Amato, L. and Garegnani, M.L. (2009). Studying the short-run dynamics of inflation: Estimating a Hybrid New-Keynesian Phillips Curve for Argentina (1993-2007). *BCRA Working Papers Series*, 200940, Central Bank of Argentina, Economic Research Department. Retrieved from: http://www.bcra.gov.ar/pdfs/investigaciones/WP_2009_40i.pdf
- De Mello, L. and Moccerro, D. (2009). Monetary policy and inflation expectations in Latin America: Long-Run effects and volatility spillovers. *Journal of Money, Credit and Banking*, 41(8), 1671-1690. doi: 10.1111/j.1538-4616.2009.00273.x
- Deniz, P. Tekçe, M. and Yılmaz, A. (2016). Investigating the determinants of inflation: A panel data analysis. *International Journal of Financial Research*, 7(2), 233-246. doi: 10.5430/ijfr.v7n2p233
- Diouf, M.A. (2007). Modeling inflation for mali. *IMF Working Paper*, No. 07/295. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Modeling-Inflation-for-Mali-21518>
- Domaç, I. and Yücel, E.M. (2005). What triggers inflation in emerging market economies?. *Review of World Economics/ Weltwirtschaftliches Archiv*, 141(1), 141-164. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/40441038>
- Duma, N. (2008). Pass-Through of external shocks to inflation in Sri Lanka. *IMF Working Paper*, No. 08/78. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Pass-Through-of-External-Shocks-to-Inflation-in-Sri-Lanka-21837>
- Durevall, D. and Sjö, B. (2012). The dynamics of inflation in Ethiopia and Kenya. *African Development Bank Working Paper Series*, No. 151, Tunis, Tunisia. Retrieved from: <https://www.afdb.org/en/documents/document/working-paper-151-the-dynamics-of-inflation-in-ethiopia-and-kenya-28935>
- Durevall, D., Loening, J.L. and Birru Y.A. (2013). Inflation dynamics and food prices in Ethiopia. *Journal of Development Economics*, 104, 89-106. doi: 10.1016/j.jdeveco.2013.05.002
- Fischer, S., Sahay, R. and Vegh, C.A. (1998). From transition to market: Evidence and growth prospects. *IMF Working Paper*, No. 98/52. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/From-Transition-to-Market-Evidence-and-Growth-Prospects-2549>

- Fisher, S. Sahay, R. and Vegh, C. (2002). Modern hyper- and high inflations. *Journal of Economic Literature*, 40(3), 837-80. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/3217111>
- Gottschalk, J., Kalonji, K. and Miyajima, K. (2008). Analyzing determinants of inflation when there are data limitation: The case of Sierra Leone. *IMF Working Paper*, No. 08/271. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Analyzing-Determinants-of-Inflation-When-There-Are-Data-Limitation-The-Case-of-Sierra-Leone-22520>
- Grigorian, D., Khachatryan, A. and Sargsyan, G. (2004). Exchange rate, money, and wages: What is driving prices in Armenia?. *IMF Working Paper*, No. 04/229. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Exchange-Rate-Money-and-Wages-What-is-Driving-Prices-in-Armenia-17826>
- Ha, J., Kose, M.A. and Ohnsorge, F. (2019). Inflation in emerging and developing economies: Evolution, drivers and policies. Washington, DC: World Bank. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30657>
- Habermeier, K., Ötker-Robe, I., Jacome, L., Giustiniani, A., Ishi, K., Vavra, D., Kisinbay, T. and Vazquez, F. (2009). Inflation pressures and monetary policy options in emerging and developing countries-a cross regional perspective. *IMF Working Paper*, No. 09/1. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Inflation-Pressures-and-Monetary-Policy-Options-in-Emerging-and-Developing-Countries-A-Cross-22496>
- Hoggarth, G. (1996). Monetary Policy in Russia. In Jouko Rautava (Eds.), *Russia's Financial Markets and the Banking Sector in Transition* (pp. 53-82), Bank of Finland Studies A: 95, Helsinki. Retrieved from: <https://helda.helsinki.fi/bof/handle/123456789/9436>
- International Monetary Fund. (2001). Retrieved from: <https://www.elibrary.imf.org/view/IMF081/07999-9781589060326/07999-9781589060326/ch04.xml?rskey=aNewqU&result=6&redirect=true>
- International Monetary Fund. (2003). Retrieved from: <https://www.elibrary.imf.org/view/IMF081/08007-9781589062832/08007-9781589062832/ch03.xml>
- International Monetary Fund. (2008). Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/World-Economic-Outlook-October-2008-Financial-Stress-Downturns-and-Recoveries-22028>
- Iwasaki, I. and Uegaki, A. (2017). Central bank independence and inflation in transition economies: A comparative meta-analysis with developed and developing economies. *Eastern European Economics*, 55(3), 197-235. doi: 10.1080/00128775.2017.1287548
- Jongwanich, J. and Park, D. (2009). Inflation in developing Asia. *Journal of Asian Economics*, 20(5), 507-518. doi: 10.1016/j.asieco.2009.07.004
- Kamber, G. and Wong, B. (2020). Global factors and trend inflation. *Journal of International Economics*, 122, 103265. doi: 10.1016/j.jinteco.2019.103265
- Kamber, G., Mohanty, M. and Morley, J. (2020). What drives inflation in advanced and emerging market economies? *BIS Paper* No. 111a. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=3575893>
- Khan, M.S. and Schimmelpfennig, A. (2006). Inflation in Pakistan: Money or wheat?. *IMF Working Paper*, No. 06/60. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Inflation-in-Pakistan-Money-or-Wheat-18793>
- Khan, R.E.A. and Gill, A.R. (2010). Determinants of inflation: A case of Pakistan (1970-2007). *Journal of Economics*, 1(1), 45-51. doi: 10.1080/09765239.2010.11884923
- Kinda, T. (2011). Modeling inflation in Chad. *IMF Working Paper*, No. 11/57. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Modeling-Inflation-in-Chad-24705>

- Klein, N. and Kyei, A. (2009). Understanding inflation inertia in Angola. *IMF Working Paper*, No. 09/98. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Understanding-Inflation-Inertia-in-Angola-22922>
- Koen, V. and Marrese, M. (1995). Stabilization and structural change in Russia, 1992-94. *IMF Working Paper*, No. 95/13. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Stabilization-and-Structural-Change-in-Russia-1992-94-1852>
- Korhonen, I. (1998). An error-correction model of prices, money, output and interest rate in Russia. *Review of Economics in Transition*, 5, 33-44. Retrieved from: <https://helda.helsinki.fi/bof/handle/123456789/12903>
- Kutan, A.M. and Brada J.C. (1999). The end of moderate inflation in three transition economies?. *Federal Reserve Bank of St. Louis, Working Papers* 1999-003, Retrieved from: <https://ideas.repec.org/p/fip/fedlwp/1999-003.html>
- Kwon, G., McFarlane, L. and Robinson, W. (2006). Public debt, money supply, and inflation: A cross-country study and its application to Jamaica. *IMF Working Paper*, No. 06/121. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Public-Debt-Money-Supply-and-Inflation-A-Cross-Country-Study-and-Its-Application-to-Jamaica-19133>
- Lim, C.H. and Papi, L. (1997). An econometric analysis of the determinants of inflation in Turkey. *IMF Working Paper*, No. 97/170. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp97170.pdf>
- Lim, Y.C. and Sek, S.K. (2015). An Examination on the determinants of inflation. *Journal of Economics, Business and Management*, 3(7), 678-682. Retrieved from: <http://www.joebm.com/papers/265-E10010.pdf>
- Lissovlik, B. (2003). Determinants of inflation in a transition economy: The case of Ukraine. *IMF Working Paper*, No. 03/126. Retrieved from: https://www.elibrary.imf.org/doc/IMF001/01688-9781451854923/01688-9781451854923/Other_formats/Source_PDF/01688-9781451900170.pdf
- Loungani, P. and Swagel, P. (2001). Sources of inflation in developing countries. *IMF Working Paper*, No. 01/198. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp01198.pdf>
- Mohanty, D. and John, J. (2015). Determinants of inflation in India. *Journal of Asian Economics*, 36, 86-96. doi: 10.1016/j.asieco.2014.08.002
- Mohanty, M.S. and Klau, M. (2001). What determines inflation in emerging market countries?. In Bank for International Settlements (Eds.), *Modeling Aspects of the Inflation Process and Monetary Transmission Mechanism in Emerging Market Countries* (pp.1-38), BIS Papers No. 8, Bank for International Settlements. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/h/bis/bisbpc/08-01.html>
- Monfort, B. and Peña, S. (2008). Inflation determinants in Paraguay: Cost push versus demand pull factors. *IMF Working Paper*, No. 08/270. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Inflation-Determinants-in-Paraguay-Cost-Push-versus-Demand-Pull-Factors-22505>
- Moser, G.G. (1995). The main determinants of inflation in Nigeria. *IMF Staff Papers*, 42(2), 270-289. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/3867573>
- Nassar, K. (2005). Money demand and inflation in Madagascar. *IMF Working Paper*, No. 05/236. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Money-Demand-and-Inflation-in-Madagascar-18746>
- Nikolic, M. (2000). Money growth-inflation relationship in postcommunist Russia. *Journal of Comparative Economics*, 28(1), 108-133. doi: 10.1006/jcec.1999.1629
- Nguyen, A.D.M, Dridi, J., Unsal, D.F. and Williams, O.H. (2015). On the drivers of inflation in Sub-Saharan Africa. *IMF Working Paper*, No. 15/189. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp15189.pdf>

- Oladipo, O.S., Ntoko, A. and Forrester, W. (2013). Sources of inflation in developing countries: Evidence from some West African countries. *Advances in Management and Applied Economics*, 3(2), 83-102. Retrieved from: http://www.sciencpress.com/Upload/AMAE%2fVol%203_2_4.pdf
- Osorio, C. and Unsal, D.F. (2011). Inflation dynamics in Asia: Causes, changes, and spillovers from China. *IMF Working Paper*, No. 11/257. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Inflation-Dynamics-in-Asia-Causes-Changes-and-Spillovers-From-China-25333>
- Parker, M. (2017). Global inflation: the role of food, housing and energy prices. *European Central Bank, Working Paper Series*, No. 2024. Retrieved from: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwp/ecbwp2024.en.pdf>
- Patnaik, A. (2010). Study of inflation in India: A cointegrated vector autoregressive approach. *Journal of Quantitative Economics*, 8(1), 118-129. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/a/jqe/jqenew/v8y2010i1p118-129.html>
- Pavlavani, M. and Rahimi, M. (2009). Sources of inflation in Iran: An application of ARDL approach. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 9(1), 61-76. Retrieved from: <http://www.usc.es/economet/reviews/ijaeqs914.pdf>
- Portillo, R. (2018). A Structural Analysis of the Determinants of Inflation in the CEMAC Region. In Berg, A. and Portillo, R. (Eds.) *Monetary Policy in Sub-Saharan Africa* (pp .419-435), Oxford Scholarship Online. doi: 10.1093/oso/9780198785811.003.0020
- Sargent, T.J. and Wallace, N. (1981). Some unpleasant monetarist arithmetic. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 5(3), 1-17. Retrieved from: <https://www.minneapolisfed.org/research/qr/qr531.pdf>
- Silverstovs, B. and Bilan, O. (2005). Modeling inflation dynamics in transition economies: the Case of Ukraine. *Eastern European Economics*, 43(6), 66-81. doi: 10.2753/EEE0012-8755430604
- Thorton, J. (2008). Money, output and inflation in African economies. *South African Journal of Economics*, 76(3), 356-366. doi: 10.1111/j.1813-6982.2008.00199.x
- Ubide, A. (1997). Determinants of inflation in Mozambique. *IMF Working Paper*, No. 97/145. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp97145.pdf>
- Wen, F., Min, F., Zhang, Y.J. and Yang, C. (2019). Crude oil price shocks, monetary policy, and China's economy. *International Journal of Finance & Economics*, 24(2), 812-827. doi: 10.1002/ijfe.1692
- Williams, O. and Adedeji, O.S. (2004). Inflation Dynamics in the Dominican Republic. *IMF Working Paper*, No. 04/29. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp0429.pdf>
- Wolde-Rufael, Y. (2008). Budget deficits, money and inflation: The case of Ethiopia. *The Journal of Developing Areas*, 42(1), 183-199. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/40376201>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu makalenin amacı, kısıtlı geçmişe sahip olan gelişmekte olan ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerinde, genel olarak ‘yakın’ belirleyiciler olarak adlandırılan enflasyon etkenleri hakkında değerli olan temel bilgileri ve ortak gerçekleri, gelecek araştırmalara ve politika yapıcılara sağlamak için ampirik çalışmaları gözden geçirmek ve mevcut literatürün sonuçlarından ortaya çıkan örüntüleri özetlemektir.

Tasarım ve Yöntem

Derleme türündeki bu çalışma, geçmişten günümüze enflasyon dinamiklerini anlamaya yardımcı olan etkenleri konu alan ampirik çalışmalardaki örneklem, zaman aralığı, belirleyici seçimleri, tahmin yöntemleri ve ana bulguları özetleyerek ilerler.

Bulgular

Enflasyon, bu ülkelerdeki doğrudan veya dolaylı itici güçlerden kaynaklanan, temelde parasal bir olgudur. Bununla birlikte, parasal büyüklüklerin etkilerinin önemi, incelenen ülkelere ve dönemlere bağlıdır. Enflasyonun sürekliliği enflasyonu açıklamada önemli bir belirleyicidir ve bu, söz konusu ülkeler için enflasyon dinamiklerinde geriye dönük bir davranış olduğunu düşündürmektedir. Son olarak, enflasyonu anlamada yerel belirleyicilerin öneminin dışsal belirleyicilere doğru kayması, son yirmi yılda küresel belirleyicilerin enflasyonu anlamada daha büyük bir rol oynadığına işaret etmektedir.

Sınırlılıklar

Çalışmada, alışılmışın dışında modeller ve teorilere odaklanılmadığından, alışılmadık para politikası önerileri sunulması söz konusu olabilecek kriz dönemlerine dair örüntüler bulunmamaktadır. Ancak bu, gelecek çalışma olarak düşünülmüştür.

Öneriler (Teorik, Uygulama ve Sosyal)

Enflasyon ataletini azaltmak için para otoritesi, ileriye dönük davranabilir, güvenilir enflasyonla mücadele politikaları benimseyebilir, yapısal reformlara hız verebilir. Tüketicileri, gıda fiyat şoklarından korumak için hükümet, gıda fiyatlarını rasyonelleştirebilir. Hem tüketicilerin hem de üreticilerin petrol fiyat şoklarından olumsuz etkilenmesini önlemek için hükümet, petrol ürünleri için yurt içi satış fiyatına tavan uygulaması koyabilir.

Originality/Value

Bu çalışmanın literatüre üç yönden katkısı vardır. Birincisi, enflasyon dinamiklerini anlamaya yönelik makaleleri bir araya getirmek ve bu konudaki bilgi boşluklarına işaret ederek gelecek çalışmalar için bir arka plan sağlamak. İkincisi, bu ülkelerin, ülkeye ve zamana bağlı sonuçlarını gözler önüne sermek ve sanayileşmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkeler ve yükselen pazarlarda bu araştırma hattının ne kadar olgunlaşmamış olduğunu ortaya koymak. Son olarak, bu ülkelerin para politikası yapıcılarına politika önerileri sunmak.

Araştırmacı Katkısı: Dila ASFUROĞLU (%100).

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde Öğrenenlerin Ölçme ve Değerlendirme Uygulamalarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi ^{1 2}

Nejdet KARADAĞ³ - Aydın Ziya ÖZGÜR⁴

Başvuru Tarihi: 12.12.2020

Kabul Tarihi: 15.04.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada, dünyada açık ve uzaktan eğitim hizmeti sunan mega üniversitelerden biri olan Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde ölçme ve değerlendirme uygulamalarının nasıl geliştirilebileceği araştırılmıştır. Bu kapsamda öğrenenlerin biçimlendirici ve düzey belirleyici değerlendirme etkinliklerine ilişkin görüşleri incelenerek Sistem'de başka hangi ölçme araç ve tekniklerinin kullanılabileceği belirlenmeye çalışılmıştır. Karma yöntem araştırma desenlerinden keşfedici yöntemin (NİTEL → nicel) benimsendiği çalışmada; nitel veriler yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla, nicel veriler ise çevrimiçi uygulanan "Ölçme Araçları Değerlendirme ve Tercih Anketi"yle toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelere 12 öğrenen, ankete ise 13.739 öğrenen katılmıştır. Nitel verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz yöntemi kullanılırken nicel verilerin çözümlenmesinde yüzde-frekans tabloları, çoklu uyum analizi, Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis testlerinden yararlanılmıştır. Çalışma sonunda; öğrenenleri değerlendirmede kullanılan ölçme araçlarının çeşitlendirilmesi, çevrimiçi sınav olanaklarının artırılması, öğrenenlere öğrenme ve değerlendirme süreciyle ilgili daha fazla geribildirim verilmesi ve öğrenenlere öğrenim gördükleri alanlarda daha fazla uygulama yapma fırsatı tanınması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Açık ve Uzaktan Eğitim, Ölçme ve Değerlendirme, Uzaktan Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme

Atıf: Karadağ, N. ve Özgür, A. Z. (2021). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde öğrenenlerin ölçme ve değerlendirme uygulamalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 505-530.

¹ 2014 yılına ait tezden üretildiği için etik kurul izni gerekmemektedir.

² Bu çalışma, 2014 yılında Sosyal Bilimler Enstitüsü Uzaktan Eğitim Anabilim Dalında tamamlanan "Açık ve Uzaktan Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme: Mega Üniversitelerdeki Uygulamalar" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bununla birlikte çalışma, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından kabul edilen 1107E126 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

³ Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, nkaradag@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9826-1297

⁴ Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, azozgur@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5447-2367

Examination of Learners' Views on Assessment Practices in Anadolu University Open Education System

Nejdet KARADAĞ⁵ - Aydın Ziya ÖZGÜR⁶

Submitted by: 12.12.2020

Accepted by: 15.04.2021

Article Type: Research Article

Abstract

In this study, it was investigated how assessment practices can be developed at Anadolu University Open Education System, one of the mega universities offering open and distance education services in the world. In this context, learners' views on formative and summative assessment activities were examined and we tried to determine what other assessment tools and techniques could be used in the system. In a study in which the exploratory method (QUALITATIVE → quantitative) is adopted from mixed method research patterns; qualitative data was collected through semi-structured interviews, and quantitative data was collected through an online "Assessment tools Evaluation and Preference Survey". 12 learners participated in semi-structured interviews and 13,739 learners participated in the survey. Descriptive analysis method was used to analyze qualitative data, while percentage-frequency tables, multiple coherence analysis, Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis tests were used to analyze quantitative data. At the end of the study; it has emerged that the assessment tools used in evaluating learners should be diversified, online exam opportunities should be increased, learners should be given more feedback on the learning and assessment process, and learners should be given more opportunities to practice in the areas they are studying.

Keywords: Open and Distance Education, Assessment, Assessment in Open and Distance Education

⁵ Anadolu University Open Education Faculty, nkaradag@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9826-1297

⁶ Anadolu University Open Education Faculty, azozgur@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5447-2367

Giriş

Ölçme ve değerlendirme yoluyla, uygulanan eğitim programlarının, kullanılan ortam ve metotların etkililiğinin belirlenmesinin yanında öğrenenlerin performans ve ilerlemeleri hakkında da geribildirim sağlanır. Öğrenenlerin performans ve ilerlemeleri hakkında bilgi sahibi olmak için, başka bir deyişle öğrenenlerin belirlenen kazanımlara ne derece ulaştıklarını tespit etmek ve onları değerlendirmek için çeşitli ölçme araç ve tekniklerine başvurulur. Öğretim/öğrenme etkinliklerinin fiziksel olarak farklı mekânlarda olan öğretici ve öğrenen arasında çeşitli iletişim teknolojilerinin kullanılarak gerçekleştirildiği açık ve uzaktan eğitim sistemlerinde ölçme ve değerlendirme en önemli bileşenlerden biridir. Şekil 1’de bir açık ve uzaktan öğretim sisteminin bileşenleri verilmiştir.

Şekil 1. Açık ve Uzaktan Öğretim Sistemi (Özgür ve Ersin, 2016, s.40)

Şekil 1.’de görüldüğü gibi açık ve uzaktan öğretim sistemleri çok bileşenli bir yapıya sahiptir. Bu sistemlerde ölçme ve değerlendirme faaliyetleri “Sınav Hizmetleri” bileşeni kapsamında gerçekleştirilir. Açık ve uzaktan eğitim sistemlerinde öğrenenleri değerlendirmede kullanılan ölçme araç ve teknikleri öğretici ve öğrenenlerin farklı mekânlarda olmasından dolayı yüz yüze eğitim ortamına göre sınırlılıklar içerir (Puspitasari, 2010, s.60). Öğrenen ve öğreticinin fiziksel olarak farklı mekânlarda olması, açık ve uzaktan eğitimde öğrenenleri değerlendirme etkinliklerinin bir kısmının kendi kendine öğrenme ilkelerine göre hazırlanmış çalışma materyallerinde verilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu etkinliklerin tamamı biçimlendirici değerlendirme etkinlikleri kapsamında incelenir. Biçimlendirici değerlendirme etkinlikleri çalışma materyallerinde verilen değerlendirme dışı etkinlikleri ve geribildirimleri, öğrenenlerin gelişimlerini izlemelerine yardımcı olan öz-değerlendirme testlerini, ödevlerden, akranlardan ya da öğreticilerden alınan geribildirimleri, öğretici ya da diğer öğrenenlerle olan etkileşimi ve öğrenenleri sınavlara hazırlayan deneme testlerini içerir (Morgan ve O’Reilly, 1999, s.15). Gagné vd. (2002, s.25)’in yapmış oldukları araştırma; açık ve uzaktan eğitimde öğrenenlerin ders materyallerindeki bu etkinliklere öz-değerlendirme yapma ve sınavlara hazırlanma gerekçeleriyle büyük önem verdiklerini ortaya koymuştur. Lockwood (1992, s.23) da bu etkinliklerin öğrenenlerin öğrendiklerini kontrol etmede, kendi bilgilerini oluşturmada ve bildiklerini uygulamada önemli rol oynadığını belirtmiştir.

Açık ve uzaktan eğitimde öğrenenleri değerlendirme sürecinde başvuru olan diğer yöntem ise, öğrenme etkinlikleri sonunda yapılan dönem sonu sınavlarını kapsayan düzey belirleyici değerlendirmedir (Aisha, 2007, s.41-42; Tom, 2002, s.1). Bir not verme işlemiyle sonuçlandırılan bu değerlendirmede öğrenenlerin başarı durumlarının belirlenmesinde yazılı ödevler ve testler belirleyici role sahiptir (Lindler, 1998, s.25; Puspitasari,

2010, s.60). Mc Isaac ve Gunawardena (1996, s.403) açık ve uzaktan eğitimde öğrenenlerden fiziksel olarak ayrı olan öğretilerinin, onların performanslarını ölçme konusunda çok az seçeneğe sahip olduklarını belirtmektedir. Popham (2001), öğrenenleri değerlendirmenin kalitesini artırmak için dört rehber ilkedен oluşan bir çerçeve ortaya koymuştur. Bu ilkeler şunlardır:

1. Öğrenenlerin bilgilerini ölçmede mümkün olduğunca az sayıda ama öğrenme çıktılarını ölçecek yeterlikte testin kullanılması
2. Öğrenenlerden elde edilen geribildirimlerin öğretim için kullanılması
3. Düzenli olarak eğitsel açıdan anlamlı ölçmelerin yapılması
4. Öğrenme çıktılarının niteliğini tam olarak belirleyebilmek için öğrenenleri değerlendirmede çeşitli ölçme araç ve tekniklerinin kullanılması

Alanyazında, yukarıda verilen son ilkeyi, değerlendirmenin çeşitli amaçlarla yapılması ve öğrenenlerin farklı öğrenme biçimlerine sahip olmalarından dolayı onları değerlendirmede farklı ölçme araç ve tekniklerin kullanılması gerektiğini belirten görüşler desteklemektedir (AL-Smadi vd., 2012, s.929; Grover, 2009, s.20; Huba ve Freed, 2000, s.60). Amerikan Yüksek Öğretim Derneği'nin (*American Association for Higher Education-AAHE*) öğrenenlerin değerlendirilmesine ilişkin belirlemiş olduğu ilkelerin arasında; öğrenmenin karmaşık bir süreç olduğuna, bilginin yanında değer, tutum ve alışkanlıkları da içerdiğine bu nedenle de öğrenenlerin öğrenme deneyimlerini geliştirmek için çeşitli ölçme metotlarının kullanılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır (Astin vd.,1996). Ayrıca önemi son yıllarda git gide artan öğrenen merkezli öğretim ve değerlendirme yaklaşımına uygun olarak öğrenenlerin ölçme ve değerlendirme sürecinde söz sahibi olmalarının, öz-değerlendirme ya da akran değerlendirmeye olanak sağlayan alternatif değerlendirme araçlarının kullanımının öğrenme açısından olumlu sonuçları olduğunu ortaya koyan birçok çalışma vardır (Falchikov, 2004, s.102; When ve Tsai, 2006, s.27; White, 2009, s.1; Struyven vd., 2005, s.332; Vu ve Dall'Alba, 2007, s.541).

Açık ve uzaktan eğitim hizmeti sunan, aktif öğrenen sayısının yüz binin üzerinde olduğu mega üniversitelerde (Daniel, 1998, s.29) öğrenenleri değerlendirmede farklı ölçme araç ve tekniklerini işe koşturmak her zaman mümkün olmamaktadır. Mega üniversitelerde öğrenenlerin değerlendirmede ağırlıklı olarak çoktan seçmeli testler kullanılmakta, çeşitli sebeplerle diğer ölçme araç ve tekniklerine sınırlı olarak yer verilmektedir (Karadağ ve Özgür, 2020). Tek bir ölçme aracının kullanıldığı durumlarda da farklı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin; öğrenenleri değerlendirmede çoğunlukla açık uçlu soruların kullanıldığı mega üniversitelerden Allama Iqbal Açık Üniversitesi'nde değerlendirmede objektifliğin sağlanamadığına ilişkin hem öğrenenlerin hem de değerlendiricilerin görüşleri söz konusudur (Karadağ, 2014, s.102)

Dünyadaki mega üniversitelerden biri olan Anadolu Üniversitesi'nin Açıköğretim Sistemi'nde de öğrenenleri değerlendirmede, bazı derslerdeki açık uçlu soruların ve bazı programlardaki uygulama derslerinin dışında ağırlıklı olarak çoktan seçmeli testler kullanılmaktadır. Güz ve Bahar dönemlerinde; ara, dönem sonu ve yaz okulu sınavlarına katılan öğrenenlerin başarı durumları bağıl değerlendirme yöntemiyle belirlenmektedir. Sınav kapsamının kitap içeriğiyle sınırlı olması bir süre sonra sınavlarda aynı yeterliği ölçen benzer soruların kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum ise bazı öğrenenlerin öğrenme etkinliklerine katılmadan sınavlara soru-cevap şeklinde hazırlanmalarına yol açmakta ve ezberci eğitim eleştirilerine neden olmaktadır. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde mevcut ölçme ve değerlendirme uygulamalarının nasıl geliştirilebileceğinin ve Sistemde başka hangi ölçme araç ve tekniklerinin kullanılabileceğinin belirlenmesi bu araştırmanın problemi oluşturmıştır.

Amaç

Araştırmanın amacı, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde ölçme ve değerlendirme uygulamalarının nasıl geliştirilebileceğinin belirlenmesidir. Bu çerçevede, Açıköğretim Sistemi'nde kayıtlı öğrenenlere çevrimiçi bir anket uygulanmış ve başarılı mezun öğrenenlerle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde öğrenenlerin mevcut ölçme ve değerlendirme uygulamaları hakkındaki görüşleri nelerdir?
 - Öğrenenlerin biçimlendirici değerlendirme etkinlikleri (Kendimizi Sınayalım Soruları) hakkındaki görüşleri nelerdir?
 - Öğrenenlerin düzey belirleyici değerlendirme etkinlikleri (sınavlar) hakkındaki görüşleri nelerdir?
2. Öğrenenlerin biçimlendirici değerlendirme etkinliklerine ilişkin görüşleri cinsiyete, yaşa ve çalışma durumuna göre değişiklik göstermekte midir?
3. Öğrenenler, Açıköğretim Sistemi'nde çoktan seçmeli testlerden başka hangi ölçme araç ve tekniklerinin kullanılabileceğini düşünmektedirler?
4. Öğrenenlerin diğer ölçme araç ve tekniklerine ilişkin tercihleri kayıtlı oldukları fakültelere göre değişiklik göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmada, karma yöntem araştırma desenlerinden keşfedici yöntem (*NİTEL* → *nicel*) kullanılmıştır. Önce nitel sonra nicel veriler toplanmış, nitel veriler nicel veri toplamak için hazırlanan ölçme aracının geliştirilmesinde ve nicel verilerin açıklanmasında kullanılmıştır. Karma yöntem araştırmalarında, nitel ve nicel olmak üzere iki veri seti ile istatistiksel ve tematik olmak üzere iki veri analizi söz konusudur (Plano Clark ve Cresswell, 2010, s.297). Karma yöntemin kullanıldığı araştırmalarda, araştırma probleminin daha iyi anlaşılması ve bir yöntemin zayıf ya da eksik yönlerinin diğer yöntemin kullanımıyla en aza indirilmesi için hem nitel hem de nicel verilere başvurulur (Johnson ve Christensen, 2008, s.48; Plano Clark ve Creswell, 2010, s.299).

Katılımcılar

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme katılımcıları (12 öğrenen) ve Ölçme Araçları Değerlendirme ve Tercih Anketi Katılımcıları (13.739 öğrenen) olmak üzere iki farklı katılımcı grubu vardır.

Yarı yapılandırılmış görüşme katılımcıları

Araştırmanın problemleri çerçevesinde, öğrenenlere uygulanacak ankete veri sağlamak amacıyla Açıköğretim Sistemi'nden mezun olan öğrenenlerle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılacak mezun öğrenenler, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Görüşmeye katılan öğrenenlerin fakülte ve bölüm bilgileri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Yarı Yapılandırılmış Görüşmeye Katılan Öğrenenlerin Fakülte ve Bölümleri

Sıra No	Katılımcı	Fakülte/Bölüm
1	Ö1	İşletme/İşletme
2	Ö2	İktisat/Maliye
3	Ö3	AÖF/Bilgi Yönetimi
4	Ö4	AÖF/Gıda Kalite Kont. ve Analiz Tek.
5	Ö5	AÖF/Gıda Kalite Kont. ve Analiz Tek.
6	Ö6	İktisat/Kamu Yönetimi
7	Ö7	AÖF/Fotoğrafçılık ve Kameramanlık
8	Ö8	AÖF/Okulöncesi Öğretmenliği
9	Ö9	AÖF/İngilizce Öğretmenliği
10	Ö10	İşletme/İşletme
11	Ö11	AÖF/Okulöncesi Öğretmenliği
12	Ö12	AÖF/İngilizce Öğretmenliği

Ölçme araçları değerlendirme ve tercih anketi katılımcıları

Alanyazın taraması, uzman görüşleri ve yarı yapılandırılmış görüşmeler sonunda geliştirilen “Ölçme Araçları Değerlendirme ve Tercih Anketi” Açıköğretim Öğrenci Otomasyonunda çevrimiçi olarak uygulanmış ve 13.739 öğrenen tarafından yanıtlanmıştır. Ankete katılan öğrenenlerin kişisel bilgileri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2

Ankete Katılan Öğrenenlerin Kişisel Bilgileri

Cinsiyet	N	Yüzde
Kadın	4.201	30,6
Erkek	9.538	69,4
Yaş	N	Yüzde
<= 19	299	2,2
20-22	2.420	17,7
23-25	3.865	28,3
26-28	2.327	17,0
29-31	1.485	10,9
32+	3.278	24,0
Medeni durum	N	Yüzde
Evli	5.118	37,3
Bekâr	8.621	62,7
Çalışma durumu	N	Yüzde
Çalışıyorum	9.759	71,0
Çalışmıyorum	3.980	29,0

Tablo 2 incelendiğinde anketi cevaplayanların %30,6’sının kadın, %69,4’ünün erkek olduğu; %2,2’sinin 19 yaş ve altı, %17,7’sinin 20-22 yaş arasında, %28,3’ünün 23-25 yaş arasında, %17’sinin 26-28 yaş arasında, %10,9’unun 29-31 yaş arasında, %24’ünün 32 yaş ve üstünde olduğu görülmektedir. Öğrenenlerin %37,3’ü evli,

%62,7'si bekâr olduğunu belirtmiş; %71'i bir işte çalıştığını, %29'u da herhangi bir işte çalışmadığını belirtmiştir. Ankete katılan öğrenenlerin fakültelere göre dağılımı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3
Ankete Katılan Öğrenenlerin Fakültelere Göre Dağılımı

Fakülte	N	Yüzde
Açıköğretim Fakültesi	5.713	41,6
İktisat Fakültesi	3.620	26,3
İşletme Fakültesi	4.406	32,1
Toplam	13.739	100

Tablo 3'e göre, anketi yanıtlayan öğrenenlerin %41,6'sı Açıköğretim Fakültesi'ne, %32,1'i İşletme Fakültesi'ne ve %26,3'ü İktisat Fakültesi'ne kayıtlıdır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada nitel veriler, mezun öğrenenlerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Görüşmeler, öğrenenlerin Eskişehir'e mezuniyet toplantısı ve törenine geldikleri günlerde gerçekleştirilmiştir. Bireysel görüşmelere katılacak öğrenenler belirlenirken her fakülteden ve farklı ölçme araçlarının kullanıldığı bölümlerden en az bir öğrenen olmasına dikkat edilmiştir.

Araştırma kapsamında nicel veri toplanan anket (Ölçme Araçları Değerlendirme ve Tercih Anketi) Google Drive-Form ortamında oluşturulmuş ve Açıköğretim Fakültesi Öğrenci Otomasyon Sistemi'nde yayınlanarak öğrenenlerin erişimine sunulmuştur. Anket, öğrenenlere açılmadan önce biri nicel araştırma uzmanı olmak üzere 3 öğretim elemanına e-postayla katılım linki gönderilmiş, anket sayfasına erişilip erişilemediği, anketin cevaplanması için gerekli süre, anketin tasarımı, yönergelerin anlaşılabilirliği vb. konularda geribildirim alınmış ve cevapların kaydedilme ve raporlanma durumlarına bakılmıştır. Denemeler sonunda elde edilen geribildirimlerle düzeltilen anket öğrenenlere açılmış ve 13.739 öğrenen tarafından yanıtlanmıştır.

Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Araştırmanın nitel verilerini, mezun öğrenenlerle yapılan görüşmelerden toplanan veriler oluşturmaktadır. Öğrenenlerle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Ölçme Araçları Değerlendirme ve Tercih Anketiyle elde edilen nicel veriler ise SPSS 20.0 programıyla analiz edilmiştir. Nicel verilerin analizinde yüzde-frekans tabloları, çoklu uyum analizi, Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis testlerinden yararlanılmıştır. Sonuçlar yorumlanırken anlamlılık düzeyi $p=0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme soruları açık ve uzaktan eğitim alanında çalışan iki uzmanın görüşleri doğrultusunda geliştirilmiştir. Araştırmacıyla birlikte üç kodlayıcının kodlama benzerlik ve farklılıkları sayısal olarak ifade edilerek kodlama güvenirliliği hesaplanmıştır. Bu hesaplamada Miles ve Huberman (1994, s. 64)'ın önerdiği aşağıdaki formül kullanılmıştır:

$$\text{Güvenirlik} = \frac{\text{görüş birliği sayısı}}{\text{toplam görüş birliği sayısı} + \text{görüş ayrılığı sayısı}}$$

Bu formüle göre kodlama güvenilirliği %95 olarak bulunmuştur. Bilgisayar aracılığıyla yapılan güvenilirlik hesaplamasında da yaklaşık sonuç elde edilmiştir (Fleiss' Kappa değeri 0.092 olarak bulunmuştur).

Araştırmada nicel veri toplama aracı olan Ölçme Araçları Değerlendirme ve Tercih Anketi mezun öğrenenlerle gerçekleştirilen görüşmelerin analiz sonuçlarına ve açık ve uzaktan eğitim alanında çalışan uzmanların görüşlerine dayalı olarak geliştirilmiştir. Anketin güvenilirliğini gösteren Cronbach's Alpha değeri .822 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular

Öğrenenlerin mevcut ölçme ve değerlendirme uygulamalarına ilişkin bulgular “Biçimlendirici Değerlendirme Etkinliklerine (Kendimizi Sınayalım Soruları) İlişkin Bulgular”, “Düzey Belirleyici Değerlendirme Etkinliklerine (Sınavlara) İlişkin Bulgular” olmak üzere iki başlık altında verilmiştir.

Biçimlendirici Değerlendirme Etkinliklerine İlişkin Bulgular

Biçimlendirici değerlendirme etkinliği olarak öğrenenlerin kendi gelişimlerini izlemeleri, öğrenme eksiklerini tespit edebilmeleri için kitaplarda ünite sonlarında yer verilen “Kendimizi Sınayalım” soruları ele alınmıştır. Bu sorulara ilişkin görüşler 4 ifadeyle değerlendirilmiştir.

“Kendimizi Sınayalım” sorularına ilişkin anketle elde edilen öğrenen görüşleri cinsiyet, yaş ve çalışma durumu değişkenleri açısından incelenmiştir. Öğrenenlerin görüşlerinin cinsiyete göre değişip değişmediğini belirlemek için yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4
Cinsiyet Değişkeni İçin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

“Kendimizi Sınayalım” sorularına ilişkin görüşler		N	Sıra ortalaması	p
Kitaplarda, ünite sonlarında yer verilen "Kendimizi Sınayalım" soruları ile kendimi değerlendirebiliyorum.	Kadın	4.033	6318,94	,001
	Erkek	8.930	6555,64	
	Toplam	12.963		
"Kendimizi Sınayalım" soruları sayıca yeterlidir.	Kadın	4.037	6156,98	,000
	Erkek	8.923	6626,87	
	Toplam	12.960		
"Kendimizi Sınayalım" soruları sınavlara hazırlayıcı niteliktedir.	Kadın	4.052	6370,17	,002
	Erkek	8.979	6581,81	
	Toplam	13.031		
"Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarında" verilen geribildirimler(yönlendirmeler) yeterlidir.	Kadın	4.024	6318,47	,001
	Erkek	8.915	6538,40	
	Toplam	12.939		

(p<0,05)

Tablo 4’e göre, öğrenenlerin “Kendimizi Sınayalım” sorularına ilişkin görüşleri cinsiyete göre değişiklik göstermektedir. Buna göre, erkek öğrenenler kadın öğrenenlere göre "Kendimizi Sınayalım" soruları ile

kendilerini daha iyi değerlendirdiklerini, soruları sayıca daha yeterli ve sınavlara hazırlayıcı nitelikte bulduklarını belirtmişlerdir. "Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarında" verilen geribildirimleri erkek öğrenenler kadın öğrenenlere göre daha yeterli bulmuşlardır.

Öğrenenlerin bu bölüme ilişkin görüşlerinin yaşa göre değişiklik gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan Kruskal-Wallis testinin sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5

Yaş Grupları İçin Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

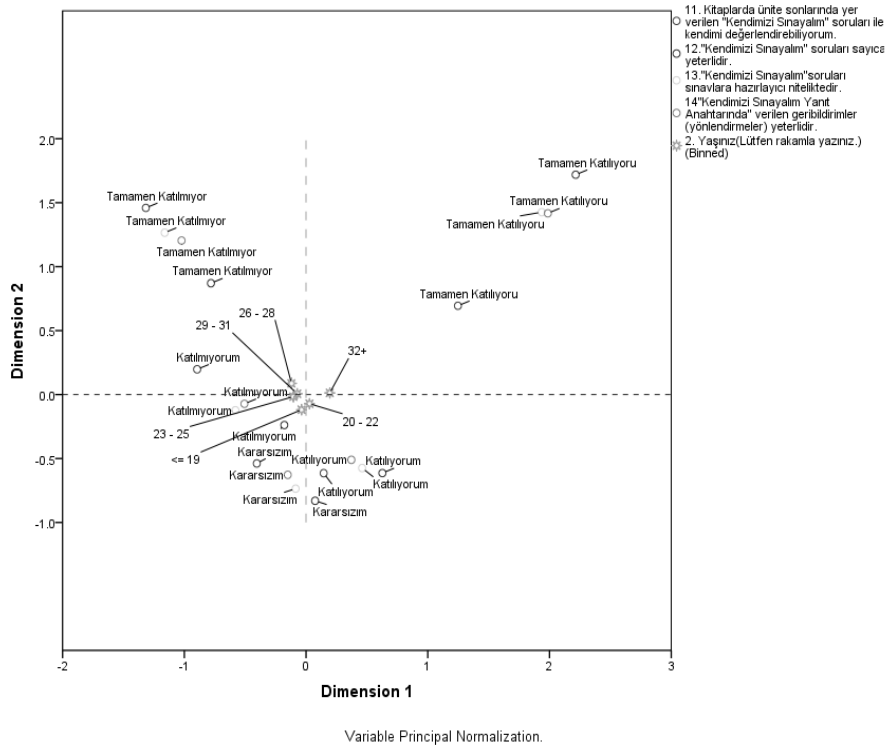
"Kendimizi Sınavalım" sorularına ilişkin görüşler	Yaş	N	Sıra ortalaması	p
Kitaplarda, ünite sonlarında yer verilen "Kendimizi Sınavalım" soruları ile kendimi değerlendirebiliyorum.	<= 19	278	6586.86	,000
	20 - 22	2.242	6519.57	
	23 - 25	3.623	6232.90	
	26 - 28	2.185	6216.90	
	29 - 31	1.410	6545.11	
	32+	3.161	6756.15	
	Toplam	12.899		
Kendimizi Sınavalım soruları sayıca yeterlidir.	<= 19	282	6264.75	,000
	20 - 22	2.237	6493.44	
	23 - 25	3.612	6422.87	
	26 - 28	2.189	6234.98	
	29 - 31	1.413	6217.40	
	32+	3.163	6713.38	
	Toplam	12.896		
Kendimizi Sınavalım soruları sınavlara hazırlayıcı niteliktedir.	<= 19	285	6349.40	,001
	20 - 22	2.248	6602.75	
	23 - 25	3.641	6383.15	
	26 - 28	2.201	6334.41	
	29 - 31	1.422	6365.44	
	32+	3.170	6684.77	
	Toplam	12.967		
Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarında verilen geribildirimler(yönlendirmeler) yeterlidir.	<= 19	279	6620.61	,000
	20 - 22	2.229	6489.42	
	23 - 25	3.606	6241.84	
	26 - 28	2.184	6230.49	
	29 - 31	1.422	6255.48	
	32+	3.156	6837.55	
	Toplam	12.876		

(p<0,05)

Tablo 5'e göre, öğrenenlerin "Kendimizi Sınavalım" sorularına ilişkin görüşleri yaş grupları açısından farklılık göstermektedir. Buna göre, yaş grupları arasında 32 yaş ve üstü öğrenenler diğerlerine göre "Kendimizi Sınavalım" soruları ile kendilerini daha iyi değerlendirdiklerini belirtmişlerdir. "Kendimizi Sınavalım" sorularıyla kendilerini değerlendirebildiklerine en az inanan öğrenenler ise 26-28 yaş grubunda olanlardır. "Kendimizi Sınavalım" sorularını sayıca en çok yeterli bulanlar 32 yaş ve üstünde olan öğrenenlerden oluşurken en az yeterli bulanlar ise 29-31 yaş grubundaki öğrenenlerdir. "Kendimizi Sınavalım" sorularının

sınavlara hazırlayıcı nitelikte olduğu düşüncesine en fazla katılanlar 32 yaş ve üstü öğrenenlerden oluşmaktadır. Yaş grupları arasında “Kendimizi Sıneyalım” sorularının sınavlara hazırlayıcı rolüne en az inananlar 26-28 yaş grubunda yer alan öğrenenlerdir. “Kendimizi Sıneyalım Yanıt Anahtarında verilen geribildirimler (yönlendirmeler) yeterlidir” görüşüne en çok katılan grup yine 32 yaş ve üstü öğrenenlerden oluşmaktadır. Yaş grupları içinde söz konusu geribildirimleri en az yeterli bulanlar 26-28 yaş grubundaki öğrenenlerdir.

Şekil 2’de öğrenenlerin “Kendimizi Sıneyalım” sorularına ilişkin görüşlerinin yaş gruplarına göre dağılımını gösteren çoklu uyum analizi grafiğı verilmiştir.

Şekil 2. Öğrenenlerin “Kendimizi Sıneyalım” Sorularına İlişkin Görüşlere Katılım Düzeylerinin Yaş Grupları Açısından Dağılımını Gösteren Çoklu Uyum Analizi Grafiğı

Şekil 2’de, 1. boyutta “Kendimizi Sıneyalım” sorularıyla ilgili verilen görüşlere daha çok katılanlar, 2. boyutta ise bu görüşlere genellikle katılmayanlar yer almaktadır. Buna göre, 32 yaş ve üstü öğrenenlerin “Kendimizi Sıneyalım” sorularına ilişkin tüm görüşlere tamamen katıldığı görülmektedir. Bu durum 32 yaş ve üstü öğrenenlerin diğerlerine göre “Kendimizi Sıneyalım” sorularıyla kendilerini daha iyi değerlendirebildiklerini, bu soruları sayı olarak, sınavlara hazırlama işlevi ve verilen geribildirimler açısından daha yeterli bulduklarını göstermektedir. Grafiğ göre, 20-22 yaş grubunda bulunan öğrenenler de “Kendimizi Sıneyalım” sorularıyla ilgili verilen görüşlere büyük oranda katılmışlardır. Onlar da, bu bölümde yer verilen sorularla kendilerini değerlendirebildiklerini, sayı olarak, sınavlara hazırlama ve verilen geribildirim açısından bu bölüm sorularını yeterli bulmuşlardır. 19 yaş ve altı öğrenenler ile 23-25 yaş grubunda yer alan öğrenenler “Kendimizi Sıneyalım” soruları ile ilgili bazı görüşlerde kararsız kalırlarken bazılarına da katılmamışlardır. Bu bölümde yer verilen soruları 26-28 ve 29-31 yaş grubundaki öğrenenler kendini değerlendirme, sayı olarak, sınavlara hazırlama ve geribildirim açısından yeterli bulmamışlardır.

Öğrenenlerin “Kendimizi Sınayalım” sorularına ilişkin görüşlerinin çalışma durumuna göre değişiklik gösterip göstermediğini sınamak için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6

Çalışma Durumu Değişkeni İçin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

“Kendimizi Sınayalım” sorularına ilişkin görüşler	Çalışma durumu	N	Sıra ortalaması	p
Kitaplarda, ünite sonlarında yer verilen Kendimizi Sınayalım soruları ile kendimi değerlendirebiliyorum.	Çalışıyorum	9.178	6436.23	,024
	Çalışmıyorum	3.785	6592.97	
	Toplam	12.963		
Kendimizi Sınayalım soruları sayıca yeterlidir.	Çalışıyorum	9.189	6557.14	,001
	Çalışmıyorum	3.771	6293.74	
	Toplam	12.960		
Kendimizi Sınayalım soruları sınavlara hazırlayıcı niteliktedir.	Çalışıyorum	9.227	6488.15	,175
	Çalışmıyorum	3.804	6583.55	
	Toplam	13.031		
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarında verilen geribildirimler(yönlendirmeler) yeterlidir.	Çalışıyorum	9.169	6484.47	,477
	Çalışmıyorum	3.770	6434.82	
	Toplam	12.939		

(p<0,05)

Tablo 6’ya göre, “Kitaplarda, ünite sonlarında yer verilen Kendimizi Sınayalım soruları ile kendimi değerlendirebiliyorum.” ifadesi için bir işte çalışmayan öğrenenlerin sıra ortalaması puanı çalışanlara göre daha yüksektir. Bu durum, bir işte çalışan öğrenenler ile çalışmayanlar arasında bu sorularla kendilerini değerlendirme açısından fark olduğunu göstermektedir. Bu ifade için hesaplanan p değeri (0,024), bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, bir işte çalışmayan öğrenenlerin öğrenme sürecinde “Kendimizi Sınayalım” sorularına yeterince zaman ayırabildikleri şeklinde yorumlanabilir.

“Kendimizi Sınayalım soruları sayıca yeterlidir.” ifadesi için bir işte çalıştığını belirtenlerin sıra ortalaması puanı daha yüksektir. Bu durum, bir işte çalışan öğrenenler ile çalışmayanların soru sayısı açısından görüşlerinin farklılaştığını göstermektedir. Bu ifade için hesaplanan p değeri (0,001) aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, bir işte çalışan öğrenenler çalışmayanlara göre “Kendimizi Sınayalım” sorularını sayıca daha yeterli bulmuşlardır.

“Kendimizi Sınayalım soruları sınavlara hazırlayıcı niteliktedir.” ifadesi için bir işte çalışmayanların sıra ortalaması puanı daha yüksektir. Bu durum, “Kendimizi Sınayalım” sorularının sınavlara hazırlayıcı olması bakımından bir işte çalışmayanlar lehine bir fark olduğunu gösterse de, bu fark $p>0,05$ olduğu için istatistiksel olarak anlamlı değildir.

“Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarında verilen geribildirimler (yönlendirmeler) yeterlidir.” ifadesi için bir işte çalışmayanların sıra ortalaması puanı bir işte çalışanlara göre daha yüksektir. Aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri 0,05’ten büyük olduğu için iki grup arasındaki bu fark anlamlı değildir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelere katılan öğrenenler de “Kendimizi Sınayalım” sorularının öğrenme eksiklerini tespit etmede yararlı olduğunu ve sınavlardaki başarı düzeylerini olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Görüşmelerde öğrenenlerden konuya ilişkin elde edilen görüş ve öneriler Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7

Görüşmeye Katılan Öğrenenlerin “Kendimizi Sınayalım” Sorularına İlişkin Görüş ve Önerileri

Öğrenen görüşleri

Genel olarak uygulamaların eksikliklerini tespit etmede yararlı olduğu ve sınavlardaki başarı düzeylerini olumlu yönde etkilediği

“Kendimizi Sınayalım” yanıt anahtarında verilen geribildirimlerin yararlı olduğu

Bazı durumlarda “Kendimizi Sınayalım” yanıt anahtarında daha ayrıntılı geribildirim gereksinim duydukları

Öğrenenlerin önerileri

Geribildirimlerde daha öğretici ve seçenekleri açıklayıcı kısa bilgilere yer verilmesi

Soru sayısının artırılması

Konuların detaylarına ilişkin sorulara yer verilmesi

Kitabın sonunda ara sınav veya final sınavı şeklinde deneme testlerinin olması

Kitapların yanı sıra sadece soru içeren özel kitapçıkların gönderilmesi

Sorulardan oluşan bir Web sitesinin kurulması veya soruları içeren CD’lerin gönderilmesi

Görüşme yapılan öğrenenlerden Ö1, Ö3, Ö4, Ö6, Ö10 ve Ö11 “Kendimizi Sınayalım” sorularından yararlandıklarını; yanıt anahtarında verilen geribildirimleri yeterli ve faydalı bulduklarını belirtmişlerdir. Ö2, Ö5, Ö7, Ö8 ve Ö9 sorulardan ve geribildirimlerden yarar sağladıklarını; ancak geribildirimleri bazen yetersiz bulduklarını ve daha detaylı açıklamalara gereksinim duyduklarını belirtmişlerdir. Ö8, geribildirimlerde daha öğretici ve seçenekleri açıklayıcı kısa bilgilere yer verilmesinin daha yararlı olacağını belirtmiştir. Ö1, Ö4, Ö5, Ö7 ve Ö10 “Kendimizi Sınayalım” bölümünde verilen soruların sayıca yeterli olmadığını ve daha fazla soruya yer verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ö1, bu bölümde konuların detaylarına ilişkin soruların yer alması gerektiğini belirterek kitabın sonunda ara sınav veya final sınavı şeklinde deneme testlerine yer verilebileceğini ifade etmiştir. Ö5, kitapların yanı sıra sadece soru içeren özel kitapçıkların da gönderilmesinin daha verimli olacağını belirtmiştir. Ö4, başarının artması için ek sorulardan oluşan bir site kurulabileceğini, daha fazla kaynak sunulabileceğini ya da öğrenenlere CD gönderilebileceğini eklemiştir. Aşağıda bazı öğrenenlerin konuyla ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Ö3: Tabi tabi yeterli. Yani konuyu iyice inceleyip, şey yapıp. Ondan sonra o konu hakkında biliyor mu bilmiyor mu? Onu test etmek güzel bir şey aslında. Bir ara çözmüştüm işte Türk Dili dersinde var öyle bir şey. O konuyu, mesela bir tane soruyu yanlış yapmışım. Gittim oraya baktım. Orada direkt zaten konunun içeriğinde açıklamış, yazıyor. Rahatlıkla bulabiliyorsun.

Ö7: Kesinlikle katkı sağlıyor, yararlı. Sayısal olarak arttırılabilir.

Ö8: Şundan dolayı yanlışdır gibisinden bir şey olsa daha öğretici olurdu.

Ö10: 10 soru yeterli değil en az 20, 30 olması lazım ne kadar çok soru olursa daha yararlı olur.

Düzenleyici değerlendirme etkinliklerine (sınavlara) ilişkin bulgular

Öğrenenlerin başarı düzeylerinin belirlendiği sınavlarda sorulan sorularla ilgili görüşleri 4 ifadeyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 8’de öğrenenlerin bu ifadelere katılım durumları verilmiştir.

Tablo 8

Ankete Katılan Öğrenenlerin Sınav Sorularına İlişkin Görüşleri

İfade		Tamamen Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	Toplam
Sınavlarda sorulan sorular, ünite başlarında verilen öğrenme amaçlarına uygundur.	N	1.389	2.932	2.958	4.987	1.044	13.310
	%	10,4	22	22,2	37,5	7,9	100
Sınavlarda sorulan sorular sayıca yeterlidir.	N	730	1.434	961	6.182	4.245	13.552
	%	5,4	10,6	7,1	45,6	31,3	100
Sınavlarda soruların cevaplanması için verilen süre yeterlidir.	N	566	1.056	659	5.963	5.352	13.596
	%	4,2	7,8	4,8	43,9	39,3	100
Sınavlarda sorulan sorular kolayca anlaşılacak bir dille hazırlanmaktadır.	N	1.398	2.431	2.249	5.632	1.924	13.634
	%	10,3	17,8	16,5	41,3	14,1	100

Tablo 8'e göre, öğrenenlerin %32,4'ü sınavlarda sorulan soruların kitaplarda ünite başlarında verilen öğrenme amaçlarına uygun olmadığını belirtirken, %45,4'ü soruların öğrenme amaçlarına uygun olduğu yönünde görüş belirtmiştir. Öğrenenlerin %22,2'si bu konuda kararsızdır. Soruların öğrenme amaçlarına uygun olmadığını düşünen öğrenenlerin oranıyla (%32,4) bu konuda kararsız olduğunu belirten öğrenenlerin oranı (%22,2) toplamı %54,6'dır. Dolayısıyla, öğrenenlerin yarısından fazlası soruların öğrenme amaçlarıyla ilgili olup olmadığı konusunda tereddüt yaşamaktadır. Öğrenenlerin %76,9'u sınavlarda sorulan soru sayısını yeterli bulurken, %16'sı soru sayısının yetersiz olduğu görüşündedir. Öğrenenlerin %7,1'i ise bu konuda kararsızdır. Bu ifadeye ilişkin bulgular öğrenenlerin büyük bir çoğunluğunun sınavlarda sorulan soru sayısını yeterli bulduğu şeklinde yorumlanabilir. Öğrenenlerin %83,2'sinin sınavlarda soruların cevaplanması için verilen süreyi yeterli buldukları, %12'sinin verilen süreyi yetersiz buldukları görülmektedir. Öğrenenlerin %4,8'i bu konuda kararsızdır. Öğrenenlerin çok büyük bir bölümü sınavlarda verilen süreyi yeterli bulmuşlardır. Süreyi yeterli bulmayanların ve bu konuda kararsız olanların daha çok sayısal, çözüm gerektiren derslerdeki durumu göz önünde bulundurdıkları söylenebilir. Öğrenenlerin %55,4'ü sınavlarda sorulan soruların dilini anlaşılır bulurken, %28,1'i soruların dilini anlaşılır bulmamaktadır. Bu ifadeye ilişkin öğrenenlerin %16,5'i "kararsız" olduğunu belirtmiştir. Sorularda dilin yeterince anlaşılır bulunmamasının sisteme ilk kez katılan ve soru hazırlama teknikleri konusunda herhangi bir eğitim almayan soru yazarlarıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Sınavlarda sorulan soru sayısı ve soruların cevaplanması ile ilgili olarak yapılan görüşmelerde öğrenenlerden Ö6, Ö8 ve Ö12 soru sayısının ve cevaplama için verilen sürenin yeterli olduğunu ifade ederken, Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö7, Ö10 ve Ö11 soru sayısını yeterli bulmalarına rağmen sürenin bazen fazla geldiğini söylemişlerdir. Ö9 ise, bazı derslerde sürenin yetmediğini, bazı derslerde ise fazla geldiğini belirtmiştir. Ancak, Ö6 bir oturumda 4 dersten sınava girmenin kendilerini olumsuz etkilediğini söylemiştir. Ayrıca, Ö6 ara ve dönem sonu sınavları arasındaki sürenin uzatılmasını talep etmiştir. Aşağıda bazı öğrenenlerin konuyla ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Ö1: Evet. Kesinlikle yeterli buluyorum. Artıyor bile.

Ö12: Yeterli onda bir sıkıntı yok.

Ö6: Süre yeterli. sınavlar hani iki ya da üç ders ayrı ayrı olabilir miydi? Cumartesi dört ders çok ağır oluyor bence. Biz burada hem öğretmeniz hem öğrenciyiz. Hani öğretene de yok. Kendimiz anlamaya çalışıyoruz kendi çabalarımızla. Artı sınav süresi kısıtlı olunca daha da hani yoğunlaşıyoruz. Hani belki arkadaş kaldığı finallerden tamamlayacak bunu. Geçecek. O yüzden final süresi bir iki hafta daha uzasa daha iyi olur diye düşünüyorum. Çünkü final süresi çok kısıtlı.

Öğrenenlerin Bilgilerinin Ölçülmesinde Kullanılabileceğini Düşündükleri Diğer Ölçme Araç ve Tekniklerine İlişkin Bulgular

Ankette, öğrenenlere bilgilerinin ölçülmesinde çoktan seçmeli testlerin yanı sıra başka hangi ölçme araç ve tekniklerinin kullanılabileceği de sorulmuştur. Öğrenenlerin tercih ettikleri ölçme araç ve teknikleri Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9

Ankete Katılan Öğrenenlerin Bilgilerinin Ölçülmesinde Kullanılabileceğini Düşündükleri Diğer Ölçme Araçları/Teknikleri

Ölçme Araçları/Teknikleri	Yüzde	Frekans
Doğru-yanlış testleri	17,8	6.137
Çevrimiçi sınav	13,7	4.730
Staj	12,6	4.322
Çevrimiçi kısa sınav	12,5	4.294
Ödev	10,5	3.602
Eşleştirme testleri	7,9	2.724
Örnek olay	7,2	2.493
Bitirme tezi	6,9	2.372
Proje	6,3	2.169
Portfolyo/e-portfolyo	3,3	1.129
Klasik yazılı sınav	1,3	451
Toplam	100	34.423

Bilgilerinin ölçülmesinde kullanılabilecek diğer ölçme araç ve tekniklerinin neler olabileceğine ilişkin soruya öğrenenlerin %17,8’i “doğru-yanlış testleri”, %13,7’si “çevrimiçi sınav”, %12,6’sı “staj”, %12,5’i “çevrimiçi kısa sınav”, %10,5’i “ödev”, %7,9’u “eşleştirme testleri”, %7,2’si “örnek olay”, %6,9’u “bitirme tezi”, %6,3’ü “proje”, %3,3’ü “portfolyo/e-portfolyo” ve %1,3’ü “klasik yazılı sınav” cevabını vermiştir.

Görüşmelerde, öğrenenler devam ettikleri programlarda kullanılan ölçme araç ve tekniklerinin yanı sıra, çeşitli nedenlerle başka ölçme araçlarının da kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Öğrenenlerin tercih ettikleri ölçme araçları ve gerekçeleri Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10

Görüşmeye Katılan Öğrenenlerin Tercih Ettikleri Ölçme Araçları ve Gerekçesi

Öğrenenlerin tercih ettikleri ölçme araçları	Gerekçe
Bitirme tezi	Kendini daha fazla geliştirebilme ve daha iyi öğrenebilme imkânı sunması Öğrendiklerini bitirme tezi ile daha fazla yansıtabilmesi Yazarak kendini daha iyi ifade edebilmesi Öğrendiklerinin daha kalıcı olması
Bireysel veya grup halinde yapılabilecek, uygulamaya yönelik ölçme etkinlikleri	Diğer öğrenenlerle bir araya gelme isteği Üniversite ortamında bulunma isteği
Ödev	Yüz yüze öğrenmenin daha yararlı olabileceğini düşünmesi
Proje	Bire bir sınanacağı, performanslarının sürekli gözlenebileceği bir ölçme sisteminin daha yararlı olabileceği
Sözlü sunum	
Konuşma	
Tartışma	
Staj	Tecrübe sağlama
Yazılı sınavlar/ Boşluk doldurma ve klasik soruların yer aldığı sınavlar	Çoktan seçmeli soruların öğrendiklerini ölçmede etkili olmadığını düşünmesi

Ö1, Ö2, Ö5, Ö6 ve Ö11, kullanılan ölçme araçları arasında bitirme tezinin de olmasını istemişlerdir. Öğrenenlerin bitirme tezini tercih etmelerinin nedenleri, bitirme tezinin kendilerini daha fazla geliştirmesi ve daha iyi öğrenebilme imkânı sunması, öğrenilenlerin bitirme tezi ile daha fazla yansıtabilmesi, yazarak kişinin kendisini daha iyi ifade edebilmesi ve öğrenilenlerin daha kalıcı olması şeklinde belirtilebilir. Ayrıca Ö6, tecrübe edinebilme açısından staj imkânının da olmasını istemiştir. Ö6 ve Ö11'in konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

Ö6: Tabii ki de nasıl örgün öğretimde bir staj varsa, hani yararlanıyorsa. Bir işe başlamadan, öncesinden bilgi ediniliyor. Hani ön tecrübesi olduğu gibi bizde de o şekilde olacağını düşünüyorum. Mesela tez için de aynı şekilde söyleyebilirim. Hani bir başlangıç diyebilirim yani. Faydalı olacağına eminim.

Ö11: Yeterliydi ama bitirme tezinin daha yararlı olabileceğini düşünüyorduk son özellikle bize gelecekte mesleğimize katkısı olması açısından yararlı olabileceğini düşünüyorum, olabilir bundan sonraki uygulamalarda.

Ö7, Ö8 ve Ö9 ise, uygulamaya yönelik etkinliklerin ve ölçme araçlarının olmasını istemişlerdir. Ö7, uygulamaya yönelik olarak ödev, proje hazırlanması gibi hem bireysel hem de grup halinde yapılabilecek uygulama çalışmalarının olması gerektiğini belirtmiştir. Ö8, diğer öğrenenlerle bir araya gelme isteğinin olması, üniversite ortamında bulunmak istemesi, yüz yüze öğrenmenin daha yararlı olabileceği için uygulama derslerinin ve ölçme araçlarının olmasını istediğini, İÖLP'de öğrenen olan Ö9 ise yazılı sınavların yanı sıra konuşma, sözlü sunum, tartışma gibi uygulamaya yönelik etkinliklerin ve ölçme araçlarının olmasını tercih ettiğini söylemiştir. Ö12, akran değerlendirmesi gibi uygulamaların yararlı olacağını belirtmiştir. Ö12, özellikle İÖLP'de sınav yerine öğrenenlerin bire bir sınanacağı, performanslarının sürekli gözlenebileceği bir ölçme sistemini tercih ettiğini söylemiştir. Ö4, boşluk doldurma ve klasik tarzda soruların olabileceğini belirtmiştir. Bunlara ek olarak, Ö10, öğrendiklerini unuttuğunu, sonradan hatırlayabilmesi için değişik yöntemlerin uygulanmasının daha yararlı olabileceğini söylemiştir. Konuya ilişkin Ö7 ve Ö8'in görüşleri şöyledir:

Ö7: Başka ölçme değerlendirme yöntemlerinin de kullanılmasında kesinlikle fayda var. Ama bölümün uygulamaya ilişkin faaliyetler anlamında gerek bireysel gerekse grup çalışması tarzında eğitim yöntemlerinin kullanılması ve bunlarla ilişkili olarak uygulamaların da değerlendirilmesinde mutlaka yarar olacaktır diye düşünüyorum.

Ö8: Hem bir araya gelinirdi. Hem üniversite kültürü, gerçekten üniversite bitirmiş olarak anılarımın olması da güzel olurdu. Hem yüz yüze bireysel bir şeyler öğrenmek daha güzel olurdu yani.

Ö9, süreç odaklı bir ölçme sisteminin olmasını istediğini, bu açıdan 3 vize ve 1 final sınavının olduğu yıllık sistemden daha fazla memnun kaldığını, öğrenenlere telafi hakkının verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Ö9: Süreç odaklı, ölçme işlemi süreç odaklı olsa. Yani sadece dediğim gibi çoktan seçmeliler çok kötüdür demiyorum. Ama süreç odaklı. Bi en azından telafi etme hakkı tanınması

Öğrenenlerin ölçme aracı tercihlerinin kayıtlı oldukları fakülteler açısından incelenmesi

Öğrenenlerin ölçme aracı tercihlerinin kayıtlı oldukları fakülterle göre dağılımı Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11

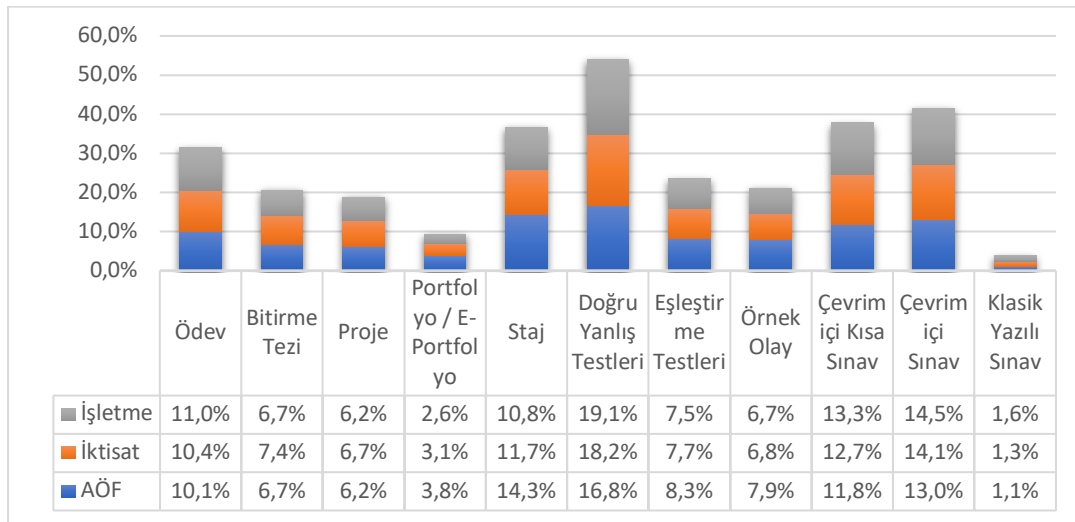
Öğrenenlerin Ölçme Aracı Tercihlerinin Kayıtlı Oldukları Fakülterle Göre Dağılımı

Ölçme Aracı / Tekniği		Kayıtlı olunan fakülte			Toplam
		Açıköğretim Fakültesi	İktisat Fakültesi	İşletme Fakültesi	
Ödev	<i>f</i>	1.537	941	1.124	3.602
	<i>Satır %</i>	42,7	26,1	31,2	100
Bitirme Tezi	<i>f</i>	1.022	669	681	2.372
	<i>Satır %</i>	43,1	28,2	28,7	100
Proje	<i>f</i>	932	605	632	2169
	<i>Satır %</i>	43	27,9	29,1	100
Portfolyo/e-Portfolyo	<i>f</i>	580	284	265	1129
	<i>Satır %</i>	51,3	25,2	23,5	100
Staj	<i>f</i>	2.167	1.058	1.097	4.322
	<i>Satır %</i>	50,1	24,5	25,4	100
Doğru-Yanlış Testleri	<i>f</i>	2.539	1.650	1.948	6.137
	<i>Satır %</i>	41,4	26,9	31,7	100
Eşleştirme Testleri	<i>f</i>	1.252	703	769	2.724
	<i>Satır %</i>	46	25,8	28,2	100
Örnek Olay	<i>f</i>	1.192	616	685	2.493
	<i>Satır %</i>	47,8	24,7	27,5	100
Çevrimiçi Kısa Sınav	<i>f</i>	1.786	1.154	1.354	4.294
	<i>Satır %</i>	41,6	26,9	31,5	100
Çevrimiçi Sınav	<i>f</i>	1.970	1.276	1.484	4.730
	<i>Satır %</i>	41,6	27	31,4	68,6
Klasik Yazılı Sınav	<i>f</i>	168	120	163	451
	<i>Satır %</i>	37,3	26,6	36,1	100

Tablo 11’e göre, ödevi tercih eden öğrenenlerin %42,7’si Açıköğretim Fakültesi’ne, %26,1’i İktisat Fakültesi’ne ve %31,2’si İşletme Fakültesi’ne kayıtlıdır. Bitirme tezini seçen öğrenenlerin %43,1’i Açıköğretim Fakültesi’nde, %28,2’si İktisat Fakültesi’nde ve %28,7’si İşletme Fakültesi’nde öğrenim görmektedir. Ölçme aracı olarak projeyi tercih eden öğrenenlerin %43’ü Açıköğretim Fakültesi’ne, %27,9’u İktisat Fakültesi’ne ve %29,1’i İşletme Fakültesi’ne kayıtlıdır. Portfolyo/e-portfolyoyu seçen öğrenenlerin %51,3’ü Açıköğretim Fakültesi’ne, %25,2’si İktisat Fakültesi’ne ve %23,5’i de İşletme Fakültesi’ne kayıtlıdır. Stajı tercih eden öğrenenlerin %50,1’i Açıköğretim Fakültesi’ne, %24,5’i İktisat Fakültesi’ne ve %25,4’ü İşletme Fakültesi’ne kayıtlıdır. Doğru-yanlış testlerini seçen öğrenenlerin %41,4’ü Açıköğretim Fakültesi’ne, %26,9’u İktisat Fakültesi’ne ve %31,7’si İşletme

Fakültesi'ne kayıtlıdır. Eşleştirme testlerini tercih eden öğrenenlerin %46'sı Açıköğretim Fakültesi'nde, %25,8'i İktisat Fakültesi'nde ve %28,2'si İşletme Fakültesi'nde öğrenim görmektedir. Örnek olayı seçen öğrenenlerin %47,8'i Açıköğretim Fakültesi'ne, %24,7'si İktisat Fakültesi'ne, %27,5'i İşletme Fakültesi'ne kayıtlıdır. Çevrimiçi kısa sınavı tercih eden öğrenenlerin %41,6'sı Açıköğretim Fakültesi'ne, %26,9'u İktisat Fakültesi'ne ve %31,5'i İşletme Fakültesi'ne kayıtlıdır. Çevrimiçi sınavı seçen öğrenenlerin %41,6'sı Açıköğretim Fakültesi'ne, %27'si İktisat Fakültesi'ne ve %31,4'ü İşletme Fakültesi'ne kayıtlıdır. Klasik yazılı sınavı seçen öğrenenlerin %37,3'ü Açıköğretim Fakültesi'ne, %26,6'sı İktisat Fakültesi'ne ve %36,1'i İşletme Fakültesi'ne kayıtlıdır.

Öğrenenlerin kayıtlı oldukları fakültelere göre ölçme aracı tercihlerinin dağılımı da Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Öğrenenlerin Kayıtlı Oldukları Fakültele göre Ölçme Aracı Tercihlerinin Dağılımı

Şekil 3'teki veriler incelendiğinde, İşletme Fakültesi'ne kayıtlı öğrenenlerin %11'i ödevi, %6,7'si bitirme tezini, %6,2'si projeyi, %2,6'sı portfolyo/e-portfolyoyu, %10,8'i stajı, %19,1'i doğru-yanlış testlerini, %7,5'i eşleştirme testlerini, %6,7'si örnek olayı, %13,3'ü çevrimiçi kısa sınavı, %14,5'i çevrimiçi sınavı ve %1,6'sı klasik yazılı sınavı tercih etmiştir.

İktisat Fakültesi'ne kayıtlı öğrenenlerin %10,4'ü ödevi, %7,4'ü bitirme tezini, %6,7'si projeyi, %3,1'i portfolyo/e-portfolyoyu, %11,7'si stajı, %18,2'si doğru-yanlış testlerini, %7,7'si eşleştirme testlerini, %6,8'i örnek olayı, %12,7'si çevrimiçi kısa sınavı, %14,1'i çevrimiçi sınavı ve %1,3'ü klasik yazılı sınavı seçmiştir.

Açıköğretim Fakültesi'ne kayıtlı öğrenenlerin %10,1'i ödevi, %6,7'si bitirme tezini, %6,2'si projeyi, %3,8'i portfolyo/e-portfolyoyu, %14,3'ü stajı, %16,8'i doğru-yanlış testlerini, %8,3'ü eşleştirme testlerini, %7,9'u örnek olayı, %11,8'i çevrimiçi kısa sınavı, %13'ü çevrimiçi sınavı ve %1,1'i klasik yazılı sınavı tercih etmiştir.

Öğrenenlerin kayıtlı oldukları fakültele göre ölçme aracı tercihleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını sınamak için çoklu uyum analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12

Öğrenenlerin Ölçme Aracı Tercihlerinin Kayıtlı Oldukları Fakültelere Göre Değişimini Gösteren Çoklu Uyum Analizi Tablosu

Summary								
Dimension	Singular Value	Inertia	Chi Square	Sig.	Proportion of Inertia		Confidence Singular Value	
					Accounted for	Cumulative	Standard Deviation	Correlation 2
1	.071	.005			.949	.949	.002	.010
2	.016	.000			.051	1.000	.002	
Toplam		.005	910.909	.000 ^a	1.000	1.000		

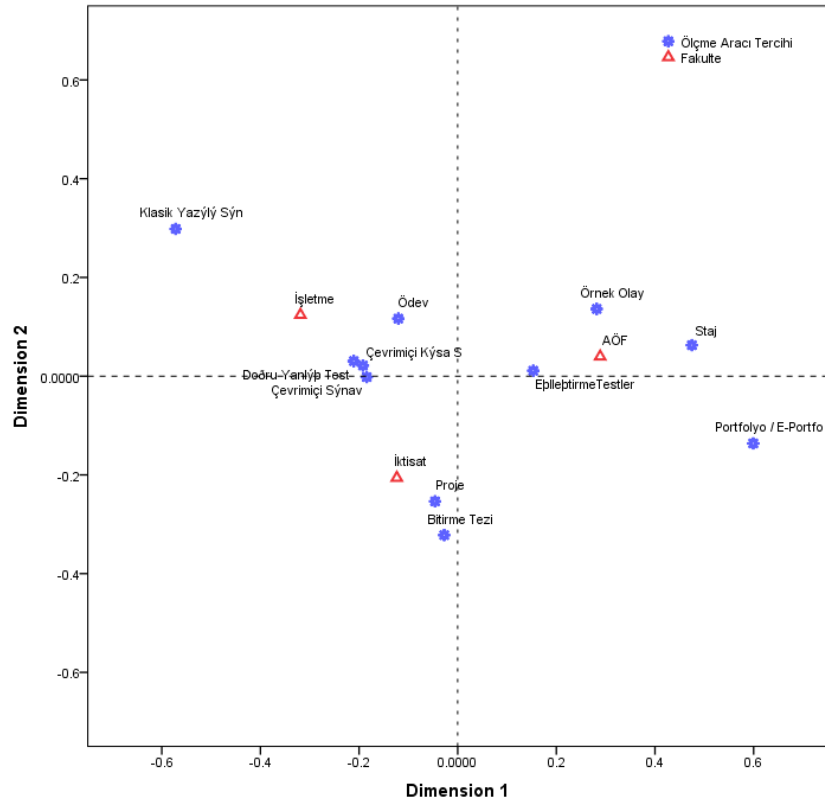
Çoklu uyum analizinde anlamlılık sınavında Ki-kare değerine göre, iki boyutun ortaya çıktığı ve tercihler arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir ($P=.000<.01$). Bu farkın hangi fakülteye kayıtlı öğrenenlerin tercihlerinden kaynaklandığı Tablo 13'te görülmektedir.

Tablo 13

Öğrenenlerin Kayıtlı Oldukları Fakülteler-Ölçme Aracı Tercihleri Çoklu Uyum Analizi Tablosu

Overview Row Points ^a									
Fakülte	Mass	Score in		Inertia	Contribution				
		1	2		Of Point to Inertia of Dimension		Of Dimension to Inertia of Point		
					1	2	1	2	Total
Açıköğretim	.440	.289	.040	.003	.518	.042	.996	.004	1.000
İktisat	.264	-.123	-.206	.000	.057	.680	.607	.393	1.000
İşletme	.296	-.319	.124	.002	.425	.278	.966	.034	1.000
Toplam	1.000			.005	1.000	1.000			

Tablo 13'te, Açıköğretim ve İşletme Fakültelerinin 1. Boyutta, İktisat Fakültesi'nin ise 2. Boyutta yer aldığı görülmektedir. Açıköğretim Fakültesi 1. boyutta fakülte-ölçme aracı arasındaki anlamlı ilişkinin 0,518'ini açıklarken, İşletme Fakültesi aynı boyutta 0,425'ini açıklamaktadır. İktisat Fakültesi 2. boyutta söz konusu ilişkinin 0,680'ini açıklamaktadır. Öğrenenlerin ölçme aracı tercihlerinin fakültelere göre dağılımı Şekil 4'teki çoklu uyum analizi grafiğinde görülmektedir.

Şekil 4. Öğrenenlerin Kayıtlı Oldukları Fakültelere Göre Ölçme Aracı Tercihlerini Gösteren Çoklu Uyum Analizi Grafiği

Şekil 4'teki çoklu uyum analizi grafiğine göre, Açıköğretim Fakültesi'ne kayıtlı öğrenenlerin çoğunluğunun stajı, örnek olayı ve eşleştirme testlerini ve bazılarının da portfolyo/e-portfolyoyu tercih ettikleri görülmüştür. İşletme Fakültesi'ne kayıtlı öğrenenlerin çoğunluğu, doğru yanlış testlerini, çevrimiçi sınavı, çevrimiçi kısa sınavı ve ödevi tercih ederken 2. boyutta yer alan İktisat Fakültesi'ndeki öğrenenler ise; proje, çevrimiçi sınav ve bitirme tezini tercih etmişlerdir. Klasik yazılı sınavlar her üç fakülteye kayıtlı öğrenenler tarafından en az tercih edilen ölçme aracı olduğu için boyutlarda diğer ölçme araçlarından farklı bir yerde konumlanmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmada, Açıköğretim Sistemi'nde öğrenenlerin biçimlendirici ve düzey belirleyici değerlendirme uygulamaları hakkındaki görüşleri toplanan nitel ve nicel verilerle değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Sistem'de öğrenenleri değerlendirmede başka hangi ölçme araç ve tekniklerinin kullanılabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır. Öğrenenlerin biçimlendirici değerlendirme etkinliklerine ilişkin ifadelerde cinsiyet, yaş ve çalışma durumuna göre anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Öğrenenlerin Açıköğretim Sistemi'nde kullanılabileceğini düşündükleri ölçme araç ve tekniklerinin kayıtlı olunan fakülteye göre değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. İşletme Fakültesi'ndeki öğrenenler öncelikli olarak "Doğru-Yanlış Testleri", "Çevrimiçi Sınav", "Çevrimiçi Kısa Sınav" seçeneklerini tercih ederken, İktisat Fakültesi'ndeki öğrenenler daha çok "Proje" ve "Bitirme tezi"ni, Açıköğretim Fakültesi'ndeki öğrenenler ise daha çok "Eşleştirme Testleri", "Örnek Olay" ve "Staj" seçeneklerini işaretlemişlerdir. Bu durum, önlisans programlarının ağırlıkta olduğu Açıköğretim Fakültesi'nde öğrenenlerin uygulamaya yönelik taleplerinin göstergesidir.

Öğrenenlere uygulanan anket ve yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlar, *öğrenenleri değerlendirmede kullanılan ölçme araçlarının çeşitlendirilmesi* gerektiğini ortaya koymuştur. Bu sonuç, Popham (2001)'in öğrenenleri değerlendirmede kaliteyi artırmak için belirlediği “çeşitli ölçme araç ve tekniklerin kullanımı” ilkesiyle örtüşmektedir. Elde edilen sonuç, öğrenenlerin farklı öğrenme biçimlerine sahip olmalarından dolayı onları değerlendirmede farklı ölçme araç ve tekniklerinin kullanılması gerektiğini ileri süren AL-Smadi, Guetl, Holzinger ve Wesiak (2012), Grover (2009) ile Huba ve Freed (2000)'in görüşlerini destekler niteliktedir. Bu sonuç, aynı zamanda Amerikan Yükseköğretim Derneği'nin (AAHE) belirlediği; öğrenmenin karmaşık bir süreç olduğu, bilginin yanında değer, tutum ve alışkanlıkları da içerdiğinden hareketle öğrenenlerin öğrenme deneyimlerini geliştirmek için farklı ölçme metotlarının kullanılması gerektiği ilkesiyle de paralellik göstermektedir.

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde öğrenenleri değerlendirmede kullanılan ölçme araçlarının çeşitlendirilmesi için her bir programın amacı, yapısı ve öğrenme çıktıları göz önünde bulundurularak programlarda yer alan derslerin amaç ve içeriklerine uygun ölçme araçlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın ders bazında, program koordinatörlerinin, alan editörlerinin ve ölçme ve değerlendirme uzmanlarının katılımıyla yapılmasında yarar vardır. Böyle bir çalışmada, ölçme aracı seçimini etkileyecek en önemli faktör kuşkusuz, öğrenen sayısı olacaktır. Buna, öğretici/değerlendirici sayısına bağlı olarak maliyeti de eklemek gerekir. Çoktan seçmeli testlere ek olarak uygun ölçme aracı belirleme çalışması öncelikle bazı programlarda belirli derslerde yapılabilir. Sistemin geneli için yapılacak bir çalışmada kayıtlı öğrenen sayısının 500'ün altında olduğu dersler seçilebilir. Her ders içeriğinin başka ölçme araçlarının kullanımı için uygun olup olmadığı göz önünde bulundurulması gereken bir ölçüt olmalıdır.

Ölçme araçlarının seçiminde göz önünde bulundurulması gereken diğer önemli faktör sistemde görev yapan öğretim elemanı sayısıdır. Öğrenenleri değerlendirmede ödev, proje, portfolyo gibi ölçme araçlarının kullanılması ancak yeterli sayıda öğretim elemanının sistemde daha aktif görev almasıyla mümkündür. Bu amaçla, mevcut sistemde editör ve soru yazarı olarak görev yapan öğretim elemanlarına daha aktif görevler verilebileceği gibi, akademik danışmanlık hizmetlerinde görev alan öğretim elemanları da bu kapsamda görevlendirilebilir. Yeterince öğretim elemanının görevlendirilemediği durumlarda alternatif ölçme ve değerlendirme uygulamalarının özellikle lisans programlarında son sınıfta gerçekleştirilmesi düşünülebilir.

Araştırmada elde edilen bir diğer önemli sonuç, *süreç odaklı değerlendirme etkinliklerinin artırılması* ile ilgilidir. Süreç odaklı değerlendirme, sürekli değerlendirme faaliyetleriyle gerçekleştirilmektedir ve öğrenenlerin bireysel farkları dikkate alınmaktadır (Sönmez Ektem, Erdem Keçici ve Pilten, 2016). Açık ve uzaktan eğitimde sürekli değerlendirmede kullanılan temel ölçme aracı ödevlerdir. Chander (1991), ödevlerin açık ve uzaktan eğitimde öğretici ve öğrenen arasında etkileşimi sağlaması açısından ayrı bir önemi olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Thorpe (1998) da ödevi, öğretici ve öğrenen arasındaki en önemli eğitsel etkileşim aracı olarak tanımlamaktadır. Morgan ve O'Reilly (1999) ise, ödevin ve ödevle verilen geribildirim, elektronik iletişim ortamına katılamayan ya da yerelde görevli akademik danışmanın verdiği hizmetlerden yararlanamayan öğrenenler için daha fazla önem taşıdığı üzerinde durmuştur. Cabı (2016)'da çok uzun olmadığı durumda ödevlerin “süreci içselleştirerek işlenen dersi, daha yakından takip etmeyi sağladığına vurgu yapmıştır.

Öğrenenler tarafından az tercih edilse de Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde sürekli değerlendirme yapabilmek, öğrenenlerin sistemle ilişkisini canlı tutmak, geribildirim sağlayarak daha derinlemesine öğrenme deneyimleri sunmak için içeriği uygun olan bazı derslerde ödevlerin kullanılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Ödevler dersin yer aldığı programa ait portalda yayınlanmalı, bu alanda teslim süresi, puanlama yöntemi, kopya yaptırımı gibi detaylı bilgilere de yer verilmelidir. Ödevlerin yayınlanması, öğrenenler

tarafından teslim edilmesi, değerlendiricilere gönderilmesi ve değerlendiricilerden geribildirim notlarıyla öğrenenlere geri gönderilmesi gibi işlemler Ödev Yönetim Sistemi yardımıyla yönetilmelidir. Sistem aracılığıyla kopya tarama işlemi de gerçekleştirilebilmelidir.

Araştırmada ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri de, çevrimiçi sınav ve çevrimiçi kısa sınavın doğru-yanlış testlerinden sonra öğrenenler tarafından en çok tercih edilen ölçme teknikleri olmasıdır. Bu sonuç, öğrenenlerin *çevrimiçi öğrenme ortamlarının ve çevrimiçi sınav olanaklarının artırılmasına* yönelik taleplerinin göstergesidir. Simonson, Smaldino, Albright ve Zvacek, (2012) çevrimiçi ortamlarda öğrenme yönetim sistemlerinin içinde yer alan ya da sınav için özel geliştirilmiş paket programlar aracılığıyla grafik, tablo, video vb. bileşenleri barındıran sorulardan oluşan testlerin hazırlanabildiğini, bu tür testlerde testi alan öğrenenlere anında geribildirim verilerek onların performans puanlarının çevrimiçi not defterine işlenebildiğini belirtmişlerdir. Onlara göre, çevrimiçi ortam aynı zamanda, e-günlük, e-seminer, e-portfolyo gibi alternatif ölçme araçlarının da kullanımına olanak tanımaktadır. Morgan ve O'Reilly (1999) ise, çevrimiçi ortamların, çevrimiçi sınavları gerçekleştirmeye olanak sağlamanın yanında akran ve öz-değerlendirme yapma, takım çalışması ve iş birliğine dayalı ölçme ve değerlendirme etkinliklerini gerçekleştirme, çevrimiçi diyalog ve tartışma ortamı yaratma ve e-portfolyoların hazırlanıp sunulabilmesi gibi avantajlar da sunduğunu belirtmişlerdir.

Hakan, Özgür, Toprak, Aydın ve Fırat (2013)'ın yaptıkları araştırmaya göre öğrenenlerin %96,9'unun Internet erişimine sahip olduğu Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde öğrenenleri değerlendirmede çevrimiçi ortamlar kullanılabilir. Başlangıçta bu ortamlarda, öğrenenlerin kendi gelişimlerini izleyip değerlendirebilecekleri, yaptıkları öğrenme etkinlikleri ile ilgili geribildirim alabilecekleri biçimlendirici değerlendirme etkinliklerine yer verilebilir. Bu ortamlarda öğrenenlerin yaptıklarını ölçme, analiz etme ve raporlama gibi olanaklar sağlayan öğrenme analitiklerinden yararlanarak onların öğrenmeleri hakkında detaylı veriler elde edilebilir. Bu ortamlarda yapılanların izlenebildiği ve raporlaştırılabildiği durumlarda öğrenenlere ölçme ve değerlendirme açısından alternatifler de sunulabilir. Bu duruma öğrenme etkinliklerinin tamamen çevrimiçi gerçekleştirildiği Katalonya Açık Üniversitesi'nin uygulaması örnek gösterilebilir. Etkinlik temelli öğrenme yaklaşımının benimsendiği Üniversite'de öğrenenler isterlerse, dönem sonu sınavları, öğrenim süresince çevrimiçi ortamda yaptıkları etkinliklerin teyidi şeklinde hazırlanan ayrı bir test şeklinde yapılabilmektedir.

Araştırma sonunda ortaya çıkan bir diğer önemli sonuç, öğrenenlerin *öğrenme ve değerlendirme süreci ile ilgili daha fazla geribildirim ihtiyacının* olduğudur. Nicol ve Macfarlane-Dick (2007)'e göre, öğrenenlerin geribildirim ihtiyaçları içsel (internal) ve dışsal (external) olmak üzere iki türdür. İçsel geribildirim, beklenen öğrenme amaçları karşısında gösterilen ilerlemeyle ilgili olup bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarda etkili olur. Dışsal geribildirim ise; öğretici, akran, danışman ya da bilgisayar tarafından sağlanan geribildirimdir ve öğreneni öz-yönelimli öğrenme konusunda destekler. Araştırmaya katılan öğrenenlerin içsel geribildirime, biçimlendirici değerlendirme etkinliklerinde, dışsal geribildirime ise düzey belirleyici değerlendirme etkinliklerinde ihtiyaç duydukları söylenebilir. Thorpe (1988)'a göre, geribildirim öğrenenin öğrenmesinden çok motivasyonu ile ilgilidir ve öğrenmeyi sürdürmede önemli bir role sahiptir. Majdoddin (2010) de, akranlardan alınan geribildirim derinlemesine öğrenme konusunda öğrenenlere daha fazla yardımcı olduğunu ileri sürmüştür. Gibbs (2010) ise, açık ve uzaktan eğitimde ödevler ve geribildirim konusunda yapılan araştırmalarda sadece geribildirim vermenin, notla birlikte ya da sadece not vermeye göre öğrenenleri daha çok öğrenmeye sevk ettiği sonucuna ulaşıldığını vurgulamıştır. Bütün bu çalışmalar, açık ve uzaktan eğitimde öğrenenlere geribildirim sağlamanın, onları isteklendirmenin sürece etkin katılımları açısından ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi'nde öğrenenlere öğrenme ve değerlendirme faaliyetleriyle ilgili içsel ve dışsal geribildirim sağlayabilmek için çevrimiçi etkileşim ortamlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun için her bir programa özgü web portalının hazırlanması, bu portalda her derse ilişkin *Çevrimiçi Ders Portalına* yer verilmesi, dersle ilgili görsel işitsel tüm öğrenme ve destek malzemelerinin bu alanda tutulması yararlı olacaktır. Bu portalda öğrenenler akranlarıyla ve öğreticiyle sohbet edebilmeli, tartışmalara katılabilmeli, deneme sınavlarına erişerek kendi kendilerini değerlendirebilmeli, buradan sınav sonrası soruları ve kendi cevap kâğıtlarını görebilecekleri bir sayfaya erişebilmeli, öğretici ve arkadaşlarından dersle ve sınav sorularıyla ilgili tüm konularda geribildirim alabilmelidir. Böyle bir portalın sadece biçimlendirici değerlendirme için kullanılması bile öğrenenlerin geribildirim ihtiyacını önemli ölçüde karşılayacaktır. Öğrenenlere sınavlar sonrası yanlış yaptıkları sorular için ders bazında madde analizi verileriyle de desteklenerek çevrimiçi geribildirim verilebilir.

Araştırmada elde edilen sonuçlarından biri de öğrenenlerin *staj/uygulama isteği*dir. Bu istek öğrenenlerin öğrenim gördükleri alanda uygulamaya olan ihtiyaçlarını göstermektedir. Bu nedenle uygulama dersinin yer almadığı programlarda uygulama ya da staj olanaklarının araştırılmasında fayda vardır.

Kaynakça

- Aisha, R. (2007). *Evaluation of continuous assessment and final examination in teacher training programmes of AIOU* (Unpublished master thesis). Allama Iqbal Open University, Islamabad.
- AL-Smadi, M.; Guetl, C.; Holzinger, A. ve Wesiak, G. (2012, June). *Assessment for/as learning: Integrated automatic assessment in complex learning for self-directed learning*. Sixth International Conference on Complex, Intelligent, and Software Intensive Systems (CISIS 2012). Palermo, Italy. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1109/CISIS.2012.210>
- Astin A.W.; Banta, T.W.; Cross, K.P.; El-Khawas, E.; Ewell, P.T.; Hutchings, P.; Marchese, T.J.; McClenney, K.M.; Mentkowski, M.; Miller, M.A.; Moran, E.T. ve Wright, B.D. (1996). *9 Principles of Good Practice for Assessing Student Learning*. Erişim adresi: <https://www.dartmouth.edu/oir/assessmenteval/tools/9principles.html>
- Cabı, E. (2016). Uzaktan eğitimde e-değerlendirme üzerine öğrenci algıları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6(1), 94-101. doi: 10.5961/jhes.2016.146
- Chander, N.J. (1991). *Management of distance education*. New Delhi: Sterling Publishers Private Limited.
- Daniel J.S. (1998). *Mega-universities and knowledge media: Technology strategies for higher education*. London: Kogan Page.
- Falchikov, N. (2004). Involving students in assessment. *Psychology Learning and Teaching*, 3(2), 102-106. Erişim adresi: <https://doi.org/10.2304/plat.2003.3.2.102>
- Gagné, P.; Deschênes, A.J.; Bourdages L.; Bilodeau, H. ve Dallaire, S. (2002). Les activités d'apprentissage et d'encadrement dans des cours universitaires à distance: Le point de vue des apprenants. *Journal of Distance Education*, 17(1), 25-56. Erişim adresi: <http://www.ijede.ca/index.php/jde/article/view/168/354>

- Gibbs, G. (2010). Does assessment in open learning support students? *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 25(2), 163-166 Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/02680511003787495>
- Grover, K.T. (2009). *Student assessment: An exploratory mixed methods study of teachers' perceptions and resulting practices* (Yayınlanmamış doktora tezi). Lindenwood University, St Charles.
- Hakan, A.; Özgür, A.Z.; Toprak, E.; Aydın, S. ve Fırat, M. (2013). *Açıköğretim öğrencilerinin özellikleri ile öğrenme ve iletişim ortamlarına ilişkin eğilimleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Huba, M. E. ve Freed, J.E. (2000). *Learner-centered assessment on college campuses: Shifting the focus from teaching to learning*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Johnson, R.B. ve Christensen, L.B. (2008). *Educational research, quantitative, qualitative and mixed research*. 3rd Edition, Sage Publications, Inc., Los Angeles.
- Karadağ, N. ve Özgür, A. Z. (2020). Assessment and evaluation in mega universities. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 19(4), 35-49. Erişim adresi: <http://www.tojet.net/articles/v19i4/1943.pdf>
- Karadağ, N. (2014). *Açık ve Uzaktan Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme: Mega Üniversitelerdeki Uygulamalar* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Lindler, P. (1998). *Assessment tools for distance learning: A review of the literature*. Washington State Board for Community and Technical Colleges, Olympia.
- Lockwood, F. (1992). *Activities in self-instructional texts*. London: Kogan Page.
- Majdoddin, K. (2010). Peer assessment: An alternative to traditional testing. *The Modern Journal of Applied Linguistics*, 2(2), 396-405. Erişim adresi: <http://mjal.international/archived.html>
- McIsaac, M.S. ve Gunawardena, C.N. (1996). Distance education. D. Jonassen (Ed.). in *Handbook of research for educational communications and technology*. (p.355-403) New York.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook* (2. baskı). Thousand Oaks, California: Sage.
- Morgan, C. ve Meg O'R. (1999). *Assessing open and distance learners*. London: Kogan Page.
- Nicol, D.J. ve Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative assessment and self-regulated learning: A model and seven principles of good feedback practice. *Studies in Higher Education*, 31(2), 199-218. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/03075070600572090>
- Özgür, A.Z. ve Ersin, N. (2016). *Türkiye'de televizyonla eğitim: Duvarsız üniversiteden TRT Okul'a*. Konya: Literatürk academia.
- Plano Clark, V.L. ve Cresswell, J.W. (2010). *Understanding research: A consumer's Guide*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

- Popham, W. J. (2001). *The truth about testing: An educator's call to action*. Association for Supervision and Curriculum Development, Alexandria, VA.
- Puspitasari, K.A. (2010). Student assessment. T. Belawati ve J. Baggaley (Ed.). in *Policy and Practice in Asian Distance Education*. (p.60-65). New Delhi: Sage Publications Inc.
- Simonson, M.; Smaldino, S.; Albright, M. ve Zvacek, S. (2012). *Teaching and learning at a distance: Foundations of distance education* (3. Baskı). New Jersey: Prentice Hall.
- Sönmez Ektem, I., Erben Keçici, S., Pilten, G. (2016). Sınıf Öğretmenlerinin Süreç Odaklı Ölçme ve Değerlendirme Yöntemlerine İlişkin Görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17(3), 661-680. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1487508>
- Struyven, K.; Dochy, F. ve Janssens, S. (2005). Student's perceptions about evaluation and assessment in higher educations: A review. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 30(4), 331-347. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/02602930500099102>
- Thorpe, M. (1988). *Evaluating open and distance learning*. Great Britain: Biddles Ltd.
- Thorpe, M. (1998). Assessment and third generation distance education. *Distance Education*, 19(2), 265-286. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/0158791980190206>
- Tom, J. (2002). Options and considerations for distance education learner assessment and self-assessment. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 3(3). Erişim adresi: <http://tojde.anadolu.edu.tr/tojde7/articles/Jonestxt.htm>
- Vu, T.T. ve Dall'Alba, G. (2007). Student's experience of peer assessment in a Professional course. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 32(5), 541-556. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/02602930601116896>
- Wen, M.L. ve Tsai, C. (2006). University students' perceptions of and attitudes toward (online) peer assessment. *Higher Education*, 51, 27-44. doi: 10.1007/s10734-004-6375-8
- White, E. (2009). Student perspectives of peer assessment for learning in a public speaking course. *Asian EFL Journal*, 33. Erişim adresi: http://www.asian-efl-journal.com/pta_January_09.pdf

Extended Abstract

Purpose

The aim of the research is to determine how assessment practices can be developed in Anadolu University Open Education System. In this context, an online survey was applied to learners enrolled in the open education system and semi-structured interviews were conducted with successful graduate learners. The research sought answers to the following questions:

1. What are the opinions of learners in Anadolu University Open Education System about current assessment practices?
 - What are learners' views on formative assessment activities (Let's Test Ourselves questions)?
 - What are the learners' views on summative assessment activities (exams)?
2. Do learners' views on formative assessment activities vary by gender, age, and work status?
3. What assessment tools and techniques can be used in the Open Education System other than multiple-choice tests?
4. Do learners' preferences for other assessment tools and techniques vary according to the faculties in which they study?

Design and Methodology

In the research, exploratory method (QUALITATIVE → quantitative) was used as a mixed research method. First, qualitative and then quantitative data were collected, qualitative data were used in the development of the assessment instrument prepared to collect quantitative data and in explaining the quantitative data. In the framework of the problems of the research, semi-structured interviews were conducted with the learners who graduated from the Open Education System in order to provide data for the Questionnaire to be applied to the learners. The graduate learners to be interviewed were determined by purposeful sampling method. The interviews with the learners were analyzed with the descriptive analysis method. The quantitative data obtained from the Survey were analyzed with the SPSS 20.0 program. Percentage-frequency tables, multiple fit analysis, Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis tests were used to analyze the data.

Findings

The findings obtained from the survey and interviews conducted with the learners revealed that the assessment tools used in assessing learners should be diversified. Another important finding obtained in the research is related to increasing continuous assessment activities. One of the important findings of the study is that the online exam and online quiz are the most preferred assessment techniques by learners after true and false tests. This finding is an indicator of learners' demands for increasing online learning environments and online exam opportunities. Another important finding that emerged at the end of the research is that learners studying in the Open Education System need more feedback about their learning and assesment process. One of the findings of the research is the internship / application request of the learners. This request shows the learners' need for practice in their field of study. For this reason, it is beneficial to research the application or internship opportunities in the programs where the application course is not included.

Research Limitations

The research is limited to the answers of 13,739 learners who participated in the online survey and data from semi-structured interviews with 12 learners who finished their studies with degrees in 2013.

Implications

In order to diversify the assessment tools used in the assessment of learners in Anadolu University Open Education System, it is necessary to determine the assessment tools suitable for the aims and contents of the courses in the programs, taking into account the purpose, structure and learning outcomes of each program. It would be beneficial to conduct this study on a course basis with the participation of program coordinators, field editors and assessment experts. In such a study, the most important factor that will affect the choice of assessment tool will undoubtedly be the number of learners. Depending on the number of instructor, the cost should also be added. In addition to multiple-choice tests, determining the appropriate assessment tool can be done primarily in certain courses in some programs. In a study to be carried out for the general system, courses with less than 500 enrolled learners can be selected. In Anadolu University Open Education System, studies should be carried out to use homework in some courses with appropriate content in order to make continuous assessment, to keep learners' relationship with the system alive, and to provide more in-depth learning experiences by providing feedback. Homeworks should be published on the portal of the program in which the course is located, and detailed information such as delivery time, scoring method, copy enforcement should be included in this area. Online environments can be used to assess learners at Anadolu University Open Education System. Initially, in these environments, assessment activities for formatting purposes may be included in which learners can monitor and assess their own development and receive feedback about their learning activities. In these environments, detailed data about their learning can be obtained by using Learning Analytics that provide opportunities such as assessing, analyzing and reporting what learners do. In cases where what is done in these environments can be monitored and reported, learners can also be offered alternatives in terms of assessment. In Anadolu University Open education system, online interaction environments need to be developed to provide learners with internal and external feedback about learning and assessment activities. For this purpose, it will be useful to prepare a web portal specific to each program, include an online course portal for each course in this portal, and keep all audio-visual learning and support materials related to the course in this area.

Originality/Value

This research is one of a limited number of studies conducted on assessment at Anadolu University Open Education System, which has been offering open and distance education services since the 1982-1983 academic year. It is believed that the practices that will be carried out based on research results will allow learners to monitor their development in the learning process more closely, providing more effective and valid assessment based on learning outcomes. In addition, it is assumed that the research will contribute to the accreditation studies initiated in the Anadolu University open education system, and other institutions offering open and distance education services in Turkey can guide the practice of assessing learners.

Araştırmacı Katkısı: Nejdet KARADAĞ (%50), Aydın Ziya ÖZGÜR (%50).

Teşekkür Beyanı: Çalışmanın gerçekleştirilmesinde vermiş oldukları destekler için Anadolu Üniversitesi üst yönetimine, Açıköğretim Fakültesi Dekanlığına ve Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonuna teşekkür ederiz.

Şirketlerde Halka Açıklık Oranı ile Hayatta Kalma İlişkisi¹²³

Rıdvan YAKA⁴

Başvuru Tarihi: 24.02.2021

Kabul Tarihi: 11.05.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Şirketlerin finansman ihtiyacını karşılamak, kurumsallaşmak ve yurtiçi ve yurtdışında yaygın tanıtım sağlamak gibi amaçlarla gerçekleştirdikleri halka arzların farklı oranlarda olduğu, hatta ikincil halka arzlarla bu oranların %100'lere dahi ulaştığı görülmektedir. Halka açıklık oranları ile şirketlerin sürdürülebilirlikleri arasında bir ilişki olup olmadığı hususunun değerlendirildiği bu çalışma ile Borsa pay piyasasında 1986 yılından 2019 yılı sonuna kadar toplam 34 yılda yapılan tüm halka arz işlemleri incelenmiştir. Çalışma kapsamında Borsa İstanbul A.Ş., Merkezi Kayıt Kuruluşu, Kamu Aydınlatma Platformu, gibi kurumların kamuya açık verileri kullanılarak oluşturulan veri seti üzerinden yapılan analizlerle şirketlerin halka açıklık oranı ile ömürleri arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü aranmıştır. Çalışma sonunda elde edilen bulgular göstermektedir ki şirketlerin uzun ömür beklentilerine ulaşmalarında hisselerini halka açmaları önemli bir avantaj sağlarken, halka açıklık oranının belirli bir oranın üstünde olmasının uzun ömür üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halka Açıklık Oranı, Borsa'da Kalış Süresi, Ortalama Ömür

Atıf: Yaka, R. (2021). Şirketlerde halka açıklık oranı ile hayatta kalma ilişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 531-546.

¹ 2018 yılına ait tezden üretildiği için etik kurul izni gerekmemektedir.

² Bu çalışmada; Rıdvan Yaka'nın "Kurumsallaşma Sürecinde Hisselerin Halka Arzı ve Şirket Ömrü: BİST Uygulaması" başlıklı doktora tezinden yararlanılmıştır. (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü) Danışman: Prof. Dr. Nilay Sakarya, Kabul yılı: 2018 Aralık.

³ Şirketlerde Halka Açıklık Oranı ile Hayatta Kalma İlişkisi başlıklı makalemden danışman hocamın isminin yazar olarak bulunmasından feragat ettiğini bildiririm.

⁴ Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, ryaka20@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0662-452X

The Relationship between Free Float Rate and Survival of the Companies

Rıdvan YAKA⁵

Submitted by: 24.02.2021

Accepted by: 11.05.2021

Article Type: Research Article

Abstract

It is observed that the public offerings realized for the purposes of meeting the financing needs of the companies, institutionalization and making the companies recognized widely at home and abroad are at different rates, and even with the secondary public offerings, these rates have been reached 100%. With this study, which evaluates whether there is a relationship between free float rates and the sustainability of companies, all public offerings in the stock exchange market during 34 years from 1986 to the end of 2019 were examined. In accordance with the purpose of the study, the existence and direction of the relationship between the free float ratios and the lifespans of the companies were sought through the analysis made on the data set created by using public data given by institutions such as Borsa İstanbul A.Ş., Central Registry Agency of Turkey, and Public Disclosure Platform. The findings obtained from this study show that while the companies offering their shares to the public in reaching their long life expectancy, it is also observed that the free float ratio over a certain rate has negative effect on longevity.

Keywords: Free Float Rate, Duration in Stock Market, Average Lifespan

⁵ Independent Researcher, Turkey, ryaka20@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0662-452X

Giriş

Şirketler, kurucuları tarafından uzun süre yaşaması hatta ilelebet faaliyetlerini sürdürmesi düşüncesi ile kurulurlar. Bu düşüncenin eseri olarak kurucu hissedarlar şirket ana sözleşmelerinin şirketin süresi maddesine 50 yıl, 100 yıl ve hatta “süresiz” hükmü dahi yazmaktadırlar (Yazar, 2018).

Uzun yıllar yaşaması umuduyla kurulan ve bunun için kurumsallaşma sürecini takip eden ve bu yolda önemli bir adım olarak hisselerini ilk kez halka açan şirket ortakları, halka açılmanın faydalarını en yüksek düzeye çıkarmak amacıyla ikinci veya üçüncü kez hisselerini halka arz edebilmektedirler.

Hisselerin halka açılması önemli bir fırsat olmakla beraber, Sermaye Piyasası Kanununun ve Türk Ticaret Kanunu’nun ilgili maddeleri kapsamında hisselerin Borsa aracılığıyla halka satılması imkânı sadece yasal statüsü anonim şirket olarak ifade edilen şirketlere sağlanmaktadır. Diğer şirket türlerinin hisselerini halka açabilmeleri ve Borsa’ya kote olmaları mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışmada sadece hisseleri Borsa’da işlem gören anonim şirketler üzerinde durulacak olup, bu çalışma metni içerisinde geçecek olan tüm “şirket” kavramları ile sadece halka açık anonim şirketler kastedilmektedir.

Bir anonim şirketin doğması, büyümesi, varlığını sürdürebilmesi ve nihayet hayatının sona ermesi temel olarak iç ve dış çevre unsurlarına bağlıdır. Şirketlerin iç ve dış çevresindeki onlarca faktör, şirketleri sürekli olarak aynı anda farklı etkilere maruz bırakmaktadır. Bu etkilerin bazıları şirketleri olumlu etkileyerek, şirketlerin karlılığının artmasına, büyümesine imkân sağlamakta, bazıları ise olumsuz etkileyerek şirketlerin zarar etmesine, sermayesini kaybetmesine ve nihayetinde hayatlarının son bulmasına neden olabilmektedir.

Şirketlerin hayatta kalması veya hayatının son bulması yukarıda belirtildiği gibi onlarca faktöre bağlı iken, bu kadar çok değişken arasında iç çevre unsurlarından örgütsel özellikler bağlamında sadece bir değişken olan; halka açıklık oranının, Borsa şirketlerin sürdürülebilirlikleri yani hayatta kalma süreleri üzerinde bir etkisi olup olmadığını belirlemek oldukça zordur. Zira şirketler aynı dönemde halka açıklık oranı ile birlikte diğer faktörlerin farklı etkilerine maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle bir değişkenin şirketin hayatta kalması üzerinde tam ve kesin etkisi olduğu ifade etmek yerine, kısmi etkisi olduğunu ifade etmek daha doğru olacaktır.

Araştırmamızda da bu kapsamda Borsa’da işlem gören şirketlerin Borsa’da kalış süreleri ve sonuçta hayatta kalabilmeleri ile ilgili değerlendirmeler ve analizler bu sınırlamalar altında yapılmış, elde edilecek analiz sonuçlarının yukarıdaki açıklamalar kapsamında tam ve kesin bir ilişkiyi yansıtmayabileceği buna karşılık kısmi bir ilişki çıkabileceği öngörülmüştür.

Yukarıda belirttiğimiz iç ve dış çevrenin farklı etkileri altında da olsa; Borsa’nın 1986 yılından 2019 yıl sonuna kadar faaliyet gösterdiği 34 yılda çeşitli nedenlerle toplam 176 şirketin Borsa’dan ayrıldığı ve bunların çok büyük bölümünün de hayatlarının sona erdiği görülmektedir. Bu kadar fazla sayıda Borsa şirketinin iflas etmesinin/kapanmasının gerek ülke ekonomisi gerekse sermaye sahipleri ve küçük yatırımcılar, şirket çalışanları üzerinde çok fazla olumsuz etkileri olmuştur. Bu olumsuz etkiler dikkate alındığında halka açık şirketlerin hayatta kalamama nedenlerinin araştırılmasının önemi daha iyi anlaşılabilmektedir.

Bu amaca dönük olarak, ülkemizde Borsa aracılığıyla 34 yılda hisselerini halka arz etmiş ve pay piyasasında işlem görmüş tüm şirketler incelenmiş ve halka açıklık oranlarının %0,6’dan %100’e ulaşan oranlarda değişiklik gösterdiği görülmüştür. Aynı ülkede oldukça benzer makroekonomik şartlarda faaliyet gösteren şirketlerin halka açıklık oranlarında görülen bu büyük farklılığın şirketlerin uzun ömürlerini ve sürdürülebilirliklerini ne şekilde etkilediği hususu; bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Şirketlerin halka açıklık oranları ile uzun ömür ilişkisi ve bu ilişkinin yönü aranırken, bu ilişkinin halen Borsa’da işlem görmeye devam edenler, kendi isteği ile Borsa’dan çıkanlar ve yükümlülüklerini yerine getiremediği için Borsa’dan çıkarılan şirketler gibi farklı kırımlar bazında ne şekilde değiştiği araştırılmıştır.

Literatür Taraması

Halka açık şirketlerle ilgili literatür incelendiğinde; daha çok şirketlerin sahiplik yapısı ile finansal performans ilişkisinin veya halka açıklık oranı ile firma karlılığının araştırma konusu yapıldığı görülmektedir. Şirketlerin halka açıklık oranı ile borsalarda kalış sürelerine veya hayatta kalış sürelerine ilişkin çalışmaların sınırlı sayıda olmakla birlikte daha çok yabancı literatürde mevcut olduğu gözlenmiştir. Ülkemizde ise doğrudan şirketlerin halka açıklık oranları ile hayatta kalma ilişkilerini araştıran bir çalışmaya rastlanılmamakla birlikte, dolaylı olarak bu konunun irdelendiği çok az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Konu ile ilgili yabancı literatürdeki önemli çalışmalardan bir tanesi; Hensler, Rutherford ve Springer (1997), yaptıkları çalışmada yönetimin sahiplik düzeyi arttıkça halka arz sonrası Borsa'da kalış süresinin arttığını belirlemiştir. Phani, Reddy, Ramachandran ve Bhattacharya (2004)'ye de göre halka açık şirketlerde iç sahiplik oranı arttıkça, daha yüksek çalışan verimliliği elde edilmekte, ayrıca insan kaynakları harcamalarının düştüğü gözlenmektedir.

Bu konuda Smith'in (1776), "Yöneticilerden diğer insanların paralarını yönetirken, kendi paralarını yönetirken gösterdikleri dikkat ve endişeyi göstermeleri beklenemez" sözüyle bu çalışmayla verilmek istenen mesajın net bir şekilde ifade edildiği söylenebilir.

Peristiani ve Hong (2004), çalışmalarında şirketlerin halka açıklık oranının düşük düzeyde olmasının, halka arz piyasasında bir şirketin hayatta kalma oranını artırdığını, aynı şekilde Parker, Peters ve Turetsky (2002), sahiplik yapısında şirket içinden sahip olma seviyelerinin şirketin sağlam bir şekilde ayakta kalma olasılığı ile pozitif ilişkili olduğunu ifade etmiştir.

Halka açık şirket ömürleri konusunda veri elde etmek için Daep, Hamilton, West ve Bettencourt (2015), 1950'den 2009'a kadar 59 yıllık bir sürede hisseleri borsalarda işlem gören 25 binden fazla Kuzey Amerika şirketinin verilerini içeren kapsamlı bir veri tabanı üzerinde yaptıkları incelemeler neticesinde; sağ kalım analizine dayanarak, halka açık bir şirketlerin tipik yarı ömrünün faaliyet gösterdiği sektörden bağımsız şekilde ortalama on yıllık bir süre olduğunu ifade etmektedirler.

Bir başka çalışmada Claessens ve Fan (2002) Asya'da, Maury (2006) Avrupa'da hisselerini halka arz etmiş aile şirketlerini içeren bir örneklem üzerinde yaptıkları araştırmalar ile mülkiyet hakları, ilave kontrol yetkisi ve işletme performansı arasındaki ilişkiyi değerlendirmişler ve çalışma sonucunda, mülkiyet hakları ve işletme performansı arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Elitaş, Doğan ve Kevser (2017), Borsa İstanbul (BİST) Sınai Endeksi'nde 2009-2015 yılları arasında payları işlem gören 112 şirketin verilerini kullanarak yaptıkları analiz çalışması sonucunda; şirketlerde kurumsal finansal sıkıntı derecesi ile yoğun sahiplik yapısı arasında negatif bir ilişki bulunduğunu, öte yandan kurumsal yatırımcı sahipliği ile finansal sıkıntı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Daha açık bir ifade ile şirketlerde halka açıklık oranı arttıkça finansal sıkıntı riski de fazlalaşmaktadır.

Rohani, Mohd, Latif ve Alassan (2013) yaptıkları çalışmalarında mülkiyet türünün finansal sıkıntı yaşayan şirketlerle anlamlı bir ilişki içinde olup olmadığını incelemiştir. Çalışma sonuçları; yöneticilerin, ailelerin veya tüm yönetimin sahiplik oranı ile finansal sıkıntı olasılığı arasında negatif yönde bir ilişki bulunduğunu göstermiştir.

Başka bir araştırma da 2005-2015 yılları arasında İran'ın hisse senedi piyasasında listelenen 484 firma üzerinde firmaların sahiplik ve sermaye yapısının firmaların hayatta kalması üzerindeki etkisini araştıran Ghahroudi, Hoshino ve Fakhraei (2019) tarafından yapılmıştır. Yazarlar hem sermaye yapısı ile firmaların hayatta kalması arasında hem de firmalarda sahiplik durumu ile firmaların hisse senedi piyasasında kalması arasında önemli bir ters ilişkinin var olduğunu, ayrıca kurumsal sahiplik ile firmaların hayatta kalması arasında anlamlı bir doğrudan ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. İlâveten firma borcundaki ve sahiplikteki artışın Borsa'dan

kesin çıkış olasılığını artırdığını ancak firmada artan kurumsal sahiplik ve hisse senedi fiyatının artmasının, firmanın Borsa'dan çıkma olasılığını azalttığını belirtmektedirler.

Şirketlerin sahiplik yapısı ile finansal sıkıntı derecesi arasındaki ilişkiyi araştıran başka bir çalışma Hu ve Zheng (2015) tarafından yapılmış, çalışmalarında yazarlar 2000 ile 2008 yılları arasında finansal sorunla karşılaşmış 378 Çin şirketinin verileriyle finansal sorun derecesini belirlemeye çalışmışlardır. Yazarlar çalışma sonucunda şirketlerin sahiplik yapısı ile finansal sorun derecesi arasındaki ilişkiyi ölçmüşler ve bu iki değişken arasında negatif bir ilişki bulmuşlardır.

Öte yandan şirket hisselerinin büyük bölümünün halka açılması nedeniyle şirket kontrolünün tek elde toplanmadığı dağınık sermaye sahiplik türüyle ilgili olarak Jensen ve Meckling (1976), şirket sermayesinin çok sayıda küçük hissedar tarafından paylaşıldığını ve şirket kontrolünün tek kişide toplanmadığını, bu durumun şirketlerde çok sayıda hissedarın bulunması ve hissedarlar arasında ortak bir karara ulaşma zorluğu nedeniyle vekâlet sorunları ve maliyetlerinin doğduğunu belirtmektedirler.

Kraştıň ve Pētersons (2017), şirketlerde düşük halka açıklık oranının veya piyasa değerinin çok küçük olmasının, söz konusu şirketin devralma işlemine tabi tutulmasını ve ardından azınlık hissedarlarına paylarını zorunlu satma teklifinin sunulmasını beraberinde getirdiğini ve bu durumun şirketlerin Borsa'dan çıkışını hızlandırdığını ifade etmektedirler. Thomsen ve Vinten (2007), “Bir hisse senedinin likiditesi yüksek değilse, indirimli olarak fiyatlandırılabilir, bu da dar anlamda daha konsantre sahipliğe (daha az halka açıklık) anlamına gelir ve şirketlerin Borsa'dan çıkışına neden olur” demektedirler.

Ülkemizde yapılan yeni bir çalışmada Saygılı, Yargı ve Erginer (2020), BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan ve GRI ilkelerine uygun olarak hazırlanan sürdürülebilirlik raporlarına ulaşabildikleri 37 şirketin halka açıklık oranı ile şirket sürdürülebilirliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki aramışlar ancak bir ilişki bulunamadığını belirtmişlerdir. Buna gerekçe olarak ta göstergelerin değişkenlik düzeylerinin düşük ve veri setinin küçük olmasını göstermişlerdir.

Çalışma kapsamında Borsa İstanbul'un halka arz ile ilgili mevzuatı incelendiğinde; bu konuyu düzenleyen ve 2015 yılında yayımlanan Kotasyon Yönergesinde şirketler tarafından halka arz edilen payların nominal değerinin sermayeye asgari oranı konusunda 2016, 2017, 2018, 2019 ve 2020 yılında olmak üzere sürekli değişiklikler yapıldığı, bir dönem Yıldız Pazar Grup 1'de halka arz edilen payların nominal değerinin sermayeye asgari oranının (halka açıklık oranı) %0'a kadar indirildiği görülmüştür. En son 14/09/2020 tarihinde yapılan son değişiklikle; Yıldız Pazar için %15, Ana Pazar için %20, Alt Pazar için %25 asgari halka arz oranları olarak belirlenmiştir (BİST, 2021).

Yukarıda belirtilen son düzenlemeye ilaveten Borsa İstanbul yönetimi tarafından yayımlanan aynı yönergenin 23. maddesinde fiili dolaşım oranı %5'in altında olması nedeniyle Pay Piyasası Yönergesi kapsamında Piyasa Öncesi İşlem Platformu (PÖİP)'e alınan payların PÖİP'ten çıkarılarak Borsada işlem görmekten menedilmesi veya öncesinde uyarılması konusunda Borsa Yönetim Kuruluna yetki verildiği belirtilmektedir.

Yöntem

Bu araştırmada Borsa İstanbul A.Ş (BİST), Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) ve Merkezi Kayıt Kuruluşunun (MKK) yasal yetkileri çerçevesinde Borsa'ya kayıtlı ve hisseleri pay piyasasında işlem gören şirketlerden topladığı veriler kullanılmıştır. İkincil veri olarak adlandırılan ve bu araştırmada kullanılan söz konusu veriler, anılan kurumların kamuoyu ve araştırmacılarla paylaştığı verilerdir.

Bu verilerin kullanılmasındaki başlıca sebepleri; idari kayıtlar olarak da adlandırılan bu verilerin kamu kuruluşlarının görevlerini ifa ederken topladıkları veriler olması nedeniyle alternatif veri kaynaklarına göre oldukça güvenilir olması ve incelenen evrenin bütün birimlerine ulaşma imkânı vermesi olarak sıralayabiliriz. Ayrıca alternatif veri kaynaklarına göre bu verilerin daha ayrıntılı ve cevapsızlık oranının çok düşük olması

ilave bir tercih nedenidir. Ayrıca araştırma evrenindeki birimlerden geçmiş dönemler ile ilgili diğer yöntemlerle veri toplanmasındaki zorluklara karşılık, idari kayıtlarda bu sorunun neredeyse sıfır düzeyinde olması bu verilerin tercih edilme sebeplerindendir.

Araştırmanın evrenini Borsa pay piyasasında 1986 ile 2019 yılları arasında 34 yılda işlem gören toplam 577 şirket oluşturmakta olup, bunlardan 2019 yılı sonu itibarıyla 401 tanesi Borsa’da işlem görmeye devam etmekte, 20 tanesi de kendi isteği ile Borsa’dan çıkmış ancak halen hayatını sürdürmekte ve faal durumda, 47 tanesi birleşme veya devir dolayısıyla Borsa’dan çıkmış olup tüzel kişiliği sona ermiş, 109 tanesi ise yükümlülüklerine yerine getiremediği için Borsa’dan çıkarılmış ve iflas etmiş ya da kapalı durumdadır.

Araştırma kümesindeki tüm şirketlerin verilerine idari kayıt verileri üzerinden erişilebilmesi nedeniyle örneklem çalışmasına ve örnekleminden tüm evrene ulaşmak için ağırlıklandırma yapılmasına da ihtiyaç bulunmamaktadır.

Çalışma için öncelikle Borsa’nın 34 yıllık verilerinin elde edilmesi gerekmiştir. Bu nedenle Borsa’da pay satış işlemlerin başladığı 1986 yılı ocak ayından itibaren hisse senetleri pay piyasasında işlem gören bütün şirketlerin verilerine gereksinim duyulmuştur. Bu verilerin bir kısmı Borsa’nın, “İlk İşlem Tarihleri ve İlk İşlem Fiyatları” adıyla Borsa İstanbul A.Ş. (BİST, 2020) web sayfasından indirilebilen dosyada mevcut olduğu görülmüş ve indirilmiştir. Dosyada 34 yıllık süre içinde işlem gören hisse senetlerinin ait olduğu şirketlerin unvanı, kodu ve ilk işlem tarihi mevcuttur.

Borsa’da alım satımı yapılan paylardan 2000 ile 2019 yılları arasında çıkan veya çıkarılanlarla ilgili bilginin yine aynı kuruluşun web sayfasında “İşlem Sırası Kapanan Şirketler” dosyasında mevcut olduğu (BİST, 2020), bu dosyada şirketin açık unvanı, kodu ve hissenin işlemlere kapatıldığı tarih bilgilerinin bulunduğu görülmüştür.

Yukarıda belirtilen iki veri setinin ortak değişkenleri olan; şirket unvanı ve Borsa kodu değişkenleri esas alınarak, bu iki veri birleştirilerek bir kütük oluşturulmuştur. Bu kütüğe KAP ve MKK’nın şirket bazında yayımladığı verilerden şirketlerinin merkezi, faaliyet gösterdiği sektör bilgisi, halka açıklık oranı, tescil/kuruluş tarihleri, şirket Borsa’dan çıkmış ise çıkış türü ve çıkış tarihi bilgileri alınarak, çalışma için oluşturulan veri kütüğünün içeriği zenginleştirilmiştir.

Borsa’da işlem gören hisse senetlerinden 2009 yılı öncesinde Borsa’dan herhangi bir nedenle çıkan ve çıkarılanlara ait bilgilerin, Borsa İstanbul A.Ş.’nin web sitesindeki Mali Tablo Arşivi linkinde (BİST, 2020) ve Kamu Aydınlatma Platformunun BİST şirketleri linkinde (KAP, 2020) yayımlandığı görülmüş ve şirket bazında mali raporlar indirilerek çalışmaya esas veri setinin eksikleri giderilmeye çalışılmıştır.

BİST, KAP ve MKK kaynaklarından elde edilemeyen bir kısım veriler Borsa İstanbul A.Ş.’nin bilgi satış sisteminden (Data Store) temin edilerek, veri seti tamamlanmaya çalışılmış ise de; 1990 yılı öncesinde Borsa’da hisseleri işlem görmüş az sayıda şirketin bazı verileri için Sermaye Piyasası Kurulu’nun eski bültenleri taranmıştır. İlaveten halka açık şirketlerin yasal olarak faaliyet raporlarını, mali tablolarını yayımlama zorunluluğu bulunmasından dolayı bazı ulusal gazetelerin arşivleri taranarak eksik bazı verilerin bulunması için çaba gösterilmiştir.

Yukarıda belirtildiği şekilde oluşturulan veri setinden farklı analizler yapmak için beş ayrı tablo oluşturulmuştur. Bunlar; Borsa’nın faaliyet gösterdiği toplam 34 yılda işlem gören tüm şirketlerin halka açıklık ortalamaları, 2019 yıl sonu itibarıyla Borsa’da işlem görmeye devam edenler, 34 yılda kendi isteği ile Borsa’dan çıkanlar, yine 34 yılda birleşme ve devir dolayısıyla çıkanlar ve 34 yıl içerisinde Borsa’dan çıkarılanlar tablolarıdır. Her bir tablo her bir şirketin kodu, unvanı, merkezinin bulunduğu il, bulunduğu sektör, şirketin tescil tarihi, Borsa’da ilk işlem tarihi, Borsa’dan çıkmış ise çıkış şekli, çıkış tarihi, halka açıklık oranı, firmanın yaşı, Borsa’da kalış süresi bilgilerini içermektedir.

Tüm çabaları rağmen 1990 yılından evvel Borsa'dan çıkarılan 9 şirketin halka açıklık oranı bulunamamıştır. 34 yılda payları Borsa pay piyasasında işlem gören toplam 577 şirketten halka açıklık bilgisi bulunamayan 9 şirketle, halka açıklık bilgisi bulunmayan bir kuruluş bu çalışmada değerlendirme dışı tutularak analizler tamamlanmıştır.

Halka açıklık oran bilgisi elde edilen 567 şirket; tüm şirketler genel ortalaması, 2019 sonu itibariyle Borsa'da payları işlem görmeye devam edenler, 34 yılda kendi isteği ile Borsa'dan çıkanlar, yine 34 yılda birleşme ve devir dolayısıyla çıkanlar ve 34 yıl içerisinde yükümlülüklerini yerine getirmediği/getiremediği için Borsa'dan çıkarılan şirketler olmak üzere beş gruba ayrılmıştır. Bu grupların her biri için şirketlerin halka açıklık oranı ile yaşları ve Borsa'da kalış süreleri arasında bir ilişkinin var olup olmadığı ve varsa ilişkinin ne yönde olduğu sorusuna cevap aranmıştır.

Araştırma için oluşturulan veri setinden üretilen veriler SPSS 17 paket programı ile analiz edilmiştir. Kullanılan değişkenlerin normal dağılımdan gelme durumları araştırılırken Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro Wilk's testlerinden faydalanılmıştır. Elde edilen sonuçlar yorumlanırken anlamlılık düzeyi olarak 0,05 kullanılmış, $p < 0,05$ olması durumunda değişkenlerin normal dağılıma uyum göstermediği, $p > 0,05$ olması durumunda ise değişkenlerin normal dağılıma uyum gösterdikleri ifade edilmiştir. Normal dağılımdan gelmeyen değişkenler arasındaki ilişkiler incelenirken Spearman's Rho Korelasyon Katsayısından yararlanılmıştır. Normal dağılımdan gelen değişkenler arasındaki ilişkiler incelenirken Pearson Korelasyon Katsayısından faydalanılmıştır.

Çalışma sonrasında Borsa şirketlerinde halka açıklık oranının belirli değerin üstüne çıkmasının şirketlerin yaşam ve Borsada kalış süreleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olması beklenmektedir.

Bulgular

Şirketlerin hayatta kalması veya hayatının son bulması yukarıda belirtildiği gibi birçok iç ve dış çevre faktörüne bağlı iken ve bu faktörlerin aynı dönem içinde hatta aynı anda bir kısmının olumlu, bir kısmının olumsuz etki yaptığı bilinerek, halka açıklık oranının Borsa şirketlerinin sürdürülebilirlikleri üzerinde bir etkisi olup olmadığını belirlemenin zorluğu ve sınırlamalar da bilinerek, Borsa şirketlerinin Borsa'da kalış süreleri ve şirket yaş ortalamaları ile ilgili değerlendirmeler ve analizler yapılmıştır.

Genel Bulgular

Borsa'nın faaliyet gösterdiği 1986 ile 2019 yılları arasında toplam 34 yıllık süre içinde payları işlem gören şirketlerin halka açıklık oranlarının %0,6 dan %100'e kadar farklı oranlarda olduğu görülmüştür. Borsa'da işlem görmeye devam şirketlerin 2020 yıl sonu itibariyle halka açıklık oranları detaylı irdelendiğinde de; %90'ın üstünde 26 adet, %80'in üstünde 43 adet, %70'in üstünde 67 adet, %60'ın üstünde 90 adet, %15 ile %49 arasında 226 adet, %15'in altında 45 adet, %5'in altında 7 adet şirketin bulunduğu anlaşılmıştır. Yukarıda araştırmanın yöntemi bölümünde hazırlanma usulü belirtilen veri setinden beş ayrı grup için yapılan analiz sonucunda halka açıklık, Borsa'da kalış süresi ve ortalama yaş bilgileri bazında aşağıdaki ortalama değerlere ulaşılmıştır.

Tablo 1

1986-2019 Yılları Arasında Borsa'da İşlem Gören Şirketlere İlişkin Bilgiler

	Genel	Devam Eden Şirketler	Çıkma İsteği ile Ayrılanlar	Birleşme ve Devir ile Ayrılanlar	Çıkarılan Şirketler
Şirket Sayısı	567	401	20	47	99
Halka Açıklık Oranı Ortalaması (%)	0,382	0,385	0,046	0,279	0,49
Borsa'da Kalış Süresi Ortalaması (Yıl)	16,3	17,8	17,1	14	11,2
Ortalama Yaş (Yıl)	33,3	34,8	41,2	30,4	27,1

Yukarıdaki tabloda verilen ortalama halka açıklık oranları irdelendiğinde; genel ortalama da dahil olmak üzere beş grubun halka açıklık oranlarında bariz farklılıklar gözlenmektedir. Özellikle yükümlülüklerini yerine getirmediği için Borsa'dan çıkarılan şirketlerin ortalama halka açıklık oranı ile çıkma isteği ile ayrılan şirketlerin halka açıklık oranları arasında yaklaşık 10 katlık fark dikkat çekmektedir. Yine birleşme ve devir nedeniyle Borsa'dan ayrılan şirketlerin halka açıklık oranlarının, çıkarılan şirketlerin halka açıklık oranlarından 21 puan daha düşük, 567 şirketin genel halka açıklık ortalamasının da 10 puan altındadır.

Yukarıda bulunan veriler şirketlerin Borsa'da kalış süresi açısından irdelendiğinde; payları işlem görmeye devam eden 401 şirket 17,8 yıl Borsa'da kalış süresine sahip iken, Borsa'dan çıkarılan şirketler Borsa'da devam edenlerden 6,6 yıl daha kısa Borsa'da kalış süresine sahiptir.

Borsa şirketlerinin ortalama yaşı açısından incelendiğinde; şirket ortalama yaşlarının 27,1 yıl ile 41,2 yıl arasında değişim gösterdiği ve en düşük ortalama yaş değerlerinin Borsa'da kalış süresinde olduğu gibi 27,1 yıl ile yükümlülüklerini yerine getirmediği için Borsa'dan çıkarılan şirketlere ait olduğu, Borsa'dan çıkma isteği ile ayrılan şirketlerin ortalama 41,2 yıl ile en yüksek ortalama yaşa sahip olduğu görülmektedir.

Halka Açıklık Oranları ile Borsa'da Kalış Sürelerine İlişkin Bulgular

Borsa şirketlerinin halka açıklık oranları ile Borsa'da kalış süreleri arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığı araştırılmış, bunun için Borsa şirketlerinden 1986-2019 yılları arası Borsa'da işlem görmeye devam eden, 1986-2019 arası birleşme ve devir nedeni ile çıkanlar, 1986-2019 arası çıkarılanlar ve 1986-2019 arası kendi isteği ile çıkanlar olmak üzere dört grup oluşturulmuş ve bu gruplar bazında analiz yapılmış, değişkenler arasındaki ilişkiye bakılırken korelasyon testi yapılmıştır. Veri setinin normal dağılıma uymaması sebebiyle "Spearman's Rho" korelasyon katsayısı kullanılmış ve aşağıda bulunan tablodaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 2

Borsa Şirketlerinin Halka Açıklık Oranları ile Borsa'da Kalış Sürelerinin Analizi

	Çoklu regresyon (Multiple R)	Belirleme katsayısı (R Square)	Düzeltilmiş r kare (Adjusted R Square)	Standart hata (Standard Error)	Gözlem Sayısı	P değeri (P-value)
1986-2019 Yılları Arası İşlem Görmeye Devam Edenler	-0,1504	0,2264	0,0201	0,2411	401	4,5E-54
1986-2019 Arası Birleşme ve Devir Nedeni ile Çıkanlar	-0,0352	0,1038	0,0839	0,1662	47	0,0273
1986-2019 Yılları Arası Kendi İsteği ile Çıkanlar	-0,3393	0,1151	0,0659	7,9739	20	0,1432
1986-2019 Arası Çıkarılanlar	0,3006	0,0904	0,0810	5,9949	99	0,0024

Yapılan analiz çalışması ile elde edilen bulgulara göre 1986-2019 yılları arası hisseleri Borsa'da işlem görmeye devam eden şirketlerin Borsa'da kalış süreleri ile halka açıklık oranı arasında negatif yönlü, zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Şirketlerin halka açıklık oranı arttıkça Borsa'da kalış süresinin azalması beklenmektedir.

Birleşme ve devir nedeni ile 1986-2019 yılları arasında Borsa'dan çıkan şirketlerin Borsa'da kalış süreleri ile halka açıklık oranı arasında negatif yönlü, çok zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Burada da halka açıklık oranı arttıkça Borsa'da kalış süresinin azalması beklendiğini söyleyebiliriz.

Yukarıdaki iki sonucun altında yatan sebeplerin başında hisseleri yüksek oranda halka açık şirketlerin yöneticilerinin Smith'in (1776) belirttiği şekilde; şirket kaynaklarını kullanırken gereken dikkat ve özeni göstermemeleri gösterilebilir. Diğer bir sebep olarak bu şirketlerde karar alma zorlukları ve karar alma sürecinin düşük oranlı halka açık şirketlere göre daha uzun süreler ve prosedür gerektirmesi gösterilebilir. Bu ilişkinin zayıf olmasının nedeninin araştırma kümesindeki 567 şirketin aynı makro ekonomik şartlarda faaliyet göstermekle birlikte iç ve dış çevre özelliklerindeki farklılıklar olduğu değerlendirilmektedir.

1986-2019 yılları arasında kendi isteği ile Borsa'dan çıkan şirketlerin halka açıklık oranı ile Borsa'da kalış süreleri arasında ($p>0,05$) çıkması nedeniyle anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Borsa'dan 1986-2019 yılları arasında çıkarılan şirketler açısından bakıldığında, Borsa'da kalış süresi ile halka açıklık oranı arasında pozitif yönlü, zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Halka açıklık oranı arttıkça Borsa'da kalış süresinin artması umulmaktadır. Bu sonuç Borsa'dan çıkarılan şirketlerin hisselerini bir kez halka arz etmedikleri, ikincil ve üçüncül arzları gerçekleştirdikleri ve bu yeni arzlarla fon ihtiyaçlarını karşıladıkları, fon ihtiyacı karşılandıkça hayatta kaldıkları, bir süre sonra yeni arzları gerçekleştiremeyince de şirketlerin finansal krize girip, yükümlülüklerini yerine getiremediği ve Borsa'dan çıkarıldıkları değerlendirilmektedir.

Öte yandan Borsa'da 2020 yıl sonu itibarıyla işlem görmeye devam şirketlerin halka açıklık oranları detaylı irdelendiğinde; Borsa'da kalış süresi 30 yılın üstünde olan 64 şirketin halka açıklık oranı ortalamasının %31, Borsa'da kalış süresi 20 yılın üstünde olan 123 şirketin halka açıklık oranı ortalamasının %33 olduğu tespit edilmiştir. 2020 yıl sonu itibarıyla en yüksek Borsa'da kalış süresine sahip şirketlerin halka açıklık oranı ortalamasının %31 ile %33 arasında olması, halka açıklık oranı ile Borsa'da kalış süresi arasındaki ilişki için önemli bir referanstır.

Borsa şirketlerinin halka açıklık oranları ile Borsa'da kalış süreleri arasında sektörel bazda bir ilişkinin bulunup bulunmadığı araştırılmış, bunun için Borsa şirketlerinden 1986-2019 yılları arası Borsa'da işlem görmeye devam eden şirketler; imalat sanayi, mali kuruluşlar, toptan perakende ticaret olmak üzere sadece üç ana sektör bazında analiz yapılmış ve aşağıda bulunan tablodaki sonuçlar elde edilmiştir. Şirket sayısı az olan diğer sektörler analize katılmamıştır.

Tablo 3

Devam Eden Şirketlerin Halka Açıklık Oranları ile Borsa'da Kalış Sürelerinin Sektörler Bazında Analizi

	Çoklu regresyon (Multiple R)	Belirleme katsayısı (R Square)	Düzeltilmiş r kare (Adjusted R Square)	Standart hata (Standard Error)	Gözlem Sayısı	P değeri (P-value)
İmalat Sanayi Sektörü	-0,3299	0,1088	0,1039	14,8221	182	5,3E-06
Mali Kuruluşlar Sektörü	-0,1546	0,0239	0,0133	0,2787	94	1,4E-08
Toptan Perakende Ticaret	-0,3642	0,1327	0,1017	0,2512	30	1,1E-06

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere 1986-2019 yılları arasında hisseleri Borsa’da işlem görmeye devam eden şirketlerden toptan perakende ticaret sektörü en yüksek değerde, arkasından imalat sanayinde ve sonrasında mali kuruluşlar sektöründe olmak üzere hepsinde şirketlerin Borsa’da kalış süreleri ile halka açıklık oranları arasında negatif yönlü, zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Burada da halka açıklık oranı arttıkça Borsa’da kalış süresinin azalması beklenmektedir. Sektörel analiz sonuçları genel sonuçlarla da uyumluluk göstermektedir.

Halka Açıklık Oranları ile Şirket Yaş Ortalamalarına İlişkin Bulgular

Borsa şirketlerinin halka açıklık oranları ile şirket yaş ortalamaları arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığı araştırılmış, bunun için Borsa şirketlerinden 1986-2019 yılları arası Borsa’da devam eden, 1986-2019 arası birleşme ve devir nedeni ile çıkanlar, 1986-2019 arası çıkarılanlar ve 1986-2019 arası kendi isteği ile çıkanlar olmak üzere dört grup oluşturulmuştur.

Tablo 4

Borsa Şirketlerinin Halka Açıklık Oranları ile Şirket Yaş Ortalamalarının Analizi

	Çoklu regresyon (Multiple R)	Belirleme katsayısı (R Square)	Düzeltilmiş r kare (Adjusted R Square)	Standart hata (Standard Error)	Gözlem Sayısı	P değeri (P-value)
1986-2019 Yılları Arası Devam Edenler	-0,2801	0,0784	0,7614	0,2342	401	2,8E-62
1986-2019 Arası Birleşme ve Devir Nedeni ile Çıkanlar	-0,3223	0,0104	0,0839	0,1662	47	9,5E-09
1986-2019 Arası Kendi İsteği ile Çıkanlar	0,0972	0,0094	-0,0455	0,0635	20	0,081
1986-2019 Arası Çıkarılanlar	0,0796	0,0063	-0,0039	0,2526	99	2,6E-14

Bu dört grup bazında analiz yapılmış, değişkenler arasındaki ilişkiye bakılırken korelasyon testi yapılmış ve yukarıda bulunan tablodaki sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan analiz çalışması ile elde edilen bulgulara göre 1986-2019 yılları arası hisseleri Borsa’da işlem görmeye devam eden şirketlerin yaş ortalamaları ile halka açıklık oranları arasında negatif yönlü, zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Şirketlerin halka açıklık oranı arttıkça hayatta kalma sürelerinin azalması umulmaktadır. Bu sonucun altında yatan sebeplerin başında; bu şirketlerde karar alma zorlukları ile birlikte Borsa’da kalış sürelerine ilişkin analiz sonuçlarında belirtildiği gibi hisseleri yüksek oranda halka açık şirketlerin yöneticilerinin aldığı kararlarının ve harcadıkları şirket kaynaklarının doğrudan kendi varlığı olmaması nedeniyle gereken dikkat ve özeni göstermemeleri olarak değerlendirilmektedir.

1986-2019 yılları arasında birleşme ve devir nedeni ile Borsa’dan çıkan şirketlerin halka açıklık oranı ile şirket yaş ortalamaları arasında negatif yönlü, zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Burada da halka açıklık oranı arttıkça şirketlerin hayatta kalma sürelerinin azalması beklenmektedir. Halka açıklık oranı arttıkça şirketlerin hayatta kalma sürelerinin artması beklenmektedir. Bu ilişki; söz konusu şirketlerin ikincil ve üçüncül arzlarla hisselerini satmaya devam ederek fon ihtiyaçlarını karşılayarak Borsa’da ve hayatta kalabildikleri, belirli bir süre sonra yeni hisse satışı gerçekleştirilemeyince de şirketlerin finansal krize girdikleri ve yükümlülüklerini yerine getiremedikleri için Borsa kotundan çıkarıldıkları şeklinde açıklanmaktadır. Öte yandan kendi isteği ile Borsa’dan çıkan şirketlerin yaş ortalamaları ile halka açıklık oranları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Borsa’da 2020 yıl sonu itibariyle işlem görmeye devam şirketlerin halka açıklık oranları detaylı incelendiğinde; yaş ortalaması 50 yılın üstünde olan 86 şirketin halka açıklık oranı ortalamasının %30, yaş ortalaması 40 yılın üstünde olan 147 şirketin halka açıklık oranı ortalamasının %31, yaş ortalaması 30 yılın üstünde olan 218 şirketin halka açıklık oranı ortalamasının %35 olduğu tespit edilmiştir. Borsa’da kalış sürelerinde olduğu gibi 2020 yıl sonu itibariyle yaş ortalaması 30 yılın üstünde olan şirketlerin halka açıklık oranı ortalamasının %30 ile %35 arasında olması, halka açıklık oranı ile Borsa’da kalış süresi arasındaki ilişki için önemli başka bir tespittir.

Borsa şirketlerinin halka açıklık oranları ile şirket yaş ortalamaları arasında sektörel bazda bir ilişkinin bulunup bulunmadığının tespiti için Borsa şirketlerinden 1986-2019 yılları arası Borsa’da işlem görmeye devam edenler; imalat sanayi, mali kuruluşlar, toptan perakende ticaret olmak üzere sadece üç ana sektöre ayrılarak, analiz yapılmış ve aşağıda bulunan tablodaki sonuçlar elde edilmiştir. Şirket sayısı az olan diğer sektörler analize katılmamıştır.

Tablo 5

Devam Eden Şirketlerin Halka Açıklık Oranları ile Şirket Yaş Ortalamalarının Sektörler Bazında Analizi

	Çoklu regresyon (Multiple R)	Belirleme katsayısı (R Square)	Düzeltilmiş r kare (Adjusted R Square)	Standart hata (Standard Error)	Gözlem Sayısı	P değeri (P-value)
İmalat Sanayi Sektörü	-0,2945	0,8673	0,7976	0,2165	182	1,24E-13
Mali Kuruluşlar Sektörü	-0,2491	0,0620	0,0519	0,2732	94	1,02E-15
Toptan Perakende Ticaret	-0,4381	0,1919	0,1630	0,2425	30	6,7E-06

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere hisseleri Borsa’da işlem görmeye devam eden şirketlerden tüm sektörlerde şirketlerin halka açıklık oranı ile şirket yaş ortalamaları arasında negatif yönlü, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmakta, sektörler içinde en yüksek değer toptan perakende ticaret sektörüne aittir. Burada da halka açıklık oranı arttıkça şirketlerin hayatta kalma süresinin azalması beklenmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular yerli ve yabancı literatürde belirtilen değerlendirmelerle uyumlu olup, halka açıklık oranları ile 2020 yılında BİST Sürdürülebilirlik Endeksi üzerinde şirketlerin sürdürülebilirliği ilişkisine dair küçük örneklem üzerinde yapılması dolayısıyla ilişkinin bulunamadığı araştırmanın da belirttiği boşluk bu çalışma ile giderilmiş olacaktır.

Sonuç

Şirketlerin hayatta kalmasının veya hayatlarının son bulmasının birçok iç ve dış çevre faktörüne bağlı olduğu bilinmektedir. Bu faktörlerin aynı dönem içinde hatta aynı anda bir kısmı olumlu, bir kısmının olumsuz etki yapabildiği dikkate alındığında, bu faktörlerden örgütsel özellikler içinde tanımlanan halka açıklık oranı değişkeninin etkisinin tam ve kesin olarak belirlenmesi oldukça zordur. Bu sınırlama dikkate alınarak, halka açıklık oranının Borsa şirketlerin sürdürülebilirlikleri üzerindeki etkisinin kısmi de olsa tespit edilmesi amacıyla yapılan analizler sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Borsa’nın faaliyet gösterdiği 1986 ile 2019 yılları arasında toplam 34 yıllık süre içinde payları işlem gören 567 şirketin halka açıklık oranlarının %0,6 dan %100’e kadar farklı değerlerde olduğu, Borsa’da 2020 yıl sonu itibariyle işlem görmeye devam şirketlerin halka açıklık oranları irdelendiğinde; %90’ın üstünde 26 adet, %80’in üstünde 43 adet, %15 ile %49 arasında 226 adet, %15’in altında 45 adet, %5’in altında 7 adet şirketin

bulunduğu tespit edilmiştir. Şirketlerin halka açıklık oranlarında bariz farklılıklar gözlemlendiği özellikle Borsa'dan çıkma isteği ile ayrılan şirketlerin halka açıklık oranı ortalamasının yaklaşık %5 ile en düşük seviyeye, yükümlülüklerini yerine getirmediği için Borsa'dan çıkarılan şirketlerin halka açıklık oranı ortalamasının %49 ile en yüksek seviyeye sahip olduğu görülmektedir.

Borsa şirketlerinin ortalama yaşlarının ise 27,1 yıl ile 41,2 yıl arasında değiştiği, en düşük ortalama yaş değerlerinin Borsa'da kalış süresinde olduğu gibi 27,1 yıl ile yükümlülüklerini yerine getirmediği için Borsa'dan çıkarılan şirketlere ait oldukları, Borsa'dan çıkma isteği ile ayrılan şirketlerin ortalama 41,2 yıl ile en yüksek ortalama yaşa sahip oldukları görülmüştür.

Borsa şirketlerinin gerek hisseleri işlem görmeye devam edenler, birleşme ve devir nedeni ile çıkanlar ve kendi isteği ile çıkanlar ayrımında gerekse üç ana sektör ayrımında halka açıklık oranları ile Borsa'da kalış süreleri arasında negatif yönlü zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlar şirketlerin halka açıklık oranı arttıkça Borsa'da kalış süresinin azaldığını göstermektedir.

Borsa şirketlerinin halka açıklık oranları ile şirket yaş ortalamaları arasındaki ilişkinin yukarıdaki sonuçlarla paralel şekilde negatif yönlü zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu ve halka açıklık oranı arttıkça şirketlerin hayatta kalma sürelerinin azaldığı ifade edilebilir. Çalışmamızda elde edilen sonuçların literatürle de uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Elde ettiğimiz bulgular ve 2020 yıl sonu itibarıyla en uzun Borsa'da kalış süreleri ve en yüksek yaş ortalamasına sahip şirketlerin halka açıklık oranları dikkate alınarak, şirketlerin paylarının Borsa'da uzun yıllar işlem görebilmesi için halka açıklık oranının %15'in üstünde ancak, %40'ın altında bir değerde tutulmasında yarar görülmektedir.

Öte yandan ikincil ve üçüncül halka arzların ve yüksek değerde halka açıklık oranlarının Borsa şirketlerinin Borsa'da kalış sürelerini ve dolaylı olarak hayatta kalma sürelerini olumsuz etkilediği dikkate alınarak, şirketlerde yüksek oranlı halka açılmayı sınırlandırıcı yasal düzenlemelerin getirilmesinde yarar görülmektedir.

Borsa şirketlerinin Borsa'da kalış ve/veya hayatta kalma süreleri üzerinde halka açıklık oranının etkisi olduğu hususu farklı model ve analizlerle de irdelendiğinde bu çalışmadaki bulguların daha da detaylandırılabilceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Borsa İstanbul A.Ş. (BİST, 2020). *Şirket Verileri*. Erişim adresi: <https://www.borsaistanbul.com/tr/veriler/verileralt/hisse-senetleri-piyasasi-verileri/verileri?mfbcvovcxqxbcoakl>
- Borsa İstanbul A.Ş. (BİST, 2021). *Kotasyon Yönergesi*. Erişim adresi: https://borsaistanbul.com/files/kotasyon_yonergesi.pdf

Claessens, S. ve Fan, J. P. H. (2002). Corporate governance in Asia: a survey. *International Review of Finance*, 3(2), 71-103. doi: 10.2139/ssrn.386481

Daepf, M. I. G., Hamilton, M. J., West, G. B. ve Bettencourt, L.M. A. (2015). The mortality of companies. *Journal of The Royal Society Interface*, 12(106). doi:10.1098/rsif.2015.0120

Elitaş B. L., Doğan M. ve Kevser M. (2017). Finansal sıkıntı ve sahiplik yapısı arasındaki ilişki: borsa istanbul üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4) 787-804. doi:10.20491/isarder.2017.358

- Ghahroudi M. R., Hoshino Y. ve Fakhraei E. (2019). Ownership structure, capital structure and firm survival. *International Journal of Economics And Finance*, 11(11). doi:10.5539/ijef.v11n11p19
- Hensler, D. A., Rutherford R. C. ve Springer T. M. (1997). The survival of initial public offerings in the aftermarket. *Journal of Financial Research*, 20(1), 93-110. doi:10.1111/j.1475-6803.1997.tb00238.x
- Hu, D. ve Zheng, H. (2015). Does ownership structure affect the degree of corporate financial distress in China. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 5(1), 35-50. doi:10.1108/JAEE-09-2011-0037.
- Jensen, M. C. ve Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305-360. doi:10.1016/0304-405X(76)90026-X
- Kamu Aydınlatma Platformu (KAP, 2018). *Tüm Şirket Verileri*. Erişim adresi: <https://www.kap.org.tr/tr/bist-sirketler>
- Krastiņš E. ve Pētersons M. (2017). Determinants of delisting_the case of european stock exchanges. *SSE Riga Student Research Papers*, 6(193). doi:10.13140/RG.2.2.28182.19528
- Maury, B. (2006). Family ownership and firm performance: empirical evidence from western european corporations. *Journal of Corporate Finance*, 12(2), 321-341. doi:10.1016/j.jcorpfin.2005.02.002
- Parker, S., Peters, Gf. ve Turetsky, Hf. (2002). Corporate governance and corporate failure: a survival analysis. *Corporate Governance The International Journal of Business in Society* 2(2), 2-12. doi: 10.1108/14720700210430298
- Peristiani, S. ve Hong, G. (2004). Pre-ipo financial performance and aftermarket survival. *Current Issues In Economics And Finance*, 10(2), 1-8 Erişim adresi: https://www.newyorkfed.org/research/current_issues/ci10-2.html
- Phani, B.V., Reddy, V.N., Ramachandran, N. ve Bhattacharya A. K. (2005). Insider ownership, corporate governance and corporate performance. *NSE Research Initiative Proposal*, 89, 1-26 Doi: 10.2139/ssrn.696462
- Rohani, M.R., Mohd, K. N. T., Latif, R. A. ve Alassan, Z. N. (2013). Ownership structure and financial distress. *Journal of Advanced Management Science*, 1(4), 363-367. doi:10.12720/Joams.1.4.363-367.
- Saygılı E., Gören Yargı S, Erginer D. (2020). Halka açık şirketlerin sürdürülebilirlik raporları analizi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 239-261. doi:10.18657/yonveek.599794
- Smith, A. (1776). *The wealth of nations*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University.
- Thomsen, S. ve Vinten, F. (2007). Delistings and the costs of governance: a study of European stock exchanges 1996-2004. *Journal of Management And Governance*, 18(3). doi: 10.1007/s10997-013-9256-7
- Yaka, R. (2018). Kurumsallaşma sürecinde hisselerin halka arzı ve şirket ömrü: BİST uygulaması (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Extended Abstract

Purpose

The survival or termination of companies' lives depends on internal and external environmental factors of companies. The main purpose of our research is to determine whether the ratio of openness to the public, which is one of the internal environmental factors, affects the sustainability and survival of the companies in the stock exchange. For this purpose, evaluations and analyses were made regarding the duration of stocks in the stock exchange and the lifetime of the stock exchange companies.

All companies in the Turkish stock exchange through IPO shares have been analysed for the past 34 years, and it was seen that the free float rate of the companies varies between 1% to 100%. This study attempts to clarify how the difference in the free float ratio of companies operating in the same country under the same economic conditions affects the longevity and sustainability of the companies.

Design and Methodology

In this research, the officially collected data by the companies registered to the Stock Exchange of Istanbul within the legal authority of Borsa İstanbul A.Ş (BIST), Capital Markets Board of Turkey (CMB), Public Disclosure Platform (PDP), Central Registry Agency (CRA), was used.

The universe of the study consists of 577 companies traded in the stock exchange between 1986 and 2019. As of the end of 2019, 401 of these companies continue to be traded on BIST. Twenty companies have left the stock exchange voluntarily, but they still exist. Forty-seven companies left the stock exchange due to merger or transfers as their legal entity has ceased. One hundred nine companies have also been removed from the BIST for failing to fulfil their obligations and are either bankrupted or closed.

Thirty-four years of data of the BIST was obtained for the study. For this reason, the data of all companies whose shares were traded in the stock exchange were needed since 1986, when the first transactions started in the stock exchange. This data has been partially downloaded from the website of the BIST under the headings of "First Transaction Dates and First Transaction Prices".

Likewise, information about the stocks removed from the stock exchange for various reasons was also available on the web page of the BIST in the file named "Companies whose Trades Are Closed".

A data set has been obtained by combining the two files above. Five separate tables were created to make different analyses from the data set.

These are;

Average of 567 companies whose free float rates can be determined,

Those who continue to be traded on the BIST as of the end of 2019,

Those left the stock exchange voluntarily in 34 years,

Those released due to mergers and acquisitions in 34 years

Those who were excluded from the stock exchange for failing to fulfil their obligations within 34 years. For each of these groups, it was investigated whether there is a relationship between the free float rate of companies and their age and length of stay in the BIST, and if so, in what direction.

The data obtained from the data set created for the research were analysed with the SPSS 17.0 package program. Pearson Correlation Coefficient was used when examining the relationships between variables for normal distribution.

Findings

The companies' shares have been traded in BIST in 34 years, where it operates the exchange rate to float from 0.6% up to 100% at different rates. When the free float rates are examined; It is observed that the free float rate of companies leaving the stock exchange with the desire to exit the stock exchange is the lowest with approximately 5%, and the free float rate of companies excluded from the stock exchange for not fulfilling their obligations is 49%. It is noteworthy that the free float rates of companies leaving the stock exchange with the request of exiting from the stock exchange are far higher than the general free float average of the companies.

When the data is examined in terms of duration of stay in the stock exchange, the minimum period of stay in the stock exchange, with 11.2 years, belongs to companies removed from the stock exchange. It is also interesting that 401 companies whose shares continue to be traded have 17.8 years of stay in the stock exchange.

When the data is examined in terms of the average age of the listed companies; The average age of companies varies between 27.1 years and 41.2 years. It is seen that the lowest average age values belong to companies excluded from the stock exchange with 27.1 years. Also, it is found that companies leaving the stock exchange with the desire to exit the stock exchange have the highest average age with an average of 41.2 years.

According to the findings obtained from the analysis, there is a negative, weak and statistically significant relationship between the free float rate of the companies whose shares continue to be traded on the stock exchange and the duration of their stay in the stock exchange. As the free float rate increases, it is expected that the duration of stay in the stock exchange will decrease.

Likewise, there is a negative, weak and statistically significant relationship between the free float rate of companies whose shares continue to be traded on the stock exchange and the average age of the company. As the free float ratio increases, the survival time of the companies is expected to decrease.

Research Limitations

The scope of the research is limited to joint-stock companies whose shares are traded on BIST. The research universe has been changed since 1986 when BIST started its operations under the title of İstanbul Stock Exchange (ISE). It was the end of 2019 when it continued its activities by changing its title to BIST. Again, there are no exchange-traded fund companies in the sample of the research.

Considering that the study was conducted in 2020, accessing the data of these companies has created a separate limitation for the research since it has been 34 years since the stock exchange started its operations, and 166 separate companies were exited or excluded from the stock exchange during this period. Almost all of these companies were closed.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Within the framework of the findings obtained, we recommend that the free float rate is between 15% and 40% for the shares of the companies to be traded on the stock exchange for many years and, therefore, to live for many years.

On the other hand, considering that secondary and tertiary public offerings and high-value free float rates negatively affect the companies' stay in the stock exchange and their survival indirectly, it is beneficial to introduce legal regulations limiting the high rate of going public in companies.

Originality/Value

When the literature on public companies is examined, it is seen that the relationship between the ownership structure of companies and financial performance or the capital structure and profitability of the firms as their exposure to financial risks with their capital structure is observed. Studies investigating the effects of the free float ratio of companies on their duration of stay or survival in stock exchange are mostly available in international literature. There has been no study found directly investigating the publicity rates of companies and their survival relationships in our country. Thus, the research will fill an important gap in this respect.

Araştırmacı Katkısı: Rıdvan YAKA (%100).

Uluslararası İletişim Düzeninin Rejim Kuramına Göre Analizi ^{1 2}

İşıl KARSLI DEMİRAG³ - Elif TOPRAK⁴

Başvuru Tarihi: 01.04.2021

Kabul Tarihi: 03.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Uluslararası rejim kuramı, üst otoritenin olmadığı uluslararası politikada aktörlerin karşılıklı olarak üzerinde uzlaştıkları düzenleyici unsurlarla birlikte, uluslararası işbirliğinin mümkün olduğunu varsaymaktadır. İlkeler, normlar, kurallar ve karar alma süreçlerini kapsayan bu düzenleyici unsurlar, anarşik bir yapıda olan uluslararası sistemde düzenin sağlanması için kullanılan araçlardır. İşbirliği temelli rejimler, üç farklı yaklaşımı içermektedir. Liberal rejim yaklaşımı, karşılıklı bağımlılığın olduğu bir dünyada ortak çıkarların varlığı ile rejimlerin kurulabileceğini öne sürmektedir. Güç temelli bir yaklaşım olarak realist kuram ise koordinasyon sorununun olduğu alanlarda rejimlerin oluşmasını desteklemektedir. Bilişsel konstrüktivist yaklaşım ise rejimlerin oluşmasını bilgi toplulukları ile açıklamaktadır. Bu çalışmanın amacı, uluslararası iletişim düzeninin temel bileşenleri olan telekomünikasyon, internet, posta ve fikri mülkiyet alanlarının her birinin kendi içinde belirli ilkelere, kurallara ve kuruluşlara sahip olmasından yola çıkılarak uluslararası iletişim düzeninde rejimlerin rol oynadığının ve kurumsallaşmayı desteklediğinin tartışılmasıdır. Uluslararası iletişim rejimleri; telekomünikasyon rejimi, internet rejimi, posta rejimi ve fikri mülkiyet rejimi şeklinde sınıflandırılarak analiz edilmiş ve içerdikleri düzenleyici unsurlar uluslararası rejim teorisinin realist, liberal ve bilişsel yaklaşımlarına göre tartışılmıştır. Bulgular ışığında, uluslararası iletişim düzeninde reforma yönelik çabalar, söz konusu rejimler için değerlendirilmiş ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rejim Kuramı, Uluslararası İletişim, Uluslararası İletişim Düzeni, Telekomünikasyon, İnternet, Posta, Fikri Mülkiyet

Atıf: Karşlı Demirağ, I. ve Toprak, E. (2021). Uluslararası iletişim düzeninin rejim kuramına göre analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 547-570.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu makale, birinci yazar İşıl KARSLI DEMİRAG'ın, ikinci yazar Prof. Dr. Elif TOPRAK'ın danışmanlığında tamamladığı 'Uluslararası Rejim Kuramına Göre Uluslararası İletişim Düzeninin Analizi' başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

³ Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Enstitüsü Ortadoğu Çalışmaları Bölümü Doktora Öğrencisi, isilaykarsli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0039-6223

⁴ Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, etoprak1@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4098-3676

Analysis of the International Communication Order Based on Regime Theory

Işıl KARSLI DEMİRAG⁵ - Elif TOPRAK⁶

Submitted by: 01.04.2021

Accepted by: 03.06.2021

Article Type: Research Article

Abstract

The international regime theory assumes that despite the absence of a supreme/central authority in international politics, actors can cooperate through regulatory mechanisms. These cover principles, norms, rules and decision-making processes and are tools used to maintain order in an anarchic international system. Cooperation-based regimes reflect three different approaches. The liberal regime approach suggests that regimes can be established through the existence of common interests in a world of interdependence. Realist theory, supports the formation of regimes in areas where coordination problems exist. The cognitive constructivist approach explains the construction of regimes with epistemic communities. Telecommunications, internet, postal services and intellectual property are elements of international communication, each of which has specific principles, rules and organizations. These indicators support the existence of regimes in these specific issue-areas. In this study, international communication regimes are analyzed through a classification of telecommunication regime, internet regime, postal regime and intellectual property regime whereas their regulatory mechanisms are discussed according to the realist, liberal and cognitive approaches of the international regime theory. Based on findings, the efforts for reform in international communication order are evaluated for regimes and suggestions are made.

Keywords: Regime Theory, International Communication, International Communication Order, Telecommunication, Internet, Postal Services, Intellectual Property

⁵ Sakarya University PhD Student at Middle East Institute, isilaykarsli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0039-6223

⁶ Anadolu University Open Education Faculty, etoprak1@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4098-3676

Giriş

Uluslararası politikada devletler arasında siyasi ve ekonomik alanlarda yaşanan güç mücadelesi iletişim alanındaki gelişmelerle etkileşim içerisinde gelişmiştir. Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) serbest bilgi akışı doktrini ile kendi değerlerini dünyaya yaymayı amaçlarken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bunu eleştiriyor ve uluslararası iletişim düzeninin değiştirilmesi ve kontrol altına alınmasını savunuyordu. Siyasi olarak bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkeler ise var olan uluslararası iletişim düzenine karşı çıkıyor ve bu düzeni sömürge düzeninin bir devamı olarak nitelendiriyordu. Uluslararası iletişim düzenine yönelik bu ve benzeri tartışmalar, iletişim alanyazınında ekonomi politik eleştirel kuram çerçevesinde oldukça tartışılmıştır. Tartışmaların temelini, gelişmiş ülkelerin sahip oldukları imkanları kullanarak, az gelişmiş ülkeler üzerinde kurdukları asimetrik bağımlılık ilişkisi ve bunun uluslararası iletişim düzenini şekillendirmesi oluşturmaktadır.

Tarih boyunca sömürgelere sahip büyük devletler, demiryolları ile başlayan ulaşım ve iletişim teknolojilerini sömürgeler üzerinde bir düzen sağlamak için kullanmışlardır. Telgrafın ortaya çıkması, savaş sırasında ordu ve devlet arasında bilgi akışını sağladığı için bu teknolojiye sahip olan tarafları avantajlı bir konuma getirmiştir. İlk optik telgraf sisteminin ortaya çıktığı Fransa’da, bu sistem hem imparatorluğun sınırlarını genişletmek için askeri alanda, hem de sömürgeleştirme sürecinde isyanları bastırmak için kullanılmıştır (Zorlu, 2016, s.857). Telgraf sistemlerine bağlı olarak iletişimin bu yöndeki gücünü fark eden devletler için uluslararası iletişim alanı bir diğer mücadele alanı haline gelmiştir.

Frederick, uluslararası iletişime katkılarının çoğunun; uluslararası siyasal iletişim, uluslararası ikna ve uluslararası entegrasyon konularında siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinden geldiğini belirtmektedir (Frederick, 1993). Bu nedenle uluslararası iletişim ve uluslararası ilişkiler birbirinden bağımsız değerlendirilemeyecek şekilde birbirini etkilemektedir. Uluslararası ilişkilerde realist bir bakış açısıyla devletlerin sahip olduğu her tür “güç” onların uluslararası politikadaki yerini belirlemek için oldukça önemli bir araçtır. Güç üzerine kurulu sistemde, *iletişim* bu gücün kullanılması için bir enstrüman haline gelmiştir. Kitle iletişiminin öneminin artması ve bunun imaj oluşturmak için kullanılması uluslararası ilişkilerin yapısını değiştirmiştir. Gündem belirleme temel güç kaynaklarından biri haline gelmiştir (Mowlana, 2015, s.9). Devletlerin gündem belirlemeye yönelik faaliyetleri, uluslararası ilişkilerde kamu diplomasisi ve yumuşak güç faaliyetleri ile yakından ilişkilidir.

Uluslararası iletişimin ortam ve araçları; telgraf, telsiz, radyo, uydu sistemleri, internet, posta, sinema filmleri, televizyon dizileri, reklamlar, haber ajansları, müzik kitap ve dergi yayınları olmak üzere oldukça fazla unsurdan oluşmaktadır. Çalışmada telsiz, telgraf, radyo ve uydu sistemleri ve haber ajansları telekomünikasyon alanı altında incelenmiştir. Sinema filmlerine, televizyon dizilerine, müzik yayınlarına, kitap ve dergilere ise fikri mülkiyet hakları çatısı altında yer verilmiştir. Posta faaliyetleri kapsam sınırlılığı dolayısıyla posta rejimi altında tanımlanmıştır. İnternetin küresel yönetimi önceleri telekomünikasyon alanı altında anılmakla birlikte günümüzde tüm iletişim mecralarını etkileyen ve kapsayan şemsiye bir rejime doğru evrilmektedir.

Rejim Yaklaşımları Üzerine Literatür Taraması

Uluslararası ilişkilerin etkileşim alanını oluşturan uluslararası sistem, yapısı gereği anarşik kabul edilir. Uluslararası ilişkilerde anarşi, bir üst otoritenin olmaması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, devletlerin aktör olarak yer aldığı uluslararası sistemde hâkim olan ve kural koyan tek bir merkezi otoritenin bulunmamasıdır. Anarşi aslında uluslararası sistemin bir özelliğidir ve uluslararası ilişkilerin yer aldığı sosyo-politik çerçeveyi tanımlar (Evans ve Newnham, 2007, s.34). Uluslararası sistemin anarşik yapısı birçok

uluslararası ilişkiler kuramının temelini oluşturur. Realizm ve liberalizm gibi geleneksel kuramların kabul ettiği ve doğa durumu ile eş gördüğü anarşik yapı, kuramların farklı savlar çerçevesinde şekillenmesine neden olmuştur. Bu çerçevede uluslararası ilişkilere hakim olan kuramlar, düzenin nasıl sağlanacağı konusunda çatışma ve işbirliği odaklı farklı görüşler ortaya atmışlardır.

1970’lerde başlayan rejim çalışmaları, uluslararası sistemde artan karşılıklı bağımlılıkla birlikte önemli hale gelmiştir. Aslında bu yaklaşımın felsefesi ve düşünsel temelleri, egemen devletler arasında hukukun üstünlüğüne dayalı uluslararası bir toplum oluşturma düşüncesiyle yüzyıllar öncesine, Kant ve Grotius’a kadar dayanmaktadır (Arı, 2018, s.118). Bulunduğumuz yüzyılda ise işbirliğiyle açıklanan rejimlere olan ilgi uluslararası düzen, otorite ve örgütlenme konusunda baskın fikirlere karşı duyulan memnuniyetsizlikten kaynaklanmaktadır (Haggard ve Simmons, 1987, s.491). Rejim kavramı kuramsal olarak ilk kez 1975 yılında Ruggie tarafından kullanılmıştır (İnanç, 2017, s.22). Ruggie’ye göre rejim , *bir grup devlet tarafından kabul edilmiş olan karşılıklı beklentiler, kurallar, düzenlemeler, planlar, örgütsel güç ve finansal yükümlülüklerdir* (Ruggie, 1975, s.570). Young ise rejimleri, uluslararası politikadaki faaliyetleri düzenleyen *sosyal kurumlar* olarak tanımlamıştır (Young, 1980, s.332). Buradan hareketle uluslararası rejimleri belli bir konuda uzmanlaşmış kurumlar olarak nitelendirir (Young, 2012). Liberal yazar Haas ise rejimleri *politikayı yansıtan düzenlemeler* olarak ele alır (1982, s.212). Neoliberal yazarlar Keohane ve Nye rejimleri *karşılıklı bağımlılık* kavramı ile açıklamaktadır. “*Karşılıklı bağımlılık koşullarında dünya siyasetinin özellikleri nelerdir?*” sorusuna yanıt ararken; rejimleri, davranışları kontrol etmek için kullanılan *kurallar, normlar ve prosedürler* olarak tanımlamışlardır (Keohane ve Nye, 2012, s.15). Strange ise rejimleri genellikle uluslararası bir kuruluş yardımıyla yürütülen uluslararası kabul görmüş düzenlemeler olarak yorumlamıştır (Strange, 1982).

Krasner’e göre rejimler, belirli bir uluslararası ilişkiler alanında aktörlerin beklentilerinin kesiştiği noktada meydana gelen *örtük veya açık ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma süreçlerini* kapsar (Krasner, 1982, s.186). Realist kuramcı Krasner alanyazında düzenleyici unsurlar olarak adlandırılan “*ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma süreçlerini*” ayrı ayrı ele almaktadır. Çünkü bu kavramlar arasında belirli bir hiyerarşi olduğunu düşünmektedir. Açık ya da örtülü olarak bulunabilen ilkeler, olgulara dayanan gerçek, nedensellik içeren ve şeffaf/açık inançlar demektir. Bir başka deyişle ilkeler, uluslararası sistemde hakim olan davranış kurallarıdır. Normlar ise hak ve sorumluluklar temelinde tanımlanan davranış kalıplarıdır. Kurallar faaliyetler için özel emir ve yasakları kapsarken, karar alma süreçleri ise devletler için geçerli seçim yapma ve uygulama faaliyetleri anlamına gelmektedir. Krasner’e göre ilke ve normlar bir rejimin sabit unsurlarıdır (Krasner, 1982). Rejimler uygulanırken ilke ve normları değiştirmek, söz konusu rejimi ortadan kaldırabilir. Kurallar ve karar alma süreçleri uluslararası sistemde yaşanan gelişmelere göre zaman içinde değişebilir. Dolayısıyla, ilkeler ve normlar bir rejimin temelini oluştururken, kurallar ve karar alma süreçleri ise rejimin şekli unsurlarına karşılık gelmektedir (İnanç, 2017, s.25).

Rejimler uluslararası sistemdeki dönüşümleri yansıtır. Young da benzer şekilde rejimlerin statik değil, siyaset ve ekonomideki değişimlere bağlı olarak dönüşebilen sosyal ortamlar olduğunu belirtmiştir (Young, 1980, s.351). Bu bağlamda, rejimlerin uluslararası sistemdeki güç dağılımından bağımsız olarak ortaya çıkmadığı; tam tersine sistemdeki güç ve çıkar dağılımını yansıttıkları söylenebilir (Aksoy, 2015, s.31). Uluslararası rejimler ve örgütler/kuruluşlar yakın ilişki içerisinde olmalarına rağmen birbirlerinden bağımsızdırlar. Her biri diğeri olmadan da var olabilir. Bu yönüyle rejimler kurumsallaşmanın yanı sıra kurumsuzlaştırabilir ve uluslararası örgütlenmeler rejimlere ihtiyaç duymayabilir (Stein, 1986, s.38).

Rejimler, kendilerine neden olan çıkar kalıpları devam ettiği sürece korunur. Bir kayma olduğunda, bir rejimin karakteri değişebilir ya da tamamen çözülebilir (Stein, 1982). Bu bağlamda nedensellik çerçevesinde uluslararası ilişkilerin üç temel kuramının işbirliği ve rejim konusunda farklılaştığı görülmektedir. Neoliberal

yaklaşım ortak çıkar temelli bir analiz sunarken, neorealist yaklaşım nispi güç odaklıdır. Bilişsel yaklaşım ise kimlik oluşumu ve fikirler çerçevesinde normatif unsurlarla rejimleri açıklama eğilimindedir.

Neoliberal Yaklaşım

Neoliberaler, uluslararası sistemin doğası gereği anarşik bir yapıda olduğunu kabul ederler. Fakat her ne kadar devletler arası bir hiyerarşi söz konusu olmasa da, devletlerin karşılıklı kabul ettiği normların var olmasından dolayı, uluslararası sistemi işbirliğinin yapılabildiği “düzenli” bir anarşi şeklinde yorumlarlar (Blanton ve Kegley, 2015, s.48). Bu anarşiye rağmen işbirliğinin nasıl sağlanabileceği tartışmaları, neoliberal kuramın temelini oluşturur. Neoliberalizmin liberalizmden önemli farkı, “doğrudan bir hegemon devlete değil, uluslararası rejimler ağından oluşan uluslararası sisteme” dayanmasıdır (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004, s.76).

Kuralları belirleyecek bir mekanizmanın yokluğuna rağmen işbirliği nasıl sağlanacaktır? Neoliberaler devletlerin birbirlerine güvenememe durumunun, rejimler yoluyla aşılabileceğini savunur (Aksoy, 2015, s.30). Rejimler bir bakıma işbirliği sağlanması için araçtır. Liberal yaklaşımın temelini oluşturan, bireyin rasyonel kararlar alma durumu, neoliberal yaklaşımda devletlerin rasyonelitesi olarak yorumlanabilir. Devletler, kendi çıkarlarını maksimize etmek için rasyonel tercihler yapar. Rejim kuramı çerçevesinde de liberaller işbirliği konusunda devletlerin rasyonel bir tutum sergileyeceğini, mutlak kazanç için işbirliğine yanaşacaklarını savunur. Diğer bir deyişle devletler, diğer devletlerin ne kadar kazandığına bakmaksızın ortak kazancı göz önünde bulundurur.

Artan karşılıklı bağımlılıkla birlikte uluslararası sistemde işbirliği kaçınılmaz hale gelmiştir. Karşılıklı bağımlılık ilkesi genellikle davranışları düzenleyen ve etkilerini kontrol eden kurallar, normlar ve prosedürleri şekillendirir. Karşılıklı bağımlılığı anlayabilmek için rejimlerin nasıl ve neden değiştiğini anlamak da önemlidir. Uluslararası politikada temel aktörler devletlerdir ve güç potansiyelleri önemlidir. Bu yüzden sistemdeki güç dağılımı, rejimleri derinden etkilemektedir. Rejimler sistemde meydana gelen pazarlıkları ve kararları bir ölçüde etkiler ve yönetir (Keohane ve Nye, 2012, s.16). Ancak neoliberaler devlet dışı aktörlerin rejimlerdeki rollerini de önemser.

Neoliberaler devletlerin maliyetleri azaltacağı için rejim kuracaklarını söylerken rejimlerin tamamen maliyetsiz olmadığına da vurgu yaparlar. Rejimler, müzakere ve anlaşma sürecinde birtakım işlem maliyetlerini içermektedir (Hasenclever vd., 2004, s.37). Bu yüzden devletler rejimleri bozmanın ve yeniden kurmanın getireceği maliyetten dolayı da rejimlerin bozulmasını tercih etmezler. Maliyetlerin yanı sıra rejimlerde istikrarsızlığa yol açan devletler uluslararası toplum tarafından tepkiyle karşılanacaktır. Devletlerin kurallara uymama durumu bir anlamda kredilerini/imajlarını etkileyen şöhret faktörüyle açıklanmaktadır. Şöhret faktörü, bir devletin uluslararası hukukun norm ve kurallarına uyup uymaması dolayısıyla uluslararası toplumda saygıdeğer olup olmamasıyla ilgilidir (Arı , 2015). Eğer kurulan bir rejimde devletlerden biri veya birkaçı, oluşturulan kurallara ve normlara aykırı davranırsa, uluslararası politikada diğer devletler tarafından tepkiyle karşılanır. Böyle bir durumda da sistemde dezavantajlı konuma düşerek dışlanabilir (Aksoy, 2015, s.63).

Neorealist Yaklaşım

Realist kuram uluslararası sistemin anarşik doğasından dolayı çatışmanın kaçınılmaz olduğunu savunur. Çünkü anarşi güç kullanımı ile ilişkilendirilmektedir. Neorealist yazar Kenneth Waltz’a göre devletlerin üstünde, sistemi yöneten bir karar alma mekanizmasının yokluğunda, devletler arasında güç kullanma ihtimali her zaman söz konusudur (Waltz, 2015, s. 129). Anarşiden dolayı neorealistler için önemli olan, rekabetçi/nispi şekilde güç kazanımıdır. Neorealist kuram, uluslararası politikada işbirliğine karşı karamsar bir tablo

çizmektedir. Bunun sebebi devletlerin birbirlerine karşı duyduğu güvensizliktir. Neoliberaler de bu tür bir güvensizliği ve aldatılma korkusunu realistlerle paylaşırlar. Fakat onlara göre bu durum rejimler yoluyla güvence altına alınabilir. Neorealist kurama göre işbirliğinin önünde birtakım engeller vardır. Bu engellerden ilki anarşiden kaynaklanan belirsizlik durumudur. Böyle bir durumda devletler birbirlerine güvenip işbirliği yapamazlar. Uluslararası politikanın rekabetçi yapısı içinde işbirliği elverişli değildir (Waltz, 2015, s.142).

Neorealistlere göre devletler neoliberalerin iddia ettiği gibi ortak çıkarlara sahip olsalar bile işbirliğine istekli değildir. Waltz işbirliğinin iki şekilde sınırlandığını söyler: (1) devletlerin muhtemel kazançları sonrası bir diğerini kayırabilecek olması ve (2) devletlerin birbirine bağımlı hale gelmesi (Waltz, 2015, s.143). Grieco ise aldatılma korkusu ve göreceli kazancın işbirliğinin önündeki engeller olduğunu belirtmiştir (1998, s.487). Neoliberalerin kabul ettiği mutlak kazanç ilkesini neorealistler şiddetle reddederler. Çünkü uluslararası politika sıfır toplamı bir oyundur. İşbirliği sonucunda her iki tarafın da kazanması ileriye dönük olarak iyi sonuçlar doğurmaz. Bu yüzden neorealistler nispi kazanç ilkesini benimsemişlerdir. Nispi kazanç ilkesine göre bir devlet kazanacaksa diğerinin kaybetmesi gerekir. Bugün yanınızda olup dostunuz olarak gördüğünüz bir devlet, bugünün kazancıyla yarın güçlenerek düşmanınız olabilir. Devletler, işbirliği yapacakları devletlerin gerçek niyetlerini kestiremedikleri için potansiyel anlaşmalardan kaçınırlar (Sterling-Folker, 2016, s. 137). Bunun temelinde yatan nedenlerden biri uluslararası politikada saldırgan devletlerin varlığıdır. Yine de uluslararası işbirliği durumunda kurumlar koordinasyon sağlayarak devletlerin maliyetlerini düşürebilirler, rejimlere uymadıkları takdirde devletler daha az avantajlı duruma gelerek başarısız olabilirler (Little, 2001, s.306-307). Böyle bir durumda devletler fikirlerini tek taraflı olarak değiştirmeleri durumunda, zarara uğrayabilecekleri için bundan çekinebilirler.

Bilişsel (Kognitivist) Yaklaşım

Bilişsel yaklaşım, işbirliğini açıklarken güç ve çıkar temelli yaklaşımlardan farklı olarak *bilgiyi* ön planda tutar. Bilginin ve ideolojinin işbirliğini etkilediğini savunur. Bilgi ve ideoloji, rejimler tarafından sağlanan bilgiler dahil olmak üzere karar vericilerin çıkarlarını değiştirebilir (Haggard ve Simmons, 1987, s.510). Sisteme bağlı koşullar ve yerel baskılar devletler üzerinde kısıtlamalar getirebilir (Haas, 1992, s.2). Buradan hareketle bilişsel yaklaşım, uluslararası politikada devletlerin kimliklerinin ve bunların çıkarları belirlemesinin diğer iki görüş tarafından göz ardı edildiğini açıkça eleştirmektedir. Bilişselcilere göre, karar vericilerin politikaları; normatif ve nedensel inançlarla şekillenmektedir (Hasenclever vd., 2004, s.136).

Bu bağlamda aktörlerin davranışları fikirlerden ve normlardan bağımsız olarak sadece egoist çıkarlar ve güç ile açıklanamaz (Şöhret, 2013, s.204). Devletlerin rasyonel davrandığı varsayımından yola çıkarak bilişselciler kendi içlerinde zayıf ve güçlü olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Zayıf bilişselciler ve güçlü bilişselciler arasındaki temel fark zayıf bilişselcilerin diğer iki kuramı tamamen reddetmemekle birlikte bir nevi onları tamamlayıcı işlev görmesidir. Güçlü bilişselciler ise rasyonel devletlerin rasyonel aktörler olduğunu şiddetle reddeder (Aksoy, 2015, s.36).

Zayıf bilişselciler bilgiyi açıklarken fikirler ve epistemik topluluklar olmak üzere iki noktaya vurgu yaparlar. Öncelikle fikirlerin işlevi işbirliğini kolaylaştırmaktır. Belirli bir alanda oluşan soruna dair kurulan rejimlerde, sorun hakkında ortak fikir ve işbirliği olmalıdır. Ortak fikirlerin oluşması için epistemik topluluklar kullanılır. Epistemik topluluklar belirli bir alanda uzmanlaşmış kişilerin oluşturduğu topluluklardır. Haas tarafından ortak bir düşünce tarzına sahip sosyolojik gruplar olarak da tanımlanmaktadır (Haas, 1992, s.3). Bu topluluklar bir çeşit “profesyoneller ağı”dır (Hasenclever vd., s.143). Bu ağlar genellikle ulusötesi çalışarak aktörler arası uyumu sağlamaktadır. Epistemik toplulukların üyeleri yalnızca ortak bir ilke ve inanç kümesini değil, aynı zamanda ortak bir geçerliliği ve ortak bir politika girişimini paylaşırlar (Haas, 1992, s.16). Paylaşılan bu ortak

fikirler olmadığında rejimler sona erebilir. Epistemik topluluklar, uluslararası davranışı yönlendiren sosyal kurumların oluşturulmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunur. Bu kurumların sürdürülebilirliği ve devam etkisinin bir sonucu olarak belirli bir alanda kurulan işbirliği, sistemde diğer ülkeleri de koordinasyona katılmaya zorlayabilir (Haas, 1992, s.3-4).

Güçlü bilişselciler, uluslararası ilişkiler yazınında sosyal inşacılar (konstrüktivistler) olarak da tanınmaktadır. Realist ve liberal kuramlardan farklı olarak, devletlerin rasyonel aktörler olduğunu reddederler. Aktörler kimliklerinin, üyesi oldukları sosyal ortamda yaygın olan normlar, değerler ve fikirler tarafından belirlenmesi bakımından sosyal varlıklardır (Burchill vd., 2013, s.297). Bu nedenle güçlü bilişselciler kimlik ve normlar gibi normatif değişkenleri incelerler. Neoliberal ve neorealist kuramda anarşi durumu aktör davranışlarını belirleyen bir etkiye sahipken, inşacı yaklaşıma göre, aktörlerin sahip oldukları kimlik ve çıkarlar anarşiyi şekillendirir.

Yöntem

Uluslararası İlişkiler disiplindeki temel paradigmalara göre, uluslararası sistem, merkezi bir üst otoritenin olmadığı anarşik bir yapıdadır. Anarşinin olduğu bu yapıda işbirliği ve düzenin nasıl sağlanacağı konusu, uluslararası ilişkiler disipliniinde farklı kuramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Uluslararası rejim kuramı; ilkeler, normlar ve kurallar oluşturulması yoluyla işbirliğinin sağlanabileceğini öne sürmektedir. İşbirliğinin neden ve nasıl sağlanacağına yönelik tartışmaları ise neorealist, neoliberal ve kognitivist (bilişsel) yaklaşımlardan yararlanarak yapmaktadır. Bu çalışmada uluslararası iletişim düzeni, uluslararası ilişkiler disipliniinde yer alan bu farklı rejim yaklaşımları çerçevesinde betimsel olarak analiz edilmiştir. Farklı iletişim rejimlerinin unsurları (ilke, norm, kural, karar alma süreçleri) incelenerek artan liberalleşme eğilimleri ve iletişim etiği yönüyle getirilen eleştiriler tartışılmıştır. Nitel araştırma yönteminin uygulandığı çalışmada, bütüncül çoklu durum deseni kullanılmıştır. Uluslararası iletişim düzeninde yer alan her bir iletişim rejimi kendi içinde incelenmiş ve farklı rejim yaklaşımlarına göre tartışılarak karşılaştırılmıştır. Veri toplama sürecinde ilgili alan yazında tarama yapılmış, kuruluşların internet siteleri ve raporları incelenmiş, erişilen birincil ve ikincil veri kaynakları incelenerek sınıflandırılan bulgular rejim teorisine göre tartışılmıştır. Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemiştir.

Bulgular ve Tartışma

Uluslararası iletişim pluralist (çoğulcu) bir yapıya sahiptir. Telgraf, telsiz, radyo, televizyon, uydu ve internet gibi telekomünikasyon araç ve ortamları yanı sıra posta, sinema, müzik, kitap ve dergi yayınları gibi geniş bir hizmet ağına kapsamaktadır. Tarih boyunca iletişim ve bilgi sahipliği, değişimin kaynakları olmuştur (Castells, 2007). İletişimin değişim kaynağı ise teknolojidir. Telgrafın icadıyla başlayan uluslararası iletişim, teknolojinin günümüzde geldiği noktaya kadar açıklanabilecek uzun bir süreci ifade etmektedir. Teknoloji dolayımı uluslararası iletişim, birbirinden ayrı aktörlerin karşılıklı bağımlı olduğu küresel bir ağ haline gelmiştir. Uluslararası iletişimin aktörleri sadece devletler değildir. Çokuluslu şirketler, uluslararası örgütler hatta bireyler uluslararası iletişimin aktörleridir. Bu sebeple uluslararası iletişim küresel ve bölgesel olarak, aktörler arasında birtakım düzenlemeleri gerektirmektedir. Küresel bir köy haline gelen dünyada uluslararası iletişimi düzenleyecek birtakım uluslararası rejimler kaçınılmaz olmuştur.

Aktörlerin işbirliğine dayalı rejimlerin kökenleri, devlet yetkilerine ve rejimlerle ilgili yapılan resmi belge ve görüşmelere dayanmaktadır (Cowhey, 1990). Uluslararası rejimler, Krasner'in tanımıyla belirli bir alanda aktörlerin karşılıklı olarak uzlaşabildikleri açık ya da örtülü ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma süreçlerini

kapsamaktadır. Uluslararası iletişim ise çoğulcu yapısı ve çoklu unsurları nedeniyle tek bir telekomünikasyon rejimi olarak değil, belirli alanlardaki aktör tercih ve çıkarlarına göre şekillenen uluslararası iletişim rejimleri olarak adlandırılabilir. Krasner de benzer şekilde küresel iletişim için tek bir rejimin olmadığını öne sürmektedir (1991, s.336). Uluslararası kuruluşlar, uluslararası rejimlerin istikrarını sağlayan önemli aktörlerdir. Yapılan anlaşmalar yoluyla taraflara birtakım yasal hak ve yükümlülükler getirilmektedir. Rejimlerle belirlenen ortak ilke, norm ve kurallar nitekim kuruluşlar yoluyla denetlenebilir hale gelmektedir. Buradan hareketle uluslararası kuruluşlar, uluslararası rejimlerin bir unsuru olan karar alma süreçlerinde etkin rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra kuruluşlar, oluşturulan rejimlerin kurumsallaşmasının göstergeleridir. Rejimler bu yönüyle kuruluşların oluşmasında bir basamak olarak görülebilir. Her rejimin bir kuruluşu yoktur. Fakat çoğunlukla her kuruluşun sahip olduğu ilke ve kurallar temelinde bir rejimi olduğu söylenebilir. Uluslararası iletişimde de yaşanabilecek sorunların çözülmesi ve düzenin sağlanabilmesi için birtakım kuruluşların varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple uluslararası iletişimi oluşturan alanlarda öncelikle düzenleyici birtakım uluslararası anlaşmalar yapılmıştır. Tablo 1’de uluslararası iletişim rejimlerinin karar alma süreçlerinde etkili olan çeşitli kuruluşlar örnek olarak verilmektedir.

Tablo 1
Uluslararası İletişim Rejimlerinin Karar Alma Süreçlerinde Etkili Kuruluşlar

<i>Karar Alıcı</i>	<i>Türü</i>	<i>Kuruluş Yılı</i>	<i>Kapsamı</i>
ITU	Uluslararası kuruluş	1865	Telekomünikasyonda uluslararası standartların belirlenmesi Radyo frekansları ve uydu yörünge sistemlerinin dağılımı ve kontrolü
WSIS	BMGK onaylı ITU tarafından koordine edilen Eylem Planı	2003	Bilgi toplumu oluşturmak İnternetin küresel yönetimi
UPU	Uluslararası kuruluş	1874	Posta standartlarının belirlenmesi
WIPO	Uluslararası kuruluş	1967	Fikri mülkiyet haklarının korunması
WTO	Uluslararası kuruluş	1986	Fikri mülkiyet haklarının korunması
UNESCO	BM’ye bağlı Uluslararası kuruluş	1946	Bilgi toplumunun inşası
IPDC	UNESCO’ya bağlı Forum	1981	Medya gelişimi
IFAP	UNESCO’ya bağlı Uluslararası Program	2001	Bilgiye erişimde adil bir dünya oluşturma
INTELSAT	Çokuluslu şirket	1964	Uydu Hizmeti
ICANN	Uluslararası Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluş	1988	IP adreslerinin dağılımı

Teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte bu anlaşmalar genişletilmiş ve bugün uluslararası iletişim alanlarını düzenleyen kuruluşlar haline gelmiştir. Telekomünikasyon rejiminde bu süreçler ITU ve WTO gibi uluslararası örgütler ile gerçekleşmektedir. ITU uluslararası telekomünikasyonu düzenleyen en eski ve en kapsamlı örgüttür.

Telekomünikasyon Rejimi

Telekomünikasyon faaliyetlerinin 1970'li yıllara kadar liberal anlamda bir rejim oluşturmamasının sebebi, telekomünikasyon hizmetlerinin devletlerin kamu kuruluşları aracılığıyla yönetilmesi gerektiği inancı olmuştur. Telekomünikasyon hizmetlerinin iç pazara yönelik olması ve rekabetin sınırlı olması da liberalleşmeyi engellemiştir (Cowhey, 1990, s.175). Bu tarihlere kadar telekomünikasyon hizmetleri devletler tarafından ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla telekomünikasyon, diğer devletlerin rekabetinden korunmuş, ulusal tekeller tarafından sağlanmıştır (Geray, 2003, s.56). Singh, tekel modelinin bozulmasını teknolojik yeniliklerin getirdiği yüksek yatırım maliyetleriyle açıklamaktadır (Singh, 2008). ITU ile birlikte ulusal telekomünikasyon faaliyetleri uluslararası tek bir çatı altında birleştirilmiştir.

Krasner uluslararası telekomünikasyonu dört alanda incelemektedir. Bunlar, *radio ve televizyon yayıncılığı, uzaktan algılama, elektromanyetik spektrum (tayf), haberleşme uyduları ve sınır ötesi verileri içeren telekomünikasyon faaliyetleridir* (1991, s. 343). Krasner'e göre radyo ve televizyon yayıncılığı ve uzaktan algılama alanlarında uluslararası rejimlerin varlığından söz edilemez. Çünkü bu alanlar, üzerinde uzlaşılabilen birtakım normları barındırmaktadır. Uzlaşının sağlanamamasının temelinde ise asimetric güç ilişkileri yatmaktadır. Güçlü devletler, çıkarlarına ters düşecek durumlarda rejimlerden kaçınmaktadır. Örneğin uydular yoluyla bilgi toplamayı içeren uzaktan algılama sistemlerinde güçlü ülkeler için bir uzlaşım mümkün görünmediği için rejimler oluşmamıştır. Devletler yayınları düzenleyen temel ilke ve normlar konusunda hem fikir olamadığından ve mevcut teknoloji güç sağladığından radyo ve televizyon yayıncılığında uluslararası bir rejimin oluşması da zordur. Radyo ve televizyon yayınlarının ortak ilkeler ve normlara bağlanması, devletlerin ulusal politikalarına ters düşebilmektedir (Krasner, 1991, ss.346-347). Ancak aynı amaç için birleşen bölgesel yayıncılık faaliyetlerinde işbirlikleri gerçekleşmektedir. Spektrum tahsisi ve uydular konusunda bir koordinasyon ihtiyacı hissedildiği için bu alanlarda rejimler oluşabilmiştir. Krasner uluslararası telekomünikasyon rejimini neorealist kuram çerçevesinde ele almaktadır. Rejimi güç ilişkisi temelinde incelemekte ve güçlü devletlerin çıkarlarına ters düşen alanlarda rejimlerin gelişme gösteremediğini belirtmektedir.

Alleyne ise rejimlerin liberal ve işlevselci yönünü vurgulamıştır. Rejimler devletler arası işbirliğini geliştirmede önemli bir araç olmuştur (Alleyne, 1995, s.23-24). Telekomünikasyon rejimleri işbirliğine liberal bakış açısına da örnek olarak gösterilebilir. Karşılıklı bağımlılığın yüksek olduğu uluslararası iletişimde, devletler kuruluşlar aracılığıyla işbirliklerini yürütmektedir. ITU ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi kuruluşlar telekomünikasyonun yürütülmesinde önemlidir. 1980'li yıllardan itibaren, telekomünikasyon faaliyetleri, serbest piyasa ekonomisine uygun olarak gerçekleşmektedir. Bunun yanı sıra zaman içerisinde özelleştirilen ve sayıları artan telekomünikasyon şirketlerinin rejimlerdeki belirgin rolü de liberal ekonomik yaklaşım altında değerlendirilmektedir. Maliyetleri düşürmeye yönelik anlaşmalar, karar almada kuruluşların baskın rolleri, serbest piyasa ekonomisinin etkileri ve telekomünikasyon şirketlerinin varlığı, özellikle devlet tekellerinin kırılmasından sonra rejimin dönüşümünde neoliberal yaklaşımın tezlerini desteklemektedir.

Telekomünikasyona yönelik hem ortak çıkarlar hem de ortak sorunların varlığı, aktörlerin işbirliği yapmasını sağlamaktadır. Bu işbirliği ise uluslararası kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. ITU ve BM'in alt kuruluşları gibi uluslararası kuruluşların telekomünikasyon rejimindeki rolleri neorealist yaklaşımın varsayımlarıyla örtüşmektedir. Ancak aktörler hükümetlerarası kuruluşlar ile sınırlı değildir. Uluslararası

telekomünikasyon şirketleri, rejimin en büyük oyuncularındandır. Uluslararası şirketlerin, serbest piyasa ekonomisindeki payları, onları rejimin en önemli aktörleri haline getirmektedir. Bu da telekomünikasyon rejiminin liberalleştiğinin kanıtıdır. Telekomünikasyon rejiminde uluslararası şirketlerin ağırlığı, az gelişmiş ülkeler tarafından eleştirilmektedir. Bu şirketlerin merkezlerinin ABD gibi gelişmiş ülkelerde bulunması ve kapitalist ekonomik sisteme hizmet etmesi bahsi geçen eleştirilerden sadece birkaçıdır. İletişim rejimi bir sistem olarak görüldüğünde, aktörlerin içinde bulundukları üretim sistemine sıkı sıkıya bağlı oldukları görülür (Meyer, 2006, s.8). Bu bağlılık da iletişimin ekonomi politik eleştirisini kaçınılmaz kılmaktadır.

Uluslararası telekomünikasyon rejiminde karşılıklı belirlenen örtük ya da açık “*ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma süreçleri*” bulunmaktadır. Bunların başında **evrensel kamu hizmeti ilkesi** gelmektedir. Evrensel kamu hizmeti, telekomünikasyon hizmetlerinin çok sayıda insana, uygun fiyatlarla erişimini ifade etmek için kullanılmaktadır (“Universal service funds and digital inclusion for all”, 2013). GATS anlaşmasında telekomünikasyon hizmetleri evrensel kamu yükümlülüğü olarak nitelendirilir (“Negotiating group on basic telecommunications”, 1996). Kendi sınırları içerisinde bir devletin vatandaşlarına hizmet sunabilmesi için bile belli teknolojik birikimin olması gerekmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi ise uluslararası işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle telekomünikasyon rejimi güçlüdür. Cowhey hizmet ve ekipmanları hem yurt içinde hem yurt dışında kamu hizmeti olarak sunmanın en etkili ve eşitlikçi yolunun rejimler aracılığıyla olduğunu belirtmektedir (1990, s. 177). Evrensel bir kamu hizmeti sağlamak için telekomünikasyonda **serbest ticaret ilkesi** liberal rejimin ön koşulunu oluşturmaktadır. Serbest ticaret ilkesi mal ve hizmetlerin dağıtımında engellerin kaldırılmasını ifade eder. Neoliberal politikalarla birlikte uluslararası ticaretin temel ilkelerinden olan serbest ticaret, ülkeler arasındaki ticari ve hukuki engelleri kaldırarak küreselleşme sürecini hızlandırmaktadır. Serbest ticaret ilkesi beraberinde **verimlilik** ilkesini getirmektedir. Verimlilik ilkesi rejimler sayesinde devletlerin düşük maliyetle yüksek fayda sağlamasıdır. Verimlilik, rejimlerin oluşması için oldukça önemlidir. Bunun gerekçesi devletlerin ancak verimlilik sağlandığı zaman işbirliğine yanaşmasıdır. Serbest dolaşım sadece ticaretin değil, **bilginin de serbest dolaşımı ilkesini** beraberinde getirmektedir. Uluslararası telekomünikasyon rejiminde bilginin serbest dolaşımı, herkes için bilgi bağlamında oldukça elzemdir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde (1948) de belirtildiği gibi “*herkesin bilgi alma özgürlüğü vardır ve bu kimse tarafından engellenemez*”. Bilginin yayılımı için de telekomünikasyon faaliyetleri önemlidir.

Telekomünikasyon rejiminde **kullanım önceliğine saygı** bir diğer ilkeyi oluşturmaktadır. Kullanım önceliğine saygı, radyo frekanslarının dağılımı ve uydu yörüngelerinin konumlandırılması gibi konuları kapsamaktadır. Atmosferdeki elektromanyetik dalgaların aralığına frekans spektrumu denilmekte ve radyo sinyallerinin iletebildiği frekanslarla radyo yayınları gerçekleşmektedir (Sutton ve Zacher, 1995, s.133). Radyo frekanslarının düzenlenmesi radyo yayınlarında parazitlerin gerçekleşmemesi için frekansların düzenlenmesi gerekmektedir. Devletler arasında bu frekansların kullanımı için hukuki anlaşmalar imzalanmaktadır. 1906 yılında imzalanan Uluslararası Radyotelgraf Sözleşmesi’nde taraf devletlerin diğer radyo istasyonlarının hizmetlerini rahatsız etmeme sorumluluğu olduğu ve belirli frekansların kullanımı için ITU’ya başvurmaları kararlaştırılmıştır (Sutton ve Zacher, 1995, s.146). Bunun başlıca nedeni denizcilik ve havacılık seyahatlerinin güvenle sağlanmasıdır (Singh, 2008). Fakat zamanla bu durum frekans tahsisinin “ilk gelen ilk yararlanır” temelinde gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu kural evrensel radyo dalgalarının bir azınlık tarafından yarı tekelleştirilmesi sonucunu doğurmuştur (Mattelart, 2013, s.26). Soğuk Savaş sırasında radyo yayıncılığına artan ilgi sonucunda her iki bloğun da daha fazla erişim talep etmesiyle radyo spektrumunun yüksek frekanslı bölümü uluslararası iletişimde tartışılır hale gelmiştir (Thussu, 2000, s.90-91). Gelişmiş ülkelerin frekanslar için gerekli teknolojiye az gelişmiş ülkelere önce sahip olması, onlardan daha önce frekansları belirleme ayrıcalığını yaratmıştır. Az gelişmiş ülkeler ise söz konusu teknolojiye sahip olduklarında frekans dağılımı gelişmiş ülkelerin lehine olacak şekilde çoktan gerçekleşmiştir. Benzer bir durum uydu yörüngelerinin belirlenmesinde de yaşanmaktadır.

Telekomünikasyon rejiminin bir diğer ilkesi ise **eşitlik ve devlet egemenliğine saygıdır**. Uluslararası işbirliklerinde her devlet eşit kabul edilerek devletlerin egemenliklerine saygı duyulması beklenir. Her devlete aynı şekilde muamele edilmeli ve egemenliklere zarar verebilecek uygulamalardan kaçınılmalıdır. Telekomünikasyon rejiminde egemenliğe saygı ilkesi aslında birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Uluslararası iletişimin sağlanabilmesi için devletlerin sınırları içerisine yerleştirilen uydu yörüngeleri bazı devletlerce egemenlik haklarının ihlal edilmesi olarak yorumlanmaktadır. Günümüzde insansız hava araçlarının casusluk için kullanılması da hak ihlali olarak değerlendirilmekte ve eleştirilmektedir. Bu nedenlerden ötürü hava sınırları da uluslararası hukuk çerçevesinde düzenlenmiştir.

Uluslararası telekomünikasyon rejimine bakıldığında **uzayın serbestliği ilkesi** ile de karşılaşmaktadır. 1967 yılında imzalanan Dış Uzay Sözleşmesi ile uzay herkese ait ve herkese açık bir alan olarak kabul edilmiştir. Yine aynı sözleşmede dış alanın herkes tarafından keşif ve kullanımının ücretsiz olması kararlaştırılmıştır (“Outer Space Treaty”, 1966). Telekomünikasyon uyduları için ise temel ilke, sabit uydulardan yararlanmanın sınırlı olması ve herhangi bir kazanılmış hak ve önceliğin olmamasıdır (Pazarcı, 1989, s.382). Bu noktada “yararlanma hakkı” söz konusudur. Bunun nedeni uzaya yerleştirilen uydu yörüngelerinin kısıtlılığıdır. Kazanılmış hak ise uluslararası telekomünikasyon rejimlerinde frekanslar gibi bir takım iletişim yöntemlerinin hukuki olarak devletler tarafından belirlenmesi anlamına gelmektedir.

Rejimlerde normlar, hakları ve yükümlülükleri kapsamaktadır (Krasner, 1982). Telekomünikasyon alanındaki normların başında **standartlaştırma** gelmektedir. Standartlaşma ile telekomünikasyon hizmetlerinde oluşabilecek sorunların engellenmesi amaçlanmaktadır. Standartlaşma ile ayrıca ortak ağların oluşması da amaçlanmaktadır. Çünkü oluşturulan ortak ağ ve hizmetlerle uluslararası telekomünikasyon sisteminin işlemesi kolaylaşmaktadır. Standartlaşmada teknik altyapının ve ekipmanların sağlanması için **teknik alanda işbirliği** şarttır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, telekomünikasyon hizmetlerinden yararlanabilmek için yeterli altyapıya ve teknolojiye sahip olmalıdır. Liberal görüşe göre, teknik altyapı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını da sağlamaktadır. Çünkü bu altyapı, devletlerin küresel ekonomiye girmelerine aracı olmaktadır. Buradan hareketle **karşılıklı işbirliği** rejim için bir diğer normu oluşturmaktadır. Standartlaştırma ve teknik altyapının sağlanması rejimlerde karşılıklı işbirliği ile mümkün olmaktadır. Bu normlar aslında karşılıklı bağımlılığın küresel liberal sistemde kemikleşmesi olarak da değerlendirilebilir.

Telekomünikasyon rejiminde kurallar ve karar alma süreçleri uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalar ile sağlanmaktadır. Yapılması beklenen ve istenmeyen davranışları içeren kurallar ve kuruluşların karar alma süreçleri uluslararası rejimlerin sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Uluslararası telekomünikasyon rejiminde kurallar **sorumluluk alma** ve **rekabetin düzenlenmesine** yönelik birtakım anlaşmalar ile örneklendirilebilir. Sorumluluk alma, devletlerin egemenlik alanlarında sorumlu oldukları yükümlülükleri içerir. Örneğin devletler kendi sınırlarında iç politik denetimlerini yapmakla sorumludur (Sutton ve Zacher, 1995). Bu aynı zamanda devletlere kendi egemenliklerine karşı gelebilecek tehlikelere müdahale hakkını da vermektedir. Devletler aynı zamanda sınırları içerisinde gerçekleşebilecek herhangi bir zararı tazmin etmek zorundadır. Rekabetin düzenlenmesine yönelik kurallar ise General Agreement on Tariffs and Trade (GATS) sözleşmesinin referans belgesinde telekomünikasyonda rekabet karşıtı uygulamaların önlenmesine yönelik olarak düzenlenmiştir. Bu önlemler rekabete aykırı çapraz sübvansiyon sağlanması, rekabete aykırı sonuçları olan rakiplerden elde edilen bilgilerin kullanılmaması ve hizmet için gerekli temel bilgileri tedarikçilere zamanında sunmaktır (“Negotiating group on basic telecommunications”, 1996). Referans belgesi ile düzenleyici kuralların konulması uluslararası telekomünikasyon rejiminin oluştuğunu göstermektedir (Singh, 2008).

Telekomünikasyon rejiminde karar alma süreçleri belirli kuruluşlar çerçevesinde şekillenmektedir. Bunların başında ITU gelmektedir. ITU telekomünikasyonda uluslararası standartların belirlenmesi, radyo frekansları

ve uydu yörünge sistemlerinin dağılımı ve kontrolü gibi konularda faaliyet göstermektedir. Telekomünikasyonda koordinasyonun sağlanmasında kilit rol oynamaktadır. Rejimde etkin olan bir diğer kuruluş UNESCO'dur. İfade özgürlüğü, medyanın gelişimi, bilgi ve bilgiye erişim özgürlüğü gibi konularda çalışmalar yaparak bilgi toplumunu inşa etmeye çalışmaktadır. UNESCO bünyesinde kurulan Uluslararası İletişim Geliştirme Programı-International Programme for the Development of Communication (IPDC) ve Herkes için Bilgi Programı-Information for All Programme (IFAP) örnek girişimler olarak gösterilebilir. Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi-World Summit on the Information Society (WSIS) ise rejimin bir diğer kuruluşunu oluşturmaktadır. WSIS ile küresel yönetim çerçevesinde, devletlerin tekelinin kırıldığı bunun yerine uzmanların (epistemik topluluk) ön planda olduğu bir çerçeve oluşturulmaya çalışmaktadır. Rejimin bir diğer önemli kuruluşu ise INTELSAT'tır. INTELSAT ile uydu faaliyetleri düzenlenmektedir.

İnternet Rejimi

Telekomünikasyon sektörlerindeki hızlı gelişmeler ve yöndeşmenin yanı sıra, 1980'li yıllardan itibaren internetin sivil hayatlara daha fazla girmesi, hem koordinasyon hem de güvenlik sorunlarının aşılması açısından işbirliği gerektiren yeni bir alanı ortaya çıkarmıştır. Franda (2001) internet rejiminin sanal dünyada düzen ve istikrarı sağlayacağını, aynı zamanda adalet ve özgürlüğün bu yolla teşvik edileceğini öne sürmektedir. İnternetin ayrıca telif hakkı ve patent gibi fikri mülkiyet haklarını da içermesi, artan e-ticaret, gizlilik ve bilgi güvenliği gibi konularda işbirliğine olan ihtiyacı arttırmaktadır.

Alanyazına bakıldığında internetin küresel yönetişiminin, telekomünikasyon rejiminden ayrı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ancak bu konuda daha az çalışma bulunmaktadır. Bunun nedeni internetin hem oldukça yeni bir alan olması hem de karmaşık ve çok aktörlü yapısının rejim oluşturmayı güçleştirmesidir. Bu çalışmada internet rejiminin oluşması gerektiği bir argüman olarak sunulmakta ve bunun için gerekli unsurlarının tespiti de yapılmaya çalışılmaktadır. Konuyla ilgili çalışmalara daha çok uluslararası iletişimde küresel yönetim başlığında rastlanılmaktadır. İnternet yönetişimi; "hükümetler, sivil toplum ve/veya internetin birbirine bağladığı ağ ve hizmetleri yürüten özel sektör operatörleri tarafından, TCP/IP protokolüne dayanan ve iletişimi yönlendiren standartlar, politikalar ve davranış kurallarını oluşturmak üzere gerçekleştirilen kolektif eylem" olarak tanımlanmaktadır (Mueller'den aktaran Haksever, 2018, s. 54). Bu çok paydaşlı yönetim yapısı, internetin temel yapısını ortaya koyan mühendisler ve yazılımcılar başta olmak üzere epistemik topluluklar (ICANN, IETF, W3C, WSIS-IGF) tarafından yönlendirilmektedir (Haksever, 2018, s. 55).

İnternet yönetişiminde, üç rejim yaklaşımıyla da açıklanabilecek unsurlar bulunmaktadır. Örneğin İnternet Protocol (IP) adreslerinin ve alan adlarının yönetimi gibi konularda dağıtıma duyulan ihtiyaç, neorealist rejim yaklaşımının koordinasyon ihtiyacı ile örtüşmektedir. Siber alanda yaşanan siber tehditler ise devletler arasında işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Devletler siber güvenlik politikalarını ulusal düzeyde sürdürmenin yanı sıra, NATO (North Atlantic Treaty Organization), BM ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası örgütlerin güvenlik zirvelerinde uluslararası ortak düzenlemeleri de gündeme getirmektedir. Neoliberal yaklaşım ile uluslararası politikada temel aktörler olan devletler arasındaki güvensizliğin rejimler yoluyla aşılabileceği savunulmaktadır. İletişim kanallarının açık olması ve bilgi paylaşımı taraflar için mutlak bir kazançtır. Siber alanda, bilgi güvenliği ihtiyacı, saldırı tehditleri ve casusluk tehlikeleri nedeniyle bir güvensizlik durumu söz konusudur. Bu durumun aşılmasında ortak kural ve düzenlemelerin geliştirilmesi önemlidir. Tıpkı nükleer silahların getirdiği güvensizlik ortamında yapılan silahsızlanma/silah indirimi anlaşmaları gibi önlemler siber alanda da alınmalıdır. Mueller (2007) BM'nin iklim çerçeve sözleşmesi gibi bir sözleşmenin internet rejimi içinde yapılmasını önermiştir. Koordinasyon problemi ve güvenlik tehdidi rejimlerin oluşması için gerekli şartlara işaret etse de, ulusal çıkarların varlığı rejimlerin oluşmasını zorlaştırmaktadır. Güvenlik zaafiyetinin ortak bir sorun olmasının yanı sıra devletlerin birbirlerine karşı kullandıkları bir koz da olabilmektedir. İnternetteki

coğrafi belirsizlik ve kullanıcıların anonim kalabilmesi, hukuki düzenlemeleri ve bunların yaptırım ve takibini zorlaştırmaktadır. Çin ve Rusya gibi otoriter ülkelerin internet üzerine uyguladıkları sansür, uluslararası düzenlemelerle ters düşebilmektedir. İnternet rejiminin daha ziyade devlet dışı aktörler tarafından inşa edildiği söylenebilir. İnternetin yönetiminde hızla özelleşen ve ABD'nin etki alanından çıkarılmak istenen adem-i merkeziyetçi yapı neoliberal yaklaşım ile açıklanabilmektedir.

İnternetin devletler dışında gelişen transnasyonel/ulusaşırı bir alan olması ve küreselleşmeyle birlikte aktörlerin sayıca artması karar alma süreçlerini güçleştirmektedir. Bu nedenle internet rejiminde etkin olan kuruluşlar; devletleri, bireysel katılımcıları ve uluslararası şirketleri de kapsayan çok paydaşlı bir ortamda faaliyetlerini yürütmektedir. Paydaşlara dayalı bu yönetim şekli ise farklı seviyelerde yönetimle açıklanabilmektedir. Yönetişim, hiyerarşinin olmadığı ve paydaşlara belli sorumluluklar yüklenerek işlemesi beklenen bir yönetim şeklidir. Kuruluşların çoğunun kar amacı gütmeyen kuruluşlar (STK'lar) olması ve alanında yetkin kişilerin (epistemik topluluklar) öncülüğünde gerçekleşmesi, bilişsel rejim yaklaşımıyla açıklanabilmektedir. Bilişsel rejim yaklaşımı bilgiye ve bilgi topluluklarına önem atfetmektedir. Epistemik topluluklar olarak da anılan bu uzman toplulukları, uluslararası politikada bilim insanları, teknokratlar, mühendisler, yazılımcılar gibi alanında uzman kişilerden meydana gelmektedir. Bilişsel yaklaşım bu topluluklarla aktörler arası iletişimin sağlanabileceğini ve uluslararası düzenin de bundan etkileneceğini öne sürmektedir. İnternet Mühendisliği Görev Gücü-Internet Engineering Task Force (IETF) gibi kar amacı gütmeyen ve uzmanlardan oluşan kuruluşların varlığı bu tezi destekler niteliktedir.

İnternet açısından koordinasyona ihtiyaç duyulan konuların başında; IP adresleri ve Domain Name System (DNS) Alan Adları atanması gibi teknik unsurların belirli bir düzen çerçevesinde tahsis edilmesi gelmektedir. Buna ek olarak siber güvenlik için aktörlerin işbirliğine ihtiyaç duyması dikkat çekmektedir. Bu nedenle internet yönetiminde bir rejimin oluşması ve genel kabul görmesi mümkündür. Fakat internetin devlet egemenliğini sınırlaması (adem-i merkeziyetçi yapı) ve müdahalelere daha açık bir alan olması, yapılan ve yapılabilecek düzenlemeleri de güçleştirmektedir.

Bilginin serbest dolaşımı ile veri gizliliği ve güvenlik, rejimin temel ilkelerini oluşturmaktadır. Standartlaştırma, teknik alanda işbirliği ve karşılıklı işbirliği ise telekomünikasyonda olduğu gibi internet rejiminde de olması gereken normlardır. İnternete bağlanmak ve diğer ağlarla iletişim kurmak için teknik altyapı gerekmektedir. UNESCO gibi kuruluşlar sayısal eşitsizlik (uçurum) ile mücadele konusunda, az gelişmiş ülkelerdeki internete erişimi arttırmak için öncelikle altyapıya yönelik projeler gerçekleştirmektedir. Bilgi güvenliği boyutu ele alındığında ise hükümetlerarası kuruluşların çalışmalarına örnek olarak NATO tarafından yayınlanan Tallin Kılavuzu ve özel şirketlerin çalışmalarına örnek olarak Microsoft'un yayınladığı Siber Güvenlik Normları, uluslararası çok taraflı işbirliğine giden yolda atılan somut adımlar olarak değerlendirilebilir. İnternet rejimi için belli normlar önerilmektedir (Mueller vd., 2007). Bunlar, internet teknik modelinin korunması; altyapı, yazılım ve hizmetlerin ticarileştirilmemesi; çok paydaşlı yönetişimin meşrulaştırılması ve dağıtımın sınırlandırılmasıdır. İnternet teknik modelinin korunmasıyla, internet dolayımı iletişimin hızlı ve basit bir şekilde gerçekleştirmesinin engellenmemesi mümkündür. Burada internette iletişimin kompleks hale getirilmemesi ve iletişimi kolaylaştırıcı yönünden bahsedilmektedir. Dağıtımın sınırlandırılması ve bundan kaynaklı eşitsizlik ise, IP adreslerinin dağılımının katı kurallarla sınırlandırılmasını içermektedir.

İnternet rejiminde kuralları belirlemek telekomünikasyon alanındaki kadar kolay değildir. İnternet rejiminde üzerinde fikir birliği sağlanan ilke ve normlar olmakla birlikte, kurallar konusunda ve karar alma süreçlerinde fikir birliğinin sağlanması daha güçtür. Bunun sebebi çıkarların çatışması ve internet yönetiminin merkezileşmemesidir (Franda, 2001). Kullanıcı sayısının çokluğu ve karmaşık ağ ilişkileri bunu

zorlaştırmaktadır. Bu nedenle belirli kurallardan bahsetmek henüz mümkün değildir. Fakat son yıllarda önemi gittikçe artan “internet etiği” ve “internet hukuku” çalışma alanları bu kuralların oluşumu için uygun ortam ve fırsatlar sunmaktadır.

Karar alma süreçleri internette, telekomünikasyon sektörlerindeki gibi belirli hükümetlerarası kuruluşlarca yönetilmemektedir. İnternet rejimi devletlerin rolünün daha kısıtlı olduğu fakat uluslararası sivil toplum kuruluşlarının ön planda olduğu bir alandır. İnternet Tahsisli Sayılar ve İsimler Kurumu-Internet Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN) ve İnternete Atanmış Sayılar Kurumu-Internet Assigned Numbers Authority (IANN) gibi kuruluşlar IP ve DNS tahsisine yönelik faaliyetler yürütmektedir. İnternet yönetim forumu ve internet yönetim projesi gibi uluslararası sivil toplum örgütleriyle, internete yönelik politikaların geliştirilmesi ve belirlenmesi mümkün olmaktadır. IETF gibi kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda çalışan birçok mühendis, ağ operatörleri ve araştırmacılar, internetin teknik altyapısı için standartlar belirlemektedir. Bu kuruluşların taraflarının sadece devletler değil, devlet dışı aktörler de olması internet rejiminin karar alma sürecindeki farklılıkları ortaya koymaktadır.

2005 yılında ITU tarafından koordine edilen Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi-WSIS’te alınan kararlar doğrultusunda internet yönetimi kavramının ön plana çıktığı ve benimsendiği görülmektedir. İnternet yönetimi, WSIS tarafından “hükümetler, özel sektör ve sivil toplumun üzerine düşen rolleri yerine getirmesiyle, paylaşılan ilke, norm ve kurallar çerçevesinde internetin geliştirilmesi ve uygulanması” olarak tanımlanmaktadır (“Tunis Agenda for the Information Society”, 2005). İnternet yönetiminde devletlerin hak ve sorumluluklarının olduğunun, uluslararası kuruluşların koordinasyonu sağlamadaki başarısının, özel şirketlerin ve sivil toplumun internet gelişiminde kilit rol oynadığının altı çizilmektedir. WSIS’in internet yönetimi için önceliğinin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik olduğu söylenebilir. Bunun sebebi ICANN gibi kuruluşların, ABD’nin tek taraflı politikalarını yansıttığı için eleştirilerin odağında olmasıdır. WSIS forumlarında sadece ABD’nin değil tüm devletlerin eşit role sahip olduğu bir internet düzeni talebi, Internet Governance Forum’un (IGF) oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat uluslararası çabalar ICAAN’ın meşru konumunu değiştirememiştir.

Posta Hizmetleri Rejimi

Uluslararası posta rejimi, katılımcıları açısından ortak paydanın işlem maliyetlerinin düşürülmesi olması nedeniyle neoliberal rejim yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu bağlamda evrensel kamu hizmeti, verimlilik ve bilginin serbest dolaşımı ilkeleri ve karşılıklı işbirliği normu rejimin oluşmasında etkilidir. Standartlaşma ve teknik işbirliğinin kazanımları dışında, özellikle maliyetleri düşürmek için devletler posta hizmetlerinin uluslararası koordinasyonuna sıcak bakmaktadır. Posta rejiminin oluşumu incelendiğinde serbest piyasa ekonomisine uygun olarak posta hizmetleri maliyetlerinin ortak tarifelerle düzenlendiği görülmektedir. Devletler ikili anlaşmalarla farklı maliyetlere katlanmak yerine, belirli düzenleme ve tarifelerle işlemler gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra posta rejiminin Dünya Posta Birliği-Universal Postal Union (UPU) tarafından yönetilmesi ve artık rejimin kurumsallaşmış olması yine neoliberal yaklaşımla örtüşmektedir. Neoliberal yaklaşımın temeli sayılabilecek kurumsallaşma posta rejiminde belirgin şekilde kendini göstermektedir.

UPU’nun kurulmasından önce, posta hizmetleri devletlerin ikili anlaşmaları yoluyla yürütülmekteydi. Tarifelerin her devletle farklı olarak belirlenmesi ve posta hizmetlerindeki artış, ortak bir düzenleme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. 1863 yılında Amerika’nın öncülüğünde yapılan bir konferans sonucunda 15 Avrupa ülkesi ve Amerika arasında posta hizmetlerini düzenleyen birtakım normlar belirlenmiştir (“History”, 2020). 1864 yılında imzalanan Bern Anlaşması ile bugünkü posta rejiminin temelleri atılmıştır. Anlaşmalar öncesi posta faaliyetlerinin önündeki en büyük engel belirli bir tarifenin (ücretin) olmaması ve serbest ticaretin

uygulanamamasıydı. Yapılan Bern Anlaşmasıyla ortak tarifeler belirlenerek uluslararası posta akışının önündeki engeller aşılmıştır. Bu nedenle *serbest ticaret* uluslararası posta rejiminin en önemli ilkesi haline gelmiştir. Posta rejiminin diğer bir ilkesi ise *verimlilik*dir. Düşük maliyetle yüksek fayda elde etmek isteyen ülkeler, kurulan posta rejimiyle bunu elde etmektedir. Son olarak rejimin bir diğer ilkesi *bilginin serbest dolaşımı*dır. *Standartlaştırma* ve *karşılıklı işbirliği* ise posta rejiminin normlarını oluşturmaktadır. Standartlaştırma ile gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizliği düzeltici ortak tarifeler belirlenmektedir.

UPU'nun kurulmasıyla uluslararası rejimin uluslararası bir kuruluş ile izlenmesi gerçekleşmiştir. Uluslararası posta rejiminin kuralları ve karar alma süreçleri uluslararası posta hizmetlerinde UPU ile gerçekleşmektedir. Sınırlar içinde yaşanacak zararların tazmini için *sorumluluk alma* ve *rekabeti düzenleme* ise rejimin kurallarına örnek oluşturmaktadır. Karar alma ise UPU bünyesinde her dört yılda bir toplanan kongre tarafından gerçekleştirilmektedir.

UPU, Birleşmiş Milletlerin bir organı olarak faaliyet göstermektedir (“History”, 2020). İletişim alanında ITU'dan sonra en eski örgüttür. Anayasasında belirtildiği gibi birliğin amacı tek bir posta bölgesi oluşturarak serbest dolaşımı sağlamak, adil ortak standartların belirlenmesini ve paydaşlar arasında etkili işbirliğini sağlamaktır. 192 üyeden oluşan UPU'nun finansmanı BM'den bağımsızdır. Tüm bütçe giderleri üye ülkeler tarafından verilen katkı payları ile ortaklaşa finanse edilmektedir (“Finance”, 2020).

2018 yılında UPU altında tarife ücretleri ile ilgili düzenlemeler yapılması gündeme getirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin lehine yapılacak ücret tarifelerindeki değişiklik tartışmasının sonucunda Washington çekilme kararı almıştır. Çin'in gelişmekte olan ülke statüsünden yararlanarak ABD'ye kendi mallarını düşük maliyetle sokması ve bunun ABD'deki şirketleri zarara uğratması ise gerekçe olarak sunulmuştur (“Pexit? US prepares to pull out of Universal Postal Union”, 2019). ABD Başkanı Trump yeni düzenlemelerin kusurlu bir sistem olduğunu ve iyileştirilmediği takdirde ABD'nin örgütten çıkacağını duyurmuştur. Bunun üzerine UPU olağanüstü bir zirve gerçekleştirerek ABD ile uzlaşma yoluna gitmiştir. (“Global postal union reaches deal to prevent 'nightmare' of US exit”, 2019). Görüldüğü gibi UPU, Washington ve Pekin arasında yaşanan ticaret krizinin taşındığı bir forum haline gelmiştir.

Fikri Mülkiyet Rejimi

Fikri mülkiyet, genel anlamda bir eser üzerinde sahip olunabilecek maddi ve manevi hakların tamamını ve komşu hakları ifade etmektedir. Fikri mülkiyet, bir kişiye veya kuruluşa ait olan fikir ürünüdür; söz konusu kişi ya da kuruluş, sonradan, bunu serbestçe paylaşmayı veya kullanımını belirli biçimlerde kontrol etmeyi tercih edebilir. Bu durumda hakların korunması gerekecektir (“Fikri Mülkiyet Hakları”, 2019).

Fikri mülkiyet genellikle telif hakları ve sınai haklar olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. Telif hakları; edebiyat, müzik, sanat ürünleri ve görsel-işitsel ürünler, filmler, bilgisayar program ve yazılımlarını ortaya çıkaran kişilerin bu ürünler üzerindeki hakları ile bunların asıl üreticileri dışında kalan icracı, yapımcı ve yayıncılarının, komşu haklar (ilgili haklar) olarak adlandırılan ikincil haklarını kapsamaktadır. Sınai mülkiyet hakları ise; teknolojik buluşlar, modeller, mal ve hizmetlerin ticari markaları, endüstriyel tasarımları ve coğrafi işaretleri kapsamaktadır (Yücekal, 2003).

Fikri mülkiyet kapsamında telif hakları, uluslararası iletişimin unsurları olan televizyon dizileri, sinema filmleri, reklamcılık, dergi ve kitap yayınlarından doğan hakları kapsamaktadır. Fikri mülkiyet alanında sayılan tüm bu sektörler ulusal değerleri, kültürel mirası ve ideolojik eğilimleri içerisinde barındırdığı için düzenlenmesi zor bir alandır. Alleyne (1995) bu sektörlerde bir rejimin oluşmasında ulusal çıkarlar ve farklı

kültürel değerler nedeniyle ortak ilkelerin oluşamayacağını öne sürmüştür. Devletlerin, kamu diplomasisi ve yumuşak güç politikaları çerçevesinde uluslararası iletişimi sağlamak adına bu alanları kullanması belirli ilke ve normların oluşmasını engelleyici bir faktör olarak değerlendirilebilir. Fakat bu noktada uluslararası alanda oluşabilecek korsan yayınlar devletler arası işbirliği ihtiyacını doğurmaktadır.

Fikri mülkiyet “telif hakları” özelinde belirli ilkelerin, kuralların ve kuruluşların kabul edildiği bir alan haline gelmiştir. Fikri mülkiyet haklarının uluslararası korunması ihtiyacı, aslında bilgi ve bilgiye dayalı üretimin yaygınlaşmasının sonucudur. Özellikle gelişmiş ülkeler; eğitim düzeyleri, nitelikli insan kaynağı ve gelişmiş altyapıları ile daha avantajlı konumdadır. Bu ülkeler, teknolojiye üstünlüklerini ekonomik ve ticari avantaja çevirebilmek için fikri mülkiyet haklarını ulusal ve uluslararası düzeyde korumak ve korunmasını da teşvik etmek için gerekli düzenlemelerin öncüsü olmuşlardır. Buna örnek olarak WTO Uruguay Zirvesi sonunda WTO sisteminin dört önemli anlaşmasından biri olan Fikri Mülkiyet Haklarının Ticaretle İlgili Yönleri Hakkında Sözleşme-The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) Anlaşması’nın tüm üyelere kabul ettirilmesi verilebilir. Bu neoliberal rejim içerisinde, gelişmekte olan ülkeler ve uluslararası kamuoyunun bir bölümü, gelişmiş ülkeler karşısında yaşanan dezavantajlı durumu özellikle “etik, insani, çevreci” kaygılar da gündeme taşınarak, fikri mülkiyetin korunmasında “kamu yararının ön plana çıkarılması” girişimlerini uluslararası kuruluşlarda sürdürmektedir (Yücekal, 2003).

Bu perspektiften bakıldığında *serbest ticaret ilkesi*, fikri mülkiyet rejiminin temel ilkesidir. *Karşılıklı işbirliği* ise rejimin bir normunu oluşturmaktadır. Kurallar ve karar alma süreçleri ise uluslararası kuruluşlar (WTO, WIPO) tarafından yürütülmektedir. *Rekabetin düzenlenmesi* ve *eserin belirli bir koruma süresine tabii olması* rejimin kurallarını oluşturmaktadır. Örneğin WIPO tarafından eserlerin korunma süresi en az 50 yıl olarak belirlenmiştir. Telif hakları çerçevesinde taraflara yasal sorumlulukların yüklenmesi bu kuruluşlarla gerçekleşmektedir. Hakların ihlali durumunda TRIPS çerçevesinde uygulanacak cezai prosedürler ve cezaların niteliği üyelere bırakılmaktadır. Korsan yayıncılığın tespit edildiği ülkelerde, devletler iç hukukları çerçevesinde korsancılığı önleyici tedbirler almalı ve yapılan korsan yayınları imha etmelidir. Bu yönüyle devletlerin kendi sınırları içerisinde *sorumluluk* alması rejimin diğer bir kuralını oluşturmaktadır.

WTO’nun fikri mülkiyet haklarını korumaya alma çabası aslında WIPO’nun bazı konularda yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır. TRIPS, üye ülkelerde yaptırımların uygulanması ve çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümü konusunda hükümler içermektedir. WTO sistemi, fikri mülkiyet haklarının ticarete konu olan yönleri bakımından, WTO Anlaşmazlıkların Halli Organı’na (Dispute Settlement Body) başvurma ve gereken hallerde yaptırımlar uygulama olanağı sağlamaktadır (Yücekal, 2003). WTO faaliyetleri uluslararası ticarete oluşabilecek rekabet sorunlarını önlemeye yöneliktir. Böylece WTO üye ülkeler arasında oluşacak sorunları çözmede bir anlaşmazlık kurulu olarak işlevini sürdürmeye devam etmektedir. Fakat örgütün tarafsızlığı oldukça tartışmalıdır. Mcphail (2004, ss.91-92) WTO’yu ABD’nin hegemonik amaçlarla tuttuğu bir “piyon” olarak tanımlamaktadır. İşleyişi dolayısıyla güçlü devletlerin ekonomi politikalarını meşru hale getirmek için kullanılan bir kuruluş olarak görülmektedir. Özellikle mülkiyet haklarının korunması hususunda eserlerin sahiplerinin belirlenmesinin giderek zorlaşmasıyla bu koordinasyon daha da sorunlu hale gelmektedir.

Bulguların senteziyle, çalışmada ele alınan rejimlerin “ilke, norm, kural ve karar alma süreçleri” ve rejimin hangi rejim yaklaşımıyla açıklanabileceği Tablo 2’de özetlenmiştir:

Tablo 2
Uluslararası İletişim Rejimleri

<i>Rejim</i>	<i>İlke ve normlar</i>	<i>Kurallar ve karar alma</i>	<i>Rejim yaklaşımı</i>
<i>Telekomünikasyon</i>	Evrensel kamu hizmeti Serbest ticaret Verimlilik Bilginin serbest dolaşımı Kullanım önceliğine saygı Eşitlik Devletlerin egemenliğine saygı Uzayın serbestliği Standartlaşma Teknik alanda işbirliği Karşılıklı işbirliği	Sorumluluk alma Rekabetin düzenlenmesi ITU UNESCO OECD IPDC IFAP WSIS INTELSAT WTO/GATS WIPO Özel şirketler	Neorealist Neoliberal Bilişsel
<i>İnternet</i>	Bilginin serbest dolaşımı Veri gizliliği ve güvenliği Standartlaşma Teknik alanda işbirliği Karşılıklı işbirliği	ICANN IANA W3W IETF IRTF ISOC RIR NRO WTO WIPO WSIS Özel şirketler	Neoliberal Neorealist Bilişsel
<i>Posta</i>	Serbest ticaret Verimlilik Eşitlik Devletlerin egemenliği Standartlaşma Karşılıklı işbirliği Bilginin serbest dolaşımı	Sorumluluk alma UPU	Neoliberal Neorealist
<i>Fikri Mülkiyet</i>	Serbest ticaret Karşılıklı işbirliği	Sorumluluk alma Rekabetin düzenlenmesi Eserlerin belirli bir süre korunması WIPO WTO/TRIPS Özel şirketler	Neoliberal Bilişsel

Sonuç

İlgili alanyazında telekomünikasyon rejimi sıklıkla ele alınmış olsa da uluslararası iletişim telekomünikasyonla sınırlandırılmayacak kadar yaygın ve karmaşık bir hal almıştır. İnternetin küresel yönetimi, posta hizmetleri ve fikri mülkiyet konularındaki rejimler de tek bir yaklaşımla ele alınamayacak düzeyde “kompleks karşılıklı bağımlılık” içeren, farklı seviyelerde koordinasyon ve düzenlemeler gerektiren süreçlere dönüşmüştür. Hizmet sunucu kuruluşların çıkarları ve piyasadaki rekabetleri yanında, kullanıcıların hızla artan ihtiyaçlarını en verimli şekilde ve kısa sürede karşılamaya yönelik çözüm arayışları da yeni iletişim düzeninde farklılaşmayı ve aktör sayısında artışı beraberinde getirmektedir. Bu durum ise, devlet dışı aktörlerin etki alanını genişletmektedir. Çok uluslu şirketlerin piyasa ekonomisi ve serbest ticaret rejiminin ilkelerine göre hareket etmeleriyle; daha eşitlikçi politikalar ve uygulamalar, gelişmekte olan ülkelerin pazardaki paylarının artırılması gibi konular küresel sivil toplumun (STK’ların, mesleki ağların, genel anlamda bilgi topluluklarının) ilgi ve faaliyet alanına dönüşmektedir. Ağ toplumunun ihtiyaçları ve her alanda hızlı dijitalleşme; devletlerin ve kamu kuruluşlarının uluslararası iletişimde talepleri karşılayabileceği dönemi geride bıraktırmıştır.

Bu çalışmada uluslararası iletişim rejimleri; telekomünikasyon rejimi, posta rejimi, fikri mülkiyet rejimi ve internet rejimi olmak üzere sınıflandırılarak incelenmiştir. Uluslararası iletişimde yer alan ve taraflarca -açık ya da örtülü şekilde- kabul edilen belirli ilke, norm ve kuralların varlığı ve karar alma süreçlerinde uluslararası kuruluşların rolü, uluslararası iletişim düzeninde var olan rejimleri kanıtlar niteliktedir. Telekomünikasyon rejimi, uydu yörüngeleri ve radyo frekanslarının koordinasyonu çerçevesinde neorealist açıdan devletler arası bir koordinasyon örneği olarak değerlendirilebilir. Fakat küreselleşme ve özelleştirmelerle çokuluslu medya şirketlerinin rolünün artması telekomünikasyonda neoliberal rejim kuramının etkisini ve açıklama gücünü de artırmaktadır.

İnternet yönetimi ise üç rejim yaklaşımıyla açıklanabilir. IP adreslerinin koordinasyonunda neorealist rejim yaklaşımı söz konusudur. Aktör sayısının çokluğu ve siber alandaki güvenlik sorunları ise neoliberal rejim yaklaşımıyla açıklanabilmektedir. İnternet rejiminde kâr amacı gütmeyen kuruluşların varlığı ve araştırmacılar, mühendisler gibi uzman kişiler tarafından faaliyet gösteriliyor olması, epistemik topluluklara aktör olarak yer açmaktadır. Bu da bilişsel rejim yaklaşımının analizlerde gerekliliğini desteklemektedir. Bilişsel yaklaşım içinde yer alan zayıf bilişselcilerin, neoliberal ve neorealist yaklaşımları tamamlayıcı bir işlev görmesi, internetin bahsi geçen üç rejim yaklaşımıyla da açıklanmasına olanak sağlamaktadır.

Posta hizmetleri rejimi işlem maliyetlerinin düşürülmesi hedefi nedeniyle neoliberal rejim yaklaşımını yansıtmaktadır. Rejimin kurumsallaştığı UPU şemsiyesi altında var olan hükümetlerarası düzen ise neorealist yaklaşımın varsayımlarını desteklemektedir. Bu yaklaşımda evrensel kamu hizmeti, verimlilik ve bilginin serbest dolaşımı ilkeleri ve karşılıklı işbirliği normu etkili olmuştur. Standartlaşma ve teknik işbirliğinin kazanımları dışında özellikle maliyetleri düşürmek için devletler posta hizmetlerinin uluslararası koordinasyonuna istekli davranmaktadır.

Fikri mülkiyet rejimi, günümüzde belirli ilkelerin, kuralların ve kuruluşların kabul edildiği bir alan haline gelmiştir. Bu neoliberal rejim içerisinde, gelişmekte olan ülkeler ve uluslararası kamuoyunun bir bölümü, gelişmiş ülkeler karşısında yaşanan dezavantajlı durumu özellikle “etik, insani, çevreci” kaygıları gündeme taşıyarak, fikri mülkiyetin korunmasında “kamu yararının ön plana çıkarılması” girişimlerini uluslararası kuruluşlarda sürdürmektedir. Dolayısıyla WTO, WIPO gibi kuruluşların standart ve kuralları belirlediği rejimde, bilgi topluluklarının, STK’ların da faaliyet ve etki alanları bulunmaktadır. Küresel liberal ekonomide gelişmiş ülkelerin ve çok uluslu şirketlerin dış ticarete rekabetlerini ve teknolojik üstünlüklerini dikkate alarak genel anlamda telif hakları ve patentler üzerinde durdukları görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler de dış ticaret dengelerini ve yatırım çekme olanaklarını dikkate alarak bu kurallara uyum göstermektedir.

Uluslararası iletişim rejimlerinde liberalleşmeyle şekillenen ekonomik sistemin gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizliği derinleştirilmesi eleştirilerin temelini oluşturmaktadır. Uluslararası kuruluşlarda özellikle karar almada gelişmiş ülkelerin etkili olması rejimlerin eşitlikçi yapısını olumsuz etkilemektedir. Bu çalışmada eşitsizliğe bir çözüm bulmak amacıyla, liberalleşme ile birlikte sayısı ve çeşidi artan aktörlerin niteliğine odaklanılmıştır. UNESCO, ITU gibi kuruluşların iletişim düzenindeki eşitsizlikleri gidermeye yönelik faaliyetleri yetersiz kalmakla eleştirilse de karar almada WSIS gibi uzmanlar ve STK'lardan oluşan epistemik toplulukların varlığı bu eşitsizliği gidermede bir fırsat olarak görülmektedir.

Rejimler uluslararası iletişimde yaşanan sorunların anlaşılması ve çözüme yönelik öneriler sunulmasında önemli araçlardır. Daha eşitlikçi çözümlerin bulunabilmesi konusunda rejimler tüm paydaşların (kamu ve özel kuruluşlar, STK'lar, uzmanlar) bir araya gelmesi ve ortak karar alma süreçlerinin artırılması açısından önem taşımaktadır. Rejimlerin kural ve karar alma süreçlerindeki dönüşüm sadece değişen teknoloji ve devletlerin azalan rolü değil bilgi topluluklarının artan etki alanı açısından da incelenmelidir. Bu noktada küresel sivil toplumun ortak değerleri ve kamu yararı bilincinin yaygınlaşması, iletişim ortam ve araçlarının küresel yönetimi açısından umut vericidir. Yeni iletişim teknolojileriyle yöndeşmeci bir yapıya dönüşen uluslararası iletişimin unsurları, karmaşık karşılıklı bağımlılığın da etkisiyle yakın gelecekte internet yönetimi çatısında değerlendirilebilecek tek bir alan haline dönüşmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, S.Z. (2015) (a). Uluslararası rejim kuramları. T. Arı ve E. Toprak (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları II* içinde (s. 25-46). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aksoy, S. Z. (2015) (b). Rejim teorileri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 57-77. doi:10.33458/uidergisi.463028
- Alleyne, M. D. (1995). *International power and international communication*. London: Macmillan Press.
- Arı, T. (2018). International regime theories. T. Arı ve E. Toprak (Ed.), *Theories of International Relations I* içinde (s. 117-141). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Axelrod, R. ve Keohane, R. O. (1985). Achieving cooperation under anarchy: strategies and institutions. *World Politics*, 38(1), 226-254. doi: 10.2307/2010357
- Blanton, S. ve Kegley, C. (2015). *Dünya siyaseti: yönelim ve dönüşüm*. Sakarya: Sakarya Kültür Yayınları.
- Bozdağlıoğlu, Y. ve Özen, Ç. (2004). Liberalizmden neoliberalizme güç olgusu ve sistematik bağımlılık. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(4), 59-79. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/uidergisi/issue/39246/462181>
- Burchill S., Devetak R., Donnelly, J., Linklater A., Nardin, T., Paterson, M., True, J. (2013). *Uluslararası ilişkiler teorileri*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Castells, M. (2007). Communication, power and counter-power in the network society. *International Journal of Communication*, 1, 238-266. Erişim adresi: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/46>
- Cowhey, P. F. (1990). The international telecommunications regime: the political roots of regimes for high technology. *International Organization*, 44(2), 169-199. doi: 10.1017/S0020818300035244
- Evans, G. ve Newnham, J. (2007). *Uluslararası ilişkiler sözlüğü*. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın.
- Fikri Mülkiyet Hakları. (2019). Erişim adresi: <https://www.ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/sikca-sorulan-sorular/ticari/fikri-mulkiyet-haklari>

- Finance. (2020). Erişim adresi: <https://www.upu.int/en/Universal-Postal-Union/About-UPU/Finance>
- Franda, M. (2001). *The emergence of an international regime*. London: Lynne Rienner Publishing.
- Frederick, H. H. (1993). *Global communication and international relations*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- Geray, H. (2003). *İletişim ve teknoloji*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Global postal union reaches deal to prevent 'nightmare' of US exit. (2019). Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/25/un-universal-postal-union-mail-deal-trump>
- Grieco, J. M. (1988). Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism. *International Organization*, 42(3), 485-507. Erişim adresi: https://edc.gov.bz/wp-content/uploads/2016/10/Anarchy_and_the_limits_of_cooperation.pdf
- Haas, E. B. (1982). Words can hurt you; or, who said what to whom about regimes. *International Regimes*, 36(2), 207-243. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2706521>
- Haas, P. M. (1992). Introduction: epistemic communities and international policy coordination. *International Organization*, 46(1), 1-35. doi: 10.1017/S0020818300001442
- Haggard, S. ve Simmons, B. A. (1987). Theories of international regimes. *International Organization*, 3(41), 491-517. doi: 10.1017/S00208183000027569
- Haksever, G. (2018). *İnternet ve çok-paydaşlı yönetişimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Bilişim ve Teknoloji Hukuku Programı.
- Hasenclever, A., Mayer, P., & Rittberger, V. (2004). *Theories of international regimes* (6. b.). New York: Cambridge University Press.
- History. (2020). Erişim adresi: <https://www.itu.int/en/history/Pages/ITUsHistory.aspx>
- İnanç, Z. S. (2017). *Soğuk savaş sonrasında karadeniz bölgesi: uluslararası rejim teorisi ışığında işbirliği sürecinin yeniden düşünülmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kauppi, M. V. ve Viotti, P. R. (2016). *Uluslararası ilişkiler teorisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Keohane, R. O. (1982). The demand for international regimes. *International Organization*, 36(2), 325-355. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2706525>
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (2012). *Power and interdependence* (4.b.). Boston: Longman.
- Krasner, S. D. (1982). Structural causes and regime consequences: Regimes as intervening variables. *International Organization*, 36(2), 185-205. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2706520>
- Krasner, S. D. (1991). Global communications and national power: Life on the pareto frontier. *World Politics*, 43(3), 336-366. doi: 10.2307/2010398
- Little, R. (2001). International Regimes. J. Baylis, & S. Smith (Ed), *The globalization of world politics: an introduction to international relations* içinde (s.299-316). New York: Oxford University Press.
- McPhail, T. L. (2014). *Global communication: theories, stakeholders and trends* (4.b.). UK: Wiley.

- Meyer, E. T. (2006). Communication regimes: A conceptual framework for examining IT and social change in organizations. *Proceedings of the American Society for Information Science and Technology*, 42(1). doi: 10.1002/meet.14504201100
- Mowlana, H. (2016). The role of media in contemporary international relations: culture and politics at the crossroads. *Journal of Multicultural Discourses*, 11(1), 84-96. doi: 10.1080/17447143.2015.1032296
- Negotiating group on basic telecommunications. (1996). Erişim Adresi: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/telecom_e/tel23_e.htm
- Nye, J.S. (2017). *Yumuşak güç*. (Çev: R. İnan Aydın). Ankara: BB101 Yayınları.
- Nye, J. S. ve Welch, D. A. (2011). *Küresel çatışmayı ve işbirliğini anlamak* (2.b.). (Çev: R. Akman). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Outer Space Treaty. (1996). Erişim adresi: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/introouterspacetreaty.html>
- Pexit? US prepares to pull out of Universal Postal Union. (2019). Erişim adresi: <https://www.dw.com/en/pexit-us-prepares-to-pull-out-of-universal-postalunion/a-50569818>
- Ruggie, J. G. (1975). International responses to technology: concepts and trends. *International Organization*, 29(3), 557-583. Erişim adresi: https://www.jstor.org/stable/2706342?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents
- Sancak, K. (2016). *Uluslararası ilişkilerde güç kavramı ve yumuşak güç*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Singh, J. P. (2010). International communication regimes. *Oxford Research Encyclopedia, International Studies*. doi:10.1093/acrefore/9780190846626.013.227
- Stein, A. A. (1982). Coordination and collaboration: regimes in an anarchic world. *International Organization*, 36(2), 299-324. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2706524>
- Sterling, F. J. (2016). Neoliberalizm. T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik içinde* (Çev: Ö. Kelekçi) (s. 111-129). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Strange, S. (1982). Cave! hic dragons: a critique of regime analysis. *International Organization*, 36(2), 479-496. doi: 10.1017/S0020818300019020
- Şöhret, M. (2013). Uluslararası rejim teorisi. H. Çomaklı ve C. Sancaktar (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar içinde* (s. 89-111). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tunis Agenda for the Information Society. (2005). Erişim adresi: <https://www.itu.int/net/wsis/docs2/tunis/off/6rev1.html>
- Universal service funds and digital inclusion for all. (2013). Erişim adresi: https://www.itu.int/pub/D-PREF-EF.SERV_FUND
- Waltz, K. N. (2015). *Uluslararası politika teorisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Young, O. R. (1980). International regimes: problems of concept formation. *World Politics*, 32(3), 331-356. doi: 10.2307/2010108
- Young, O. R. (2012). *Regime theory thirty years on: taking stock, moving*. Erişim adresi: <https://www.e-ir.info/2012/09/18/regime-theory-thirty-years-on-taking-stock-moving-forward/>

- Yücekal, Y. (2003). Fikri mülkiyet haklarının uluslararası düzeyde korunması: dünya fikri mülkiyet örgütü (WIPO). *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 8, 37-48. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/fikri-mulkiyet-haklarinin-uluslararasi-duzeyde-korunmasi---dunya-fikri-mulkiyet-orgutu-_wipo_.tr.mfa
- Zorlu, Y. (2016). Uluslararası iletişim düzeni ve batı egemenliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 846-857. Erişim adresi: <https://avesis.erciyes.edu.tr/yayin/7abd378e-2d9a-41f0-8f40-d5b0eae4a28/uluslararasi-iletisim-duzeni-ve-bati-egemenligi>

EXTENDED ABSTRACT

Purpose

The power struggle between states in international politics in political and economic fields has developed in interaction with the developments in the field of communication. The developing countries have opposed to the existing international communication order and described it as a continuation of the colonial order. This and similar debates on the international communication order have been widely discussed within the framework of political economy and critical theory in the communication literature. The basis of the discussions is the asymmetric dependency relationship established by developed countries on underdeveloped countries. The aim of the study is to examine the international communication order according to the approaches of the international regime theory. For this purpose, the elements of international communication order are classified as telecommunications, internet, postal services and intellectual property rights. These elements have been studied within the framework of regime theory's neorealist, neoliberal and cognitive approaches.

Design and Methodology

According to the basic paradigms in the International Relations (IR) discipline, the international system is an anarchic structure without a central supreme authority. The issue of how to ensure cooperation and order in this anarchical environment is tried to be explained with different theories in IR. International regime theory; suggests that cooperation can be achieved by establishing “principles, norms, rules and decision making procedures”. Discussions on why and how to ensure cooperation are made using neorealist, neoliberal and cognitive approaches in regime theory. In this study, the international communication order has been analyzed within the framework of these three different regime approaches. The elements of different communication regimes (principles, norms, rules, decision-making processes) are examined in detail according to different theories. Besides, the increasing tendencies of liberalization and criticism towards it are discussed around main principles of communication ethics. In this study a qualitative research technique, holistic multi-case design is used. Each communication regime in the international communication order has been analyzed within itself and compared through their discussion according to assumptions of different regime approaches. During the data collection process, the relevant literature was thoroughly reviewed, the websites and reports of the organizations were searched, the primary and secondary data sources that could be accessed were examined. The findings classified are analyzed and discussed according to the three approaches in regime theory. This study did not require ethics committee approval due to its scope and research design utilized.

Findings

The international communication regimes are classified as telecommunications regime, postal regime, intellectual property regime and internet regime. The existence of certain principles, norms and rules that are accepted and applied by the parties -explicitly or implicitly, and the role of international organizations in decision-making processes prove the existence of regimes in the international communication order. The telecommunications regime can be considered as an example of inter-state coordination with a neorealist approach within the framework of the coordination of satellite orbits and radio frequencies. However, the increasing role of multinational media companies with globalization and privatization increase the influence and explanatory power of the neoliberal regime theory in telecommunications as well.

Internet governance can be explained by all three regime approaches. There is a neorealist regime approach in the coordination of IP addresses. A large number of actors and the insecurity in cyberspace can be explained by the neoliberal regime approach. The existence of non-profit organizations in the Internet regime and the activity of experts such as researchers and engineers make room for epistemic communities as actors.

The postal services regime reflects the neoliberal regime approach based on mutual consent to lower transaction costs. The intergovernmental order existing under the Universal Postal Union (UPU), where the regime is strongly institutionalized, supports the assumptions of the neorealist approach. Accordingly, the principles of universal public service, efficiency and free flow of information and the cooperation norms have been effective. Apart from the gains of standardization and technical cooperation, states are keen on international coordination of postal services, especially to reduce costs.

The intellectual property regime has become an area where certain principles, rules and organizations are accepted today. Within this neoliberal regime, developing countries and a part of the international public opinion continue to "bring the public interest to the forefront" initiatives in the protection of intellectual property, by bringing the disadvantageous situation experienced against developed countries, based on especially "ethical, humanitarian, environmentalist" concerns. Therefore, in the regime in which organizations such as World Trade Organization (WTO) and World Intellectual Property Organization (WIPO) set standards and rules, epistemic communities and non-governmental organizations (NGOs) also have areas of activity and influence.

Research Limitations

The increasing tendency of liberalization in international communication regimes is an obstacle to creating an egalitarian and just order. The fact that the capitalist economic system empowered by further liberalization deepens the gap between developed and underdeveloped countries constitutes the basis of the criticisms. In this study, in order to discuss chances for a solution to inequality, the characteristics of the emerging actors that increased with liberalization has been focused on. Although the activities of organizations such as UNESCO and International Telecommunications Union (ITU) under the United Nations (UN) to eliminate inequalities in the communication system are criticized to be inefficient, the existence of epistemic communities such as World Summit on the Information Society (WSIS) and related NGOs in decision making can still be seen as an opportunity to eliminate the inequality.

Implications

Regimes are important means in understanding the problems encountered in international communication and offering suggestions for solutions. They are important in terms of bringing together all stakeholders (public and private organizations, NGOs, experts) and increasing joint decision-making processes in terms of finding more equitable solutions. The transformation of regimes' rule and decision-making processes should be examined not only in terms of changing technology and the decreasing role of states but also in terms of the

increasing influence of epistemic communities. At this point, the common values of global civil society and the spread of public interest awareness are promising in terms of more equitable global governance of communication media. Further research on the global governance of the internet and how it affects all communication regimes can pave the way for ways to meet demands and prospects for equitable change.

Originality

The international communication order has become an area where countries with the necessary technology and infrastructure have more say in determining the rules. Developed countries have a relative advantage because they have had technology much earlier than underdeveloped countries and export the environment and tools of technology to them. Less developed countries, on the other hand, are only users in this order. Their lack of developing and exporting technology causes them to play a passive role in the communication system. As the trend of international communication moves towards more liberalization and privatization, interdependence will continue to produce negative consequences for developing countries. Since the studies on this subject are through political economic lenses and critical approaches, especially in the field of communication sciences, what is significant and unique about the study is the effort to analyze and discuss all the elements of the regimes in a broader theoretical framework. Thus the originality of the study comes from the holistic theoretical approach to examine communication regimes through realist, liberal and cognitive lenses.

Araştırmacı Katkısı: Işıl KARSILI DEMİRAG (%60), Elif TOPRAK (%40).

Endüstri 4.0 Farkındalığının İnovasyon Üzerindeki Etkisi ¹

Fatih Ferhat ÇETİNKAYA²

Başvuru Tarihi: 20.07.2020

Kabul Tarihi: 03.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Günümüzde dördüncü sanayi devrimi olarak adlandırılan Endüstri 4.0 aşamasında hızlı teknolojik gelişim ve dönüşüm işletmeleri inovasyon faaliyetlerini yapmaya zorlamaktadır. Ancak Endüstri 4.0 bilgi düzeyinin, inovasyon faaliyetlerini nasıl ve ne şekilde etkilediği konusunda yeterli ampirik araştırma olmadığından çalışmamız bu konudaki boşluğu doldurmaya odaklanmaktadır. Araştırmanın amacı, Endüstri 4.0 farkındalığının inovasyon ve alt boyutları üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırma örneklemini, Kırşehir ilinde faaliyet gösteren büyük ve orta büyüklükte olan 177 işletme yöneticisi oluşturmaktadır. Araştırmada veriler güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş ölçeklerden oluşan anket yardımıyla toplanmıştır. Araştırmanın hipotezlerini test etmek için korelasyon analizi ve basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre Endüstri 4.0 farkındalığı ile inovasyon ve alt boyutları arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Bulgular Endüstri 4.0 farkındalığının inovasyonu orta düzeyde etkilediğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte Endüstri 4.0 farkındalığı inovasyonun boyutlarından ürün inovasyonu ve pazar inovasyonunu orta düzeyde etkilerken, süreç inovasyonunu ve organizasyonel inovasyonu düşük düzeyde etkilediği gözlenmiştir. Son olarak çalışmanın bazı kısıtlarına ve gelecekte araştırma yapacaklara bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, İnovasyon, Teknoloji, Üst Düzey Yöneticiler

Atıf: Çetinkaya, F. F. (2021). Endüstri 4.0 farkındalığının inovasyon üzerindeki etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 571-598.

¹ Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 27/08/2020 tarihli ve 2020 / 3 karar nolu izni ile etik ilkelere uyduğu kabul edilmiştir.

² Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ffcetinkaya40@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2263-0479

The Effect of Industry 4.0 Awareness on Innovation

Fatih Ferhat ÇETİNKAYA³

Submitted by: 20.07.2020

Accepted by: 03.06.2021

Article Type: Research Article

Abstract

Rapid technological development and transformation in the Industry 4.0 phase, which is now called the fourth industrial revolution, forces businesses to carry out innovation activities. However, since there is not enough empirical research on how and in what way Industry 4.0 knowledge level affects innovation activities, our study focuses on filling the gap in this subject. The aim of the study is to reveal the effect of Industry 4.0 awareness on innovation and its sub-dimensions. The sampling of the study consists of 177 large and medium sized business executives operating in the province of Kırşehir. The data in the study were collected with the help of a questionnaire consisting of scales tested for reliability and validity. Correlation analysis and simple line regression analysis were used to test the hypotheses of the research. According to the research findings, a positive relationship was determined between Industry 4.0 awareness and innovation and its sub-dimensions. The findings revealed that Industry 4.0 awareness had a moderate impact on innovation. In addition, Industry 4.0 awareness has been observed to affect market innovation and product innovation at a moderate level, while it has a low impact on process innovation and organizational innovation. Finally, some of the limitations of the study and some suggestions for future researches have been made.

Keywords: Industry 4.0, Innovation, Technology, Executives

³ Kırşehir Ahi Evran University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Business, ffcetinkaya40@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2263-0479

Giriş

İnsanlığın gelişim sürecine bakıldığında yeni makine ve teknolojilerin kullanılmasıyla insan hayatını kolaylaştıran gelişmeler günümüzde hızla artmaya başlamıştır. Endüstri devrimleri değişen teknolojik şartlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Dördüncü sanayi devrimi dediğimiz Endüstri 4.0 hayatımızı her anlamda değiştirmeye başlamıştır. İnsan hayatını her geçen gün kolaylaştıran gelişmeler işletmeleri de etkilemektedir. İşletmeler rekabet edebilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için değişen şartlara uyum sağlamak zorundadırlar. Endüstriyel gelişmelerin takibinin ve uygulanabilmesinin rekabet avantajı ve müşteri memnuniyeti açısından kaçınılmaz olması, işletmelerin yeni gelişmeler ışığında inovatif davranışlar sergilemesini bir anlamda zorunlu kılmaktadır.

Sanayi devrimleri, buharın ve makinaların kullanılmasıyla kitlesel üretime geçişin görüldüğü birinci sanayi devrimi ile başlamıştır. Elektriğin bulunması ve üretimde kullanılmasıyla ikinci sanayi devrimi dediğimiz dönem başlamıştır. İnternet ve otomasyon sistemlerinin kullanılmasıyla üçüncü sanayi devrimi başlamıştır. Son olarak Endüstri 4.0 dediğimiz; akıllı işletmelerin, ileri teknolojilerin ve kendi kendini yönetebilen sistemlerin uygulandığı dördüncü sanayi devrimi günümüzde yaşanmaktadır (Doğan, 2019, s. 2).

İletişim ve bilgi teknolojilerinin hızlı gelişimi nedeniyle, bilgiye zamanında ve kolay erişilebilen dijital bir dünyada yaşıyoruz (Fonseca, 2018, s. 386). Üretim teknolojilerinin hızla gelişmesi, büyük veri, nesnelerin interneti, akıllı fabrikalar, nano teknoloji, öğrenen robotlar, yapay zeka, bulut bilişim, ileri seviye otomasyon, arttırılmış gerçeklik, siber güvenlik, insansız sistemler ve dijital tedarik zinciri gibi pek çok yeni kavramın hayatımıza girmesi, işletmeleri çok farklı boyutta düşünmeye ve strateji belirlemeye mecbur kılmaktadır. Endüstri 4.0'ın getirdiği yenilikler işletmeler için sürdürülebilir rekabet avantajı açısından önem taşımaktadır. Rekabet avantajı sağlamanın en önemli yollarından bir tanesi fark yaratmaktır.

İnovasyon, kavramı yeni ürünler üretmek, üretim süreçlerini yenilemek ve işletme fonksiyonlarında her türlü yeni değişimi içeren bir kavramdır. İşletmeler çok değişik alanlarda inovatif davranışlar sergileyebilir ve bunu kazanca dönüştürebilirler. Stratejik kararlar almak yönetimin görevidir. Yöneticiler sahip olduğu bilgiler neticesinde karar alırlar. Bu anlamda günümüzün hızla değişen teknolojik kavramlarını anlamak ve uygulamalarını takip etmek yöneticiler için önem arz etmektedir.

Endüstri 4.0 kavramlarının farkındalığının inovasyon davranışlarını etkileyeceği kaçınılmazdır. Karar vericiler gelişen teknolojiler ile ilgili ne kadar fazla bilgiye sahipse yapacakları inovatif faaliyetlerde o derece artacaktır. Araştırma bu açıdan önemli görülmektedir. Araştırmamızın amacı, Endüstri 4.0 farkındalığının inovasyon ve alt boyutları üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. İşletme yöneticilerinin bilgi ve farkındalığını ortaya koyarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Literatür Taraması

Endüstri 4.0

Endüstri 4.0 kavramı her alanda etkisini göstermekte, hızla gelişen teknolojiler insan hayatını ve işletmeleri etkilemektedir. Teknolojik gelişmeleri takip edebilmek günümüz dijital çağında giderek önemini artırmaktadır. Üretim sistemlerinin etkinliği ve verimliliği yeni teknolojilerin hayata geçirilmesiyle daha kolay hale gelmektedir. Endüstri 4.0 insanlığın teknolojik açıdan gelişiminin hangi noktada olduğunu gösteren ve ileride hangi teknolojileri kullanacağımızın fikrini veren birçok yeni kavramı içermektedir.

Üretim süreçlerinin dijitalleştirilmesi ve akıllılaştırılması günümüz endüstrilerinde artık bir ihtiyaç haline gelmiştir. Özellikle imalat sanayi, seri üretimden özelleştirilmiş üretime geçmektedir. İmalat teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ve endüstrilerdeki uygulamalar yeni gelişmelerle üretkenliğin artmasına neden olmaktadır (Vaidya vd., 2018, s. 233). Manuel üretimden Endüstri 4.0 konseptine kadar endüstriyel üretim sistemlerinin

geliştirilmesindeki aşamalar, dört sanayi devrimi ile ifade edilmektedir. İlk sanayi devrimi 1800'lerde mekanizasyon ve mekanik enerji üretimi ile başlamış, manuel yapılan işler, makineler yardımıyla yapılmaya başlanmıştır (Rojko, 2017, s. 79). İkinci sanayi devrimi, elektriğin bulunması ve seri üretime geçilmesi ile 20. yüzyılın başlarında başlamıştır. Üçüncü sanayi devrimi ise, 1970'lerin başında elektronik ve bilgi teknolojileri ile başlamış olup, üretim süreçlerinin, programlanmış makineler ve otomasyonla daha iyi hale getirildiği bir dönemdir (Khan ve Turowski, 2016, s. 442). Dördüncü sanayi devrimi dediğimiz Endüstri 4.0 ise, endüstriyel üretimin son gelişmeler ışığında nasıl değiştiğini gösteren bir modeldir. Bu modelde insan, makina ve üretim tek bir akıllı ağda birlikte ve bağımsız bir güç oluşturur (Vuksanovic ve Vesic, 2016, s. 294). Endüstri 4.0 akıllı ürünler, süreçler ve prosedürler yaratmaya odaklanmıştır. Akıllı fabrikalar oluşturulmasıyla çalışanlar, makineler ve kaynaklar arasında ilişkiler daha kolay hale gelmektedir (Crnjac vd., 2017, s. 22). Endüstri 4.0, üretim sistemlerinde bilgi ve iletişimin artmasını sağlayacak sofistike teknolojileri kullanmaktadır. Bu teknolojiler, akıllı fabrika ekosistemindeki tüm süreçleri esnek ve verimli hale getirip, yüksek kaliteli üretimi düşük maliyette yapabilecek şekilde entegre edilebilen sistemleri içermektedir (Moon, 2018, s. 491).

Endüstri 4.0 devrimi, Alman hükümetinin Endüstri 4.0 girişimini tanıttığı endüstriyel ve bilimsel tarafların bir araya geldiği bir organizasyonla 2011 yılında başlamıştır (Baldassarre vd., 2017, s. 633). Endüstri 4.0 siber-fiziksel sistemlerin üretim ve lojistiğe teknik entegrasyonunu, nesnelerin ve hizmetlerin internetinin endüstriyel süreçlerde nasıl kullanıldığını içerir (Stentoft vd., 2019, s. 5156). Endüstri 4.0'da akıllı fabrikalar yüksek hızda ve büyük miktarda endüstriyel veri üretir. Bu nedenle siber fiziksel sistemlere olan ilgi giderek artmaktadır (Bordeleau vd., 2018, s. 3944). Akıllı bir fabrikalarda, fiziksel dünyanın sanal bir kopyası ya da merkezi olmayan bir karar verme süreci geliştirilebilir. Ayrıca, fiziksel sistemler, nesnelerin interneti aracılığıyla birbirleriyle ve insanlarla gerçek zamanlı olarak işbirliği yapabilir ve iletişim kurabilir (Morrar vd., 2017, s. 13). Bu durum gelecekte akıllı fabrikaların artacağını ve insanlardan çok makinaların işletmelerde etkin olacağını göstermektedir. Yoğun teknoloji kullanımı neticesinde bugün insan gücünün yaptığı işlerin büyük kısmı makineler tarafından yapılabilecektir.

Endüstri 4.0 paradigması temelde üç entegrasyon boyutu ile özetlenmiştir: birincisi, tüm değer yaratma ağı boyunca yatay entegrasyon, ikincisi dikey entegrasyon ve ağa bağlı üretim sistemleri, üçüncüsü ise tüm ürün yaşam döngüsü boyunca uçtan uca mühendislik (Vaidya vd., 2018, s. 235). Endüstri 4.0'ın üç temel hususu kapsadığı belirtilebilir:

1. Dikey ve yatay değer zincirlerinin dijitalleştirilmesi ve artan entegrasyonu: özel ürünlerin geliştirilmesi, müşterinin dijital siparişleri, otomatik veri transferi ve entegre müşteri hizmet sistemleri.
2. Ürün ve hizmet tekliflerinin dijitalleştirilmesi: akıllı ağlar üzerinden ürünün ve ilgili hizmetlerin tam tanımları.
3. Yenilikçi dijital iş modellerinin tanıtılması: sistemler ve teknoloji fırsatları arasındaki yüksek düzeyde etkileşim, yeni ve entegre dijital çözümler geliştirir. Endüstriyel İnternet'in temeli, kurum genelinde sistemlerin entegre ve gerçek zamanlı kullanılabilirliği ve kontrolüdür (Petrillo vd., 2018, s. 2).

Endüstri 4.0 kavramını oluşturan ana bileşenlere bakıldığında çok farklı kavram karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bazılarını ele alacak olursak Endüstri 4.0'da ki gelişmeleri anlamak daha kolay olacaktır. Örneğin, algılama veya siber-fiziksel sistem (CPS) kavramı, dijital (siber) sistemler ile gerçek (fiziksel) sistemler arasındaki iş akışlarının birleşmesini tanımlayan terimdir. CPS, veri toplayabileceği ve gönderebileceği sensörler içerir. Ağ veya nesnelerin interneti (IT) ile işletmeler her ürününü gerçek zamanlı olarak denetleyebilir ve lojistik hizmetlerini yönetebilir (Mohamed, 2018, s. 258). Büyük veri kavramı; birçok farklı kaynak, üretim ekipmanı ve sistemden, işletme ve müşteri yönetim sistemlerinden gelen verilerin toplanması, bu verilerin kapsamlı değerlendirmesi, karar almayı desteklemek için verilerin standart hale getirilmesini ifade eder (Vaidya vd., 2018, s. 234). Hizmetlerin İnternet'i kavramı, hizmet sağlayıcıların hizmetlerini internet üzerinden sunmalarını sağlar (Mohamed, 2018, s. 258). Endüstri 4.0'da ki bir diğer önemli teknoloji açık

sistemlerde büyük veri hacimlerini yönetmeyi ve üretim sistemi için gerçek zamanlı iletişimi sağlamayı sağlayan bulut bilişimdir. Bulut bilişim, dünyanın herhangi bir yerinden her an bilgiye erişilmesini sağlayarak esnekliği artıran bir sistemdir (Petrillo, 2018, s. 6). Son olarak katkı üretimi kavramı, esas olarak 3D baskı yoluyla nesne yaratmayı ifade eder. Temelde farklı malzeme kullanma yeteneği nedeniyle farklılık gösteren çeşitli temel teknolojiler sayesinde, katkı üretimi, şirketlerin doğrudan piyasada prototipler ve bitmiş ürünler üretmelerine veya tasarım açısından ürünlere değer verebilecek bireysel bileşenler üretmelerine olanak tanır (Baldassarre vd., 2017, s. 636). Bunların yanı sıra yapay zeka, robotik teknolojiler, siber güvenlik, artırılmış gerçeklik, gömülü sistemler, bilgisayar görmesi ve insansız sistemler gibi pek çok yeni kavram Endüstri 4.0 ile hayatımıza girmiştir.

Endüstri 4.0'ın işletmelere çeşitli katkılar sağlayacağı kaçınılmazdır. Yeni teknolojileri uygulayan işletmeler rakiplerinden daha iyi performans gösterebilirler. Daha verimli ve daha hızlı üretim sistemlerinin ve yenilikçi teknolojilerin benimsenmesi, daha kısa operasyonlara, teslimat sürelerine ve yeni ürün ve hizmetlerin pazarlanmasının daha hızlı yapılmasına olanak sağlayacaktır (Fonseca, 2018, s. 393). Akıllı bir fabrika, kendi kendine öğrenen makinalar sayesinde otonom bir bilgi işlem ve iletişim ağı kurabilir, bu durum, verileri toplayabilmemizi, analiz edebilmemizi ve kullanabilmemizi sağlayarak, alet ve ekipmanların kalan kullanım ömrünü görebilmemizi, üretim süreçlerinin daha iyi kontrol edilmesini sağlar (Bordeleau vd., 2018, s.3945). Endüstri 4.0 fabrikaları, üretim maliyetlerini % 10-30, lojistik maliyetleri % 10-30, kalite yönetim maliyetlerini ise % 10-20 azaltabilir. Bu kavramın benimsenmesinin bir takım başka avantajları da vardır: yeni ürünler için daha kısa bir piyasaya sunma süresi, geliştirilmiş bir müşteri duyarlılığı, toplam üretim maliyetlerini önemli ölçüde artırmadan toplam üretimi arttırmak, daha esnek ve daha samimi bir çalışma ortamı ve doğal kaynakların ve enerjinin daha verimli kullanılması (Rojko, 2017, s. 80). Günümüzde hayatın her alanında olduğu gibi, endüstriyel alanda da teknolojiye erken sahip olan işletmeler rakiplerine üstünlük sağlayabileceklerdir.

Endüstri 4.0 uygulamalarında karşılaşılan çeşitli zorluklarda vardır. Akıllı üretim sisteminde, kendi kendini organize eden sistemlerin olması, kritik endüstriyel sistemlerin, üretim hatlarının ve sistem verilerinin siber güvenlik tehditlerinden koruma ihtiyacı önemli ölçüde artmaktadır (Vaidya vd., 2018, s. 237). Endüstri 4.0 ile işletmeler kaynak planlaması alanında yazılım kaynaklarından en iyi şekilde yararlanacaklardır. Böylece, teknoloji atıkları, süreç kusurları benzeri üretim kayıpları en aza indirilecektir. Ama bu teknolojilerin elde edilmesi için ciddi yatırımların yapılması gerekmektedir (Koleva, 2018, s. 18). Yeni yapılan yatırımlar ise maliyetleri artıracaktır. Endüstri 4.0, önemli ölçüde dijital devrime hazır işçilerin varlığını da gerektirecektir. Avrupa Endüstri 4.0 komisyonuna göre tahmini, her yıl 150.000 yeni bilişim teknolojisi profesyoneli gereklidir (Vuksanovic ve Vesic, 2016, s.295). Endüstri 4.0 teknolojilerini kullanacak işletmeler için en zorlayıcı hususlar, çalışanlarının; problem çözme becerileri, başarısızlık analizi, sürekli değişimler ve tamamen yeni görevlerle başa çıkma yeteneklerini arttırabilme konularında olacağını göstermektedir (Mohamed, 2018: 259). Bir diğer oluşabilecek zorluk verilerin iç ve dış paydaşlarla paylaşımı konusunda olacaktır. Mağaza ve ERP (Kurumsal Kaynak Planlaması) seviyesi arasında yakın bir entegrasyon yoktur. Geleneksel olarak, veriler gerçek ve bağımsız olarak mağaza ve ERP seviyesi arasında değiş tokuş edilmez. Verilerin üretim düzeyinde çeşitli sistemler arasında aktarılması gecikmeye neden olabilecektir (Khan ve Turowski, 2016, s. 445).

Endüstri 4.0 uygulamaları önümüzdeki süreçte işletmeler için; üretim, iletişim, tedarik, lojistik gibi birçok alanda yeni teknolojileri elde etmeyi getirecek bir süreçtir. Günümüz rekabet ortamında en önemli silahlardan biriside teknolojik liderliktir. Teknolojiyi daha hızlı edinen işletmeler rakiplerine karşı avantaj elde edeceklerdir.

İnovasyon

21. yüzyılın başından beri yenilik, batı ülkelerinde, endüstriyel ve ekonomik kalkınma politikalarının temel unsurlarından biri olmuştur. Çoğu gelişmiş ekonomideki politik gündem, her zaman farklı ürün ve hizmetler yaratmak için işletmelerin yenilik yeteneklerini geliştirmeyi amaçlayan programları içerir (Sanchez, 2011, s. 15). İnovasyon kavramı hem araştırmacıların hem de farklı endüstrilerin ilgi alanı olmuştur. Bir organizasyonda inovasyonun tanımlanma biçimini, hangi faaliyetlerin işletme içinde yapılacağını ve hangilerinin dışarıdan sağlanacağını belirlenmesiyle ilgili ilgilidir (Popa vd., 2010, s. 152). İnovasyon, işletmelerin her alanda yapabilecekleri farklılıkları ifade eder. Yapacağımız yaratıcı ve yeni uygulamalar eğer fark yaratabilirse daha anlamlı olacaktır.

İnovasyon terimi ilk kez 20. yüzyılın başında Schumpeter tarafından kullanıldı. Fikirleri ve araştırmaları bir dizi başka yazar tarafından daha sonra geliştirilmiştir. Schumpeter inovasyonu, yeni bilimsel keşiflerden kaynaklanmayan ürün, süreç ve organizasyonel değişiklikler olarak tanımlamaktadır (Hana, 2013, s. 83). Jacobs tarafından 1969 yılında yapılan tanımda, inovasyon; yapılan eski işlere yenilerinin eklendiği, böylece yeni ürünler, süreçler veya fikirler ortaya çıktığı bunun sonucunda yeni iş bölümlerinin ortaya çıktığı bir süreç olarak tanımlanmıştır (Knudsen vd., 2007, s. 7). Terim olarak inovasyon sadece ürünler ve süreçlerle ilgili değil, aynı zamanda pazarlama ve organizasyonla da ilgilidir. Schumpeter tarafından 1934 yılında farklı inovasyon türleri tanımlanmıştır: yeni ürünler, yeni üretim yöntemleri, yeni tedarik kaynakları, yeni pazarların kullanımı ve iş kurmanın yeni yolları (Günday vd., 2010, s. 2). Schumpeter'e göre gelişim, 5 türe ayrılan yapısal değişikliklerdir. Bunlar;

1. Yeni bir ürünün veya bilinen bir ürünün yeni bir türünün piyasaya sürülmesi.
2. Bir ürün için henüz sektörde uygulanmamış, yeni üretim veya satış yöntemlerinin uygulanması.
3. Yeni bir pazarın açılması (endüstrinin henüz temsil edilmediği pazar).
4. Yeni hammadde veya yarı mamul tedarik kaynakları elde etmek.
5. Tekel pozisyonunun oluşturulması veya yok edilmesi gibi yeni endüstri yapısı (Sledzik, 2013, s. 90).

İnovasyon Türleri

Birçok yenilik türü vardır: Ürün yeniliği, Süreç yeniliği, Pazarlama yeniliği, Örgütsel yenilik, Paradigma yeniliği... vb. Tüm bu yenilik türleri işletmelerin ekonomik fayda sağlamaları ve rekabet avantajı elde etmek istemeleri ile ilgilidir. İnovasyon ve yaratıcılık kavramları arasında da bir bağlantı vardır. Yaratıcılık sorunları çözmek için daha önce var olmayan yeni fikirlerin yaratılması anlamına gelir, inovasyon ise bu yeni fikirlerin uygulanmasıdır (Reguia, 2014, s. 141). İnovasyon ile ilgili çalışmalara bakıldığında inovasyonun birçok alanda ele alındığını görebiliriz. Genellikle kabul gören dört farklı inovasyon türünden bahsedilebilir.

Bunlar ürün yeniliği, süreç yeniliği, pazarlama yeniliği ve örgütsel yeniliktir. Ürün ve süreç yenilikleri teknolojik gelişmeler ile yakından ilişkilidir (Günday vd., 2010, s. 3). Ürün yeniliği, ürünün performans özelliklerinin değiştirilmesiyle, yeni bir ürün gibi sunulmasıdır. Ürün yeniliği, hem mal hemde hizmet kavramını içeren bir tanımlamadır (Kaya, 2015, s. 27). Süreç yeniliği ise, yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş üretim yöntemlerinin benimsenmesi durumudur. Süreç yeniliği, mevcut ekipmanların veya üretim yöntemlerinin değiştirilmesiyle olur. Süreç yeniliği ile mevcut ürünlerin üretim verimliliğini arttırmak veya yeni geliştirilmiş ürünler üretmek amaçlanır (Reguia, 2014, s. 142). Ürün yeniliği, pazarın yakalanması ve kâr elde edilmesine odaklanırken süreç yeniliği, kurumun iç süreçlerinin iyileştirilmesine odaklanmaktadır. Ürün yeniliği bir müşteriye sunulan mal ve hizmetten oluşur, süreç yeniliği başlatma ve uygulamadan oluşur. Süreç yenilikleri hem teknik hem de yönetsel / idari yeniliklerdir (Gupta, 2018, s. 409). Süreç yeniliği, teknikleri, ekipman ve yazılımdaki önemli değişiklikleri içerir ve birim başına üretim ve teslimat maliyetlerini azaltmak, kaliteyi artırmak ve yeni ürünler üretmek için yapılır (Kaya, 2015, s. 27). Pazarlama yeniliği, ürünün tasarımı veya paketlemesinde, ürün yerleştirmede, ürün tanıtımında veya fiyatlandırmasında önemli değişiklikler içeren yeni bir pazarlama yönteminin uygulanmasıdır. Pazarlama yenilikleri, müşteri tatminini artırmak, yeni

pazarlar bulmak ve satışları artırmak için yapılan yeniliklerdir. Ürünün doğru konumlandırılması, fiyatlandırma stratejileri ve tutundurma stratejileri ile yakından ilgilidir (Günday vd., 2010, s. 3-4). Organizasyonel yenilik kavramı ise, firmanın iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanmasıdır. Yönetim maliyetlerini veya işlem maliyetlerini azaltarak, işyeri memnuniyetini artırarak bir firmanın performansını arttırmayı amaçlayan yeniliktir (Reguia, 2014, s. 142). Bu yenilik türleri ile işletmeler mevcut teknolojileri kullanarak herhangi bir konuda öncü olmak istemektedirler. Yapılacak doğru yenilik hamleleri işletmelere avantaj sağlayacaktır. Burada yöneticilerin belirleyeceği stratejiler ve çalışanların fikirlerine değer verilmesi, yenilik faaliyetlerini etkileyecektir.

İnovasyon süreçlerinin başarılı olması için uygulamaların doğru yapılması gerekir. İnovasyon sürecini gerçekleştirmek, desteklemek ve yönetmek için gerekli olan kişi / roller ve organizasyonel düzenlemeler arasında uyum olmalıdır. Bu uyum sağlanamazsa süreç her zaman başarılı olmayabilir (Boer ve During, 2001, s. 93).

Amabile (1988) tarafından başarılı bir organizasyonel inovasyon için dört kriter belirtilmiştir:

1. İlk olarak, bireysel yaratıcılık sürecinin tamamı örgütsel inovasyon sürecinde çok önemli bir unsur olarak görülmelidir.
1. 2.İnovasyon modeli işletmelerin tüm yönlerini dahil etmeye çalışmalıdır (Lider, pazarlama departmanı, üretim departmanı v.b. hepsi anahtar rollerdedir).
2. Model örgütsel inovasyon sürecinin ana aşamalarını göstermelidir.
3. 4.Bir örgütsel yenilik modeli örgütsel faktörlerin bireysel yaratıcılık üzerindeki etkisini tanımlamalıdır (Amabile, 1988, s. 151).

İnovasyon faaliyetleri işletmelerin yenilik yapmaları sonucu ortaya çıkan, yaratıcılık ve fikirlerin ön planda olduğu, işletmelerin çevresel faktörleri de dikkate alarak belirlediği değişim süreçleridir. Değişen koşulların (teknoloji, müşteri ihtiyaçları, sosyal yaşantı vb.) işletmelere sağlayacağı fırsatların tespit edilip, rakiplerden önce hayata geçirilmesi avantaj sağlayacaktır.

Endüstri 4.0'ın çok farklı kavram ve uygulamaları karşımıza çıkarması, işletmelerin bundan sonraki süreçlerde yoğun teknoloji kullanımına önem vermeleri gerektiğini göstermektedir. İşletmeler rekabet edebilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için teknolojik gelişmelerin önemini kavramak ve hayata geçirmek zorundadırlar. İşletmelerde karar verici pozisyonunda olan yöneticilerin teknolojik gelişmeler hakkında farkındalıkları inovasyon faaliyetlerini etkileyecektir. Yöneticilerin sahip oldukları bilgi yapacakları inovatif faaliyetleri de etkileyecektir. Araştırmanın yöntem kısmında işletme yöneticilerinin Endüstri 4.0 farkındalıklarının inovasyon ve alt boyutları üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla ilgili istatistiksel bulgulara yer verilmiştir.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın amacı ve önemi, hipotezleri, evren ve örneklem, kullanılan ölçekler ve verilerin analizi ve bulgular kısmına yer verilmiştir. Araştırmanın, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 27/08/2020 tarihli ve 2020 / 3 karar nolu izni ile etik ilkelere uyduğu kabul edilmiştir.

Araştırmanın Amaç ve Önemi

Teknolojinin hızla geliştiği ve hayatın her alanında etkili olduğu günümüzde işletmelerinde teknolojik gelişmelere kayıtsız kalmaları düşünülemez. Sanayi devrimlerinin sonuncusu olan endüstri 4.0 yeni kavramların ve yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Endüstri 4.0 kapsamındaki gelişmelerin işletmeler tarafından bilinmesi ve takip edilmesi rekabet açısından kaçınılmazdır. Bu sebeple Endüstri 4.0 da ki yeni kavramların işletmeler tarafından ne kadar takip edildiğini ölçmek açısından çalışma önem

arzettmektedir. Araştırmanın amacı ise, büyük ve orta büyüklükteki işletmelerin teknolojiyi ne kadar takip ettiklerini ortaya koymak ve bu gelişmelerin yapacakları inovatif davranışları nasıl etkilediğini ölçmeye çalışmaktır.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel problemi, Endüstri 4.0 farkındalığının inovasyon ve alt boyutları üzerindeki etkisini ölçmektir. İşletmeler, günümüz yoğun rekabet ortamında teknolojik gelişmeleri takip etmek zorundadır. Yeni teknolojilerin takip edilmesi yapılacak yeniliklerinde belirleyicisidir.

Literatüre bakıldığında, Endüstri 4.0'ın İş Modeli bileşenlerindeki etkilerinin giderek artmakta olduğu ve İş Modellerini değiştirmek için işletmelerin farklı yollar aramaları gerektiği görülmektedir. İşletmelerin; hizmet odaklılık, ağı bağlı ekosistemler ve müşteri odaklılık gibi endüstri 4.0 olgularına sahip olabilmeleri için üç farklı yaklaşım önerilmektedir. İlk olarak, hem değer yaratma hem de değer sunumunda artan bir inovasyon nedeniyle geleneksel İş Modelinin geliştirilmesi gerekir. İkinci olarak, İş Modelinin değer ağına bağlı ekosistemlerin yeniden yapılandırılması yoluyla çeşitlendirilmesi radikal bir yenilik olarak görülmelidir. Son olarak, ürün ve hizmetlerin akıllılaştırılmasına dayanan yeni bir İş Modeli tipolojisi önerilmektedir (Ibarra vd., 2017, s. 10). Endüstri 4.0'ın, iş yaşamında yöntem ve koşulları önemli ölçüde değiştirmesi nedeniyle yeni iş fırsatlarının ortaya çıktığı görülmektedir. İşletmeler değişen şartlara uyum sağlayabilmek için yenilik yapmak zorundadırlar. Yoksa işletmeler yok olmak zorunda kalabilirler. Bu durumda inovasyon kapasitesinin arttırılmasının işletmeler açısından kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle örgütlerin değişen koşullara ayak uydurması için ekonomik, çevresel ve sosyal birçok konuda sosyal ve teknolojik yeniliklere yer vermeleri gerekmektedir (Esmer ve Alan, 2019, s. 472). Endüstri 4.0'ın özellikle ülkemizde uygulanması sürecinde, yeni fikirlerin ortaya çıkarılmasına yönelik eğitim politikalarının olmasına, etkin bir girişimcilik ve inovasyon ekosisteminin oluşturulmasına ve kamu politikalarının da yeniliklere uygun olmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir (Köksal, 2018, s. 46-54).

Endüstri 4.0 bağlamında dijitalleşmeyi benimsemek için farklı inovasyon yöntemleriyle iş yapma süreçlerini değiştirmek gerekmektedir. Bunu yapabilmenin yolu iç ve dış iş süreçlerini optimize etmek, müşteri ilişkilerini geliştirmek, yeni değer ağları, akıllı ürünler ve hizmetler oluşturabilmektir (Ibarra vd., 2017, s. 4). Aynı zamanda, sosyal uygulamaların yeniden yapılandırılması ve toplumun belirli kurumlarında sosyal yenilikler yapılması da gerekmektedir. Bu nedenle, bireysel anlamda olduğu gibi toplumsal sorunların çözümünde de teknolojinin uygulanması önemlidir (Kopp vd., 2016, s. 11).

Literatür taraması sonucunda, Endüstri 4.0'ın iyi algılanmasının yapılacak inovasyon faaliyetlerini de önemli ölçüde etkileyeceği görülmüştür. Küreselleşen rekabette bilgi ve teknolojiye daha hızlı ulaşan işletmeler, rakiplerden önce yenilik yapma potansiyeline sahip olabileceklerdir.

Araştırmanın hipotezleri oluşturulurken ilgili çalışmalarda göz önünde bulundurularak, Endüstri 4.0 farkındalığının inovasyon ve inovasyonun alt boyutları üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla hipotezler şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Endüstri 4.0 farkındalığının inovasyon üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 2: Endüstri 4.0 farkındalığının ürün inovasyonu üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 3: Endüstri 4.0 farkındalığının süreç inovasyonu üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 4: Endüstri 4.0 farkındalığının pazar inovasyonu üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 5: Endüstri 4.0 farkındalığının organizasyonel inovasyon üzerinde pozitif etkisi vardır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Kırşehir ilinde faaliyet gösteren büyük ve orta büyüklükteki işletmeler oluşturmaktadır. Kırşehir gelişmekte olan bir il olup, yeni gelişmelere açık olduğu için araştırma yapılması uygun görülmüştür. Kırşehir Ticaret Odası'na kayıtlı 252 büyük ve orta büyüklükteki işletme üzerinde çalışma yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini ise, 252 işletme yöneticisine gönderilen ankete katılmayı kabul eden 177 yönetici oluşturmaktadır. Sekaran'a (1992) göre 252 kişilik bir evren için 152 kişilik örneklem büyüklüğü yeterlidir (Altunışık vd., 2010, s. 135). Dolayısıyla araştırmamızda kullanılan 177 kişilik örneklem evreni temsil etmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ölçekler 5'li likert tipi sorulardan oluşup, Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık ölçeği Doğan (2019) tarafından geliştirilen ve güvenilirlik ve geçerliliği yapılan 39 maddelik bir ölçektir. Ölçekte ifadeler katılımcıların (1=Hiç, 2=Az, 3=Orta, 4=Çok, 5=Tam) şeklinde cevap vermeleri istenmiştir. Ölçek soruları 7 farklı faktörde toplanmış olup ölçek tek faktör olarak ele alınmıştır. Ölçek alt boyutları orijinal çalışmada adlandırılmamış bu nedenle araştırmada da ölçek tek boyut olarak ele alınmıştır. İnovasyon ölçeği aracı olarak, Günay (2007:99- 100) tarafından geliştirilmiş ve uygulanmış ve Kılıç ve Keklik (2012) tarafından bir bölümü alınarak güvenilirlik ve geçerliliği yapılan "İnovasyon Süreçleri Ölçeği" kullanılmıştır. 5'li likert tipi ölçekte ifadeler katılımcıların (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) şeklinde cevap vermeleri istenmiştir. Ankette, 6'sı ürün inovasyonu, 5'i süreç inovasyonu, 3'ü Pazar inovasyonu ve 3'ü organizasyonel inovasyon boyutunda toplam 17 ifade yer almaktadır. Ölçeğin ilk bölümünde demografik faktörleri tespit etmek için ilgili ifadeler yer verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler uygun istatistiksel paket program (SPSS) kullanılarak analiz edilmiştir. İlk önce demografik faktörler ele alınarak tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Ölçek ortalamaları gösterilerek, değişkenler arasındaki ilişkileri ölçmek için korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

Ölçeklerin Güvenilirliği ve Geçerliliği

Ölçüm araçlarının güvenilirliğini belirlemek için en sık kullanılan yöntem Cronbach Alfa katsayısıdır. Cronbach Alfa katsayısı 0 ile 1 arasında değerler almaktadır ve kabul edilebilir bir değer en az 0.70 olması arzu edilmektedir (Altunışık vd., 2010, s. 124). Ölçeklerin ve alt boyutların güvenilirliğini ölçmek amacıyla yapılan analiz neticesinde Cronbach Alfa değerlerinin 0,70'in üzerinde olduğu ve ölçeklerin güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlik sonuçları tablo1'de verilmiştir.

Tablo1

Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Madde Sayısı	Cronbach Alfa
Endüstri 4.0 Ölçeği	32	0.963
İnovasyon Ölçeği	16	0.923
Ürün İnovasyonu	6	0.851
Süreç İnovasyonu	5	0.833
Pazar İnovasyonu	3	0.765
Organizasyonel İnovasyon	2	0.764

Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör dağılımlarını ölçmek için açımlayıcı faktör analizleri yapılmıştır.

Açımlayıcı Faktör Analizi

Endüstri 4.0 Ölçeğine Ait Sonuçlar

Endüstri 4.0 ölçeği ile ilgili açımlayıcı faktör analizi yapmadan önce verilerin analize uygunluğunu değerlendirmek için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett Testi yapılmıştır. Endüstri 4.0 ölçeğine ilişkin KMO Değeri ve Bartlett küresellik testi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo2

Endüstri 4.0 Ölçeğinin KMO Değeri ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	,933
Bartlett's Küresellik Testi	
Ki-Kare	4785,870
Sd	741
p: Anlamlılık Düzeyi	,000*

*, p<0.05

Tablo 2 incelendiğinde, Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri 0,933 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre faktör analizinin söz konusu veri için uygun olduğu görülmektedir. Bartlett Küresellik testi sonucunda ise değişkenler arasında anlamlı düzeyde yüksek ilişkiler bulunduğu ve verilerin faktör analizi uygulamak için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0.05). Bu sonuçlara göre Endüstri 4.0 ölçeğine ait ifadelerin açımlayıcı faktör analizine uygun olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan açımlayıcı faktör analizi neticesinde Endüstri 4.0 ölçeğinin öz değeri 1’in üzerinde ve açıklanan varyans düzeyi 66,287 olan 7 boyutlu bir ölçek yapısına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Faktör boyutlarına karşılık gelen ifadeler ve faktör yükleri ise Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3
Endüstri 4.0 Ölçeği Maddelerine İlişkin Faktör Yükleri

	1	2	3	4	5	6	7
Enerjisini Kendi Üreten Fabrikalar	,777						
Yapay Sinir Ağları	,734						
Ekllemeli İmalat	,649						
Akıllı Depolama ve Transfer Teknolojileri	,642						
Mikro Fabrikalar	,622						
Simülasyon Teknolojileri	,610						
Giyilebilir Teknolojiler	,610						
Dijital Tanı, Teşhis, Tedavi	,600						
Hologram Teknolojileri	,396						
Bilgisayar Görmesi		-,617					
Makine-Makine İşbirliği		-,425					
Kişiyeye Özel Ürün Geliştirme		-,389					
Üç Boyutlu Yazıcılar		,334					
Sensör Teknolojileri							
Karanlık Fabrikalar			,825				
Gömülü Sistemler			,616			-	
Nesnelerin İnterneti				,871			
Yapay zekâ				,636			
Sanal Gerçeklik				,551			
Arttırılmış Gerçeklik				,463			
Öğrenen (akıllı) Robotlar				,337			
Karışık Gerçeklik					,610		
Endüstriyel İnternet					,557		
Derin Öğrenme					,554		
Nano Teknoloji					,453		
Hızlı Prototip Üretimi					,421		
İnsansız Sistemler						-,742	
Çevik ve Esnek Üretim-Hizmet						-,517	
İleri Üretim Teknikleri						-,484	
Dijital Tedarik Zinciri						-,395	,
Teknolojik İnovasyon						-,349	
Enerji 4.0						-,318	
Siber Fiziksel Sistemler							,867
Siber Güvenlik							,805
Büyük Veri ve Veri Analitiği							,657
Bulut Bilişim Teknolojisi							,542
İleri Seviye Otomasyon							,464
Veri Odaklı Hizmet							,376
Akıllı Üretim Teknolojileri							,358

Tablo 3’de Endüstri 4.0 ölçeğinin alt boyutlarında hangi maddelerin yer aldığı ve her bir maddenin faktör yükü bulunmaktadır. Endüstri 4.0 ölçeği 39 ifade ve 7 boyuttan oluşmaktadır. Maddelerin faktör yükleri 0,30’un üzerindedir. Hair vd. (1998)’e göre faktör yükleri en az 0,30 olan ifadeler değerlendirmeye alınabilir (Altunışık vd. 2010, s. 281). Elde edilen bu sonuçlar faktör yüklerinin alt sınır değerlerini geçtiğini ve ölçeğin yapı

geçerliliklerinin sağlandığını göstermektedir. Ölçek orjinalinde de 7 alt boyuta ayrılmış ve boyutlar isimlendirilmemiş tek boyut olarak ele alınmıştır.

İnovasyon Ölçeğine Ait Sonuçlar

İnovasyon ölçeği ile ilgili açımlayıcı faktör analizi yapmadan önce verilerin analize uygunluğunu değerlendirmek için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett Testi yapılmıştır. İnovasyon ölçeğine ilişkin KMO Değeri ve Bartlett küresellik testi sonuçları Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4
İnovasyon Ölçeğinin KMO Değeri ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)		,911
Bartlett's Küresellik Testi	Ki-Kare	1073,259
	Sd	78
	p:Anamlılık Düzeyi	,000*

*p<0.05

Tablo 4 incelendiğinde, Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri 0,911 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre faktör analizinin söz konusu veri için uygun olduğu görülmektedir. Bartlett Küresellik testi sonucunda ise değişkenler arasında anlamlı düzeyde yüksek ilişkiler bulunduğu ve verilerin faktör analizi uygulamak için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0.05). Bu sonuçlara göre inovasyon ölçeğine ait ifadelerin açımlayıcı faktör analizine uygun olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan açımlayıcı faktör analizi neticesinde inovasyon ölçeğinin öz değeri 1’in üzerinde ve açıklanan varyans düzeyi 64,757 olan 3 boyutlu bir ölçek yapısına sahip olduğu ortaya konulmuştur. Faktör boyutlarına karşılık gelen ifadeler ve faktör yükleri ise Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5
İnovasyon Ölçeği Maddelerine İlişkin Faktör Yükleri

	Pazar ve Organizasyonel İnovasyon	Ürün İnovasyonu	Süreç İnovasyonu
İşletmemizde ISO 9001 gibi kalite yönetim sistemleri uygulanmaktadır.	,775		
İşletmemizde daha önce kullanılan pazarlama yöntemi şimdikinden farklıydı.	,739		
İşletmemizde daha önce kullanılmamış olan dış kaynaklardan yararlanma (tedarik, işe alım, teknolojik destek, danışmanlık vb.) son zamanlarda kullanılmaktadır.	,679		
İşletmemizde ürünlerin tanıtımına ilişkin yeni yöntemler kullanılmaktadır.	,560		
İşletmemiz bünyesinde icat edilip üretilen en az bir ürünümüz vardır.		,781	
İşletmemizde üretilen ürünün farklı amaçlarla da kullanılan yeni bir modelini geliştirdik.		,775	
Ürettiğimiz ürünlerden en az bir tanesini pazara ilk biz sunduk.		,758	
Ürünümüzü daha önce hammadde olarak farklı bir malzemeden ürettiyorduk şimdi ise yeni bir malzeme kullanıyoruz.		,613	
Ürettiğimiz ürünlerden en az bir tanesinin patenti işletmemize aittir.		,607	
Sektörde daha önceden var olan bir ürünü geliştirip yeni bir ürün olarak pazara sunuyoruz.		,524	
İşletmemizde daha önceki yıllara göre üretim yöntemlerinde değişiklikler var.			,751
İşletmemizde üretim süreci boyunca maliyetler denetlenmekte ve gereksiz olanları atılarak tasarruf sağlanmaktadır.			,691
İşletmemizde üretilmekte olan ürünler için teknolojik açıdan yüksek sayılabilecek araç ve gereçler kullanılıyor.			,651

Tablo 5’de İnovasyon ölçeğinin alt boyutlarında hangi maddelerin yer aldığı ve her bir maddenin faktör yükü bulunmaktadır. İnovasyon ölçeği 13 ifade ve 3 boyuttan oluşmaktadır. Maddelerin faktör yükleri 0,30’un üzerindedir. Hair vd.(1998)’e göre faktör yükleri 0,30 dan fazla olan ifadeler anlamlıdır (Altunışık vd. 2010:281). Bu sonuçlar faktör yüklerinin ölçeğin yapı geçerliliğini sağladığını göstermektedir. Ölçek orijinalinde 4 alt boyuta ayrılmıştır. Bizim araştırmamızda pazar inovasyonu ve organizasyonel inovasyon alt boyutları birleşmiştir. İfadelerin birbirine yakın olduğu görülüp bu iki boyut tek boyut olarak ele alınmıştır. Ayrıca başka alt boyutlarda çıkan 7,11,14 ve 17’ci ifadeler ölçekten çıkarılmıştır. Orijinalinde 17 madde olan ölçek 13 madde olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmada oluşturulan modellerin çalışılan örneklemden elde edilen veriler ile uyumlu olup olmadığını tespit etmek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır.

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 6’da araştırmada ele alınan verilerin uygun görülen ölçme modeline uyumu χ^2/sd , RMSEA, GFI, TLI, CFI ve NFI indeksleri ile test edilmiştir. Tablo 6’da gösterilen dört faktörlü modele ilişkin χ^2 değeri anlamlı olmakla birlikte, $\chi^2/s.d.$ değerinin 1,88 yani 5’in altında olması sebebiyle model bu açıdan uyum ölçütünü karşılamaktadır. Bununla birlikte GFI = 0.912, CFI = 0.921, NFI = 0.904, TLI = 0.910 ve RMSEA = 0.071 göstergeleri açısından da verilerle uyumlu olduğu görülmektedir. Tek faktörlü model ile dört faktörlü model arasında uyum açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını tespit etmek için χ^2 değerlerine “Ki-Kare Fark Testi” uygulanmış ve aralarındaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür.

Tablo 6
Ölçüm Modelinin DFA Sonuçları

Ölçek	İfade Sayısı	Std. Faktör Yükleri	t değerleri***	χ^2/df	GFI	CFI	NFI	TLI	RMSEA	CR	OAV
Endüstri 4.0	F4	0,570	7,142	1.88	0.912	0,921	0,904	0,910	0,071	0,878	0.684
	F5	0,607	7,562								
	F7	0,600	7,490								
	F8	0,615	7,656								
	F9	0,706	8,674								
	F10	0,561	7,041								
	F11	0,677	8,353								
	F12	0,577	7,225								
	F13	0,679	8,376								
	F15	0,588	7,353								
	F17	0,598	7,464								
	F18	0,631	7,842								
	F19	0,610	7,596								
	F20	0,668									
	F21	0,632	7,850								
	F22	0,691	8,513								
	F23	0,742	9,062								
	F24	0,684	8,429								
	F25	0,726	8,896								
	F26	0,707	8,692								
	F27	0,684	8,430								
	F28	0,735	8,992								
	F29	0,735	8,988								
	F30	0,768	9,349								
	F31	0,757	9,224								
	F32	0,717	8,796								
	F33	0,772	9,391								
	F34	0,705	8,664								
	F35	0,619	7,707								
	F37	0,733	8,971								
	F38	0,699	8,596								
	F39	0,578	7,228								
İnovasyon	UI6	0,613	-	1.88	0.912	0,921	0,904	0,910	0,071	0,841	0,668
	UI5	0,701	7,477								
	UI4	0,693	7,415								
	UI3	0,808	8,237								
	UI2	0,726	7,671								
	UI1	0,666	7,208								
	SI5	0,762	-							0,865	0,676
	SI4	0,730	9,607								
	SI3	0,700	9,175								
	SI2	0,713	9,361								
	SI1	0,627	8,138								
	OI2	0,859	-							0,837	0,544
	OI1	0,719	9,710								
	PI3	0,723	-							0,872	0,582
	PI2	0,766	9,628								
	PI1	0,684	8,619								

*1'e sabitlenmiş olduğunu ifade eder. *** p<.001

Ölçeklerin AVE yani OAV değerlerine bakılarak yakınsama geçerliliği belirlenmektedir. Araştırma bulgularının AVE değerlerinin 0.50'nin üzerinde olması yakınsama geçerliliğinin var olduğunu göstermektedir. Ancak 0.80'in üzerinde olması sebebiyle araştırma modelinde yakınsama geçerliliğinin olduğu söylenebilir.

Ölçek maddelerinin standartlaştırılmış faktör yükleri 0.577 ile 0.859 arasında değişmektedir. Bu yüklerin 0.50 değerinin üzerinde olması ölçütün sağlanmış olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, bu faktör değerlerinin t-değerlerinin 7.041 ile 9.710 arasında değişmekte olması, istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir (Hair vd., 2006). Analizler kapsamında Endüstri 4.0 ölçeğine yönelik sorularda faktör yükü düşük olan 1, 2, 3, 6, 14, 16 ve 36. sorular ve inovasyon ölçeğindeki 3. soru analiz kapsamından çıkarılmıştır. 48 soru 5 faktöre dağılmıştır.

Bulgular

Bu kısımda araştırma ile ilgili demografik bulgulara, korelasyon ve regresyon analizlerine yer verilmiştir.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7

Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Frekans (177)	% (100)	Değişkenler	Frekans	% (100)
Yaşınız			Cinsiyetiniz		
20-30	16	9.0	Kadın	82	46.3
31-40	59	33.3	Erkek	95	53.7
41-50	76	42.9	Toplam	177	100.0
51 ve Üzeri	26	14.7	Eğitim Durumu		
Toplam	177	100.0	İlköğretim	2	1.1
Medeni Durum			Lise	13	7.3
Evli	166	93.8	Ön lisans	12	6.8
Bekar	11	6.2	Lisans	137	77.4
Toplam	177	100.0	Lisansüstü	13	7.3
Kurumda Çalışma Süreniz			Toplam	177	100.0
1-5 yıl	2	1.1	Yöneticilik Düzeyi		
6-10 yıl	68	38.4	Alt Kademe	7	4.0
11-15 yıl	70	39.5	Orta Kademe	61	34.5
16-20 yıl	22	12.4	Üst Kademe	109	61.5
21 yıl üzeri	15	8.5	Toplam	177	100.0
Toplam	177	100.0			

Tablo 7'ye bakıldığında katılımcıların 82'sinin (%46.3) kadın, 95'inin (%53.7) ise erkek olduğu görülmektedir. Yine katılımcıların büyük çoğunluğunun 166 kişi (%93.8) evli kişilerden olduğu görülmektedir. Yaş aralığına bakıldığında 31-50 yaş aralığındaki yöneticilerin sayısının fazla olduğu görülmektedir. Yöneticilerin büyük çoğunluğu 137 kişi (%77.4) lisans mezunu olduğu görülmektedir. Yöneticilerin yine büyük çoğunluğunun orta kademe 61 kişi (%34.5) ve üst kademe 109 kişi (61.5) yönetici olduğu görülmektedir.

Ölçek ortalamalarına ilişkin bulgular ise tablo 8 ve tablo 9 da gösterilmiştir.

Tablo 8

Endüstri 4.0 Farkındalığı Ölçeğine İlişkin Ortalamalar

	Örneklem Sayısı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Üç Boyutlu Yazıcılar	177	1,00	5,00	2,9435	1,10637
İleri Seviye Otomasyon	177	1,00	5,00	2,9209	1,11011
Siber Fiziksel Sistemler	177	1,00	5,00	2,9379	1,15384
Bulut Bilişim Teknolojisi	177	1,00	5,00	2,8927	1,15050
Büyük Veri ve Veri Analitiği	177	1,00	5,00	3,0621	1,17337
Sanal Gerçeklik	177	1,00	5,00	3,0565	1,13677
Arttırılmış Gerçeklik	177	1,00	5,00	3,0000	1,08711
Karışık Gerçeklik	177	1,00	5,00	2,6723	,99142
Akıllı Üretim Teknolojileri	177	1,00	5,00	3,1243	1,08519
Gömülü Sistemler	177	1,00	5,00	2,6497	1,14386
Sensör Teknolojileri	177	1,00	5,00	3,1073	1,10000
Bilgisayar Görmesi	177	1,00	5,00	3,2429	1,19790
Kişiyi Özel Ürün Geliştirme	177	1,00	5,00	3,3842	1,04956
Derin Öğrenme	177	1,00	5,00	3,0847	1,19594
Veri Odaklı Hizmet	177	1,00	5,00	3,2034	1,04631
Enerji 4.0	177	1,00	5,00	3,1412	1,25560
Dijital Tedarik Zinciri	177	1,00	5,00	3,2090	1,07467
İnsansız Sistemler	177	1,00	5,00	3,0847	1,16221
Çevik ve Esnek Üretim-Hizmet	177	1,00	5,00	3,1469	1,13863
Hologram Teknolojileri	177	1,00	5,00	2,8757	1,14630
Giyilebilir Teknolojiler	177	1,00	5,00	2,9322	1,22286
Dijital Tanı, Teşhis, Tedavi	177	1,00	5,00	2,9153	1,20541
Nano Teknoloji	177	1,00	5,00	2,8249	1,18602
Endüstriyel İnternet	177	1,00	5,00	3,0791	1,12536
İleri Üretim Teknikleri	177	1,00	5,00	3,0847	1,09682
Teknolojik İnovasyon	177	1,00	5,00	3,2034	1,12986
Hızlı Prototip Üretimi	177	1,00	5,00	2,9661	1,20557
Mikro Fabrikalar	177	1,00	5,00	2,7458	1,15689
Enerjisini Kendi Üreten Fabrikalar	177	1,00	5,00	2,8362	1,20663
Akıllı Depolama ve Transfer Teknolojileri	177	1,00	5,00	3,0282	1,21744
Simülasyon Teknolojileri	177	1,00	5,00	2,9040	1,15150
Eklemeli İmalat	177	1,00	5,00	2,8644	1,24487

Tablo 8'e bakıldığında Endüstri 4.0 farkındalığına ilişkin ifadelerin ortalamaları 2.64 ile 3.38 arasında değişmektedir. İfadelerin yarıya yakınının ortalamaları 3'ün altında olup yarıdan az fazlasının ortalaması da 3'ün biraz üzerindedir. Mikro fabrikalar, hologram teknolojileri, gömülü sistemler ve nano teknoloji gibi kavramların yöneticiler tarafından farkındalık düzeylerinin ortalamasının altında olduğu görülmektedir.

Tablo 9
İnovasyon Ölçeğine İlişkin Ortalamalar

		Örneklem Sayısı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Ürün inovasyonu	Ürettiğimiz ürünlerden en az bir tanesini pazara ilk biz sunduk.	177	1,00	5,00	2,8588	1,24652
	İşletmemiz bünyesinde icat edilip üretilen en az bir ürünümüz vardır.	177	1,00	5,00	3,1017	1,19223
	İşletmemizde üretilen ürünün farklı amaçlarla da kullanılan yeni bir modelini geliştirdik.	177	1,00	5,00	3,1525	1,23141
	Ürettiğimiz ürünlerden en az bir tanesinin patenti işletmemize aittir.	177	1,00	5,00	2,9605	1,24024
	Sektörde daha önceden var olan bir ürünü geliştirip yeni bir ürün olarak pazara sunuyoruz.	177	1,00	5,00	3,2147	1,20567
	Ürünümüzü daha önce hammadde olarak farklı bir malzemeden ürettiyorduk şimdi ise yeni bir malzeme kullanıyoruz.	177	1,00	5,00	3,1582	1,19557
		Örneklem Sayısı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Süreç İnovasyonu	İşletmemizde her ürün için hammaddeden ürünün teslimine kadar olan zamanı kayıt altında tutarız	177	1,00	5,00	3,4011	1,26698
	İşletmemizde üretim süreci boyunca maliyetler denetlenmekte ve gereksiz olanları atılarak tasarruf sağlanmaktadır.	177	1,00	5,00	3,4011	1,19307
	İşletmemizde daha önceki yıllara göre üretim yöntemlerinde değişiklikler var.	177	1,00	5,00	3,5706	1,13660
	İşletmemizde üretilmekte olan ürünler için teknolojik açıdan yüksek sayılabilecek araç ve gereçler kullanılıyor.	177	1,00	5,00	3,4463	1,13253
	İşletmemizde kullanılan bilgisayar destekli yazılımlar sayesinde üretimi daha kısa sürede tamamlayabiliyoruz.	177	1,00	5,00	3,4294	1,19032

Tablo 9
İnovasyon Ölçeğine İlişkin Ortalamalar (Devamı)

Pazar İnovasyonu	Örneklem Sayısı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	
	İşletmemizde daha önce kullanılan pazarlama yöntemi şimdikinden farklıydı.	177	1,00	5,00	3,3220	1,16445
	İşletmemizde ürünlerin tanıtımına ilişkin yeni yöntemler kullanılmaktadır.	177	1,00	5,00	3,4689	1,12330
	İşletmemizde satışları artırmak amacıyla ürünün ambalajında, tasarımında ve fiyatında değişiklikler olmaktadır.	177	1,00	5,00	3,5311	1,11314
Organizasyonel İnovasyon	Örneklem Sayısı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	
	İşletmemizde İSO 9001 gibi kalite yönetim sistemleri uygulanmaktadır.	177	1,00	5,00	3,4011	1,17386
	İşletmemizde daha önce kullanılmamış olan dış kaynaklardan yararlanma (tedarik, işe alım, teknolojik destek, danışmanlık vb.) son zamanlarda kullanılmaktadır.	177	1,00	5,00	3,5085	1,15856

Tablo 9’da görüldüğü üzere inovasyon ölçeğine ilişkin ortalamalara bakıldığında 2.85 ile 3.57 arasında ortalamaların değiştiği görülmektedir. İfadelerin büyük çoğunluğunun ortalaması ise 3’ün biraz üzerindedir.

Değişkenler arasındaki ilişkileri göstermek için korelasyon analizi sonuçları ise Tablo 10’da görülmektedir.

Tablo 10
Değişkenler Arasındaki İlişkilere Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

Ölçekler	Endüstri 4.0	İnovasyon	Ürün İnovasyonu	Süreç İnovasyonu	Pazar İnovasyonu	Organizasyonel İnovasyon	Aritmetik Ort.	St. Sapma
Endüstri 4.0	1						3,00	,78
İnovasyon	,497**	1					3,33	,75
Ürün İnovasyonu	,481**	,840**	1				3,07	,92
Süreç İnovasyonu	,407**	,892**	,612**	1			3,45	,91
Pazar İnovasyonu	,423**	,864**	,601**	,745**	1		3,44	,93
Organizasyonel İnovasyon	,472**	,795**	,565**	,642**	,698**	1	3,45	1,04

**P<0.01

Tablo 10'a bakıldığında değişkenler arasında istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkilerin olduğu görülmektedir. Endüstri 4.0 farkındalığı ile pazar inovasyonu ($r=,423$), organizasyonel inovasyon ($r=,472$), süreç inovasyonu ($r=,407$) ve ürün inovasyonu ($r=,481$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde endüstri 4.0 farkındalığı ile inovasyon arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır ($r=,497$).

Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizleri neticesinde ise aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Tablo 11

Endüstri 4.0 Farkındalığı İle İnovasyon Arasındaki Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	R ²	B	Std hata	T	P	β	F
Endüstri 4.0	0.235	0.485	0.066	7.32	0.000	0.484	53.611

Bağımlı Değişken:İnovasyon

Tablo 11'de görüldüğü gibi Endüstri 4.0 farkındalık düzeyi arttıkça inovasyon düzeyi yükselmektedir ($\beta=,485$, $p<0,01$). Endüstri 4.0 farkındalığı inovasyondaki değişimin yaklaşık %23.5'lik kısmını açıklamaktadır. Bu bulguya göre *H1* kabul edilmiştir.

Tablo 12'de ise Endüstri 4.0 farkındalığı ile ürün inovasyonu arasındaki regresyon analizine yer verilmiştir.

Tablo 12

Endüstri 4.0 Farkındalığı İle Ürün İnovasyonu Arasındaki Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	R ²	B	Std hata	T	P	β	F
Endüstri 4.0	0.217	0.570	0.082	6.97	0.000	0.466	48.636

Bağımlı Değişken: Ürün İnovasyonu

Tablo 12'de görüldüğü üzere Endüstri 4.0 farkındalık düzeyi, ürün inovasyonunu pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir ($\beta=,570$, $p<0,01$). Endüstri 4.0 farkındalığı ürün inovasyonundaki varyansın %21.7'lik kısmını açıklamaktadır. Bu bulguya göre *H2* desteklenmiştir.

Tablo 13'de ise Endüstri 4.0 farkındalığı ile süreç inovasyonu arasındaki regresyon analizine yer verilmiştir.

Tablo 13

Endüstri 4.0 Farkındalığı İle Süreç İnovasyonu Arasındaki Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	R ²	B	Std hata	T	P	B	F
Endüstri 4.0	0.158	0.483	0.084	5.73	0.000	0.398	32.872

Bağımlı Değişken: Süreç İnovasyonu

Tablo 13'teki verilere göre endüstri 4.0 farkındalık düzeyi, süreç inovasyonunu pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir ($\beta=,483$, $p<0,01$). Endüstri 4.0 farkındalığı ürün inovasyonundaki varyansın %15.8'ini açıklamaktadır. Bu bulgu dikkate alındığında $H3$ kabul edilmiştir.

Tablo 14'de ise Endüstri 4.0 farkındalığı ile inovasyonun alt boyutlarından pazar inovasyonu arasındaki regresyon analizine yer verilmiştir.

Tablo 14

Endüstri 4.0 Farkındalığı İle Pazar İnovasyonu Arasındaki Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	R ²	B	Std hata	T	P	β	F
Endüstri 4.0	0.176	0.519	0.085	6.11	0.000	0.419	37.340

Bağımlı Değişken: Pazar İnovasyonu

Tablo 14'teki bulgular incelendiğinde Endüstri 4.0 farkındalık düzeyinin pazar inovasyonunu pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği gözlenmiştir ($\beta=,519$, $p<0,01$). Endüstri 4.0 farkındalığı pazar inovasyonundaki varyansın %17.6'lık kısmını açıklamaktadır. Bu etki orta düzeydedir. Bu bulguya göre $H4$ desteklenmiştir.

Tablo 15'de ise Endüstri 4.0 farkındalığı ile inovasyonun alt boyutlarından organizasyonel inovasyon arasındaki regresyon analizine yer verilmiştir.

Tablo 15

Endüstri 4.0 Farkındalığı ile Organizasyonel İnovasyon Arasındaki Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	R ²	B	Std hata	T	P	β	F
Endüstri 4.0	0.134	0.508	0.098	5.19	0.000	0.366	27.009

Bağımlı Değişken: Organizasyonel İnovasyon

Tablo 15'teki bulgular incelendiğinde Endüstri 4.0 farkındalık düzeyinin organizasyonel inovasyonu pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği gözlenmiştir ($\beta=,508$, $p<0,01$). Endüstri 4.0 farkındalığı organizasyonel inovasyondaki varyansın %13.4'lük kısmını açıklamaktadır. Bu etki diğer boyutlara göre düşüktür. Bu bulguya göre $H5$ desteklenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Endüstri 4.0 kavramı dördüncü sanayi devrimi olarak günümüzde giderek önemi anlaşılan, endüstriyel anlamda da işletmelerin takip etmek zorunda olduğu gelişmeleri de beraberinde getiren bir süreçtir. Çağımız yoğun rekabet ortamında işletmelerin rekabet avantajı sağlayabilmeleri için teknolojik gelişmeleri yakından takip etmeleri zorunlu hale gelmiştir. Teknolojik gelişmeler çok hızlı ve takip edilmesi zor süreçleri beraberinde getirmektedir. İşletmelerin avantaj sağlamaları için rakiplerinden önce yenilik yapmaları mümkünse öncülük etmeleri büyük bir avantajdır.

Araştırma neticesinde, Endüstri 4.0 farkındalığına ilişkin ifadelerin ortalamalarına bakıldığında, yöneticilerin farkındalık düzeylerinin ortalamanın altında olduğu görülmektedir. Yöneticilerin bazıları Endüstri 4.0 bağlamında ortaya çıkan yeni kavramları tam olarak bilmemektedir. Bolat (2019) benzer şekilde yaptığı araştırmada firmaların çoğunluğunun Endüstri 4.0'ı başta üretim olmak üzere tüm iş süreçlerinde teknolojinin kullanılması gerektiğini ama firmaların geleceğe yönelik Endüstri 4.0 stratejileri incelendiğinde, çoğunluğunun kavramsal hale gelmiş bir stratejilerinin bulunmadığını fakat konu hakkında geleceğe yönelik beklentilerinin olduğu ortaya koymuştur. Şener ve Yüksel (2017) Endüstri 4.0 uygulamasının temel faydalarını; dijital kişiselleştirme, firma esnekliği, talep yönelimi, sürdürülebilirlik, tutarlı süreç, otomatik bilgi ve öğrenme olarak ifade ederler. Yazarlar ayrıca, bizim bulgumuza paralel Endüstri 4.0'ın etkileri konusunda hala tam bir farkındalık olmadığını belirtmektedir. Özellikle karar vericiler olarak yöneticilerin Endüstri 4.0 farkındalığı işletmelerin geleceğini belirleyecektir. Esmer ve Alan, (2019:475)'da yaptığı çalışmada araştırmamıza paralel şekilde, Endüstri 4.0 modeline geçişte sektör temsilcileri, yöneticiler, kamu temsilcileri ve ilgili sorumlular Endüstri 4.0 sürecinde ürün, süreç, pazarlama ve örgütsel inovasyonlar konusunda bilgilendirilmeli ve bu yönde çalışmalar yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Aksi durumda Endüstri 4.0 modeline geçişin başarılı olması mümkün olmayacaktır. Örgütlerin Endüstri 4.0 çağına ayak uydurabilmeleri için ekonomik, sosyal ve teknolojik birçok konuda inovasyonlara yer vermeleri gerekmektedir. Yöneticilerin endüstri 4.0 uygulamalarını sağlıklı şekilde gerçekleştirebilecekleri uygun örgüt kültüründe olmaları gerekmektedir. Kahraman (2017) ise çalışmasında bizim çalışmamızdan farklı olarak, işletmelerin genel olarak IV. Sanayi Devrimi'nin getirdiği avantajların farkında oldukları ancak bunun için bir eğitim programı oluşturmadıklarını ifade etmişlerdir. İşletmeler ne yapacaklarını bilemedikleri için eğitim ile işletmelere yön verilmesi gerekmektedir. Üniversitelerin şirketlere bu konuda desteklerinin çok önemli olduğunu ve işletmeler sadece kendi gayretleri ile dönüşüm sağlayamayacağından, tüm paydaşların ortak çabasını gerektiren bir yaklaşıma ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir. İşletmelerin yeni devrim ile ilgili durum tespitinden başka bir şey yapamadıklarını ve çalışanlara dönüşüm için gerekli eğitimi vererek niteliklerinin o yönde gelişmesine yardımcı olmayı ve uyum sağlamalarını kolaylaştırmayı önermişlerdir.

Araştırma bulgularına göre, Endüstri 4.0 farkındalığının ürün ve pazar inovasyonunu pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği saptanmıştır. Bu etkinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Endüstri 4.0 farkındalığının süreç inovasyonu ve organizasyonel inovasyon üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu etkiler daha düşüktür. Bununla birlikte Endüstri 4.0 farkındalığının inovasyon pozitif etkilediği saptanmıştır. Bu etkinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Yani Endüstri 4.0 farkındalık düzeyi arttıkça inovasyon düzeyi yükselmektedir. Koçak (2019) yaptığı çalışmada, Endüstri 4.0 ile daha karmaşık ve akıllı ürünlerin hatasız olarak üretilmesi, kişiye özel üretim (esnek üretim) sistemlerinin kurulmasına bağlı olarak rekabette öne geçilmesi, imalat tesisleri ile ürünler arasında gerçek zamanlı bilgi akışının sağlanabilmesi, üç boyutlu yazıcıların yaygınlaşması sayesinde her türlü yarı mamul ve mamulün üretilmesi, tüm bu gelişmelere bağlı olarak verim ve ürün çeşitliliğinin yanından maliyetlerin azalması sayesinde rekabet gücünün yükselmesi ve özellikle Çin'e kayan pazar payının tekrar geri kazanabilmesi sonuçlarını elde etmişlerdir. Lee vd. (2014) ise üretim hattı ve iş arasında, bilgi akışı yönetim seviyesi ve tedarik zinciri gibi konularda daha şeffaf ve organize olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Endüstri 4.0'ın maliyetleri düşüreceğini, daha iyi çalışma ortamı sağlayacağını ve enerji tasarrufu sağlayacağını tespit etmişlerdir.

Lin vd. (2017) Çin ve Tayvan'da uygulanan Endüstri 4.0 faaliyetlerini karşılaştırarak, inovasyon politikalarının teorik bir analizini yapmıştır. Politika yapımcılar yenilik girişimlerinin uygulanmasını, sonuçlarını ve kalitesini artırabilir. İnovasyon politikasına dayalı planlama yapılmasını ve zamanlamasına dikkat edilerek maliyetlerin azaltılabileceğine vurgu yapmışlardır.

Ungerman vd. (2018) ise araştırmalarında, Endüstri 4.0'da pazarlama ve ürün yeniliğine işaret eder. Endüstri 4.0 ile ilişkili 15 pazarlama yeniliği belirtirler. Bu, pazarlama inovasyonlarının rekabet gücünü artırdığını ortaya koyarlar. Büyük işletmelerin, bu konuya küçük ve orta ölçekli işletmelere göre daha fazla önem verdiklerini belirtmişlerdir.

Prause (2015) araştırmasında, günümüzde işletmelerin, 3D baskı, ağlarda üretim ve akıllı lojistik alanlarında ilk adımları uygulamaya başladıklarını ve yeni teknolojinin sunduğu fırsatlardan daha fazla yararlanmak için yeni organizasyon yapıları ve iş modelleri geliştirmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmaların başarılı şirketlerin yeni sanayi modellerinin, endüstriyel işletmelerin geleneksel konseptlerinden ziyade hizmet tasarımı, açık inovasyon ve ağ yaklaşımlarına odaklandığını ortaya koyduğunu ve sonuç olarak, Endüstri 4.0 bağlamında iş yapılarını ve modellerini yenilemeleri gerektiğini önermektedirler. Preuveneers vd. (2017) akıllı fabrikalara ilişkin yeniliklerin getirilmesinin potansiyelini ve faydalarını vurgulayarak, bu teknolojik devrimlerin üretim ve lojistik süreçlerini üretkenliği ve verimliliği artıracak akıllı fabrika ortamlarına dönüştüreceğini belirtmişlerdir.

Piccarozzi vd. (2018) çalışmasında, Endüstri 4.0'ın farklı yönlerini, organizasyonel değişikliklerin çok önemli olduğu bir geçiş dönemini göz önünde bulundurarak geçici olarak formüle edilmeye yönelik özel bir stratejiyi hak ettiğini belirtmektedir. Bu çalışma aynı zamanda, Endüstri 4.0'ın yönetsel yönlerine odaklanan bir çalışma olması nedeniyle, firmaların uygulamaya koyması gereken bazı yönetsel önerilerde sunmaktadır. Ayrıca, çalışmalarında sürdürülebilirlik konularının Endüstri 4.0 stratejisinin tam merkezinde ele alınması gerektiğini, örneğin sosyal inovasyonun da dikkate alınması gerektiğini önermektedirler. Di Fabio vd. (2017) örgütsel düzeyde, değişimi destekleyen bir organizasyonel iklimin oluşturulması, değişimi destekleme ve ona adapte olma konusunda özel becerilere sahip liderlerin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koyarlar. Bu bakış açısı, yenilikler için esnekliği ve yeni yeteneklere sahip çalışanların yönetilmesi sorununa da çözüm üretecektir.

Araştırmanın bulguları ve literatürdeki diğer araştırmalarla tartışılması sonrasında, araştırmanın sadece bir şehirde olması, Endüstri 4.0'ın çok daha geniş alanları kapsayan yönlerinin olması, farklı sektörlerde farklı sonuçların çıkabilecek olması araştırmanın kısıtları olarak görülebilir.

Araştırma neticesinde, Endüstri 4.0'ın sosyal hayattaki etkilerinin iş yaşamına etkisinin araştırılması önerilmektedir. Ayrıca Endüstri 4.0'ın farklı ülkelerde gelişim süreçleri ve rekabete etkisi, Endüstri 4.0 teknolojilerine sahip olma zorlukları, Endüstri 4.0 yatırımlarının işletmelere maliyeti konuları da çalışma konusu yapılabilir. Endüstri 4.0 uygulamalarının stratejik belirleyiciler tarafından planlanması, işletmelerin hangi teknolojileri kullanacaklarına karar vermesi ve nitelikli insan kaynağının elde edilmesi gibi konuların ileriki çalışmalarda araştırma konusu yapılabileceği önerilmektedir.

Sonuç olarak, Endüstri 4.0 yoğun teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dünya artık dijital dönüşüm yaşamaktadır. Bu gelişmeleri takip edebilmek, işletmelerin sürdürülebilirliği açısından çok önemlidir. İşletmeler dış çevre faktörlerini göz önünde bulundurmadan rekabet avantajı sağlamakta zorlanacaklardır. Çevresel değişim ve gelişmelerin takip edilmesi, işletmelere avantaj sağlayacaktır. Bu çalışmada yöneticilerin Endüstri 4.0 farkındalıkları tespit edilmeye çalışılmış ve bu farkındalığın yapacakları inovasyonları nasıl etkileyeceği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma güncel bir konuyu ele alması bakımından önemli görülmüş, yeni gelişen kavramların farkındalığını ortaya koyması açısından literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Kaynakça

- Altunışık, R, Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Amabile, T. M. (1988). A model of creativity and innovation in organizations. In B.M. Staw and L.L. Cummings (eds.), *Research in Organizational Behavior*, 10, 123–167. Erişim adresi: Amabile_A_Model_of_CreativityOrg.Beh_v10_pp123-167.pdf
- Baldassarre, F., Ricciardi, F. ve Campo, R. (2017). *The advent of Industry 4.0 in manufacturing industry: Literature review and growth opportunities*. Paper presented at 3rd Dubrovnik International Economic Meeting, Dubrovnik, Croatia, October 12–17; 632–43. Erişim adresi: <https://hrcak.srce.hr/187418>
- Boer, H. (2001). Innovation, what innovation? A comparison between product, process and organizational innovation. *International Journal of Technology Management*, 22(1-3), 83-107. doi: 10.1504/IJTM.2001.002956. 83-107
- Bolat, S. (2019). *Dördüncü sanayi devriminin lojistik sektörüne etlileri: Antalya bölgesinde lojistik faaliyette bulunan işletmelerde bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bordeleau, F. E., Masconi, E. ve Eulalia, L. A. (2018). *Business intelligence in Industry 4.0: State of the art and research opportunities*. Proceedings of the 51st Hawaii International Conference on System Sciences. Amerika. 3944-3953. Erişim adresi: <http://hicss.hawaii.edu/>
- Crnjac, M., Veza, I. ve Banduka, N. (2017). From concept to the introduction of Industry 4.0. *International Journal of Industrial Engineering and Management (IJIEM)*, 8(1), 21-30. Erişim adresi: <http://insent.fesb.unist.hr/index.php/en/publications>
- Di Fabio, A., Palazzeschi, L. ve Bucci, O. (2017). In an unpredictable and changing environment: Intrapreneurial Self-capital as a key resource for life satisfaction and flourishing. *Front Psychol.* 8(1819), doi: 10.3389/fpsyg.2017.01819.
- Doğan, O. (2019). *Dijital yönetimin dönüşümü sürecinde üniversite öğrencilerinin Endüstri 4.0 kavramsal farkındalık düzeyleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Esmer, Y. ve Alan, M. A. (2019). Endüstri 4.0 perspektifinde inovasyon. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 465-478. doi: 10.33692/avrasyad.595720
- Fonseca, L. M. (2018). *Industry 4.0 and the digital society: Concepts, dimensions and envisioned benefits*. Proceedings of the International Conference on Business Excellence, Sciend, 12(1), 386-397. doi: 10.2478/picbe-2018-0034
- Gupta, M. (2018). The innovation process from an idea to a final product: a review of the literature. *Int. J. Comparative Management*, 1(4), 400-421. doi: 10.1504/IJCM.2018.10017885
- Günay, Ö. (2007). *KOBİ'lerde yenilik türlerinin analizi ve yenilik engellerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Günday, G., Ulusoy, G., Kılıç, K. ve Alpkan, L. (2010). Effects of innovation types on firm performance. *J. Production Economics*, 133(2011), 662–676. doi:10.1016/j.jpe.2011.05.014
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E., Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hana, U. (2013). Competitive advantage achievement through innovation and knowledge. *Journal of Competitiveness*, 5(1), 82-96. doi: 10.7441/joc.2013.01.06

- Ibarra, D., Ganzarain, J. ve Igartua, J. I. (2017). *Business model innovation through Industry 4.0: A review*. 11th International Conference Interdisciplinarity in Engineering. INTER-ENG 2017, 5-6 October 2017, Tirgu-Mures, Romania. 4-10. Erişim adresi: <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S2351978918302968?token>
- Kahraman, F. (2017). *Çalışma ilişkileri bakımından dördüncü sanayi devrimi ve Sivas ilinde farkındalık üzerine alan araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Kaya, P. H. (2015). Joseph A. Schumpeter's perspective on innovation. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 3(8). 25-37. Erişim adresi: <http://ijecm.co.uk/>
- Khan, A. ve Turowski, K. (2016). *A Perspective on Industry 4.0: From challenges to opportunities in production systems*. *IoTBD 2016 - International Conference on Internet of Things and Big Data*. 441-448. Rome, Italy. doi: 10.5220/0005929704410448
- Kılıç, R. ve Keklik, B. (2012). KOBİ'lerde genel firma özelliklerinin inovasyon uygulamalarına etkisi: Balıkesir ilinde bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(39), 93-118. Erişim adresi: Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5896/78026>
- Knudsen, B., Florida, R., Gates, G.ve Stolarick, K. (2007). Urban density, creativity and innovation. 1-39. Working Paper. Erişim adresi: <http://creativeclass.com/rfcgdb/articles/>
- Koçak, C. (2019). *Dördüncü sanayi devrimi: Endüstri 4.0 ve bir cam ambalaj fabrikasında uygulanması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- Koleva, N. (2018). Industry 4.0's opportunities and challenges for production engineering and management. *International Scientific Journal "innovations"*, 6(1), 17-18. Erişim adresi: <https://stumejournals.com/journals/innovations/2018/1/17.full.pdf>
- Kopp, R., Howaldt, J. ve Schultze, J. (2016). Why Industry 4.0 needs workplace innovation: a critical look at the German debate on advanced manufacturing. *European Journal of Workplace Innovation*, 2(1). 7-24. doi: <https://doi.org/10.46364/ejwi.v2i1.373>
- Köksal, E. (2018). Endüstri 4.0: İnovasyon, eğitim ve kamu politikaları. *Biktisat*, 1(3), 46-54. Erişim adresi: <https://koksalemin.files.wordpress.com/2019/02/endustri40-1.pdf>
- Lee, J., Kao, H. ve Yang, S. (2014). Service innovation and smart analytics for Industry 4.0 and big data environment. *Elsevier, Procedia CIRP* 16, 3 – 8. doi: <https://doi.org/10.1016/j.procir.2014.02.001>
- Lin, K.C., Shyu, J.Z. ve Ding, K. A. (2017). Cross-strait comparison of innovation policy under Industry 4.0 and sustainability development transition. *Sustainability*, 9(5), 786. doi: <https://doi.org/10.3390/su90507869>, 786.
- Mohamed, M. (2018). Challenges and benefits of Industry 4.0: An overview. *International Journal of Supply and Operations Management*, 5(1). 256-265. doi: 10.22034/2018.3.7
- Moon, S. H. (2018). Industry 4.0 for advanced manufacturing and its implementation. *Eurasian Journal of Analytical Chemistry*, 13(6), 491-497. Erişim adresi: <file:///C:/Users/win10/Downloads/Industry%204.0%20for%20Advanced.pdf>
- Morrar, R., Arman, H. ve Mousa, S. (2017). The fourth industrial revolution (Industry 4.0): A social innovation perspective. *Technology Innovation Management Review*, 7(11), 12-20. doi:10.22215/TIMREVIEW/1117
- Nagy, J., Olah, J., Erdei, E., Mate, D. ve Popp, J. (2018). The role and impact of Industry 4.0 and the internet of things on the business strategy of the value chain—the case of Hungary. *Sustainability*, 10(10), 3491-4016. doi:10.3390/su10103491

- Petrillo, A. Felice, F. D. Cioffi, R. Zomparelli, F. (2018). *Fourth industrial revolution: Current practices, challenges, and opportunities*. London: Intech Open Publish.
- Piccarozzi, M., Aquilani, B. ve Gatti, C. (2018). Industry 4.0 in management studies: A systematic literature review. *Sustainability*, 10(10), 3821. doi: <https://doi.org/10.3390/su10103821>
- Popa, I. L., Preda, G. ve Boldea, M. (2010). A theoretical approach of the concept of innovation. *Managerial Challenges of the Contemporary Society*, 1(2), 151-156. Erişim adresi: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=248353>
- Prause, G. (2015). Sustainable business models and structures for Industry 4.0. *Journal of Security And Sustainability Issues*, 5(2), 159-169. doi: 10.9770/jssi.2015.5.2(3)
- Preuveneers, D. ve Ilie-Zudor, E. (2017). The smart industry of the future: A research on trends, research challenges and opportunities that arose in Industry 4.0. *Journal of Ambient Intelligence and Smart Environments*, 9(3), 287-298. doi: 10.3233/AIS-170432
- Reguia, C. (2014). *Product innovation and the competitive advantage*. 1st Mediterranean Interdisciplinary Forum on Social Sciences and Humanities, MIFS 2014, 23-26 April, Beirut, Lebanon. https://www.researchgate.net/profile/Davide-Arcidiacono-3/publication/265272246_Convergence_and_Mediterranean_Capitalism_some_empirical_evidences_on_the_liberalization_of_the_Italian_economic_system_pdf#page=151
- Rojko, A. (2017). Industry 4.0 concept: Background and overview. Special Focus Paper. *IJIM*, 11(5), 77-90. doi: <https://doi.org/10.3991/ijim.v11i5.7072>
- Sanchez, A., Lago, A., Ferras, X. ve Ribera, J. (2011). Innovation management practices, strategic adaptation, and business results: Evidence from the electronics industry. *Journal of Technology Management & Innovation*. 6(2), 15-39. doi: <https://doi.org/10.4067/S0718-27242011000200002>
- Sledzik, K. (2013). Schumpeter's view on innovation and entrepreneurship. *SSRN Electronic Journal*, 89-95. doi: 10.2139/ssrn.2257783
- Stentoft, J., Jensen, K., W. Philipsen, K. ve Haug, A. (2019). *Drivers and barriers for Industry 4.0 readiness and practice: A SME perspective with empirical evidence*. 52nd Hawaii International Conference on System Sciences konferansında sunulan bildiri. Hawaii, America. doi: <https://doi.org/10.24251/hicss.2019.619>
- Ungerman, O., Dedkova, J. ve Gurinova, K. (2018). The impact of marketing innovation on the competitiveness of enterprises in the context of Industry 4.0. *Journal of Competitiveness*, 10(2), 132-148. doi: 10.7441/joc.2018.02.09
- Vaidya, S., Ambad, P. ve Bhosle, S. (2018). *Industry 4.0 – A glimpse*. 2nd International Conference on Materials Manufacturing and Design Engineering kongresinde sunulan bildiri. Maharashtra, India. doi: 10.1016/j.promfg.2018.02.034
- Vuksanovic, D. ve Vesic, J. (2016). *Industry 4.0: The future concepts and new visions of factory of the future development*. International Scientific Conference on Ict and E-business Related Research kongresinde sunulan bildiri. Belgrad, Sırbistan. doi: 10.15308/Sinteza-2016
- Yüksel, A.N. ve Şener, E. (2017). The reflections of digitalization at organizational level: Industry 4.0 in Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*, 6(3), 291-300. doi: 10.17261/Pressacademia.2017.688

Extended Abstract

Purpose

Rapid technological development and transformation in the Industry 4.0 phase, which is now called the fourth industrial revolution, forces businesses to carry out innovation activities. However, since there is not enough empirical research on how and in what way Industry 4.0 knowledge level affects innovation activities, our study focuses on filling the gap in this subject.

It is unthinkable that they remain indifferent to technological developments in their businesses today, where technology is rapidly developing and effective in all areas of life. Industry 4.0, the last of the industrial revolutions, has led to the emergence of new concepts and approaches. It is inevitable for businesses to know and follow the developments within the scope of Industry 4.0 in terms of competition. For this reason, it is important to study in terms of measuring how much new concepts in Industry 4.0 are followed by businesses. The aim of the research is to reveal how large and medium-sized enterprises follow technology and to try to measure how these developments affect their innovative behaviors.

Methodology

Innovation activities are the change processes that emerge as a result of the innovations of the enterprises, where creativity and ideas are at the forefront, and that enterprises determine by taking environmental factors into account. It will be advantageous to identify the opportunities that changing conditions (technology, customer needs, social life, etc.) will provide to businesses and put them into practice before competitors. The fact that Industry 4.0 introduces many different concepts and applications shows that businesses should attach importance to intensive use of technology in the upcoming processes. Businesses have to comprehend and implement the importance of technological developments in order to compete and survive. The awareness of managers, who are in decision-making positions in enterprises, about technological developments will affect innovation activities. The knowledge owned by the managers will also affect the innovative activities they will do. In the method part of the research, relevant statistical findings are included in order to measure the effects of Industry 4.0 awareness of business managers on innovation and its sub-dimensions.

The main problem of the research is to measure the impact of Industry 4.0 awareness on innovation and its sub-dimensions. Businesses have to follow technological developments in today's intense competitive environment. Following new technologies is decisive for innovations to be made. The universe of the research consists of large and medium sized enterprises operating in the province of Kırşehir. Kırşehir is a developing province and it was deemed appropriate to conduct research as it is open to new developments. Studies have been carried out on 252 large and medium sized enterprises registered with the Kırşehir Chamber of Commerce. The survey technique, one of the quantitative research methods, was used in the research. The data were obtained by convenience sampling method. It was determined that the obtained data was distributed normally and necessary parametric tests were made. The data obtained in the study were analyzed using an appropriate statistical package program. First, descriptive statistics are given by considering demographic factors. Reliability and validity analyzes of the scales were made. Correlation and regression analyzes were performed to measure the relationships between variables by showing the scale averages.

Findings

As a result of the research, when we look at the average of the statements regarding Industry 4.0 awareness, it is seen that the awareness level of the managers is below the average. Some of the managers do not fully know the new concepts emerging in the context of Industry 4.0. It is seen that there are statistically significant positive and moderate relationships between the variables. It has been observed that there is a significant positive correlation between Industry 4.0 awareness and market innovation ($r = .423$), organizational innovation ($r = .$

472), process innovation ($r = .407$) and product innovation ($r = .481$). Similarly, a positive and significant relationship was found between industry 4.0 awareness and innovation ($r = .497$). As the Industry 4.0 awareness level increases, the innovation level increases ($r = .485$, $p < 0.01$). Industry 4.0 awareness explains approximately 23.5% of the change in innovation. Industry 4.0 awareness level positively and significantly affects product innovation ($r = .570$, $p < 0.01$). Industry 4.0 awareness explains 21.7% of the variance in product innovation. Industry 4.0 awareness level positively and significantly affects process innovation ($r = .483$, $p < 0.01$). Industry 4.0 awareness explains 15.8% of the variance in product innovation. It was observed that the Industry 4.0 awareness level positively and significantly affected market innovation ($\beta = .519$, $p < 0.01$). Industry 4.0 awareness explains 17.6% of the variance in market innovation. It was observed that the Industry 4.0 awareness level positively and significantly affected organizational innovation ($r = .508$, $p < 0.01$). Industry 4.0 awareness explains 13.4% of the variance in organizational innovation.

Research Limitations

After the findings of the research and the discussion with other studies in the literature, the fact that the research is only in one city, the aspects of Industry 4.0 covering much wider areas, and that different results can be obtained in different sectors can be seen as the limitations of the research.

Implications

As a result of the research, it is recommended to investigate the effects of Industry 4.0 on social life on business life. In addition, the development processes and the effect of Industry 4.0 on competition in different countries, difficulties of owning Industry 4.0 technologies, the cost of Industry 4.0 investments to businesses can also be studied. It is suggested that subjects such as planning Industry 4.0 applications by strategic determinants, deciding which technologies to use by enterprises and obtaining qualified human resources can be researched in future studies.

Originality

As a result, Industry 4.0 leads to the emergence of intensive technological developments. The world is now experiencing a digital transformation. Being able to follow these developments is very important for the sustainability of businesses. Businesses will have difficulty in gaining competitive advantage without considering external environmental factors. Following environmental changes and developments will provide an advantage to businesses. In this study, Industry 4.0 awareness of managers has been tried to be determined and it has been tried to reveal how this awareness will affect their innovations. The research was deemed important in terms of addressing a current issue, and aimed to contribute to the literature in terms of revealing the awareness of newly developed concepts.

Araştırmacı Katkısı: Fatih Ferhat ÇETİNKAYA %100

Medyadaki Sağlık İçeriklerini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Model Önerisi ^{1 2}

Ferihan AYAZ³ - Erkan YÜKSEL⁴

Başvuru Tarihi: 17.02.2021

Kabul Tarihi: 03.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Medyadaki sağlık konulu içerikler yaklaşık 20 yıldır gündemde öne çıkan tartışmalardan biridir. Konunun en önemli alt başlığı ise içeriklerdeki ticarileşme olgusudur. Bu noktadan hareketle bu çalışmada sağlık konulu içerikleri etkileyen unsurların neler olduğu sorusuna alanyazın taraması, uzman görüşleri ve faktör analiziyle oluşturulan model eşliğinde yanıt verilmeye çalışılmıştır. Alanyazında medya içeriklerini etkileyen unsurlara ilişkin olarak Shoemaker ve Reese'in (2013) bireysel, medya rutinleri, kurumsal düzey, kurum dışı düzey ve ideolojiyi en tepeye yerleştiren 'etkiler hiyerarşisi modeli' öne çıkmaktadır. Bu modelden hareketle çalışma kapsamında düzenlenen anket uygulamasıyla 200 sağlık ve medya profesyoneli ile akademisyenin görüşüne başvurulmuştur. Veriler açımlayıcı faktör analiziyle değerlendirilmiş, ulaşılan faktörler, ayrıca 117 farklı uzmanın görüşüyle AMOS programında doğrulanmıştır. Bu bağlamda geliştirilen modelin açıklanması için de 62 uzmanla görüşülerek modele son şekli verilmiştir. Model, özellikle ticari faktörlerin sağlık konulu yayın içeriklerini her düzeyde çeşitli biçimlerde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ancak medya rutinleri, kurum dışı düzey ve ideolojik düzeyin en baskın düzeyler olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Haberciliği, Sağlık İletişimi, Ekonomi-Politik, Medyada Ticarileşme, Medya İçeriklerini Etkileyen Unsurlar

Atıf: Ayaz, F. ve Yüksel, E. (2021). Medyadaki sağlık içeriklerini etkileyen faktörler üzerine bir model önerisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 599-626.

¹ 2019 yılına ait tezden üretildiği için etik kurul izni gerekmemektedir.

² Bu çalışma Ferihan Ayaz'ın doktora tezinden üretilmiştir. Ayrıca TÜBİTAK tarafından kabul edilen 109 K 534 No'lu proje, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilen 1000 E 38 No'lu proje ve 1501 E 013 No'lu projeler kapsamında desteklenmiştir.

³ Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, ferhanozmen@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3277-5188

⁴ Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Basın ve Yayın Bölümü, eyuksel@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2487-3589

A Model Proposal for Factors Affecting Healthcare Contents in the Media

Ferihan AYAZ⁵ - Erkan YÜKSEL⁶

Submitted by: 17.02.2021

Accepted by: 03.06.2021

Article Type: Research Article

Abstract

Health content in the media has been one of the prominent discussions for nearly 20 years. The most important subtitle of the subject is the phenomenon of commercialization in the contents. From this point on, in this study, it was tried to answer the question of which factors affecting the contents of health are in the light of a model created by literature review, expert opinions, and factor analysis. Regarding the factors affecting media contents in the literature, Shoemaker and Reese's (2013) 'influences hierarchy model' which puts individual, media routines, institutional level, external level, and ideology at the top stands out. Based on this model, the researchers took the opinions of 200 health and media professionals and academicians with the survey application organized within the scope of the study. The researchers evaluated the data by exploratory factor analysis, and the factors reached were confirmed by the AMOS program with the opinions of 117 different experts. The researchers wanted to explain the model developed in this context and interviewed 62 experts and finalized the model. The model reveals that predominantly commercial factors affect the content of publications on health at all levels in various ways. However, the study showed that media routines, external level, and ideological level are the most dominant levels.

Keywords: *Health Journalism, Health Communication, Political Economy, Commercialization in Media, Factors Affecting Media Content*

⁵ Gaziantep University Faculty of Communication Department of Journalism, ferhanozmen@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3277-5188

⁶ Anadolu University Faculty of Communication Sciences, Department of Press and Publication, yuksel@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2487-3589

Giriş

Sağlık konulu yayınlar, özellikle 2000’li yıllardan sonra medyada önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Geniş kitlelere sağlık konusunda bilgiler sunan bu içerikler, alanyazında dil, üslup, etik, ticarileşme gibi pek çok boyutuyla tartışılır olmuştur. Medyadaki sağlık konulu yayınların değerlendirilmesine ilişkin alanyazında bugüne dek yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri Yüksel ve arkadaşlarına (2014) aittir. Söz konusu çalışmada sağlık konulu yayın içeriklerine yönelik eleştirilerin arasında, özellikle ticarileşme eleştirilerinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Medya ve sağlık profesyonelleri tarafından bu eleştiriler yapılırken daha çok medya işletmelerin ticari çıkarlarına dikkat çekilmiştir.

1980’li yıllardan itibaren medya sektöründe meydana gelen değişimler sağlık konulu yayın içeriklerini de etkilemiştir. Medya kurumlarının tekelleşmesi, giderek daha çok ticarileşmesi, deregülasyon uygulamaları tüm içeriklere olduğu gibi sağlık konulu yayın içeriklerine de etki etmiştir. Medya sektöründeki değişim, dünyanın genel ekonomik-sosyal-politik dönüşümüyle yakından ilgilidir. Özellikle tüketim kültürünün hayata daha çok dahil olması bu kültürün sağlık konulu içeriklerle ilişkili boyutunu alanyazına daha çok taşır hale gelmiştir (Gür, 2010; Bilişli, 2017). Medya kurumunun kendinden kaynaklanan ekonomik kaygıları ve sahiplik yapısı örüntüleri sağlık konulu yayın içeriklerini de etkilemiştir. Hem içeriği oluşturan muhabir hem medyanın kendine has rutinleri hem medya kurumunun sahiplik yapısı ve ekonomik kaygıları içeriklerin şekillenmesinde rol oynamaktadır. Medyadaki değişimler medya kurumunun dışındaki oyuncular da senaryoya dahil etmiştir. Örneğin reklamcılar, siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, halkla ilişkiler firmaları, ilaç firmaları, özel hastaneler, ticari sağlık kurumları farklı şekillerde sağlık konulu içeriklerde görünür olmuşlardır. Tüm bu değişim bir ideolojiden bağımsız düşünülememektedir. Bu ideoloji alanyazında “tüketim kültürü” ideolojisi, “kapitalist ideoloji”, “küresel ideoloji”, “beden iktidarı” gibi çeşitli kavramlarla ifadesini bulmuştur (Gür, 2010; Güzel, 2013). Bu çalışmada sağlık konulu yayın içeriklerinin yukarıda özetlenen etkilerin hangisinden ne oranda etkilendiğini bir model aracılığıyla ortaya koymak amaçlanmıştır. Sağlık konulu yayın içeriklerini ticari boyutta etkileyen faktörleri ortaya koymak, sağlık okuryazarlığı becerimizi arttıracak ve içeriklerin medyadaki sunuluş biçimini anlamamızda yol gösterici olacaktır.

Medya içeriklerini etkileyen unsurların neler olduğuna ilişkin alanyazında öne çıkan en önemli model, Shoemaker ve Reese (2013)’nin ‘etkiler hiyerarşisi modeli’ adını verdikleri modeldir. Söz konusu modelden hareketle bu çalışmada, sağlık konulu yayın içeriklerini etkileyen unsurlar bağlamında ticari unsurların etkilerini de dikkate alan yeni bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Alanyazın taraması ile taslağı hazırlanan model, 200 sağlık ve medya profesyoneli ile akademisyenin görüşleri doğrultusunda geliştirilmiş, açımlayıcı faktör analiziyle belirlenen faktörler 117 ayrı uzmanın görüşüyle AMOS programında doğrulanmış ve ardından, 62 uzmanla görüşülerek elde edilen ifadelerle içerik analizi uygulanmış ve bu bağlamda ortaya konulan model açıklanmıştır.

Yazın İncelemesi

Bu başlık altında öncelikle ticarileşme kavramı ve medyada ticarileşme irdelenmiş, ardından bu çalışmada esas alınan modelin çerçeve kavramları sağlık konulu yayın içeriklerindeki ticarileşme olgusuyla ilişkilendirilerek detaylandırılmıştır.

Medyada Ticarileşme

Özellikle son 20 yılda Türkiye’de meydana gelen siyasi, ekonomik, kültürel değişimlerin, medyadaki tekelleşme, özelleşme eğilimlerinin sağlık konulu yayın içeriğini olumsuz etkilediğine yönelik eleştiriler dikkati çekmektedir. Bu eleştiriler temel olarak etik, haber dili ve üslubu, içerik ve ticarileşmeye yöneliktir. Bu çalışmanın ana konusunu ticarileşme eleştirileri oluşturmaktadır.

Ekonomi ile ilişkili olarak kullanılan “ticarileşme” ifadesi, ekonominin hayatın her alanına etki etmesi nedeniyle sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Medya alanında 1960’lardan itibaren iletişim endüstrilerinin yoğunlaşması, özellikle Marksist temellere dayalı eleştirel kuram çerçevesindeki ekonomi-politik alanda çalışan araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Medyada ticarileşmenin başlangıcı Avrupa’da gazetelerin seçkinlerin gazetesi olmaktan çıkarak kitlesel tüketime cevap vermek amacıyla kitlelere yöneldiği 1860’lı yıllara dayandırılmaktadır (Adaklı, 2003, s.89). Teknolojik yenilikler dizgi, baskı ve kâğıt üretimini kolaylaştırmış, gazeteler ucuza satılmaya başlanmıştır. Metelik gazeteleri (penny papers) denilen ve bir penny olması nedeniyle herkesin alabileceği kadar ucuz gazeteler, kitleler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Geray (2003, s.45) böylelikle ticari karı hedefleyen gazetelerin 20. yüzyılın başında ortaya çıkmasına zemin hazırlandığını, “kuruşluk basın”ın doğmasına yol açan reklamlar ile gazetelerin önemli gelirler elde ettiğini ve ticari yayıncılık anlayışının temelini böyle atıldığını ifade etmektedir.

Medyanın ekonomi politiği ile ilgilenen Golding ve Murdock (1973, s.207) medyanın meta üretip dağıtan endüstriyel ve ticari örgütler olduğunu vurgulamaktadır. Metalaşma kavramını bir adım daha ileri götüren Smyte (1977, s.2) ise izleyicinin medyanın birincil metası olduğunu, medya şirketlerinin izleyicileri ürettiğini ve onları reklam şirketlerine sattığını öne sürmektedir.

Thompson (1996, s.190) Batı’daki medya endüstrilerinin rekabetçi bir pazar ortamında finansal ve siyasal baskılar tarafından belirlenen ticari ya da yarı-ticari kurumlar olduklarını belirtmektedir. Thompson’a göre bu değişim ekonomi politik düzeyde dört ana eğilimi gündeme getirmiştir.

- i) Medya endüstrilerinin yoğunlaşmaları (Concentration)
- ii) Medya endüstrilerinin çeşitlenmeleri (Diversification)
- iii) Medya endüstrilerinin küreselleşmeleri (Globalisation)
- iv) Yayıncılık alanında kuralların kaldırılması (Deregulation).

“Kuralların kaldırılması” (deregulation) eğilimi 1970’lerden itibaren özellikle Batı Avrupa ülkelerindeki kamu yayıncılığı tekellerinin ortadan kalkması ve özel radyo ve televizyon yayıncılığının yaygınlaşmaya başlaması süreçlerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu yaklaşımda devletlerin serbest piyasanın serbest işlemlerinden yana olması beklenmektedir (Thompson, 1996, s.204).

Schiller (1991, s.13-28) iletişim endüstrilerinin yoğunlaşması kavramını “medyanın özelleşmesi ve ticarileşmesi”, “kültür emperyalizmi”, “medya emperyalizmi” ifadelerini kullanarak açıklamaktadır. Schiller’e göre reklamın gücü sayesinde ihtiyaçlar yönlendirilmekte ve zamanın çoğu tüketime elverişli hale gelmektedir. Durum Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, 1980’lerle birlikte medya sektöründeki sahiplik yapısı değişmiştir. Geleneksel medya sahipliğinin yerini medya dışı sektörlerden gelen iş adamlarının hâkim olduğu yeni bir sahiplik yapısı almıştır (Adaklı, 2003, s.20-21). Gazete, televizyon gibi kurumların büyük holdinglere dönüştüğü ve ancak reklam gelirleriyle ayakta kalabildikleri günümüz ortamında medyanın ticarileşmesi, bir yandan kamu hizmeti vermeye çalışan, diğer yandan kar elde etmek zorunda olan bu kurumun güvenilirliğinin sorgulanmasını beraberinde getirmektedir (Kılıç, 2006, s.160).

Yukarıda özetlenen ticarileşmeye ilişkin alanyazın bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Medya içeriklerini etkileyen ticarileşme olgusu sonraki başlık altında beş düzey altında detaylandırılmış ve ardında bir model önerisi geliştirilmiştir.

Beş Düzey Özelinde Ticarileşme Eleştirileri

Sağlık konulu yayınların içeriklerini etkileyen ticari faktörlere ilişkin model geliştirilmek üzere çalışmada, alanyazındaki modeller taranarak öncelikle taslak bir model geliştirilmiştir.

Alanyazında dikkati çeken en kapsamlı model, Shoemaker ve Reese (2013)'in 'etkiler hiyerarşisi' modelidir. Söz konusu modelde medya içeriklerini etkileyen unsurlar bireysel, medya rutinleri, kurumsal, kurum dışı ve ideolojik düzey olmak üzere beş düzeyde ele alınmaktadır. Söz konusu model aşağıda detaylıca açıklanmıştır.

Bu çalışmada, en genel çerçeve kabul edilen bu model dışında, alanyazındaki diğer modeller de incelenmiştir. Örneğin Shoemaker ve Vos (2009) modellerinde yine bu beş düzeyi temel alsalar da ideolojik ve kurum dışı düzeyleri daha soyut kelimelerle ifade etmişlerdir: 'Sosyal kurum, sosyal sistem'. Ancak bu kavramlar, ölçülebilir nitelik taşımamaktadır. Pang (2006) aynı amaçla önerdiği modelinde 'kurumun etkisini' en merkeze yerleştirmiştir. Ancak Keith'in (2010) de ifade ettiği gibi internetin yaygınlaşmasıyla medyanın geleneksel kurumsal yapısının somut olarak içeriklerde etkisi tartışılmalı hale gelmektedir. Keith (2020) de modelinde interneti ön plana almıştır. Bu çalışma geleneksel medyayı merkeze aldığı için bu modelin de geleneksel medyanın özelliklerini göz ardı ettiği düşünülmüştür. McQuail (2010) medya içeriğini etkileyen unsurları ele alırken 'bireysel düzey' yerine 'kitle iletişimcisi', 'kurumsal düzey' yerine 'medya kurumu', 'kurum dışı düzey' yerine, 'toplum', 'ideolojik düzey' yerine 'uluslararası alan' ifadelerini kullanmaktadır. Ancak özellikle 'toplum' ve 'uluslararası alan' ifadeleri de soyut ve ölçek haline getirilmesi güç ifadeler olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla alanyazında öne çıkan bu modeller değerlendirildiğinde, medya içeriklerini etkileyen unsurlara ilişkin daha somut kavramsallaştırmada bulunan Shoemaker ve Reese'in 'etkiler hiyerarşisi' modelinin daha kapsayıcı olduğu tespit edilmiştir.

Shoemaker ve Reese'nin modeli aşağıda detaylandırılmıştır:

Shoemaker ve Reese (2013, s.63-103)'ye göre '**bireysel düzey**' kapsamında gazetecilerin cinsiyeti, etnik kökenleri, cinsel yönelimleri, eğitim seviyeleri, deneyimleri, kişisel ve politik tutumları, değerleri ve inançları, dini eğilimleri, profesyonellik ve etik anlayışları haber içeriği üzerinde etkilidir.

Alanyazında sağlık konulu yayıncılık bağlamında bireysel düzeye ilişkin hem olumlu hem de olumsuz görüşler mevcuttur. Örneğin Kuru ve Tılıç (2003, s.253-254) alanda hiçbir eğitimi ve birikimi bulunmayan genç muhabirlerin eğitim-sağlık haberlerini yapmak üzere görevlendirilmesini eleştirmektedir. Tüzün (2010) de yayını hazırlayan ya da sunan kişinin niteliklerinin ticari anlamda sağlık konulu yayın içeriğini etkilediğine işaret eder. Benzer şekilde Yüksel ve arkadaşları (2014, s.243) tarafından sağlık ve medya uzmanlarıyla yapılan görüşmelerde Türkiye'deki sağlık yayıncılığında gizli sponsorlukların, ticari kaygı ya da bağlantıların etkisiyle medya içeriklerinin şekillendiğine ilişkin görüşler öne çıkmaktadır.

'**Medya rutinleri düzeyi**' haber seçimindeki standart izleklerle ilintilidir (Shoemaker ve Reese, 2013, s.105-137). Haber değeri ile ilintili kavramlar da (duygusallık, önemlilik, yakınlık, zamanlılık, karışıklık, ilgi çekicilik, etkililik gibi) bu aşamada etkilidir. Objektiflik, 5N1K kuralına uygunluk, diğer medya organlarının haberlerine uygunluk, rekabet, yerellik, diğer medya haberlerine bağlılık, basitlik ve kaynaklara ulaşma kapasitesi gibi unsurlar bu aşamada önemlidir.

Medya rutinleri aşamasına ilişkin olarak kapsamlı bir çalışma yapan Park, Len- Rios ve Hinnant (2009, s.2-3) özellikle konu ve kaynak seçiminin benzerliğine işaret eder. Gazetecilerin rutin olarak kanser, diyabet ve kalp hastalıkları gibi konuları ele aldığına vurgu yaparak ‘sürü gazeteciliği’ kavramına işaret eder. Medya rutini içinde haber konusunun nasıl seçildiğine dikkat çeken Aydoğan (1999, s.96) da sağlık alanındaki ‘sipariş haberler’e değinir. Bu tür haberlerin kendilerine editörler, haber müdürleri veya bağlı bulunan istihbarat şefinden, onlara da özel sağlık kurumlarından, firmalardan, tanıdıkları olduğu kurumlardan gelebildiğini belirtir.

Medya rutinlerini daha ayrıntılı açıklamak için ‘eşik bekçiliği (gate keper)’ kavramına değinmek yerinde olacaktır. Sağlık konulu yayıncılık anlamında eşik bekçileri muhabir, editör, yazı işleri müdürleri, haber patronları gibi medya rutini içinde yayının içeriğine, ne boyutta ve hangi sayfada yayınlanacağına, ne kadar süre yayınlanacağına müdahale eden kişilerdir (Erinç, 1999, s.11). Eşik bekçileri ticari olsun ya da olmasın tüm haberlerde etkilidir. Konunun ticari boyutuna dikkat çeken Güneş (1999, s.37) de medya rutini içinde herhangi bir haberin fotoğrafını çektiklerinde halkla ilişkiler şirketlerinin muhabirlerle çıkar ilişkisi kurmaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

‘**Kurumsal düzey**’, siyasalar, müdürler ve medya içeriğini belirleyen medya sahipleri ile ilişkilidir (Shoemaker ve Reese, 2013, s.139-173). Üst yönetimin düşünceleri, reklam-satış bölümünün görüşleri, kurumsal siyasalar, gazetecilere ne kadar otonomi tanındığı gibi unsurlar bu aşamada değerlendirilmektedir. Ayrıca kurumun olanakları, kaç muhabir çalıştırdığı, bunların kaçının sağlık muhabiri olduğu, kurumun sağlık haberciliğine verdiği önem, sağlık haberlerinin reklam boyutunun olup olmadığı, kurumun sağlık kurumları ile ilişkileri gibi unsurlar kurumsal düzeyi oluşturmaktadır.

Bu konuda İlhan (2001), özellikle medya holdinglerinin sermaye yapısının haber içerikleri üzerinde ticari etkisi olduğuna işaret eder. Erinç (1999, s.11) de kitle iletişim araçlarının genelde holdinglerin parçası haline geldiğine dikkati çeker. Ayrıca Baydur (2010, s.69) da medya alanında faaliyet gösteren bazı holdingler ve medya patronlarının sağlık alanında faaliyet gösterebildiğini vurgular. Aynı şekilde Erdoğan (2002) medyada tekelleşmenin, ürün tarzı ve medya içeriği üzerindeki yansımalarının ciddiye alınması gerektiğini belirtir. Ayrıca Yıldırım (2013, s.388) sağlık konulu içeriklerin ticarileşmesinin medya organlarının mülkiyet yapısıyla ilişkili olduğuna dikkat çekmektedir.

‘**Kurum dışı düzey**’ medya kurumunun dışından kaynaklanan unsurlarla bağlantılıdır (Shoemaker ve Reese, 2013, s.175-220). Haber kaynakları, sivil toplum kuruluşları, reklamcılar, halkla ilişkiler kampanyaları, hükümet kontrolleri ve yasalar, hedef kitle, internet ve teknoloji, diğer medya kuruluşları gibi sosyal, hukuki ve sanal çevre içindeki tüm unsurlar kurum dışı düzey içerisinde yer alır.

‘Haber kaynakları’, kurum dışı unsurlardan ilki olarak ifade edilebilir. Yüksel ve arkadaşları (2014, s.241) tarafından medya ve sağlık profesyonelleriyle yapılan görüşmelerde, haber kaynaklarının seçiminde ticari kaygıların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Yıldız ve Tanyıldızı (2015, s.125) da haber kaynaklarının haber üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır.

Kurum dışı ikinci unsur olarak ‘sivil toplum kuruluşları ve ilgi grupları’nın etkisinden söz edilebilir. Özellikle bunlar tarafından düzenlenen kampanyalar değerlendirildiğinde sağlık yayınlarının zaman zaman çeşitli gruplar tarafından yönlendirildiği anlaşılmaktadır (Yüksel ve arkadaşları, 2014, s.267). Özel ve Öksüz (2015, s.90) de sivil toplum kuruluşlarının haber olabilmek için gazetelerle ‘advertorial anlaşmaları yaptıklarını’ belirtmektedir.

Bir başka unsur, reklamcılardır. ‘Hekimlik Meslek Etiği Kuralları’nın ‘Ticari Amaç Reklam Yasağı’ başlıklı 11. Maddesi’nde hekimlerin reklam yapamayacağı kaydedilmektedir. Buna rağmen kimi doktorların, özel sağlık kuruluşlarının ya da ilaç ve tıbbi cihaz üreten firmaların tanıtımlarının haber metninin içerisine; deyim yerindeyse, ‘yedirilerek verilmesi’ söz konusudur (Yıldırım, 2017, s.17). Gür (2010, s.163) ve Utma (2010, s.168) da reklamın sağlık konulu içeriklerde yaygınlaştığına işaret etmektedir. Ayrıca Yüksel ve arkadaşlarının (2014, s.238) görüştüğü sağlık profesyonelleri Türkiye’de sağlık yayıncılığında gizli reklama dayalı bir prosedür olduğunu kaydetmektedirler.

Sağlık alanında reklamın artması ve ticarileşme konusunda sert eleştirilerde bulunan Moynihan ve Cassels (2010, s.10), ilaç devlerinin yoğun reklamlar ve ikiyüzlü ‘bilinçlendirme’ kampanyaları ile sağlığına dikkat eden sağlam insanları ‘endişeli hastalara çevirdiği’ eleştirisinde bulunmaktadır. Benzer şekilde Süttaş (2006) sadece hastalıkların değil hastaların da satıldığını, iyileştirilen hastaların, sağlık kuruluşları için reklam niteliği taşıdığını ve medya için bu reklamların kazanç kapısı olduğunu belirtmektedir. Küçükusta (2011a, s.10) da sağlığın hızla piyasalaştığını, sağlığın alınıp satılan ticari bir hizmet haline geldiğini ifade etmektedir.

‘Halkla ilişkiler kampanyaları’, bir başka kurum dışı unsurdur. Kazancıbaşı (2010) halkla ilişkiler kampanyalarını sağlıkta özelleştirme ile ilişkilendirmektedir. Sağlıkta özelleştirmenin özellikle estetik cerrahi, tüp bebek gibi konularda muayenehane sahibi hekimlerin de birbiriyle kıyasıya bir rekabete girmesine de neden olduğunu ileri sürmektedir.

Bir başka kurum dışı unsur, ‘hükümet kontrolleri ve yasalar’ şeklinde tanımlanabilir. Yüksel ve arkadaşları (2013, s.137-138) tarafından görüşülen bir sağlık profesyoneli, Türkiye’deki sağlık yönetimi sisteminin bile Dünya Sağlık Örgütü ve yabancı hükümetler tarafından dayatıldığını savunmaktadır. Sağlık alanında bir sivil toplum örgütü başkanı, doktor ve yazar olan bir katılımcı da Türkiye’de iktidarda olan partinin sağlık konulu medya içeriğine hükmettiği, hatta buna uygun yasaları yürürlüğe koyduğu dönemlere işaret ederek bunları eleştirmektedir.

‘Hedef kitle’, üzerinde durulması gereken ayrı bir unsurdur. Bu bağlamda Işık (2012, s.41), başarılı bir medya planı için gerekli olan ilk adımın, hedef kitlenin bir tanımlanmasının yapılması olduğunu belirtmektedir. Özel ve Öksüz (2015, s.67) reklamların hedef kitleler üzerindeki etkisinin artırılması için ‘advertorial’ olarak adlandırılan haber görünümündeki reklam içeriklerinin gazetelerde sıkça kullanılır hale geldiğini kaydetmektedir.

Bir başka unsur, ‘internet ve teknoloji’dir. Shoemaker ve Reese (2013, s.215) medya içeriğinin teknolojik iyileşmelerden etkilenebileceğini belirtmektedir. Örneğin Baydur (2010, s.71), site ya da forumlarda bir ürünün reklamının yapılabildiğini kaydetmektedir. Ginman ve arkadaşları (2003, s.301-313) da birçok medya patronunun haberlere, bu haberlerden sağlayacağı karı hesaplayarak baktığına vurgu yapmaktadır. Yüksel ve arkadaşları (2013, s.137) tarafından yapılan görüşmelerde de bir sağlık profesyoneli internetin ticarileşmeye açık bir alan olduğuna işaret etmektedir.

Son olarak, ‘diğer medya kuruluşları’nın etkisi tanımlanabilir. Her bir haber organizasyonu diğerleri için bir kaynaktır (Shoemaker ve Reese, 2013, s.189). Bir kitle iletişim aracında bir konunun nasıl işlendiyse, diğerlerinde de benzer içerikte yer alabilmektedir (Yüksel, 2001: 88). Dolayısıyla, sağlık haberciliği için bir yayın organında sunulan içerik, başka bir yayın organı için kaynak niteliğinde olabilmektedir.

Shoemaker ve Reese'in modelinde '**ideolojik düzey**', yaygın sistemin inanç ve değerlerinin, haber üretim süreci üzerindeki etkisini ifade etmektedir ve altında bulunan tüm düzeyleri etkileyebilecek niteliğe sahiptir (Shoemaker ve Reese, 2013, s.221-251).

Alanyazında sağlık konulu yayın içeriklerinin ideolojik boyutunu 'küreselleşme ve kapitalizm' 'sağlıklı yaşam kavramının pazarlanması' ve 'popüler sağlık kavramının oluşması' bağlamında ideolojik bir eleştiri olarak değerlendirmek mümkündür. Kapitalizm ve beraberinde getirdiği küreselleşmenin, her alanda olduğu gibi medya alanında da etkili olduğuna ilişkin alanyazın oldukça geniştir (Hayran, 2001; Gür, 2010; Baydur, 2010; İşak, 2008). Sağlık konulu yayın içeriklerinin ideolojik boyutu, aynı zamanda bedenin tüketim kültürünün nesnesi haline gelmesiyle de ilişkili bulunarak alanyazında geniş bir şekilde değerlendirilmektedir (Cirinlioğlu, 2003; Eren, 2007; Birsen ve Öztürk, 2011; Şarbak, 2012; Güzel, 2013; Bozok, 2011, Sezgin, 2011, Karakuş, 2013). Özet olarak bu çalışmalardan hareketle sağlığın ideolojisi, tüketim kültürünün beslendiği ideoloji olarak değerlendirilebilmektedir.

Sonuç olarak sağlık konulu yayın içeriklerinde ticari unsurların bireysel, medya rutinleri, kurumsal, kurum dışı ve ideolojik boyutlarda varlığını hissettirdiği anlaşılmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmanın genel amacı Shoemaker ve Reese'in (2013) medya içeriklerini etkileyen unsurlar' modelinden hareketle, medyada sağlık konulu yayın içeriklerini etkileyen ticari unsurların neler olduğunu yeni oluşturulacak bir model çerçevesinde tanımlamaktır. Daha özelde ise alanyazında öne çıkan ticari unsurların modeldeki unsurlar üzerinde ne ölçüde etkide bulunduğu araştırılmak istenmiştir.

Sağlık konulu yayın içeriklerine yönelik eleştiriler alanyazında çeşitli boyutlarıyla eleştirilmiştir. Bu eleştiriler arasında özellikle tüketim kültürü ile iç içe tasvir edilen kapitalist bir ideolojinin etkisi sıklıkla vurgulanmaktadır. Temelde sağlık konulu yayın içeriklerini etkileyen unsurları bir şema ile somutlaştırmak amacını taşıyan bu çalışma sağlığa ilişkin eleştirilerin hangi faktörlerin etkisiyle nasıl gerçekleştiğini uzmanların gözünden değerlendirmektedir. Böylelikle medyada kamuoyuna sunulan sağlık konulu yayınlara ticarileşme boyutuyla daha sorgulayıcı bakmanın, yayınların oluşturulma sürecini birçok boyuttan anlamının kolaylaşacağı öngörüsünden hareket edilmiştir. Taslak model bu amaçla ortaya konmuştur. Daha sonra istatistiki olarak sınanmış ve uzmanlarla yapılan görüşmeler doğrultusunda (nitel veriler analiz edilerek) açıklanmıştır. Araştırmanın temel hipotezi sağlık konulu yayın içeriklerinin bireysel, media rutinleri, kurumsal, kurum dışı ve ideolojik faktörlerden etkilendiğidir.

Bu bağlamda şu alt sorulara yanıt aranmıştır:

1. Taslak model önerisinin geliştirilmesine yönelik alt amaçlar:
 - a) Bireysel düzeye ilişkin ticari faktörler nelerdir?
 - b) Medya rutinlerine ilişkin ticari faktörler nelerdir?
 - c) Kurumsal düzeyde ticari faktörler nelerdir?
 - d) Kurum dışı düzeyde ticari faktörler nelerdir?
 - e) İdeolojik düzeyde ticari faktörler nelerdir?
2. Taslak modelin sınanmasına yönelik alt amaçlar:
 - a) Model istatistiki olarak doğrulanmakta mıdır?

3. Modelin açıklanmasına yönelik alt amaçlar:

- a) Uzmanlar yayın içeriklerini etkileyen ticari faktörlerin altındaki faktörleri nasıl değerlendirmektedirler?

Araştırma yukarıda sıralanan amaç sorular bağlamında üç aşamada tamamlanmıştır. ‘Taslak model önerisi’ aşamasında, betimsel tarama modeli çerçevesinde alanyazın taraması gerçekleştirilmiş ve alanyazından hareketle, medyadaki sağlık konulu yayın içeriklerini etkilediği düşünülen unsurlara ilişkin taslak bir model geliştirilmiştir.

‘Taslak modelin sınanması’ aşamasında 66 sağlık, 66 medya profesyoneli ve 67 akademisyen olmak üzere 200 kişiye anket uygulanarak modele ilişkin görüşleri alınmıştır. Comrey ve Lee (1992) faktör analizlerinde 200 katılımcıyı orta seviyede yeterli görmektedir ancak sağlık alanında çalışan medya profesyonellerinin azlığı ve meslek gruplarının eşit olması yönündeki kaygı nedeniyle, medya profesyoneli sayısını diğer meslek grupları sayısıyla eşitleyecek şekilde 200 katılımcı belirlenmiştir.

ESAM (Eğitim ve Sağlık Muhabirleri Derneği) üyeleri, SMD (Sağlık Muhabirleri Derneği) üyeleri, Türkiye’nin çeşitli illerinden erişilebilen medya çalışanları (mail, telefon, sosyal medya siteleri aracılığıyla), Facebook’taki ‘Sağlık İletişimi Akademisyenleri’ sayfasından erişilen sağlık ve medya profesyonelleri ve akademisyenler, Türkiye’deki sağlık alanında çalışmaları olan üniversite sayfalarındaki mail adresleri aracılığıyla erişilebilen tüm akademisyenler ‘uzman’ kategorisinde değerlendirilmiştir.

Anketin bulguları açımlayıcı faktör analizine tabii tutulmuş ve sağlık konulu yayın içeriklerini etkileyen unsurları açıklayan istatistiksel model sınanmıştır. Sağlık, medya profesyonelleri ve akademisyenlerden oluşan diğerlerinden farklı 117 uzmanın anket verileriyle söz konusu model doğrulayıcı faktör analizine tabii tutulmuştur. Modelin doğrulanması için madde başına en az 5 en fazla 10 katılımcıya anket uygulanması yeterlidir (Akbulut, 2010). Dolayısıyla modelde 15 madde olduğu için 75-150 arası katılımcıya DFA için başvurulması ihtiyacı doğmuştur. DFA amacıyla uygulanan anketlere geri dönen katılımcı sayısı 117’dir. Bu yeni katılımcılar üzerinde DFA soruları test edilmiştir. Böylelikle Shoemaker ve Reese’nin modelinden farklı olarak sağlık konulu yayıncılık özelinde faktör yapıları daha güçlü olan üç düzeye (medya rutinleri, kurum dışı ve ideoloji düzeyleri) ait beş farklı yapının daha güçlü olduğu ortaya çıkarılmış ve bu üç düzeye ilişkin daha güçlü bir model ortaya konmuştur.

‘Modelin açıklanması’ aşamasında ise en güçlü üç düzeye ait 15 maddeye ilişkin ilk ankete katılan 62 kişiden alınan toplam 128 ayrı görüş içerik analizine tabii tutulmuştur. En güçlü üç modeldeki 15 maddeye ilişkin ‘Kesinlikle katılıyorum, kararsızım ve kesinlikle katılmıyorum’ ifadelerini belirten kişilerin görüşleri içerik analizine tabii tutulmuştur. Bu görüşler irdelendiğinde ölçeğin diğer maddeleri için hazırlanan görüşme sorularının dışında sadece bu 15 madde için görüş belirten toplam 62 kişi olduğu tespit edilmiştir. Modeli bu maddeler oluşturduğu için sadece bu 15 maddeye dair görüş bildiren 62 katılımcının görüşleri çerçevesinde model açıklanmıştır. Modelin dışında kalan diğer ölçek maddelerine dair görüş bildiren katılımcıların görüşleri bu analize dahil edilmemiştir. SPSS ile yapılan kodlamalar toplam iki ana kategori (1. Katılım durumu, 2. Vurgulanan tema) ve 22 alt kategoride değerlendirilmiştir. Yapılan kodlamalar birbirinden bağımsız iki ayrı kodlayıcı tarafından gerçekleştirilmiş ve kodlayıcılar arası uyum %82.7 olarak belirlenmiştir. Bu görüşler yordanarak sağlık konulu yayın içeriğinin ticarileştigiğine ilişkin ifadelere ‘katılan’, ‘katılmayan’ ve ‘kararsız’ kalanların hangi savları dile getirdiği, düşüncelerinin temel dayanakları ortaya konmuştur.

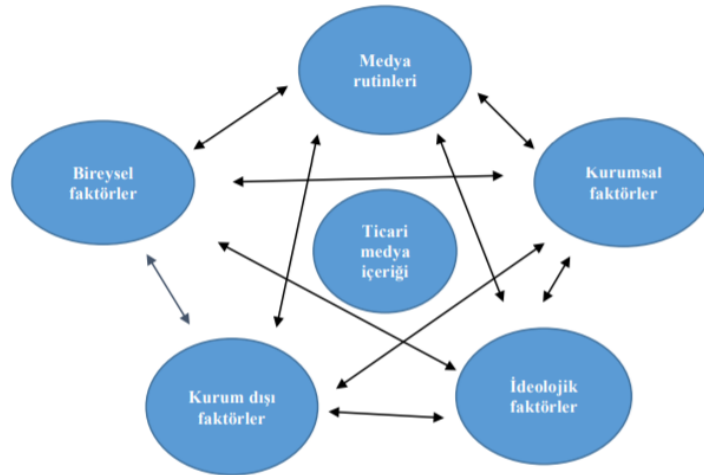
Bulgular ve Tartışma

Yöntem başlığı altında açıklandığı gibi araştırma üç aşamada tamamlanmıştır: Taslak model önerisi, model önerisinin sınanması ve modelin açıklanması.

Taslak Model Önerisinin Hazırlanması

Çalışmada alanyazın bölümü temel alınarak beş düzeye ilişkin bir model önerisi geliştirilmiştir. Alanyazında bireysel faktörler muhabirin kendisinden kaynaklanan eğitim durumu, gelir seviyesi, deneyimleri, ideolojisi gibi özellikleri açıklamaktadır. Medya rutinleri faktörü ise medyanın kendi çalışma rutinleriyle ilişkilidir. İçeriği ayrılan zaman/alan, içeriğe müdahale eden eşik bekçileri, içeriğin hangi başlıklarla sunulduğu gibi izlekler medya rutinleri ile ilişkilidir. Kurumsal faktörler medyanın sahiplik yapısı ve ekonomik kaygılardan doğrudan etkilenmektedir. Kurum dışı faktörler ise medya kurumunun dışından sağlık konulu yayın içeriğine etki eden tüm unsurlardır. Bunlar arasında haber kaynakları, reklamcılar, halkla ilişkiler firmaları, sivil toplum kuruluşları, Sağlık Bakanlığı ve diğer bakanlıklar, siyasi partiler, ticari sağlık kuruluşları, ilaç firmaları, sağlık alanındaki tekelleşmiş firmalar ve özel hastaneler yer almaktadır. İdeolojik faktörler ise temelde dünyadaki algılanan genel ideolojik yapıdır. Bu yapı alanyazında “kapitalist ideoloji” ya da “tüketim kültürü ideolojisi” ifadeleriyle dile getirilmiştir. Ancak çalışma Türkiye özelinde gerçekleştiği için bu çalışmada iktidarın ve muhalefetin ideolojisinin sağlık konulu yayın içeriklerine etkisi de ayrı unsurlar olarak değerlendirmeye alınmıştır. Muhabirin süzgecinden geçen içerik, medya rutinlerinin de süzgecinden geçmektedir. Ordan kurumun ekonomik ve politik süzgecine takılan içerik, kurum dışı faktörlerin etkisini de kimi zaman reklamcılar aracılığıyla dolaylı olarak kimi zamanda içerik içindeki rolleri ile (haber kaynakları vd.’nin etkisi gibi) dolaylı olarak etkilemektedir. Tüm bu faktörler tamamen dolaylı kimi zaman görünür kimi zaman örtük şekilde “kapitalist ideoloji” ve “tüketim kültürü” kavramlarıyla açıklanmaya çalışılan düşünsel yapıdan etkilenmektedir.

Geliştirilen taslak model önerisi Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. Sağlık Yayınlarının İçeriğini Etkileyen Ticari Faktörler Modeli

Taslak modelde bir düzeyin diğerini kapsamı söz konusu değildir. Tüm düzeyler birbiri ile etkileşim içindedir ve etkileşimin ortak kesişme noktasında ‘ticari medya içeriği’ oluşmaktadır. Bu unsurlardan herhangi birine ters düşen içeriğin medya organında yer bulma süreci kesintiye uğrayacaktır.

Araştırmanın ikinci aşamasında taslak model sınanmıştır.

Taslak Modelin Sınanması

Sınama aşamasında öncelikle Shoemaker ve Reese'nin modelinde yer alan beş faktör doğrulanmaya çalışılmış, ardından da taslak model çerçevesinde beş unsurun pozisyonu irdelenmiştir. Geliştirilen ölçeğin yapı geçerliğinin belirlenmesi amacıyla ölçek formu, 200 kişilik bir veri grubuna uygulanarak açımlayıcı faktör analizi (AFA), ardından ölçekte yapılan düzenlemeler sonrasında 117 kişilik farklı bir örneklem grubu ile doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenirliğinin belirlenmesi amacıyla Cronbach's alfa güvenirlik katsayıları hesaplanmıştır. Daha sonra ölçek maddeleri açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizine tabii tutulmuştur. Ölçeğin yapı geçerliğini tespit etmek amacıyla 'açımlayıcı faktör analizi' uygulanmıştır. Yapılan KMO ve Bartlett testi değeri 0,763'tür (n=200, p<0,05). Buna göre ölçek faktör analizine uygun bulunmuştur.

Tablo 1
Faktör Maddelerinin Dağılımı ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

Düzy	Madde	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
Medya rutinleri düzeyi (Ayrılan Alan/Süre)	Dergi	0.910	30.570	0.869
	İnternet	0.870		
	Radyo	0.850		
(Kurum dışı düzey) Haber kaynakları	STK'lar	0.855	14.763	0.857
	Sağlık Bakanlığı	0.852		
	Hedef kurumlar	0.844		
İdeolojik düzey	Muhalefetin ideolojisi	0.824	10.802	0.817
	Dünyadaki algılanan yaygın ideoloji	0.817		
	Hükümetin ideolojisi	0.742		
Kurumsal düzey	Ast-üst ilişkileri	0.833	9.552	0.752
	Kurumun siyasi yönelimi	0.773		
	Kurumun ortakları	0.719		
Bireysel düzey	Deneyim	0.838	7.444	0.692
	Meslek	0.763		
	Sunum becerileri	0.704		
			Toplam: 73.131	

Tablo 1'e göre uzmanlar tarafından etkisi en çok algılanan faktör olan 'ayrılan alan/süre', etkisi ikinci derecede algılanan kurum dışı düzeye ait 'haber kaynakları' yapısı, etkisi üçüncü derecede hissedilen 'ideoloji', etkisi dördüncü derecede hissedilen 'kurumsal düzey', etkisi en az hissedilen 'bireysel düzey'dir.

Araştırmanın doğrulayıcı faktör analizi aşamasında önerilen model AMOS 21.0 programı aracılığı ile test edilmiştir. Yapısal Eşitlik Modeli aynı zamanda modelin doğrulayıcı faktör analizi niteliğindedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014, s.271-272) Modelin testi için AFA'nın uygulandığı veri setinden farklı olarak 117 kişilik bir veri seti kullanılmıştır. AFA ile DFA örneklem grubunun aynı olması faktör analizi çalışmalarında önerilmemektedir (Tabachnick ve Fidell, 1996). Ölçeğin DFA uyum indeksleri kabul edilebilir ve mükemmel uyum değerleridir (Hu ve Bentler, 1999, s.23-28).

Modelde ‘ideoloji’ başlığıyla şu alt faktörler ifade edilmektedir: ‘Dünyada sağlık alanındaki yayıncılığa ideolojik bakış açısı’, ‘hükümetin sağlık konulu yayın içerikleri ile ilgili ideolojik duruşu’ ve ‘muhalifetin sağlık konulu yayın içerikleri ile ilgili ideolojik duruşu’

Modelde ‘kurumsal’ başlığıyla tanımlanan ‘kurumsal düzey’, şu alt faktörlerle açıklanmaktadır: ‘Medya kurumunun hangi siyasi partiye yakınlık duyduğunun bilinmesi’, ‘medya kurumunun ortaklarının sağlık bilgisi ile ilgili görüşleri’, ‘kurum içi ast-üst ilişkileri (Patron-yazı işleri müdürü-reklamcı-editör-muhabir ilişkisi)’

Modelde ‘bireysel’ başlığıyla temsil edilen ‘bireysel düzey’ ise şu alt faktörleri kapsamaktadır: ‘Sağlık bilgisini oluşturan ya da sunan kişinin kişisel deneyim(ler)i’, ‘sağlık bilgisini oluşturan ya da sunan kişinin sunum becerileri’, ‘sağlık bilgisini oluşturan ya da sunan kişinin mesleği (aktar, muhabir, doktor, alternatif tıp uzmanı vb.)’

Yapısal Eşitlik Modeli’nde ölçüm modelinin yakınsak geçerliliği için AVE (Average Variance Extracted) ve CR (Composite Reliability) değerlerinin hesaplanması gerekmektedir⁷. Yakınsak geçerliliğin sağlanması için AVE değerinin 0.50’nin, CR değerlerinin 0.70’in üzerinde olması beklenmektedir.

Tablo 3
Faktör Yükleri Ve Yüklerin AVE ve CR Değerleri

Faktör adı	Maddeler	Faktör yükleri	AVE	CR
Medya rutinleri (Ayrılan alan/süre)	Dergi	0.917	0.629	0.834
	İnternet	0.767		
	Radio	0.679		
Kurum dışı düzey (Haber kaynakları)	Kurumlar	0.837	0.632	0.838
	Sağlık Bakanlığı	0.812		
	STK’lar	0.734		
İdeoloji	Hükümet	0.806	0.609	0.824
	Dünya	0.788		
	Muhalefet	0.747		
Kurumsal	Kurumun ortakları	0.696	0.462	0.721
	Ast-üst ilişkileri	0.684		
	Kurumun siyasi yönelimi	0.661		
Bireysel	Deneyim	0.693	0.435	0.698
	Meslek	0.644		
	Sunum becerileri	0.642		

Tablo 3’te belirtilen CR değerleri güvenilir olarak değerlendirilebilir (Hair vd., 2014, s.619). Kurumsal ve bireysel düzeylerde AVE değerleri 0.50’nin biraz altında olmasına rağmen CR değerleri 0.60’ın üzerinde olduğu için bu değerler kabul edilebilir değerlerdir (Fornell ve Larcker, 1981, s.48).

⁷ Yakınsak geçerlilik değişkenlere ilişkin ifadelerin birbirleriyle ve oluşturdıkları faktör ile ilişkili oldukları anlamına gelmektedir. Yakınsak geçerlilik için, ölçeğe ilişkin tüm CR değerlerinin AVE değerlerinden büyük olması ve AVE değerinin de 0,5’ten büyük olması kabul edilebilirliği işaret etmektedir. AVE değeri ‘Ortalama Açıklanan Varyans’ anlamına gelmektedir. AVE, faktöre ilişkin ifadelerin kovaryanslarının (yüklerinin) karelerinin toplamının ifade sayısına bölünmesi ile elde edilen bir değerdir. Her bir faktör yapısı için ayrı ayrı hesaplanmaktadır. CR değeri ise Cronbach’s Alpha değerine bir alternatif olarak ya da bir kontrol aracı olarak kullanılmaktadır ve 0.7’den büyük olması beklenmektedir (Yaşlıoğlu, 2017, s. 74-85).

Tablo 4
Modelin Uyum İndeksleri

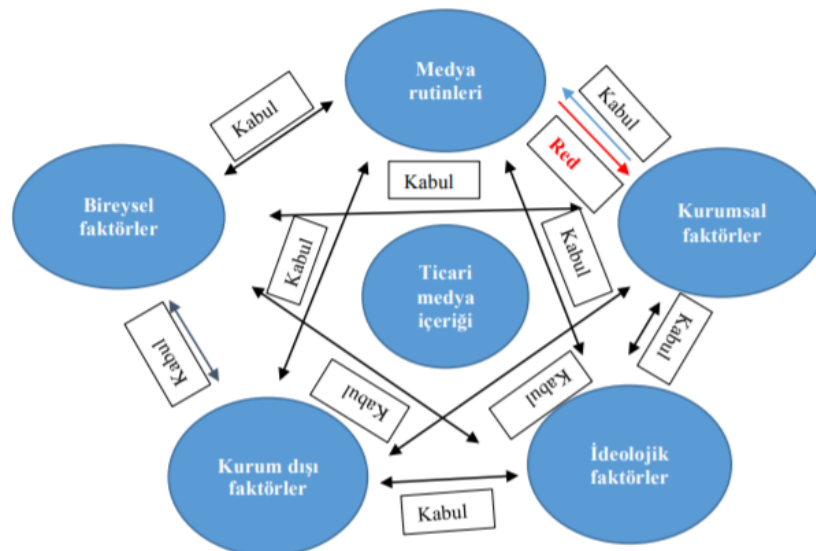
İndeksler	Kötü	İyi	Mükemmel	Hesaplanan uyum indeksleri
CMIN/DF	>5	>3	>1	1.680
AGFI	<0.85	>0.85	>0.90	0.922
GFI	<0.85	>0.90	>0.95	0.946
CFI	<0.90	<0.95	>0.95	0.966
SRMR	>0.10	>0.08	<0.08	0.0498
RMSEA	>0.08	>0.06	<0.06	0.046
PClose	<0.01	<0.05	>0.05	0.659

Kaynak: Hu ve Bentler (1999, s. 23-28).

Modelin indeksleri ‘iyi ve mükemmel düzeyde uyum gösteren bir model’ olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu sonuç ideolojinin medya kurumuna güçlü bir etkisinin olduğu ve bu etkinin muhabire, seçilen haber kaynaklarına yansıdığı ve izleyiciye kendisini içeriğe ayrılan alan/süre ile gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Kamuoyunun en yüksek oranda algıladığı etki içeriğe ayrılan alan/süredir. Okuyucu bu bilgileri ‘haber kaynakları’ aracılığıyla almaktadır. Dolayısıyla ‘kurum dışı düzey/haber kaynakları’ ikinci derecede algılanan düzeydir. Onu ideoloji izlemektedir. İdeoloji etkisi hedef kitle tarafından doğrudan algılanmasa da gizli bir güce sahiptir. Kurumun etkisi ve muhabirin etkisine işaret eden bireysel düzey ise en az algılanan etkiye sahiptir. Medya kurumunun etkisi ideoloji ile birlikte değerlendirildiğinde gücü ortaya çıkmaktadır. İdeoloji olmaksızın medya kurumunun etkisinin hemen algılanan bir etki olmadığı söylenebilir.

Modelin Doğrulanması

Shoemaker ve Reese'nin (2013) medya içeriklerini etkileyen beş düzeydeki etkisinin varlığı bu çalışmanın sonucunda da yapılan analizlerle ortaya konmuştur. Alanyazında önerilen modeli doğrulamak için AMOS her bir düzeyin diğer bir düzeyle ilişkisi yapılan beş farklı path analizi ile belirlenmiştir. Her bir path analizi her bir düzeyden diğer düzeylere çizilen yollar şeklindedir. Yapılan analizin sonucunda her bir düzeyin bir diğeriyle ilişkisinde kabul-red durumu Şekil 3'te sunulmaktadır.

Şekil 3. Teorik Olarak Önerilen Modelin Ret/Kabul Durumu

Buna göre önerilen modelde, sağlık konulu yayın içeriklerini etkileyen ticari faktörler özelinde, düzeyler arasında karşılıklı ilişkilerin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle kurumsal düzeyin, medya rutinleri düzeyinde ele alınan ‘ayrılan alan/süre’ yapısına etkisi ‘kabul’ edilirken, ‘ayrılan alan/süre’ yapısının kurumsal düzeye etkisinin anlamlı bulunmaması, reddedilmesi önemli bulunmuştur. Bu sonuç beklenen bir sonuçtur; çünkü içeriğe ayrılan alan/sürenin kurumsal alana bir etkisi olması rasyonel değildir. Ancak medya kurumunun ayrılan alan/süreği belirlemesi söz konusudur.

Taslak modelin sınanması bağlamında, Shoemaker ve Reese (2013)’nin tanımladığı beş düzeyin de sağlık konulu yayın içerikleri üzerinde ticari olarak etkili olduğu ispatlanmıştır. Ancak kurum dışı düzeye ait iki farklı yapının (haber kaynakları ve ticari sağlık kurumları), medya rutinleri düzeyine ait iki farklı yapının (ayrılan alan/süre ve eşik bekçileri) ve ideolojik düzeyin yer aldığı yeni bir modelin daha güçlü model fit değerlerine sahip olduğu ve sağlık konulu yayıncılık özelinde daha anlamlı bulunduğu belirtilmelidir.

Bu nedenle araştırmanın amacı olan beş düzeydeki etkiyi gösteren modele ek olarak daha güçlü üç düzeydeki etkiyi gösteren nihai model son aşamada ortaya konmuştur.

Çalışmada, en güçlü üç düzeye (medya rutinleri, kurum dışı ve ideoloji) ait ölçekte de bulunan üçer maddeden oluşan toplam beş yapı açımlayıcı faktör analizine tabii tutulmuştur. Söz konusu modele ilişkin KMO Bartlett Testi değeri 0,754’tür (n=200, p<0.05). Buna göre ölçek faktör analizine uygun bulunmuştur.

Tablo 5
Faktör Maddelerinin Dağılımı ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

Düzyey	Madde	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
Medya rutinleri düzeyi (Ayrılan alan/süre)	Dergi	0.906	28.673	0.868
	Radyo	0.850		
	İnternet	0.842		
Medya rutinleri düzeyi (Eşik bekçileri)	Editör	0.893	15.600	0.857
	Yazı işleri müdürü	0.884		
	Medya patronu	0.821		
Kurum dışı düzey (Haber kaynakları)	Sağlık Bakanlığı	0.864	11.421	0.856
	Hedef kurumlar	0.823		
	STK’lar	0.774		
İdeolojik düzey	Dünyadaki algılanan yaygın ideoloji	0.838	10.955	0.816
	Muhalefetin ideolojisi	0.823		
	Hükümetin ideolojisi	0.774		
Kurum dışı düzey (Ticari sağlık kurumları)	İlaç firmaları	0.756	7.476	0.628
	Tekelleşmiş firmalar	0.753		
	Özel hastaneler	0.740		
			Toplam:74.051	

Tablo 5'e göre 'medya rutinleri' düzeyine ait 'ayrılan alan/süre' ve 'eşik bekçileri' en yüksek faktör yüküne sahip yapılardır. Onu kurum dışı düzeye ait bir yapı olan 'haber kaynakları', 'ideoloji' ve yine 'kurum dışı düzey'e ait bir yapı olan 'ticari sağlık kurumları' izlemektedir.

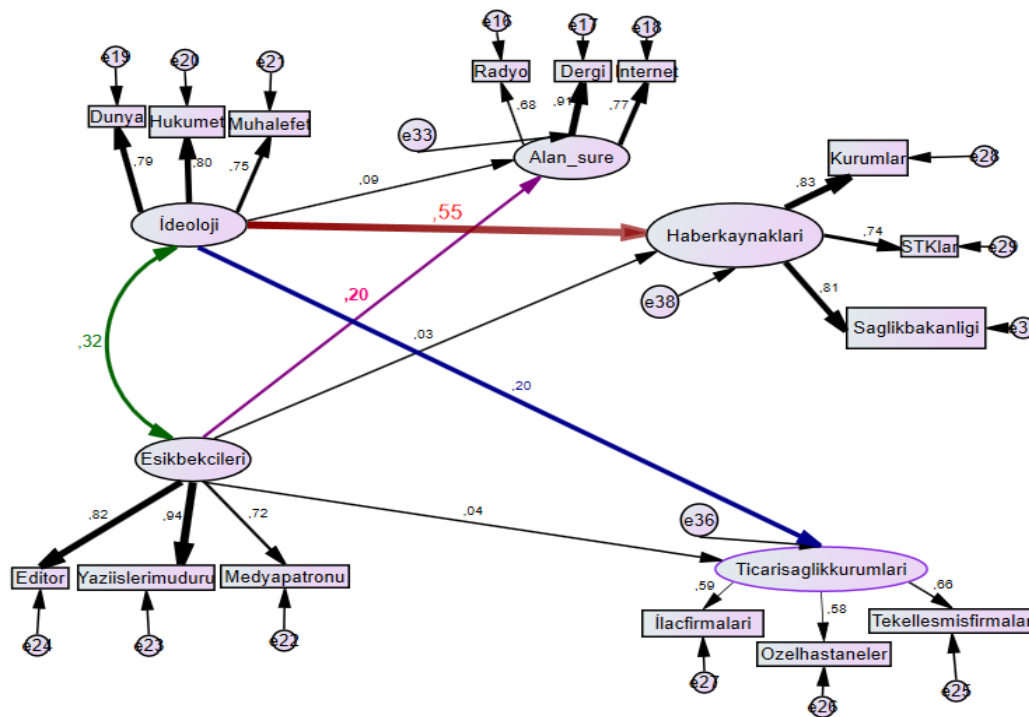
En güçlü üç düzeyde beş yapıya ait açımlayıcı faktör analizi verilerini doğrulamak amacıyla 117 kişilik örnekleme doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör yapıları mükemmel/iyi uyum değerlerindedir.

Tablo 6
Ölçeğin DFA Uyum İndeksleri

İndeksler	Kötü	İyi	Mükemmel	Hesaplanan uyum indeksleri
CMIN/DF	>5	>3	>1	1.416
CFI	<0.90	<0.95	>0.95	0.938
SRMR	>0.10	>0.08	<0.08	0.067
RMSEA	>0.08	>0.06	<0.06	0.060
PClose	<0.01	<0.05	>0.05	0.656

Kaynak: Hu ve Bentler (1999: 23-28)

Faktör analizleri sonucunda iyi uyum değerlerine sahip olan faktör yapıları ile yapılan 'path analizi' sonrasında oluşturulan modelde 'ideoloji' ve 'medya rutinleri düzeyi'ne ait olan 'eşik bekçileri' yapılarının diğer üç yapıyla ilişkisine işaret eden model en yüksek model fit değerlerine sahiptir. En güçlü üç düzeye odaklanan model Şekil 4'de sunulmaktadır.

Şekil 4. En Güçlü Üç Düzeye İlişkin Model

En güçlü üç düzeye ilişkin modelde 'medya rutinleri düzeyi'; 'ayrılan alan/süre' ve 'eşik bekçileri' yapılarıyla temsil edilmektedir. 'Ayrılan alan/süre' şu alt faktörleri içermektedir: 'Sağlık bilgisine dergide ayrılan alan miktarı (geniş ya da dar yer alması, kapakta yer alıp, almaması)', 'sağlık bilgisinin radyoda sunulduğu zaman miktarı (konunun kaç dakika boyunca seslendirildiği)', 'sağlık bilgisine internet sayfasında ayrılan alan miktarı (geniş ya da dar yer alması)'. 'Eşik bekçileri' ise şu alt faktörleri içermektedir: 'Sağlık konulu içeriğe editörün müdahalesi', 'Sağlık konulu içeriğe yazı işleri müdürünün müdahalesi' ve 'Sağlık konulu içeriğe medya patronunun müdahalesi'.

Modelde ‘kurum dışı düzey’, ‘haber kaynakları’ ve ‘ticari sağlık kurumları’ başlığıyla temsil edilmektedir. ‘Haber kaynakları’ şu alt faktörleri içermektedir: ‘Sağlık bilgisi içeriğine Sağlık Bakanlığı’nın müdahale etmesi’, ‘Sağlık bilgisi içeriğine içeriğin hedef kitlesini oluşturan kurumların (Sağlık Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Gıda Mühendisliği Odası vb.) müdahale etmesi’ ve ‘Sağlık bilgisi içeriğine sivil toplum kuruluşlarının (eczacı odası, tabip odası, gıda mühendisliği odası vb.) müdahale etmesi’. ‘Ticari sağlık kurumları’ şu alt faktörleri içermektedir: ‘İlaç firmaları’, ‘özel hastaneler’ ve ‘hem sağlık alanında hem de hem de diğer bazı alanlarda (eğitim, inşaat, turizm gibi) faaliyet gösteren tekelleşmiş firmalar’

Modelde ‘ideoloji’ şu alt faktörlerle ifade edilmektedir: ‘Dünyada sağlık alanındaki yayıncılığa ideolojik bakış açısı’, ‘hükümetin sağlık konulu yayın içerikleri ile ilgili ideolojik duruşu’ ve ‘muhalafetin sağlık konulu yayın içerikleri ile ilgili ideolojik duruşu’

Sunulan modelde beş düzeyin bir arada olduğu modelde bulunan en zayıf iki düzey (Kurumsal ve bireysel düzey) modelden çıkarılmış ve ölçekte yer alan en güçlü farklı iki yapı (medya rutinleri düzeyine ait eşik bekçileri yapısı ve kurum dışı düzeye ait haber kaynakları yapısı) ideoloji yapısı ile birleştirilerek elde edilen verilerle elde edilebilecek en güçlü modele ulaşılmıştır.

Bu modelde ideoloji tek başına diğer düzeylerle ilişki kurduğunda, eşik bekçilerinin tek başına kurduğu modelden daha güçlü bir yapı oluşturmaktadır. Dolayısıyla ideolojinin tüm faktörlerin içinde katılımcılar tarafından algılanmayan ancak düzeyler içinde büyük etkisi olan bir rolü vardır. İdeoloji eşik bekçileri ile birleştiğinde ise kurum dışı düzeyler (haber kaynakları ve ticari sağlık kurumları) ile ayrılan alan/süre üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Modeldeki faktörlerin yükleri ve her bir maddenin güvenilirliğini gösteren AVE ve CR değerleri Tablo 7’de belirtilmektedir.

Tablo 7
Faktör Yükleri Ve Yüklerin AVE ve CR Değerleri

Faktör adı	Maddeler	Faktör yükleri	AVE	CR
Medya rutinleri düzeyi (Ayrılan alan/süre)	Dergi	0.914	0.631	0.835
	İnternet	0.770		
	Radyo	0.682		
Medya rutinleri düzeyi (Eşik bekçileri)	Editör	0.816	0.688	0.867
	Yazı işleri müdürü	0.938		
	Medya patronu	0.720		
Kurum dışı düzey (Haber kaynakları)	Sağlık Bakanlığı	0.813	0.633	0.838
	Hedef kurumlar	0.832		
	STK’lar	0.740		
İdeolojik düzey	Dünyadaki algılanan yaygın ideoloji	0.793	0.610	0.824
	Muhalafetin ideolojisi	0.750		
	Hükümetin ideolojisi	0.799		
Kurum dışı düzey (Ticari sağlık kurumları)	İlaç firmaları	0.587	0.373	0.640
	Tekelleşmiş firmalar	0.658		
	Özel hastaneler	0.584		

Tablo 7’de kaydedilen CR değerleri güvenilir olarak değerlerdir. Bunun yanında uyum geçerliliğinin (convergent validity) sağlanabilmesi için AVE değerinin 0.50’nin üzerinde olması gerekmektedir (Hair ve arkadaşları, 2014, s.619). Kurumsal ve bireysel düzeylerde AVE değerleri 0.50’nin altında olmasına rağmen CR değerleri 0.60’ın üzerinde olduğu için bu değerler kabul edilebilir değerlerdir (Fornell ve Larcker, 1981, s.48).

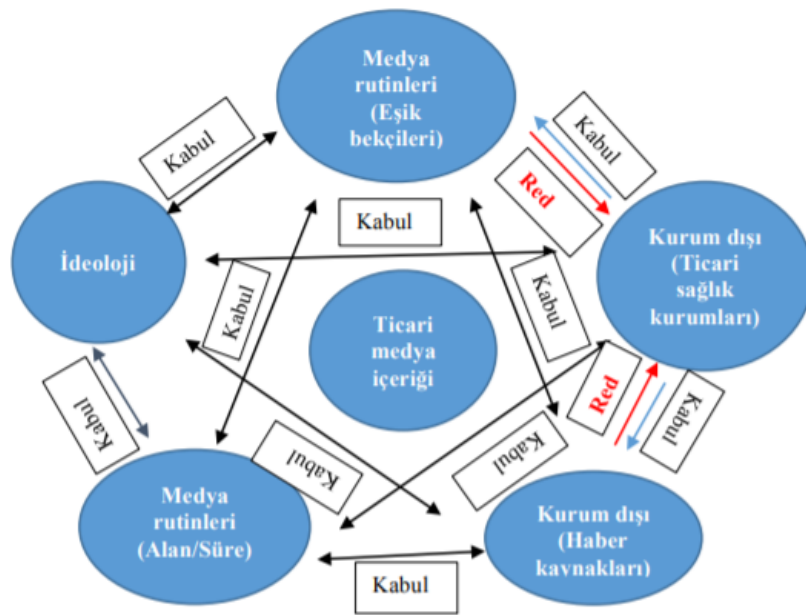
Tablo 8
Modelin Uyum İndeksleri

İndeksler	Kötü	Kabul edilebilir	Mükemmel	Hesaplanan uyum indeksleri
CMIN/DF	>5	>3	>1	1,255
AGFI	<0.85	>0.85	>0.90	0.940
GFI	<0.85	>0.90	>0.95	0.959
CFI	<0.90	<0.95	>0.95	0.988
SRMR	>0.10	>0.08	<0.08	0.0449
RMSEA	>0.08	>0.06	<0.06	0.028
PClose	<0.01	<0.05	>0.05	0.990

Kaynak: Hu ve Bentler (1999: 23-28).

Bu model şu şekilde açıklanabilir: Sağlık konulu yayın içerikleri temelde medya rutinleri düzeyi, ideolojik düzey ve kurum dışı düzeyden güçlü şekilde etkilenmektedir. İdeoloji haber kaynaklarını en güçlü şekilde etkilerken aynı zamanda kurum dışı bir yapı olan ticari sağlık kurumları üzerinde de görece haber kaynaklarından daha az algılansa da önemli bir etkiye sahiptir. İdeolojik yapı ile işbirliği içine giren medya rutinleri düzeyine ait bir yapı olan eşik bekçileri de sağlık konulu içeriğe ayrılan alan ve süreyi belirleyerek ticarileşmeyi insanların algısına sunma işlevini yerine getirmektedir.

Sağlık konulu yayın içeriğine etki eden ticari faktörler özelinde geliştirilen en güçlü modeli doğrulamak için AMOS her bir düzeyin diğer bir düzeyle ilişkisi yapılan beş farklı path analizi ile belirlenmiştir. Her bir path analizi her bir düzeyden diğer düzeylere çizilen yollar şeklindedir. Yapılan analizin sonucunda her bir düzeyin bir diğeriyle ilişkisinde kabul-red durumu Şekil 5’de sunulmaktadır.

Şekil 5. En Güçlü Üç Düzeye İlişkin Red/Kabul Durumu

En güçlü üç düzeye ait beş yapının ortaya konduğu bu modelde yapılar arası ilişkilerin anlamlı olduğu ortaya konmuştur. Anlamsız olan iki ilişki çıkmıştır. Bunlardan ilki medya rutinleri düzeyine ait bir yapı olan ‘eşik bekçileri’ yapısının kurum dışı düzeye ait bir yapı olan ‘ticari sağlık kurumları’na etkisinin anlamlı çıkmaması, reddedilmesidir. Eşik bekçileri, editörler, yazı işleri müdürleri ve medya patronlarıdır. İçeriğin medya aracında temsil edilmesinin önünü açan bu kişilerin ticari sağlık kurumları olarak ifade edilebilecek ilaç firmaları, özel hastaneler ve hem sağlık hem de diğer alanlarda tekelleşmiş olan firmalara anlamlı bir etkisi söz konusu değildir. Ancak ticari sağlık kurumlarının eşik bekçilerine olan etkisi anlamlı bulunmuştur. Bu durum ticarileşmenin varlığına yönelik bir işaret olarak yorumlanabilir. Ayrıca kurum dışı düzeye ait bir yapı olan haber kaynaklarının, yine kurum dışı düzeye ait bir yapı olan ticari sağlık kurumlarına etkisi de anlamlı bulunmamıştır. Bunun anlamı Sağlık Bakanlığı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Gıda Mühendisleri Odası ya da sağlık alanındaki kaynak konumundaki sivil toplum kuruluşlarının ilaç firmalarına, özel hastanelere ve tekelleşmiş firmalara anlamlı bir etkisi yokken, söz konusu ticari sağlık kurumlarının bahsedilen haber kaynaklarına olan etkisinin anlamlı çıkmasıdır. Bu sonuç da bu araştırmanın konusu olan ticarileşme etkisinin varlığını ortaya çıkaran bir bulgu olarak yorumlanmıştır.

Modelin Açıklanması

Geliştirilen modelin açıklanmasına yönelik olarak 62 katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış, bu görüşmeler sonucunda alanın uzmanlarının yayın içeriklerini etkileyen faktörleri nasıl değerlendirdiği ortaya konulmuştur.

Modeli oluşturan 15 soruyu cevaplayan 62 kişiden alınan toplam 128 ayrı görüş içerik analizine tabii tutulmuştur. SPSS ortamında yapılan kodlamalar toplam iki ana kategori (1.Katılım durumu, 2.Vurgulanan tema) ve 22 alt kategoride değerlendirilmiştir. Yapılan kodlamalar birbirinden bağımsız iki ayrı kodlayıcı tarafından gerçekleştirilmiş ve kodlayıcılar arası uyum %82.7 olarak belirlenmiştir. Bu değerlendirme sonrasında ticarileşmenin var olduğu görüşüne katılan, kararsız kalan ve katılmayan kişilerin hangi temalar aracılığı ile görüşlerini açıkladıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 9

Ticari Etkiye İlişkin Başlıca Görüşlerin Katılım Düzeyine Göre Dağılımı

Başlıca görüşler	Katılıyor	Başlıca görüşler	Katılmıyor	Başlıca Görüşler	Kararsız
Reklam, para, çıkar, reyting ticarileşmede etkili	22	İçeriğin niteliği, hastaların ihtiyaçları ve içeriğin paylaşılmasındaki niyet ticarileşmeden daha etkili	14	Ticari Etki Olabilir/Kesin Bilgim Yok	14
Ayrılan alan/süre yayın kuşağı/sayfa no/sayfa düzeni ticarileşmede etkili	16	İdeoloji ve siyaset sağlıkla ilgili değil, ticari boyutu yok.	8	İçeriğin niteliği, hastaların ihtiyaçları ve içeriğin paylaşılmasındaki niyet önemli	11
Ticari sağlık kurumları/Sağlıkla ilişkili kurumlar ticarileşmede etkili	8	Reklam, para, çıkar, reyting ticarileşmede etkili	4	Reklam, para, çıkar, reyting ticarileşmede etkili	9
Hükümet ticarileşmede etkili	8	Eşik bekçileri değil yayın politikası ticarileşmeyi belirliyor	4	STK'ların ticari niyeti yok	5
İçeriğin niteliği, hastaların ihtiyaçları ve içeriğin paylaşılmasındaki niyet ticarileşmeden daha etkili	5	Ticari sağlık kurumları/Sağlıkla ilişkili kurumlar ticarileşmede etkili	4	Ayrılan alan/süre yayın kuşağı/sayfa no/sayfa düzeni ticarileşmede etkili	4
Popülerlik	5	STK'ların ticari niyeti yok	3	İdeoloji ve siyaset sağlıkla ilgili değil, ticari boyutu yok.	4
Mesleğin niteliği (Aktar, doktor vb.) Ticarileşmede etkili	5	Muhalefet etkisiz	3	Reklam Bilinçli Tüketicii Etkilemez	4
İdeoloji etkili	5	Medya güvenilir	3	Muhalefet etkisiz	3
Medya kurumunun ortakları etkili	4	Popülerlik etkili	3	Ticari sağlık kurumları/Sağlıkla ilişkili kurumlar ticarileşmede etkili	3
Diğer	2	Diğer	5	Hükümet ticarileşmede etkili	3
				Diğer	13
Toplam	80		52		73

Modelde yer alan unsurlara ilişkin sorulara verilen cevapları içeren Tablo 9, ticari etkinin varlığına ilişkin 'katılıyorum', 'katılmıyorum' ve 'kararsızım' şeklinde cevap veren katılımcıların bu görüşlerine dayanak olan düşüncelerini kapsamaktadır.

Ticari etkinin varlığına ilişkin ‘katılıyorum’ şeklinde cevap veren katılımcılar ağırlıklı olarak ‘reklam, para, çıkar, reyting’ unsurlarının sağlık konulu yayın içeriğinin ticarileşmesinde etkili olduğunu düşünmektedir (f=22). Bu katılımcılar aynı zamanda medyada ayrılan alanın, içeriğe ayrılan sürenin, içeriğin hangi yayın kuşağında olduğunun, manşet olup olmadığının, sayfa numarası ya da sayfa düzeninin de ticarileşmede etkili olduğunu ağırlıklı olarak ifade etmişlerdir (f=16).

Ticari etkilerin varlığına ilişkin ‘katılmıyorum’ şeklinde cevap veren katılımcılar ise ağırlıklı olarak içeriğin niteliğinin, hastaların ihtiyaçları ve içeriğin paylaşılmasındaki niyetin önemli olduğuna işaret etmişlerdir (f=14). Bu görüşü paylaşan uzmanlara göre her yayın ticari bir amaçla yola çıkmamakta, ticarileşme niyeti taşımayan yayınlar da bulunmaktadır.

Ticari etkinin varlığına ilişkin ‘kararsızım’ şeklinde cevap veren uzmanlar ise ağırlıklı olarak ticari etkinin olabileceğini, kesin bilgileri olmadığı için bu cevabı verdiklerini ifade etmişlerdir (f=14). Bu katılımcılar ikinci olarak ticari etkinin varlığına katılmayan katılımcılar gibi içeriğin niteliğinin, hastaların ihtiyaçları ve içeriğin paylaşılmasındaki niyetin önemli olduğuna değinmişlerdir (f=11).

Sonuç olarak yapılan görüşmelerde katılımcılar ağırlıklı olarak ticarileşmenin var olduğunu düşünmekte; kurum dışı, medya rutinleri, ideolojik, kurumsal ve bireysel boyutlarda bu etkinin farklı sonuçlarına işaret etmektedirler.

Sonuç

“Hem beden hem de psikolojik açıdan tam iyilik hali” olarak tanımlanabilecek sağlık ile ilgili televizyon, gazete, dergi, radyo, internet gibi pek çok medya aracında her gün yüzlerce yayın yayınlanmakta ve bu yayınlar farklı hedef kitlelere ulaşmaktadır. Bu yayınların ne oranda denetlendiği, içeriklerinin nasıl oluşturulduğu, içeriklerde bilgi veren kişinin kim olduğu, bilgi veren kişilerin uzmanlık alanları, içeriğin ne amaçla yayınlandığı tam olarak bilinmemektedir. Medya kurumlarının öncelikle kâr amacı taşıdığı günümüz dünyasında söz konusu içeriklerin ticari amaçlardan ne derece bağımsız olduğunun tahmin edilememesi bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Sağlık konulu yayın içeriklerini etkileyen ticari faktörlerin belirlenmesi sağlık konulu yayınların hangi süzgeçlerden süzülerek izleyiciye ulaştığının ortaya konması ve sağlık bilgisi edinme amacıyla olan ‘tüm bireylerin’ farkındalığının oluşması açısından önemlidir.

Shoemaker ve Reese’in (2013) medya içeriklerinin bireysel, medya rutinleri, kurumsal, kurum dışı ve ideolojik düzeyde etki altında olduğuna ilişkin savı, bu çalışmada, sağlık konulu yayın içeriklerini etkileyen ticari faktörler özelinde genel olarak doğrulanmıştır.

Sağlık konulu yayın içeriklerini etkileyen faktörler arasında uzmanlar ilk sırada medya rutinleri düzeyine ait bir yapı olan ‘ayrılan alan/süre’ yapısını algılamaktadır. İkinci sırada kurum dışı düzeye ait bir yapı olan ‘haber kaynakları’nın etkisi algılanmaktadır. Üçüncü sırada ideolojik düzey algılanmaktadır. Kurumsal ve bireysel düzey ise uzmanların etkisini en az algıladıkları düzeylerdir.

Shoemaker ve Reese’den (2013) farklı olarak sağlık konulu yayıncılık özelinde medya rutinleri, kurum dışı ve ideolojik düzeylerin diğer düzeylerden daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Bu düzeyler birlikte değerlendirildiğinde ‘medya rutinleri’ düzeyine ait bir yapı olan ‘ayrılan alan/süre’nin ve yine aynı düzeye ait ‘eşik bekçileri’nin katılımcılar tarafından etkisi en çok algılanan yapılar olduğu ortaya konmuştur. Bu ait yapıları ‘kurum dışı düzey’e ait ‘haber kaynakları’ yapısı izlemektedir. Dördüncü olarak etkisi algılanan yapı ‘ideoloji’dir. Onu ‘ticari sağlık kurumları (ilaç firmaları, özel hastaneler ve tekelleşmiş firmalar) izlemektedir.

‘İdeolojik düzey’in etkisi birinci modelde üçüncü, ikinci modelde ise dördüncü sırada algılanmaktadır. Ancak sadece ideolojinin diğer düzeylere etkisinin ölçüldüğü path analizlerinde model fit değerlerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum ideolojinin etkisinin yüksek olduğunu ancak bu etkinin ilk aşamada medya rutinlerine ve kurum dışı düzeye göre algılanmasının zor olduğu sonucunu beraberinde getirmektedir.

Beş düzeye ilişkin etkinin açıklandığı model ideolojinin medya kurumu ile ilişki kurduğunda güçlü bir etki gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum araştırmacıyı sağlık konulu yayıncılık özelinde de medya kurumunun ideolojik yönlendirmelere açık olduğu ve bu ikili ilişkinin ‘kurum dışı/haber kaynakları’, ‘bireysel düzey’ ve ‘medya rutinleri/ayrılan alan/süre’ üzerinde ticarileşmenin yolunu açtığı sonucuna götürmektedir.

Üç düzeye ilişkin en güçlü model değerlendirildiğinde ise ‘ideoloji’nin ‘medya rutinleri/eşik bekçileri’ ile ilişki kurduğunda ‘kurum dışı/haber kaynakları’, ‘medya rutinleri/ayrılan alan-süre’ ve ‘kurum dışı/ticari sağlık kurumları’ üzerinde mükemmel uyum gösterecek derecede etkili olduğu tespit edilmiştir. Bunun anlamı günümüz itibarıyla ‘ideoloji’nin eşik bekçileri aracılığıyla medya kurumunu etkisi altına alması, ‘haber kaynakları’nı ve gerektiğinde haber kaynağı olabilecek ‘ticari sağlık kurumları’nı da ideoloji doğrultusunda seçmesi ve ‘eşik bekçileri’nin ideolojik mesajları ‘ayrılan alan/süre’yi belirleyerek kamuoyunun dikkatine sunması ya da dikkatinden kaçırması sonuçlarını beraberinde getirmektedir. Bu sonuç, ‘*Türkiye’de editöryel bağımsızlık konusunun yeniden tartışmaya açılması gerektiği*’ şeklinde yorumlanmıştır.

Söz konusu sonuçlardan hareketle araştırmanın bulguları şöyle yorumlanabilir: Medya kurumu temelde ticari amaçları olan ve giderek sosyal sorumluluk amacını arka plana iten bir kurum haline gelmiştir. Bunun nedeni dünyada paranın gücünün giderek daha fazla önem kazanır hale gelmesidir. Tüketime yönlendiren kapitalist ideoloji, sağlık konulu yayıncılıkta da kendini göstermektedir (Gür, 2010, Bilişli, 2017; Cirhinlioğlu, 2003). Daha çok tükettirme amacıyla olan ekonomik yapı, medya kurumları aracılığıyla, sağlık ürünlerinin de daha fazla tüketilmesini dayatmaktadır. Kapitalist ideolojinin dayattığı sağlık konulu içerik; eşik bekçilerinin, haber kaynaklarının ya da ticari sağlık kuruluşlarının ticari çıkarlarıyla uyduğunda rahatlıkla medya araçlarında kendine dikkat çekici büyüklükte bir yer bulabilmekte ve okuyucuyu bilinçli ya da bilinç dışı olarak etkileyebilmektedir. Bu döngü içinde gerçekten doğru olan bilgi ile “tükettirme, satış yapma” odaklı bilgiyi birbirinden ayırt etmek güçtür. İşte bu kapitalist/tüketim odaklı ideolojinin farkına varmak ve sağlığa ilişkin hayati bir karar almak gerekiyorsa medya kanallarından ulaşan sağlık konulu içeriği “sorgulayarak” karar vermek bu noktada büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Adaklı, G. (2003). *Türk medya sektöründe mülkiyet ve kontrol ilişkileri (1980-2003)* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akbulut, Y. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS uygulamaları*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Aydoğan, A. (1999). *Sağlık bilinci & Medya*, TÜBİTAK, TTB ve ESAM tarafından organize edilen 18-20 Haziran 1999 Kumburgaz İstanbul Sempozyumu’nda sunulan bildiri, İstanbul.
- Baydur, M. (2010). *Medyada ‘sağlıklı’ insan sunumları: Popüler kültürde sağlıklı ve sürdürülebilir yaşam görünüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bilişli, Y. (2017). *Tüketim kültürü ve bir tüketim nesnesi olarak yazılı basında ‘healthism’ söylemi* (Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

- Birsen, Ö. ve Öztürk, Ş. (Eylül-Ekim 2011). Tüketim kültürü çerçevesinden sağlık haberleri. *Akademik Bakış Dergisi (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi)*, 26, 1-21. Erişim adresi: <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/9383/makaleler/26/arastirmax-tuketim-kulturu-ercevesinden-saglik-haberleri.pdf> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Bozok, N. (2011). Biyoiktidara özgü bir özne(l)leşme pratiği olarak popüler sağlıklı yaşam söylemi, *Toplum ve Bilim*, 122, 37-52. Erişim adresi: https://www.academia.edu/34603675/Biyoiktidara_%C3%96zg%C3%BC_Bir_%C3%96znele%C5%9Fme_Prati%C4%9Fi_Olarak_Sa%C4%9Fl%C4%B1kl%C4%B1_Ya%C5%9Fam_S%C3%B6ylemi (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Cirhinlioğlu, Z. (2003). Postmodern çözülüş ve sağlık. *Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 131-148. Erişim adresi: <https://sbd.aku.edu.tr/V1/zcirhin.pdf> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Comrey, A. L. ve Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis*. (2. bs.). New Jersey: Lawrence.
- Çokluk, Ö. Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve Lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Erinç, O. (1999). *Sağlık bilinci & medya*, TÜBİTAK, TTB ve ESAM tarafından organize edilen 18-20 Haziran 1999 Kumburgaz İstanbul Sempozyumu'nda sunulan bildiri, İstanbul.
- Erdoğan, İ. (Kasım-Aralık 2002). Tekelleşme, medya ve medya pratikleri. *Toplum ve Hekim*, 17(6), 417-424. Erişim adresi: <http://irfanerdogan.com/makaleler1/medyamedicine.pdf> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Eren, G. (2007). *Reklamlarda tüketim kültürü değerlerine göre bedeni düzenleyen söylemler* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fornell, C., ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. doi: 10.2307/3151312
- Geray, H. (2003). *İletişim ve teknoloji: Uluslararası birikim düzeninde yeni medya politikaları*. Ankara: Ütopya.
- Ginman, M.; Ek, S.; Eriksson-Backa, K.; Mustonen, M.; Torkkola, S.; Tuominen, K.; Wikgren M. (2003). Health communication and knowledge construction, *Health Informatics Journal*, 9(4), 301-313. doi:10.1177/1460458203094007
- Golding, P. ve Murdock, G. (1973). For a political economy of mass communications. R. Miliband ve J. Saville (Ed.), *The Socialist Register* içinde (s. 207-234). Londra: The Merlin Press.
- Güneş, S. (1999). *Sağlık Bilinci & Medya*, TÜBİTAK, TTB ve ESAM tarafından organize edilen 18-20 Haziran 1999 Kumburgaz İstanbul Sempozyumu'nda sunulan bildiri, İstanbul.
- Gür, E.G. (2010). *Dezenformasyona uğratılan bir sosyal hak olarak sağlık*. II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu'nda (1-4 Kasım 2010) sunulmuş bildiri, Denizli.
- Güzel, E. (2013). *Kültürel bağlamda kadın ve güzellik: Türkiye'de bir iktidar alanı olarak elitler üzerinden güzellik anlayışına ve bir tüketim nesnesine dönüşen kadın sorununa bakış* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hair, J., Black, W., Babin B. ve Anderson, R. (2014). *Multivariate data analysis*. USA: Pearson.
- Hayran, O. (2001). Küreselleşme ve sağlık. *Yeni Türkiye*, 2(40), 1110-1115. Erişim adresi: <https://www.sdplatform.com/Dergi/6/Kuresellesme-ve-saglik-iliskileri.aspx> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Hu, L., & Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55. doi:10.1080/10705519909540118

- Işık, F. (2012). *Sağlık hizmetleri pazarlamasında tutundurma politikası; sağlık personeli ve hastaların reklama yönelik görüşlerine ilişkin Urla Devlet Hastanesi örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İlhan, N. (2001). *Medya ve sağlık sektöründe özelleştirme: Medya sahipliği ve sağlık haberleri ilişkisinin çözümlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İşak, K. B. (Eylül 2008). *Hürriyet Gazetesi'nde sağlık haberciliği konusunda bir içerik analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Karakuş, E. (2013). *Gazetelerdeki sağlık haberleri: Yaşamın tıbbileştirilmesi, sağlığın bireyselleşmesi ve tüketim üçgeninde kadın* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Kaya A., Yüksel E., Ögüt P. (2011). Sağlık haberlerinde mucize tedaviler, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 7(1), 49-64. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/josc/issue/19023/200586> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Kazancıbaşı, E. (2010). Sağlıkta ahlaksız teklif ve medyada sağlık haberciliği, *Sağlığım İçin Her Şey*. Erişim adresi: <https://www.sagligimicinhersey.com/saglikta-ahlaksiz-teklif-ve-medyada-saglik-haberciligi> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Keith, S. (2010). Shifting circles: Re-conceptualizing Shoemaker and Reese's theory of a hierarchy of influences on media content for a new-media era. *Web Journal of Mass Communication Research*, 29 (1). Erişim adresi: <https://wjmc.info/2011/02/01/shifting-circles-reconceptualizing-shoemaker-and-reeses-theory-of-a-hierarchy-of-influences-on-media-content-for-a-newer-media-era/?print=pdf> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Kılıç, Y. (2006). Medyada amacın araca dönüştürülmesi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 155-162. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/flsf/issue/48601/617475> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Kuru, B. ve Tılıç, D. (2003). 'Türk medyasında bir mayın tarlası: Sağlık haberciliği', L. D. Tılıç (Ed.), *Türkiye'de Gazetecilik Eleştirel Bir Yaklaşım* içinde. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları.
- Küçükusta, A. (2011). *Biri bizi hasta ediyor- hapı yutmamak için ne yapmalı?* (3. bs.). İstanbul: Hayykitap.
- McQuail, D. (2010). *Mass communication theory*. (6. Baskı). Londra: Sage Publications.
- Moynihan, R. ve Cassels A. (2010). *Satılık hastalıklar*. (3. bs.). İstanbul: Hayykitap.
- Park, S.;Len- Rios M. E. ve Hinnant A. (2010). How intrinsic and external news factors affect health journalists' cognitive and behavioral attitudes toward media relations. *PRism*, 7(1),1-14. Erişim adresi: <https://www.instituteforpr.org/wp-content/uploads/HowIntrinsicandExternal.pdf> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Özel E. K. ve B. Öksüz (2015). Yazılı basında advertorial: Gazeteciler için şeytanın ta kendisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 67-104. doi:10.16953/deusbed.17713
- Pang, A. (2006). Managing news in a managed media: Mediating the message in Malaysiakini.com. *Asia Pasific Media Educator*, 7, 71-95. Erişim adresi: <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1022&context=apme> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Schiller, H. (1991). Not yet the post-imperialist era. *Critical Studies in Mass Communication*, 8(2), 13-28. doi:10.1080/15295039109366777
- Sezgin, D. (2011) *Tıbbileştirilen yaşam, bireyselleştirilen sağlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Shoemaker, P. J. & Reese, S. D. (2013). *Mediating the message: Theories of influences on mass media content*. (2. bs.). NY: Longman Publisher
- Shoemaker, P.R. ve Vos, T.P (2009). *Gatekeeping theory*. New York: Routledge.
- Smythe, D. W. (1977). Communications: Blindspot of Western Marxism. *Canadian Journal of Political and Social Theory*, 1(3), 1-17. Erişim adresi: <https://journals.uvic.ca/index.php/ctheory/article/view/13715> (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Sütlaş, M. (9 Aralık 2006). Sağlığın ticarileşmesine medyanın katkısı, *Bianet*. Erişim adresi: <http://bianet.org/bianet/bianet/88794-sagligin-ticarilesmesine-medyanin-katkisi> (Erişim tarihi: 22 Haziran 2021).
- Şarbak Z. (2012). *Bedenin metalaşması: İnternet gazeteciliği örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (1996). *Using multivariate statistics*. (3. bs.). New York: Harper&Row.
- Thompson, J. B. (1996). *İdeology and modern culture: Critical social theory in the era of mass communication*. Cambridge: Polity Press.
- Tüzün, E. (2010). Doktor televizyona çıkmak için para ödemeli mi?, *Sabahla Günaydın*. Erişim adresi: https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/doktor_televizyona_cikmak_icin_para_odemeli_mi (Erişim tarihi: 22.06.2021)
- Utma, S. (2010). *Yazılı basında sağlık haberleri ve kamuoyuna etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yaşlıoğlu, M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (Özel sayı), 74-85. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/369427> (Erişim tarihi: 22 Haziran 2021).
- Yıldırım, B. (2013). Sağlık endüstrisinin yeniden üretimi: Sağlık gazeteciliği (Temel eğilimler ve yapısal sorunlar). Ş. Çağlar (Ed.). *Şövalyelik Mesleği Gazetecilik* içinde (s. 379-440). Konya: Literatürk Academia.
- Yıldırım, P.Ö. (2017). Türkiye’de sağlık haberciliğinin tarihsel gelişimi. *Atatürk İletişim Dergisi*, 14, 5-25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiletisim/issue/34005/358433> (Erişim tarihi: 22 Haziran 2021).
- Yıldız, H. ve Tanyıldızı N. İ. (2 Mart 2015). Türkiye’de 2012 yılında sağlık haberlerinin ulusal yazılı basında yer alış biçimleri ve bilgilendirme düzeyleri (Habertürk, Hürriyet, Posta, Sabah, Sözcü ve Zaman gazeteleri örneği). *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 122-141. Erişim adresi: https://sobider.com/index.jsp?mod=makale_tr_ozet&makale_id=30910 (Erişim tarihi: 22 Haziran 2021).
- Yüksel, E. (2001). *Medyanın gündem belirleme gücü*. Konya: Çizgi.
- Yüksel, E., Kaya, A.Y., Koçak, A. ve Aydın, S. (2013). *Türkiye’de sağlık konulu yayıncılık ilkelerinin belirlenmesi: Kaynak, ileti ve hedef kitle bağlamında sağlık konulu yayınların analizi (TÜBİTAK Projesi)*. (Rapor No: 109 K 534). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Yüksel, E., Kaya, A. Y., Koçak A. ve Aydın, S. (2014). *CheckUp: Sağlık İletişimi (Kaynak, ileti ve hedef kitle bağlamında sağlık konulu yayınların analizi)*. Konya: Literatürk Academia.

Extended Abstract

Purpose

Health content in media has been one of the prominent discussions for nearly 20 years, and the most important subtitle of the discussion is the commercialization. From this point on, this study examines the factors that affects the health content of the media via a model proposal created by literature review, expert opinions, and factor analysis. The aim of the study is to define the factors that affects the media content on health issues within the framework of a model to be developed in reference to Shoemaker and Reese's (2013) "Hierarchy of Influences" model. In specific, the study aims to examine the role of the commercial elements in between the other factors that affects media's health content.

Design and Methodology

The study is a practical study developed by the principles of descriptive design process and completed in three phases. 'Draft mode phase' involved a detailed literature review carried out within the framework of 'survey model' principles, through which a draft model was developed regarding the factors that are believed to influence health content in the media. In 'testing the draft model phase', the population is all media professionals and academicians as well as all health professionals working in Turkey. A total of 200 participants - 66 health professionals, 66 media professionals and 67 academicians, who were determined by using purposeful sampling method- were administered a questionnaire to obtain their opinions about the model. Members of ESAM (Association of Education and Health Journalists) and SMD (Association of Health Journalists), media employees from various cities of Turkey (accessed via e-mail, telephone and social media websites), health and media professionals and academicians accessed via the Facebook account titled 'Health Communication Academicians', and all the academicians studying health issues and accessed via e-mails available on the official webpages of universities were taken as 'experts' within the scope of this study.

The data gathered from the questionnaire were analyzed through exploratory factor analysis, and the statistical model that accounts for the factors affecting media content was tested. In addition, confirmatory factor analysis was performed for the data obtained from a second survey completed by 117 experts, who are different from the study-specific and also similarly involve health and media professionals and academicians. The results of the analyses revealed, unlike the model suggested by Shoemaker and Reese (2013), five different dimensions that belong to three levels (media routines, out of institution and ideology levels) that have stronger factor structures for media content and, thus, a stronger model was developed related to these three levels.

In 'explaining the model' phase, content analysis was done for 128 opinions obtained from 62 participants regarding 15 items that belong to the strongest 3 levels. The population in this phase were those who replied these 15 items in the questionnaire, and the opinions of all these participants, who stated their opinions as 'I totally agree', 'Undecided' and 'I do not agree at all', were included in the analysis. The arguments of the participants, who agreed, disagreed and were undecided about the items implying that health-related media contents have been commercialized, and the reasons lying behind their opinions were presented accordingly.

Findings

- Shoemaker and Reese (2013)'s argument claiming that media contents are under the influence of various factors at individual, media routines, institutional, out of institutional and ideological levels have been confirmed.
- Among the factors affecting health-related media contents, the experts perceive 'allocated area/time (for the news)', which is a dimension of media routines, as the most important factor. The second most

important factor perceived is influences of ‘news resources’, which is a dimension of out of institutional level. Ideological level is perceived as the third most important factor and institutional and individual levels are perceived as the least significant factors.

- Unlike Shoemaker and Reese, as for health-related media, the study revealed stronger media routine, out of institutional and ideological levels than others. ‘Allocated area/time, which is a dimension of ‘media routines’ level, and ‘threshold keeper’, which is also a dimension of the same level, are perceived more than others. These dimensions are followed by ‘news resources’, which is a dimension of ‘out of institutional’ level, and ‘ideology’ level and, finally, by ‘commercial health institutions’ (pharmaceutical companies, private hospitals and monopolized companies).
- The effect of ‘ideological level’ is perceived as the third most important dimension in the first model and the fourth important dimension in the second model. However, path analyses, which measure only the effects of ideology on other levels, revealed high model fit values. This finding implies that the effect of ideology is high, but it is quite difficult to perceive this effect when compared to media routines and out of institutional levels in the first phase.
- The model which explains the effect related to five levels shows that ideology has a strong effect when it establishes a relation with a media institution. This situation implies that media institution is prone to ideological manipulations and this mutual relationship triggers commercialization in terms of ‘out of institutional/news resources’, ‘individual level’, and ‘media routines/allocated area/time’.
- When the strongest model regarding these three levels is concerned, it is clear that ‘ideology’, when it establishes a relationship with ‘media routines/threshold keepers’, is so effective that it perfectly fits in terms of “out of institution/news resources”, ‘media routines/allocated area/time’ and ‘out of institutional/commercial health institutions’. This situation implies that ‘ideology’, today, influences media institutions through threshold keepers and decides on ‘news resources’ and ‘commercial health institutions’ which can act like news resources when necessary. In addition, ‘threshold keepers’ determine ‘allocated area/time’ for ideological messages and either introduce them to the public or avoid such a publicity. This finding clearly suggests that editorial independence should be an issue for the current discussions.

Research Limitations

The participants who took part in the questionnaire and the interviews within the scope of the study were limited to media professionals focusing on health issues in national or local press, health professionals, and academicians who conduct academic studies on health issues. Media professionals were limited to people working in editorial office (newsroom), administrative managers and media bosses. As for health professionals, the study used doctors, dentists and nurses. Finally, academicians were limited to those having publications about health issues and working at a Turkish university.

Implications

- The following suggestions might be made for possible further studies:
- The findings show that the area allocated to health issues and how long they are published on the internet have considerable effects on commercialization process. Internet is the main source of information today, especially for young people. Therefore, further studies might be conducted to associate ‘digital literacy’ with health literacy since the effective and correct use of internet contents might minimize the cases of disinformation.
- The data for this study were collected through a questionnaire and semi-structured interview questions. A further study might use content analysis for contents available in media tools to determine how commercial factors are reflected in public opinion.

- The current study mainly focuses on commercialization in the health content of the media in Turkey. It might be compared to other similar examples abroad, which might allow researchers to compare commercial factors affecting the media content in Turkey to those affecting similar media contents abroad. Data to make such a comparison possible might come from questionnaires and interview techniques as well as content analyses of local and international publications.
- Visual dimension of commercialization might be the topic of another further study. People are largely affected by what they see rather than what they listen and read. In this respect, a semiotic study might be conducted to evaluate visuals published on the internet/newspaper/television/magazine in terms of their commercial effects.

Originality/Value

The current study mainly aims to determine the commercial factors affecting the health content of the media contents and it proposes a theoretical model after a detailed literature review based on Shoemaker and Reese's (2013) 'hierarchy of influences model'. The proposed model was tested and explained statistically. In addition, unlike Shoemaker and Reese's model, three strongest levels in health content of the media were determined, a stronger model was developed based on these 'strongest levels', and the commercial factors affecting media content and the relationships between these factors were introduced under the light of the findings obtained from the data. Determining commercial factors affecting media's health content and the processes which these contents pass through before they are presented to internet users are essential in developing awareness for 'all individuals' who want to access health information.

Araştırmacı Katkısı: Ferihan AYAZ (%70), Erkan YÜKSEL (%30).

İklim Değişikliği Farkındalığı ve Toplum Bilinci: İstanbul Örneği ¹

Erkan AĞIRALAN² - Uğur SADIOĞLU³

Başvuru Tarihi: 20.04.2021

Kabul Tarihi: 07.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada, öncelikle İstanbul'da ikamet eden vatandaşların iklim değişikliği farkındalığının medeni durum, yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi ve refah düzeyine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Aynı zamanda bu çalışma ile İstanbul'da iklim değişikliği konusundaki kamu bilincinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Veri elde etmek için anket tekniği kullanılan bu çalışmada öncelikle altı sorudan oluşan bir iklim değişikliği farkındalığı ölçeği geliştirilmiştir. Yapılan analizlerle iklim değişikliği farkındalığının cinsiyet açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterirken; yaş, medeni durum, eğitim seviyesi ve gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. İstanbul'daki kadınların erkeklere göre iklim değişikliği farkındalıklarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca iklim değişikliği kavramı, nedenleri, sonuçları, uluslararası ve yerel doküman ve belgelerin bilinirliği, farkındalık kazanım kaynakları ile iklim değişikliği ile mücadelede esas sorumluluğun kime ait olması gerektiği hususlarındaki toplumsal bilinç ortaya konulmuştur. Çalışmanın iklim değişikliği ile mücadelede farkındalık durumunun ve toplumsal bilincin ortaya konmasında diğer illere örnek teşkil etmesi beklenmektedir. Ayrıca bu çalışmanın iklim değişikliği ile mücadelede yerel anlamda farkındalık geliştirilecek politika ve stratejilerin belirlenmesinde karar mercilerine yol göstermesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Toplum Bilinci, İstanbul, İklim Değişikliği Farkındalığı

Atıf: Ağıralan, E. ve Sadioğlu, U. (2021). İklim değişikliği farkındalığı ve toplum bilinci: İstanbul örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 627-654.

¹ Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 17/07/2020 tarihli ve 001160312 sayılı gerekli izinler alınmıştır.

² Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi, erkan.agiralan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6551-8511

³ Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, ugursadi@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2454-4163

Climate Change Awareness and Public Consciousness: The Case of Istanbul

Erkan AĞIRALAN⁴ - Uğur SADIOĞLU⁵

Submitted by: 20.04.2021

Accepted by: 07.06.2021

Article Type: Research Article

Abstract

In this study, primarily it has been researched whether the climate change awareness of citizens residing in Istanbul differs according to marital status, age, gender, educational attainment and welfare level, or not. At the same time, with this study it is aimed to reveal public awareness about climate change in Istanbul. In this study, in which the survey method was used to collect data, as a first step a climate change awareness scale consisting of six questions was developed. As a consequence of the analysis, it has been revealed that while climate change awareness shows a statistically significant difference in terms of gender, it does not show a significant difference according to age, marital status, educational attainment and income level. It has been observed that women in Istanbul have higher awareness of climate change than men. Additionally, some significant issues such as the concept of climate change, its causes and consequences, the recognition of international and local documents and papers, the sources of awareness, and the main responsibility in combating climate change have been revealed. The study will set an example for other provinces in revealing the awareness and public consciousness in combating climate change. In addition, it has been expected that study will provide a guide to local decision-makers in determining policies and strategies in combating climate change and increasing awareness.

Keywords: Climate Change, Public Consciousness, İstanbul, Climate Change Awareness

⁴ Hacettepe University Department of Political Science and Public Administration, erkan.agiralan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6551-8511

⁵ Hacettepe University Department of Political Science and Public Administration, ugursadi@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2454-4163

Giriş

Finansal ve ekonomik krizler (World Bank,2019) ile salgın hastalıkların (WHO, 2020) yanı sıra son yüzyılda dünyayı artan bir şekilde tehdit eden faktörlerin başında iklim değişikliği gelmektedir. Sanayi devriminden günümüze kadar karşılaşılan heyelan, don, sel, kuraklık, şiddetli yağışlar, soğuk ve sıcak günlerdeki öngörülemeyen düzensiz artış ve azalışlar doğrudan ya da dolaylı olarak iklim değişikliği ile ilişkilendirilmektedir (IPCC, 2018). Son çalışmalar küresel ısınmanın 2030 ile 2052 yılları arasında 1,5°C sınırını geçmesi durumunda, sera gazı emisyonlarının hali hazırdaki gibi devam etmesi halinde kaçınılmaz olarak görülmektedir, pek çok canlı türü ile birlikte birçok dengenin alt üst olacağı öngörülmektedir (IPCC, 2018, s.66).

İklim değişikliği neden ve sonuçları itibarıyla genel olarak dünyayı ilgilendiren küresel bir sorun olduğundan bu kapsamda ortaya konulacak mücadelenin de küresel işbirliğini içermesi gerekmektedir. Bu çerçevede hem işbirliğinin tesis edilmesi, desteklenmesi ve güçlendirilmesi hem de yerel ve ulusal bağlamda ortaya konulan politika eylemlerinin başarılı olmasında vatandaşların iklim değişikliği farkındalıkları ile toplumsal bilincin yüksek olması büyük önem taşımaktadır (Ding ve diğerleri, 2011, s.462-466).

2050 yılında toplam nüfusun yaklaşık %68'inin kentlerde yaşayacağı gerçeği dikkate alındığında (UN, 2018) şehirlerde yaşayanların iklim değişikliği farkındalıklarının ölçümlenmesi ve iklim değişikliği bilinçlerinin tespit edilmesi iklim değişikliği ile mücadelede geliştirilecek politikaların, taahhütlerin ve uygulamaların başarısında büyük değer arz etmektedir (Arı ve Aydın, 2019, s.203).

İklim değişikliği bağlamında dünya genelinde farklı coğrafi alanlarda yapılan yerel veya ulusal farkındalık çalışmalarının birbirinden bağımsız farklı sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Bu çalışmalarda çoğunlukla iklim değişikliği risk algısı (Spence ve diğerleri, 2010, s.17; Tvinnereim ve Austgulen, 2014; Pew, 2015; Korkmaz, 2018, s.4045; Tam, 2020, s.20) ya da iklim değişikliği uyum ve azaltım algısının (Mishra ve Pede, 2017, s.501; Tam, 2020, s.25) tespitinin amaçlandığı ifade edilebilir. Gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde iklim değişikliği farkındalık durumunun çeşitli iklimsel değişkenliklerin yanı sıra yaş, eğitim, gelir, cinsiyet, etnik ve kültürel geçmiş, siyasi yönelim, medyaya maruz kalma, kişisel deneyim, kişisel bilgiler gibi değişik faktörlerden etkilendiği görülmektedir (Huda, 2013, s.2147; Brügger ve diğerleri, 2015, s.3-8; Capstick ve diğerleri, 2015, s.35; Shi ve diğerleri, 2016, s.759). Fakat bu çalışmaların üzerinde hemfikir oldukları bir ölçek olmadığı gibi iklim değişikliği farkındalığının hangi faktörlerin hangi yönde etki ettiği noktasında genel kabul gören bir netice de elde edilmemiştir. Örneğin refah hipotezine göre refah düzeyi yükseldikçe iklim değişikliği farkındalığı da artmaktadır (Kennedy, 2015, s.41-46). Diğer yandan, Dunlap ve Mertig çalışmalarında yoksul insanların çevre algılarının ve farkındalıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır (Dunlap ve Mertig, 1995, s.133). Bu iki farklı sonuca ek olarak bir takım çalışmaların ise refah düzeyi ya da gelir seviyesinin iklim değişikliği farkındalığı açısından belirleyici bir değişken olmadığını ortaya koyduğu görülmektedir (Korkmaz, 2018, s.4047).

Bu çalışmada ise İstanbul'da ikame edenlerin iklim değişikliği farkındalığını ölçümlemek ve yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, medeni durum ve gelir durumuna göre bu farkındalığın önemli derecede değişiklik gösterip göstermediği analiz edilmektedir. Bunun için altı sorudan oluşan bir iklim değişikliği farkındalık ölçeği geliştirilmiştir. Ayrıca çalışmada iklim değişikliği kavramı, sebepleri, sonuçları, iklim değişikliği ile mücadelede esas sorumluluğun kimlerde olması gerektiği, farkındalığın edinildiği kaynak ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi İklim Eylem Planı'nın mevcudiyeti hususlarında İstanbul'daki vatandaşların toplumsal bilinç düzeyleri de araştırılmıştır.

İklim Değişikliği Kavramı, Neden ve Sonuçları

İklim değişikliği kavramı ile nedenleri ve sonuçlarının ele alınması bu alanda yapılan çalışmaların anlaşılabilirliğini ve değerini artıracaktır. Kamuoyunda genellikle küresel ısınma kavramı ile eşanlamlı olarak kullanılan iklim değişikliği kavramının bilimsel literatürde farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile iklim değişikliği kavramı yerine küresel ısınma kavramının yanı sıra “iklim kargaşası” (Baer ve Singer, 2014, s.131) ya da “küresel çevresel değişim” (Fiske ve diğerleri, 2014, s.11) terimlerinin kullanılmasının önerildiği çalışmalara da rastlamak mümkündür.

İklim değişikliği kavramının bilim insanları tarafından ele alınması 1827 yılına kadar geri götürülebilmektedir. 1827’de Joseph Fourier atmosferin yeryüzü sıcaklığını belirlemede önemli olduğunu vurgulayarak atmosferin sera benzeri bir görev üstlendiğini ileri sürmesi tartışma ve bilimsel çalışmaları beraberinde getirmiştir (Dispensa ve Brulle, 2003, s.74-105). Farklı tanımlamalar dikkate alındığında Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) iklim değişikliğini çoğunlukla Dünya atmosferine ısı yakalayıcı gazlar ekleyen fosil yakıtların yakılmasıyla oluşan geniş bir küresel olaylar yelpazesi olarak açıklamaktadır. Bu tanımlamanın küresel bağlamda artan sıcaklık eğilimlerine ek olarak deniz seviyesinin yükselmesini; Grönland, Antarktika, Kuzey Kutbu ve dağ buzullarında büyük buz kütlelerinin kaybolmasını; bitki filizlenme ve çiçeklenmesinin kesintiye uğramasını ve aşırı hava olaylarını da içine aldığı söylenebilir (NASA, 2020).

NASA’nın iklim değişikliği tanımına ek olarak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde geçen tanımda önemlidir: Buna göre iklim değişikliği karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlemlenen normal iklim değişkenliğine ek olarak doğrudan veya dolaylı olarak insan faaliyetine atfedilen ve sonuç itibarıyla küresel atmosferin bileşimini farklılaştıran değişimler olarak tanımlanmaktadır (UNFCCC, md:1. 1992).

Yukarıdaki farklı tanımlamalar iklim değişikliğinin farklı nedenlere bağlanabileceğini göstermektedir. Diğer bir ifade ile çalışmalar incelendiğinde bunlardan bir kısmı iklim değişimini doğal nedenlere bağlarken; bir kısmının da iklim değişiminin insani faaliyetlerin neticesinde gerçekleştiğini öne sürdüğü görülmektedir. Ayrıca bu iki temel nedene ek olarak “kültürel nedenleri” yani tüketime dayalı yaşam biçimlerinin de iklim değişikliğine sebep olduğunu vurgulayan Murray Bookchin ve Harry Commoner’in öncü olduğu çalışmalar bulunmaktadır (Başdemir, 2008, s.193-204). Doğal nedenler dikkate alındığında Dünya’nın kendi doğal döngüsünden kaynaklanan Dünya yörüngesindeki değişimler, kıtasal sürüklenmeler, Güneş ışımlarındaki değişimler, okyanusların ısı değişimleri, volkanik patlamaların kaçınılmaz olarak iklimde değişikliğe neden olduğu ifade edilmektedir (Schurer, Hegerl ve Obrochta, 2015).

İklim değişikliğini doğal nedenlere bağlayanlar arasında yer alan Milutin Milankoviç ise Dünya’nın Prezisyon Hareketi (Batan, 2014, s.5) ile belli zaman süreçlerinde meydana gelen eksenindeki doğrusal kaymaların yanı sıra dairesel sapmaların olduğunu ve bu durumun iklim değişikliğine neden olduğunu ifade etmiştir (Turan, 2017). Benzer şekilde okyanusların Güneş’ten gelen ısıyı alıp ve küresel olarak yeniden dağıttığını ifade ederek ısı emen ve transfer eden okyanusların atmosferde bulunan su buharını da etkileyerek iklim değişikliğine neden olduğu da doğal nedenler arasında öne sürülmektedir (Reynolds ve diğerleri, 1998, s.33).

Doğal nedenlerin yanı sıra insan kaynaklı olguların da iklim değişikliğine yol açtığı özellikle IPCC’nin çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. İnsan faaliyetlerinin, Dünya atmosferindeki sera gazları, aerosoller ve bulutluluk miktarlarını etkileyerek iklim değişikliğine neden olduğu açıktır. IPCC tarafından yayımlanan her raporda insan faktörünün küresel ısınmanın ve buna bağlı iklim değişikliğinin tartışılmaz bir gerçeği olduğu ortaya konulmaktadır. Ayrıca, 2019 yılında 1,5°C Küresel Isınma Özel Raporu’nda 2006-2015 arası on yılda küresel ısınmanın 1850-1900’e dönemine kıyasla ortalama sıcaklığı 0.87°C artırdığı ve bu durumun ise büyük ölçüde insan aktivitesinin atmosferdeki sera gazı miktarını artırması neticesinde ortaya çıktığı ifade edilmektedir (IPCC, 2019, s.75).

İklim değişikliğinin insan faaliyetleri sonucu atmosfere bırakılan sera gazlarından kaynaklandığını savunan görüşler dikkate alındığında, insan faaliyetlerinin farklı şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Sanayileşme, nüfus artışı (Ehrlich, 1975), kentleşme, tüketim alışkanlıklarındaki değişim (Scott, 1973), ormansızlaşma, tarım, gübre kullanımı, madencilik, fosil yakıtlarının yakılması, ahlaki çöküntü (Di Paola, 2013, s.55-67), piyasa ekonomisi ve üretkenlik yetisinin yitirilmesi gibi pek çok nedenler bu sınıflandırmalar arasında bulunmaktadır. Bu nedenlerden bazılarının kısaca açıklanması çalışmanın bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.

Nüfusun hızlı bir şekilde artması, ülkelerin ekonomi politikaları, ormanların tarım alanı ya da konut/yerleşke alanı olarak tahsis edilmesi doğrudan veya dolaylı olarak ormansızlaşmaya yol açmaktadır (Serengil, 2018, s.298-312). Orman alanlarının uzun süreli olarak başka kullanımlara dönüştürülmesi iklim değişikliğini etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Ormansızlaşmanın yanı sıra tarım ve hayvancılığın da iklim değişikliğini etkileyen insan kaynaklı nedenler arasında olduğu söylenebilir. Daha açık bir ifade ile temel gıda maddelerinin üretimden tüketime kadar geçen her bir aşamasında gerçekleşen enerji tüketimi neticesinde sera gazı açığa çıkmakta ve bunun neticesinde ise iklim etkilenmektedir (Wreford, Moran ve Adger, 2010). Benzer şekilde toprakların biyolojik özelliklerini ve işlevlerini etkileyen tarımsal faaliyetler sera gazlarının atmosfere salınımlarının potansiyel kaynağını oluşturarak iklimi etkilemektedir (Kayıkçıoğlu ve Okur, 2012, s.25-38). Yapılan araştırmalar neticesinde Dünya'daki karbondioksit eşdeğeri cinsinden seragazı salınımının %18'ini ve ayrıca karbondioksit salınımının %9'unu oluşturan hayvancılık faaliyetinin de insan kaynaklı nedenler arasında olduğu açıktır (Köknaroğlu ve Akunal, 2010, s.68). Bunlarla sınırlı olmayan beşeri kaynaklı nedenler arasında sanayileşme ve kentleşmenin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Sanayileşme ve kentleşme özellikle uzun dönemde enerji tüketimini ve fosil yakıt kullanımını artırarak karbondioksit emisyonunu yükselterek iklimi etkilemektedir (Afawubo ve Nguedam, 2016).

Nedenlerinin yanında iklim değişikliğinin sonuçlarının ortaya konması özellikle farkındalık ve toplumsal bilincin oluşması ile iklim değişikliği mücadelesindeki etkinliği artırmada önem taşımaktadır. Bilimsel çalışmalar iklim değişikliğinin doğal değişkenlikte bir harekete neden olarak akarsu debisi, bazı canlı türlerin göçleri ve tarımsal üretkenliği de değiştireceği ve bunun neticesinde ise gıda, su ve iş güvenliği tehditlerine yol açacağını ileri sürmektedir (Adger ve diğerleri, 2009). Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 2009 Küresel Sağlık Riskleri değerlendirmesinde iklim değişikliğinin 2004'te dünya çapında ishalin neden olduğu ölümlerin %3'ünden, sıtmanın neden olduğu ölümlerin %3'ünden ve dang humması ölümlerinin %3,8'inden sorumlu olduğu ortaya konmaktadır (WHO, 2009).

Esasında geniş bir çerçevede ele alındığında iklim değişikliğinin sonuçları üzerine pek çok çalışmanın yapıldığı söylenebilir. Bu çalışmalardan bazıları kısmi iklim değişikliğinin sonuçlarını sektörel bazda (Başoğlu, 2014) ele alırken; bazılarının ise söz konusu sonuçları sosyal (Safanov, 2019) ya da ekonomik (OECD, 2015) açıdan ele aldığı görülmektedir. Pek çok alanda etkisini gösteren iklim değişikliğinin önemli birkaç sonucuna değinmekte fayda bulunmaktadır. Örneğin, Dünya Bankası Grubu tarafından 2018 yılında hazırlanan Dip Dalgası – İç İklim Göçüne Hazırlık isimli raporda Sahra Altı Afrika, Güney Asya ve Latin Amerika olmak üzere, üç gelişmekte olan bölgede 2050 yılına kadar 143 milyon kişinin iklim değişikliği nedeniyle iç göçe zorlanabileceği önemle belirtilmektedir (Rigaud ve diğerleri, 2018). Ayrıca iklim değişikliğinin en çok kentler ve kentlileri etkileyeceği, kentsel ulaşım, göç, kentsel atıklar, alt yapı, binalar, kent kimliği ve kentlerin sosyal dokusu üzerinde çeşitli değişikliklere neden olacağı da vurgulanmaktadır (Rosenzweig ve diğerleri, 2015).

İklim değişikliğinin sonuçlarını bunlarla sınırlamak elbette eksik olacaktır. Daha açık bir ifade ile yukarıdaki sonuçlara ek olarak iklim değişikliği neticesinde artan küresel sıcaklıkla birlikte daha geniş alanlara yayılan ve kolaylıkla kontrol altına alınamayan sık ve şiddetli orman yangınlarının görüleceğini belirtmektedirler (Flannigan ve diğerleri, 2006, s.847-859). Kısaca iklim değişikliğinin tarımdan turizme, enerjiden istihdama,

sağlıktan eğitime, sulamadan taşımacılığa, ekonomik büyümeden kültüre pek çok alanda doğrudan ya da dolaylı olarak etkisinin olduğu kabul edilmektedir.

İklim Değişikliği Farkındalık Çalışmaları

IPCC raporlarıyla da ortaya konulduğu üzere olası iklim değişikliği senaryolarından en çok etkilenecek olanların başında kentler ve kentliler gelmektedir. Kentler ve iklim değişikli alanında artan bir araştırma eğilimi olsa da hali hazırda gerekli eylem ölçeğini netleştirecek kadar yeterli düzeye ulaşıldığı söylenemez (Dodman ve diğerleri, 2019, s.4). Söz konusu çalışmalardan bazıları kentlerde iklim değişikliği ile mücadele etmek için bir dizi kritik sorun tespit ederken (Bai ve diğerleri, 2018, s.24), bazılarının ise iklim değişikliğine uyum ve kentsel uyum adaletsizliği (Anguelovski ve diğerleri, 2016, s.333) üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çerçevede kent ve iklim değişikliği konusunda yapılan çalışmalarda önceliğin kentlilerin iklim değişikliği konusundaki farkındalıklarının ortaya konması çerçevesinde gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. Çünkü iklim değişikliği farkındalık konusunu ele alan araştırmalar hükümetlerin iklim politikaları oluşturmalarına yardımcı olmanın yanı sıra iklim değişikliğinin sonuçlarına karşı bireysel tepkiyi motive etme ve daha etkili bir tepkinin ortaya konmasını da sağlamaktadır (Yu ve diğerleri, 2013, s.459-472).

Vatandaşların iklim değişikliği farkındalıklarını ve iklim değişikliği konusundaki toplumsal bilinci araştıran çalışmalar problemin ortaya konulmasını ve vatandaşların bu sorunu kavramasını etkileyen çeşitli faktörlerin açığa çıkarılmasını sağlamada önemli yol kat edilmesine yardımcı olmuştur (Steentjes ve diğerleri, 2017; Demski ve diğerleri, 2017, s.149; Shi ve diğerleri, 2016, s.759; Brügger ve diğerleri, 2015; Yu ve diğerleri, 2013; Capstick ve diğerleri, 2015, s.35; Huda, 2013, s.2147; Aitken ve diğerleri, 2008, s.95-111; Corner ve diğerleri, 2011, s.290). Bu çalışmalar çeşitli iklimsel değişkenliklerin yanı sıra yaş, eğitim, gelir, cinsiyet, etnik ve kültürel geçmiş, siyasi yönelim, medyaya maruz kalma, kişisel deneyim ile iklim değişikliğiyle ilgili kişisel bilgiler gibi faktörlerin de birey ve toplumların iklim değişikliği farkındalığını etkilediğini ortaya koymaktadır (Huda, 2013, s.2147; Shi ve diğerleri, 2016, s.759; Brügger ve diğerleri, 2015; Capstick ve diğerleri, 2015, s.35-61).

Bu alanda Gallup tarafından 1989 ve 2003 yılları arasında yapılan ilk çalışma ankete katılanların yalnızca %20 ile 40'ının iklim değişikliğini büyük bir tehdit olarak algıladığını ortaya koyarken (Lorenzoni ve Pidgeon, 2006, s.73-95); 2015 ve 2018 arasındaki ikinci çalışma ise ankete katılanların yaş durumuna göre 18-34 yaşları arasında olanların %70'i, 35-54 yaşları arasında olanların %62'si ve 55 yaşından büyüklerin %56'sının artık iklim değişikliğinin etkileri konusunda daha fazla endişe duyduğunu açığa çıkarmıştır (Reinhart, 2018). Diğer taraftan yaş ile iklim değişikliği algısı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını da ortaya koyan Korkmaz'ın çalışması gibi farklı çalışmalara rastlanılmaktadır (Korkmaz, 2018).

Eğitim konusu dikkate alındığında, yüksek eğitimli insanların, iklim değişikliğinin ortaya çıkışını kanıtlayan ve sayısız etkilerinin anlaşılmasını sağlamak için kullanılan bilimsel kanıtları anlama olasılığının daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Etkin ve Ho, 2007, s.623-641). Benzer şekilde, özellikle ekonomik olarak gelişmekte olan ülkelerde, kadınların iklim değişikliği yansımalarından orantısız bir şekilde etkilendiği ve çeşitli nedenlerle birçok toplulukta iklim değişikliği etkileri açısından erkeklerden daha endişeli olduğu ifade edilmektedir (Crona ve diğerleri, 2013, s.519-531). Bu ve benzeri çalışmaların aksine Denver, Las Vegas ve Phoenix gibi metropollerde iklim değişikliği algısını ölçen çalışmada kadınlara göre erkeklerin daha düşük risk algısına sahip olsa da bu farkın yok denecek kadar az olduğunu ortaya koymuştur (Sullivan ve White, 2019, s.456). Ayrıca Ishaya ve Abaje'nin Nijerya'da yapmış olduğu çalışma (Ishaya ve Abaje, 2008, s.138-143) ile Huda'nın Bangladeş'te gerçekleştirdiği çalışmalarda (Huda, 2013, s.2147-2159) ise erkeklerin kadınlara göre daha yüksek bir iklim değişikliği farkındalığına sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Refah düzeyi ve iklim değişikliği farkındalığı dikkate alındığında; bir tarafta refah seviyesi düştükçe insanların iklim değişikliği sonuçlarından duyduğu endişe ve iklim değişikliği algısının arttığını ileri süren (Kennedy,

2015; Dunlap ve Mertig, 1995) çalışmalar yer alırken, diğer yanda refah seviyesinin artmasına paralel olarak iklim değişikliği farkındalığının da arttığını ortaya koyan çalışmalar da dikkatleri çekmektedir (Inglehart, 1990). Bu iki farklı çalışmaların yanında gelir seviyesi ile iklim değişikliği algısı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını da ortaya koyan çalışmalar da (Korkmaz, 2018, s.4047) literatürde yer almaktadır.

Farklı sonuçlara ulaşan bu çeşitli çalışmalar iklim değişikliğinin nedenleri, etkileri ve potansiyel riskleri konusunda artan bilimsel görüş birliğine rağmen, halkın algı ve endişelerinin büyük ölçüde bölünmüş durumda olduğunu görülmektedir (Parkinson, 2015). Burada altı çizilmesi gerekli olan husus farklı çalışmaların çoğunda toplumsal bilgi durumu ortaya konulurken farkındalık çalışmalarında büyük bir dağınıklık olduğudur. Daha açık bir ifade ile farkındalık çalışmaları genel olarak iklim değişikliği risk algısı (Spence ve diğerleri, 2010; Tvinnereim ve Austgulen, 2014; Pew, 2015; Korkmaz, 2018; Tam, 2020) ve iklim değişikliği uyum algısını (Mishra ve Pede, 2017, s.501; Tam, 2020) ortaya koymaya yönelik olarak gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalarda da genel kabul görmüş bir ölçek bulunmamaktadır. Buna rağmen ortaya konan her bir çalışma iklim değişikliği ile mücadelede karar verici merciler için alınacak karar, belirlenecek politika ve izlenecek stratejilerin belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır.

İklim Değişikliği ve İstanbul

Coğrafi konumu, tarihsel dokusu, yoğun işgücü, sanayi ve ticari faaliyetleri, ekonomisi, kültürel ve dinamik yapısı ile İstanbul sürekli gelişen ve değişen sayılı büyükşehirlerdendir. Bu dinamik yapısına rağmen kabul edilen bir gerçek vardır. Daha açık bir ifade ile İstanbul bir yandan Türkiye'nin en yüksek sera gazı salımına sahip kentiiken, diğer yandanyukarıda kısaca ele alınan iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından etkilenecek kentlerin de başında yer almaktadır. Daha açık bir ifade ile İstanbul'u dikkate alarak hazırlanan model ve senaryodan yararlanarak üretilen projeksiyonların tamamına yakınının sıcaklık artışından kuraklığa, deniz seviyesindeki yükselmeden şiddetli yağışlara kadar çeşitlilik gösteren önemli etkilere dikkat çektiği bilinmektedir (Toros ve diğerleri, 2017, s.12-13).

Dolayısıyla iklim değişikliği ile mücadele çerçevesinde başta İstanbul'daki yerel yönetimlere, merkezi yönetime ve kenttaşlara büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. İstanbul'un iklim değişikliği ile mücadele kapsamında çok önemli çalışmalar gerçekleştirmiş bir dizi faaliyetlerin altına imza atılmıştır.

Öncelikle İstanbul, megakentlerin enerji verimliliği, finans ve ekonomik kalkınma, ölçüm ve planlama, sürdürülebilir topluluklar, ulaşım, katı atık yönetimi, su ve adaptasyon gibi farklı alanlarda yerel yönetimlere işbirliği ve dayanışma içerisinde birlikte çalışmaları için fırsatlar sunan C40 Kentleri arasına girmiştir. İklim değişikliği konusunu ele almak amacıyla metropol kentlerin bir araya gelerek oluşturdukları bir dayanışma ve koalisyon ağı olarak tanımlanabilen C40 Kentleri (*C40 Cities*) kentlerde iklim eylemlerinin yaygınlaştırılması, iyileştirilmesi ve hızlandırılmasında önemli roller üstlenmektedir (Çolakoğlu, 2019).

C40 Kentleri olarak da bilinen Büyük Kentler İklim Liderlik Grubu'nun yanı sıra Uluslararası Yerel Çevre Girişimleri Konseyi (ICLEI), Yerel Yönetimler İklim Yol Haritası ile AB Belediye Başkanları Sözleşmesi (*Covenant of Mayors*) de iklim değişikliği ile mücadele kapsamında yerel yönetimler arası oluşturulan diğer önemli ağlar arasındadır (Tuğaç, 2018). Bunlara ek olarak İstanbul'un İklim ve Enerji için Küresel Belediye Başkanları Sözleşmesi'ne (*Global Covenant of Mayors for Climate and Energy*) üye olduğu bilinmektedir (ICLEI, 2020). Ayrıca İstanbul'dan Kadıköy ile Maltepe Belediyelerinin Belediye Başkanları Sözleşmesi'ne (*Covenant of Mayors*) ve yine Kartal ve Kadıköy Belediyelerinin Uluslararası Yerel Çevre Girişimleri Konseyi'ne üye olduklarının altını çizmek gerekmektedir (İBB, 2018, s.39).

İklim değişikliği konusundaki işbirliği ve dayanışma ağlarındaki aktif pozisyonunun yanında İstanbul'un iklim değişikliği ile mücadele kapsamında gerekli tedbirleri alma, uygun strateji ve politikaları belirleyerek zamanında uygulamaya koyma yolunda önemli bir adım olan İklim Değişikliği Eylem Planı hazırladığı

görülmektedir (Kaya, 2018, s.219). Bu plan doğrultusunda kentin sera gazı emisyonlarının 2030 yılında normal senaryoya göre artıştan %33 azaltılması, iklim direncinin artırılması ve özellikle ekosistem, altyapı ve sosyoekonomik sistemlerin belirlenen en kırılgan öğelerinin güçlendirilmesi hedef olarak belirlenmiştir (İBB, 2018, s.23-24). Ayrıca hazırlanan İİDEP ile kentin karbon ayak izini hesaplamış, geleceğe yönelik iklim senaryoları oluşturmuş, sektörel kırılganlıkları belirlemiş ve azaltım ile uyuma yönelik eylemleri tanımlamıştır (İBB, 2018).

İklim değişikliği ile mücadele kapsamında İstanbul'un ortaya koyduğu eylem ve faaliyetlerin desteklenmesinde, bunların daha etkili bir şekilde uygulanmasında ve arzulanan neticenin kısa sürede elde edilmesinde İstanbulluların iklim değişikliği farkındalıklarının ve toplumsal bilincin ortaya konulması büyük önem arz etmektedir. Fakat hali hazırda İstanbulluların iklim değişikliği, uyum ve azaltım politikaları, iklim değişikliği sebep ve sonuçları, resmi belge ve dokümanlar gibi konulardaki farkındalıklarını ortaya koyan kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Kamuoyu yoklamaları dahil edilmezse, İstanbul'da toplumsal bilinci yansıtan, farkındalık kazanım kaynaklarını ortaya koyan, yerel yönetimlere iklim değişikliği ile mücadelede İstanbul'a özel öneriler sunan kapsamlı çalışmalara rastlamak oldukça zordur.

Bu çalışmada, olasılık dışı örnekleme metotlarından uygun örnekleme metodu (*convenience sampling*) kullanılarak, İstanbul'da ikamet eden ve 18 yaşından büyük kişilerin iklim değişikliği farkındalıklarını ve toplumsal bilinçlerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında 6 soruluk iklim değişikliği farkındalık ölçeği geliştirilmiş ve farkındalığın cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi ve gelir düzeyine göre farklılık arz edip etmediği analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmaya katılanların iklim değişikliği kavramı, nedenleri, sonuçları, uluslararası metinler, yerel dokümanlar, iklim değişikliği ile mücadelede sorumluluğun kime ait olduğu, farkındalık edinim kaynakları hususlarındaki toplumsal bilgileri analiz edilmiştir.

İstanbul Örneğinde İklim Değişikliği Farkındalığı

Araştırma Yöntemi

Araştırma, önceden hazırlanan gönüllü katılım formu ve soruları çerçevesinde anket tekniğine dayalı alan araştırması şeklinde yürütülmüştür. Araştırmaya dâhil edilecek kişiler seçilirken İstanbul İl Sınırları içerisinde ikame etme ve 18 yaş veya üzeri olmaları dikkate alınmıştır. Örnekleme metodu dikkate alındığında, çalışmada olasılık dışı örnekleme metotlarından uygun örnekleme metodu (*convenience sampling*) kullanılmıştır. Gönüllü katılım formunu takiben katılımcılara yöneltilen sorular iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim seviyesi ve gelir düzeyini belirten sorular yer alırken ikinci kısımda ise doğru veya yanlış bir cevap barındırmayan, bazılarında katılımcıya birden fazla şıkkı seçme imkanı tanınan çoktan seçmeli sorular bulunmaktadır. Pilot uygulaması gerçekleştirilen anketlerin uygulanması için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 17/07/2020 tarihli ve 001160312 sayılı gerekli izinler alınmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Anket uygulamasında araştırmanın evreni İstanbul olarak seçilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) rakamlarına göre Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ndeki (ADNKS) güncel verilere göre İstanbul'un nüfusu, 2020 yılında bir önceki yıla göre 56 bin 815 kişi azalarak 15 milyon 462 bin 452 kişi olarak kayda geçmiştir (ADNKS, 2021). 1.000.000 ile 100 milyon arasında bir nüfusa sahip İstanbul'da gerçekleştirilecek çalışmada +/- 0.03 örnekleme hatası dikkate alınarak en az 1066 katılımcıya anket uygulamasının yapılması gerektiği görülmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s.50). Araştırmada 1222 kişiye anket uygulanmış bunlardan 1193'ü geçerli kabul edilmiştir.

Bulgular

Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma kapsamında anket uygulanan ve geçerli kabul edilen toplam 1193 kişinin kişisel bilgilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1
Kişisel Bilgilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

		Frekans	%
Yaşınız	18-25	281	23,6
	26-30	269	22,5
	31-40	445	37,3
	41 ve Üzeri	198	16,6
	Toplam	1193	100,0
Cinsiyetiniz	Kadın	741	62,1
	Erkek	452	37,9
	Toplam	1193	100,0
Medeni Durum	Evli	712	59,7
	Bekar	481	40,3
	Toplam	1193	100,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	111	9,3
	Lise	198	16,6
	Önlisans	145	12,2
	Lisans	573	48,0
	Yüksek Lisans ve Üzeri	166	13,9
	Toplam	1193	100,0
Gelir	2500 TL'nin Altı	256	21,5
	2500-5000 TL	453	38,0
	5000-10000 TL	354	29,7
	10000 TL ve Üzeri	130	10,9
	Toplam	1193	100,0

Araştırmadaki katılımcıların kişisel bilgilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde; kişilerin %23,6’sı 18-25 yaşında, %22,5’i 26-30 yaşında, %37,3’ü 31-40 yaşında ve %16,6’sı 43 ve üzeri yaştadır. Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımı incelendiğinde; kişilerin %62,1’i kadın ve %37,9’u erkektir. Kişilerin medeni durumlarına göre dağılımları incelendiğinde; %59,7’si evli ve %40,3’ü bekardır. Kişilerin eğitim durumlarına göre dağılımı incelendiğinde; %9,3’ü ilköğretim mezunu, %16,6’sı lise mezunu, %12,2’si önlisans mezunu, %48’i lisans mezunu ve %13,9’u yüksek lisans veya üzeri bir eğitim seviyesi mezunu olduğu görülmektedir. Kişilerin gelirlerine ilişkin bilgileri incelendiğinde; %21,5’inin 2500 TL ve altı bir geliri olduğu, %38’inin 2500-5000 TL arası gelire sahip olduğu, %29,7’sinin 5000-10000 TL arası gelire sahip olduğu ve %10,9’unun 10000 TL ve üzeri bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların yarıya yakın bir kısmının lisanas mezunu olduğu, yaş açısından ise yarıdan fazlasının genç ve orta yaş aralığında olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre önemli sayılabilecek bir oranda yüksek görülmektedir.

İklim Değişikliği Farkındalığına İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde İstanbul’da ikame edenlerin iklim değişikliği farkındalığını ortaya koymak amacıyla bir ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçeğin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi ve gelir düzeyine göre farklılık meydana getirip getirmediği analiz edilmiştir. İklim değişikliği farkındalığı ölçeğinde yer alan sorular şunlardır.

- Bu anket çalışmasından önce “iklim değişikliği” ifadesini duydunuz mu?
- “İklim değişikliği” ifadesinin tam olarak ne anlama geldiğini biliyor musunuz?
- Sizce iklim değişikliği var mı?
- İklim değişikliğinin olumsuz sonuçları olduğunu düşünüyor musunuz?
- Sizce İklim Değişikliği sorunu çözülebilir mi?
- Sizce İklim Değişikliğine uyum sağlanabilir mi?

Normallik Testi

İklim değişikliği farkındalığı ölçeğinin normal dağılıp dağılmadığının belirlenmesi amacıyla normallik testi yapılmıştır. Normallik testi sonuçlarına göre, iklim değişikliği farkındalığı gruplararası karşılaştırmaların yapılmasında parametrik veya nonparametrik testlerden hangisinin yapılacağı belirlenmektedir. İklim değişikliği farkındalığına ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de, Kolmogorov Smirnova normallik testi sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 2

İklim Değişikliği Farkındalığına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

			İstatistik	Std. Hata
İklim Değişikliği Farkındalığı	Ortalama		1,8210	,00847
	Ortalama için% 95 Güven Aralığı	Alt Sınır	1,8044	
		Üst Sınır	1,8377	
	5% Kesilmiş Ortalama		1,8567	
	Medyan		2,0000	
	Varyans		,085	
	Standart Sapma		,29098	
	Minimum		1,00	
	Maximum		2,00	
	Açıklık		1,00	
	Çeyrekler Açığı		,50	
	Skewness (Çarpıklık)		-1,396	,071
	Kurtosis (Basıklık)		,926	,142

Tablo 3

Kolmogorov Smirnova Normallik Testi Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnova			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	sd	p	İstatistik	sd	p
İklim Değişikliği Farkındalığı	,163	1179	,000	,936	1179	,000

İklim değişikliği farkındalığı değişkenlerine uygulanan Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarına göre; hesaplanan olasılık (p) değerlerinin 0,05'in altında olması verilerin normal dağılıma sahip olmadığını göstermektedir. Fakat verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığının belirlenmesinde sadece Kolmogorov-Smirnova testi yeterli değildir. Tabachnick ve Fidell'e göre Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerlerinin +1.5 ile -1.5 arasında olması ve aritmetik ortalama, mod, medyan değerlerinin birbirine yakın değerler olması verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu duruma göre; iklim değişikliği farkındalığı değişkenleri için tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde; bütün değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında olduğu ve aritmetik ortalama, mod, medyan değerlerinin birbirine yakın değerler olduğu görülmektedir. Bu sebeple iklim değişikliği farkındalığı değişkenlerinin normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sebeple araştırmada iklim değişikliği farkındalığının gruplararası farklılıkların incelenmesine ilişkin karşılaştırmalarda parametrik analizler uygulanmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Fark Testleri

İklim değişikliği farkındalığı gruplararası farklılıkların incelenmesinde; iki grup arasındaki farklılıkların incelenmesinde t-testi, ikiden fazla grup olduğunda parametrelerin gruplar arası karşılaştırmalarında "One Way Anova" testi yapılmıştır. İkiden fazla grup arasında anlamlı bir farklılık olduğunda her bir grubun birbiri ile farklılıklarının incelenmesine ilişkin karşılaştırmaların yapılmasında Post-Hoc Tukey testi yapılmıştır.

Kişilerin iklim değişikliği farkındalıklarının "cinsiyet" değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t- testi uygulanmıştır. Bağımsız örneklem t- testi sonuçlarına ilişkin veriler Tablo 4'te verilmiştir. T- testi için sınanacak hipotez aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H₁: Kişilerin iklim değişikliği farkındalıkları cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

Tablo 4

İklim Değişikliği Farkındalığının Cinsiyete Göre Farklılıklarının İncelenmesine İlişkin T-testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyetiniz	N	Ort.	SS	T	p
İklim Değişikliği Farkındalığı	Kadın	735	1,5578	,35575	4,658	,000
	Erkek	447	1,4613	,32792		

"Cinsiyet" değişkeni için elde edilen t- testi sonuçlarına göre; "iklim değişikliği farkındalığı" için hesaplanan olasılık değeri (p) 0,05 anlamlılık düzeyinin altında olduğundan H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Bu hipotezin kabul edilmesi kişilerin iklim değişikliği farkındalıklarının cinsiyete göre değişiklik gösterdiği, gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu anlamına gelmektedir. Kişilerin cinsiyetine göre iklim değişikliği farkındalığına ilişkin ortalamalar incelendiğinde; kadınların iklim değişikliği farkındalıklarının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

Farkındalık ve risk algısının genel olarak cinsiyet faktörüne göre değişkenlik gösterdiği bilinmekle birlikte bu değişkenliğin neden ve nasıl oluştuğu hakkında kabul edilebilir bir olgu bulunmamaktadır. Bu araştırmada kadınların farkındalıkları göreceli yüksek olsa da düşük olduğu çalışmalara da (O'Connor ve diğerleri,1999, s.461) rastlamak mümkündür.

Kişilerin iklim değişikliği farkındalıklarının "Medeni Durum" değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına ilişkin veriler Tablo 5'te verilmiştir. T-testi için sınanacak hipotez aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H₂: Kişilerin iklim değişikliği farkındalıkları medeni duruma göre farklılaşmaktadır.

Tablo 5

İklim Değişikliği Farkındalığının Medeni Duruma Göre Farklılıklarının İncelenmesine İlişkin T-testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Medeni Durum	N	Ort.	SS	T	p
İklim Değişikliği Farkındalığı	Evli	708	1,5124	,34488	-1,072	,284
	Bekar	474	1,5346	,35382		

“Medeni durum” değişkeni için elde edilen t-testi sonuçlarına göre; “İklim Değişikliği Farkındalığı” için hesaplanan olasılık değerleri (p) 0,05 anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğundan H_2 hipotezi red edilmiştir. Bu hipotezlerin reddedilmesi kişilerin iklim değişikliği farkındalığının medeni duruma göre değişiklik göstermediğini göstermektedir.

Kişilerin iklim değişikliği farkındalıklarının “yaş” değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla “One Way ANOVA” testi uygulanmıştır. Tablo 6’da ANOVA testine ilişkin F test istatistikleri ve olasılık (Sig.) değerleri verilmiştir. ANOVA testi için sınanacak hipotez aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H_3 : Kişilerin iklim değişikliği farkındalıkları yaşa göre farklılaşmaktadır.

Tablo 6

İklim Değişikliği Farkındalığının Yaşa Göre Farklılıklarının İncelenmesine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	Sig.
İklim Değişikliği Farkındalığı	Gruplar arası	,133	4	,033	,274	,895
	Gruplar içi	143,309	1177	,122		
	Toplam	143,443	1181			

“Yaş” değişkeni için elde edilen ANOVA sonuçlarına göre; “iklim değişikliği farkındalığı” için hesaplanan olasılık (Sig.) değerleri 0,05 anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğundan H_3 hipotezi red edilmiştir. Bu hipotezlerin red edilmesi, iklim değişikliği farkındalığının yaşa göre değişiklik göstermediği, gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı anlamına gelmektedir.

Literatürde diğer ikili değişkenlere göre yaş ve iklim değişikliği farkındalığı arasındaki ilişkinin daha fazla tartışılır olduğu görülmektedir. Kennedy’nin çalışmasında yaş ve iklim değişikliği arasında doğrusal bir ilişkinin bulunmadığı, ikili arasında eğrisel bir ilişkinin bulunduğu açıklanırken (Kennedy, 2015), Korkmaz çalışmasında yaşın iklim değişikliği farkındalığı açısından belirleyici bir değişken olmadığını ifade etmektedir (Korkmaz, 2018).

Kişilerin iklim değişikliği farkındalıklarının “eğitim durumu” değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla “One Way ANOVA” testi uygulanmıştır. Tablo 7’de ANOVA testine ilişkin F test istatistikleri ve olasılık (Sig.) değerleri verilmiştir. ANOVA testi için sınanacak hipotezler aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H_4 : Kişilerin iklim değişikliği farkındalıkları eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır.

Tablo 7

İklim Değişikliği Farkındalığının Eğitim Durumuna Göre Farklılıklarının İncelenmesine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	Sig.
İklim Değişikliği Farkındalığı	Gruplar arası	,306	4	,076	,630	,641
	Gruplar içi	142,636	1175	,121		
	Toplam	142,942	1179			

“Eğitim durumu” değişkeni için elde edilen ANOVA sonuçlarına göre; “iklim değişikliği farkındalığı” için hesaplanan olasılık (Sig.) değeri 0,05 anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğundan H_4 hipotezi red edilmiştir. Bu hipotezin red edilmesi, iklim değişikliği farkındalığının eğitim durumuna göre değişiklik göstermediği, gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı anlamına gelmektedir.

Sosyo-ekonomik ve demografik faktörler arasında eğitim ile bireylerin daha yüksek çevresel farkındalıklarının genellikle pozitif olarak bağlantılı olduğu varsayılmıştır (Liere & Dunlap, 1980). Bununla birlikte, pozitif yönlü bu korelasyon literatürde büyük ölçüde kurulmamıştır. Örneğin, Brody vd. (2008, s.33-41) bireylerin eğitimi ile iklim değişikliği farkındalıkları arasında bir bağlantı kuramazken McCright & Dunlap (2011, s. 155-194) daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin iklim değişikliği için daha düşük düzeyde endişe gösterme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır.

Kişilerin iklim değişikliği farkındalıklarının “gelir” değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla “One Way ANOVA” testi uygulanmıştır. Tablo 8’de ANOVA testine ilişkin F test istatistikleri ve olasılık (Sig.) değerleri verilmiştir. ANOVA testi için sınanacak hipotez aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H_5 : Kişilerin iklim değişikliği farkındalıkları gelire göre farklılaşmaktadır.

Tablo 8

İklim Değişikliği Farkındalığının Gelire Göre Farklılıklarının İncelenmesine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	Sig.
İklim Değişikliği Farkındalığı	Gruplar arası	,677	3	,226	1,861	,134
	Gruplar içi	142,766	1178	,121		
	Toplam	143,443	1181			

“Gelir” değişkeni için elde edilen ANOVA sonuçlarına göre; “iklim değişikliği farkındalığı” için hesaplanan olasılık (Sig.) değerleri 0,05 anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğundan H_5 hipotezi red edilmiştir. Bu hipotezlerin red edilmesi, iklim değişikliği farkındalığının gelire göre değişiklik göstermediği, gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı anlamına gelmektedir.

Geleneksel yaklaşıma göre hem bireysel anlamda hem de ülkesel manada refah düzeyi ile çevre dolayısıyla iklim değişikliği farkındalığı arasında bir bağ olmakla birlikte refah düzeyi arttıkça iklim değişikliği farkındalığı da artmaktadır. Yoksul insanlar için ise yemek ve barınma gibi temel ihtiyaçlar iklim değişikliğinin önüne geçtiği ileri sürülmektedir (Dunlap ve York, 2008). Diğer taraftan Kennedy (2015), refah seviyesi düştükçe insanların

iklim değişikliği sonuçlarından duyduğu endişenin ve iklim değişikliği farkındalığının arttığını ortaya koymuştur. Bunların yanı sıra Korkmaz (2018) gibi gelirin iklim değişikliği algısı açısından belirleyici bir değişken olmadığını ifade eden bilim insanları da bulunmaktadır.

Sonuç olarak iklim değişikliği farkındalığı ile cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi ve gelir gibi sosyo-ekonomik ve demografik faktörler arasında bir ilişki bulunsa ve bu ilişki özellikle son yıllarda derinlemesine araştırılsa da bu değişkenler arasında genel kabul gören bir korelasyon ortaya konulamamıştır. Diğer bir ifade ile söz konusu sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin iklim değişikliği farkındalığını neden ve nasıl etkilediğini anlamak oldukça zordur. Bu durum ülkeler, bölgeler ve kültürler arası değişkenlik gösterebilmektedir. Yapılan araştırmalarda veri toplanan katılımcı kitle de bu değişkenliğin nedenleri arasında sayılabilir. Bizim araştırmamızda ilk defa geliştirilen bir iklim değişikliği farkındalık ölçeği kullanılmış olsa da değişkenler arası ilişkinin şekillenmesinde katılımcı kitlenin de önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Nitekim ilk kez kullanılan “iklim değişikliği farkındalığı” ölçeği sonucunda ortaya çıkan bulgular literatürdeki farklı çalışma sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir.

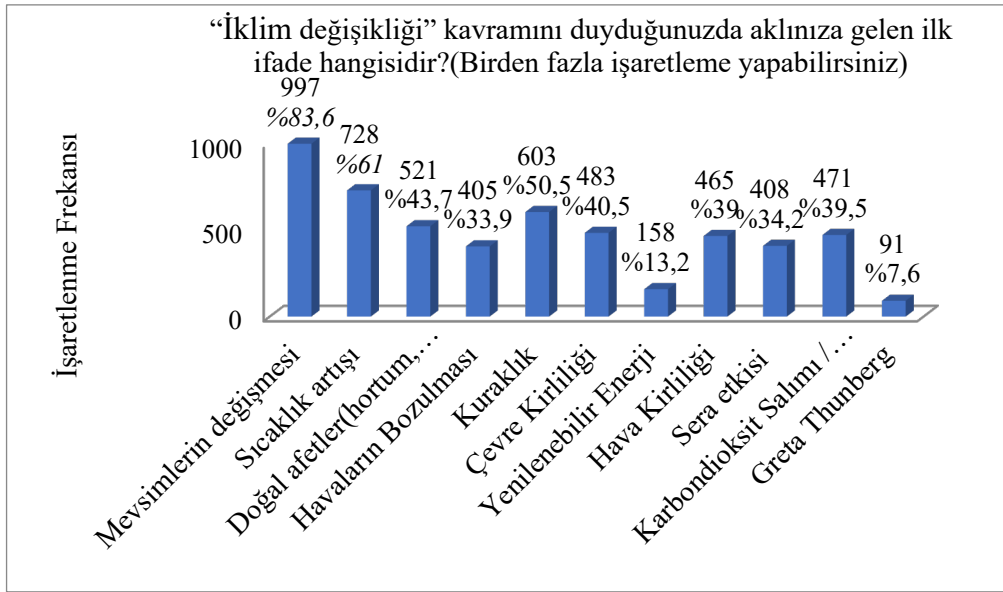
Toplum Bilincine İlişkin Bulgular

Yukarıda geliştirilen iklim değişikliği farkındalık ölçeğinin yanı sıra çalışmanın bu kısmında iklim değişikliği konusundaki toplumsal bilinci analiz etmek amacıyla katılımcılara bir dizi sorular sorulmuştur. Bu sorular öncelikle “iklim değişikliği” kavramını daha önce duyup duymadıkları ve “iklim değişikliği” ifadesinin kendilerinde neler çağrıştırdığını ortaya çıkarmaya yöneliktir. Devamında ise iklim değişikliğinin nedenleri ile sonuçları arasındaki hangi unsurların olduğu düşüncesinin belirlenmesi için iki soru sorulmuştur. Ayrıca iklim değişikliği çerçevesinde yapılan anlaşma ve sözleşmeler ile İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planının bilinirliğinin ortaya konması amacıyla iki soru sorulmuştur. Bunlara ek olarak iklim değişikliği ile mücadelede esas sorumluluğun kime ya da hangi kuruma ait olması gerektiği düşüncesi ile iklim değişikliği konusundaki bilgi ve farkındalığın hangi kaynaklardan edinildiğinin belirlenmesi amacıyla da sorular sorulmuştur. Bu kapsamda sorulan soru ve verilen cevaplar neticesinde elde edilen bulgular şu şekildedir.

Grafik 1. “Bu Anket Çalışmasından Önce “İklim Değişikliği” İfadesini Duydunuz Mu?” Sorusuna Verilen Cevapların Yüzdelik Dağılımı

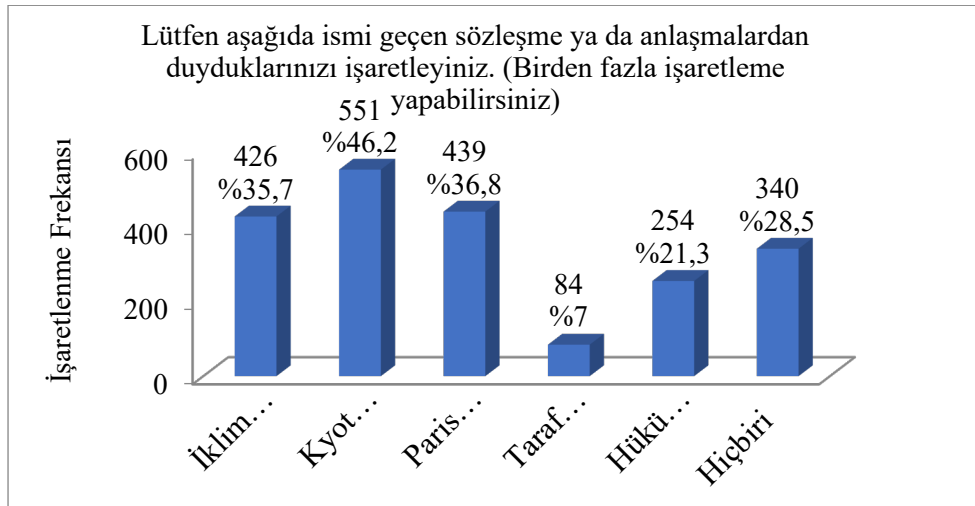
Çalışmaya katılan katılımcıların %91’i daha önce “iklim değişikliği” kavramını duyduklarını belirtirken %6’sı ise daha önce bu kavramı duymadıkları ve ilk kez bu çalışmayla birlikte kavramla tanıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu sorunun devamında araştırmaya katılanlara “İklim değişikliği” kavramını duyduğunuzda aklınıza gelen ilk ifade hangisidir?” sorusu yöneltilmiştir.

Grafik 2. “İklim Değişikliği” Kavramını Duyduğunuzda Aklınıza Gelen İlk İfade Hangisidir?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Araştırmaya katılan ve geçerli sayılan 1193 cevaptan 997 tanesi “İklim değişikliği” kavramını duyduğunuzda aklınıza gelen ilk ifade hangisidir?” sorusuna “mevsimlerin değişmesi” şıkkını işaretlemiştir. Diğer bir ifade ile katılımcıların %83,6 sı iklim değişikliği kavramını duyduklarında mevsimlerin değişmesinin kendilerinde çağrışım uyandıran kavramların başında geldiğini ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra sırasıyla –sıcaklık artışı, kuraklık, doğal afetler ve çevre kirliliğinin işaretlendiği görülmektedir. Diğer yandan Dünyaca ünlü aktivist Greta Thunberg ise sadece %7,6 ile iklim değişikliği kavramı ile akıllara düşenler arasında son sırada yer almıştır.

Ayrıca katılımcılara iklim değişikliği çerçevesinde imzalanan anlaşmaları duyup duymadıkları sorulmuştur.

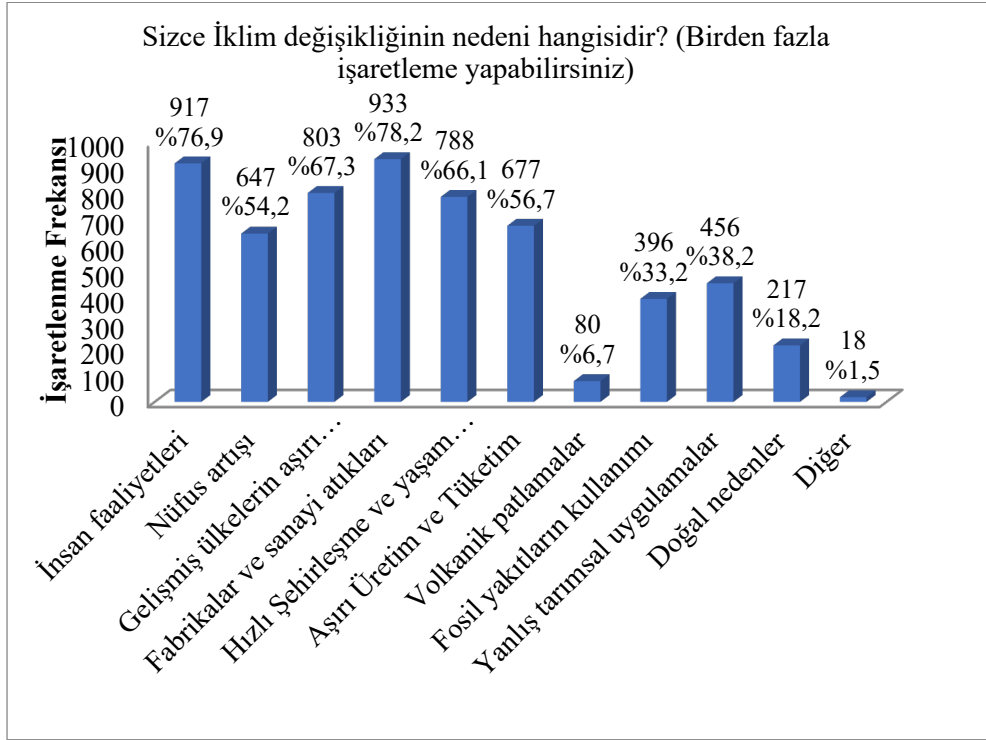

Grafik 3. “Lütfen Aşağıda İsmi Geçen Sözleşme ya da Anlaşmalardan Duyduklarınızı İşaretleyiniz” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Buna göre iklim değişikliği ile mücadele kapsamında geliştirilen çabaların temel taşlarını oluşturan Paris, Kyoto, Taraflar Konferansı, İDÇS, Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli seçenek olarak verilmiştir.

Katılımcıların %28,5 gibi önemli bir oranı söz konusu sözleşme ya da andlaşmalardan hiçbirini duymadığını belirtmiştir. En çok bilinen ise %46,2 ile Kyoto Protokolü olmuştur. Diğer bir açıdan bakıldığında ise katılımcıların yarısından fazla bir kısmının Kyoto Protokolünü bilmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

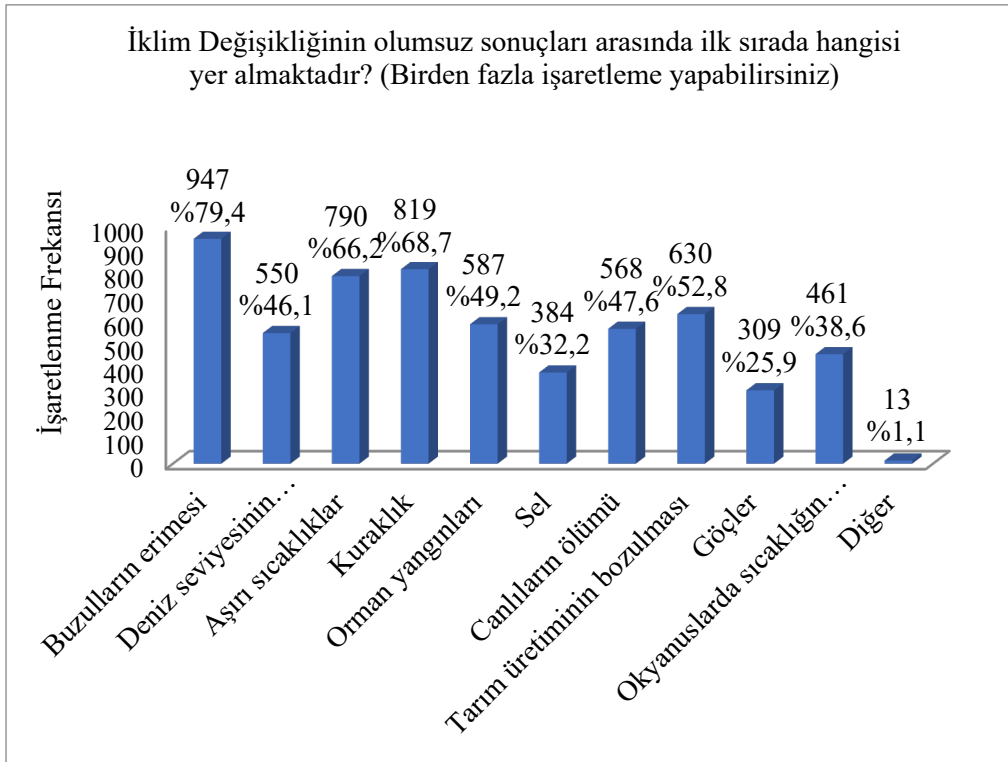
Kavrama yönelik yukarıdaki iki sorunun devamında iklim değişikliği sebep ve sonuçlarına yönelik toplumsal bilinci yansıtmaya amacıyla katılımcılara bu yönde iki soru yöneltilmiştir. Bu sorulardan ilki “Sizce İklim değişikliğinin nedeni hangisidir?” iken; ikincisi ise “İklim Değişikliğinin olumsuz sonuçları arasında ilk sırada hangisi yer almaktadır?” sorusudur. Bu sorulara verilen cevapların dağılımları aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 4. “Sizce İklim Değişikliğinin Nedeni Hangisidir?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Çalışma kapsamında katılımcıların iklim değişikliğinin nedenleri arasında ilk sırada “fabrika ve sanayi atıklarını” işaretledikleri görülmektedir. Hemen devamında ise %76,9’luk oran ile insan faaliyetleri, %67,3 ile gelişmiş ülkelerin aşırı karbon salımları, %66,1 ile hızlı şehirleşme ve yaşam biçiminin değişmesi iklim değişikliğinin nedenleri arasında ilk sıralarda yer almıştır. Katılımcıların yalnızca %18,2 si iklim değişikliğinin doğal nedenlere dayandığını düşünmektedirler.

İklim değişikliğinin nedenlerinin yanı sıra sonuçları hakkında toplumsal bilinci ortaya koymak için katılımcılara sorular sorulmuş ve bu kapsamda iletilen cevaplar şu şekildedir:

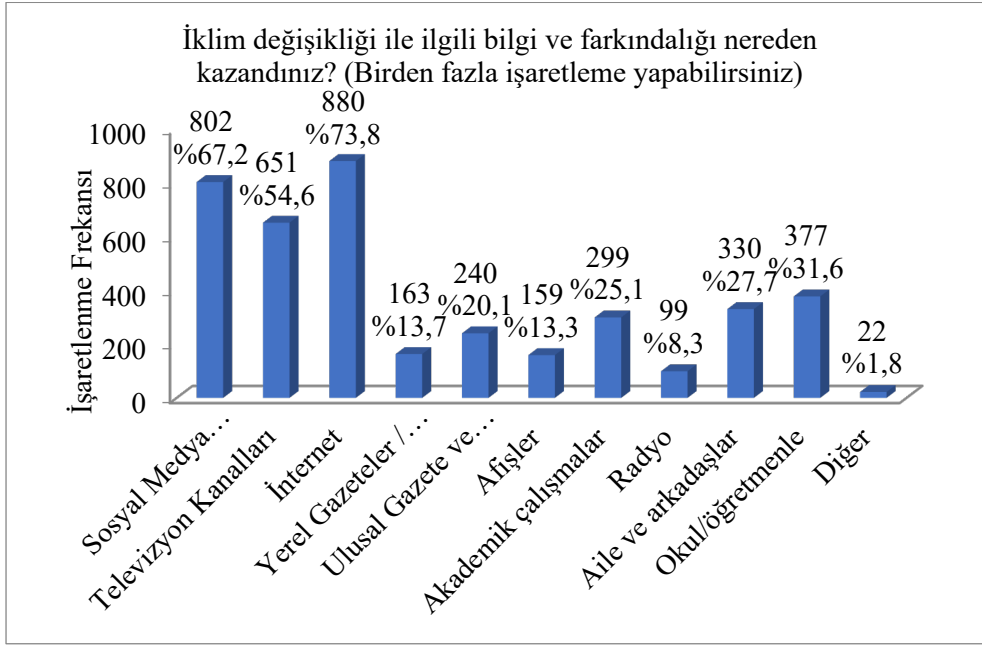

Grafik 5. “İklim Değişikliğinin Olumsuz Sonuçları Arasında İlk Sırada Hangisi Yer Almaktadır?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Buna göre katılımcıların %79,4’ü iklim değişikliğinin olumsuz sonuçları arasında buzulların erimesinin yer aldığını işaretlemişlerdir. Sırasıyla kuraklık, aşırı sıcaklıklar ve tarım üretiminin bozulmasının da iklim değişikliğinin olumsuz sonuçları arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Diğer yandan seçenekler arasında yer alan göçler ile sel ifadelerinin en az işaretlenen olumsuz sonuçlardan olduğu görülmektedir.

İklim değişikliği kavramı, sebep ve sonuçlarına ilişkin toplumsal bilincin analiz edilmesinden sonra katılımcıların sahip oldukları iklim değişikliği bilincini nereden kazandıkları ve iklim değişikliği ile mücadelede esas sorumluluğun kimde olması gerektiği hususlarındaki düşüncelerinin de açığa çıkması için katılımcılara iki soru yöneltilmiştir.

Bu çerçevede ilk olarak katılımcılara İklim değişikliği ile ilgili bilgi ve farkındalığı nereden kazandıkları sorulmuştur. Buna göre açığa çıkan cevaplar aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 6. “İklim Değişikliği ile İlgili Bilgi ve Farkındalığı Nereden Kazandınız?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Buna göre katılımcıların iklim değişikliği farkındalıklarını kazanmalarındaki araçların başında %73,8 ile internet gelirken, interneti %67,2 ile Sosyal medya (facebook, twitter...vb), %54,6 ile de televizyon kanalları takip etmektedir. Bu noktada en düşük rol ise % 8,3 ile radyoya aittir. Afişler ise katılımcıların %13,3 ü tarafından seçilmiştir.

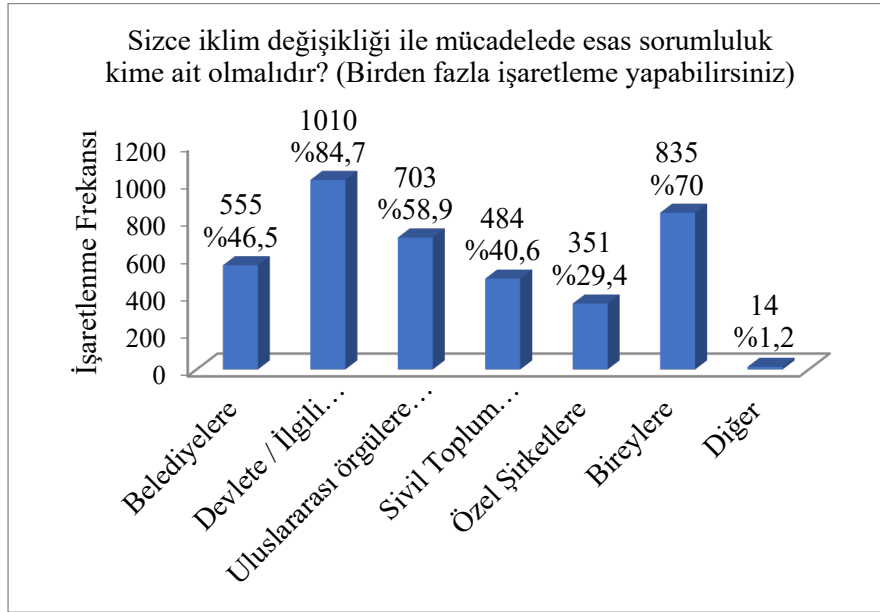
Ayrıca katılımcılara iklim değişikliği ile mücadele noktasında İstanbul’un iklim değişikliği eylem planı olduğunu bilip bilmedikleri sorulmuştur. Buna göre oluşan durum aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 7. “İklim Değişikliği ile Mücadele Noktasında İkame Ettiğiniz Kentin İklim Değişikliği Eylem Planı Olduğunu Biliyor Musunuz” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Katılımcıların yaklaşık %91’i İstanbul’un iklim değişikliği ile mücadele noktasında iklim değişikliği eylem planı olduğunu bilmediği açığa çıkmıştır. Her yüz katılımcıdan sadece 9’unun eylem planından haberdar olduğu görülmüştür.

Son olarak, katılımcılara iklim değişikliği ile mücadele konusundaki esas sorumluluğun kime ait olduğu sorulmuş, böylece iklim değişikliği ile mücadele noktasındaki toplumsal bilinçleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre gelen cevaplar aşağıdaki grafikte yer almaktadır.

Grafik 8. “Sizce İklim Değişikliği ile Mücadelede Esas Sorumluluk Kime Ait Olmalıdır?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Çalışma kapsamında katılımcıların %84,7’si iklim değişikliği ile mücadelede esas sorumluluğun devletlere ait olması gerektiğini ifade ederken; bunu sırasıyla %70 ile bireyler, %58,9 ile uluslararası örgütler izlemektedir. Bu noktada en az sorumluluk ise %29,4 ile özel şirketlere yüklenilmiştir.

Özetlemek gerekirse, katılımcıların yarıdan fazlasının kadın, yarısına yakın bir kısmının lisans mezunu, büyük çoğunluğunun ise genç ve orta yaş grubunda yer aldığı araştırmada genel olarak toplumdaki iklim değişikliği bilgi düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Katılımcıların %90’dan fazlasının iklim değişikliği kavramını duymuş olmasının, bu kavramı duyduklarında %83’ten fazlasının ilk olarak mevsimlerin değişmesi ile ilişki kurması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Diğer yandan uluslararası iklim değişikliği sözleşme ya da anlaşmalarının katılımcıların yarıdan fazlası tarafından duyulmamış olması söz konusu metinlerin tanıtım faaliyetlerindeki eksiklikle açıklanabilir. Bunlara ek olarak iklim değişikliğinin neden ve sonuçları noktasında ortaya çıkan sonuçlar katılımcıların iklim değişikliği ile ilgili bilgi ve farkındalığı kazandıkları kaynaklar çerçevesinde oluşturduğu yorumlanabilir. Çünkü internet ve sosyal medyada iklim değişikliğinin sonuçları arasında buzulların erimesi, aşırı sıcaklık ve kuraklığın ele alındığı ifade edilebilir. Son olarak katılımcıların %90’nından fazlasının İBB’nin İklim Değişikliği Eylem Planı’nı duymamış olması bu planın vatandaşlara yeteri kadar tanıtılmadığı, sosyal medya ve internette yeteri kadar söz konusu eylem planına yer verilmediği şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç ve Öneriler

İçinde bulunulan yüzyılın en önemli sorunlarından biri olan iklim değişikliği özellikle kentleri ve kentlileri etkilemektedir. Bu tehdit karşısında genel olarak uyum ve azaltım politikaları kabul edilmektedir. Bu politikaların başarıya ulaşmasında toplumsal bilincin ve iklim değişikliği farkındalığının ortaya konularak güçlendirilmesi hem yerel anlamda hem de toplumsal alanda bilinçli, sağlıklı ve uygulanabilir kararlar alınmasına yardımcı olmaktadır.

İklim değişikliği çerçevesinde farklı coğrafi alanlarda yapılan farkındalık çalışmalarının birbirinden bağımsız değişik sonuçlara ulaştığı bilinmektedir. Söz konusu çalışmalar dikkate alındığında iklim değişikliği farkındalık durumunun yaş, eğitim seviyesi, gelir düzeyi, cinsiyet, etnik ve kültürel geçmiş, siyasi yönelim, medyaya maruz kalma, kişisel deneyim, gibi değişik faktörlerden farklı yönlerde etkilendiği görülmektedir (Huda, 2013, s. 2147; Brügger ve diğerleri, 2015, s.3-8; Capstick ve diğerleri, 2015, s.35; Shi ve diğerleri, 2016, s.759). Fakat hangi faktörlerin iklim değişikliği farkındalığını hangi yönde etkilediği noktasında fikir birliğine ulaşılamamıştır. İklim değişikliği farkındalık ölçümlerinde birbirinden değişik ölçeklerin kullanılması söz konusu fikir birliğine ulaşılmasını engellemektedir. Ayrıca toplumsal düzeyde iklim değişikliği farkındalık çalışmalarının literatürde çok az olması, yayımlanan çalışmaların arzulanan rakamların oldukça altında yer alması sosyo demografik faktörlerin farkındalığı hangi doğrultuda ve nasıl etkilediğinin belirgin bir hal almasını engellemektedir.

Bu çalışmada iklim değişikliği farkındalığı ölçeği geliştirilmiş ve bu ölçekle İstanbulluların iklim değişikliği farkındalığının medeni durum, yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi ve refah düzeyine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Buna göre araştırma kapsamında yaş, medeni durum, eğitim seviyesi ve refah düzeyi açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiş; cinsiyet açısından farkındalığın istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Yapılan analizler neticesinde İstanbul'da yaşayan kadınların iklim değişikliği farkındalıklarının erkeklerden daha yüksek olduğu açığa çıkmıştır. Diğer çalışmalara bu çalışmada kullanılan ölçeğin geliştirilerek kullanılması önerilmektedir.

Ayrıca iklim değişikliği kavramı, nedenleri, sonuçları, uluslararası sözleşmeler, İBB iklim değişikliği eylem planı hususlarındaki toplumsal bilinç analiz edilmiş ve iklim değişikliği farkındalığının kazanım kaynağı ile iklim değişikliği karşısında mücadelede esas sorumluluğun kime ait olması gerektiği noktasındaki düşünceler araştırılmıştır. Özellikle İBB İklim değişikliği Eylem Planı ile uluslararası alandaki resmi belge ve dokümanların bilinirliği düşük çıkmıştır. Bu durum katılımcıların farkındalık edinim kaynakları dikkate alındığında, sosyal medya ve internette söz konusu dokümanlara ilişkin tanıtım ve bilgilendirmenin eksik olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bu çalışmanın arkasından gelecek akademik çalışmalarda burada geliştirilen iklim değişikliği farkındalık ölçeğini güçlendirerek ya da aynen kullanılması önerilmektedir. Bundan daha önemlisi toplumsal iklim değişikliği farkındalık çalışmalarının artarak gerçekleştirilmesi, hem yerel hem de ulusal bağlamda söz konusu farkındalık araştırmalarının ortaya konması bilimsel birikimi artıracaktır. Ayrıca kent bazında yapılacak sonraki çalışmalara iklim değişikliği eylem planı hazırlamış olan kentleri öncelikli olarak dikkate almaları önerilmektedir. Bu durum eylem planı süreç takibini kolaylaştıracak ve taraflar arası işbirliğini artıracaktır. Diğer çalışmalar gibi bu çalışmanın da kısıtları mevcuttur. Bu sınırlılıkların başında ise COVID-19 salgını çerçevesinde alınan ve araştırma döneminde İstanbul'u da içeren kısıtlamaların geldiği ifade edilebilir. Bu çalışmayı takip edecek çalışmalara söz konusu kısıtlamaların etkilerinin ortadan kaldırılması ya da azaltılması çerçevesinde öncelikli olarak kısıtlamadan en az etkilenen çiftçiler, toplu taşıma sürücüler, kuryeler gibi bazı meslek gruplarının belirlenerek bu meslek gruplarına odaklanmaları tavsiye edilmektedir. Bütün bunlara ek olarak bundan sonraki çalışmalarda üniversiteler - yerel yönetimler - sivil toplum kuruluşları işbirliğinin artırılmasına öncelik verilmesi önerilmektedir. Böylelikle ortaya konan çalışma sayısı artacak ve çalışmalarda standardizasyon sağlanacaktır.

Son olarak yerel anlamda İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planının daha bilinir hale getirilmesi, tanıtımın artırılarak sorun ve çözümünde İstanbulluların önemli bir paydaş olarak dikkate alınması yürütülecek mücadelenin başarısını etkileyecektir. Tanıtım ve bilgilendirmede ise çalışma neticesinde ilk sıralarda yer alan internet, sosyal medya ve televizyon kanallarının etkin bir şekilde kullanılması tavsiye edilmektedir. İklim değişikliği Eylem Planı hazırlamakta olan ya da hazırlayacak olan diğer kentlerde de öncelikle farkındalık ve toplumsal bilincin ortaya konulması ve bu noktada çalışmanın çıktılarının dikkate alınması önerilmektedir.

Kaynakça

- Abram, N., Adler, C., Bindoff, N.L., Cheng, L., Cheong, S.M., Cheung, W.W.L., ... Zhai, P., (2019). *IPCC special report on the ocean and cryosphere in a changing climate* (Teknik rapor) Intergovernmental Panel on Climate Change web sayfasından erişildi: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/3/2019/11/03_SROCC_SPM_FINAL.pdf
- Adger, W.N., Dessai, S., Goulden, M., Hulme, M., Lorenzoni, I., Nelson, D.R., ... Wreford, A. (2009). Are there social limits to adaptation to climate change?. *Climatic Change*, 93, 335–354. doi: 10.1007/s10584-008-9520-z
- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. 2020. (2021, Şubat). *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*, 37210. Erişim adresi: <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=37210>
- Afawubo, K. & Nguedam, N. C. (2016). Are urbanization, industrialization and CO2 emissions cointegrated?. *65th Congress - The French Economic Association içinde*. Erişim adresi: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02518188>
- Aitken, S.N., Yeaman, S., Holliday, J.A., Wang, T. & Curtis-McLane, S. (2008). Adaptation, migration or extirpation: Climate change outcomes for tree populations. *Evolutionary Applications*, 1(1), 95-111. doi: 10.1111/j.1752-4571.2007.00013.x
- Allen, M., Babiker, M., Chen, Y., Coninck, H.D., Connors, S., Diemen, R.V., ... Zickfeld, K. (2018). *Global warming of 1.5°C*. (Teknik rapor) Intergovernmental Panel on Climate Change web sayfasından erişildi: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/06/SR15_Full_Report_High_Res.pdf
- Anguelovski, I., Shi, L., Chu, E., Gallagher, D., Goh, K., Lamb, Z., ... Teicher, H. (2016). Equity impacts of urban land use planning for climate adaptation: Critical perspectives from the Global North and South. *Journal of Planning Education and Research*, 36(3), 333–348. doi: 10.1177/0739456X16645166
- Arı, İ. & Aydın, L. (2019). Türkiye’de yerel iklim değişikliği eylem planlarının hazırlanması ve etkin uygulanması için öneriler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Ek sayı), Erişim adresi: http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/488895687_18-Mak-395-414.pdf
- Baer, H. & Singer, M. (2014). *The anthropology of climate change*. London: Routledge.
- Bai, X., Dawson, R., Ürge-Vorsatz, D., Delgado, G., Barau, A., Dhakal, S., ... Schultz, S. (2018). Six research priorities for cities and climate change. *Nature*, 555 (7694), 23–25. doi: 10.1038/d41586-018-02409-z
- Batan, M. (2014). *Küresel iklim değişikliği ve beklenen sonuçları* (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Başdemir, H. Y. (2008). Küresel ısınma ve çevre ahlakı. F. Kayadibi (Yay. haz.), *Uluslararası çevre ve din sempozyum*, içinde, (s.193-204). İstanbul: Yalın yayıncılık.

- Başoğlu, A. (2014). *Küresel iklim değişikliğinin ekonomik etkileri üzerine model denemesi ve ekonometrik bir analiz*. (Doktora Tezi) Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=zMzsODBDu18E3qexI2K0SQ&no=QPG_byXPTEKTrSiTyLvOeA
- Brody, S. D., Zahran, S., Grover, H. & Vedlitz, A. (2008). A spatial analysis of local climate change policy in The United States: Risk, stress, and opportunity. *Landscape and Urban Planning*, 87(1), 33-41. doi: 10.1016/j.landurbplan.2008.04.003
- Brügger, A., Dessai, S., Devine-Wright, P., Morton, T. & Pidgeon, N. (2015). Psychological responses to the proximity of climate change. *Nature Climate Change*, 5(12), 1031-1037. doi: 10.1038/nclimate2760
- Capstick, S., Whitmarsh, L., Poortinga, W., Pidgeon, N. & Upham, P. (2015). International trends in public perceptions of climate change over the past quarter century. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 6(1), 35-61. Erişim adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/wcc.321>
- Corner, A., Whitmarsh, L. & Xenias, D. (2011). Uncertainty, scepticism and attitudes towards climate change: Biased assimilation and attitude polarisation. *Global Environmental Change*, 21(2), 690-700. doi: 10.1007/s10584-012-0424-6
- Crona, B., Wutich, A., Brewis, A. & Gartin, M. (2013). Perceptions of climate change: Linking local and global perceptions through a cultural knowledge approach. *Climatic Change*, 119(2), 519-531. doi: 10.1007/s10584-013-0708-
- Çolakoğlu, E. (2019). *İklim değişikliği, sürdürülebilir kentler ve kentsel planlama etkileşimi*. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi: <http://www.iklimin.org/moduller/kentmodulu-surdurulebilir kentler.pdf>
- Demski, C., Capstick, S., Pidgeon, N., Sposato, R. G. & Spence, A. (2017). Experience of extreme weather affects climate change mitigation and adaptation responses. *Climatic Change*, 140(2), 149-164. doi: 10.1007/s10584-016-1837-4
- Di Paola, M. (2013). Climate change and moral corruption. *Philosophy and Public Issue*, 3(1), 55-67. Erişim adresi: http://fqp.luiss.it/files/2014/06/6_Di-Paola_Climate-Change-and-Moral-Corruption_PPI_vol3_n1_2013.pdf
- Ding, D., Maibach, E.W., Zhao, X., Roser-Renouf, C. & Leiserowitz, A. (2011). Support for climate policy and societal action are linked to perceptions about scientific agreement. *Nature Climate Change*, 1(9), 462-466. doi: 10.1038/nclimate1295
- Dispensa, J. & Brulle, R. (2003). Media's social construction of environmental issues: focus on global warming-a comparative study. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 23(10), 74-105. doi: 10.1108/01443330310790327
- Dodman, D., Archer, D. & Satterthwaite, D. (2019). Responding to climate change in contexts of urban poverty and informality. *Environment & Urbanization*, 31(1), 4-12. doi:10.1177/0956247819830004
- Dunlap, R. E. & Mertig, A.G. (1995). Global concern for the environment: Is affluence a prerequisite?. *Journal of Social Issues*, 51, 121-137. doi: 10.1111/j.1540-4560.1995.tb01351.x
- Dunlap, R. E. & York, R. (2008). The globalization of environmental concern and the limits of the postmaterialist values explanation: Evidence from four multinational surveys. *The Sociological Quarterly*, 49, 529-563. doi:10.1111/j.1533-8525.2008.00127.x

- Ehrlich, P.R. (1975). *The population bomb* (Revised). New York: Rivercity Press.
- Etkin, D. & Ho, E. (2007). Climate change: Perceptions and discourses of risk. *Journal of Risk Research*, 10(5), 623-641. doi: 10.1080/13669870701281462
- Fiske, S. J., Crate, S. A., Crumley, C. L., Galvin, K., Lazrus, H., Lucero, ... Wilk, R. (2014). *Changing the atmosphere: Anthropology and climate change* (Teknik rapor). American Anthropological Association web sayfasından erişildi: <https://s3.amazonaws.com/rdcms-aaa/files/production/public/FileDownloads/pdfs/cmtes/commissions/upload/GCCTF-Changing-the-Atmosphere.pdf>
- Flannigan, M., Amiro, B., Logan, K., Stocks, B. & Wotton, M. (2006). Forest fires and climate change in the 21st century. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, 11(4), 847-859. doi: 10.1007/s11027-005-9020-7
- Huda, N. (2013). Understanding Indigenous people's perception on climate change and climatic hazards: A case study of Chakma Indigenous Communities in Rangamati Sadar Upazila of Rangamati District, Bangladesh. *Natural Hazards*, 65(3), 2147-2159. doi: 10.1007/s11069-012-0467-z
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2018). *İstanbul iklim değişikliği eylem planı final raporu 2018* (Teknik rapor). İstanbul Büyükşehir Belediyesi web sayfasından erişildi: <https://www.iklim.istanbul/raporlar/>
- Inglehart, R. (1990). *Cultural shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- International Council for Local Environmental Initiatives. (2020). Members. Erişim adresi: <https://iclei.org/en/members.html>
- Ishaya, S. & Abaje, I.B. (2008). Indigenous people's perception on climate change and adaptation strategies in Jema'a local government area of Kaduna State, Nigeria. *Journal of Geography and Regional Planning*, 1(8), 138-143. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/236248674_Indigenous_People's_Perception_on_Climate_Change_and_Adaptation_Strategies_in_Jema'a_Local_Government_Area_of_Kaduna_State_Nigeria
- Kaya, Y. (2018). İklim değişikliğine karşı kentsel kırılganlık: İstanbul için bir değerlendirme. *International Journal of Social Inquiry*, 11(2), 219-257. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijsi/issue/41585/502488>
- Kayıkçıoğlu, H.H. & Okur, N. (2012). Sera gazı salınımlarında tarımın rolü. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 25-38. Erişim adresi: <http://adudspace.adu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11607/2607>
- Kennedy, B. (2015). *Describing and explaining cross-national public opinion on climate change*. (Doktora Tezi) ProQuest veri tabanından erişildi. (ProQuest numarası: 3726165)
- Korkmaz, M. (2018). Public awareness and perceptions of climate change: Differences in concern about climate change in the west mediterranean region of Turkey. *Applied Ecology and Environmental Research*, 16(4), 4039-4050. doi: 10.15666/aeer/1604_40394050
- Köknaroğlu, H. & Akünal T. (2010). Küresel ısınmada hayvancılığın payı ve zooteknist olarak bizim rolümüz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 67-75. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/44450134_Kuresel_Isinmada_Hayvanciligin_Payi_ve_Zooteknist_Olarak_Bizim_Rolumuz

- Liere, K. D., & Dunlap, R. E. (1980). The social bases of environmental concern: A review of hypotheses, explanations and empirical evidence. *Public Opinion Quarterly*, 44(2). doi: 181. 10.1086/268583
- Lorenzoni, I. V & Pidgeon, N.F. (2006). Public views on climate change: European and USA perspectives. *Climatic Change*, 77, 73–95. doi: 10.1007/s10584-006-9072-z
- McCright, A. M. & Dunlap, R. E. (2011). The politicization of climate change and polarization in The American public's views of global warming, 2001–2010. *The Sociological Quarterly*, 52(2), 155–194. doi: 10.1111/j.1533-8525.2011.01198.x
- Mishra, A.K. & Pedde, V.O. (2017). Perception of climate change and adaptation strategies in Vietnam: Are there intra-household gender differences?. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 9(4), 501-516. doi: 10.1108/IJCCSM-01-2017-0014
- National Aeronautics and Space Administration. (2020). *What's the difference between climate change and global warming?* (Teknik rapor). National Aeronautics and Space Administration web sayfasından erişildi: <https://climate.nasa.gov/faq/12/whats-the-difference-between-climate-change-and-global-warming/>
- O'Connor, R. E., Bard, R. J. & Fisher, A. (1999). Risk perceptions, general environmental beliefs, and willingness to address climate change. *Risk Analysis*, 19(3), 461–471. doi: 10.1023/A:1007004813446
- OECD. (2015). *The economic consequences of climate change* (Teknik rapor). The Organisation for Economic Co-operation and Development web sayfasından erişildi: https://read.oecd-ilibrary.org/environment/the-economic-consequences-of-climate-change_9789264235410-en#page4
- Parkinson, L. M. (2015). *Understanding perceptions of climate change in South Carolina's coastal communities: An approach using cultural cognition and deliberation*. (Doktora Tezi) ProQuest veri tabanından erişildi. (ProQuest numarası: 1597383)
- Reinhart, R.J. (2018, 11 Mayıs). *Global warming age gap: Younger americans most worried* (Araştırma raporu). Gallup Research Center web sayfasından erişildi: <https://news.gallup.com/poll/234314/global-warming-age-gap-younger-americansworried.aspx>
- Reynolds, R. (1998). Impacts of global climate change with emphasis on U.S. coastal areas. *Year of The Ocean National Stakeholder's Meeting* içinde gerçekleşen online toplantı. Erişim adresi: <https://cetesb.sp.gov.br/proclima/wp-content/uploads/sites/36/2014/05/impactsofglobalclimatechange.pdf>
- Rigaud, K. K., Sherbinin, A., Jones, B., Bergmann, J., Clement, V., Ober, K., ... Volkholz, J. (2018). *Groundswell: Preparing for internal climate migration*. World Bank web sayfasından erişildi: <https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2018/03/19/groundswell---preparing-for-internal-climate-migration>
- Rosenzweig, C., Solecki, W., Romero-Lankao, P., Mehrotra, S., Dhakal, S., & Ali Ibrahim, S., ... Clos, J. (2018). *Climate change and cities: Second assessment report of the urban climate change research network*. (Teknik rapor) Urban Climate Change Research Network web sayfasından erişildi: <https://uccrn.ei.columbia.edu/arc3.2>
- Safanov, G. (2019). *Social consequences of climate change; Building climate friendly and resilient communities via transition from planned to market economies* (Teknik rapor). Friedrich-Ebert-Stiftung kütüphanesi web sayfasından erişildi: <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/15863.pdf>

- Schurer, A. P., Hegerl, G. C. & Obrochta, S. P. (2015). Determining the likelihood of pauses and surges in global warming. *Geophysical Research Letters*, 42(14), 5974-5982. doi: 10.1002/2015GL064458
- Scott, R. L. (1973). The closing circle: A review of Barry Commoner's book. *Journal of IUSTITIA*, 1(1), 81-90. Erişim adresi: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=iustitia>
- Serengil, Y. (2018). *İklim değişikliği ve karbon yönetimi; Tarım/Orman ve diğer arazi kullanımları*. Erişim adresi: https://www.undp.org/content/dam/turkey/SFM%20PRJ/undp_iklim_web.pdf
- Shi, J., Visschers, V. H., Siegrist, M. & Arvai, J. (2016). Knowledge as a driver of public perceptions about climate change reassessed. *Nature Climate Change*, 6(8), 759-762. doi: 10.1038/nclimate29972015GL064458
- Spence, A., Venables, D., Pidgeon, N., Poortinga, W., & Demsk, C. (2010). *Public perceptions of climate change summary findings of a survey conducted from january to march 2010 and energy futures in Britain* (Rapor no: 6581). The UK Data Service web sayfasından erişildi: http://doc.ukdataservice.ac.uk/doc/6581/mrdoc/pdf/6581final_report.pdf
- Steenjtes, K., Pidgeon, N., Poortinga, W., Corner, A., Arnold, A., Böhm, G., ... Sonnberger, M. (2017). *European perceptions of climate change: Topline findings of a survey conducted in four European countries in 2016* (Teknik rapor). Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/314870414_European_Perceptions_of_Climate_Change_EPCC_Topline_findings_of_a_survey_conducted_in_four_European_countries_in_2016
- Stokes, B., Wike, R. & Carle, J. (2015). *Global concern about climate change, broad support for limiting emissions. U.S., China less worried; Partisan divides in key countries* (Teknik rapor). Pew Research Center web sayfasından erişildi: <https://www.pewresearch.org/global/2015/11/05/global-concern-about-climate-change-broad-support-for-limiting-emissions/>
- Sullivan, A. & White, D. D. (2019). An assessment of public perceptions of climate change risk in three western U.S. Cities. *Weather, Climate and Society*, 11(2), 449-463. doi: 10.1175/WCAS-D-18-0068.1
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics (altıncı bs.)* Boston: Pearson.
- Tam, H. T. (2020). *Economic analysis on climate change response and rice farmers' behavior in the Mekong Delta of Vietnam*. (Doktora Tezi, Ritsumeikan University, Kyoto) Erişim adresi: https://ritsumei.repo.nii.ac.jp/?action=repository_action_common_download&item_id=14042&item_no=1&attribute_id=20&file_no=4
- Toros, H. Abbasnia, M. Sağdıç, M. & Tayanç, M. (2017). Long-term variations of temperature and precipitation in the megacity of Istanbul for the development of adaptation strategies to climate change. *Advances in Meteorology*, 2017(1), 1-14. doi: 10.1155/2017/6519856
- Tuğaç, Ç. (2018). Türkiye için iklim değişikliğine dayanıklı kentsel planlama modeli önerisi: Eko-kompakt kentler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(4), 1047-1068. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/39554/380647>
- Turan, E. (2017). *Küresel ısınmanın sektörler bazında oluşturduğu risk sendromları ve çözüm yolları: Kuşadası bölgesi yiyecek içecek işletmelerinde bir uygulama* (Yayımlanmamış doktora tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

- Tvinnereim, E. & Austgulen, M. H. (2014). *Når det snakkes om klima, bør vi se oljearbeideren i rommet*. Eide, E., Elgesem, D., Gloppen, S. & Rakner, L.(Ed.), Klima, medier og politikk (s.317-334) içinde. Erişim adresi:
https://www.researchgate.net/publication/292144015_Nar_det_snakkes_om_klima_bor_vi_se_oljearb_eideren_i_rommet
- United Nations (UN). (1992). *United Nations framework convention on climate change* (UNFCCC Report No. GE.05-62220 (E) 200705). United Nations Framework Convention on Climate Change web sayfasından erişildi: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>
- United Nations (UN). (2018). *World urbanization prospects 2018 – Our future is urban* (Teknik rapor). United Nations web sayfasından erişildi: <https://www.un.org/development/desa/publications/2018-revision-of-world-urbanization-prospects.html>
- World Bank (WB). (2019). *Global financial development report 2019/2020: Bank regulation and supervision a decade after the global financial crisis* (Teknik rapor). World Bank web sayfasından erişildi: <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr>
- World Health Organization (WHO). (2009). *Global health risks: Mortality and burden of disease attributable to selecte major risks* (Teknik rapor). World Health Organisation web sayfasından erişildi: http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/GlobalHealthRisks_report_full.pdf
- World Health Organizaion (WHO). (2020). *WHO director general's remarks launch of appeal: Global humanitarian response plan* (Teknik rapor). World Health Organisation web sayfasından erişildi: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-launch-of-appeal-global-humanitarian-response-plan---25-march-2020>
- Wreford, A., Moran, D. & Adger, N. (2010). *Climate change and agriculture; impacts, adaptations and mitigation* (Teknik rapor). The Organisation for Economic Co-operation and Development web sayfasından erişildi: <https://www.oecd.org/greengrowth/climate-change-and-agriculture-9789264086876-en.htm>
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yu, H., Wang, B., Zhang, Y. J., Wang, S. & Wei, Y. M. (2013). Public perception of climate change in China: Results from the questionnaire survey. *Natural Hazards*, 69(1), 459-472. doi: 10.1007/s11069-013-0711-1

Extended Abstract

Purpose

In this study, primarily it has been researched whether the climate change awareness of citizens residing in Istanbul differs according to marital status, age, gender, educational attainment and welfare level, or not. At the same time, with this study it is aimed to reveal public awareness about climate change in Istanbul. The study will set an example for other provinces in revealing the awareness and public consciousness in combating climate change. In addition, it has been expected that study will provide a guide to local decision-makers in determining policies and strategies in combating climate change and increasing awareness.

Design and Methodology

The research was conducted in the form of a field study based on questionnaire technique within the framework of the volunteer participation form and questions prepared beforehand. While choosing the people to be included in the study, being resident within the Istanbul City Borders and being 18 years old or over were required. Considering the sampling method, convenience sampling, one of the non-probability sampling methods, was used in the study. Following the voluntary participation form, the questions directed to the participants consist of two parts. In the first part, there are questions indicating the age, gender, marital status, education level and income level of the participants. In the second part, there are multiple choice questions that do not contain a correct or incorrect answer, some of which allow the participant to choose more than one option. For the implementation of the piloted questionnaires, imperative permission with the dated 17.07.2020 and numbered 001160312 was obtained from Hacettepe University Ethics Commission.

Findings

In this study, the climate change awareness scale was developed and it was investigated whether the climate change awareness of Istanbul residents differs according to marital status, age, gender, education level and wealth level. Accordingly, no significant difference was found in terms of age, marital status, education level and wealth level within the scope of the study. However, it was observed that there was a statistically significant difference in awareness in terms of gender. As a result of the analysis, it has been revealed that the climate change awareness of women living in Istanbul is higher than men.

In addition to before mentioned findings, in this study it was observed that especially the public awareness of Istanbul Metropolitan Municipality (IBB) Climate Change Action Plan and international official documents about climate change is very low. This situation can be interpreted as the lack of promotion and information about the mentioned documents on social media and internet. Because, when the awareness sources of the participants are taken into account, in the study it was observed that the internet and social media were expressed in the first places. It can be stated that the findings of this study support the findings of related studies in the literature.

Research Limitations

Like other studies, this study has limitations. The research subject has certain limitations in terms of its scope, purpose and especially the time period in which it is carried out. First of all, Istanbul, which constitutes the universe of the research, is a difficult city to study in terms of its population, area and socio-economic characteristics. Secondly, the selection of a relatively new topic in the field of public administration, such as climate change, and the absence of previous research working in Istanbul in this field constituted a separate limitation. The last but not the least was the COVID-19. To be more precise, the restrictions, such as curfew and ban on collective coexistence, imposed by the government during the period of the study were one of the most important limitations of the study.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Theoretically, to subsequent academic studies; primarily, it is important to work on cities that are predicted to be most affected by climate change. Secondly, it is recommended that they should use the scale created in this study by developing these scales in their own researches. In addition, it is recommended that researches that reveal climate change awareness and social consciousness should be repeated periodically. Thus, periodic researches in this area will add a different depth and breadth to the literature. Finally, in awareness studies, it is recommended to investigate the opinions and thoughts of decision makers in cities.

Practically, to Istanbul and other cities: It is very significant for the cities, which have not prepared an action plan within the scope of combating climate change, to prepare a climate change action plan. Before preparing this action plan, it is recommended that they should cooperate with universities in carrying out researches that reveal climate change awareness and public consciousness. In addition, it is recommended that the prepared action plan should be promoted and informed especially on the internet and social media. Finally, it is recommended to repeat awareness studies periodically in the monitoring processes of climate change action plan.

Originality/Value

This study is the first research that reveals the climate change awareness and Public consciousness of residents in Istanbul on climate change. For this reason, it is of particular importance. In addition, a new scale measuring climate change awareness was developed in this study. Although it has reached parallel results with other studies in the literature in terms of its findings, it is a valuable example for future studies.

Araştırmacı Katkısı: Erkan AĞIRALAN (%50), Uğur SADİOĞLU (%50).

The Impact of Economic Size of Government on Income Distribution: Evidence from OECD Countries ¹

Turgay CEYHAN² - Ahmet KÖSTEKÇİ³ - Abdullah GÖV⁴

Submitted by: 31.03.2021

Accepted by: 03.06.2021

Article Type: Research Article

Abstract

In this study, the relationship between taxes and public expenditures, that show the government's economic size and income distribution, is analyzed. In the study covering the period 2000-2017 for 24 OECD countries, the Two-Step System Generalized Method of Moments and the bootstrap version of Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality test were used. According to the results of the Two-Step System Generalized Method of Moments, the expansion in the government's economic size increases the inequality. Findings of the panel causality test show unidirectional causality from taxes and expenditures to Gini.

Keywords: *Economic Size of the Government, Income Distribution, OECD Countries, Panel Causality, System Generalized Method of Moments*

Atıf: Ceyhan, T., Köstekçi, A. ve Göv, A. (2021). The impact of economic size of government on income distribution: Evidence from OECD countries. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 655-676.

¹ This study doesn't require an ethics committee approval.

² Mehmet Akif Ersoy University, Bucak Faculty of Business Department of Economics and Finance, tceyhan@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5225-297X

³ Firat University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Public Finance, akostekci@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8485-887X

⁴ Independent Researcher, Turkey, abdullah.gov@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9400-6275

Devletin Ekonomik Büyüklüğünün Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkelerinden Kanıtlar

Turgay CEYHAN⁵ - Ahmet KÖSTEKÇİ⁶ - Abdullah GÖV⁷

Başvuru Tarihi: 31.03.2021

Kabul Tarihi: 03.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada, devletin ekonomik büyüklüğünü gösteren vergi gelirleri ve kamu harcamaları değişkenleri ile gelir dağılımı ilişkisi incelenmiştir. 24 OECD ülkesi için 2000-2017 dönemini kapsayan çalışmada İki Aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi ve Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testinin bootstrap versiyonu kullanılmıştır. İki Aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi'nin sonuçlarına göre, devletin ekonomik büyüklüğündeki genişleme gelir eşitsizliğini artırmaktadır. Panel nedensellik testinin bulguları ise, vergi ve harcamalardan Gini Katsayısına doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Devletin Ekonomik Büyüklüğü, Gelir Dağılımı, OECD Ülkeleri, Panel Nedensellik, Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi

⁵ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak İşletme Fakültesi Ekonomi ve Finans Bölümü, tceyhan@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5225-297X

⁶ Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, akostekci@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8485-887X

⁷ Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, abdullah.gov@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9400-6275

Introduction

The public sector can take active roles in meeting social needs, achieving economic development, preventing instabilities in the economy, ensuring fair income distribution during both contraction and expansion periods of conjuncture. The adoption and widespread acceptance of the conception of the social welfare state increase public sector intervention in economic and social life (Kanca & Bayrak, 2014, p. 30). A public authority can affect income distribution in society directly or indirectly by using some policy tools. So much so that these interventions play a role in increasing public welfare and improving income distribution.

The economic performance of a country is related to increase in production and sharing of output obtained as a result of the production. The sharing mentioned here includes both primary income distribution created by the use of production factors in the market and the distribution of disposable income generated due to the implemented policies among social segments, that is, the redistribution of income (İlgün, 2015, p. 494). In order to regulate income distribution in the society, the government takes decisions on issues such as the determination of the amount and composition of tax rates and public expenditures, price floor and agricultural support policies, regulation adhibitions, and fixing the minimum wage. Among these, taxes and public expenditures, including short and long-term effects, are the most used tools in the intervention of income distribution. The size of the public sector in the economy has a decisive influence on price stability, full employment, economic growth and development, income and wealth distribution in a country. Accordingly, the public authority intervenes in the economy through public revenues and public expenditures. In a sense, the income and wealth differences that arise between income groups due to the natural functioning of the economy are tried to be reduced by redistribution. In other words, the government intervenes in the income distribution with policy tools such as taxes, expenditures, social assistance, and tries to positively affect the income of low-income segments through all income transfers (Ürper, 2018, p. 26-40).

This article explores the impact of the size of government in the economy on income distribution. In line with the analyses made within this framework, it is tried to determine to what extent public expenditures and taxes, which are two important fiscal instruments, effectively reduce income inequality in OECD countries. As an essentialness of social state and welfare understanding, the government's attempts to regulate social and economic life and undertake certain financial duties can provide income distribution efficiency. Accordingly, there is an expectation that the increase in government's economic size will improve the income balances in OECD countries.

The hypothesis of the study is that the expansion in the economic size of the government will reduce the income disparities, thus creating a more equitable income distribution. Within this scope, this study aims to determine whether the increase in the economic size of the government improves income distribution. In the study, firstly, the relationship between the government's economic size and distribution of income is examined in a theoretical context. Second, to test the hypothesis of the study, information is given about the literature on the relationship between the economic size of government and income distribution, and the relationship between variables is analyzed empirically for OECD countries. Finally, the study has been completed with the conclusion section, which includes the main determinations and policy recommendations regarding the economic size of government and income distribution.

Theoretical Framework of the Relation of Government's Economic Size and Income Distribution

The income distribution produced within the country in a given period among production factors is called the primary income distribution. Production factors take a share from the national output at various levels without the need for government intervention due to this distribution which occurs spontaneously within the framework of market dynamics. Suppose the income generated at the end of the production process is not fairly distributed among the factors involved in production. In that case, the public sector steps in and tries to ensure equity in income distribution (Yumuşak & Bilen, 2000, p. 77-79). At this point, the government is obliged to enable fair distribution of real income and wealth among individuals and increase the country's welfare.

It should be considered that fiscal policy will support a state where the FED and central banks are effective (Koç & Gürsoy, 2020, p. 432). The basic criterion in determining the size of government in the economy is public expenditures and taxes. The usage, areas of use of these variables, fiscal policy tools and their shares in GDP, affect the income distribution and the size of social expenditures in the country. For example, high-income inequality in society may prompt the government to use the progressive tax system more or to increase public spending or social transfers further. Also, certain financial instruments like the progressive (regressive) tax system and the transfer system (e.g., budgetary benefits and minimum income programs) can automatically increase or decrease public revenues and expenditures when the degree of inequality changes. Ensuring justice in income distribution depends on the conscious and effective use of these policy tools. Otherwise, especially for developing countries, it is not possible to obtain success in income distribution in an economy where the ratio of public expenditures and taxes to GDP is low, poor tax management and widespread tax evasion prevail, indirect taxes predominate, wealth and capital gains taxes are limited, official cash transfers and social protection policies are not sufficient (Young Chu, Davoodi & Gupta, 2000, p. 3; Callan, Doorley & Savage, 2018, p. 2-13).

It is important to ensure tax equity in establishing justice in income distribution which happens by collecting more taxes from those with more wealth and income. To achieve this, progressive taxes such as income tax and wealth taxes are put into practice, thereby trying to reduce the disposable income of high-income individuals. Progressive tax tariffs partially prevent unfairness in wealth and income distribution and provide sufficient funds for redistribution of income (Teyyare & Sayaner, 2018, p. 313). While the progressive income tax applications which are widely used in developed countries today contribute to the elimination of the unfair distribution of the income to some extent; tax policies aren't very effective in developing countries in improving the income distribution since taxes are collected more indirectly or on expenses (Karataş, 2019, p. 57).

When viewed from the perspective of expenditures, public spending made through cash payments or direct supports to increase the incomes and spending power of the poor has a significant effect on income distribution. The indirect effects of public expenditures on income distribution are mainly increasing productivity and creating employment opportunities for those with the poor financial situations. (Afonso et al., 2008, p. 11). Besides, sectoral supports provided by the government such as education, health, obligatory retirement, agriculture, merchants, and higher education, some social services such as council housing policies and practices, and poverty alleviation programs play an important role in improving income distribution (Kaya, 2014, p. 144; Karataş, 2019, p. 58). Despite the neo-liberal policies that create pressure on public sector activities (Demir & Geyik, 2019, p. 59), these developments are critical in expanding the government's economic size and reducing income inequality.

The weight and size of public expenditures on different income groups also determine the degree of the income distribution. Public expenditures improve income distribution when it benefits groups with worse income status; but deteriorate the income distribution if it benefits the relatively well-off people (Ersezer, 2006, p. 261). In this sense, public expenditures, including transfer expenses such as social insurance payments, retirement salaries, widows and orphans pensions, disability, and unemployment insurance, effectively improve individual income distribution in favor of low-income groups (Ürper, 2018, p. 32).

The efficient use of transfer expenditures and their use for increasing the total output, employment, production capacity and earnings of low-income individuals create the decreasing effects of income distribution inequality (Aktan & Vural, 2002, p. 20). But if the expenditures are financed by tax burdens on relatively low-income groups, the income distribution may deteriorate further (Ersezer, 2006, p. 261).

In terms of the relationship between the economic size of government and income distribution, we would like to mention the studies conducted within the scope of Public Choice Theory. In this regard, the studies of Meltzer & Richard (1981) and Milanovic (2000) are very valuable to us. In the median voter theory, in which Meltzer & Richard (1981) discuss the income inequality and redistribution of income with the voting model, the difference between the average income and the median voters' income is very large in societies with poor income distribution. Thus the median voters in these societies would be able to exert political pressure on the government to redistribute income. This is because the benefit of government transfers to the median voter is greater than the cost of taxes used to finance income redistribution. In this model, the median voters' preferences are determined in a political system where taxation is progressive and the principle of decision-making by majority vote prevails. An increase in the average income according to the voter's income, who determines the power, increases the size of the government in the economy. As a result, government size is defined as the share of national income redistributed through fiscal policy increases in direct proportion to median income. Eventually, there is a positive relationship between income inequality and government size in majoritarian democracies (Dotti, 2020, p. 3). In contrast with, in limited democracies, there is a negative relationship between the income distribution and the government's economic size.

When factor (or market) revenues rank individuals in societies or economies where income is unfairly distributed, the median voter (individual with median income level) will become relatively poor. The income of the relevant voter group will be lower than the average income. Suppose net transfers (government cash transfers – direct taxes) are progressive. In that case, income will be distributed even more unevenly, in which case the median voter would have to benefit more from the combination of taxes and transfers. Hence, this group of voters' probability voting for higher taxes and transfers will be quite high. Based on the median voter as the determinant factor, societies in which income is unequally distributed will find redistribution of income appropriate (Milanovic, 2000, p. 368-369).

In modern and democratic societies where polity is elected, a high income inequality level is not widely accepted or tolerated. As a result, policy makers are under pressure to implement plans and policies aimed at achieving equality of consumption and income distribution (Afonso et al., 2008, p. 8). Today, a similar situation can arise even in countries not governed by democracy, and political actors undertake tasks in redistributing income due to the collective pressure of people (Anderson, d'Orey, Duvendack & Esposito, 2018, p. 3). This process is the main reason for the expansion of the economic size of the government.

Literature Review

In the literature, the relationship between the economic size of the government and income distribution has been tested in many studies. However, in this study, the relation of the government's economic size and income distribution has been analyzed using two variables such as public expenditures and tax revenues, which direct the income redistribution policies and determine the size of public intervention. As it is known, fiscal instruments such as public expenditures and tax revenues can create different effects on income distribution while determining the share and size of the government in the economy. Namely, while expenditures are seen as an important intervention tool in reducing income inequality or distortion, on the other hand, taxes are thought to have less effect in reducing income inequality stemming from the tax system. At this point, the contribution of the study to the literature is the determination of the relationship between the income distribution and different variables such as expenditure and tax that shows the economic size of the government for the same country group, and the determination of which variable is decisive in the process of reducing income inequality.

In the literature, Meltzer-Richard test the relationship between the size of the government and distribution of income in time series analysis based on the 1937-1977 period for the USA in 1983, based upon their work named "Rational Theory of Government Size" written in 1981. In the study, they observe that the increase in expenditures, in other words, the increase in the government's economic size, has positive results on the redistribution policy of income. In other words, they find that less spending causes more income inequality. In another similar study, Lindert (1996) examines the relationship between the expenditure variable and income inequality of 14 OECD countries for 1962-1981. According to the results of panel data analysis, higher income inequality was associated with lower expenditure. Milanovic (2000), on the other hand, in a study based on the 1967-1997 period for a sample group of 24 countries, most of which are OECD nations, concludes that in countries with high-income inequality, the poor are more distributed and the median income groups earn more or lost less through redistribution.

In the study conducted by Afonso et al. (2008), the effectiveness of public expenditures on income redistribution in developed economies is analyzed. In the research, evidence has been obtained that socially and indirectly high-quality education / human capital expenditures significantly affect income distribution. The research findings conducted by Kahanec & Zimmermann (2008) for a sample of 16 OECD countries show a negative relationship between income inequality and public expenditure. In another similar study, Roine, Vlachos & Waldenström (2009) analyze the period 1900-2000 in five-year periods using a sample of 16 nations, Argentina, and 15 OECD countries. In the study investigating the determinants of income inequality, it is concluded that public expenditures do not affect the highest income groups. In contrast, the income share of the upper- middle class negatively, and positively affects the income share of the low-income segment.

Doerrenberg & Peichl (2014), in their analysis for the 1981-2005 period and 30 OECD countries, find that spending policies have a positive effect on the redistribution process of income. Therefore, social expenditure policies are important in reducing income inequality. Besides, the authors state in the study that spending policies are stronger than progressive taxation policies in reducing income inequality. In another study, Martinez-Vazquez, Dodson & Vulovic (2012) analyze the relationship between tax revenues and public expenditures with income distribution using a large data set consisting of 150 countries for 1970-2006. The research findings show that consumption taxes distort the income distribution whereas the progressive income tax and corporate tax reduce income inequality. In the analysis made in terms of expenditures in the same study, it is determined that public expenditures like education, health, social services and housing expenditures affect the income distribution positively.

Among recent empirical studies, Luo, Pickering & Monterio (2017) examine the relationship between inequality and the government's size using data from the 1960-2007 period for OECD countries. The results of the study conducted by the authors have shown that the size of the government in the economy is negatively correlated with the capital-income inequality. If capital-income inequality is controlled, labor-income inequality will be positively affected. In a study by Guzi & Kahanec (2018) examining the relationship between the economic size of the government and income inequality for 30 EU member countries based on the period of 2004-2015, evidence is obtained that public expenditures are negatively related to income inequality and that the increase in public expenditures reduces income inequality. Examining the relationship between income inequality and the government's size, Dotti (2020) concludes that higher income inequality implies a more progressive tax system.

Empirical results show that income inequality or income distribution can be shaped at different levels around different distribution policies. With a specific approach, lower income inequality is associated with higher public spending and it is concluded that within the scope of redistribution policies, spending policies are stronger than taxation policies. When we review the results in general, it is seen that public expenditures positively affect the income distribution. This is stronger than the tax variable, and the results of the studies in the literature are generally in this direction.

This study can be further strengthened by studies that can give results both country-based and panel-wide for the same country group regarding expenditure and tax types. Studies that will be carried out by considering tax and expenditure types will allow more specific results to be obtained. These researches will also show how the economic size of the government should be.

Econometric Method

In this section, the Arellano & Bover (1995) and Blundell & Bond (1998) system generalized method of moments, Im, Lee & Tieslau (2010) panel LM unit root test and Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality test used in the study are explained.

System Generalized Method of Moments

In dynamic panel data models where the autoregressive parameter is moderately large and the number of time series observations is moderately small, the widely used Arellano-Bond's (1991) linear generalized method of moments (GMM) estimator is found to have a large finite sample deviation and to be weak (Alonso- Borrego & Arellano, 1996). This causes the instrument variables used for the first difference of the series's lagged levels to remain weak (Blundell & Bond, 1998). When the instrument variables are weak, the GMM estimator tends to deviate downward as the Within-Groups Estimator (Blundell & Bond, 2000). Also, as a result of the first difference, a loss of observation occurs in the data of variables Δy_{it} and Δy_{it-1} . Thus, Arellano & Bover (1995) propose using the orthogonal deviations method instead of the first difference transformation. For all these reasons, it is more logical to use the System GMM (SGMM) estimator proposed by Arellano & Bover (1995) and Blundell & Bond (1998) instead of GMM for panel data. The basic foundation here is that in finite samples, the SGMM estimator produces more efficient estimates and its prediction power is better (Arellano & Bover, 1995; Blundell & Bond, 1998).

SGMM consists of the optimal solution of two equations; the first difference equation and the level equation. In SGMM, the lagged level values of the dependent variable are used as the instrument variable in the first difference equation. In contrast, in level equations, the lagged first differences of the dependent variable are

used as the instrument variable. The reliability of SGMM depends on various tests. The Wu-Hausman test (Wu (1974), Hausman (1978)) can be used for the test of endogeneity of explanatory variables, while the Sargan test (Sargan (1958, 1988)) can be applied to determine the validity of the excessive restrictions. The autocorrelation test of Arellano & Bond (1991) is used to test autocorrelation.

Blundell & Bond (1998) propose an extra moment condition in which it is possible to use an additional set of moment conditions. These additional moment conditions aim to increase the prediction performance of Arellano & Bond's (1991) GMM estimator in small samples.

In this study, we follow Blundell & Bond (1998) and estimate the following dynamic panel equation:

$$GINI_{it} = \alpha_1 GINI_{it-1} + \alpha_2 EXPENDITURE_{it} + \alpha_3 TAX_{it} + \eta_i + v_{it}, \quad |\alpha_1| < 1 \quad (1)$$

Where dependent variable $GINI_{it}$ is income distribution in country i at time period t , $GINI_{it-1}$ is the lagged of the dependent variable, $EXPENDITURE_{it}$ is public expenditure and TAX_{it} is tax revenues. η_i denotes country fixed effect, v_{it} is the error term. $EXPENDITURE_{it}$ and TAX_{it} are strictly exogenous and uncorrelated with the individual effects. It is accepted in Equation (1) provides the following assumptions:

$$E(\eta_i) = 0, E(v_{it}) = 0 \text{ and } E(\eta_i v_{it}) = 0 \quad (2)$$

$$E(GINI_{i1} v_{it}) = 0, \text{ for } t \geq 2 \quad (3)$$

and that v_{it} error terms are assumed serially uncorrelated:

$$E(v_{it} v_{it-s}) = 0, \text{ for } s \neq 0 \quad (4)$$

To illustrate Arellano & Bond's (1991) difference GMM, we re-write Eq. (1) as a first difference form:

$$\Delta GINI_{it} = \alpha_1 \Delta GINI_{it-1} + \alpha_2 \Delta EXPENDITURE_{it} + \alpha_3 \Delta TAX_{it} + \Delta v_{it} \quad (5)$$

Under assumptions (2) to (4), we can write the moment conditions for difference GMM in Eq. (5):

$$E(GINI_{it-s} \Delta v_{it}) = 0, \text{ if } t = 3, 4, \dots, T \text{ and } s \geq 2 \quad (6)$$

Blundell & Bond (1998) specifically suggest the following extra moment condition:

$$E(\Delta GINI_{it-1} (\eta_i + v_{it})) = 0, \text{ for } t = 3, 4, \dots, T \quad (7)$$

Im et al. (2010) Panel LM Unit Root Test

In their study conducted in 2010, Im et al. developed a new panel LM unit root test based on the Lagrange Multiplier (LM) that allows up to two structural breaks in the series's level and slope. LM based unit root tests are less sensitive to problematic parameter troubles than Dickey-Fuller's (1979) based unit root tests. Im et al. (2010) follow the study of Lee & Strazicich (2009) to eliminate the dependence on the mentioned problematic parameter. The dependence of the panel LM test statistic on the problematic parameter is eliminated using the following transformation:

$$\tilde{S}_t^* = \begin{cases} \frac{T}{T_{B_1}} \tilde{S}_t, & \text{for } t \leq T_{B_1} \\ \frac{T}{T_{B_2} - T_{B_1}} \tilde{S}_t, & \text{for } T_{B_1} < t \leq T_{B_2} \\ \vdots & \vdots \\ \frac{T}{T - T_{B_R}} \tilde{S}_t, & \text{for } T_{B_R} < t \leq T \end{cases}$$

R denotes the number of breakpoints in the $\tilde{S}_t^*$ transform presented above.

Im et al. (2010) develop the transformed panel LM unit root test for the constant and trend model within the framework of Pesaran's (2007) CADF method. This panel unit root test corrects the cross-sectional dependency (CD) that may exist between units. Also, up to two structural breaks in level and slope change are allowed in the estimation model. Im et al. (2010) use the following panel regression model to calculate the statistics of the test they propose:

$$\Delta y_{i,t} = \delta' \Delta Z_{i,t} + \Phi_i \tilde{S}_{i,t-1}^* + g \bar{S}_{t-1}^* + h \Delta \bar{S}_t^* + \sum_{j=1}^p g_{ij} \Delta \bar{S}_{t-j}^* + \sum_{j=1}^p d_{ij} \Delta \tilde{S}_{i,t-j}^* + u_{i,t} \quad (8)$$

Where $\bar{S}_{t-1}^* = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N S_{i,t-1}^*$ and $\Delta \bar{S}_t^* = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \Delta S_{i,t}^* = \bar{S}_t^* - \bar{S}_{t-1}^*$, when $i = 1, 2, \dots, N$ is the unit size and $t = 1, 2, \dots, T$ is the time dimension. In calculating the test statistics for the panel in general, the t -statistics ($\tilde{\tau}_i^{**}$) estimated over Φ_i in Equation (8) are used in the formula of the average $\bar{t}$ statistic. The statistic of $\bar{t}$ is calculated as follows:

$$\bar{t}_{N,T} = \sum_{i=1}^N \tilde{\tau}_{i,T}^{**} \quad (9)$$

The statistic of $\tilde{\tau}_i^{**}$ is hypothesized as follows:

$$\begin{cases} H_0: \Phi_i = 0, & \text{for } \forall i, \\ H_1: \Phi_i < 0, & \text{for } \exists i. \end{cases}$$

In the hypotheses given above, the null hypothesis H_0 , in which all units in the panel are unit rooted and the alternative hypothesis H_1 , where at least one of the units across the panel is assumed to be stationary is tested. Im et al.'s (2010) panel LM unit root test statistic is calculated using the following formula:

$$LM_{\tilde{\tau}_i^{**}} = \frac{\sqrt{N}(\bar{t}_{N,T} - \bar{E}(\bar{t}_{N,T}))}{\sqrt{\bar{V}(\bar{t}_{N,T})}} \quad (10)$$

Where $\tilde{E}(\bar{\epsilon}_{N,T})$ and $\tilde{V}(\bar{\epsilon}_{N,T})$ are the mean value of $\bar{\epsilon}$ and the average estimated values of variances, respectively. Averages are obtained for different combinations of N and T that make up the panel and different R breakpoints, while new critical values are obtained for variances (Im et al., 2010).

Dumitrescu and Hurlin (2012) Panel Causality Test

Dumitrescu & Hurlin (DH) (2012) emphasize that the heterogeneously causal relationships of the units constituting the panel should be considered. In this context, they extend Granger's causality approach to include constant-coefficient panel data models. To determine the causal relationship between the stable variables y_1 and y_2 in the DH test, the following model is estimated:

$$y_{2i,t} = \varphi_i + \sum_{k=1}^K \eta_i^k y_{2i,t-k} + \sum_{k=1}^K \delta_i^k y_{1i,t-k} + v_{i,t}, \text{ for } i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (11)$$

Where $K \in \mathbb{Z}^+$ shows the length of the lag, δ_i^k shows that slope parameters can vary between units, and φ_i shows the unit effects and does not change over time. The null hypothesis H_0 and alternative hypothesis H_1 of the DH test are defined as follows:

$$H_0: \delta_i = 0, \text{ for all } i = 1, 2, \dots, N, \quad (12)$$

$$H_1: \delta_i = 0, \text{ for all } i = 1, 2, \dots, N, \\ \delta_i \neq 0, \text{ for all } i = N_1 + 1, \dots, N. \quad (13)$$

The H_0 hypothesis, which claims that y_1 doesn't homogeneously cause y_2 , is tested under the $0 \leq N_1/N < 1$ condition.

To test the H_0 hypothesis in Equation (12) and the H_1 hypothesis in Equation (13), the arithmetic mean of the wald statistics of the cross-sections is taken. The $W_{N,T}^{HNC}$ test statistic obtained from this arithmetic mean is calculated as follows:

$$W_{N,T}^{HNC} = N^{-1} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (14)$$

DH suggests using the following test statistics to test the H_0 hypothesis when $N \rightarrow \infty$ and $T \rightarrow \infty$:

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K) \xrightarrow[T, N \rightarrow \infty]{d} N(0,1) \quad (15)$$

When $N \rightarrow \infty$ and T is fixed, $\tilde{Z}_N^{HNC}$ standardized test statistics are used to test the H_0 hypothesis is given in Equation (12) (Dumitrescu & Hurlin, 2012, p. 15). In the calculation of the test statistic given below, the average of the $W_{N,T}^{HNC}$ the wald statistic is taken into account:

$$\tilde{Z}_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N}(W_{N,T}^{HNC} - E(\tilde{W}_{i,T}))}{\sqrt{\text{var}(\tilde{W}_{i,T})}} \quad (16)$$

The H_0 hypothesis is rejected if the test statistics estimated in Equation (15) and Equation (16) are greater than the critical values at the specified significance level. In this case, the H_1 hypothesis cannot be rejected. Therefore, it is assumed that there is a causal relationship in at least one cross-section that makes up the panel.

Dataset and Application

In this study, which examines the relationship between the economic size of the government and income distribution, a panel dataset of 24 OECD countries for the period of 2000-2017 is used, provided that the data were accessible. 2SGMM estimator based on Arellano & Bover (1995) and Blundell & Bond (1998) system GMM is used for dynamic panel regression analysis, and the bootstrap procedure of Dumitrescu & Hurlin (2012) is used for testing panel causality. Data on expenditure and taxes are obtained from OECD statistics, and data regarding the Gini Coefficient on income distribution are acquired from the OECD and FredrickSolt databases. Why these data used? These variables are the most frequently used variables for this study field in the literature. Public expenditures/GDP and tax revenues/GDP variables are used to explain the government's economic size, and the Gini Coefficient variable are used to explain the income distribution.

Table 1

Variables Used in Analysis

Data	Abbreviation	Unit	Definition	Source
Public Expenditure	EXPENDITURE	General Government Expenditures/GDP (%)	General government spending indicates the size of government across countries. This indicator is OECD measured in terms of thousand USD per capita and Statistics as a percentage of GDP.	
Tax Revenue	TAX	Total Tax Revenues/GDP (%)	Total tax revenue as a percentage of GDP indicates the share of a country's output the government collects through taxes. It can be regarded as one OECD measure of the degree to which the government Statistics controls the economy's resources. This indicator is measured in a million USD and percentage of GDP.	
Gini Coefficient	GINI	Gini Coefficient (0-1); 0 = complete equality, 1 = complete inequality	The Gini coefficient shows justice in income distribution. The Gini coefficient is based on the comparison of cumulative proportions of the OECD population against cumulative proportions of Statistics and income they receive, and it ranges between 0 in the FredrickSolt case of perfect equality and 1 in the case of perfect inequality.	
Countries				
Austria, Belgium, Canada, Czech Republic, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Italy, Luxembourg, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Turkey, United Kingdom, United Satates,				

In 2SGMM, public expenditures/GDP (EXPENDITURE) and tax revenues/GDP (TAX) variables utilized to explain the economic size of the government are used as the independent variables, and the Gini Coefficient (GINI) that is utilized to explain the income distribution is used as the dependent variable. The results of 2SGMM are shown in Table 2.

Table 2
The Results of Two-Step System GMM

Dependent Variable: GINI	Coefficient	Prob.
$GINI_{it-1}$	0.8310963	0.0000*
EXPENDITURE	0.0004401	0.0000*
TAX	0.0006443	0.0030*
	Test Statistic	Prob.
Wald Test	9635.82	0.0000*
Sargan Test	20.13154	1.0000
AR1	-2.1902	0.0285
AR2	0.43252	0.6654

Note: * indicates statistical significance at a 1% significance level. 2SGMM estimator is estimated with the code xtdpdsys. AR1 refers to the first-order autocorrelation, AR2 to second-order autocorrelation, 2SGMM to Two-Step System GMM estimator.

2SGMM estimator is used determining whether the government's economic size affects income distribution. According to the results of the Sargan test, the instrument variables used are not internal. When the Wald test statistic is observed, it is determined that the variables of *EXPENDITURE* and *TAX* are significant in explaining *GINI* variable. According to the autocorrelation test of Arellano & Bond (1991) used in 2SGMM methods, it is determined that there is no second-order autocorrelation problem. The coefficients of $GINI_{it-1}$, *EXPENDITURE* and *TAX*, which are included as independent variables in the model, are found to be statistically significant and positively signed at the 1% significance level. Therefore, it is determined that the $GINI_{it-1}$, *EXPENDITURE* and *TAX* positively affect the *GINI*; in other words, there is a linear relationship between them. The signs of the obtained coefficients show that the *GINI* coefficient increases in parallel with the increase in the economic size of the government. Therefore, it is understood that the increase in the economic size of the government, that is to say, the increase in expenditures and taxes, affects the income distribution. However, as it is determined from the coefficients, this effect remains low. Nevertheless, when the coefficients are taken into account, it is observed that taxes have a stronger effect on increasing income inequality compared to expenditure.

In OECD countries with a standardized economic and democratic structure, under normal conditions, the government's economic size has the power to affect redistribution policies positively. The positive effect of the government's economic size on redistribution policies is based on the fact that governments and public institutions in OECD countries with institutionalized economic and democratic structures are not indifferent to the demands of the public in general and those in the middle- and lower-income groups in particular. However, in this study, the distorting effect of increases in public expenditures and tax revenues, which are indicators of the government's economic size in OECD countries, on income inequality are interpreted as the partial failure of tax and expenditure-based redistribution policies. In this sense, turning the negative effect of the government's economic size on income distribution into a positive direction requires various changes in the institutional background. Redetermining the sources from which these taxes are obtained, lowering high social cuts from income, not exempting capital income from progressive taxes, avoiding tax exemption for interest earnings and dividends, and consequently, transferring taxes obtained from high-income segments to low-income segments through expenditure channels can play an important role in reducing income inequality.

Whether the variables examined in econometric studies satisfy the stationary condition is of great importance. For this purpose, before deciding on selecting unit root tests, it should be examined whether there is CD in the panel. CD shows that the possible effects of the subunit(s) that make up the panel can be different due to an external shock or factor. In the case of CD in the panel data, loss of efficiency and unreliable test statistics usually occur in the estimation results obtained (Tuğcu, 2018). As the cross-section number of the panel dataset in the present study is greater than the time dimension, the deviation-corrected LM_{adj} (Pesaran, Ullah & Yamagata, 2008) test is used testing CD for variables. At the same time, this test can be used in cases where $N < T$ or $N > T$. The results of the CD test for the variables are shown in Table 3.

Table 3
The Results of CD Test for the Variables

Variable	LM_{adj} Test Statistic	Prob.
GINI	25.295	0.000*
EXPENDITURE	17.946	0.000*
TAX	30.761	0.000*

Note: * indicates that CD is present in the variable.

In the LM_{adj} test (Pesaran et al., 2008), the H_0 hypothesis is tested against the H_1 hypothesis. In other words, the hypothesis claiming that there is no CD among the cross-sections in the panel is tested against the hypothesis argues that CD is among the cross-sections. According to Table 3, it is determined that there is CD in the *GINI*, *EXPENDITURE* and *TAX* variables.

For unit root research in this study, Im et al.'s (2010) panel LM unit root test, which takes CD and the structural breaks into consideration, and Im, Pesaran & Shin's (2003) panel unit root test, which ignores CD into consideration, have been used. The results of panel unit root tests are given in Table 4.

Table 4
The Results of Panel Unit Root Test

Variables	Im et al. (2003)	Im et al. (2010) (Single Breakpoint)	
	Constant	Constant and Trend	Breaking Trend
	W-Statistic	W-Statistic	Panel CA-LM Test Statistic
GINI	-3.24323 [1] (0.0006)*	-5.5282 [1] (0.0000)*	-3.978 (0.000)*
EXPENDITURE	-3.14492 [1] (0.0008)*	-0.5552 [1] (0.2894)	-4.744 (0.000)*
TAX	-0.76459 [1] (0.2223)	-0.5653 [1] (0.2859)	0.897 (0.815)
Δ TAX	-6.45904 [1] (0.0000)*	-3.8016 [1] (0.0001)*	-4.247 (0.000)*

Note: * indicates stationarity at 1% significance level. The values in The square brackets and the brackets indicate appropriate lag lengths determined according to the Schwarz information criteria and the probability values for testing panel unit root.

In Im et al. (2003) and Im et al. (2010) panel unit root tests, the null hypothesis that all cross-sections in the panel are unit-rooted is tested against the alternative hypothesis that at least one of the ones in the panel is assumed to be stationary. The asymptotic distribution of Im et al.'s (2010) panel unit root test is the normal distribution and is not affected by structural breaks. Im et al. (2003) test, a Fisher-type test, whose main limit is the assumption of not CD across units.

According to results of both the panel unit root tests presented in Table 4, it is determined that the *GINI* and *EXPENDITURE* variables are stationary in the level values, and the *TAX* variable is stationary in the first difference values. It is determined that a single structural break in the test is appropriate for the period examined here. Choosing a single breakpoint is an important advantage for global crises, policy changes, natural disasters, and economic structure changes.

It is of great importance to search the CD to select the causality test to be used in analyzing panel data. In this study, the deviation-corrected LM_{adj} (Pesaran et al., 2008) test is used testing CD for models. The results of the CD test for the models are shown in Table 5.

Table 5
The Results of CD Test for Models

Model	LM_{adj} Statistic	Prob.
$GINI \rightarrow EXPENDITURE$	33.063	0.000*
$EXPENDITURE \rightarrow GINI$	32.768	0.000*
$GINI \rightarrow TAX$	41.840	0.000*
$TAX \rightarrow GINI$	42.004	0.000*

Note: * indicates that there is CD in the model.

According to the results in Table 5, it is determined that there is CD in different models created with the *GINI*, *EXPENDITURE* and *TAX* variables. For this reason, the bootstrap procedure of the DH test, which takes CD into account for causality research, is used in the study. The results of the DH test are given in Table 6.

Table 6
The Results of DH Panel Causality Test

Causality Direction	W-Statistic	Z – bar Statistic	%5 Critical Value	ar Statistic	%5 Critical Value
$EXPENDITUR \rightarrow GINI$	3.2723	7.8714 [1] (0.0070)*	5.2075	5.4834 [1] (0.0070)*	3.4808
$GINI \rightarrow EXPENDITURE$	1.3894	1.3488 [1] (0.5695)	5.5992	0.5799 [1] (0.6910)	3.7752
$\rightarrow GINI$	2.2514	4.3349 [1] (0.0250)*	3.4744	2.7150 [1] (0.0250)*	2.0845
$\rightarrow TAX$	0.7726	-0.7879 [1] (0.5935)	3.8055	-1.0389 [1] (0.3385)	2.3271

Note: The values in the parentheses indicate the probability values, the values in the square brackets indicate appropriate delay lengths. * indicates panel causality at a 5% significance level. The probability values and critical values are calculated by simulating 2000 bootstrap. Suitable lag lengths are calculated with the help of Bayes Information Criteria (BIC). The null hypothesis is assumed that y_1 doesn't homogeneously cause y_2 .

According to the results presented in Table 6, for the panel data set consisting of 24 OECD countries, it is determined that there is a unidirectional panel causality relationship from *EXPENDITURE* and *TAX* to *GINI*. This result shows that the changes in the variables of public expenditures and tax revenues, which show the government's economic size, are the reasons for the changes in the GINI Coefficient, which represents the income distribution. The results obtained supported the idea that income distribution in OECD countries cannot be considered independent of the government's economic size.

Conclusion and Political Implications

In this study, the relationship between the variables that determine the government's economic size, namely tax revenues and public expenditures, with the income distribution is examined using the panel data set of 24 OECD countries from 2000 to 2017. For the panel data set analysis, the 2SGMM method and the bootstrap procedure of the Dumitrescu-Hurlin's (2012) panel causality test are used. According to the results of 2SGMM estimates, it is determined that the expansion in the economic size of the government negatively affects the income distribution. The DH panel causality test findings provide evidence that there is a unidirectional panel causality relationship from tax and expenditure, which show the government's economic size to the GINI Coefficient. Although the findings from the causality analysis are in line with the studies in the literature, it is observed that the findings obtained by the 2SGMM estimator are not in line with most of the literature in terms of the importance attributed to the role of the economic size of the government in reducing income inequality.

Social states are obliged to ensure justice, welfare, to protect weak people economically. For this reason, the government needs to establish equity in income distribution by intervening in social and economic life to achieve social justice. The government's intervention in the distribution of income in the context of observing the development in the social welfare of the people is an exigence of both statehood and economy. However, the problem has not yet been solved despite the government's direct interventions to improve income distribution. Although it is considered that public interventions and an increase in the economic share of government in the last century are partially effective in stabilizing the economy and establishing fiscal balances, it can be said that they don't succeed in fixing the income inequality. This circumstance can be attributed to the partial failure of tax and spending policies in OECD countries. It can be stated that public expenditures are not used effectively enough to benefit low-income people and therefore cannot increase the disposable income of individuals and thus aggregate output and national income. On the other hand, the weakness of tax management in some countries, improper and unsystematic taxation policies on different income groups in the society, high rates of social cutbacks from incomes, inadequacies in progressive tax implementations, and the pressure of neo-liberal policies on the public sector activities exacerbate income inequality.

The fact that the expansion in governments' economic size decreases the income inequality necessitates some changes in the traditional redistribution policies based on tax and expenditure. Reconsidering the tax, spending and social system and redetermining the sources from which these taxes are obtained, imposing high marginal tax rates on those in the top income group and lowering high social cuts from incomes should be a priority policy in reducing income inequality. Similarly, not exempting capital revenues from progressive taxes, precluding tax exemptions for interest earnings and dividends, and consequently, transferring taxes from high-income segments to low-income segments through spending channels could play an important role in reducing income inequality. Otherwise, the emergence of a structure in which indirect public expenditures are

financed mainly through low-income groups and benefit mostly high-income groups and the government's economic size negatively affects the income distribution will be the expected result.

Besides, the results obtained in this study point to the fact that it may be appropriate for governments in OECD countries with an institutionalized democracy and economic structure to have a regulatory and guiding role in developing market economy conditions rather than being interventionist to ensure equality in income distribution. In this context, the government's functions in the economic field and tax and public expenditure policies should be restructured in a way that will improve the balance of income distribution. Governments should determine their strategies by considering the general economic and fiscal conjuncture of the country, especially when making investments for social welfare and economic development, and cooperate effectively with markets and non-governmental organizations. In developed countries where social and economic problems in such a structure are at a low level, the public economy fulfilling its basic functions will also contribute to the functioning of the market economy and, positively affect the income distribution.

References

- Afonso, A., Schuknecht, L. & Tanzi, V. (2008). Income distribution determinants and public spending efficiency. *ECB Working Paper*, No:861. Access address: <https://ssrn.com/abstract=1083986>
- Aktan, C.C. & Vural, İ. Y. (2002). Makro-ekonomik politikalar, gelir dağılımı ve yoksulluk [Macroeconomic policies, income distribution and poverty]. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, C.C. Aktan (Ed.), *Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları*:1-31. Access address: <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-makro-ekonomi.pdf>
- Alonso-Borrego, C. & Arellano, M. (1996). Symmetrically normalised instrumental-variable estimation using panel data. *CEMFI Working Paper*, No:9612. Access address: <https://www.cemfi.es/research/publications/index.asp>
- Anderson, E., d'Orey, M.A.J, Duvendack, M. & Esposito, L. (2018). Does government spending affect income poverty? A meta-regression analysis. *World Development*, 103, 60-71. doi: 10.1016/j.worlddev.2017.10.006.
- Arellano, M. & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297. doi: 10.2307/2297968
- Arellano, M. & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51. doi: 10.1016/0304-4076(94)01642-D
- Blundell, R. & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143. doi: 10.1016/S0304-4076(98)00009-8
- Blundell, R. & Bond, S. (2000). GMM estimation with persistent panel data: An application to production functions. *Econometric Reviews*, 19(3), 321-340. doi: 10.1080/07474930008800475
- Callan, T., Doorley, K. & Savage, M. (2018). Inequality in EU crisis countries: How effective were automatic stabilisers? *IZA Discussion Paper*, No:11439. Access address: <http://hdl.handle.net/10419/180457>

- Demir, M. & Geyik, O. (2019). Evaluation of the impact of globalization on health expenditures in terms of public finance. D. Demirdizen Çevik & O. Geyik (Ed.), in *Contemporary Issues in Labor, Public Finance & Administration* (p.59-70), London: IJOPEC Publication.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431. doi: 10.2307/2286348
- Doerrenberg, P. & Peichl, A. (2014). The impact of redistributive policies on inequality in OECD countries. *Applied Economics*, 46(17), 2066-2086. doi: 10.1080/00036846.2014.892202
- Dotti, V. (2020). Income inequality, size of government, and tax progressivity: A positive theory. *European Economic Review*, 121, 1-26. doi: 10.1016/j.euroecorev.2019.103327
- Dumitrescu, E.I. & Hurlin, C. (2012). Testing for granger noncausality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. doi: 10.1016/j.econmod.2012.02.014
- Ersezer, D. (2006). Gelir dağılımı politikası ve araçları [Income distribution policy and its tools]. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 255-268. Access address: <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt16/say11/255-268.pdf>
- FredrickSolt (2020). FredrickSolt income inequality statistics. Access address: https://fsolt.org/swiid/swiid_source/
- Guzi, M. & Kahanec, M. (2018). Income inequality and the size of government: A causal analysis. *IZA Discussion Paper*, No:12015. Access address: <http://ftp.iza.org/dp12015.pdf>
- Hausman, J.A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271. doi: 10.2307/1913827
- Im, K.S., Lee, J. & Tieslau, M. (2010). Panel LM unit root tests with trend shifts. *FDIC Center for Financial Research Working Paper*, No:2010-1. Access address: <https://www.fdic.gov/analysis/cfr/2010/wp2010/2010-01.pdf>
- Im, K.S., Pesaran, H. & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74. doi:10.1016/S0304-4076(03)00092-7
- İlgün, M.F. (2015). Kamu sosyal harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi: OECD ülkelerine yönelik panel veri analizi [The impact of public social expenditures on income distribution: Panel data analysis for OECD countries]. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 493-516. doi:10.16953/deusbed.80724
- Kahanec, M. & Zimmermann, K.F. (2008). International migration, ethnicity, and economic inequality. *IZA Discussion Paper*, No:3450. Access address: <http://ftp.iza.org/dp3450.pdf>
- Kanca, O.C. & Bayrak, M. (2014). Kamu kesiminin ekonomik büyüklüğüne Türkiye ve OECD ülkeleri açısından bir bakış [A glance of the economic size of the public sector in terms of Turkey and OECD countries]. *Sayıştay Dergisi*, 95, 29-48. Access address: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1713880>
- Karataş, M. (2019). Gelir dağılımının teorik yapısı [Theoretical structure of income distribution]. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(21), 52-79. doi:10.31199/hakisderg.546147
- Kaya, İ.G. (2014). Türkiye’de kamu sektörünün optimal büyüklüğü [The optimal size of the public sector in Turkey]. *Maliye ve Finans Yazıları*, 28(101), 132-157. Access address: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mfy/issue/16279>

- Koç, A. & Gürsoy, S. (2020). Amerikan Merkez Bankası FED'in para politikası araçları ve bağımsızlığı [American Central Bank FED's monetary policy tools and independence]. *Econder International Academic Journal*, 4(2), 421-447. doi:10.35342/econder.665074
- Lee, J. & Strazicich, M. (2009). LM unit root tests with trend breaks at unknown dates. *Mimeo*.
- Lindert, P. (1996). What limits social spending? *Explorations in Economic History*, 33(1), 1-34. doi:10.1006/exeh.1996.0001
- Luo, W., Pickering, A. & Monterio, P.S. (2017). Inequality and the size of government. *University of York Discussion Papers in Economics*, No:17/02. Access address: https://econpapers.repec.org/paper/yoryorken/17_2f02.htm
- Martinez-Vazquez, J., Moreno-Dodson, B. & Vulovic, V. (2012). The impact of tax and expenditure policies on income distribution: Evidence from a large panel of countries. *Georgia State University International Center for Public Policy Working Paper*, No:12-25. Access address: <https://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=http://scholar.google.com.tr/&httpsredir=1&article=1073&context=icepp>
- Meltzer, A.H. & Richard, S.F. (1981). A rational theory of the size of government. *Journal of Political Economy*, 89(5), 914-927. doi:10.1086/261013
- Meltzer, A.H. & Richard, S.F. (1983). Tests of a rational theory of the size of government. *Public Choice*, 41(3), 403-418. doi:10.1007/BF00141072
- Milanovic, B. (2000). The median-voter hypothesis, income inequality, and income redistribution: An empirical test with the required data. *European Journal of Political Economy*, 16(3), 367-410. doi:10.1016/S0176-2680(00)00014-8
- OECD (2020). OECD statistics. Access address: <https://stats.oecd.org/>
- Pesaran, M.H. (2007). A simple panel unitroot test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. doi:10.1002/jae.951
- Pesaran, M.H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. doi:10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x
- Roine, J., Vlachos, J. & Waldenström, D. (2009). The long-run determinants of inequality: What can we learn from top income data? *Journal of Public Economics*, 93(7-8), 974-988. doi:10.1016/j.jpubeco.2009.04.003
- Sargan, J.D. (1958). The estimation of economic relationships using instrumental variables. *Econometrica*, 26(3), 393-415. doi:10.2307/1907619
- Sargan, J.D. (1988). Testing for misspecification after estimating using instrumental variables. E. Maasoumi (Ed.), in *Contributions to Econometrics*, England: Cambridge University Press.
- Teyyare, E. & Sayaner, K. (2018). Türkiye'de gelir eşitsizliğinin maliye politikası araçları ve kurumsal faktörler açısından analizi ve çözüm önerileri [Analysis of income inequality in terms of fiscal policy tools and institutional factors in Turkey and solution offers]. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 309-334. doi:10.29029/busbed.454029
- Tuğcu, C.T. (2018). Panel data analysis in the energy-growth nexus (EGN). A.N. Menegaki (Ed.), in *The Economics and Econometrics of the Energy-Growth Nexus* (p.255-271), England: Cambridge Academic Press.

- Ürper, T. (2018). Kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği [The impact of public expenditures on income distribution: The case of Turkey]. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Wu, D. (1974). Alternative tests of independence between stochastic regressors and disturbances: Finite sample results. *Econometrica*, 42(3), 529-546. doi:10.2307/1911789
- Young Chu, K., Davoodi, H. & Gupta, S. (2000). Income distribution and tax and government social spending policies in developing countries. *IMF Working Paper*, No:00/62. doi:10.5089/9781451848281.001
- Yumuşak, İ.G. & Bilen, M. (2000). Gelir dağılımı-beşeri sermaye ilişkisi ve Türkiye üzerine bir değerlendirme [Income distribution-human capital nexus and an evaluation on Turkey]. *K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 77-87. Access address: <https://www.researchgate.net/publication/23747501>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Gelir dağılımında adaletin tesis edilmesi, toplumun belli bir kesiminin yüksek düzeyde gelir elde edip daha fazla satın alma gücüne sahip olmasına imkân tanırken diğer bir kesimin toplumun asgari standardının çok altında gelir elde etmesine yol açmaktadır. Bu noktada devlet, ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde artan gelirin daha dengeli biçimde dağıtılması açısından vergi ve harcama temelli politikalarla devreye girmektedir. Devletin ekonomideki büyüklüğünü genişleten bu gelişme, yeniden dağıtım politikaları kapsamında gelir eşitsizliğini azaltabilmektedir. Bu bilgiler ışığında yapılan çalışma, devletin ekonomik büyüklüğündeki genişlemenin gelir eşitsizliklerini azaltacağı ve böylece daha adil bir gelir dağılımı yaratacağı yönünde oluşturulan kuramsal düşünceye dayanmaktadır. Ancak burada temel sorun, devletin ekonomik büyüklüğünün gelir dağılımı üzerindeki olumlu sonuçlarının genelleştirilip genelleştirilmeyeceğidir. Buradan hareketle, devletin ekonomik büyüklüğünü gösteren vergi gelirleri ve kamu harcamaları değişkenleri ile gelir dağılımı ilişkisi incelenmiş ve kamu harcamaları ile vergilerin gelir dağılımı üzerindeki olası etkisinin ölçüsü ve yönü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tasarım ve Yöntem

Devletin ekonomik büyüklüğündeki genişlemenin gelir eşitsizliklerini azaltacağı ve daha adil bir gelir dağılımı yaratacağı varsayımının ampirik olarak incelendiği bu çalışmada, Arellano ve Bover (1995)/Blundell ve Bond (1998) iki aşamalı sistem genelleştirilmiş momentler (2SGMM) yöntemi, Im vd. (2010) panel LM birim kök testi, Im vd. (2003) panel birim kök testi ve Dumitrescu-Hurlin (2012) (DH) panel nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmada, 24 OECD ülkesinin 2000-2017 dönemine ait panel veri seti kullanılmıştır. 2SGMM yönteminde, devletin ekonomideki payını açıklamada kullanılan kamu harcamaları/GSYH (*EXPENDITURE*) ile vergi gelirleri/GSYH (*TAX*) değişkenleri birer bağımsız değişken ve gelir dağılımını açıklamada kullanılan Gini Katsayısı (*GINI*) ise bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Harcama ile vergilere ilişkin veriler OECD istatistiklerinden, gelir dağılımına ilişkin Gini Katsayısı verileri ise OECD ve FredrickSolt veri tabanlarından alınmıştır.

Otoregresif parametrenin orta derecede büyük ve zaman serisi gözlem sayısının orta derecede küçük olduğu dinamik panel veri modellerinde, yaygın olarak kullanılan doğrusal Arellano-Bond'un (1991) genelleştirilmiş momentler (GMM) tahmincisinin büyük sonlu örneklem sapmasına sahip ve zayıf olduğu saptanmıştır (Alonso-Borrego ve Arellano, 1996). Bu durum, serinin gecikmeli seviyelerinin birinci fark dönüşümü için kullanılan araç değişkenlerin zayıf kalmasına yol açmaktadır (Blundell ve Bond, 1998). Ayrıca birinci fark dönüşümü sonucunda Δy_{it} ve Δy_{it-1} değişkenlerin verilerinde gözlem kaybı ortaya çıkmaktadır. Tüm bu sebeplerden dolayı Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond'un (1998) panel veriler için GMM yerine önerdikleri Sistem GMM (SGMM) tahmincisini kullanmak daha mantıklı olmaktadır. Burada temel dayanak, sonlu örneklemelerde SGMM tahmincisinin daha etkin tahminler ürettiği ve tahmin gücünün daha iyi olduğudur (Arellano ve Bover, 1995; Blundell ve Bond, 1998).

Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik yönteminde, paneli oluşturan kesit birimlerin heterojen nedensellik ilişkileri göz önünde bulundurulmuştur. Panel nedensellik ilişkisi incelenen değişken ikilileri için oluşturulan panel veri modellerinde yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmamızda panel nedensellik araştırması için Dumitrescu ve Hurlin (2012) testinin bootstrap versiyonu kullanılmıştır.

Bulgular

Çalışmada vergi gelirleri ve kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki olası etkisinin ne ölçüde olduğunu incelemek amacıyla 2SGMM yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemden elde edilen sonuçlarda, Sargan testine bakıldığında kullanılan araç değişkenlerin içsel olmadığı gözlemlenmiştir. Kullanılan Arellano ve Bond'un (1991) otokorelasyon testine göre ikinci mertebeden otokorelasyon probleminin olmadığı saptanmıştır. Wald testi istatistiklerine bakıldığında, vergi gelirleri ve kamu harcamaları değişkenlerinin gelir dağılımı değişkenini açıklamada anlamlı olduğu görülmüştür. Modelde bağımsız değişken olarak yer alan vergi gelirleri ve kamu harcamaları değişkenlerine ilişkin katsayıların %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretli olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen katsayıların işaretleri, devletin ekonomideki payının artışına paralel olarak Gini Katsayısının yükseldiğini ve dolayısıyla devletin ekonomideki payında meydana gelen artışın, gelir dağılımını bozduğunu göstermiştir.

Çalışmada panel birim kök araştırması için kullanılan Im vd. (2010) panel LM ile Im vd. (2003) panel birim kök testleri sonuçlarına göre, kamu harcamaları ile gelir dağılımı değişkenlerinin düzey değerlerinde, vergi gelirleri değişkeninin ise birinci fark değerlerinde durağan olduğu tespit edilmiştir. DH panel nedensellik testi bulgularında ise vergi gelirleri ile kamu harcamalarından gelir dağılımına doğru tek yönlü bir panel nedensellik ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Buradan vergi gelirleri ile kamu harcamalarındaki değişimlerin, gelir dağılımındaki değişimlerin nedeni olduğu ifade edilebilir.

Sınırlılıklar

Devletin ekonomideki payının gelir dağılımı üzerindeki etkisini inceleyen bu çalışmada bazı sınırlılıklar vardır. Sosyal ve ekonomik bir sorun olan gelir dağılımı sorunu, bir ülkede ekonomik, sosyal, siyasal ve mali yapı ekseninde şekillenmektedir. Literatürde devletin mali yapısı ve ekonomideki payının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin ölçümünde ise vergi gelirleri, kamu harcamaları ve kamu borçlanması birer gösterge olarak kullanılmaktadır. Ancak kamu borçlanması, ülkelerin gelişmişlik seviyelerine ve sahip olmuş oldukları

sermaye piyasalarının yapısına göre önemli farklılıklar gösterdiğinden, çalışmada sadece vergi gelirleri ve kamu harcamaları gelir dağılımını açıklamada birer değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada ülke grubu olarak tüm OECD ülkeleri seçilmiş, ancak incelenen dönem için eksik gözlem sayısının varlığı ve verilerin ulaşılabilirliği koşulu altında analiz için 24 OECD ülkesinden oluşan bir veri seti kullanılmıştır.

Öneriler (Teorik, Uygulama ve Sosyal)

Bu çalışmadan elde ettiğimiz bulguların, literatürün çoğunda karşılaşılan ve gelir eşitsizliğinin azaltılmasında devletin ekonomik büyüklüğünün rolüne atfedilen önem ile aynı paralellikte olmadığını görüyoruz. Bu bulgular, devletin ekonomik büyüklüğünün gelir dağılımı üzerindeki olumlu sonuçlarının genelleştirilmeyeceği noktasında önemli kanıtlar sunmaktadır. Dolayısıyla devletin gelir dağılımının düzeltilmesine yönelik yaptığı doğrudan müdahalelere rağmen çözülmeyen gelir dağılımı sorunu önemini halen korumaktadır. Son bir asırda kamu kaynaklı müdahalelerin ve devletin ekonomik payındaki artışın, ekonomiyi istikrara kavuşturma ve mali dengeleri kurma noktasında kısmen etkili olduğu düşünülse de gelir dağılımı eşitsizliğini düzeltme konusunda başarılı olamadığı söylenebilir.

Devletin ekonomik büyüklüğündeki genişlemenin gelir eşitsizliğini azaltması, vergi ve harcama temelli geleneksel yeniden dağıtım politikalarında birtakım değişiklikleri zorunlu kılmaktadır. Vergi, harcama ve sosyal sistemin yeniden düşünülerek söz konusu vergilerin elde edildiği kaynakların yeniden tespit edilmesi, en üst gelir diliminde bulunanlar için yüksek marjinal vergi oranlarının belirlenmesi ve gelirlerden kesilen yüksek düzeyli sosyal kesintilerin düşürülmesi gelir eşitsizliğinin azaltılmasında öncelikli bir politika olmalıdır. Benzer şekilde sermaye gelirlerinin artan oranlı vergilerden muaf tutulmaması, faiz kazançları ile kâr paylarının vergi dışı bırakılma çabalarının önüne geçilmesi ve sonuç olarak yüksek gelirli kesimlerden elde edilen vergilerin harcama kanallarıyla düşük gelirli kesimlere aktarılması, gelir eşitsizliğinin azaltılmasında önemli bir rol alabilecektir. Aksi takdirde, dolaylı kamu harcamalarının daha çok yüksek gelir gruplarına yarar sağladığı ve ağırlıklı olarak düşük gelir grupları üzerinden finanse edildiği bir yapının ortaya çıkması durumunda, devletin ekonomik büyüklüğünün gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemesi beklenen bir sonuç olacaktır.

Ayrıca elde ettiğimiz sonuçlar, kurumsallaşmış demokrasi ve ekonomik yapıya sahip OECD ülkelerinde gelir bölüşümünde eşitliğin sağlanabilmesi açısından devletlerin müdahaleci olmaktan ziyade piyasa ekonomisi şartlarında düzenleyici ve yönlendirici bir role sahip olmasının da uygun olabileceği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bu bağlamda devletin ekonomik sahadaki fonksiyonlarının, vergi ve kamu harcaması politikalarının gelir dağılımı dengesini düzeltecek biçimde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Özellikle sosyal refah harcamaları ve ekonomik kalkınmaya yönelik yatırımlar gerçekleştirilirken hükümetler, ülkedeki genel iktisadi ve mali konjonktüre göre stratejilerini belirlemeli, piyasalarla ve sivil toplum kuruluşlarıyla etkin işbirlikleri yapabilmelidir. Böylesi bir yapıda sosyal ve ekonomik sorunların düşük düzeyde seyrettiği gelişmiş ülkelerde kamu ekonomisinin temel fonksiyonlarını yerine getirmesi, piyasa ekonomisinin işleyiş biçiminin de gelir dağılımını olumlu yönde etkilemesine katkı sağlayacaktır.

Özgün Değer

Kamu harcamaları ve vergi gelirleri gibi mali araçlar, devletin ekonomideki payını ve büyüklüğünü belirlemekle birlikte, gelir dağılımı üzerinde farklı etkiler yaratabilmektedir. Yani harcamalar gelir dağılımı eşitsizliğini veya çarpıklığını azaltmada önemli bir müdahale aracı olarak görülürken; diğer taraftan vergi sisteminden kaynaklı olarak vergilerin ise gelir eşitsizliğini azaltmada daha az etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu noktada aynı ülke grubu için harcama ve vergi gibi devletin ekonomik büyüklüğünü gösteren farklı değişkenlerin gelir dağılımı ile olan ilişkisinin belirlenmesi ve gelir eşitsizliğinin azaltılması sürecinde hangi değişkenin belirleyici olduğu da saptanmaya çalışılmıştır. Devletin ekonomideki payının artışı paralelinde gelir dağılımının bozulduğu, ancak harcama değişkeninin gelir dağılımını bozucu etkisinin daha düşük olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, politika yapıcı ve uygulayıcılara harcama ve vergi temelli politikalar arasında alternatif tercihler sunmakla birlikte gelir dağılımının iyileştirilmesi noktasında liberalleşme senaryoları üzerinde yoğunlaşmayı da gerekli kılmaktadır.

Araştırmacı Katkısı: Turgay CEYHAN (%40), Ahmet KÖSTEKÇİ (%30), Abdullah GÖV (%30).

Kitap İncelemesi ¹

Book Review

Hüsna TAŞ YETİM²

Başvuru Tarihi: 19.02.2021

Kabul Tarihi: 14.04.2021

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Book Review: David A. Lake, *Hierarchy in International Relations*, The US, Cornell University Press, First Edition, 2009, 232 pages, ISBN: 978-0-8014-4756-3

Tanıtım-Eleştiri/Reviews: David A. Lake, *Uluslararası İlişkilerde Hiyerarşi*, Amerika Birleşik Devletleri, Cornell Üniversitesi Yayını, Birinci Basım, 2009, 232 sayfa, ISBN: 978-0-8014-4756-3

Kaliforniya Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümünde Profesör Doktor unvanı ile görev yapmakta olan David A. Lake'in 1990'lı yılların ilk yarısına kadar yayınlanan çalışmaları daha çok etnik çatışmalar, terörizm ve ABD dış politikası konularını kapsamaktadır. Lake'in, 1992'den itibaren yaptığı çalışmalar ise yoğunluklu olarak hiyerarşi yaklaşımına dairdir (Lake, 1992; 1993; 1996; 1999; 2001; 2003; 2006a; 2006b; 2006c; 2007; 2008). 2009'da yayınlanan *Hierarchy in International Relations* isimli çalışma ise yazarın hiyerarşiye dair yaptığı en kapsamlı çalışma olarak nitelendirilmektedir.

Yazar bu çalışmasını ABD'nin 2003'te Irak'a tek taraflı gerçekleştirdiği müdahale sonrası yazmaya karar verdiğini çalışmanın giriş kısmında kullandığı şu ifadeler ile belirtmektedir. "ABD'nin, 11 Eylül saldırıları sonrası 2002'de hayata geçirdiği Terörle Savaş politikası (War on Terror) ve 2003'te Irak'a gerçekleştirdiği tek taraflı müdahale uluslararası alandaki otoritesinin meşruiyetini sarstı. 2003 Savaşından sonra ise ABD'nin Irak'ı tekrar inşa edebilecek bir plan oluşturmamış olması bir taraftan Ortadoğu'daki düzensizliği arttırırken diğer taraftan da ABD'nin, Batı düzenini sürdürmek ve diğer devletleri de bu düzene entegre etmek şeklinde

Atıf: Taş Yetim, H. (2021). Review of hierarchy in international relations [David A. Lake tarafından yayına hazırlanan *Hierarchy in international relations* başlıklı kitabın değerlendirmesi]. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 677-682.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, husna.tas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8581-0656

üstlendiği uluslararası yükümlülüğünü sürdürüp sürdürmeyeceği konusunu tartışmaya açtı. Ben burada uluslararası otoriteden (international authority) söz ediyorum ancak bu kavram bugüne dek uluslararası ilişkiler literatüründe sistemin anarşik verili alınmasından dolayı ihmal edildi. Eğer sistem anarşik ise ABD'nin olmayan otoritesi nasıl zayıflayabilir?" (s. X).

Söz konusu sorudan yola çıkan yazar uluslararası alanda devletlerarası ilişkileri anarşi verili olarak alan geleneksel teorilere bir karşı çıkışı temsil edecek olan bu eserini kaleme alıyor. Yazara göre devletlerarası ilişkileri anarşi verili olarak varsaymak geçmişten günümüze dünya politikasında meydana gelen değişim ve dönüşümleri açıklama aşamasında eksik bir analiz sunar. Tarihin eski çağlarından (örneğin; Çin Kabile sistemi) günümüze dek dünya politikasına anarşi değil hiyerarşi yön vermektedir. Ancak hiyerarşi anarşinin karşıtı değildir. Anarşi "üstün bir otoritenin yokluğu" anlamına gelirken hiyerarşi ise devletlerin sahip oldukları materyal kapasitelerine göre uluslararası sistemde dikey, eşitsiz ve asimetrik şekilde derecelendirilmelerine işaret etmektedir (Ayrıca bkz. Donnelly, 2006; 2009). Bir başka deyişle, uluslararası sistemde devletler materyal kapasiteleri kıstas alınarak dört basamaktan oluşan hiyerarşik piramitte bir konum elde eder. Üstün güce sahip olan devletler (hegemonik güçler) bu piramidin en üstünü, ikincil/tabi devletler (secondary/subordinate states) grubunu oluşturan büyük, orta ve küçük/zayıf güçler ise sırasıyla bu piramidin son üç basamağını işgal eder (Organski, 1968, s. 364; Lake, 2009a, s. 7).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sömürge devletlerinin bağımsızlığını kazanması sömürge sistemlerine fiilen son vermesine karşın hiyerarşiyi sonlandırmadı. 1945 itibarıyla dünya politikası post kolonyal hiyerarşi dönemine girdi. Bir başka deyişle, Soğuk Savaş'ın başlangıcından günümüze dek devletlerarası ilişkilere gizli hiyerarşi (hidden hierarchy) yön vermeye devam etmektedir. Örneğin; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD Batı Blokunu, Sovyetler Birliği ise Doğu Blokunu hiyerarşik bir yapılanma doğrultusunda kurdu. Ancak hiyerarşi ve anarşi birbirini elimine etmemektedir. Hiyerarşik bir düzen içerisinde yer alan devletler birbirleri ile ilişkilerini hiyerarşik, bu blok dışındaki ülkeler ile de anarşik kurar ve sürdürür.

Bu aşamada yazar bu eserini iki ana argüman üzerine temellendirmektedir. Birincisi, devletler anarşide hiyerarşik (hierarchy under anarchy) hiyerarşide ise anarşik ilişki (anarchy under hierarchy) geliştirebilir. İkincisi, uluslararası sistemde devletlerarası ilişkiler bir ucunda anarşinin (sol) diğer ucunda ise hiyerarşinin (sağ) yer aldığı doğrusal bir çizgi üzerinde süregelmektedir (Ayrıca bkz. Lake, 1996, s. 10). Devletlerarası ilişkiler bu çizgi üzerinde sağa yaklaştıkça hiyerarşinin oranı artar ki bu durumda ikincil devletlerin iç ve/ya dış politika üzerindeki egemenlik hakları (otonomileri anlamında) da azalır. 1945 öncesi döneme kadar fiilen var olan imparatorluk ve sömürge sistemleri bu çizginin en sağında yer almaktaydı. Benzer şekilde Sovyetler Birliği 1945-90 döneminde liderliğini üstlendiği Doğu Bloku içerisinde yer alan devletler ile ilişkilerini bu çizginin sağına oldukça yakın olan bir formda sürdürdü. Dolayısıyla Doğu Bloku içerisinde ikincil statüde konumlanan devletler iç ve dış politika otonomilerinin önemli bir kısmını Moskova'ya devretti. Doğu Bloku bu bağlamda resmi imparatorluk (formal empire) özellikleri ön plana çıkan bir hiyerarşik sistemdi. Öte taraftan, devletlerarası ilişkiler bu çizginin soluna yaklaştıkça hiyerarşinin oranı azalırken devletlerin iç ve dış politika otonomisi ise artar. ABD merkezli Batı düzeni içerisindeki ilişkiler 1945'ten günümüze dek bu çizginin soluna daha yakın bir seyirde süregelmektedir. Batı düzenin bu özelliği (düşük yoğunluklu hiyerarşi) ABD'yi bu düzende yer alan devletlerin iç ve dış politika otonomilerine tam bir kontrol uygulamaktan alıkoymaktadır.

Yazar bu çalışmasında hiyerarşi kavramından yola çıkarak egemenlik ve otorite kavramlarını bir nevi yapı söküme uğratmaktadır. Egemenlik sanıldığı gibi bölünmez olmadığı gibi dünya politikası da varsayıldığı gibi otoritelerden yoksun ve Hobsçu bir doğa durumunda ilerlememektedir. Daha kapsamlı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, realizm ve neo-realizmin varsaydığı gibi devletler geçmişten günümüze dek doğa durumunun yol açtığı güvenlik ikileminden kurtuluşu kendi kendine yardımda (self-help) arayan aktörler değildir. Güç (nüfus, askeri ve ekonomik kapasite vd.) bakımından görece zayıf olan devletler sistemin büyük güçlerinden ekonomik, askeri, siyasi veya güvenlik yardımı sağlamak karşılığında iç veya dış politika

otonomilerinin tamamını veya bir bölümünü sosyal sözleşmeler (social contacts) vasıtasıyla rıza ya da zorlama ile devrederler. Post-kolonyal öncesi dönemde hiyerarşik ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesinde zorlama ön plandayken post kolonyal sonrası dönemde ise rıza ön plana çıkmaya başlamıştır. Egemenlik bu durumda bölünebilen (divisible sovereignty) otorite ise yasal pozisyonundan ziyade sözleşmelerden kaynaklanan ilişkisel (relational authority) bir olgudur. Dolayısıyla büyük güçler otorite olma ve ikincil devletlerin dış ve iç politikaları üzerinde yetki sahibi olma hakkını bulundukları resmi konumdan değil aksine sosyal pazarlık esası üzerine temellendirilmiş olan asimetrik sosyal sözleşmelerden almaktadır. İkincil devletler ve hegemonik güçler arasında asimetrik sosyal sözleşmeler ile kurulan hiyerarşik ilişkiler ise, bir taraftan devletlerin dış politikalarını, diğer taraftan da devletlerarası işbirliği ve çatışmaları derinden etkilemektedir.

Söz konusu iki ana argümandan hareket eden yazar bu çalışmada incelemesi yapılan eserin giriş kısmında ilişkisel otorite, bölünebilen egemenlik, hiyerarşi ve asimetrik sosyal sözleşme kavramlarının karşılık geldiği anlamları kısaca açıklayarak bu kavramları Uluslararası İlişkiler disiplini ile tanıştırıyor. Yazar bu kavramların detaylandırılmasını, hiyerarşik ilişkilerin neden-nasıl kurulduğunu, hiyerarşinin kendisine taraf olan hegemonik güç ve ikincil devletlerin davranışlarını ve iç-dış politika tercihlerini nasıl etkilediğini, hiyerarşinin devletlere getirdiği fayda ve maliyetlerin neler olduğu konularını toplamda altı bölüm üzerinden açıklıyor. Çalışmanın bu bölümleri sırasıyla “International Authority” (Uluslararası Otorite), “International Hierarchy” (Uluslararası Hiyerarşi), “Patterns of Hierarchy” (Hiyerarşinin Kalıpları), “Domination” (Hâkimiyet), “Subordination” (Tabi Olma) ve “Conclusion” (Sonuç) başlıklarından oluşuyor.

Bu eserin özgünlüğüne ve Uluslararası İlişkiler literatürüne yapacağı potansiyel katkılara değinen sonuç bölümünde yazar ayrıca iki tartışmaya dikkat çekiyor. Bu tartışmalardan ilki, İkinci Dünya Savaşı sonrası liberal-demokratik değerler ve rıza üzerine kurulan ABD liderliğindeki Batı düzeninin, 2003 Irak Savaşı sonrası imparatorluk vari bir hiyerarşik düzene doğru evrilip evirilmediğine dair iken, ikincisi Çin veya Rusya’nın gelecekte ABD liderliğindeki Batı hiyerarşisine alternatif bir düzen kurup kuramayacağına ilişkindir. Yazar söz konusu iki tartışmaya dair dört sonuca ulaşıyor. Birincisi, ABD’nin 2001’de uygulamaya koyduğu teröre karşı savaş politikası ve 2003’te Irak’a gerçekleştirdiği tek taraflı askeri operasyon, ABD’nin 1945’ten bu yana uluslararası alanda sahip olduğu otoritesini kaybetmesine neden olmamakla birlikte otoritesinin meşruiyetini önemli ölçüde sarstı. ABD bu meşruiyet krizini henüz çözebilmiş değildir. ABD’nin otoritesine tekrar meşruiyet sağlaması ancak 1945’te çoğulculuk, rıza ve liberal değerler üzerine inşa ettiği düzene tekrar dönüş yapmasına bağlıdır. Ancak ABD’nin eski düzene geri dönmesi bir diğer ifadeyle otoritesine eski meşruiyeti sağlaması kolay olmayacaktır. Otoritenin meşruiyeti bir kez dahi zedelenirse onu eski haline çevirmek oldukça güçtür. İkincisi, son on beş yıldır Rusya ve Çin’in ABD hegemonyasını sarsmaya yönelik sürdürdükleri çabayı ABD merkezli Batı hiyerarşik düzeninin yerini alabilecek alternatif bir düzen kurmakla taçlandırma olasılıkları pek mümkün değildir. Üçüncüsü, uzun vadede ise uluslararası sistemin tek kutupla sürmesi pek olası gözükmemektedir. Uluslararası sistem nihayetinde Çin liderliğinde bir blokun daha kurulmasına tanıklık edecek ve böylece sistem iki kutuplu bir yapıya evrilecektir. Son olarak; ABD, Batı Avrupa ve Asya devletleri üzerindeki otoritesini sürdürebilir ve sistemdeki diğer devletlerden bir kısmına daha otoritesini meşru olarak kabul ettirebilirse (ki bu liberal değerleri merkeze almasına bağlıdır) ABD merkezli liberal düzenin kaynakları gelecekte kurulması muhtemel olan Çin liderliğindeki düzenin kaynaklarını geçecektir.

Bu eser Uluslararası ilişkiler literatüründe hiyerarşiye dair yazılan ilk akademik metin değildir (Bkz. Clark, 1989; Wendt ve Friedheim, 1995; Weber, 2000; Cooley, 2003; Dunne, 2003; Reus-smit, 2005). Öte taraftan bu çalışmanın erken dönem hiyerarşi metinlerine kıyasla devletlerarası ilişkilerde hiyerarşinin nasıl ve neden kurulduğu konusunu sistematik bir şekilde ele almış olması onu özgün ve farklı kılmaktadır. Bunun yanı sıra bu çalışmanın son on yıllık dönemde hiyerarşiye ilişkin yapılmış olan akademik metinlere esin kaynağı oluşturduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu çalışma yayımlandıktan kısa bir süre sonra Uluslararası İlişkiler literatüründe hiyerarşi odaklı metinlerin sayısında meydana gelen artış bu bağlamda önemlidir. Bu

çalışmalardan bir kısmı Lake ile benzer bir doğrultuda devletlerarasındaki gizli hiyerarşiyi ortaya çıkarma çabasına girerken (Ikenberry, 2011) diğerleri ise Batılı normların Batı epistemolojik toplumu tarafından hiyerarşiyi normalleştirmenin ve devletlerin içişlerine karışmanın bir aracına nasıl dönüştürüldüğünü (Acharya, 2004; 2014; Clapton ve Hameiri, 2012) ve 2003'te ABD'nin Irak'a gerçekleştirdiği tek taraflı operasyonda olduğu üzere Batılı devletlerin kendi değer, kural, kurum ve normlarına aykırı eylemlerde bulunarak karşı meydan okumalara nasıl yol açabilecekleri konusunu ele almaktadırlar (Reus-Smit, 2005).

Yazarın söz konusu eser ile uluslararası ilişkiler literatürüne dâhil ettiği ilişkisel otorite, hiyerarşi, uluslararası bölgesel otoriteler, asimetrik ilişkiler ve bölünebilen egemenlik kavramları geçmişten günümüze dek devletlerarası ilişkileri, devletlerin iç ve dış politika davranışlarındaki değişim ve dönüşümleri geleneksel hâkim bakış açılarından farklı bir teorik perspektif ile açıklama imkânı sunmaktadır. Yazarın çalışmasını özgün kılan bu kavramlar uluslararası ilişkiler disiplininde tarih-teori çalışmalarının sayısında artış sağlayacak potansiyeldedir.

Devletlerarası hiyerarşiyeye giriş niteliğinde olan bu eserin öte taraftan iki hususu ihmal ettiği dikkat çekmektedir. Birincisi, yazar bu çalışmada hiyerarşinin sunduğu faydalara ve maliyetlere odaklanmakta ancak devletlerin hiyerarşik düzenlere ya da bu düzenlerin kurucu güçlerinin hegemonyasına karşı gerçekleştirdikleri tarihsel ve güncel meydan okumaları ihmal etmektedir. Çalışmada meydan okuma konusuna yer yer değinilmiş olmasına karşın “bir devlet otoritesini meşru olarak tanıdığı hegemonik güce neden meydan okur” sorusunun yanıtının cevapsız bırakıldığı dikkat çekmektedir. 2010 sonrası dönemde yazılan hiyerarşi yaklaşımı odaklı metinlerin ise meydan okuma konusuna ağırlık verdikleri dikkat çekmektedir (Bkz. Hinnebush, 2011; Lake, 2018; Cooley ve Nexon, 2020). İkincisi, yazarın bu eser süresince hegemonik gücü ve hiyerarşik düzeni tanımlama aşamasında ABD ve Batı düzenini referans aldığı diğer bölgesel ve küresel aktörleri ise ihmal ettiği dikkat çekmektedir. Yakın dönemde hiyerarşi yaklaşımı üzerine yazılan akademik metinler ise hegemonik güç grubuna ABD'nin yanı sıra Çin, Rusya, Brezilya ve Türkiye'yi potansiyel küresel ve bölgesel güçler düzeyinde dâhil ederken, hiyerarşik düzen tasniflemesinde ise Amerikan merkezli Batı düzeninin yanı sıra imparatorluk, sömürge ve bölgesel düzenleri de dikkate almaktadırlar.

Kaynakça

- Acharya, A. (2004). How ideas spread: whose norms matter? norm localization and institutional change in asian regionalism. *International Organization*, 58, 239-275. doi: 10.1017/S0020818304582024.
- Acharya, A. (2012). *Ideas, norms and regional orders*. T. V. Paul (Ed.). In *International Relations Theory and Regional Transformation* kitabı içinde (s. 183-209). Cambridge: Cambridge University Press.
- Clapton, W. and Shahr H. (2012). The domestic politics of international hierarchy: risk management and the reconstitution of international society. *International Politics*, 49, 59-79. doi:10.1057/ip.2011.33.
- Clark, I. (1989). *The hierarchy of states: reform and resistance in the international order*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Cooley, A. (2003). Thinking rationally about hierarchy and global governance. *Review of International Political Economy*, 10, 672-684. doi: 10.1080/09692290310001601939.
- Cooley, A. (2005). *Logics of hierarchy: the organization of empires, states, and military occupation*. Ithaca: Cornell University Press.
- Cooley, A. and Daniel N. (2020). *Exit from hegemony: the unraveling of the american global order*. Oxford: Oxford University Press.
- Donnelly, J. (2006). Sovereign inequalities and hierarchy in anarchy: american power and international society. *European Journal of International Relations*, 12, 139-170. doi: 10.1177/1354066106064505.
- Donnelly, J. (2009). Rethinking political structures: from 'ordering principles' to 'vertical differentiation' and beyond. *International Theory*, 1, 49-86. doi:10.1017/S1752971909000037.
- Dunne, T. (2003). Society and hierarchy in international relations. *International Relations SAGE Publications*, 17, 303-320. doi: 0047-1178-200309.
- Hinnebusch, R. (2011). The middle east in the world hierarchy: imperialism and resistance. *Journal of International Relations and Development*, 4, 213-246. doi: 10.1057/jird.2010.3.
- Ikenberry, G. J. (2011). *Liberal leviathan: the origins, crisis, and transformation of the american world order*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lake, D. A. (1992). Powerful pacifists: democratic states and war. *American Political Science Review*, 86, 24-37. Erişim adresi: <http://quote.ucsd.edu/lake/files/2014/07/APSR-86-1-1992.pdf>.
- Lake, D. A. (1993). Leadership, hegemony, and the international economy: naked emperor or tattered monarch with potential?. *International Studies Quarterly*, 37, 459-489. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2600841>.
- Lake, D. A. (1996). Anarchy, hierarchy, and the variety of international relations. *International Organization*, 50, 1-33. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2706997>.
- Lake, D. A. (1999). *Entangling relations: american foreign policy in its Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lake, D. A. (2001). Beyond anarchy: the Importance of security institutions, *International Security*, 26, 129-160. doi: 10.1162/016228801753212877.
- Lake, D. A. (2003). The new sovereignty in international relations. *International Studies Review*, 5, 303-323. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/3186572>.
- Lake, David A. (2006a). American hegemony and the future of east-west relations. *International Studies Perspectives*, 7, 23-30. doi: 10.1.1.419.7106.
- Lake, David A. (2006, 2-5 Eylül). *Hierarchy in international relations: authority, sovereignty, and the new structure of world politics*. American Political Science Association Konferansında sunulan bildiri, Chicago, US. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.419.2183&rep=rep1&type=pdf>.

- Lake, David A. (2006, 8-9 Aralık). *Relational authority in the modern world: towards a positive theory of legitimacy*. Workshop on Legitimacy in the Modern World Konferansında sunulan bildiri, California Üniversitesi, San Diego, US. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=1004424> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1004424>.
- Lake, David A. (2007). Escape from the state of nature: authority and hierarchy in world politics. *International Security*, 32, 47-79. Erişim adresi: <http://www.mitpressjournals.org/doi/pdfplus/10.1162/isec.2007.32.1.47>.
- Lake, David A. (2008). The new american empire?. *International Studies Perspectives*, 9, 281-289. doi: 10.1111/j.1528-3585.2008.00334.x.
- Organski, A.F.K. (1968), *World politics*. New York: Knopf.
- Reus-smit, C. (2005). Liberal hierarchy and the licence to use force. *Review of International Studies*, 31, 71-92. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/40072149>.
- Weber, K. (2000). *Hierarchy amidst anarchy: transaction costs and institutional choice*. Albany, NY: SUNY Press.
- Wendt, A. and Daniel F. (1995). Hierarchy under anarchy: informal empire and the east german state. *International Organization*, 49, 689-721. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2706923>.

